

FRANCIA-MAGYAR

KAPCSOLATOK A KÖZÉPKORBAN

2013
DEBRECENI EGYETEM

FRANCIA–MAGYAR KAPCSOLATOK A KÖZÉPKORBAN

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE 13.
(A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

Sorozatszerkesztő:

PAPP KLÁRA

Francia–magyar kapcsolatok a középkorban

SZERKESZTETTE:

GYÖRKÖS ATTILA – KISS GERGELY

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2013

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADÁSA

A kötet megjelenését a
TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007
projekt támogatta.

A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül
az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap
és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

A címlapon:

II. Ulászló felesége (Foix-Candale-i Anna) Magyarországra érkezik, 1502:
Discours des ceremonies du sacre et mariage d'Anne de Foix avec Ladislaus,
roy de Hongrie, Poloigne et Boeme mis en escript du commendement d'Anne,
royne de France, duchesse de Bretagne par Bretagne [Pierre Choque],
l'un de ses roys d'armes. British Library, Stowe Ms 584 fol. 71v.

A borítót tervezte:

FEKETE RAJMUND

Technikai szerkesztő:

HERMÁN ZSUZSANNA

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete
© Szerzők

ISSN 2060-9213
ISBN 978-963-473-617-2

Kiadta a Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press
www.dupress.hu

Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta

Műszaki szerkesztő: Juhászné Marosi Edit

Készült a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzemében, 2013-ban

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
HAVAS LÁSZLÓ: Hungaria (re)nata – a keresztény királyság nyugati kapcsolatai Európa „keresztútjai”-nak metszéspontjában.....	9
 I. GESZTÁK, KRÓNIKÁK, LEGENDÁK. MAGYAR–FRANCIA KAPCSOLATOK A NARRATÍV FORRÁSOKBAN ÉS A TÖRTÉNETÍRÁSBAN	
EGEDI-KOVÁCS EMESE: Béla-Alexiosz emléke a 12. századi francia irodalomban	49
RAJNAVÖLGYI GÉZA: III. Béla párizsi házassági ajánlatának tükröződése Andreas Capellanusnál	65
CSÁKÓ JUDIT: Az Árpád-kori magyarság ábrázolása a francia területen keletkezett elbeszélő forrásokban	73
BÁCSATYAI DÁNIEL: Geffrei Gaimar verses krónikájának magyar vonatkozásai	95
KORDÉ ZOLTÁN: Fülöp Ágost a modern francia és magyar történetírásban....	107
CSUKOVITS ENIKŐ: Nagy Károly ivadékai. Az Anjou-ház Firenze levelezésében	117
CSERNUS SÁNDOR: Jehan de Wavrin krónikája: angol történelem, francia történetírás és keresztes hadjárat. Burgundiak az Al-Dunán (1444–1445).....	127
 II. DIPLOMÁCIA ÉS DINASZTIKUS KAPCSOLATOK MAGYARORSZÁG ÉS A FRANCIA TERÜLETEK KÖZÖTT	
BÁRÁNY ATTILA: Courtenay Róbert latin császár Magyarországon	153
BARTHA ANNAMÁRIA: Magyarországi Klemencia kapcsolatai Magyarországgal.....	181

E. KOVÁCS PÉTER: Két barát a „Gässleinban”. Zsigmond császár és VIII. Amédée de Savoie herceg kapcsolata (1410–1416).....	195
SÁGHY MARIANNE: Mézières Magyarországról. A késő-Anjou-kori kormány és külpolitika kritikája	241
NOVÁK VERONIKA: Sárkány a porcelánboltban: Luxemburgi Zsigmond és a párizsi ceremóniák	253
GYÖRKÖS ATTILA: V. László francia házassági terve: diplomáciai fordulat 1457-ben?	271

III. A MAGYAR–FRANCIA KAPCSOLATOK MŰVÉSZETI ÉS EGYHÁZI VONATKOZÁSAI

PROKOPP MÁRIA: Francia–magyar művészeti kapcsolatok III. Béla udvarában, Esztergomban	291
SZENDE LÁSZLÓ: Francia kézművesség az Árpád-kori Magyarországon.....	315
KISS ETELE: A sodronyzománc kezdetei és a franko-flamand udvari művészet	327
KISS GERGELY: 11–13. századi magyar főpapok francia kapcsolatai.....	341
A KÖTET SZERZŐI.....	351

ELŐSZÓ

Az elmúlt évszázadban Magyarországon igen kevés monográfia, tanulmánykötet született a középkori francia–magyar kapcsolatokról, tulajdonképpen egy kézen is meg lehet számolni őket. A kérdés egyik úttörője kétségtelenül a filológus Eckhardt Sándor volt, akinek számos résztanulmánya mellett a *De Sicambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises* (Paris, 1943) című kötete igyekezett összefoglalni a francia–magyar kultúrtörténeti kapcsolatokat. Ezidőben jelent meg mind franciául, mind magyarul Gábel Asztrik munkája is, amely a dinasztikus vonatkozásokat tekintette át (*Magyar–francia királyi udvar középkori kapcsolatai*. Pécs, 1944 ill. *Les rapports dynastiques franco-hongrois au Moyen Age*. Budapest, 1944). A szocializmus évtizedei megnehezítették a két állam közötti viszonyrendszerek kutatását, így a rendszerváltás után frissítőleg hatott a *Les Hongrois et l'Europe. Conquête et intégration* című, Csernus Sándor és Korompay Klára által szerkesztett kötet (Paris–Szeged, 1999). Ugyancsak Csernus Sándor írt meghatározó monográfiát a magyar vonatkozású francia narratív forrásokról (Csernus Sándor: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század)*. Budapest, 1999). Mindemellett a középkorral foglalkozó szakemberek – köztük nagy számban a jelen kötet szerzői – számos tanulmányban adtak közre francia–magyar vonatkozású részeredményeket.

A 2012. szeptember 5–6. között a Debreceni Egyetem Történeti Intézetében *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban* címmel rendezett konferencia előadásainak itt olvasható szerkesztett változata ezekhez a munkákhoz kíván kapcsolódni. A konferenciának kettős célja volt, egyrészt az, hogy megmutassa, milyen eredmények születtek az elmúlt közel másfél évtizedben a magyarországi tudományos műhelyekben a kérdést illetően illetően, másrészt az, hogy felkeltse az érdeklődést a francia–magyar kapcsolatok iránt, és további hasonló eszmecserekre inspiráljon.

A jelen összegzés számos szempontból újító. Egyrészt nem kizárólag a történeti kapcsolatokra koncentrál, hanem Eckhardthoz hasonlóan az irodalmi-művészeti vonatkozásokat is megjeleníti. Másrészt felhívásunk az ország szinte valamennyi kutató műhelyét megmozgatta: 11 kutatóhely 21 szakembere vett részt

a közös munkában, ebből olvasható alább 18 tanulmány. Kötetünk tehát a hazai kutatási helyzet keresztmetszetének is tekinthető.

A kötet a konferencia logikáját követi, így három nagy témakörben olvashatóak az alábbi tanulmányok. A *Magyar–francia kapcsolatok a narratív forrásokban és a történetírásban* fejezet szerzői olyan pontokra hívják fel a figyelmet, amelyek zöme irodalmi-történeti ihletettséggű: a *chansons de geste*, a hősénekek, a keresztes háborúktól inspirált bizánci regények, az „udvari szerelem” mítoszt megteremtő Andreas Capellanus, a krónikák és egyéb elbeszélő források magyarságképe rajzolódik ki.

A második tematikus egység a *Diplomácia és dinasztikus kapcsolatok Magyarország és a francia területek között* címet kapta, és a középkori nemzetközi kapcsolatok francia–magyar vonatkozásait tárgyalja. E fejezet tanulmányai nem pusztán a Capeting-Valois monarchiára koncentrálnak, hanem érintik a keresztes háborúk révén frank területnek tekintett Szentföldet, a francia befolyási övezetnek számító Szavoját, a német-római császárként európai politikát folytató Luxemburgi Zsigmond, és a később Jagellók által uralt Közép-Európa diplomáciáját is.

Harmadszor, fontosnak tartottuk, hogy áttekintsük a korszak művészeti, és ettől nehezen elválasztható egyházi viszonyait is. Ez indokolta, hogy egy önálló fejezetet szenteljünk *A magyar–francia viszonyok művészeti és egyházi vonatkozásainak*. Előbbi kérdésben inkább az építészeti és kézműves hagyományok nyugatról keletre való terjedésének sajátos vonásai kerültek előtérbe, az egyházat illetően pedig a magyar főpapok személyes, ill. intellektuális kapcsolatainak áttekintése.

A szerkesztők köszönettel tartoznak mindazoknak, akik lehetővé tették a kötet elkészültét. Elsősorban is a jelen munka alapjául szolgáló konferencia szervezőinek, így különösen Bárány Attilának és Sággy Marianne-nak, az ő közreműködésük, kezdeményezőkézségük és agilitásuk nélkül ez a tanulmánygyűjtemény sem jöhetett volna létre. Egyúttal külön szeretnénk köszönetet mondani az anyagi forrásokat biztosító TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projektnek.

Debrecen–Pécs, 2013. március 30.

A szerkesztők

HAVAS LÁSZLÓ

HUNGARIA (RE)NATA
– A KERESZTÉNY KIRÁLYSÁG NYUGATI KAPCSOLATAI
EURÓPA „KERESZTÚTJAI”-NAK
METSZÉSPONTJÁBAN*

A Szent Istvánnak tulajdonított *Libellus de institutione morum* teljesen új típusú szövegformába önti azt a *vicarius Dei* politikai-teológiai koncepciót az uralkodóról, amely Nagy Konstantin idején a korabeli rétorikus irodalomba, Nagy Károly uralkodása során pedig a vallási parainetikus fejedelmükör műfajába, III. Ottó korában főleg a képzőművészetbe ágyazódva jelent meg. Mindezzel a magyarországi mű a nyugat-európai irodalom egyik jelentős újításának előkészítője lett, kapcsolódva a bizánci *basilikos logos* és a vele összefüggésben megfogalmazódó vallási-politikai ideológia hagyományaihoz is. Még inkább érvényes ez a székesfehérvári *casula*-ra, amelyből a koronázási palást lett. Ennek ikonográfiai programja azt hirdeti, hogy a felkent uralkodó ugyanúgy Isten földi helynöke, akárcsak a bibliai királyok, vagy a bizánci császár, ill. Nagy Károly, mint *imperator*, továbbá a Német-római Szent Birodalom korai császárai. Az államalapító magyar uralkodó tehát magáévá tette Nagy Károly politikai ideáit, de követte III. Ottó hatalmi eszméit is, ám mindezt részben új gondolati hálónak, másrészt művészi megfogalmazásba helyezte. S történt ez úgy, hogy a friss Magyar Királyság megalkotójának Európa nyugati fele számára is sikerült egy új államfilozófiai lehetőségre irodalmi eszközzel felhívnia a figyelmet. Ugyanakkor ezt egybekapcsolta a *Francia occidentalis* ama hatalmi megoldásával is, amely a királyságot egyenes ági dinasztiával kívánta szilárddá tenni. Ezt az elvet szolgálhatta a francia és a magyar etnogenezis közti leghatékonyabb párhuzam dinasztikus kiaknázása is.

A közelmúltban az egyik fiatal magyar történész, Szabados György, nem minden előzmény nélkül, meggyőzően arra a következtetésre jutott, hogy a világtörténelemben a magyaroknak sikerült létrehozniuk „azt az egyetlen közösséget, amely sztyeppe típusú” birodalomból képes volt „nyugat-európai jellegű keresztény királyság”-gá átalakulni. Ráadásul mindkét államalapításra ugyanazon uralkodóhá-

* A konferencia, amelyen dolgozatom elhangzik, olyan rendezvények folytatása is kíván lenni, mint amilyen többek közt ez is volt: *De Saint Etienne à Mathias Corvin, la Hongrie et les Hongrois au Moyen Age*, par Marie-Madeleine Chaillet de Cevins, 2008. vö. még: Payet, Marie – Tóth, Ferenc (éds.): *Mille ans de contacts. Relations franco-hongroises de l'an mil à nos jours*. Szombathely, 2001. Ennek anyagában szerepel pl.: Toulouze, Henri: *La Hongrie dans les écrits en français du Moyen Âge*, 227 skk. – A Kelettel való kapcsolatokhoz és a „met-széspontokhoz” kapcsolódik ez a kötet: Bagi Dániel – Fedele Tamás – Kiss Gergely (szerk.): „Köztes-Európa” vonzásában: Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Pécs, 2012. 604. Ugyancsak ebbe a körbe lehet sorolnunk ezt a kötetet is: Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*. Dél-alföldi Évszázadok, 12 (2000).

zon belül került sor:¹ az előbbi Álmos nagyfejedelem, a második Szent István nevével forrott egybe, s így államiségünk kezdetei az Árpád-dinasztiához kapcsolódnak. Mindez pedig azt is jelenti, hogy a Kárpát medencében megjelenő magyarság aligha volt már az a barbár tömeg, amelynek még a mai legszélesebb európai köztudat is gyakran tekinti, ellentétben a szakkutatás eredményeivel.² Ez az eljárás pedig gyakorlatilag egyet jelent az ezer évvel ezelőtti naiv elbeszélő források leegyszerűsítő vallásos világképének elfogadásával, amely a magyarok pusztításaiban alapvetően Isten ostorának büntetését látta a korabeli civilizált világ bűnös elfajzásai miatt. S így a magyarokat némiképp az egy ideig Európát fenyegető normannokkal és a vikingekkel állította párhuzamba.³

Mindez kapcsolatba volt hozható a kereszténységen belül is elterjedt ama chiliasztikus szemlélettel, amely vallotta Krisztus második eljövételét, s amely teória ekkortájt főként Adso Dervensis, vagy másképp Montier-en-Der-i Adso munkássága révén hatott. Ő nemcsak az Antikrisztus megjelenését jövendölte, hanem

¹ Szabados György: *Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól*. Szeged, 2011. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26.) 26. előzményként mindenképp meg kell említeni: Szabó Károly: *Bíborbanszületett Konstantin császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve*. Magyar Akadémiai Értesítő 1. (1860) 65. Vö. főleg: Kristó Gyula: *A magyar állam megszületése*. Szeged, 1995, ahol szó esik „A magyar nomádállam”-ról is (97 skk.), amely kifejezést persze éppen Szabados is vitatja, viszont azt, amit ez a kifejezés sugall, koncepcionálisan mégis tovább viszi. Ugyanakkor a Kristó Gy. által szerkesztett egyik forráskötet címe ez: *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, 1999. S itt Géza és Szt. István állama szerepel már. L. még Font Márta összefoglalásához kapcsolódóan: Makk Ferenc: *Megjegyzések a Szent István-i államalapítás történetéhez*. Aetas 26. (2011:1) 104–142. – Ugyanakkor utalnék Bollók Ádám ama megállapítására is (379.): „hogy a magyarság korai történetét jóval több összetevő alakította ..., mint amennyivel számolni szoktunk”. *Az Annales Bertiniani 839. évi Rhos követsége*. Századok, 138. (2004) 349–380.

² Vö. Kellner, Maximilian G.: *Die Ungarneinfälle im Bild der Quellen bis 1150. Von der „Gens detestanda” zur „Gens ad fidem Christi conversa”*. München, 1997. (Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts, 46.) 228. 2 térképvázlat, 7 tábla. S ld. ehhez a kritikai értékelést: Király Péter: *Gondolatok a kalandozásokról*. Magyar Nyelv, (továbbiakban: MNy) 96 (2000) 59–67. (ahol a korábbi, főleg nyelvészeti szakirodalomról alapos tájékoztatást kap az olvasó); továbbá: Hölbing Tamás: *A honfoglalás forráskritikája I.* Budapest, 2009. Uő.: *A honfoglalás forráskritikája II.* Budapest, 2010. (Az ötletes munka használatában nem árt bizonyos elővigyázatosság). A szövegkritika megalapozását emeli ki Domanovszky Sándor munkássága kapcsán Gerics József, vö. Domanovszky Sándor: *Az Árpád-kori krónikakutatás úttörője*. In: Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest, 1995. 8–22., 8. skk. E műfajhoz ld. még: Györffy György: *Az Árpád-kori magyar krónikák*. Századok, 127. (1993) 391–412.

³ Vö. a magyar szakirodalmon belül: Bárány Attila: *Britek, angolszászok, vikingek. Észak-Nyugat-Európa a korai középkor századaiban*. Máriabesnyő – Gödöllő, 2008. 1–163. Uő., *A normann hódítástól a Magna Cartáig. Anglia a normannok és a Plantagenetek korában (1066–1216)*. Máriabesnyő – Gödöllő, 2011. 1–189. Ld. régebbiről: Deér József: *A pápaság és a normannok*. Máriabesnyő – Gödöllő, 2010. 1–339.

ezt egybekapcsolta Góg és Magóg keleti népeinek feltűnésével is.⁴ Olyanok is voltak, akik az utóbbi népeket épp a magyarokkal azonosították, őket ilyen módon mintegy az Antikrisztus hírnökeinek tekintették, s természetesen ennek megfelelően viszonyultak hozzájuk, megpróbálkozva megsemmisítésükkel. Ez az elképzelés különösen az Auxerre-i Névtelen egyik leveléből bontakozik ki,⁵ annak ellenére, hogy maga a szerző nem hisz a mások által felvetett és szemmel láthatólag igen széles körben terjedő felfogásban. Mi több, ő egyenesen azt vallja, hogy a magyarok valójában csak visszatértek egykori, a rómaiak idején elfoglalt területeikre, amelyeket valamikor egy éhínség miatt kellett elhagyniuk, s így valójában csak régi hazájukba jöttek vissza a Maeotis mocsaraiból, úgy, miként egykor az Aeneadák is csak az ősi szülőföldön, Itáliában találtak új hazára, hogy megalapítsák Rómát. Ez az egész történet viszont éppen Nyugat-Európában kellett, hogy megszülessék. Azoknak a nyugatiaknak ugyanis, akik nem átalították hatalmi harcaikban a pogány magyarok segítségét is igénybe venni, valamiképpen szalonképessé kellett tenniük nem keresztény szövetségeseiket,⁶ s ennek jegyében került sor a hazatérés elméletének propagandisztikus jellegű megalkotására, a magyarság európai civilizációs gyökereinek kitalálására, részben antik toposzok alapján. Mindez természetszerűleg egy meglehetősen bonyolult helyzet kialakulásához vezetett, amely a kibontakozó keresztény magyar államot egyrészt arra készítette, hogy tisztázza magát a pogányság vádjától. Másrészt viszont célszerűnek ígérkezett annak tudatosítása is, hogy a magyarságnak valóban megvannak a maga kapcsolódásai a szerves európai betagozódáshoz. Ez a sajátos ketősség érzékelhetően folyamatosan benne foglaltatik az első ezredforduló ama kölcsönös, interaktív viszonylatrendszerében, amely az akkori magyar közösségnek a keresztény Európa egykorú államainak hálózatahoz fűződő kapcsolatrendszerét folyamatosan meghatározta mind Szent Istvánt közvetlenül megelőzően, mind alatta s mind utána is még egy ideig.⁷

⁴ Vö. Werner, Karl F.: s.v. *Adso*. In: Lexikon des Mittelalters, Bd. 1. München, 2003. 169–170. – további irodalommal, újabb szövegkiadása: Verhelst, Daniel (ed.): *Epistola Adonis Monachi ad Gerbergam Reginam de Ortu et Tempore Antichristi*. Corpus Christianorum 45. Turnhout, 1976. Ld. saját korábbi idevágó kutatásaimat a megfelelő szakirodalommal: Havas László: *Szent István, Intelmek I.* Debrecen, 2004. XXIII skk. Vö. még: Delort, Robert (dir.): *La France de l'an mil*. Paris, 1990. 436.

⁵ Ld. ezzel kapcsolatos írásomat: Havas László: *Európa X. századi képe a magyarokról*. Klió 2001:3. 10.

⁶ Itt mindenképp Arnulfr kell gondolnunk, aki a magyarokat használta fel szövetségesként, amiért gyakran illették őt kritikával, vö. Fuchs, Franz – Schmid, Peter (Hrsg.): *Kaiser Arnolf. Das ostfränkische Reich am Ende des 9. Jahrhunderts*. München, 2002. 452.

⁷ Az ún. kalandozási időszak megítéléséhez az újabb nemzetközi szakirodalomból ld. főképpen: Leyser, Karl: *Medieval Germany and its Neighbours 900–1250, The Battle at the Lech, 955, A Study in Tenth-Century Warfare*. London 1982. Majoros, Ferenc – Rill, Bernd: *Bayern und die Magyaren*, Regensburg, 1991; Wolfram, Herwig: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. In: Mitteilungen des Instituts für

Az természetesen magától értetődő, hogy a honfoglaláshoz⁸ vezető útvonal először nem a nyugati, hanem a keleti keresztény civilizációhoz való kapcsolódás kérdését vetette fel, vagyis a Bizánci Birodalommal való kölcsönviszony meghatározását. Annyi mindenesetre a görög forrásokból is kiderül, hogy a keletrómai nagyhatalom minden felsőbbrendűségi tudata ellenére sem kívánt szemet hunyni a környező sztyepei hatalmak potenciális szerepével kapcsolatban, még ha azok függőségi helyzetét ugyancsak tudatosította. Minderre éppen a magát nagy Konstantin örökösének valló Kónstantinos Porphyrogennétos saját fiának adott egyik tanácsa lehet egyértelmű bizonyíték, aki a következő tájékoztatást adja fiának, II. Rómanosnak. „Ha valamikor megesnék az, hogy a kazárok, a törökök, (azaz a bizánci szóhasználat szerint a magyarok), vagy akár az oroszok, vagy bármely más északi nép, így a szkíták, miként az gyakran meg is történik, azzal a kéréssel fordulnának a görögökhöz, hogy küldjenek nekik uralkodói kellékeket, diadémokat és hosszú ruhákat, cserében azokért a szolgálatokért, amelyeket a bizánciaknak tettek, akkor majd a jövőendő görög uralkodónak így kelljen mentegetőznie. Mondván: «Ezek a hosszú ruhák és diadémok, amelyeket mi kamelaukia-nak nevezünk, nem emberi kéz művei, nem is emberi mesterség készíttette tárgyak, hanem mint a régi titkos történeti feljegyzésekben található: isteni alkotások. Amikor Isten császárrá tette Nagy Konstantint, aki az első keresztény császár volt, akkor az Úr ezeket adta neki, elküldve őket számára szent angyalával. S azt is meghagyta neki, hogy helyezze el az Isten nagy és szent templomában, amely a Bölcsesség nevét viseli, s ezért Hagia Sophiának hívják, s az Isten lakhelye. Ezeket a kellékeket nem is szabad minden nap felölteni, csak

Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31, Wien 1995. 49 skk.; Uő: *Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. Österreichische Geschichte 378–907*. Wien, 1995. 212; Kellner: *Die Ungarneinfälle*, 1997. Schulze-Dörrlamm, Mechthild: *Die Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Funde*. In: Henning, Joachim (Hrsg.): *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit*. Mainz, 2002. 109–122. Ld. még: Veszprémy László: *Szt. Rasso és a kalandozó magyarok*. Századok, 129 (1995) 1065–1073; Vajda László: *A népvándorlások kérdéséhez*. Századok, 129. (1995) 107–143. (alapos bibliográfiával – 127 skk.).

⁸ Az idevágó irodalmi források máig legteljesebb és legmegbízhatóbb összeállításai: Györffy György (szerk.): *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Budapest, 2002³; Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995. 429. – Régészeti szempontból ld. Mesterházy Károly: *A magyar honfoglalás kor régészetének ötven éve*. Századok 127. (1993) 391–412. A szakirodalmi összeállítás: 306 skk. A jeles szerzőnek egyéb hasonló összeállításai is vannak, vö. pl. *Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez*. Századok, 127 (1993) 450–68. Ld. még Uő.: *Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I–II*. Folia Archaeologica 41. (1990) 87–115; 42 (1991) 145–177. Vö. még: Tóth Sándor László: *Megjegyzések a honfoglalás szakaszaihoz*. Századok, 130. (1996) 861–876., ill. Langó Péter: *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*. Archaeologica Nova 1. Budapest, 2007. Ld. a művészeti vetülethez: Marosi Ernő: *A honfoglalás a művészetben*. Magyar Tudomány, 41 (103) (1996:8) 1026–1034. – Általánosságban: Hamza, Gábor (szerk.): *Sanctus Stephanus et Europa, – Szent István és Europa – Saint Étienne et l'Europe*. Budapest, 1991. (a kötetben nekem is szerepel tanulmányom).

nyilvános ünnep alkalmával, hogy biztosítva legyen az Úr tisztelete. Ennélfogva mindez mostanság fel is van akasztva ennek a templomnak szent asztala, vagyis oltára fölé, hogy ékesítse. A többi császári kellék ugyancsak ezen a szent asztalon található kiterítve».⁹ Eszerint a bizánci udvar fontosnak tartotta, hogy a környező népek lehetséges eljövendő királyait meggyőzze a felkent római császár isteni hatalmáról, amelynek a sztyeppei népek mintegy hűbéresei. Míg Álmos hatalmának örökösei ezt egy nem-római államiság¹⁰ megtestesítőiként gyakorlatilag többé-kevésbé el is fogadták, addig az új, immár római típusú hatalom letéteményese, István ebbe egyáltalán nem nyugodhatott bele, hanem egy a bizáncival egyenrangúnak gondolt s jelképesen annak mintájára megfogalmazott vicarius Dei vagy Christi szerepkört igyekezett saját maga és felesége, valamint az örökébe lépő fia, Imre számára kialakítani. Az eredetileg a székesfehérvári Nagyboldogasszony székesegyház felszentelésére szánt miseruhán ugyanis, amelyből a későbbi koronázási palástot¹¹ kialakították, egyértelműen ez az eszme fogalma-

⁹ Const. Porphy., De gentibus, 13 in: *Deutsches Archäologisches Institut*. Saját fordításom, de létezik megbízható teljes magyar fordítás is: *Bíborbanszületett Konstantin, A birodalom kormányzása*. Ford. Moravcsik Gyula, Budapest, 2003. (reprint) 66–67. Ami a bizánci császár által említett kazárokat illeti, ld. pl. újabban: Golden, P. B. – Ben-Shammai, H. – Róna-Tas A. (eds.): *The World of the Khazars*. Leiden – Boston, 2007.

¹⁰ Ld. erről Szabados György véleményét (*Magyar államalapítások*, 48), amelyet W. Pohl felfogása nyomán fogalmaz meg, a további idevágó adatokat ld. Pohl, Walter: *A non-Roman empire in Central Europe*. In: Goetz, Hans-Werner – Jarnut, Jörg – Pohl, Walter (eds.): *Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Leiden – Boston, 2003. 572. A magyar történész nem csupán itt, hanem más helyeken is segített saját nézetem pontosabb körvonalazásában, s ezt most köszönöm meg neki. A tárgy újabb megközelítéséhez ld. Heather, Peter: *Empires and Barbarians*. London, 2009. 752. Szabados Gy. lektori álláspontjában részletesebben is megfogalmazza elképzelését. Eszerint a „mintegy hűbéres” státuszt maga Konstantin császár sem erőltette. A *DAI* Árpádot egy ízben a „*Turkia* [Magyarország] *nagyfejedelme* (μέγας Τουρκίας ἄρχων)”, méltósággal említi, uo. Moravcsik: *A birodalom kormányzása*, 178–179. Ez a titulus „*Konstantin, a rómaiak Krisztusban az örök királyban való császára*” tollából kifejezetten az államszuverenitás elismerésének hat. Uo. Moravcsik: *A birodalom kormányzása*, 44–45. Fél évszázaddal később Querfurti Brúnó egy Magyarországra indított levélről szólt úgy, hogy azt Gézához, „*a magyarok nagyfejedelméhez* (ad Ungarorum seniore magnum)” intézték. Kristó: *Az államalapítás korának*, 83. Az eredeti kiadását ld. Karwasińska, Jadwiga (ed.): *Monumenta Poloniae Historica*. Nova series IV/2. Warszawa, 1969. 19. Ezek fényében a látszólagos ellentmondást úgy lehetne feloldani, ha azt állítjuk: a „római” *basileus* hierarchikus felsőbbbségi érzése protokolláris elzárkózásban, s nem „mintegy hűbéri” igény támasztásában öltött testet.

¹¹ Magyar nyelven erről átfogó tájékoztatást ad: E Nagy Katalin et al.: *A magyar királyok koronázó palástja*. Budapest, 2002. 209. Kiemelkedő jelentőségű az előbbi munkán alapuló újabb összefoglalás: Lovag, Zsuzsa: *The coronation mantle of the Hungarian kings*. Budapest, 2005. Ahol különösképp kiemelendő szempontunkból Marosi Ernő tanulmánya; vö. még Tóth Endre: *A koronázási jogar és palást*. Szeged, 2000. Egykori tanárom, ifj. Horváth János volt az, aki az ikonográfiában a Credo-t valószínűsítette, s bár általában nem értenek vele egyet, magam egy másik dolgozatomban messzemenően osztom álláspontját, vö. *Credo* (Legrégibb verses emlékeink), Irodalomtörténeti Közlemények 60 (1956) 1–19.

zódik meg képi formában, nyilvánvalóvá téve, hogy a magyar uralkodó 1031-ben valójában maga is Nagy Konstantin utódaként kívánt megjeleni. Ahogy éppen 700 évvel korábban alapította meg Róma akkori ura azt a Konstantinápolyt, amely az ég rendelése alapján altera Roma, vagyis „a második Róma” feladatát látta el, ugyanúgy újabb hétszáz év elteltével hasonló funkciója lett volna az István-féle Civitas Regia-nak is, amely a mai Székesfehérvár egykorú latin megjelölése lehet.¹²

Ehhez az igazoló ideológiát nem is volt olyan nehéz megtalálni, s annál inkább nem, mert pl. maga Kónstantinos Porphyrogennétos is úgy nyilatkozott, minden jelzett fenntartása ellenére, hogy a magyarok által a honfoglaláskor elfoglalt területek tele vannak azon rómaiak emlékeivel, akiknek igazi örökösei a bizánciak. Így például szerinte Belgrádnál látni lehet Nagy Konstantin kolosszális tornyát, s ettől nem messze ott található a Dunán a Daciát meghódító Traianus hídja, miközben Sermion városa (Sirmium) is őrzi a görögök és a rómaiak emlékeit, akik valójában közös múltat mondhatnak a magukénak, amelynek megtestesítői az itteni monumentumok. Mindebből idővel könnyen levezethető volt akár a magyarokkal való közös származás is, ahogy erre Velence eredetmítosza szolgáltatott példát, hiszen mind e Bizánccal szoros kapcsolatot tartó központ, mind pedig a magyarok őstörténete a legenda szerint ugyanúgy Trójára volt visszavezethető, akárcsak Rómáé, s így végső soron Kónstantinopolisé is.¹³

¹² Erről részletesen szólok egy másik sajtó alatt lévő tanulmányomban. A kérdés több szempontból is vitatott vonatkozásaira, amennyiben a Szent István-i dénár *REGIA•CIVITAS* köriratának értelmezése problematikus, már többen felhívták a figyelmet. A régész Kovács László kutatástörténetéből kiderül, hogy noha felmerült Pannonhalma is, a közmegegyezés, beleértve a szerzőt, inkább az Esztergommal történő azonosításra hajlik, s itt a „királyi város” értelmezés mint verőhelynév tűnik fel, ld. elsősorban: Uő.: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Érmétani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről*. Budapest, 1997. 232–239. A jeles numizmatikus további írásai közül ld. még *Adatok a LANCEA REGIS köriratú pénz értékeléséhez*. Alba Regia 14. (1975) 257–272.; Uő.: *Újra a nagyharsányi kincsről és a LANCEA REGIS köriratú denárról*. Századok, 129. (1995) 1075–1104. Uő., *A kora Árpád-kori pénzüjtésről*. Századok, 130. (1996) 823–860. Ettől eltérő interpretáció az, hogy a „civitas” itt nem „város”, hanem „állam” jelentésben állhat. Amennyiben Szabados Gy. ezen nézete helytálló, akkor a XI. században előforduló magyar pénzfeliratok – „Királyi állam”, „Pannónia”, „Pannónia állam” – szemléleti egységet alkotnának, vö. Szabados: *Magyar államalapítások*, 285–287. Ld. még a következő munkát: Gedai István: *Szent István aranypénzverése*. Budapest, 1999. Gedai a Szent István-i aranyérmét bizánci hatással magyarázza, miként magam is hajlom e felfogás felé, miközben az ezüstpénzek Nyugat mintaképeiről árulkodnak. A Karácsonyi J. (*Szent István király élete*) által korábban feltételezett 11. század eleji négytornyú székesegyházakat, amelyekre talán lehetett volna korabeli franciaországi példákat találni, a későbbi régészeti kutatások nem igazolták.

¹³ Vö. Kardos, Tibor: *La Hongrie latine*. Paris, é. n. 9 sk. István, Velence, az Orseolo család és a Benedek-rendi reform közti kapcsolatban részben Szent Romualdnak is szerepe lehetett, aki a magyar földet is megjárta, vö. *San Romualdo: Storia, agiografia e spiritualità*. Atti del 23° Convegno del Centro studi avellaniti. Fente Avellana, 2002. – Persze magyar vonatkozásban az

A magyarok és a rómaiak utódainak eredettörténete azonban a leglátványosabban a gallok és a frankok származási mítoszában keresztül kapcsolódott össze. Így érthető, hogy a magyarok és a franciák őstörténetének felhasználása segítségével nyílt a leginkább mód arra, hogy a kereszténnyé lett magyarság a legkönnyebben beilleszthető legyen, legalább is elméleti vonatkozásban, az első ezredforduló európai közösségébe, éspedig a monda szintjén¹⁴. Persze itt is megvoltak az antik előzmények, mert már a rómaiak is tudtak az őket a gallokhoz fűző vérszerinti kapcsolatokról (Caes., b. G., I, 33, 2; Cic., Ad Atticum, I, 19, 2; Tac., Annales, XI, 25, 1), amelyek Lucanus szerint egészen Trójáig nyúltak vissza (Phars., I, 427–428). A középkori legendaképzés ezt azután főképp a frankokra vitte át, valószínűleg Hieronymus Chronica-jának e népre vonatkozó közlését fejlesztve tovább önkényesen,¹⁵ s azután ez az elképzelés megismétlődik egy anonim szerzőtől való 8. sz. eleji munkában, a Gesta Regum Francorum-ban, vagy más címen Liber Historiae Francorum-ban. Ez a 727-ből való Liber Historiae Francorum minderről a következőket mondja: „A vezérek közül egyesek, mint pl. Priamus és Antenor, a 12 ezer embert kitevő megmaradt trójai sereggel együtt hajókra szálltak és bizonyos távolság megtétele után eljutottak a Tanais folyót tápláló patakokig. Járműveikkel behatoltak a Maeotis mocsarába, átkeltek rajta, s végül elérkeztek egészen Pannoniába, amely nincs messze a Maeotis mocsarától.

ázsiai sztyeppepei népek mondaanyaga is figyelembe veendő lehetőség szerint, vö. László Gyula: *Egy elfelejtett magyar (?) monda nyomában*. Századok, 129. (1995) 101–106. Részben ezt a problémakört is érinti: Makkay János: *A sárkány meg a kincsek*. Századok, 130. (1996) 733–822.

¹⁴ Vö. összefoglalóan: Poucet, Jacques: *Les Troyens aux origines des peuples d'Occident, ou les fantasmes de l'Histoire*. Folia Electronica Classica (a továbbiakban: FEC), 12 (2006). <http://bcs.fltr.ucl.ac.be/fe/12/TroyensParis.htm> Ld. még: Uő., *La fondation troyenne de Venise chez Jean Mansel. La source du motif*. FEC, 6 (2003). <http://bcs.fltr.ucl.ac.be/fe/06/anthenor4.html> Uő., *Le mythe de l'origine troyenne au Moyen âge et à la Renaissance: un exemple d'idéologie politique /Anténor, fondateur de Venise*. II/, FEC, 5 (2003). <http://bcs.fltr.ucl.ac.be/fe/05/anthenor2.html> – ugyanezen elektronikus folyóirat indexében még további hasonló tárgyú dolgozatokra van utalás.

¹⁵ Vö. Luthgen, Edmund: *Die Quellen und historische Wert der fraenkischen Trojasage*. Bonn, 1876. Ld. ehhez: Jules Soury ismertetését in: Bibliothèque de l'École des chartes. 38/1 (1877) 338–344. Bár ennek a történetnek pontos keletkezési idejét nem ismerjük, annyi tény, hogy 660 táján erről már tud a Fredegarius-féle *Historia Francorum*. Ezzel összefüggésben ld. Collins, Roger: *Die Fredegar-Chroniken*. Hannover, 2007. (MGH Studien und Texte 44.); Goffart, Walter A.: *The Fredegar Problem Reconsidered*. In: Uő.: *Rome's Fall and after*. London, 1989. 319 skk.; Krusch, Bruno: *Fredegarius Scholasticus – Ouderius?*, *Neue Beiträge zur Fredegar-Kritik*. Göttingen, 1926. Scheibelreiter, Georg: *Gegenwart und Vergangenheit in der Sicht Fredegars*. In: *The Medieval Chronicle*. Amsterdam–New York, 2002. 212–222. Uő.: *Justinian und Belisar in fränkischer Sicht. Zur Interpretation von Fredegar, Chronicon II 62*. In: Byzantios. Festschrift H. Hunger. 1985. 267–280; Wallace-Hadrill, John M.: *Fredegar and the History of France*. In: Uő. (ed.): *The Long Haired Kings and Other Studies in Frankish History*. New York, 1962. 71–94. Wood, Ian N.: *Fredegar's Fables*. In: Scharer Anton – Scheibelreiter, Georg (Hrsg.): *Historiographie im frühen Mittelalter*. Wien – München, 1994. 359–366.

Ott hozzáálltak egy város megépítéséhez, amelyet Sicambiának neveztek el. Sok éven keresztül laktak ezen a helyen, s közben nagy néppé terebélyesedtek.”¹⁶

A szöveg számos furcsaságot tartalmaz, mint pl. azt, hogy Pannonia nem esik messze az Azovi-tengertől, amely a Maeotis mocsárnak felel meg. Az mégis egyértelmű, hogy e felfogás szerint az itt említett trójai menekültek nem a Mediterráneumon keresztül Aeneasszal együtt érkeztek, hanem egy másik útvonalon jutottak el a Dunáig, ahol Sicambria városának germán eredetű megjelölése talán a római Aquincumra utal, bár ez az értelmezés nem az egyetlen megoldási lehetőség.

Akármi legyen is azonban a helyes értelmezés, már ha egyáltalán van ilyen, a számkivetett trójaiak e helyen először jó egyetértésben éltek Valentinianus római császárral, akinek katonai szolgálatot teljesítettek, s ettől kezdve a nevük Franci, vagyis a frankok, amely nevet vagy vezérükről, Francióról kapták, vagy pedig Valentinianusnak köszönhetik,¹⁷ mert a megjelölés „vad” és „vakmerő” emberekre utal.¹⁸ Amikor azonban a római császár megfontolatlanul adófizetésre akarta őket kényszeríteni, a frankok ezt elutasították, s véres ütközetbe bocsátkoztak, de ezt követően sem voltak hajlandók fejet hajtani a rómaiaknak, hanem inkább Germaniába távoztak. Így jutottak el a Rajnához, ahol fejedelmeik: Marcomir és Sunno alatt éltek számos esztendeig, s azután Pharamondot választották meg királyukul, aki így voltaképp Francia, vagy ha úgy tetszik Franciaország első királya.¹⁹

Mindez persze csak monda, de olyan játékot jelent a történelemmel, amely igyekszik a rómaiak szemhatárán a Kr. u. 3. században feltűnő harcias sztyeppei népet, a frankokat²⁰ beemelni a római világ teljes horizontjába. Éspedig egy olyan pillanatban teszi ezt, amikor még nem alakultak ki teljesen a későbbi idők-

¹⁶ *Alii quoque ex principibus, Priamus videlicet et Antenor, cum reliquo exercitu Troianorum duodecim milia intrantes in navibus, abscesserunt et venerunt usque ripas Tanais fluminis. Ingressi Meotidas paludes navigantes, pervenerunt intra terminos Pannoniarum iuxta Meotidas paludes et coeperunt aedificare civitatem ob memoriale eorum appellaveruntque eam Sicambriam, habitaveruntque illic annis multis creveruntque in gentem magnam.* – MGH Scriptores rerum Merovingicarum, II. Hannover, 1888. 242–243.

¹⁷ MGH, II. 93., ill. 243.

¹⁸ MGH, II. 243.

¹⁹ *Illi quoque egressi a Sicambria, venerunt in extremis partibus Reni fluminis in Germaniarum oppidis, illucque inhabitaverunt cum eorum principibus Marchomire, filium Priamo, et Sunnone, filio Antenor; habitaveruntque ibi annis multis. Sunnone autem defuncto, acciperunt consilium, ut regem sibi unum constituerent, sicut ceterae gentes. Marchomiris quoque eis dedit hoc consilium, et elegerunt Faramundo, ipsius filio ...* – MGH Scriptores rerum Merovingicarum, II. Hannover, 1888. 244.

²⁰ Ld. ehhez általánosságban: Goetz – Jarnut – Pohl: *Regna and Gentes*.

re jellemző etnikai ill. állami formát öltő különbségek.²¹ Azok, amelyek egy meghatározott szokáshálóra épülnek rá, akár egy Frank Birodalomban, akár annak Francia occidentalisa ill. orientalisa való tagolódásában, valamint majd a Franciaországra és a Német-római Szent Birodalomra történő szétválásban. Ez a történeti háttér azután jó lehetőséget kínál arra, hogy alkalomadtán egyes újonnan érkező további törzsek is beágyazhatók legyenek ebbe a keretbe, mint ahogy ez történt pl. a normannok, a vikingek, s azután a magyarok esetében is. Mindez nagy valószínűséggel a Meroving genealogisták ötletgyártó képességére vezethető vissza, akik a vergiliusi Aeneis-t használva fel modellként, megkísérelték megalkotni azon frankok nemes eredetének legendáját, akik a Meroving időkben egyfajta hatalmi kiteljesedésüket érzékelték. Ez a szituáció azután a Karoling periódusban csak tovább erősödött. Az így megalkotott történeti legenda ezt követően a frankokat az egyszerre görög és római civilizációs modell szerves előzményévé, s ugyanakkor megújult folytatójává is tette. Ezzel lehetőség kínálkozott a még később érkezőknek is, hogy megtalálják szinte mitologikus helyüket az ekkorra már keresztény szellemiséggel is átitatódó és európainak mondható kiterjedt kulturális közösségben.²² Így történt, hogy a 10–11. században Magyar-

²¹ A probléma irodalma szinte áttekinthetetlen, s magyar vonatkozásokban is igen távoli időkre megy vissza, ld. ehhez: Makkay János: *Az uráli-finnugor őstörténet néhány kérdése az indoeurópai őstörténet szemszögéből*. Századok, 125 (1991) 3–34; Uő.: *Az indoeurópai népek őstörténete*. Budapest, 1991 és bőv. 1996. (Ld. főképp a „Baltikum és a finnugor [ősfinn] kapcsolatok” című fejezetet). Uő.: *Egy magyar amatőr véleménye az uráli finnugorság származásáról*. I–II. Budapest, 1997. és Budapest, 2002. Uő.: *A magyar őstörténet és a nyugat-szibériai 'magyar őshaza' néhány kérdése*. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Értesítője, 46 (2004) 85–116. Uő.: *Siculica Hungarica – Az ősidők kezdeteitől magyarok*. Budapest, 2009. Más nézőpontokhoz ld. Uő.: *Történelmünk kezdetei*. Vasi Szemle, 64. (2010:1) 3–30; Erdélyi István: *Scythia Hungarica: a honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei*. Budapest, 2008; Vékony Gábor: *A magyar etnogenezis szakaszai, I–II*. Életünk, 1997/2. 260–276; (1997/3) 384–408. Uő.: *Magyar őstörténet, magyar honfoglalás*. Budapest, 2002. Bővebben ld. Vigh József összeállítását az uráli népek régészetről az ELTE BTK Finnugor Tanszék honlapján. Újabb hozzászólás a kérdéshez: Fodor István: *A keleten maradt ősmagyarok*. História, 34 (2012:2) 3–7. Uő.: *A finnugor népek ősi lakóhelyei*. História, 34 (2012:7) 3–9. Vö. még Klíma, László: *The Linguistic Affinity of the Volgaic Finno-Ugrians and Their Ethnogenesis*. *Studia Historica Fenno-ugrica I*. Oulu, 1996. A kérdéskörhöz kapcsolható még ez is: Mesterházy Károly: *Avarok, szlávok, magyarok a Bükk-hegységben*. Századok, 130. (1996) 861–876. Ill. Olajos Teréz: *A Kárpát-medence népei a honfoglalás előtt*. In: Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Árpád előtt és után*. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről. Szeged, 1996. 9–20; Vékony Gábor: *Dákok-rómaiak-románok*. Budapest, 1989. 63–73; Font Márta: *Magyarok és szlávok az Árpád-kor végéig*. In: Kristó – Makk: *Árpád előtt és után*, Szeged, 1996. 157–167. Ld. még: Kristó Gyula: *Magyarország népei Szent István korában*. Századok, 134. (2000) 3–44. – Elméleti és módszertani szempontból a hazai medievisztika tekintetében mindenképpen ki kell emelnünk: Bálint Csanád: *Az ethnosz a kora középkorban (A kutatás lehetőségei és korlátai)*. Századok, 140. (2006) 277–347.

²² A kérdéskör szakirodalmához ld. Barrera-Vidal, Albert: *Mythes de fondation de la France. Une contribution à l'étude des autostéréotypes français*. In: Jouan, François – Motte André (éds.): *Mythe et Politique*. Actes du Colloque de Liège, 1989, Paris, 1990. 9–22; Beaune, Colette: *L'utilisation politique du mythe des origines troyennes en France à la fin du Moyen âge*. In: *Lectures médiévales de Virgile*. Actes du Colloque organisé par l'École française de Rome. Roma, 25–28 octobre 1982,

országot a Capeting Francia Királyságban a művelt elit úgy fogta fel, mint a franciák ősi hazáját, ahogy ezt az addig leggondosabb és legrészletesebb filológiai apparátus felvonultatásával Eckhardt Sándor bizonyította az 1920-as években.²³ Tette ezt olyan meggyőzően, hogy arra még a korabeli francia szellemi körök is felfigyeltek, bár utána igyekeztek hamar el is felejtetni.²⁴ Mindenesetre még a 16. század kezdetén is Jean Lemaire de Belges úgy bízta a franciákat a török

Roma, 1985. 331–355. Uő.: *Naissance de la nation*. Paris, 1985. 431. Bossuat, Alain: *Les origines troyennes: leur rôle dans la littérature historique du XVIe siècle*. Annales de Normandie, 8. (1958) 187–197. Itt a 189–190 lapokon található meg, hogy a 15. században a franciák mit gondoltak saját eredetükről. Hommel, Hildebrecht: *Die Trojanische Herkunft der Franken*. Rheinisches Museum, 99 (1956) 323–341. Úgyszintén: Uő.: *Symbola. I. Kleine Schriften zur Literatur- und Kulturgeschichte der Antike*. Hildesheim – New York, 1976. 393–410; Huppert, George: *The Trojan Franks and their Critics*. Studies in the Renaissance, 12. (1965) 227–241; James, Edward: *The Franks*. Oxford, 1988. 265. és különösen: 230–243; Keesman, Wilma: *Oorsprongs-mythen als zelfuitlegging, over achtergrond en betekenis van middeleeuwse verhalen rond Trojaanse stedenstichtingen*. In: Pleij, Herman et al. (ed.): *Op belofte van profijt: stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de middeleeuwen*. Amsterdam, 1991. 262–279; Klippel, Maria: *Die Darstellung der Fränkischen Trojanersage in Geschichtsschreibung und Dichtung vom Mittelalter bis zur Renaissance in Frankreich*. Marburg, 1936. 71; Luiselli, Bruno: *Il mito dell'origine troiana dei Galli, dei Franchi e degli Scandinavi*. Romanobarbarica, 3 (1978) 89–121. Wathélet, Paul: *Le mythe d'Énée dans l'épopée homérique. Sa survie et son exploitation poétique*. In: Jouan – Motte: *Mythe et Politique*, 289–291. – A témához még tágabb összefüggésben s további gazdag irodalommal ld. Aigle, Denise: *Figures mythiques et histoire. Réinterprétations et contrastes entre Orient et Occident*. Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée. Juillet 2000, 89–90. remmm.revues.org/272

²³ Eckhardt, Alexandre: *L'origine du nom Sicambria donné en Hongrie aux ruines romaines d'Aquincum près de Budapest*. Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, 71. (1927:2) 169–170. Vö.: Uő.: *Sicambria, capitale légendaire des Français en Hongrie*. Revue des Études Hongroises, 6. (1928) 166–197. Az itteni fölvetés azután részletesebb kidolgozást is kapott, ld. Uő.: *De Sicambria à Sans-Souci Histoires et légendes franco-hongroises*. Paris, 1943. 292. ill. uo., 11–51, vö. Györffy, György: *Les débuts de l'évolution urbaine en Hongrie*. In: Cahiers de civilisation médiévale, 12. (1969: Juillet-septembre) 253–264, közelebről: 255.

²⁴ Vö. Revel, Jacques: *Idegen tükörben: Eckhardt Sándor ma*. BUKSZ, 10. (1998:1). Azóta persze a 13–15. század francia elbeszélő irodalmának magyar vonatkozásairól még részletesebb munka is született a Szegedi Középkorász Műhelyben, vö. Csernus Sándor: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország, 13–15. század*. Budapest, 1999. 321. Témánk szempontjából fontos kiadvány még: Korall 38 (2009: December), melynek írásai közül számunkra a legfontosabbak: Nagy Balázs: *A középkori magyar városok a külföldi utazók leírásaiban*; Radek Tünde: *A középkori német nyelvű historiográfia magyarsággépéről egy imagológiai kutatás nyomán (1150–1534)*. Ide tartozik még: Körmendi Tamás: *A magyarság ábrázolása a nyugati-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig*, ill. Csukovits Enikő: *Források, műfajok, lehetőségek: a középkori Magyarország-kép elemei* stb. A régebbi szakirodalomból ide kapcsolható még: Karl Lajos: *Árpádházi Szent Erzsébet a francia krónikában*. Egyetemes Philológiai Közlöny (a továbbiakban: EPhK), 31. (1907). Uő.: *Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondája*. Ethnographia, 19. (1908) 129–148 és 202–214. Ugyancsak említésre érdemes még: Bézard, Lucien: *Magyarország az ó-francia eposzban*. EPhK, 30 (1906) 333 skk. – A debreceni tudományos műhelytalálkozón e vizsgálatok jó összefoglalását adja Csákö Judit: *Az Árpád-kori magyarság ábrázolása a francia területen keletkezett elbeszélő kútfőkben* címmel a jelen kötetben.

elleni harcra, hogy segítsék meg a velük egy töről való magyar testvéreiket, akik hozzájuk hasonlóan maguk is trójai eredetűek. A kora középkori uralmi ideológia tehát az ókor határmezsgyéjén mintegy a káoszból kibukkanó új frank hatalmat az elképzelt trójai eredettel szerette volna törvényesíteni. Ez a törekvés azután majd akkor csúcsosodott ki, amikor 800-ban III. Leo pápa Rómában császárrá koronázta Nagy Károlyt, aki Aachenben a maga Rómáját is megteremtette új Palatiumával együtt, ahol az uralkodótól megépített nyolcszögletű székesegyház mintegy a mennyei Jeruzsálem beteljesülése lett, egyetlen kompozícióba fogva össze Jeruzsálem és Róma 4-4 városfalát, ahogy majd később I. Ottó Reichskrone-ja is ugyanezt az alakzatot képviseli hasonló céllal. Ilyen módon a frankok trójai eredetének legendája végső soron nem csupán a már említett folyamatok megvalósulásához járult hozzá, hanem megalapozta a 10. század vége felé megalkuló Francia Királyság törvényességének jogigényét is, csakúgy, mint a valamiképpen hozzákapcsolódó többi népnek hasonló történelmi szerepre vonatkozó létjogosultságát, ahogy az a Kr. u. 2. évezred elején mind több helyen megfogalmazásra került, így Magyarországon is.²⁵

Mindenképpen az ismertetett történelmi legendát kell ugyanis kitapintanunk a gondolatilag feltétlenül Szent Istvántól eredeztethető *Intelme*k (Libellus de institutione morum sive admonitio spiritualis)²⁶ következő tanácsában. A Magyar Királyságba érkező idegeneknek a Rómát szabaddá tevő Aeneades módjára kell erőssé tenniük az országot, eltérő nyelveket és szokásokat, különféle tanító írásokat és fegyvereket hozva magukkal (6, 1) – tanítja az uralkodó fiának, Imrénnek. Így lehet ugyanis az országot naggyá és tartóssá formálni, ahogy a frankok trójai öröksége is ennek lett a záloga. E program mögött jól kitapintható a frankok legendás trójai eredetére vonatkozó tudós jellegű mitikus hagyomány, amely nem csupán a frankok történelmi küldetését volt hivatott megalapozni, hanem a magyarokét is, s így nem kerülhető meg ennek az egész gondolati-ideológiai legendás szövedéknek a figyelembe vétele a magyar uralkodói ideológia körvonalozódásának tisztázása tekintetében sem. Hiszen valójában egy olyan többékevésbé egységes jel- és gondolati rendszerről van itt szó, amely mindenképpen befolyással volt a kigondolt történelmi emlékezet révén a koraközépkor államainak és történelmének alakulására, anélkül, hogy ez valóban következetes módon

²⁵ E középkori képzetrendszer – az ún. *imaginaire* fogalmához ld. általánosságban: Le Goff, Jacques: *L'imaginaire médiéval*. Paris, 1985., ill. újabban tanulságos: Falvay Dávid: *Szent Erzsébet, Szent Vilma és a magyar királyi származás mint toposz Itáliában*. Aetas, 23. (2008:1) 64 skk.

²⁶ Vizsgálatához a magam 2004-es kiadását vettem alapul: Havas: *Szent István, Intelmek*, CIII + 51 (képmellékletekkel). Emellett főképp még Bollók János értelmezésére voltunk tekintettel, akinek méltatásához ld. Vekerdi József: *Regnum unius linguae. Megjegyzések az Intelmek új fordításához*. Századok, 138. (2004) 495 skk. Ő a még korábbi fordításról is elismerően szól, ekképp: „K. Á. szintén nagy gonddal és művészi igénnyel készült fordítása”, uo. 495.

beépült volna egyfajta etnikai jellegű összefüggési rendszerbe, hiszen ezek a tényezők ekkor még nem képeztek szigorúan elkülönülő kereteket. Gondoljunk csak arra, hogy az ezredik év tájékán Franciaország és maga a francia nép is ugyanúgy csak kialakulóban volt,²⁷ akár a németiség és annak állami keretei, miként hasonló lehetett a helyzet a Kárpát-medencében is, s legfőljebb a kifejlődés eltérő fokozatairól beszélhetünk.

Mint már korábban láttuk, az újonnan felállított Magyar Királyságnak nemzetközileg azt is bizonyítania kellett, hogy a magyarok nem az Antikrisztus csatlósai, ahogy ekkor sokan gondolták főként Adso Dervensis nyomán, s István ezért is ad olyan különleges jelentőséget ama felfogásának, miszerint a kereszténység messzemenő képviselője révén a Magyar Királyság nem lehet az Antikrisztus rémítő birodalma. Ezért inti István a fiát, Imrét, nehogy helytelen irányba terelve az országot, tyrannis-t valósítson meg, ami alapján úgy gondolnák, hogy ő inimicus et ultor. Már Bollók J. helyesen hívta fel a figyelmet arra,²⁸ hogy ezek a szavak a középkorban a Sátán megjelölésére szolgáltak, e kifejezés hasz-

²⁷ Vö. Fray, Jean-Luc: *Quand la France est-elle „née”? Interrogation sur un mythe historiographique*. In: Havas, Ladislaus – Takács, Ladislaus – Tegyei, Emericus (edd.): *Schola Europaea – Les valeurs de l’Europe – L’Europe des valeurs*. Debrecen – Budapest, 2009. 341 skk., de ld. még: Geary, Patrick J.: *Before France and Germany: The Creation and Transformation of the Merovingian World*. New York, 1988. (e munkára Nemerkenyi E. hívta fel figyelmemet, akinek több más javításáért is köszönettel tartozom). – E vonatkozásban Szabados György árnyaltabb megfogalmazásra figyelmeztetett, miszerint: „Jóllehet az állami és etnikai identitásformák sok esetben egymástól függetlenül változtak, de a Kárpát-medence – éppen a Közép-Európát erős sztyepei hatás miatt – nem vehető egy kalap alá a Frank Birodalom területén zajló etnogenezissel. A magyarság a Kárpát-medencébe már igazolhatóan etnoszként érkezett. Önálló etnikus hagyománya volt, a csodaszarvas-monda, amelyet a néprajztudós Berze Nagy János eredetileg igazolt. A kérdéskör kiterjedtsége” még a következő munkák megemlékését is szükségessé teszi: Gombocz Zoltán: *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány I*. Nyelvtudományi Közlemények, 45. (1917–1920) 129–194. II–III., 46. (1923–1927) 1–33. 168–193; Hóman Bálint: *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*. Budapest, 1925. Berze Nagy János: *A csodaszarvas mondája*. Ethnographia, 38 (1927) 65–80, 145–164; Wenskus, Reinhard: *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*. Köln – Graz, 1961; Brühl, Carlrichard: *Deutschland – Frankreich. Die Geburt zweier Völker*. Köln – Wien, 1990; Brunner, Karl – Merta, Brigitte (Hrsg.): *Ethnogenese und Überlieferung*. Wien, 1994. Kristó Gyula: *A magyar nemzet megszületése*. Szeged, 1997. Hóman Bálint: *Ősemberek – ősmagyarok*. Szentendre, 2001; Pohl, Walter – Diesenberger, Maximilian (Hrsg.): *Integration und Herrschaft. Ethnische Identitäten und soziale Organisation im Frühmittelalter*. Wien, 2002; Sinor Dénes: *Az őstörténet és etnogenezis problémáiról*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica, 121. (2005) 3–14; Brathier, Sebastian: „Etnikai értelmezés” és struktúratörténeti magyarázat a régészeten. Korall, 7. (2006: június) 23–72; Bálint: *Az ethnosz*; Corradini, Richard (ed.): *Texts and identities in the early Middle Ages*. Wien, 2006; Vásáry István: *Magyar őshazák és magyar őstörténeszek*. Budapest, 2008; Szabados György: *Hóman Bálint, a korai magyar állam és etnogenezis kutatója*. In: Újváry Gábor (szerk.): *Történeti ártérkép*. Hóman Bálint, a történetész és a politikus. Budapest, 2011. 19–39.

²⁸ Vö. Szent István király Intelmei és Törvényei. Budapest, 2000. és 2008.

nálata során részben magukból a Zsoltárokból, részben Hieronymus bibliakommentárjaiból indulva ki, minthogy ez utóbbi szerző eme meghatározással él: *diabolus ipse est inimicus et ultor, et ipse peccata suggerit, et postea in peccatis coarguit peccatores* (*Commentarii in prophetas minores*. In *Sophoniam*, 2, 572). Ez az uralkodói koncepció teljességgel megmagyarázza István kíméletlen fellépését 997-ben Koppány ellen, akit híveivel együtt a *Legenda Stephani regis minor* az ördög sugallatára cselekvőknek minősít (5), ami indokoltá teszi, hogy az ekkor még csak fejedelem István úgy járt el vele szemben, mint ahogy egyébként Szent Mihály arkangyalnak vagy magának Krisztusnak kellett fellépnie az Antikrisztussal szemben. Ebben pedig István feltétlenül az Antikrisztus elleni harc másik bajnokát, Szent Mártont tekintette legfőbb segítőjének, mert ez magyarázza meg, hogy a leszámolás után az őt megillető zsákmányt Szent Márton tiszteletének szentelte, akinek bazilikát is épített. A besenyők istentelen, pogány népével szemben is úgy lépett fel, mint ahogy korábban a keresztények küzdöttek a magyarokkal, vagyis az Antikrisztus népével. István tehát királyként ugyanazt a szerepet vitte át a besenyőkre, amelyet korábban a magyarok töltöttek be Európában, s ebben a harcában ugyancsak Márton volt az, aki melléje állt (*ibid.*, 5). Koppány felnégyelésével is István az Antikrisztushoz méltó büntetést alkalmazta, hiszen ez a szörny a keresztény felfogás szerint mind a négy égtáj felől fenyegette a világot,²⁹ amiért halálával is az egész világot meg kellett békíteni. Ezt a nézetet az első ezredfordulón főként épp az az auxerre-i Saint-Germain apátság képviselte, ahol az a névtelen szerzetes is tevékenykedett, akinek a magyarok antik eredetének elméletével foglalkozó írására már utaltam a frankok legendás trójai származásával kapcsolatban. Így kézenfekvő, hogy ezzel a frank-francia szellemi központtal a mostani problémakörrel összefüggésben is számolnunk kell.³⁰

Mindez pedig egyszerre vezet el bennünket nemcsak tours-i Szent Márton személyéhez, hanem magához a nagy uralkodói példaképhez, ill. az ő első számú szellemi tanácsadójához, akinek ír szellemisége különben Auxerre-t is áthatotta. Alcuin és a frank király valamint római császár eszménye ugyanis részben Szent Márton volt, akinek monostora élére Nagy Károly nem véletlenül állította az ír szerzetest, Alcuin mintegy Gallia kiemelkedő szentjének utódát és lelki örökösét. Már Jean Favier felhívta a figyelmet arra, hogy milyen szoros a kapcsolat a

²⁹ Hajmo vagy Haymo, *Expositio in Apocalypsin*, VII, 20,7, Migne, J.-P. (éd.): *Patrologia cursus completus. Series Latina*. I–CCXXI, Parisii, 1841–1864. CXVII, coll. 1186D – 1187C.

³⁰ Vö. Kibler, William W. – Zinn, Grover A. (eds.): *Medieval France: An Encyclopedia*. New York – London, 1995. Ld. még: Jeudy, Colette: „Haymon d'Auxerre” In: *Dictionnaire des lettres françaises*, Paris, 1964. Mindez persze nem feltétlenül jelentett véleményazonosságot, ahogy a korabeli két nagyember, Alcuin és Theodulf egyik vitája is mutatja, vö. Noizet, Hélène, *Alcuin contre Théodulphe: un conflit producteur de normes*. *Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest*, 111. (2004 :3) 113–129. Ld. még Uő. : *La transmission de la documentation diplomatique de Saint-Martin de Tours antérieure à 1150*. *Histoire et archives*, 17. (2005) 7–36.

tours-i Szent Márton apátság és az uralkodó udvara között, hiszen Alcuin azon Ithier helyébe lépett, aki ugyanúgy volt ezen apátság vezetője, akárcsak kancellár, s hasonlóan mondhatunk el Alcuin utódáról, az ugyancsak angolszász Fridugisusról is.³¹ Úgy tűnik tehát, hogy Nagy Károly a politikai irányítást elsősorban ellátó Aachen, mint főváros mellett Tours-t, illetve annak apátságát egyfajta vallási és általában szellemi központnak szánta, miként azután az ő nyomdokain haladni kívánó államalapító István is ugyanezt tette, aki Esztergom és Székesfehérvár mellett, talán valóban apja, Géza kezdeményezését folytatva, hozzálatott a Szent Márton nevét viselő pannonthalmi apátság kiépítéséhez, amelynek rendkívüli kiváltságokat adott, nyíltan hivatkozva arra a segítségre, amelyet ez a szent nyújtott számára a pogányság elleni harcában és a keresztény hit terjesztésében. Ezt a tényt már Karácsonyi János kiemelte, hangsúlyozva: „Szent István Isten után szent Márton püspök közbenjárásának tulajdonította a (pogány Koppány felletti ?) diadalt, s hálából a nyert kincseket, javakat arra fordította, hogy azon a helyen, ahol az ő kortársainak tudomása szerint szent Márton egykor imádkozni szokott, egyházat s mellé monostort építtetett Isten dicsőségére, szent Márton tiszteletére”.³² Ennél azonban még többről is szó lehet, úgyhogy a fenti idézethez kapcsolódó jegyzetében az egykori neves szerző joggal fűzi hozzá: „a pannonthalmi monostor rendkívüli kiváltsága is azt mutatja, hogy e monostor valami rendkívüli eseménynek köszöni létét, nem pedig csupán azon kegyeletnek, hogy szent István atyja művét be akarta végezni.”³³ Ez a rendkívüli körülmény azonban nem csupán a keresztény magyarság világra szóló diadala volt, hanem egyben kapcsolódás a Nagy Károly-i örökséghez is, bár egyelőre az ennek igazolására rendelkezésre álló érvek meglehetősen bizonytalanok. Mindenesetre van manapság olyan elképzelés, miszerint 791-ben a Pannonia egy részét meghódító Nagy Károly éppen Omundesthorfnál adott hálát az avarok felett aratott győzelméért, s ez a hely talán a mai Pannonthalma közelében lenne keresendő, ahol az 1961/1962-es ásatások tisztázták egy kis Karoling templom létezését, mely a katonaszent, azaz Márton kultuszához lenne talán kapcsolható, lévén, hogy egyesek az ő születési helyét az itteni Sabariában vélik és vélték felismerni. Akik hajlának e nézet elfogadására, úgy találják: aligha véletlen, hogy Arnulf német király

³¹ Favier, Jean: *Charlemagne*. Paris, 1999. 281–283. A szóban forgó szerzetes neve több formában is előfordul : Frédegis ou Fridugise, latinosan: Fredegisus vagy Fridugisus. Vele kapcsolatban ld. még: Goebel, Bernd: *Lexikon für Theologie und Kirche*. 4, 1995. Fredegisus von Tours. 86. Schneider, Ambrosius: *Lexikon für Theologie und Kirche*. 4, 1960. Fredegisus (Fridugis) 313.; Waldschütz, Erwin (Hrsg.): *Großes Werklexikon der Philosophie*. 1, Stuttgart, 1999. Fredegisus Turonensis 511; Goebel, Bernd: s. v. Fridugisus. In: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* (továbbiakban BBKL), 27. (2007) 462–467. – E tárgy tág körű vizsgálata szempontjából különösen hasznos tájékoztatást és összefoglalást ad az alábbi folyóirat-szám: *Alcuin. De York à Tours*. *Annales de Bretagne*, 111. (2004:3) 512.

³² Karácsonyi János: *Szent István király élete*. Budapest, 1904. 16.

³³ Uo. 119., 35 jz.

890-ben szintén itt fogadta Szvatopluk morva fejedelmet, s e körzetben talán már ekkor éltek szerzetesek is. Maga az Omundesthorf helynév is e nézet szerint valószínűleg Szent Amand 7. századi hittérítő püspök nevéből származnék, aki missziós útja során Pannonhalma vidékére is eljutott volna.³⁴ Mindez azt jelentené, hogy István király és már apja, Géza is ebből a régebbi Meroving-Karoling hagyományból indult volna ki, s ennek megfelelően kapcsolták volna ehhez a körzethez az új egységes keresztény magyar állam politikai harmóniáját. Azt a törekvést, amelyet hétszáz év elmúltával az akkori apát, Karner Egyed is megpróbált megőrizni a Magyarországon a török hódítás felszámolását követően meginduló katolikus reform megvalósítása során. Egy olyan időszakban, amely egybeesett Pannonhalma alapításának hétszázadik évfordulójával, ezt ugyanis 1702-ben ünnepelték.³⁵ S ahogy Alcuin segítségével értékes, addig szinte ismeretlen kéziratokkal gyarapodott a tours-i apátsági könyvtár, úgy bővült Pannonhalma ilyen jellegű állománya is,³⁶ amely az első ilyen jellegű komolyabb gyűjtemény lehetett a Duna ezen vidékén ekkoriban, s jutott itt idő a bibliai kutatásokra is,³⁷ akárcsak Toursban. Ugyanígy mindkét helyen nagy jelentőségű scriptorium, ún. „másolóhely” jött létre.³⁸ De

³⁴ Vö. Siska Gábor: *Hol fog megszületni Szent Márton? Gondolatok a Sabaria (Savaria) kérdéséhez.* http://pannonhalma.hu/storage/telepules%20torteneti%20tanulmanyok/hol_fog_megszuletni_szent_marton.pdf. Vö. Csóka J. Lajos: *Szent Benedek fiainak világtörténete különös tekintettel Magyarországra.* Budapest, 1970, I, 247–248., ill. Lovas Elemér: *Pannonhalma környéke az ó- és középkorban.* Pannonhalmi Szemle, 12. (1937) 24–42., főleg 34 és 25. Kiss Lajos: *Pannonia helyneveinek kontinuitása.* In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.): *Honfoglalás és nyelvészet.* Budapest, 1997. 187–197., főleg 196. Ld. még korábban: Erdélyi László (szerk.): *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története.* I. Budapest, 1902. 771. Vö. Ábrahám Imre: *Pannonhalma nyugati előterének képe 9–13. századi helynevekben.* http://pannonhalma.hu/storage/telepules%20torteneti%20tanulmanyok/pannonhalma_nyugati_eloterenek_kepe.pdf – A népvándorlás kori pannóniai keresztény leletekről ld. főképp: Tóth Endre: *A 4–8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2. (1990) 17–30. Uő.: *Szent Adorján és Zalavár.* Századok, 133. (1999) 3–40.

³⁵ Ld. erről ünnepi szócikkemet: *Carmen unisonum.* In: Bartók István – Csörsz Rumen István – Jankovics József – Szentmártoni Szabó Géza – Tamás Zsuzsa (szerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: minden kor, LX, a főszerkesztő, Kőszeghy Péter hatvanadik születésnapjára (ánnyod térde – „Zsúpra aggnő”).* Budapest, 2011. 44–45. <http://reciti.hu/2011/566>. A korszakhoz tömör összegzésképpen vö. Kosáry Domokos: *Magyarország a 17–18. század fordulóján – a régi és új határán.* Századok, 124 (1990) 126–138.

³⁶ Favier: *Charlemagne*, 446.

³⁷ Favier: *Charlemagne*, 452 és 458.

³⁸ Favier: *Charlemagne*, 481; Chelini, Jean: *Alcuin, Charlemagne et Saint-Martin de Tours.* Revue d'histoire de l'Église de France. 47/144 (1961) 19–50. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/rhef_0300-9505_1961_num_47_144_3265. Mesterien bizonyítja, hogy Alcuin az akkorra meglehetősen rosszhírévé vált tours-i apátságból miként hozta létre kora egyik leg-rangosabb szellemi és kulturális központját. Azt a műhelyt, ahol a kegyesség új formái alakultak ki, elmélyült volt a Kereszt, a Szentháromság és Szűz Mária tisztelete. Magas szinten állt a Szentírás ismerete, a meditáció, ápolták a görög nyelvet, úgyhogy valósággal egy franciaországi Athén jött így létre az aacheni Academia mellett, amely Nagy Károly udvarához kapcsolódott

ami az egyik legfontosabb: ahogy Tours apátja, Alcuin saját uralkodójában, Karolus Magnusban igazi Augustust látott, ugyanúgy tekintett Pannonhalma is István királyra, aki fiának szintén a birodalomgyarapító Augustust állította példaképül mint az egyházgyarapító uralkodók előfutárát (vö. Libellus, 2, 4: Vnde quidem inprimis Reges Augusti dicebantur, quia augebant ecclesiam.)

Az eddig előadottakból az következik, hogy István azt a királyi hatalmat tekintette elsősorban etalonnak, amely az antik Rómában alakult ki, s amely mindenek előtt a Nagy Konstantin által megállapított normáknak felelt meg, ám úgy, ahogy ezt Tours-i Szent Márton és tanítványi köre, különösképpen Sulpicius Severus helyénvalónak értelmezte, s ahogy azt jóval később Nagy Károly kancellárja és humanistája, Alcuin ugyancsak megállapította a tours-i Szent Márton monostorban. Ez az utóbbi hely azért volt különösen mértékadó Szent István számára, mert a korabeli magyarországi kereszténység szellemi központja az a pannonhalmi bencés apátság volt, amelynek patrocínium-a Szent Mártont illette meg. S könyvtárában kezdettől megvolt és olvasták is a védőszent már többször említett késő antik életrajzát.³⁹ Az első magyar király számára olyannyira mértékadónak bizonyult ez az apátság, hogy még külpolitikájára is befolyással volt. István kapcsolatteremtő törekvései nem véletlenül hatoltak el egészen a Francia Királyságig. Még Odilo, Cluny híres apátja is büszke volt rá, hogy kiérdemelte a magyar király megbecsülését.⁴⁰ Ez a távoli nyugati kapcsolat István részéről annál inkább tudatos lehetett, mert egyfelől megvolt a bencés összekötő láncszem, másfelől Clunyben is érzékelhető volt a mártoni eschatologikus nézőpont.⁴¹ Har-

mintegy a Szentlélek hét ajándékaképpen. Mindez valóban nagyszerű példaként állt a magyar István előtt.

³⁹ Vö. Veszprémy László: *A pannonhalmi bencés apátság könyvei a 11. század végi összeírás alapján*. In: Takács Imre (szerk.): *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I. Pannonhalma, 1996, 327 skk.* – Az apátság korai egyházi helyzetről alapvető írás, kiváló szakirodalmi ismerettel: Kiss Gergely: *A pannonhalmi apátság egyházi helyzete a 11–13. században (exemptio és protectio)*. Századok, 138. (2004) 265 skk. Vö. még: Kristó Gyula: *Tatárjárás előtti bencés monostorainkról*. Uo., 403 skk. – A pannonhalmi alapító oklevél meggyőző vizsgálatát adja Györffy Gy. értelmezésével szemben Gerics József: *Szt. István királyá avatásának történetéhez*. In: Gerics: *Egyház, állam*, 28 skk.

⁴⁰ Vö. Györffy György: *István király és műve*. Budapest, 2000³. 297–298., aki magyar fordításban is közli az apátnak István királyhoz intézett becses válaszlevelét. Régebről ld. Galla Ferenc: *A cluny reform hatása Magyarországon*. Pécs, 1931. (aki Révay J. szavaival „elsőnek mutatja meg az első magyar király és a fiatal magyar kereszténység igazi arcát” – Nyugat, 1932/13–14.). Mások viszont hazánkban inkább Gorze szellemiségének korai érvényesülését hangsúlyozzák, vö. Kluiting, Edeltraud: *Monasteria semper reformanda. Kloster- und Ordensreformen im Mittelalter*. Münster, 2005. 19 skk.

⁴¹ Odilo tevékenységéről s az egész szóban forgó korszakról részletes áttekintés található a következő munkában: Pacaut, Marcel: *L'Ordre de Cluny (909–1789)*. Paris, 1986. 107–141. Régebről ld. Jarret, Pierre: *Saint Odilon, abbé de Cluny, sa vie, son temps, ses oeuvres (962–1049)*. Lyon, 1898. 356 skk., ahol a magyar vonatkozások kerülnek ismertetésre.

madrészt pedig István esetében még szintén jól megállapítható a Karoling hagyományokhoz való erőteljes vonzódása. Ezek ugyanis a földrajzi távolság miatt kevésbé mutatkoztak veszélyesnek a kialakuló független magyar feudális állam számára, mint a jóval közelebb lévő Német-római Császárság, amelynek térhódító szándéka a millennium idején alkalmanként különösen jól megmutatkozott.⁴² A Karoling tradícióhoz való kapcsolódást jelzi többek közt Nagy Károly és István koronázásának, ill. mindegyikük szarkofágjának megannyi párhuzamos mozzanata is, de itt most inkább egy másik tényre hívnók fel a figyelmet. Sajátságos, hogy a Magyar Királyság megalapításának párhuzamaként az Intelmek nem Romulusra hivatkozik, holott őt szokták a Város megalapítójának tekinteni, hanem az Aeneades-ra. Ez a körülmény azon kívül, hogy finoman céloz a magyar nép keleti eredetére, egyúttal arra a felfogásra is utal, hogy Magyarország ugyanúgy valamiféle etnikai olvasztótégely volt, akárcsak Róma és a Római Birodalom; sőt a szerző által alkalmazott eljárás mögött még egy további összefüggést is feltételezhetünk. A magukat Nagy Károly igazi örököseinek valló franciák legalább a 15. század közepéig fenn tartották azt a hitet, de legendaként még a következő századokban is főlemlegették, hogy ők keleti származásúak, mert eleik, Paris és Francio vezetésével, az elfoglalt Trójából indultak útra Nyugat felé, s közben a Duna parti kitalált Sicambiában tartottak volna pihenőt. Így a frankok és dinasztiajuk a szikambereken keresztül ugyanúgy Trójából eredeztették magukat, mint azok az Aeneades, akiket István a magyar királyság megteremtőivel vetett egybe, s akik őshazája szintén Keleten volt. Ilyen módon tehát az Intelmekben burkoltan benne foglaltatik egy közös frank-magyar rokonság lehetőségének gondolata, amely mint megszerkesztett mítosz jó ideológiai alap volt ahhoz, hogy István törvényei és államfelfogással kapcsolatos elképzelései az antik szellemi örökségen kívül bőven merítsenek a Karoling rendelkezésekből és elgondolásokból.⁴³ A trójaiakkal fennálló elképzelt

⁴² Főleg a lengyelek irányában, de II. Henriket követően a magyar állam tekintetében is, amit persze itt felesleges részleteznünk. De azért szabad legyen utalnunk az olyan nézetkülönbségekre, mint amelyek a következő művekben is fölvetődnek: Fried, Johannes: *Otto III. und Boleslaw. Das Widmungsbild des Aachener Evangeliiars, der „Akt von Gnesen“ und das frühe polnische und ungarische Königtum. Eine Bildanalyse und ihre historischen Folgen.* Wiesbaden, 1989. 123–125. Althoff, Gerd: *Otto III.* Darmstadt, 1996. 144 sk.; Erkens, Franz-Reiner: *Konrad II. (um 990–1039). Herrschaft und Reich des ersten Salierkaisers.* Regensburg, 1998. 154. Ld. még Higounet, Charles: *Les Allemands en Europe centrale et orientale au Moyen Âge.* Paris, 1989. 454.

⁴³ Ld. még ezzel összefüggésben: Veszprémy László: *Megjegyzések Szent István király Intelmeihez.* In: Neumann Tibor (szerk.): *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest – Piliscsaba, 2004. 311–326., főleg 316–317, ahol a szerző Avitus vienne-i püspök leveleiben utal a hasonló kifejezésekre, ld. a késő antik auctorhoz: Bautz, Friedrich Wilhelm: *Avitus, Alcimius Ecdicius.* In: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* 1. 311; Heil, Uta: *Avitus von Vienne und die homöische Kirche der Burgunder.* Berlin – Boston 2011. Pietri, Luce, u.a. (Hrsg.): *Die Geschichte des Christentums.* Bd. 3, Freiburg, 2005. 353 skk. Itt érdemes lenne kitérni arra a kérdésre, hogy az István névéhez kapcsolódó *Decreta*-nak milyen mértékű kapcsolódása lehet a későbbi francia területekhez. Ebben a vonatkozásban azonban az

rokonság egyébként a magyar király által ugyancsak kedvelt Velence irányában is alkalmas eszköznek bizonyult a szorosabb kapcsolatok megteremtésére. Már fentebb utaltunk rá, hogy ez az észak-itáliai város ugyancsak összefüggésbe hozta eredetét a trójai háborúval és annak következményeivel.⁴⁴ S már arról is volt szó: István király a keresztény magyar diadalt a pogányok felett Szent Márton közvetlen védelmének tulajdonította, de – ahogy Karácsonyi erről is beszél – volt még egy másik kiemelkedő oltalmazója is, nevezetesen Szent György, akinek szerepköre már sokkal nehezebben tisztázható. A 19/20. század fordulóján működő kiváló történészünknek azonban részben ezt is sikerült meggyőzően megvilágítania. Szent György támogatása itt az Ajtony felett aratott vitatott datálású, de talán 1028-as diadalra utalhat.⁴⁵ Bár ez a magyar vezér kapcsolatban állt a bizánci keresztényekkel, s székhelyén, Marosvárt még monostort is épített Keresztelő Szent János tiszteletére, de ez tőle csupán látszatengedmény lehetett, mert közben hét feleséget tartott, és semmibe vette a keresztény parancsolatokat. Istvánnak a rendelkezéseit, amelyek ekkor már főleg a nyugati kereszténységhez igazodtak, nem kívánta figyelembe venni, úgyhogy törzsi jellegű állama élén Ajtony szembe is fordult vele. Régi bizánci szövetségesére azonban ez idő tájt már nem számíthatott, mert ekkorra a görög ún. makedón uralkodóház kihalt. Így az államalapító király le tudott vele számolni, s ezt a győzelmét tulajdonította ő a keleten is nagy kultusznak örvendő ama Szent Györgynek, akinek István őszinte hódolója volt. Ezt az is igazolja, hogy a korábban a bolgárok ellen II. Basileioszt

olvasót egyelőre Mikó Gábor nagyon meggyőző és körültekintő dolgozatára kell utalnom (*Szent István törvényei és a pseudo-izidori hamisítványok*. Magyar Könyvszemle, 2007:2. 153–168.), amely megalapozottan cáfolja a régebbi vélemény feltételezését, miszerint itt elsősorban a 847-es mainzi zsinat határozataival kell számolnunk. Mikó ezzel szemben a *Collectio Danieliana* valamilyen mértékű és még tisztázatlan módon végbemenő befolyásával számol, elsősorban a lotharingiai közvetítést feltételezve, ami manapság a leginkább elterjedt felfogás, noha esetenként más csatornák sem zárhatók ki, ahogy azt a jelen konferencia is tanúsítja. Én azonban itt inkább arra hívnám fel a figyelmet, hogy a „hamisítások” közös forrásvidéke valahol éppen Reims környékén volt a 9. sz. közepén, ahová a Coll. Dan. eredete is vissza látszik nyúlni, s ráadásul az is igazolt, hogy a pseudo-izidori hatás Európa-szerte érvényesült, vö. már régebbről: Föste, Carl H.: *Die Reception Pseudo-Isidors unter Nicolaus I. und Hadrian II.: ein Beitrag zur Geschichte der falschen Dekretalen*. Leipzig, 1881.

⁴⁴ Utal erre híres, Marcellushoz intézett *panegyricus*-ában a magyar humanista, Ianus Pannonius is, ld. ezzel kapcsolatban legutóbbi írásomat: Havas László: *Janus Pannonius Marcellus-panegyricusának értelmezéséhez*. Irodalomtörténeti Közlemények, 115. (2011:2) 129–136.

⁴⁵ Vö. Karácsonyi: *Szent István*, 23–24. A kérdés teljes bonyolultságát nem sikerült minden kétséget kizáróan megmagyaráznia Kulcsár Péter e dolgozatának sem: *A magyar államszervezés néhány problémája. István és Ajtony harca*. Acta Universitatis Szegediensis, Sectio historica III. (1958) 39. Ld. még: Makk Ferenc: *A turulmadártól a kettős keresztig*. Szeged, 1998. 117–125. Szabados György e vitatott datálásban inkább egy korábbi datáláshoz tér vissza: *Magyar államalapítások*, 301–306, vö. Váczy Péter: *Gyula és Ajtony*. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest, 1938. 475–506. Ld. még a 47. jz.-ben Giczellával kapcsolatban elmondottakat a diadalmi zászlók készítésével kapcsolatban.

megsegítő István Ohrida ostromakor⁴⁶ nem engedte kifosztani Szent György templomának relikviáit és kincseit. Azokat inkább hazaküldte, a veszprémi Szent György kápolnában helyeztetvén el pl. azt a fejedelmét, mely később megannyi zarándokot vonzott erre a helyre, ahol Imre herceg híres szüzességi fogadalmát állítólag megtette. Ezen épület maradványainak a megtalálása egykori veszprémi történelemtanárom, Hungler József (l. az 1. és a 3. képet) szívós és kitartó munkájához köthető a múlt század 50-es éveiben.⁴⁷ Ő másokkal együtt tisztázta, hogy a Szent Mihály székesegyház mellett valóban volt egykor egy kis kör- majd a későbbiekben oktagonálisra átalakított templom, amely utóbbinak körszentélye volt⁴⁸ (l.

⁴⁶ Ez már későbbi pontosítás, amelyre Györffy utal: *István király*, 288. – Ld. tágabb vonatkozásban: Stephenson, Paul: *Byzantium's Balkan Frontier. 900–1204*. Cambridge, 2000. Vö. még: Magyar Zoltán: *Szent György középkori kultusza Magyarországon*. Századok, 132. (1998) 161–182.

⁴⁷ A veszprémi Szent György-kápolna. Magyar Katolikus Lexikon. (<http://www.lexikon.katolikus.hu>) számon tartja Hungler J. e téren végzett tevékenységét, vö. Korompay György: *Veszprém (Városképek Műemlékek sorozat)*. Veszprém, Budapest, II, 1957; *Székesegyház és Szent György kápolna*. (Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 639), Budapest, 2000. Balassa László – Kralovánszky Alán: *Veszprém*. 2006.

⁴⁸ Gutheil Jenő – H. Gyürky Katalin – Erdei Ferenc – Koppány Tibor: *A veszprémi Szent György egyház és konzerválása*. Műemlékvédelem, 1960/4. 139–141. Ld. még: Csirke Orsolya – K. Palágyi Sylvia: *Zirc, Akli-puszták kerek temploma*. In: A Veszprém megyei múzeumok közleményei 24. (2006) 95–126., ill. Kőszegi Lajos: *A Szent György kápolna reszakralizálása*. http://www.koszegilajos.extra.hu/kl_szentgyorgy_2007.pdf. 2005–2007. A szélesebb egyháztörténeti horizonthoz ld. Török József köteteit a „Keresztény Századok” sorozatban: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete I*. Budapest, 2002. III. *A tizenkettedik század magyar egyháztörténete II*. Budapest, 2002. 223 és 231. Ld. továbbá: Katona István: *A Kalocsai Érseki egyház története*. I–II. Kalocsa, 2001–2003. – Ilyen előzmények után már nem is meglepő, hogy később Veszprémében párizsi mintára alapozzák meg a hét szabad művészet oktatását, még ha többek véleménye ellenére nem beszélhetünk is itt már egyetemről, ahogy Solymosi László helyesen leszögezi: *A veszprémi székesegyházi iskola*. In: Magyar Katolikus Lexikon. (<http://www.lexikon.katolikus.hu>) További gazdag irodalommal, ld. pl. Gutheil Jenő: *Veszprém Árpád-kori jogi főiskolája az első magyar egyetem*. Vigília, 26. (1961) 459. Vö. még: Uő.: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1977. 467. A szélesebb kortörténeti kerethez ld. az alábbi tanulmánykötetet: Solymosi László: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban: Diplomatai és pecsétani tanulmányok*. Budapest, 2006. 370. Uő. fontos adalékkal szolgál Veszprém középkori kulturális életéhez ebben az írásában is: *The Library of Veszprém Cathedral and Its Borrowers in the Late Middle Ages*. In: E. Kovács, Péter – Szovák, Kornél (eds.): *Infima aetas Pannonica: Studies in Late Medieval Hungarian History*. Budapest, 2009. 261–272. Ezt megelőzően uő.: *Veszprém korai történetének néhány kérdése*. In: Kredics László (szerk.): *Válaszúton. Pogányság-kereszténység, Kelet-Nyugat*. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről. Veszprém, 2000. 129–157. Mindehhez uő. még általánosabb társadalomtörténeti keretben is felvázolt: *Társadalom Szt. István korában*. In: Kristó Gyula (szerk.): *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Budapest, 2001. 55–65; Uő.: *Szent István király társadalmá*. In: V. Fodor Zsuzsa (szerk.): *Gizella és kora. Felolvasóulések az Árpád-korból I*. Veszprém, 1993. 7–17. – Veszprém különleges helyzetét a korai Árpád-korban mutatja a veszprémvölgyi apácák görög kapcsolódása, vö. Czebe Gyula: *A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV*. Budapest, 1916. 3; Darkó Jenő: *A veszprémi apác[za]monostor alapító-levelének 1109-i másolatáról*. EPhK, 41. (1917) 257–272, 336–351; Moravcsik Gyula: *Bizánc és a magyarság*. Budapest, 1953. 101. Vö. Uő.: *The Role of the Byzantine Church in Medieval Hungary*. The

a 2. képet), s amely a magyar királynő székvárosában mintegy az aacheni székesegyház hasonló alaprajzú szentélyét követte, s így próbált magyar földön is megteremteni egy égi Jeruzsálemet. Egy olyan békeországot, amely azután az

American Slavic and East European Review, 6. (1947) 134–151, főleg 143. A dolgozat újraközlése: Uő.: *Studia Byzantina*. Budapest, 1967. 326–340, főleg 337. Uő.: *Görög nyelvű monostorok Szent István korában*. In: Serédi Juszinián (szerk.): Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára I., Budapest, 1938. 388–422. Ugyanő a magyarországi görög (ún. bazilita) kolostorok közvetítő szerepét hangsúlyozza Nyugat- és Kelet-Európa között, vö. *Byzantinum and the Magyars*. Budapest, 1970. 121. Vele egyetértésben fogalmaz Tóth Péter: *Egy bizánci szent Magyarországon, egy magyar szent Bizáncban*. Magyar Könyvszemle, 117. (2001:1) 3–19, aki igen szorosnak tartja a hazánk és Bizánc közti ekkori kapcsolatokat. Hasonló Tóth Sándornak (*Szent István-sarkofág: sírláda és két fedéltöredék*. Ars Hungarica, 35. (2007) 29–50, főleg: 48.) Bogyay „zárszáva” alapján levont végkövetkeztetése: „De a keleti császárság a 11. században közelebb állt Magyarországhoz, mint ahogy manapság képzelni szokás. Szent István országában nem volt éles elkülönülés keleti és nyugati jámborság között.” Vö. Bogyay, Thomas von: *Der Sarkophag des heiligen Stephan und seine Ikonographie*. Das Münster, 25 (1972) 307–312. Uő.: *Über den Stuhlweissenburger Sarkophag des hl. Stephan*. Ungarn-Jahrbuch, 4 (1972) 9–26. Ugyancsak a Bizánccal fennálló magyar kapcsolatok jelentőségét húzta alá, éspedig a régészeti leletek alapján, Mesterházy Károly: *Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben*. 1–2. Folia Hungarica, 41. (1990) 87–115; 42. (1991) 145–177, bibliogr. 170–174. Ehhez az állásponthoz erős fenntartásokkal viszonyul viszont Kapitánffy István: *Hungarobyzantina. Bizánc és a középkori magyarországi forrásokban*. Budapest, 2003, 40–41, aki nem utolsó sorban erre alapoz: Gerevich Tibor: *Magyarország román kori emlékei*. Budapest, 1938. 17. Kapitánffy így fogalmaz: „A nyugati kereszténységhez való csatlakozás, valamint az írásos műveltség nyelveként a latin elfogadása alapvetően meghatározta középkori művelődésünket. A politika területén alkalmanként valóban megfigyelhető törekvés a bizánci kapcsolatok erősítésére; ügylehet a 11. század utolsó harmadában Magyarország nemzetközi helyzetére csakugyan jellemző a bizánci orientáció, de az egyáltalán nem korlátozza a fenti megállapítás érvényét.” A szerző azt is hozzáteszi, hogy bár a Szent György kultusz valóban Bizáncban alakulhatott ki, az már ekkorra mind a latin, mind a görög kereszténység körében elterjedt volt, uo. Végül az egykori jeles magyar bizantinológus ekképp fogalmaz: „a bizánci irodalom közvetlen hatása viszont alighanem kizárható” (uo.), s itt John Meyendorff hasonló eredményeire hivatkozik a szláv kultúrkör, főleg Kijev kapcsán (*Byzantium and the Rise of Russia*. Cambridge, 1981, de e munkában nem hagyható figyelmen kívül némi tendenciozitás). Ugyanakkor mégsem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Bizánc mint *magistra gentium* valóban egy „nemzetközösség” vezető ereje volt, ami, ha nagyon erős megszorításokkal, de részlegesen érvényes lehet hazánkra is, vö. Obolensky, Dimitri: *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500–1453*. London, 1971. 157–163., ill. ld. a magyar kiadásban a 204. lapot (Budapest, 1991). A régebbi hazai irodalomból vö. még: Székely György: *La Hongrie et Byzance aux Xe–XIIe siècles*. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae, 13. (1961) 291–311. Azt sem szabad viszont elfelejtenünk, hogy bizonyos óvatosságra már Solymosi L. is figyelmeztetett: *Árpád-kori helyneveink felhasználásáról*. MNy, 68 (1972) 179–190. Ugyanakkor Mezey László megfigyelései minden öket ért kritika ellenére talán mégis pozitívabb értékelésre adnak lehetőséget a korabeli *Hungaria* görög műveltségéről, mint ahogy azt Kapitánffy vélte (vö. Mezey László: *Deákosság és Európa*. Budapest, 1979. 120, akinek felfogása számunkra iránykijelölő, ld. Uő.: *Ungarn und Europa in 12. Jahrhundert. Kirche und Kultur zwischen Ost und West*. In: Probleme des 12. Jahrhundert, Reichenau-Vorträge 1965–1967, Stuttgart, 1968. (Vorträge und Forschungen, 12.) 255–273). – A magyarországi, az adott esetben a pásztói monostorban meglévő görög nyelvismeret mellett foglalt állást a szorgos egyház- és helytörténész Varga Lajos: *A pásztói plébánia története*. Pásztó, 2007. 64.

ún. koronázási paláston is feltűnik. Ekképp vált Szent István keresztény hatalmi jelképrendszerében a korábban inkább bizánci szent, azaz György alakja egy ekkor már mind inkább a latin szellemiséghez igazodó vallási patronussá. Vagyis ez az eset már arra szolgáltat példát, hogy belássuk: itt, a Duna-medencében a magyarság történetét illetően régóta megfigyelhetők a különböző kulturális hatások metszéspontjai, amelyeknek a hatósugarai főként idáig érnek el, eddig erősek, s a továbbiakban már inkább csak meggyengült formában érzékelhetők, még ha ekkoriban ez talán nem mutatkozott is meg olyan látványos módon, mint később. Ekkoriban ugyanis Bizánc kapcsolatai a Német-római Szent Birodalommal valójában még szorosabbak, mint Nagy Károly idején, aki a görög követekkel ugyanúgy tudott saját nyelvükön érintkezni, akárcsak a görög anyától született és hellén tanítómesterekkel rendelkező III. Ottó.⁴⁹

S ezzel eljutottunk az „Ezredév Európája” valamint az antik világ és a későbbi Nyugat és Kelet egy érdekes érintkezési pontjához, nevezetesen oda, hogy a vicarius Dei-ként fellépő első keresztény abszolút monarchés, Nagy Konstantin egyformán az ideális uralkodó mintaképe lesz mind Keleten, mind Nyugaton. Az előbbi helyen ez elég természetes, hiszen ott a modern szakkutatás sokáig szinte feltétlenül a caesaropapizmussal számolt.⁵⁰ Nyugaton azonban ez kevésbé magától értetődő, mivel itt az 5. század végétől kezdve főként a részben Szent Ágostonra, de közvetlenül elsősorban I. Gelasius pápára visszavezethető „két kard” vagy a „kettős hatalom” elméletét tartották igazán elterjedtnak. Ez azt tanította, hogy az egyházi igazságszolgáltatás független a világi hatalomtól.⁵¹ Maga a császár lényegében szintén az egyház gyermeke, akárcsak a többi keresztény, s nin-

⁴⁹ Vö. Riché, Pierre : *De Charlemagne à Saint Bernard: culture et religion*. Orléans, 1995. III. Ottonnak ugyanakkor e téren is volt mit tanulnia Gerbert d'Aurillacól, vö. hozzá szóló levelét: Urkunde Nr. 241 In: Sickel, Theodor (Hrsg.): *Die Urkunden Otto des II. und Otto des III. (Ottonis II. et Ottonis III. Diplomata)*. Hannover, 1893. 658–659. Nr. 13., ahol ez a kitétel szerepel: *greciscam nostram subtilitatem*.

⁵⁰ Bár újabban ezzel kapcsolatban komoly kétségek is fölmerültek, igaz elsősorban az elnevezés anakronikus jellege miatt, vö. főképpen Dagron, Gilbert: *Empereur et prêtre. Étude sur le césaropapisme*. Paris, 1996. 435. Ld. hozzá: Boureau, Alain: *Des politiques tirées de l'Écriture. Byzance et l'Occident*. Annales HSS, 55. (2000:4) 879–887. III. Dagron: *Empereur et prêtre*. Compte rendu par Cheynet, Jean-Claude. *Revue des études byzantines*, 56. (1998:1) 289–291, valamint Patlagean, Evelyne: *Byzance et la question du roi-prêtre*. Annales HSS, 55. (2000:4) 871–878. Még régebből: Dagron, Gilbert: *L'Empire romain d'Orient au IVe siècle et les traditions politiques de l'hellénisme: le témoignage de Thémistios*. Centre d'histoire et civilisation de Byzance. Travaux et Mémoires, 3. (1968) 1–242.

⁵¹ Vö. Anton Hans Hubert: *Forschungsberichte. Fürstenspiegel (Königsspiegel) des frühen und hohen Mittelalters*. AHF München Jahrbuch, 2003. 15 skk., főleg: 22; a szerző további idevágó munkássága is kiemelkedő értéket képvisel: *Fürstenspiegel der frühen und hohen Mittelalters*. Darmstadt, 2006. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, 45.) A tárgykör újabb, tanulmánygyűjtemény formájában való áttekintését adja: Cogitore, Isabelle – Goyet, Francis (s.d.): *L'éloge du Prince, de l'Antiquité au Temps des Lumières*. Grenoble, 2003.

csen olyan papi feladatköre mint a Biblia őszövétségi felkent királyainak. Ennélfogva az egyház felette áll a világi hatalomnak, amely utóbbinak az az egyik fő rendeltetése, hogy védelmet szolgáltatson a vallás felsőbbségének, amelynek kizárólagos döntési joga van a hit kérdéseiben. Ez természetesen erőteljesen hangsúlyozottá tette az uralkodói etika fontosságát, és pedig az intő funkcióval összefüggésben, felhasználva ehhez a klasszikus antik példázati hagyományt is, amely addig viszonylag nehezebben volt kitapintható az ilyen jellegű nevelő írásokban, hiszen a papoknak kellett megmutatniuk, miként is viselkedik egy király. Mindenesetre Nyugaton kizárólagosan az egyház feladata lett az uralkodóra érvényes normarendszer megfogalmazása az ún. „uralkodói vagy tükör” irodalomban. A Meroving időszakhoz viszonyítva azonban, Nagy Károllyal változott a helyzet, mert ő Nagy Konstantinhoz hasonlóan meghatározó módon ismét beavatkozott a zsinatok működésébe is. Ennélfogva teljesen természetesnek volt tekinthető, hogy az Istentől ráruházott hatalom nála két irányban is érvényesült: egyfelől a monarcha auctoritas-a az általa az egyháznak nyújtott védelmen ugyanúgy nyugodott, mint ahogy másfelől ezzel együtt, de önmagában is megfogalmazott még egy másik átfogó és megfellebbezhetetlennek vélt keresztény királyeszmény elméletet úgyszintén. Ilyen módon teljesen kézenfekvő volt, hogy a capitularis törvénykezéssel Nagy Károly 800 karácsonyától mint a birodalom császára magától értetődőnek tekintette, hogy lényegileg belenyúljon az egyház külső és belső életébe. A frankok ura ezen elméleti megalapozás jegyében juttatta félreérthetetlenül kifejezésre azt a hatalmi törekvését, miszerint feltétel nélkül kész a hit megvédésére minden heresis-szel, azaz eretnekséggel szemben, így a „Hiszekegy” kérdésében is állást foglalva. Ennek a szövegnek ugyanis éppen a Karoling-időszakban meghatározó volt a jelentősége, hiszen ekkoriban az egyik legelterjedtebb eretnekség, az adopcionizmus volt.⁵² Ez pedig éppen az említett Credo-nak egyik legfőbb princípiumát próbálta meg kétségbe vonni, azt állítva, hogy Jézus csak a Jordánban való megkeresztelés révén, mintegy adoptio vagyis egy „ilyen módon történő örökbefogadás” révén lett Isten fia, s így nem tekinthető igazán isteni lénynek. Ez volt Toledo érsekének, Elipandusnak a véleménye, csakúgy, mint Urgel püspökének, Felixnek, akiknek a nézetét Nagy Károly és környezete minden erővel megkísérelte megcáfolni és elutasítani. Ezt igazolják a korszak alapvető teológiai művei, mint pl. a valószínűleg Orléans-i Theodulf ál-

⁵² Mitalaité, Kristina: *Le Credo dans la méthode théologique de la période carolingienne*. Recherches de Théologie et Philosophie Médiévales (továbbiakban: RThPhM) 74/1 (2007) 377–423. E gondos tanulmányában a szerző azt hangsúlyozza, hogy a *Credo* mintegy a Nagy Károly-féle királyság és birodalom egységét szavatolta politikai és eschatológiai szempontból egyaránt. Ld. még: Cavadini, John C.: *The Last Christology of the West: Adoptionism in Spain and Gaul*. Philadelphia, 1993. 785–820. Ill. máig alapvető: Amann, Émile: *L'époque carolingienne*. In: Fliche, Augustin – Martin Victor (éd.): *L'histoire de l'Église*. VI, Paris, 1947.

tal készített vagy szerkesztett ama Libri Carolini is.⁵³ amelyek redaktorának neve aligha véletlenül bukkant fel egyszersmind a Karoling királytűkrök kezdetét megalapozó szerzők között is.

Ez a minden eretnekséget elutasító és a biblikus hagyományra építő Karoling-kori teológia alapozta meg azt a törekvést, hogy egybegyűjtsék a credo-kat, miként azt a Dicta Leonis Episcopi is tette, s ahogy Alcuin is a „Hiszekegy”-nek hagyományos, „római” szellemű értelmezését adta. Ilyen módon jelenik meg a Libri Carolini-ben, vagy másként Opus Caroli Magni-ban Nagy Károlynak, mint annak az ideális királynak a modellje, aki szemben a görög császárokkal valójában az igazi „apostoli mű” folytatója, az ő szívében ugyanis a Szentlélek igaz tisztaságot teremt, ellentétben az ikonnal, amely az értelem ellen irányul. A Nagy Károly-féle igaz hit terjesztésének két fontos eszköze van: a keresztség mellett a Credo-nak a recitálása, amely mint symbolum az igaz megismerés jele, sakra szállva az isteni hármasság tökéletes integritása mellett a filioque alapján, amely a Fiú teljes istenségének tétele mellett száll sakra. Ennek az ideológiának a nyomán elvileg nem a király és tettei a meghatározóak, hanem az Isten és tettei, és a Szentlélek előrehaladása a Fiú révén történik, kiemelve a számok szimbolikáját, a Clemens Trinitas-t, mely elengedhetetlen az ember megváltásához. Ám ugyanakkor az is világosan kirajzolódik előttünk, hogy mindennek közvetítője a világ felé maga az uralkodó, akinek ez az egyik legfőbb ministeriuma az egyház révén az emberi szféra irányában.

Magától értetődik, hogy ilyen körülmények között Nagy Károly Józsiásban (Juda királya Kr. e. 640–609 közt, s gyökeres átalakító intézkedéseit a hagyomány 621-re teszi), az ótestamentumi kultuszreform királyában látja a maga nagy előképét,⁵⁴ s ezért feljogosítva érzi magát, hogy beavatkozzék a püspöki-nevezésbe, befolyásolja és levezeti a zsinatokat, amelyeket ő hív össze, határozataikat pedig jóváhagyja. Ennek alapján az emberek a Birodalmat és az Egyházat egységnek látták, miként maga Nagy Károly is az egyházi és a világi feladatok egységéről beszélt, ami megfelelni látszott mind a bibliai papkirályság eszméjének, mind az ősi germán-frank kormányzási viszonyoknak. Itt ugyanis az uralkodó felkenése a hatalom megtestesítője személyének mindenképpen szakrális jel-

⁵³ Ld. még ehhez másik, H. Deák Gyöngyivel együtt írt dolgozatomat is: *A Szent István-i Intelmek Karoling-korra visszavezethető vonatkozásaihoz*. In: Bánki, Ágnes – Tillinger, Gábor (éd.): *Survivance du latin et grammaire textuelle. Mélanges offerts à Sándor Kiss*. Debrecen, 2011. 139–148. Nagy Károly eszméinek feltérképezésében sokat segít Robert Folz munkássága, vö. *Le couronnement impérial de Charlemagne. 25 décembre 800*. Paris, 2008. (1964¹). Uő.: *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval*. Paris, 1989. (1950¹). Legújabb: Minois, Georges: *Charlemagne*. Paris, 2010, amely mű már terjedelmében is imponáló, akárcsak nagy horizontú kitekintésében.

⁵⁴ Vö. *Admonitio generalis* MGH Cap. I Nr. 22. 54. Ld. még: Favier: *Charlemagne*, 330 skk. gazdag bibliográfiával 725 skk. – Józsiás reformtevékenységéhez ld. Robinson, Donald W. B.: *Josiah's Reform and the Book of the Law*. London, 1951. 29–34.

leget adott, s végső soron Isten után ez vált az első számú irányító tényezővé, még akkor is, ha e teóriát továbbra is papi személyek fogalmazták meg.

Ezt követően azonban a késő Karoling fejedelemtükör⁵⁵ lényeges változáson ment keresztül, mert Sedulius Scottus, Reims-i Hincmar, vagy Orléans-i Jónás egyes alkotásaiban ismét a Gelasius-féle ún. kettős hatalom elmélete válik irányadóvá, amely azt hangsúlyozza, hogy az egyházi igazságszolgáltatás független a világi hatalomtól. A Nagy Károly-féle felfogáshoz, de a bizánci fejedelemtükör, vagyis a basilikos logos által megőrzött biblikus és részben antik hagyománynak megfelelően egyedül az istváni Intelmek tért vissza az ezredforduló több évszázados időszakában. Hiszen a kortársak közül mintául szolgáló III. Ottó is csupán képi formában jutott el a vicarius Christi koncepciójának megfogalmazásához. Ez egy olyan program felvázolását jelenti, amely valójában egy, a Német-római Szent Birodalom mentén szerveződő hierarchikus Európa eszményt próbált elfogadtatni, ahogy az a Liuthar-féle evangeliarium-ban figyelhető meg.⁵⁶ István ezt az elképzelést igyekezett összhangba hozni a maga és majdani utóda, Imre hatalmával. Éspedig abban a formában, ahogy ezt részben éppen Ottó nézetétől elhatárolódva, s egyben Nagy Károlyon, ill. Bizáncon keresztül a Nagy Konstantin-féle tradícióhoz visszanyúlva, az Institutio morum-ban a király írásban is lefektette, szem előtt tartva II. Henrik bizonyos törekvéseit is, aki azonban III. Ottóhoz hasonlóan szintén nem jutott el egy új hatalmi program írásos körvonalazásáig. Ilyen módon Szent István a Német-római Szent Birodalom sajátlagos útja helyett III. Ottó szellemi mesteréhez, a történelembe pápaként inkább II. Szilveszter néven bevonuló Gerbert d'Aurillac nyomába szegődött. Ő volt az első francia summus pontifex, aki sok tekintetben a Nagy Károly-i tradíciókat próbálta meg új formában és új kontextusban továbbvinni, megőrizve pl. azt a görög kulturális örökséget, amely az ezredfordulón Bizánc mellett főleg arab közvetí-

⁵⁵ A műfajról jó áttekintést ad Anton, Hans Hubert: *Fürstenspiegel*. In: Lexikon des Mittelalters, 4. München, 1989. 1040–1049, aki tekintettel van a klasszikus ókor hagyományára is, ld. Uő.: *Fürstenspiegel*. In: Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike, 14. Stuttgart, 2000. 76–81. Ill. még korábban: Uő.: *Fürstenspiegel und Herrscherethos in der Karolingerzeit*. Bonn, 1968, 45 skk. Mindehhez Anton később még további hasznos és lényeges kiegészítéseket fűzött: *Forschungsberichte*, 15 skk. Uő.: *Fürstenspiegel der frühen*, ahol a bilinguis formában közölt források előtt tömör, de tartalmas „Einleitung“ is található 3 skk. (Itt a források és a felhasznált fontosabb szakirodalom jegyzéke is megtalálható: 40–44). Magyar részről kiemelkedő jelentőségű: Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Budapest, 2000.

⁵⁶ Ennek illetén értelmezéséhez ld. Schaede, Stephan: *Stellvertretung. Begriffsgeschichtliche Studien zur Soteriologie*. Tübingen, 2004. 40. Aki többek közt E. H. Kantorowicz nagyírú munkájára is hivatkozik: *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton, 1957. Magam viszont alapvetően a francia változatot használtam: *Les Deux Corps du Roi*. Paris, 1989. – Gerics József Balogh J. régebbi kutatásaira alapozva, meggyőzően mutatja ki különben, hogy István mind az *Intelme*-ben, mind *Törvényei*-ben mennyire erőteljesen követi III. Ottó bizonyos elképzeléseit, amelyek éppen a *renovatio imperii* programjához kapcsolódnak, vö. Gerics József: *Az állam- és törvényalkotó Szt. István*. In: Uő.: *Egyház, állam*, 51 skk.

téssel – bizonyos mértékig Hispanián keresztül – vált újból nagyobb mértékben Európa szellemi tulajdonává, s amely szellemiség beáramlását már a frank király és császár is támogatta. Az aquitaniai származású és az ibér félszigetet is megjáró Gerbert d'Aurillac szintén ezen az úton szeretett volna tovább haladni, ami nagyobb lehetőséget adott volna a Szent Birodalomtól független önálló királyságok létének is. Ezt éppen az bizonyítja, hogy a kor nagy „királycsinálója” épp Gerbert d'Aurillac volt, akinek egyaránt szerepe volt Hugues de Capet trónra emelésében, és abban, hogy a magyar István is elnyerhette koronáját az ő áldásával (benedictio), miközben segítette a norvég és a cseh királyságot is.⁵⁷

Ehhez persze kiemelkedő értelmi képességén kívül rendelkeznie kellett a maga korának ama legmagasabb színvonalú műveltségével is, amely szemmel láthatóan magának az apostoli magyar királynak is szeme előtt lebegett, ahogy arról Pannonhalmához való viszonya tanúskodik. A majdani Szilveszter pápa,⁵⁸ korán bekerült a reformszellemiségű cluny-i apátsággal szoros kapcsolatban álló saint-géraut-i kolostorba Gerbert szülőföldje és első neveltetésének színhelye tehát Aquitania, vagyis a későbbi Franciaországnak az a része, ahol a római örökség, különösen a jog sokkal erősebb hagyományokban gyökerezett, mint az északibb területeken. Innen az útja Hispániába vezette őt Barcelona grófjának szolgálatában, aki a katalán apátságokban (Vich, Ripoll) vezettette be az ifjút a quadrivium ismereteibe, azokba a tudományokba, amelyeket a klasszikus antikvitás idején a görögök fejlesztettek magas színvonalra, s amelyek később részben arab fordítások közvetítésével érkeztek meg, ill. vissza a korabeli Európába a muszlimok hispániai térhódításával. Ilyen módon a katalán föld, a frank határvidék (marcha franca) nemcsak elválasztotta, hanem részben össze is kötötte egymással a córdobai kalifátust a Frank Királysággal. Ebben a közvetítésben valószínűleg a későbbi pápa is szerepet játszott, mert egy aligha teljesen légből kapott legenda szerint muzulmánként öltözve, fölkereste az ekkor mintegy 400–600 ezer kötettel rendelkező córdobai könyvtárat, amelyet különben nemcsak muzulmánok használtak, hanem zsidók, sőt keresztények is. Mindez már önmagában is jelez egyfajta kulturális interaktivitást, amely akár a mai Európának ugyancsak például szolgálhat. Gerbert d'Aurillac ebből a córdobai görög-római-arab közös kulturális forrásból merített, hozzáadva mindehhez a Ripoll könyvtárában föllelt Boethius, va-

⁵⁷ Ld. a kérdéssel összefüggésben: Bühner-Thierry, Geneviève – Berend, Nora (eds.): *Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*. Cambridge, 2007. 444. Ezen belül főleg: Berend, Nora – Laszlovszky, József – Szakács, Béla Zsolt: *The Kingdom of Hungary*, 319 skk.

⁵⁸ Mindebben jól eligazít egy korábbi írásom: Havas László: *Szent István és az első ezredforduló Európája*. Debreceni Disputa, 7. (2009:9) 58 skk. II. Szilveszter hatását a korai egyházi zene esetében sem zárhatjuk ki, vö. Liébert, Yves: *Gerbert d'Aurillac et la musique*. Tozaï, 4. (1999) 69–74. III. Dobszay László: *A gregoriánus és a magyarság*. Magyar Egyházzene 3. (1996) 393 skk.

lamint a klasszikus ókor és a középkor határmezsgyéjén elhelyezkedő sevillai Izidor római megalapozottságú alkotásait, valamint a katalán szerzetesek zenei iskolájának tapasztalatait, hogy ezzel alapozzon meg Európa további nyugati felén egy civilizációs újjászületést, mintegy a Karoling reneszánsz folytatásaként is. Ilyen módon érthetővé válik, hogy a majdani pápa valóban sokszínű életművet hozott létre, amely a tudományoktól a szépirodalomon keresztül egészen a költészetig ívelt, ugyanúgy, mint a nagy antik példaképe: Ciceróé. Így terjedt ki Gerbert d'Aurillac munkássága a csillagászatra csakúgy, mint a fizikára és az optikára, s talán valóban ő az, aki visszahozza a használatba azokat a látesőveket, amelyeket bizonyos arab miniatúrákon látunk feltűnni, miként arról például néhány évvel ezelőtt egy párizsi kiállítás adott képet „Az arab tudományok aranykora” címmel (2005. okt. 25. – 2006. márc. 19). Ennek a szellemi orientációnak a lecsapódása aligha véletlenül észlelhető a székesfehérvári miseruha ábrázolásában, mint ahogy úgyszintén joggal tételezhető fel kapcsolata II. Szent Henrik és felesége, Szent Kunigunda Bambergben őrzött palástjával, ahol ugyanez az asztronómiai világszemlélet érvényesül.⁵⁹

Fontos lehet utalni Gerbert d'Aurillac szellemi kapcsolatára azzal a Reims-szel is, amely az első ezredforduló tájékán az egyik legfontosabb szellemi központnak számított. Ez a város nem csupán a Frank Királyság egyik leghatalmasabb katedrálisának, a Miasszonyunk székesegyháznak adott otthont, hanem az ide tartozó híres Saint-Rémi monostornak is, benne egy nagyhírű és tekintélyes könyvtárral rendelkező püspöki iskolával együtt. A későbbi pápát a helyi érsek, az az Adalbéron hívta meg a városba tanítani, akit ugyancsak az ekkori Európában egyik propagátoraként tartanak számon. Gerbert itteni tanítványai között olyan személyek szerepelnek továbbá, akik majdani nagy jövő előtt állnak. Ezek

⁵⁹ Schulenburg, J. Tibbetts: *Holy Women and the Needle Arts: Piety, Devotion, and Stitching the Sacred, ca. 500–1150*. In: Wells, Scott – Smith, Katherine Allen (eds.): *Negotiating Community and Difference in Medieval Europe: Gender, Power, Patronage and the Authority of Religion in Latin Christendom*. Brill, 2008. 95–125, ezen belül: 99. – A II. Henriknek ajándékozott köpeny-nyel kapcsolatban ld. Körntgen, Ludger: *Königsherrschaft und Gottes Gnade*. Berlin, 2001. 398, 406–408. A magyar István király ugyancsak adományozott palástot XIX. János pápának, s ez később a metzi katedrálisba került s a francia forradalom idején semmisült meg. Ez lehet, hogy a későbbi koronázási palásttal egy műhelyben készült, s talán szintén kapcsolatban áll Gizella királynő személyével is, vö. Tóth Endre: *Szent István és a koronázási jelvények*. Magyar Szemle, XX. (2011: 9–10). Vele kapcsolatban a MKL-ben többek közt ezt találjuk: „de már a Koppány elleni csatához is készített 2 zászlót Istvánnak Szt György és Szt Márton képeivel. Ha 1-1 tp-nak az 5 lit. színben csak 1-1 rend öltözetet juttatott is, az is legalább 1500–2000 miseruha elkészítését jelenti, de nagyobb tp-ok jóval többet is kaptak. Utódainak, a magyar királynak, mutatván, hogy ~ nyomdokában járnak, a koronázási szertartás alatt néhány varró és hímző öltést kellett a koronázási paláston végezniök háziasszonyi erényeik bizonyítására.” – Zsoldos Attila különben joggal állapítja meg, hogy az Árpád-korban viszonylag ritkán említik a királynőket, vö. *A királyné udvara az Árpád-korban*. Századok, 136. (2002) 267–302.

közé tartozott Jámbor Róbert,⁶⁰ az első francia királynak, Capet Hugónak fia, valamint az a Chartres-i Fulbert, aki a híres chartres-i székesegyházi iskola megalapítója lesz (4. kép), s akinek tanítványa, Bonipert pécsi püspök szellemi és vallási segítségével majd a magyar királyság megteremtője, István is fog élni.⁶¹ De ott van a tanítványok közt az a későbbi történetíró szerzetes, Richer, aki majd az egyetlen Gerbert d'Aurillac életrajz szerzője lesz, azé a mesteré, aki itt a klasszikus római quadrivium-ot képviseli, kiegészítve azonban a katalán földön elsajátított újabb törekvésekkel. A sikeresen felélesztett klasszikus szellemiség talán Gerbert a cicerói retorika nyomvonalán halad, amelyhez azonban kiegészítő csapásokat kapcsol hozzá friss irányként, hosszú távra alapozva meg ilyen módon az ékesszólás tanítását, amit később már a reneszánsz gyermeke, Rabelais vesz bírálat alá a maga Gargantua-jában. Gerbert tanításának legnagyobb érdeme azonban a szám hatalmának hirdetése körül bontakozik ki, s e téren olyan antik mesterek folytatójaként mutatkozik meg, mint Pythagoras vagy Plátón, ill. Boethius, miközben ezek felfogását beoltja a keresztény eszmeiségbe, mert ennek jegyében hirdeti, hogy a világot Isten a szám, a ritmus és a harmónia jegyében teremtette meg, s így minden tudomány alapja is a szám, legyen szó akár csillagászatról, akár zenéről. Ha ezt tudatosítjuk, akkor nagyon is jól érthetővé válik az a kiterjedt teologikus és hatalmi számmissztika, amely a Szent Istvánnak tulajdonított Intelmeket oly látványos módon áthatja. Ezt az értelmezést támaszt-

⁶⁰ Ld. vele kapcsolatban: Theis, Laurent: *Robert le Pieux. Le roi de l'an mil.* Paris, 1999. A Gerbert d'Aurillachoz kapcsolódó közös szálak miatt talán feltételezhető, hogy a kor két hittel teli uralkodója talán odafigyelt egymás tetteire, még ha erre tudommal nincs is forrás.

⁶¹ Vö. Györffy: *István király*, 366. Fulbert Chartres-i jelentőségével kapcsolatban tartózkodóbb álláspont fogalmazódik meg itt: McNerny, Ralph: *A History of Western Philosophy* Vol. II., <http://www3.nd.edu/Departments/Maritan/etext/hwp201.htm> Viszont egészen más végkövetkeztetés adódik az ezeréves évforduló alkalmából (Millénaire de Fulbert 1006–2006) kiadott ünnepi kötetből: Rouche, Michel (éd.): *Fulbert de Chartres, précurseur de l'Europe médiévale?* Cultures et civilisations médiévales, 43. (2008), (ennek a kiadványnak tanulmányozását Nemerkenyi E. segítségével tette számomra lehetővé – köszönet érte). Itt az egész „Ière partie” tárgya ez: Fulbert, l'homme et son rayonnement. E részben két dolgozat is található, amely a chartres-i püspök, Fulbert valamint a pécsi egyházfő kapcsolatával foglalkozik. Az egyik: Nemerkenyi, Előd: *Fulbert et l'implantation des écoles en Hongrie.* 45 skk., a másik pedig: Szuromi, Szabolcs Anzelm: *Fulbert et Bonipert, Les relations entre deux évêques au XIe siècle.* 55 skk. A régebbi irodalomból ld. MacKinney, Loren C.: *Bishop Fulbert and Education at the School of Chartres.* Notre-Dame, 1957; Baron, Günter: *Fulbert von Chartres und seine Zeit im Spiegel seiner Briefe.* Bamberg, 1968. Magyar részről hasznos még: Pelsöczy Ferenc: *Kultúra: tanítás és nevelés Szent István korában.* Törökbálint, 1996. 169 skk. Ld. továbbá: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543).* Pécs, 2009. Az ezeréves évfordulók kapcsán örömdetesen felgyorsult az ilyen jellegű ünnepi kiadványok, ill. tanulmányok közzététele, vö. pl. Koszta László: *A nyitrai püspökség létrejötte: Nyitra egyháztörténete a 9–13. században.* Századok, 143. (2009) 257–318. Uő.: *A váci püspökség alapítása.* Századok, 135. (2001) 363–377. – Az istváni Magyarországot is érintő külföldi mobilitásról is beszél: Petneki Áron: *Advenae et peregrini.* Századok, 128. (1994) 352 skk. S ezt az *Intelme*k híres 6. fejezete is alátámasztja a *hospites*-ről.

ja alá az a tény is, hogy Gerbert pedagógiai és matematikai képességei még a zenében is kiemelkedő módon megmutatkoznak, s a zene meg a számok szoros összefonódása az *Admonitio*-ban is nagyon jól kitapintható. Sajnálom, hogy ennek kifejtésére itt most nincs több idő, ám helyette inkább egyéb összefüggésekre kell rámutatni. Mindenesetre ahhoz aligha férhet kétség, hogy Gerbert d'Aurillac az általa megélt ezredforduló körüli években az antik enciklopédizmus szellemének egyik legnagyobb hatású feltámasztója volt. Tanítványai jelentős részében ugyancsak ezt a szellemiséget ültette el, akik azt tovább is vitték, és nem csupán az egykorú Gallia északi vidékeire, miként régebben gondolták, hanem többé-kevésbé az egész korabeli Európába. Köztük persze Magyarországra is, ahogy arra a már eddig felvonultatott érvek is utalnak, mert itt is megtörtént ekkoriban egy *saltus Gerberti*, szó szerint egy gerberti „ugrás”, ahogy a nehéz számműveleteket nevezték valamikor, miként azt a középkor e nagy humanistájának egyik legjobb mai szakértője, Riché kimutatta.

Mindazonáltal a mai „Európai Unió” felől közelítve, Gerbert d'Aurillac legnagyobb teljesítménye feltehetőleg az, hogy tanácsadója volt kora legkiemelkedőbb és országot, birodalmat teremtő államférfiainak, s ezáltal egyikévé lett az egykorú Európa-eszme valóra váltóinak, ami úgy mutatja be személyét, mint aki szervesen illeszkedik be Európa megépítőinek sorába. Számára leginkább minden bizonnyal I. Szilveszter pápa tevékenysége és alakja volt az irányadó, akinek nevét aligha véletlenül vette fel, így utalva a Nagy Konstantin által megvalósított uralmi ideológiára és az ahhoz kapcsolódó széleskörű rendszerre, amelynek ekkor különféle változatai látszottak kibontakozni. Az ő tevékenységének is szerepe volt ugyanis abban, hogy Európa nyugati részén létre jöhetett egy új uralkodóház, a Capeting dinasztia, amelyet maga Gerbert d'Aurillac is, akkor még nem pápaként, hanem érseki felettesével együtt támogatott a Karolingok között folyó hatalmi harc során, és pedig attól a reménytől vezetve, hogy Hugó majd III. Ottó birodalomépítő elképzelését, mint Európa szellemi egységének legfontosabb letéteményesét fogja előmozdítani. Így kerülhetett a Karoling család képviselője helyett Hugues de Capet az addigi Frank Királyság trónjára, noha ebből nem Európa szellemi egysége nőtt ki, hanem a későbbi nagy jövőt befutó Francia Királyság. Ennek kezdetei pedig egyáltalán nem voltak túl látványosak, s részben éppen azért nem, mert az új uralkodó nem az említett egyházi személyek elképzeléseit váltotta valóra, hanem saját szándékait vitte keresztül. Önállósította ugyanis magát a Német-római Szent Birodalomtól, úgyhogy ilyen módon politikailag meglehetősen elszigetelődött, bár István és trónjának utódai éppenséggel a Capetingek által rendszeresített azon szokást igyekeztek maguk is átvinni, hogy az uralkodót halála után annak elsőszülött fia kövesse a trónon, mivel a francia királyt egészen addig választották. A Capeting ház változó álláspontja miatt Gerbert d'Aurillac kénytelen is volt lazítani Hugóval fennálló kapcsolatán, akinek halála után 997 őszén mint tanítómester vissza is tért III. Ottó szolgálatába,

aki viszont hálából előbb Ravenna érsekévé, majd 999 márciusában pápává tette. Ez persze nem állta útját annak, hogy a Capeting önállóság szintén például szolgáljon Európa más részei számára, köztük a magyar királyságnak is. Marie-Madeleine de Cevins joggal számolt azzal, hogy 1015-től kezdődően István a Capetingek példájára látott hozzá Székesfehérvár városi megerősítéséhez, s ott a Nagyboldogasszony székesegyház megépítéséhez. Ehhez a törekvéshez viszont szerinte a Capeting dinasztia Saint-Denis-je adta a példát, mint egy uralkodóház temetkezési helye.⁶² Annál is inkább érvényesülhetett ez a frank-francia hatás, mert II. Szilveszter arról sem feledkezett el, hogy szülőföldjének és az általa preferált benediktinusoknak megannyi jeles elképzelését és eszméjét továbbra is meszesemenően propagálja. S ebben meghatározó jelentőségűek voltak olyan központok, mint Cluny és Chartres, hogy csak néhányat emeljek ki a Benedek-rendhez kapcsolódó műhelyek közül, amelyek ebben a folyamatban szerepet kaptak.

A II. Szilveszter személyével összefüggésbe hozható európai műveltség magyar földön jelentkező hatása mellett szólhat az is, hogy a még reims-i mesterként működő Gerbert d'Aurillac egyik tanítványa, akiről már szintén beszéltünk, vagyis a Chartres-i Fulbert mint a chartres-i iskola megalapítója, közvetlen segítséget nyújtott az egyik, István által létrehozott pécsi püspökség irányítójának, aki – mint neve is bizonyítja: Bonipert – kétségkívül a mai Franciaország területéről származott. A kor latin nyelvi eszményét hordozó Priscianus⁶³ grammatikáját a pécsi prelátnak megküldő chartres-i püspök azonban sokkal több is volt mint iskola- és tanítómester. Hiszen Chartres vallási előljárójaként gondosan ügyelt egyháza függetlenségére a világi hatalom vonatkozásában, olyan, a modern Európa számára is fontos eszményeket képviselve, mint a személyiség tekintetében

⁶² Ld. Cevins, Marie-Madeleine de: *Saint Étienne de Hongrie* Paris, 2004, 177. Arról, hogy Saint-Denis szolgált az Árpád-házi királyok székesfehérvári temetkezési helyének mintájául, Csernus S. is beszél, de egy későbbi időszakban, vö. Uő.: *A középkori francia nyelvű*, 27–29. Solymosi László személyes közlése szerint: valóban tehető összehasonlítás a két központi jelentőségű hely között, ám csak megszorítással. Idézem: „De a különbségek is lényegesek. Az egyik társsaskáptalan, a másik bencés apátság. Mindegyik királyi temetkező hely, de Fehérvár még koronázó hely is.” Ld. Solymosi László: *Les débuts de l'usage des sceaux à l'abbaye de Saint-Denis*. Bibliothèque de l'École des Chartes, 167. (2009) 197–205, 316–317. Utalhatunk még itt a következőkre: Gerics: *Az állam- és törvényalkotó Szent István*. Főleg: 78. Thoroczkay Gábor: *Egyháztörténeti és forrástanulmányok a XI. századi magyar történelemről*. (PhD-értekezés – kézirat), http://doktori.bibl.u-szeged.hu/87/1/de_1307.pdf. 161.

⁶³ Ennek a *grammaticus*nak a magyarországi latinság megalapozásában játszott jelentőségéről részletes tájékoztatást és elemzést adott fentebb már jelzett tanulmányában Nemerkenyi E., akihez hasonlóan Szuromi Sz. A. is kiemeli Chartres szerepét a magyar egyházjog művelése területén, uo. – Egyébként magáról Bonipertusról az volt Nemerkenyi véleménye, hogy bár sokan franciaországinak tartják, az észak-itáliai okleveles anyag alapján inkább lombardiainak tűnik (vö. *Latin classics in medieval Hungary: eleventh century*. ATAA XIV, Debrecen–Budapest, 2004. 157 skk.). Bárhogy foglalkunk is azonban állást, szoros kapcsolata a chartres-i iskolával kétségtelen.

tiszteletben tartandó béke és harmónia, ill. az olyan kulcsszavak vonatkozásában, mint a boldogulás, a biztonság, a tisztelet, az érdek, a lehetőség és a szabadság. Pedig a chartres-i egyházi személy még nem ismerhette az „Emberi Jogok” modern nyilatkozatait, hanem csak Cicero és annak egyik szellemi örököse, II. Szilveszter nyomán fogalmazhatta meg a korabeli Európa eme vezéreszméit, amelyek, még ha részlegesen is, de alapjaiban ugyancsak jól megmutatkoznak az ún. Szent István-i Intelmek erénykatalógusában. Arról sem feledkezhetünk el, hogy a későbbiekben a már említett Bonipertusnak egyik hűséges tanítványa, az egyértelműen frank nevet viselő Hilduin lett azután Bihar első püspöke,⁶⁴ ami ugyan csak igazolja a korabeli romanitás európai ideáljának hazai térhódítását.

Ahogy Gerbert d'Aurillac tevékenységének szellemi központjai mind a klaszikus római hagyományok talaján sarjadtak, gondolunk itt mindenek előtt Reims-re, amely a gall Durocortorumból, későbbi nevén Remiből bontakozott ki, ugyanúgy István is a maga világi és egyházi központjait a jelentős római településekre ill. azok környezetére, körzetére alapozza, hiszen Esztergom Solvára megy vissza, Székesfehérvár pedig az ókori Gorsium tőszomszédságában, s részben annak köveiből létesült. Az is sokat mondó lehet, hogy miként a reims-i katedrális a Notre Dame-nak van szentelve, a fehérvári koronázó székesegyház, ahol majd Istvánt is eltemetik egy átalakított római szarkofágban, szintén a Boldogságos Szűz Máriának, azaz a Miasszonyunknak lett felajánlva.⁶⁵ Ennek kapcsán pedig azt sem szabad elfelejteni, hogy az apostoli magyar király Cluny apátjával, Odilóval is levelező viszonyban állt,⁶⁶ aki ugyancsak a Szent Szűz kultuszának nagy támogatója volt, hasonlóan a korábbi elsőszámú példaképhez: Nagy Károlyhoz, a frank uralkodóhoz. A magyar király egyébként az előbb említett egyházi embertől szentek relikviáit kérte. Ez pedig ugyancsak az egykorú Európa szellemiségének követését jelentette,⁶⁷ meg kívánva honosítani a Kárpát meden-

⁶⁴ Cevins: *Saint Etienne*, 272 és 282. A debreceni konferencián erről Adrien Quéret-Podesta beszélt „A legrégebbi francia-magyar kulturális kapcsolatok” címmel.

⁶⁵ Mindez persze összefüggésben állhat a Máriának történő ország-felajánlással is, amely mellett lehetett persze egy másik balkáni eredetre utaló offerálás is, vö. Gerics József: *Magyarország és Bulgária Szt. Péternek való felajánlásáról*. In: Uő.: *Egyház, állam*, 23 skk. – Ami magát a szarkofágot illeti, ezt többen nem az első temetéssel hozzák összefüggésbe, hanem a szentté avatás folyamatával, mint pl. Marosi Ernő is, vö. *Szent István korának képe a művészettörténet-írásban*. In: Veszprémy László (szerk.): *Szent István és az államalapítás*. Budapest, 2002. 306–348. Ahol a nagytekintélyű művészettörténész inkább 1083 körüli faragást javasol. Még egyértelműbb Marosi Endre – Wehli Tünde: *Az Árpád-kor művészeti emlékei*. Budapest, 1997. 21.

⁶⁶ Erre a tényre még a magyar vonatkozásokat egyébként mellőző munka is utal: Menant, François et al.: *Les Capétiens (987–1328)*. Paris, 2008². 237.

⁶⁷ Vö. Edina Bozoky munkájával: *Le rôle du petit peuple dans les inventions des reliques*. Paris, 2003. amely a népi vallást vizsgálja a hagiográfiával összefüggésben, rámutatva, hogy 800-tól kezdődően a korai középkor időszakában miként terjed el az ereklyék kultusza a társadalom legszélesebb köreiben, összekapcsolva a kisemberek fölmagasztalását a nagyemberek hatalmi közbeavatkozásával az új kultusz törvényessé tétele érdekében. Ld. még: Ribémont, Bernard –

cében a római egyház szentjeinek erőteljesebb, már bizonyos tradíciókkal amúgy is rendelkező kultuszát, ahogy az valóban meg is történt, természetesen valamilyen mértékű bizánci hagyomány megőrzése mellett, ami ekkor nagyon jól összhangban volt mind III. Ottó, mind Szilveszter pápa elképzeléseivel, hiszen még hosszú évek választanak el az 1054-es nagy egyházszakadástól (schisma). A Nyugat és Kelet közti hídverés egyébként is fontos alkotóeleme az istváni politikának, harmonikusan kapcsolódva az egykorú európai törekvésekhez, ám ugyanakkor a múlt hagyományaihoz is. 1018-tól István megnyitotta az ország kapuit a jeruzsálemi Szent Sírhoz vezető zarándokút számára, miután ez lehetővé vált a magyar-bizánci megegyezés révén, amely lehetőséget kínált a Balkánon keresztülvezető utazások lebonyolítása számára.⁶⁸ Ennek a zarándokútnak egyébként már a 4. századtól megvolt az előzménye, vagyis annak a Nagy Konstantinnak a birodalmán belül, akiben II. Szilveszter és kortársai az Európa-gondolat legnagyobb előfutárát és megvalósítóját látták. Most ez a hagyomány újra éledt, és a Nyugat zarándokai ismét nagyobb biztonságban utazhattak Kelet felé az immár Európába betagolódott Magyarországon keresztül. Ezt István azzal is igyekezett tudatosan előmozdítani, hogy mind a félúton, Konstantinápolyban, mind a célállomásban, Jeruzsálemben felállított egy-egy zarándokházat, miként arról legendái adnak megbízhatóan hírt, köztük pl. a Hartvig-féle. A frank földről érkező zarándokok különösen jóleső érzéssel figyeltek fel a magyar király gondos vendéglátására az országon keresztül vezető útjuk során.⁶⁹

Mindennek színhelye pedig éppen Székesfehérvár volt, ahová 1018 tájékán István áttetette Esztergomból dinasztikus központját, minden bizonnyal éppen azért, hogy ez a város hatalmi centrumként jobban bekerüljön az új, egyetemes

Bozoky, Edina: *La Politique des reliques, de Constantin à Saint Louis*. Cahiers de recherches médiévales et humanistes. <http://crm.revues.org/2715>. 2006.

⁶⁸ Nem véletlenül vált nagyjából éppen ettől az időszaktól kezdődően a Szent Sír templomának építészeti utánzása, vö. Bryant, Simon: *La collégiale Saint-Étienne de Neuvy-Saint-Sépulchre (Indre)*. Revue Archéologique du Centre de la France, 43. (2004) 171–207.

⁶⁹ A krónikáiró Adémar de Chabannes beszéli el, hogy V. Vilmos, Poitiers grófja Anjou grófjának, III. Fulkónak a társaságában, 1026-ban többekkel együtt élvezte a zarándokoknak járó vendégszeretetet a magyar uralkodó részéről, akihez talán egyéb kötődései is lehettek, hiszen szoros barátságban volt Fulbert de Chartres-ral, s ugyanakkor egyike volt a *pax Dei* egyik gyakorlati alkalmazóinak Franciaországban. Az erről tájékoztató Cevins: *Saint Etienne*, 223., ill. 459. Egyébként Csernus idevágó tanulmányát is felhasználta: *La Hongrie, les Français et les premières croisades*. In: Csernus – Korompay: *Les Hongrois et l'Europe*, 415. S utal még Sz. Jónás Ilona írására is: *Saint Étienne et l'Europe*, 258. Ehhez Anjou grófjával kapcsolatban még hozzátéhető: Thévenot, Christian: *Foulque III Nerra, Comte d'Anjou*. Tours, 1987. 158. Erdoes, Richard: *AD 1000: Living on the Brink of Apocalypse*. San Francisco, 1988; Fichtenau, Henry: *Living in the Tenth Century*. Chicago, 1991. Bachrach, Bernard S.: *Fulk Nerra, the Neo-Roman Consul, 978–1040*. Berkeley, 1993 (ez a vizsgált történelmi figuráról szóló első átfogó életrajz). – Adémar de Chabannes magyar vonatkozásaihoz ld. Veszprémy László: *Adémar de Chabannes krónikájának magyar vonatkozásai. Textus és kontextus*. Századok, 137. (2003) 459–467.

igénnyel fellépő Európa vérkeringésébe.⁷⁰ Mint a koronázási palást ezt a nézetet alátámasztja, az apostoli magyar uralkodó ebben a központban gondolta fia, Imre révén megvalósulni a magyar királyság révén azt az égi Jeruzsálemet ebben a földi világban, mint amelynek elérése céljából a Szent Sírhoz tartó zarándokok a Szent Földre igyekeztek, akik alakját egyesek a fehérvári casulán is felismerni vélik (5. kép).

Mindebben pedig talán ismét az első francia pápa szellemi hatását is látnunk kell, mert aligha lehet véletlen, hogy amikor Gerbert d'Aurillac Szent Péter trónjára került, egyik első intézkedése az volt, hogy megindító hangú levelet⁷¹ intézett a jeruzsálemi egyház nevében az egyetemes egyházhoz, s ebben segítséget kért az összes kereszténytől a hitetlenek zsarnokságával és elnyomásával szemben. Ez az írás nem is maradt következmények nélkül. Egyesek ugyanis ezt a II. Szilveszter-féle levelet szokták mindmáig úgy számon tartani, mint Franciaország első felhívását Európához a Szent Föld felszabadítása érdekében, ami egyúttal egyfajta újjászületés reményét is feltámasztotta az ezredforduló kataklizmoszerű rettegését követően. Kihatásában pedig ez úgy is felfogható, hogy Szent István új keresztény állama voltaképpen e felhívás valóra váltója is kívánt lenni, visszaállítva a biztonságos európai szárazföldi zarándokutat, amely Nyugatról Konstantinápolyon át vezetett Jeruzsálembe, s amely egy időre a Kárpát-medencében és a Balkán körzetében megszakadt.⁷² Helyreállíthatóvá pedig csak azon béke megteremtésével vált, amely azon Benedek-rendi elképzelések e térségben történő érvényre juttatásával bontakozott ki, mely Cluny reformszelleméből következett. Gondolok itt mindenek előtt arra a pax Dei ill. treuga Dei ideákra, amelyek nem csupán a cluny-i apátot, Odilót hatották át, hanem például azt a Chartres-i Fulbert-t is, aki, mint láttuk, szoros kapcsolatban állt a pécsi püspökséggel. Itt ugyan Isten békéje nem a háború tiltását és nem is a béke előmozdítását jelentette a szó szoros értelmében az egyház részéről, bár Nyugaton sem mindig erről volt szó, hanem főképp a paraszti földek megvédéséről a helyi hatalmasságokkal szemben. Ezt azonban nálunk a feudális viszonyok fejletlensége valamint a régi hagyományok miatt nem igen lehetett alkalmazni. Ezért nálunk inkább a pax egyetemesebb céljainak morális megmagyarázását kellett előtérbe ál-

⁷⁰ Ezen bonyolult kérdéskör jó és tömör összegzését adja a hazai szakirodalom alapján Font Márta: *A középkori magyar városok régészeti és településtörténeti kérdései*. In: Visy Zsolt (szerk.): *Régészeti műemlékek kutatása és gondozása a 3. évezred küszöbén*. Pécs, 2003. 123–131. A pécsi professzorasszony Kumorovitz L. Bernát (ld. pl. töle: *Buda és Pest „fővárossá” alakulásának kezdetei. Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapest, 1971.) és Kubinyi András korábbi eredményeire is épít [vö. még: Kubinyi András: *Kumorovitz L. Bernát (1900–1992)*. Budapest, 2001.].

⁷¹ Gerberti Epist. 107, In: *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, tome X. Paris, 1874. 426.

⁷² Mindez teljesen összhangban van Rodulfus Glaber megfogalmazásával, akit idéz Ludovic, Lalanne: *Des pèlerinages en Terre sainte avant les croisades*. Bibliothèque de l'École des Chartes 7. (1846) 1–31. Ld. még: Riché, Pierre: *Les Grandeurs de l'an mille*. Paris, 1999.

lítani, előkészítve ezzel maguknak a keresztes hadjáratoknak a megindokolását. Mindazonáltal mégis lehet beszélni egyfajta békeideológiáról, amely a Szent István-i Intelmek-ben is jelen van, különösen a praefatio-ban, de másutt is, noha nem kapcsolódik igazán egybe a Nyugaton már ekkor feltűnő három rendi szemlélettel. Nálunk ugyan van katonai arisztokrácia (bellatores), de az egyházi személyek (oratores) száma meglehetősen kevés, s az Intelmek ezért is rendeli őket a maga vicarius Dei-re emlékeztető hatalma alá. Az Admonitio-ból azonban a dolgozók (laboratores) rendje teljességgel kimaradt, feltehetőleg azért, mert nálunk ez nem úgy jelent meg, ahogy Nyugaton. Erre M.-M. de Cevins helyesen érzett rá.⁷³ Ennélfogva István új országában a béke szükségképpen más hangsúlyt kapott, mint ott, ahol a pax Dei eszméje eredeti formájában megszületett. Mindennek benediktinus franciaországi gyökereiről azonban már a magyar szakkutatók régebben is érdemben nyilatkoztak.⁷⁴ úgyhogy ezzel összefüggésben itt most csak a következő megállapítást teszem hozzá az ő gondolatmenetükhöz. Az Admonitio-ban a társadalom harmóniája az Istentől kiválasztott és felkent király működése révén van biztosítva, aki a tyrannus, vagyis a Sátán kiküszöbölésével szavatolja a békét. Innen a későbbiekben főként annyiban történik továbblépés, hogy a Decreta-ban István már figyelembe veszi a jogaikban megsértett özvegyeket, nőket és árvákat, akárcsak a laboratores érdekeit is, ami további közeledést jelent Cluny szellemiségéhez.

Az eddig elhangzottak remélhetően meggyőzhetik az érdeklődőket afelől, hogy a magyar kultúra már ezer évvel ezelőtt is jellegzetesen befogadó jellegű közeg volt, de olyan módon, hogy egyben szinte mindenkor a szabad összeköttetés lehetőségét, az értékek áramlását biztosította és szavatolta azon civilizációs területek között, amelyek a keresztény Európa valamiképpen egyetemes művelő-

⁷³ Cevins: *Saint Etienne*, 321.

⁷⁴ Györkös Attila: *Isten békéje és Treuga Dei a 11. századi Franciaországban*. Aetas, 2000:3. 62–75. Bár a maga idején már Hóman Bálint is érdemben tisztázta e gondolat jelenlétét az istváni életművel összefüggésben, vö. *Hóman Bálint munkái*, 2. rész <http://www.mek.niif.hu/07100/07139/html/0001/0003/.../0001-ce.html>. A kérdéshez általánosságban ld. Töpfer, Bernhard: *Volk und Kirche zur Zeit der beginnenden Gottesfriedensbewegung in Frankreich*. Berlin, 1957; Goetz, Hans-Werner: *Die Gottesfriedensbewegung im Licht neuerer Forschungen*. In: Buschmann, Arno – Wadle, Elmar (Hrsg.): *Landfrieden – Anspruch und Wirklichkeit*. Paderborn, 2002. 31–54; Gergen, Thomas: *Pratique juridique de la Paix et Trêve de Dieu à partir du concile de Charroux (989–1250)*. Lang, 2004. Francia részről alapvető jelentőségűek Dominique Barthélemy munkái: *La mutation de l'an mil a-t-elle eu lieu ? Servage et chevalerie dans la France des Xe et XIe siècles*. Paris, 1997. Uő.: *L'an mil et la Paix de Dieu : la France chrétienne et féodale (980–1060)*. Paris, 1999; Uő.: *Chevaliers et miracles: la violence et le sacré dans la société féodale*. Paris, 2004. Vö. még: Soria-Audebert, Myriam – Treffort, Cécile: *Pouvoirs, Eglise, société: conflits d'intérêts et convergence sacrée (IXe–XIe siècle)*. Paris, 2008. Régebről ld. még: Amann, Émile – Dumas, Auguste: *L'Eglise au pouvoir des laïques (888–1057)*. Paris, 1948. Ill. Boüard, Michel de: *Sur les origines de la Trêve de Dieu en Normandie*. Annales de Normandie, 9. (1959:3) 169–189.

dési és szellemi szövetébe szervesen be tudtak illeszkedni.⁷⁵ Így persze egyfajta olyan szűrőrendszernek is bizonyult, amely képes volt a megszokott és ismert jelenségeknek egyfajta sajátos színezetet adni, s vonatkozik ez főleg a középkor ama időszakaira, amikor Magyarország a maga történelmi kontextusán belül valamiféle „regionális nagyhatalom” szerepét töltötte be.⁷⁶ Magát persze a példakövetést is nagyon szuverén módon kell érteni. Mert bár igaz, hogy az istváni Admonitio a kora középkor jellegzetes nyugati királytükör műfaját követte annak megannyi jellegzetes sablonjával együtt, ugyanakkor önmaga valami egészen más arculatot is öltött. Míg Nyugaton az egyház oktatta ki a királyokat a maga által megfogalmazott uralkodói etikára, addig az Intelmekben éppenséggel a vicarius Dei-ként fellépő rex az, aki az általa helyesnek tartott útra ráirányítja fia figyelmét.⁷⁷ Igaz, ez látszólag egybeesik a bizánci basilikos logos eljárásával,

⁷⁵ Úgy tűnik fel, hogy annak idején már Kapitánffy végérvényesen tisztázta, hogy az *Intelme*-ben szereplő *Greci – Latini* valamilyen mértékű szembeállításávalójában a nyugati és a keleti kereszténység megkülönböztetésére vonatkozik, miközben a *mores – consuetudo* szópáron belüli differenciálás Szent Adalbert tanítványainak körére utal (*Hungarobyzantina*, I. fejezet: *Christiani orientales*). A szoros magyar szálakkal rendelkező vértanú kapcsolatai viszont Nyugaton Notger révén egészen Liège-ig nyúltak, aki feltehetőleg a 11. század eleji *vita Sancti Alberti* szerzője lehetett, bár a kérdés vitatott. Vö. Fried, Johannes: *Gnesen – Aachen – Rom. Otto III. und der Kult des hl. Adalbert. Beobachtungen zum älteren Adalbertsleben*. In: Borgolte, Michael (Hrsg.): *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen“*, Berlin 2002. 235.

⁷⁶ Vö. Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Budapest, 2001. Ezzel a Magyar Királyság voltaképpen egyfajta ellensúlya is lett Bizáncnak, amivel egyfajta töle való elhatárolódás is együtt járt, anélkül azonban, hogy ez teljesen kizárta volna az onnan érkező szellemi és kulturális hatásokat. Így történhetett meg, hogy amikor Bizáncnak mint keleti nagyhatalomnak leáldozóban volt a napja, akkor Magyarország a latin civilizációhoz kapcsolódó regionális nagyhatalomként természetes módon megkísérelte átvenni Bizánc szerepét. Erre leginkább Hunyadi János törekvései szolgáltatják a legjobb bizonyítékot, ahogy arra Kapitánffy: *Hungarobyzantina* című művében mutatott rá talán a leghatározottabban, vö. 5. fejezet: *Pro-pugnacula Christianitatis*.

⁷⁷ Helyesen jelölték ki a *Libellus de institutione morum* kapcsán a sajátlagosságok feltárását mint a leginkább célszerű kutatási irányt a következő mértékadó kutatók: Szűcs Jenő: *István király Intelmei – István király állama*. Valóság, 13. (1970:10) 1–8. Uő.: *Nemzet és történelem*. Budapest, 1984². 361–379. Másik dolgozata: *Szent István Intelmei: az első magyarországi államelméleti mű*. In: Glatz Ferenc – Kardos József (szerk.): *Szent István és kora*. Budapest, 1988. 32–53. Ugyancsak megjelent: In: Veszprémy László (szerk.): *Szent István és az államalapítás*. Budapest, 2002. 271–290. (Kár, hogy mindkét helyen a latin szövegben vannak hibák.) Gerics József: *A korai államelmélet érvényesülése István korában*. In: Glatz – Kardos: *Szent István és kora*, 90–94. (Megjelent még: Gerics: *Egyház, állam*, 65–70.); ld. még Gerics József – Ladányi Erzsébet: *Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése*. Levéltári Szemle, 40. (1990:2) 3–12. Uők.: *Források Szent István királlyá avatásának történetéhez*. Magyar Könyvszemle, 118. (2002:3) 213–23. Uők.: *Királyeszmény – Szent István – Európa. (Szent István királlyá avatási szertartásának honi jelentősége és európai háttere)*. Levéltári Szemle, 54. (2004) 3–14. Részben ezekből az előzményekből látszik kiindulni Szovák Kornél sok új megállapítást nyújtó dolgozata is: *Szent István királysága*. Vigília, 75. (2010) 566–575. Ő nagyon helyesen vízválasztónak tekinti III. Ottó uralkodását, aki „a nemzetek sokaságán nyugvó antik Római Birodalom felújítását tekin-

ami azonban mégsem fedi teljesen a valóságot, mert mindez nem görög, hanem latin nyelven szólal meg.⁷⁸ Úgy, ahogy azt Róma hagyománya megkövetelte, s ami a bibliai, ószövetségi felkent királyok tanításának is eszközévé vált a Vulgata révén, megteremtve Magyarország műveltségének első számú nyelvi hordozóját évszázadok egymást követő során keresztül. Hiszen nálunk óriási fáziskéséssel tapasztalhatjuk csak a műveltség anyanyelven történő közkinccsé tételét, szemben pl. a Capeting királlyal. Ilyen módon hazánk földjének első szépirodalmi rangú államfilozófiai munkája olyan alkotásnak tekinthető, mely a maga idején több szempontból is úttörőnek bizonyult, s így pár évszázad múlva maga lett mintává a nyugat-európai fejedelemsügek számára, amit sajátos módon némiképpen egyenesen korábbi fáziskésése is lehetővé tett. S mindez már egyértelműen az interaktivitás szférájába tartozik, nem korlátozódik terméketlen imitációra, ahogy sokáig többen is vélték, s néhányan talán még ma is gondolják. Nem tehetjük meg azonban, hogy a vizsgálandó szellemi termékeket ne helyezzük bele a maguk történeti hálójába is. Ki kell kutatnunk folyamatos és időben változó organikus kapcsolatokat akár a kolostorok légkörével, akár az udvarok bonyolult világával, vagy azzal, ahogy időnként mégis alámerülnek a mindenkori társadalom alsóbb rétegeibe úgyszintén. Történik ez pedig annak függvényében, hogy közben a szubjektum mindig más- és másképp viszonyul a realitáshoz, az istenséghez, az ízléshez vagy az élet ezer más megnyilvánulásához, jelenségéhez és hatásához. Éspedig mindez a legtagabb skálán történik, anélkül, hogy ez feltétlenül együtt járna a különvélemények elfojtásával.⁷⁹ A jelzett jelenség a Kárpát-medencében ráadásul egy olyan peremterületi zónában zajlott le, mint amilyen a megszülető Magyar Királyság volt, amely egyfajta civilizációs útkereszt-

tette politikája lényegének, univerzális igényét egyben a neki független állami létben alárendelt népek sokaságában látta megvalósíthatónak.” Ez pedig kétségkívül szerencsés nemzetközi helyzetet teremtett az istváni törekvéseknek. A korhoz ld. még: Thoroczkay Gábor: *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. Budapest, 2009. III. Uő.: *Szent István okleveleiről. Századok*, 143. (2009) 1385–1412. A külföldi szerzők közül már Folz, Robert: *Les saints rois du Moyen Âge en Occident (VIe–XIIIe siècles)*. Bruxelles, 1984. igen elismerően méltatta Szent István nagyívú elképzeléseit, vö. pl. 76 skk. és passim. Ugyancsak hangsúlyozza a sajátos vonásokat a hazai médiaviszta egy további kiválósága, Klaniczay Gábor, ld. tőle: *Rex iustus – A keresztény királyság szent megalapítója*. In: Veszprémy: Szent István és az államalapítás, 107 skk. De vö. még: Uő.: *Rex iustus. Le saint fondateur de la royauté chrétienne*. Cahiers d'études hongroises, 8. (1996) 34–58. Repr. In: Csernus – Korompay: *Les Hongrois et l'Europe*, 265–292.). – A Magyar Királyság Bizánc és a Német-római Birodalom közti jellegzetes helyzetét hangsúlyozza Makk Ferenc is: *La Hongrie entre l'Empire Allemand et Byzance. La naissance du Royaume de Hongrie*. In: Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk): *Emlékkönyv dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, 2010. 489–498.

⁷⁸ A Szent Koronával kapcsolatos bizánci vonatkozásokba itt nem állt módunkban belemenni, de ld. Holler László: *A magyar korona néhány alapkérdéséről*. *Századok*, 130. (1996) 907–964. Bár néhány elképzelését nem árt elővigyázatosan kezelni. – A magyarok művészetét Dél felől érő hatásra ld. még: Mesterházy Károly: *A honfoglaló magyarok művészete és az abbaszidai művészet*. *Századok*, 132. (1998) 129–159.

⁷⁹ Módszertanilag ld. ehhez főként: Zink, Michel: *Le moyen âge. Littérature française*. Nancy, 1990.

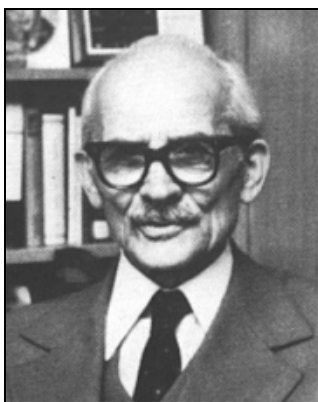
zödési centrumban helyezkedett el, ami kétségkívül még egyfajta jelentős hatóerőt is biztosított a kulturális gyarapodás tekintetében más peremvidékekhez képest, mint amilyenek ekkor Skandinávia, Cseh- vagy Lengyelország voltak, ahogy erre joggal mutattak rá egyes kutatók az utóbbi időben.⁸⁰ Akik nem így járnak el, azok ugyanúgy téves úton járnak, mint akik úgy vélik: István örökösödési politikája miatt az államalapító eredményeinek nagy része halála után elveszett.⁸¹ Valójában azonban az István által megvakított Vászoly fia, I. András, minden esetleges személyes érzése ellenére, folytatta a nagy előd elképzeléseit. Így nem változtatott a koronázási szertartás lancea sacra-hoz kapcsolódó rendjén sem, s ugyanakkor nem módosított a Birodalomhoz való régebbi fenntartásos magyar viszonyon sem, hiszen pl. a pogánylázadások következtében elhunyt papok helyett Franciaországból hivatott hittérítőket. Ebben persze szerepet játszhatott András felesége is, akinek egyik lánytestvére a francia király felesége volt. Mindezenre ez is hozzájárulhatott a vallon telepesek későbbi befogadásához, ahogy arra a sok magyarországi Vallus nevéből is következtethetünk,⁸² de ez már egy későbbi időszaknak egyik fontos jellemzője.

⁸⁰ Vö. pl. Adamska, Anna: *The Introduction of Writing in Central Europe (Poland, Hungary and Bohemia)*. In: Mostert, Marco (ed.): *New Approaches to Medieval Communication*. Turnhout, 1999. 165–190; Font Márta: *Kényszerpályák és választási lehetőségek a keresztény nagyhatalmak árnyékában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században*. MTA Doktori disszertáció. Pécs, 2001. (Kézirat); Veszprémy László: *Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez*. Századok, 138. (2004) 325 skk. Ld. továbbá: Mesterházy Károly: *Lengyel–magyar kapcsolatok a 10–11. században*. Századok, 138. (2004) 381 skk. – Tágabb értelemben e problémakörhöz tartozik Klaniczay Gábor írása is: *Közép-Kelet Európából Közép-Nyugat Európába: „átmenet” a középkorban*. Századok, 143. (2009) 1291–1321. A magyarok korai érintkezéséről a szlávokkal ld. Györffy György: *A magyar–szláv érintkezések kezdetei és „Etelköz” múltja*. Századok, 124. (1990) 3–24. Ez a kérdés előkerült a honfoglaló magyarok életmódjával kapcsolatos vitákban is, nem utolsósorban Kristó kései felfogásának vitájával összefüggésben, vö. Uő.: *A honfoglaló magyarok életmódjáról (Írott források alapján)*. Századok, 129. (1995) 3–62. Ld. vele szemben: Takács Miklós: *A 10. századi magyar–szláv viszonyról és a honfoglaló magyarok életmódjáról*. (Néhány megjegyzés Kristó Gyula: A magyar állam megszületése. Szeged 1995. c. könyvéről.) Századok 131. (1997: 1) 168–215.; Révész László: Kristó Gyula könyvéről. Századok, 131. (1997) 215–233; Kristó Gyula: *A honfoglalók régészeti hagyatékának keltezéséről (Rendhagyó válasz bírálóimnak)*. Századok 131. (1997:1) 234–275. Ezen írásokban rendkívül gazdag szakirodalmi tájékoztató is található.

⁸¹ Az idevágó krónikairódalom nagyon árnyalt vizsgálatát adja a várható megszokott módon: Gerics József – Ladányi Erzsébet: *11. századi magyar történeti események középkori történetírásunkban*. Századok, 140. (2006) 349–360.

⁸² Nyilvánvalóan Szent István alakjával kapcsolatban még megannyi érintkezés vár tisztázásra, vö. pl. Bertényi Iván: *István király alakja a heraldikában*. Századok, 124. (1990) 94–108 (további irodalommal és képanyaggal).

Képek

1. kép.
Hungler József arckép-fotója
évtizedekkel az ásatás után
(Fotó: Havas L.)

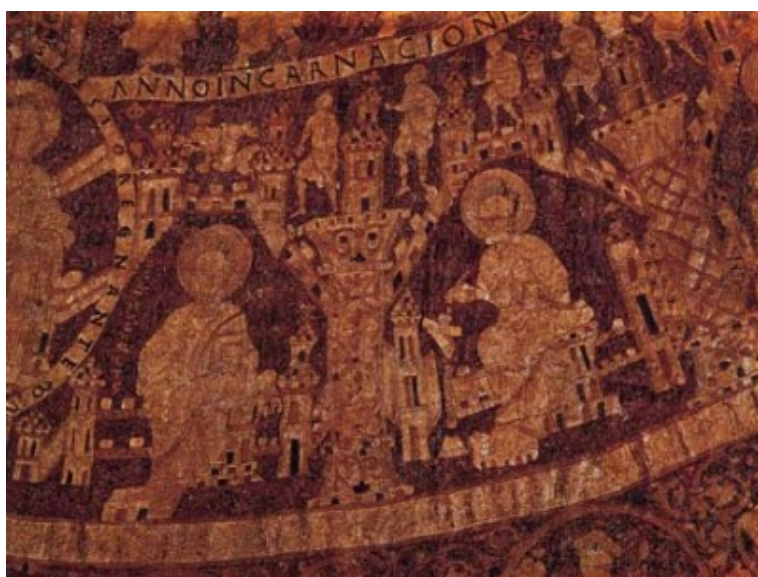
2. kép.
A veszprémi Szent György kápolna mai állapotában
(Fotó: Havas L.)

3. kép.
Megemlékezés a Szent György kápolnánál a Bazilika oldalában
Hungler József századik születésnapján (itt a tanulmány szerzője idézi meg
az ünnepelt helytörténészt) (Fotó: Havas L.)

4. kép.
Fulbert a Chartres-i katedrálisban
tanítványai körében
(Fotó: Havas L.)

5. kép. Az épülő Égi Jeruzsálem a koronázási paláston.
A földi és egyben mennyei „ország” tizenkét kapujára az apostolok vigyáznak.
(Fotó: Havas L.)

I.

Geszták, krónikák, legendák.

***Magyar–francia kapcsolatok
a narratív forrásokban
és a történetírásban***

BÉLA-ALEXIOSZ EMLÉKE
A 12. SZÁZADI FRANCIA IRODALOMBAN*

A középkori francia elbeszélésekben gyakran találunk magyarokra való utalást: míg a korai hőse-
énekekben a magyarság barbár, keresztényellenes entitás, a későbbi művekben már baráti, a ke-
resztény világhoz tartozó népként jelenik meg. A magyarokra vonatkozó regénytoposzok fejlődése,
a kedvezőbb ábrázolás elterjedése azonban korántsem biztos, hogy csupán a francia egyházi rendek
magyarországi jelenlétének és a 12. század végén megélénkülő francia–magyar dinasztikus kapcsola-
toknak köszönhető, ahogyan azt a korábbi szakirodalomban feltételezték. Mindebben a bizánci közve-
títésnek, a magyarok konstantinápolyi megítélésének is fontos szerepe lehetett. A tanulmány olyan 12.
századi, feltételezhetően azonos korban és azonos helyen (Champagne-i Mária udvarában) írott szö-
vegeket elemez, amelyek egyfelől bizánci hatást mutatnak, másfelől magyar vonatkozásokkal is
rendelkezők, ráadásul hátterükben III. Béla magyar király – a francia regényelemek szem-
pontjából fontos időszakban még bizánci Béla-Alexiosz – személye és történeti szerepe állhat.

A középkori francia elbeszélések gyakran említik Magyarországot és a magya-
rokat. Karl 1908-as tanulmányában a *chanson de geste*-ekben olvasható magyar
vonatkozású részeket vizsgálta, és a 12. században három lehetséges „útvonalat”
jelölt ki, amelyeken keresztül a magyarok híre eljuthatott a francia udvarokba: a
királyok és nemesek házasságai, a különféle francia egyházi- és lovagrendek
magyarországi jelenléte, valamint a keresztes hadjáratok révén.¹ Karl amellett
érvel, hogy a magyarokra vonatkozó ismeretek valószínűleg az egyházi króni-
kákból vándoroltak át az irodalmi művekbe. Míg a korai hőse-énekekben a ma-
gyarság barbár, keresztényellenes entitás, a későbbi művekben már baráti, hozzá-
juk hasonlóan a keresztény világhoz tartozó népként jelenik meg, akárcsak a latin
és francia nyelvű krónikákban.²

2000-ben megjelent tanulmányában Csernus Sándor is a francia elbeszélések-
ben, különösképp az Anjou-kori francia lovagi irodalomban felbukkanó magyar
vonatkozásokat vizsgálja. A szerző a bevezetésben a középkori francia–magyar
kapcsolatok politikai és kulturális szempontból fontosabb, irodalmi szövegekben

* A tanulmány elkészítését a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj, valamint az OTKA NN 104456
„Klasszikus ókor, Bizánc és humanizmus. Kritikai forráskiadás magyarázatokkal” pályázat tá-
mogatta.

¹ Karl, Louis: *La Hongrie et les hongrois dans les chansons de geste*. Revue des langues romanes,
1908. 20.

² Karl: *La Hongrie et les hongrois*, 37.

is tetten érhető szakaszait vázolja fel,³ majd a harmadik szakasz különös jelentőségét hangsúlyozza (tudniillik a 12. és 13. század fordulóján a dinasztikus kapcsolatok elmélyülnek, magyarok is részt vesznek a keresztes hadjáratokban, Árpád-házi hercegnők nyugati királyi udvarokba kerülnek). Kiemeli, hogy a „magyarok mesés gazdagsága”, mint irodalmi toposz megjelenése is valószínűleg ehhez a korhoz köthető.⁴ A tanulmány további része az Anjou-k korának irodalmát vizsgálja, amelyben a magyarokra vonatkozó irodalmi utalások már nem konkrét tartalmat nélkülöző toposzként jelennek meg, hanem gyakran politikai üzenetet hordoznak.

A „magyar király/királylány” motívumot vizsgálja Falvay Dávid „Szent Erzsébet, Szent Vilma és a magyar királyi származás mint toposz Itáliában”⁵ című, 2008-ban megjelent tanulmánya is, amelyben a szerző Szent Márton legendáján, a Berta-mondán valamint az „üldözött-ártatlan nő” történetén, és azon belül is az olaszul terjedő Vilma-mondán keresztül mutatja be, miként alkalmazták a nyugati irodalomban a magyar királyi eredet színesítő elemét.

A magyarokra vonatkozó regény-toposzok fejlődése, a kedvezőbb ábrázolás elterjedése azonban véleményem szerint nem csupán a francia egyházi rendek magyarországi jelenlétének és a 12. század végén megélénkülő francia–magyar dinasztikus kapcsolatoknak köszönhető. Mindebben a bizánci közvetítésnek, a magyarok konstantinápolyi megítélésének is fontos szerepe lehetett. Jelen tanulmányban olyan 12. századi francia udvarokban írott szövegeket elemzek, amelyek egyfelől bizánci hatást mutatnak (akár témaválasztásuk, akár a görög/bizánci regények motívumkincsének alkalmazása miatt), másfelől magyar vonatkozásokkal is rendelkeznek, ráadásul hátterükben III. Béla magyar király (a francia regényelemek szempontjából fontos időszakban még bizánci Béla-Alexiosz) személye és történeti szerepe állhat. Elsőként Andreas Capellanus *De amore* című művét vizsgálom. A választás ebben az összefüggésben magyarázatra szorul, mert a *De amore* nem regény, ráadásul latinul írták. A mű azonban egyértelműen francia közegben, francia közönség számára készült. Mindemellett, jóllehet elméleti traktátusról van szó, az itt elemzett két részlet önálló egységként jelenik meg az értekezésen belül, műfaji szempontból pedig ezeket az egységeket a *lai*-k, illetve Artúr-regények közé sorolják. A bizánci vonatkozások szempontjából tény, hogy a korábbi kutatások nem hozták kapcsolatba a művet görög előképekkel. Véleményem szerint azonban Eusztathiosz Makrembolitész 12. századi bi-

³ Csernus Sándor: *La Hongrie et les Hongrois dans la littérature chevaleresque française du Moyen Âge*. In: Coulet, Noël – Matz, Jean-Michel (eds.): *La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Âge*. Actes du colloque international organisé par l'université d'Angers, Angers-Saumur, 3–6 juin 1998. Angers, 2000. 719–720.

⁴ Csernus: *La Hongrie et les Hongrois*, 720.

⁵ Falvay Dávid: *Szent Erzsébet, Szent Vilma és a magyar királyi származás mint toposz Itáliában*. Aetas, 2008/1. 64–76.

zanci szerző regényének (*Hüszminé és Hüszminiasz*) egyes motívumai egyértelműen kimutathatóak a *De amore*-ban. Mindenekelőtt a *De amore* I. könyvének *E* dialógusában, ahol egy nemes úr példázatként meséli el Ámor udvarában tett látogatását, de hasonló áthallásokat találunk az 1. könyvben olvasható Artúr-mesében is. A *Rózsaregény* és Makrembolitész műve közötti kapcsolat régóta vita tárgya a bizantinológusok körében, akik elsősorban azt vizsgálták, vajon hatott-e a francia regény Makrembolitészre. Míg Warren 1916-os tanulmányában egy mára elveszett közös bizánci forrást feltételez,⁶ Cupane egyenesen amellett érvel, hogy a *Rózsaregény* akár közvetlen módon is hathatott Makrembolitész regényére.⁷ Mára már bebizonyosodott, hogy az elgondolás nem helytálló, hiszen Makrembolitész műve egyértelműen jóval korábban keletkezett, mint a *Rózsaregény*: még ha a legvégleteesebb datálásokba (1180) is bocsátkozunk Makrembolitész regényével kapcsolatban, akkor is csaknem egy fél évszázad választja el a két művet egymástól.⁸ Véleményem szerint azonban a kérdést új megvilágításba helyezi az a tény, hogy Makrembolitész munkájával más 12. századi francia művekben is találunk párhuzamokat. Érdemes itt összegeznünk az említett bizánci regény egyes tartalmi elemeit.

A történetet a főhős, Hüszminiasz meséli el, akit egy ünnep alkalmával Zeus követeként Aulikomiszba küldenek. Szószthenész látja vendégül házában, akinek lánya, Hüszminé első látásra beleszeret az ifjúba. Vizsgálatunk szempontjából Szószthenész kertjének leírása fontos mozzanat. A kertet ugyanis gyönyörű, freskókkal díszített fal veszi körül, amelyen Erósz, mint uralkodó látható allegorikus alakok mellett. Jelentős a regényben az álmok szerepe is, amelyekben a főhőst maga Erósz okítja a szerelemről. Az elbeszélés egyéb részei jobbra a görög szerelmi regények jól ismert szerkezetét követik. A főhős Erósz akaratának engedelmessége viszonozza a lány szerelmét, ám a sors elszakítja őket egymástól, majd számos kaland és veszedelem után végül újra egymásra találhatnak és egybekelnek.

A *Rózsaregénnyel* kimutatható párhuzamok egyértelműek: a kert falán található allegorikus alakok, a rózsza, mint a szerelem tárgyának szimbóluma, a főhősnarrátor alakja, valamint az álom motívuma. A *De amore*-val kapcsolatban, a *locus amœnus* jellegű, közhelyszerű kertleíráson túl számos, egyéb párhuzamot

⁶ Warren, Frederick Morris: *A Byzantine source for Guillaume de Lorris's Roman de la Rose*. Publications of the Modern Language Association of America, 31/2. (1916) 232–246.

⁷ Cupane, Carolina: *Eros Basileus: la figura di Eros nel romanzo bizantino d'amore*. Atti dell'Accademia di Arti di Palermo. Serie 4. 33/2. (1974) 245–281.

⁸ Beaton a bizánci regényekről írt monográfiájának első kiadásában még támogatja Cupane elképzelését, a második kiadásban azonban, többek között Magdalino tanulmányának hatására (Magdalino, Paul: *Eros the King and the king of Amours: some observations on Hysmine and Hysminias*. In: Cutler, A. – Franklin, S. (eds): *Homo Byzantinus: Papers in Honor of Alexander Kazhdan* [Dumbarton Oaks Papers 46]. 197–204), visszavonja korábbi álláspontját. Beaton, Roderick: *The Medieval Greek Romance*. London – New York, 1996². 211–212.

is találunk. Itt csupán egy mozzanatot emelek ki: a „szerelem könyvének” motívumát, amely mindkét szerzőnél igen hasonló és hangsúlyos módon jelenik meg. A motívumbeli egyezések és a párhuzamos szöveghelyek alapján egyértelműnek látszik, hogy Capellanus a bizánci regényt ismerte, és a *De amore* megírásakor Makrembolitész művének több elemét átvette. Capellanus művében a bizánci vonatkozások mellett azonban két helyen magyarokra is találunk utalást, az egyiket épp az elsőként említett epizódban, a másikat pedig kevéssel előbb. Az első szöveghelynél a szerző egy magyar királyt említ példaként, aki előnytelen külseje ellenére kiváló uralkodó, míg egy bizonyos itáliai vezér, ragyogó megjelenése ellenére, minden jó tulajdonságnak híján van:

Fertur etenim quendam in Italiae finibus degere comitem habentem subtilia crura et ab optimis parentibus derivatum et in sacro palatio clarissima dignitate pollutibus omnique decoris specie coruscantem, cunctisque fertur abundare rerum divitiis, omni tamen probitate, ut dicitur, destitutus est, omnesque ipsum boni mores ornare verentur, pravique omnes dicuntur in eo domicilium invenisse. Et econtra Rex est in Ungaria intensa plurimum habens crura simulque rotunda, prolixosque et aequales pedes et omnibus fere decoribus destitutus. Quia tamen nimia morum invenitur probitate fulgere, regalis coronae meruit accipere gloriam et per universum paene mundum resonant eius praeconia laudis.⁹

A másik szöveghelyen egy hölgy jegyzi meg, hogy inkább marad Franciaországban szerényebb körülmények között, semmint a magyarok pénzével elhalmozva alávetett legyen:

Malo igitur aere modico Franciae contenta adesse et liberum eundi, quo voluero, possidere arbitrium, quam Ungarico quidem onusta argento alienae subiici potestati, quia tale multum habere est nihilum habere.¹⁰

Utóbbi részlet, amely többek szerint III. Béla és Capet Margit 1186-os házasságára utal, a mű datálásának szempontjából perdöntőnek bizonyult: a szakirodalomban a mű keletkezését ennek alapján 1186-ra teszik (*consensus philologorum*). Tény, hogy a *De amore* datálásához kevés támpont áll rendelkezésünkre, a műben azonban mégiscsak található egy, *magától a szerzőtől* származó egyértelmű keltezés: az első könyv hetedik dialógusának végén szerepel egy levél, amelynek dátuma 1174. május 7. (*Ab anno MCLXXIII Kal. maii. Indictione VII.*).¹¹ A szakirodalomban olvasható általános vélekedés szerint miként a levél,

⁹ *Andreae Capellani regii Francorum, De amore libri tres.* ed. E. Trojel. Copenhagen, 1892. 61–62.

¹⁰ *De amore*, 87.

¹¹ *De amore*, 155.

úgy annak dátumozása is írói fikció.¹² Mindazonáltal a mű datálására épp a fent említett magyar vonatkozású idézetek szolgáltatnak további támpontot, jöllehet a magyar király személyének kérdése is vitatott volt. Az irodalomtörténészek és a filológusok ugyanis több mint egy évszázada vitatják, vajon melyik magyar királyra vonatkozik Capellanus megjegyzése. Paris az 1205 és 1235 között uralkodó II. Andrással azonosította, aki Franciaországban az ötödik keresztes hadjárat során vált ismertté.¹³ Schössler megállapítása alapján azonban, aki II. Andrásnak, a magyar krónikákban olvasható kedvezőtlen ábrázolására hivatkozik, ezt a feltételezést el kell vetnünk: a korabeli leírások alapján gyenge, túlonként vakmerő, és befolyásolható uralkodó volt, aki sok hőstettel nem büszkélkedhetett.¹⁴ A másik magyar király, aki időben és a leírt belső tulajdonságok alapján szóba jöhetett, III. Béla volt. A kutatók azonban Hóman leírására hivatkozva,¹⁵ aki III. Bélát magas, jó kiállítású, kellemes és méltóságteljes férfiként mutatja be, ezt a feltételezést is elvetették. Steiner újabb megoldást javasolt a rejtély megfejtésére. Vélekedése szerint a két idézet nem ugyanarra a személyre vonatkozik: míg a második idézet valóban utalhat III. Béla és Margit házasságára, az első szerint Könyves Kálmánra illik, aki valóban az egyik legkiválóbb magyar király volt, a krónikák tanúsága szerint azonban a külseje meglehetősen elönytelen volt. (Forráskritikai szempontból azonban fontos, hogy az említett krónikák megrendelői Álmos leszármazottai közül kerültek ki, és semmi nem bizonyítja, hogy Kálmán valóban olyan szerencsétlen fizikai adottságokkal rendelkezett, ahogyan azt a krónikairók állítják.) Döntő érvnek tehát továbbra is a második idézet bizonyult, amely jöllehet közmondás jellegű, aktuális történeti eseményhez, – Schössler szerint – III. Béla és Capet Margit 1186-os esküvőjéhez kapcsolódik.¹⁶ Rajna vélekedése szerint is az idézetben szereplő „magyarok gazdagsága” arra a pompázatos nászmenetre utal, amelynek kíséretében Margit elhagyta Párizst.¹⁷ Mindezek alapján a mű francia fordítója, Buridant a *De amore* keletkezésének legkorábbi időpontját 1185 és 1187 közöttre teszi, mindazonáltal szerint a legvalószínűbb dátum 1186.¹⁸ Fontos azonban utalni Eckhardt Sándor 1943-as tanulmányára, amely láthatóan elkerülte Buridant figyelmét, noha igen érdekes összefüggéseket tár fel. Eckhardt állítása szerint Török Aurél III. Béla csontvázáról készült feljegyzései

¹² Buridant, Claude: Introduction. In: *André le Chapelain: Traité de l'amour courtois*. Traduction, introduction et notes par Claude Buridant. Paris, 2002 (1re édition: 1974). 8.

¹³ Idézi: Buridant, Claude: Introduction. In: *André le Chapelain: Traité de l'amour courtois*, 9.

¹⁴ Schlösser, Felix: *Andreas Capellanus. Seine Minnelehre und das christliche weltbild um 1200*. Bonn, 1960. 36.

¹⁵ Hóman Bálint: *Histoire du Moyen Âge hongrois*. t. I, 430. Idézi: Buridant: Introduction. In: *André le Chapelain: Traité de l'amour courtois*, 9.

¹⁶ Schlösser: *Andreas Capellanus*, 37–38.

¹⁷ Rajna, Pio: *Tre studi per la storia del Libro di Andrea Capellano*. Studi di filologia romanza, 5 (1891) 252. Idézi: Buridant: Introduction. In: *André le Chapelain: Traité de l'amour courtois*, 10.

¹⁸ Buridant: Introduction. In: *André le Chapelain: Traité de l'amour courtois*, 11.

tökéletes összhangban állnak a Capellanus féle jellemzéssel. Eckhardt szerint tehát a kérdéses szövegrész valóban III. Bélára utal. A korabeli leírással kapcsolatos ellentmondást pedig úgy oldja fel, hogy amíg III. Béla robosztus termete az angolok számára imponáló lehetett, addig a francia ízlésnek nem biztos, hogy túl megnyerőnek bizonyult.¹⁹ Eckhardt leleményes érvelése ellenére a kérdés úgy tűnik továbbra is nyitott marad. Tóth Endre felvetése szerint ugyanis abban sem lehetünk bizonyosak, hogy a székesfehérvári királysír valóban III. Béláé volt. A kutató szerint a sírmellékletek számos eleme sokkal inkább köthető Könyves Kálmánhoz és annak szicíliai feleségéhez.²⁰ Magam is azt a vélekedést osztom, hogy mindkét idézet III. Bélához kötődik, ám nem abban az értelemben, ahogyan azt korábban feltételezték. A továbbiakban olyan vonatkozásokra szeretném felhívni a figyelmet, amelyek véleményem szerint új megvilágításba helyezik az idézett szöveghelyeket, és egyszersmind a mű keletkezésének feltételezhető időpontját a *szerzőtől* megjelölt 1174-es dátumhoz közelítik. Sokan próbálták megfejtetni, vajon melyik magyar királyra utal Capellanus megjegyzése, kevesebb szó esett azonban arról, ki lehet a másik említett személy, az a bizonyos itáliai vezér, aki a szövegben a magyar király ellenpéldájaként szerepel. Miként azt korábban Steiner is feltételezte, a jellemzés alapján egyértelműnek tűnik számomra, hogy a hitvány vezetőt I. „Kegyetlen” Vilmos (1154–1166) szicíliai királlyal azonosíthatjuk.²¹ Szicília Itália határvidékén fekszik, I. Vilmos kiváló családból származott, ami pedig megnyerő külsejét, ám meglehetősen rossz természetét illeti, a következőket olvashatjuk róla egy korabeli krónikában:

Fuit autem Rex W[ilhelmus] pulchra facie et decorus aspectu, corpore pinguis, statura sublimis, honoris cupidus et elatus, in preliis per mare et terram uictoriosus, regno suo odibilis et plus formidini quam amori, in congreganda pecunia multum sollicitus, in expendenda non adeo largus, fideles suos diuitiis et honoribus extulit, infidelibus supplicia intulit, et de regno exulare coegit.²²

Mesés gazdagsága, fényűzően keleties életmódja közismert volt: palotáiban úgy élt, akár egy arab herceg, egyes vélekedések szerint még háremet is tartott. Rossz hírnevét legfőképp Hugo Falcandus történetírónak köszönhetette, aki krónikájában (*Liber De Regno Siciliae*) a normann bárók pártját fogva, meglehetősen negatív

¹⁹ Eckhardt Sándor: *De Sicambria à Sans-Souci*. Paris, 1943. 123.

²⁰ Tóth Endre: *III. Béla vagy Kálmán?: a székesfehérvári királysír azonosításáról*. *Folia archaeologica*, 52. (2005/2006) 142–161. Ezúton fejezem ki köszönetemet Csukovits Enikőnek, aki az említett tanulmányra felhívta a figyelmemet.

²¹ Steiner, Arpad: *The identity of the Italian 'count' in Andreas Capellanus' De Amore*. *Speculum*, XIII. (1938) 304–308.

²² Garufi, C. A. (ed.): *Romualdi Salernitani Chronicon*. In: *Rerum Italicarum Scriptores*. Raccolta degli storici italiani dal cinquecento al millecinquecento ordinata da L. A. Muratori. Città di Castello, 1929. VII, I, 253.

képet fest I. Vilmosról.²³ A *De amore*-ban leírt itáliai vezér jellemzésének egyetlen mozzanata sem mond ellen ennek a feltételezésnek: az sem, hogy meglepő módon Capellanus a személyt *comes*-ként, nem pedig *rex*-ként említi, jöllehet I. Vilmos, miként apja, II. Roger (1130–1154) is, már királyi címet szerzett magának. Az uralkodó személyéhez kapcsolható cím kérdésében ugyanis nem osztom Steiner álláspontját, aki, hogy az ellentmondást (*comes* és nem *rex*) feloldja, a *De amore* szöveghagyományában egy későbbi szövegváltozatot részesít előnyben. Steiner ugyanis néhány későbbi kéziratra és egyes ófrancia és katalán fordításokra hivatkozva amellett érvel, hogy a Trojel által közölt szövegváltozat helyett egy későbbi változat a helyes, amelyet egy 1610-es kiadásból idéz:

Fertur enim quendam in Italiae finibus de genere Comitum (*ti. degere comitem helyett*) habentem cruria (*ti. crura helyett*) subtilia valde, & ab optimis parentibus derivatum, & in sacro palatio clarissima dignitate omnique decorus specie coruscari...

Steiner úgy véli, hogy ezzel a szövegváltozattal, illetve javítással tisztázhatja azt a zavart, amit Trojel kiadása okozott.²⁴ A késői, véleményünk szerint romlott latin szöveg Steinertől támogatott jelentése szerint ugyanis az említett személy nem maga a vezér, hanem csupán vezérek nemzetségéből származik. Ez az olvasat ráadásul Steiner szerint tökéletesen igazodik a Szicíliai normann királyság viszonyaihoz, mert a vezérek kora I. Vilmos idejében még csupán közelmúlt volt.²⁵ Véleményem szerint azonban a „*lectio difficillior*” elvének szellemében is a korábbi szövegváltozat a helyes. A „*degere*” ige, jöllehet nem gyakori alak, a mondat jelentése szempontjából tökéletesen helytálló: ez a bizonyos „*comes*” palotájában él, ott mútatja / tölti napjait. Minden bizonnyal a későbbi másolók próbál-

²³ Hugo Falcandus többek között így jellemzi I. Vilmost: *Willelmus enim rex, cum patrie solum potestatis, non etiam virtutis heres existerit, in tantam est primum effertus amentiam ut optimi patris acta contempneret, suaque industria curie statum in melius reformatum, pessum iri permetteret, unde et quos familiares pater habuerat, eos partim condemnavit exilio, partim carcerum deputavit angustiiis. (...) Monstrum utique quo nulla pestis immanior, nulla ad regni perniciem ac subversionem poterat efficacior inveniri.* <http://www.thelatinlibrary.com/falcandus.html> (Hugo Falcandus: *Liber de Regno Siciliae*. ed. G. B. Siragusa. Roma, 1897).

²⁴ „It was a hopeless task to fix upon an Italian count contemporary with Andreas as long as the reading adopted by Trojel was the only one considered. But if the reading *de genere Comitum* is accepted, being confirmed by at least five variants, and probably by others also – a re-examination of the passage is surely a desideratum – a singularly plausible hypothesis will present itself.” Steiner: *The identity of the Italian 'count'*, 305.

²⁵ „The 'lineage of Counts' seems to point to the Norman Kings of Sicily, whose countly ancestry was indeed not far away in the past. Roger II, when assuming the title of king in 1130, proudly named himself 'heir and son of the great Count Roger' who upon completing the conquest of the island, had assumed the title of 'great count of Sicily'.” Steiner: *The identity of the Italian 'count'*, 305.

ták értelmezve javítani a szöveget, így a ritka „*degere*” ige helyett egyes kéziratokban „*regere*”, „*de genere (esse)*”, sőt „*degerere*” változatok is felbukkannak.²⁶ Steiner egyébként az „*in sacro palatio*” kifejezést az „*ab optimis parentibus*” részhez vonja, és Vilmos nagyapjára, I. Roger-ra vonatkoztatja. Hangsúlyozza, hogy I. Roger Apulia grófjaként a pápa vazallusa volt, II. Orbán állandó pápai legátusi méltóságot ruházott rá, amelyre szerinte a „*clarissima dignitas*” kifejezés is utalhat.²⁷ Steiner azonban tanulmányában Salernói Romuald krónikájának I. Vilmosra vonatkozó részéből csupán azt az első szakaszt idézi, amelyet fentebb közöltem, és a közvetlen folytatást mellőzi:

Diuino officio extitit multum intentum et personas est ecclesiasticas plurimum ueneratus. Cappellam sancti Petri, que erat in palatio, mirabilis musidii fecit pictura depingi, et eius parietes preciosi marmoris uarietate uestivit et eam ornamentis aureis et argenteis et uestimentis pretiosis ditauit plurimum et ornauit. Clericos in ea multos et prebendas instituit, et diuinum in illa officium decenter et tractatum et cum Dei reuerentia et timore celebrari disposuit.²⁸

A részlet alapján, amely közvetlenül Vilmos jellemzése után áll a krónikában, az „*in sacro palatio*” kifejezés véleményem szerint éppúgy találó I. Vilmosra, mint az apjára. Steiner arról sem beszél, hogy II. Roger és a pápaság kapcsolata korántsem volt kiegyensúlyozott: jóllehet II. Roger-t II. Anacletus ellenpápa 1130-ban királlyá koronázta, ezzel azonban II. Ince pápa legfőbb ellenségévé tette, akit viszont III. Lothár német császár támogatott. II. Ince II. Rogert először 1135-ben II. Anacletus-szal együtt kiátkozta, majd végül 1139-ben elismerte királynak. A pápasággal való kapcsolat, valamint a szicíliai uralkodók királyi címének elfogadtatása később sem volt zökkenőmentes. A német és a bizánci császár Roger halála után is ellenséges maradt, megkérdőjelezték I. Vilmos királyi címét,

²⁶ „(degere=) AEF; regere B degerere C de genere esse D de genere Hb”, Trojel: *Andreae Capellani regii Francorum*, 61, 23. lábjegyzet.

²⁷ „The phrase ‘*parentes optimi in sacro palatio clarissima dignitate pollentes*’ perfectly fits King Roger I, who as Duke of Apulia was a vassal of the Pope, and received his title of King from Anti-Pope Anacletus II. He treated Pope Innocent II with such veneration that the latter confirmed him in his titles in 1139. Moreover, he had previously received from Pope Urban II the privilege of being a permanent apostolic legate, and as such, he ‘assisted at Catholic functions, wearing a dalmatic embroidered with golden Cufic lettering and bearing the date of the Hegira’. The *clarissima dignitas* mentioned by Andreas plainly refers to this privilege.” Steiner: *The identity of the Italian ‘count’*, 307. N. B. Steiner megállapításai időrendi okok miatt nem vonatkozhatnak teljes egészében I. Roger-re.

²⁸ Garufi (ed.): *Romualdi Salernitani Chronicon*, 253–254.

IV. Hadrián (1154–1159) pápa pedig azzal bősztette a szicíliai uralkodót, hogy nem volt hajlandó őt levelében királyként megszólítani.²⁹

Interea circa natiuitatem Domini Anastasius papa mortuus est anno V, dominice incarnationis n. [LIII]. Cui successit Nicolaus natione Anglicus, prius canonicus regularis et abbas Sancti Rufi, et post Albanensis episcopus, qui et Adrianus quartus est appellatus. Quo audito, rex W[ilhelmus] nuncios ad eum de pace componenda transmisit, set optinere non potuit. Postmodum circa quadragesimam rex Salernum uenit et ibi usque ad pascha est demoratus. Quo cognito, Adrianus papa Henricum cardinalem Sanctorum Nerei et Achillei ad eum misit, quem rex recipere noluit set Romam redire precepit, eo quod in litteris apostolicis, quas regi portabat, papa ipsum non regem, sed W[ilhelmum] dominum Sicilie nominabat.³⁰

Capellanus szövéskészítését tehát, úgy gondolom, egyfajta kritikának, tudatos oda-
szúrásnak is tekinthetjük, amellyel az egyházi férfiú, a korábbi pápai vélekedést
elfogadva (tudniillik Vilmos nem király, csupán amolyan *comes*) már a bevezető
szavaival lefokozta az amúgy is elrettentő példaként bemutatott uralkodót. Mind-
ezek alapján tehát: ha az idézett itáliai vezér I. Vilmos, a vele párhuzamba állított
magyar király minden bizonnyal III. Béla, sokkalta inkább, mint Kálmán, vagy
II. András. Vilmos és Béla ugyanis jóformán kortársak voltak (I. Vilmos 1166-
ig, haláláig uralkodott, III. Béla 1172-ben lett király). Az elbeszélésben szereplő
„*praesens*” igeidőt sem kell tehát feltétlenül „*historicus*” alaknak tekintenünk,
miként azt Steiner javasolja. Vilmos halála és a mű keletkezése között valószínű-
leg nem telt el olyan sok idő, hogy a „*praesens*” igeidő használata ne lett volna
helytálló. Mindemelllett az elbeszélés belső logikája is erre az időrendre utal,
vagy óvatosabban fogalmazva, egyáltalán nem mond ellen feltételezésünknek:
Capellanus elsőként az idősebb Vilmost említi, és utána következik Béla. III. Bé-
la és I. Vilmos személye között más összekötő kapcsolatot is találunk: Manuél Kom-
nénosz a szicíliai uralkodó fiával, II. Vilmostal is folytatott tárgyalásokat 1166-
ban, lánya, Mária férjhez adásáról, jóllehet ekkor Mária már Béla jegyese volt. A
Capellanus-nál említett szicíliai vezér fia tehát bizonyos szempontból Béla ve-
télytársa is volt. Nyitott kérdés azonban, hogy Capellanus szövege III. Bélára *mi-
kor*, a magyar király életének melyik időszakában utal. Ha a korábbi felvetéseket
vesszük figyelembe, miszerint a *De amore* III. Béla és Margit esküvője után ke-
letkezett, akkor az 1166-ban elhunyt I. Vilmos említése valóban kevésbé indo-

²⁹ „Hence the situation of the Sicilian monarchy on the death of King Roger in February 1154 was by no means favourable. Both the German and the Byzantine empires remained hostile. Relations with the papacy were poor, and 'Romuald' informs us that the new pope, the Englishman Adrian IV, enraged the king by refusing to address him by his royal title but only as 'lord of Sicily'.” *The History of the Tyrants of Sicily by 'Hugo Falcandus' 1154–69*. Translated and annotated by Loud, Graham A. – Wiedemann, Thomas. Manchester – New York, 1998. 10.

³⁰ Garufi (ed.): *Romualdi Salernitani Chronicon*, 237.

kolható. A Capellanus-szöveg magyar királyra vonatkozó részét történeti-filológiai szempontból alaposabban is érdemes megvizsgálni. A „*regalis coronae meruit accipere gloriam*” azt sejteti, hogy nem egy régóta uralkodó, hanem egy nemrég megkoronázott, sőt a koronát a közelmúltban „kiérdemelt” királyról van szó. III. István halálakor nem volt egyértelmű, hogy Béla, vagy a harmadik testvér, Géza követi-e a trónon. Ebben a korántsem egyértelmű helyzetben tért vissza Bizáncból Béla és a kalocsai érsek 1173 januárjában koronázta meg. Mindemellett a „*per universum paene mundum resonant eius praeconia laudis*” megfogalmazás – jóllehet túlzónak tűnhet egy magyar uralkodóval kapcsolatban – a történeti háttér alapján véleményem szerint nem pusztán retorikai fogás. III. Béla nem egyszerűen „csak” magyar király volt. 1165-ben Manuél Komnénosz törvényes utódjául jelölte ki őt. Bizáncba érkezve az Alexiosz nevet kapta és eljegyezte a császár lányát, Máriát is. Béla ezt követően hosszú évekig a bizánci trón várományosaként a császári udvarban nevelkedett. 1169-ben Manuél Komnénosz fia született. A császár ezért 1171-ben felbontotta Mária és Béla-Alexiosz jegyességét. Ám Bélát „kárpotlasként” összeházasította felesége féltestvérével, Châtillon Ágnessel, aki Bizáncban az Anna nevet kapta. Mindemellett, szerencsés fordulatként, épp ekkor üresedett meg a magyar trón, Manuél tehát azonnal elküldte Bélát „fényes kísérettel”, hogy átvegye Magyarországon az uralmat. Béla tehát ha nem is a Bizánci birodalom császára, de végül Magyarország királya lett. Érdemes utalnunk Nikéasz Khóniatész történeti munkájára, amely nemcsak az említett eseményekről, hanem Béla és újdonsült feleségének, Châtillon Ágnes-Annának Bizáncból Magyarországra való vonulásáról is beszámol:

Úgy gondolta, hogy az eskütétel végrehajtása után az uralmat már átruházta arra, aki ágyékából származott, s ezért leányát rövid idő múlva elvásztja jegyesétől, Alexiosztól, és Alexiosszal feleségének nővérét jegyzi el, aki testvérével, Balduinnal nem sokkal előbb jött el Antiochiából.

Mivel éppen akkor halt meg az, aki Magyarország uralmát viselte, Manuel ezt a halálesetet váratlan szerencsének vélte, s tüstént elküldi Alexioszt fényes kísérettel és teljes uralkodói felszereléssel, hogy átvegye a paion uralmat, és uralkodjék honfitársai felett. Paionia minden nehézség nélkül el is fogadta, a királyi fejdísszel övezte homlokát, és így senkitől sem háborítva uralkodott az egész nép fölött. A császár pedig ismét nagy gonddal hitestársat keresett leányának.³¹

Béla tehát Bizáncból hazatérve, ha nem is „minden nehézség nélkül”, ahogyan a görög szöveg állítja, magyar király lett, akinek „homlokát királyi fejdísszel övezik”. A bizánci vonatkozások ismeretében Capellanus szavai, miszerint csaknem az egész világ zengi dicsőségét, már nem tűnnek annyira túlzónak, az események pedig, tudniillik Béla 1172-ben tért haza Magyarországra, és 1173-ban koronáz-

³¹ Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984. 293.

zák meg, szinte tökéletesen illeszkednek a *De amore*-ban a szerzőtől megadott 1174-es dátumhoz. Capellanus második megjegyzésével kapcsolatban azzal egyetérttek, hogy a szerző egy III. Bélával kapcsolatos házasságra utalhat, azonban az nem feltétlenül az 1186-os Capet Margittal kötött házasság volt. Továbbra is a műben szereplő dátumhoz, 1174-hez igazodhatunk, tudjuk ugyanis, hogy ekkor is kötöttett francia vonatkozású házasság. Miként fentebb említettem, Manuél császár Béla és Mária eljegyzésének felbontását követően, 1170-ben Bélához adta feleségének féltestvérét, Châtillon Ágnest. Túl azon, hogy francia származású hercegnőről van szó, fontos szempont, ki is volt ő valójában. Châtillon Ágnes Châtillon Rajnald antiókhiai fejedelem és Konstancia antiókhiai fejedelemnő lánya volt. Châtillon Rajnald a francia keresztesekkel, VII. Lajos kíséretében indult a Szentföldre, majd 1153-ban feleségül vette Poitiers-i Rajmund özvegyét Konstanciát. Utóbbi különösen érdekes: Ágnes anyjának első férje ugyanis, akitől Mária nevű lánya született, és aki Manuél császár felesége lett, nem más, mint Aquitániai Eleonóra hős szeretett nagybátyja, akivel Eleonórát ráadásul a keresztes hadjárat során hírbe is hozták. Eleonóra tehát voltaképp, a bonyolult családi kapcsolatok révén, a bizánci császár feleségének, Máriának első unokatestvére volt, így annak féltestvére, Ágnes sem lehetett ismeretlen a nyugati udvarokban. Ágnes 1170-es házasságkötése tehát a majdani III. Béla királlyal, majd annak a híre, hogy mint leendő magyar király és királyné fényes kísérettel Magyarországra vonultak, biztosan eljutott Eleonóra lányához a champagne-i udvarba is, ahol Capellanus tevékenykedett. A *De amore*-ban szereplő magyarok pénzével „elhalmozott” menyasszony leírása tehát Châtillon Ágnesre is utalhat, akinek a példája a távoli Franciaországból szemlélve talán nem tűnt irigylésre méltónak. Az a vagyonlista, amely III. Béla javait veszi számba,³² ebben az összefüggésben úgy gondolom, nem jelent támpontot. Nem bizonyítható ugyanis, hogy a lista valóban eljutott a francia udvarba, Béla gazdagságát bizonyító oklevelet pedig Bizáncban is találunk, épp Ágnessel kötött házassága kapcsán.³³ Ha tehát a szóban forgó részlet valóban az Ágnessel kötött esküvőre utal, a Capellanus művében szereplő dátumnak semmi nem mond ellent, így a *De amore*, vagy legalábbis az első könyv keletkezését a szakirodalomban érvényes állásponthoz képest korábbra tehetjük: 1174-re vagy kevéssel 1174 utánra.

További két, 1170-es években írott francia regényben is találunk utalást Béla-Alexioszra. A fent említett bizánci eseményekkel érdekes párhuzamot mutat Chrétien de Troyes *Cligès* című regénye is. Chrétien ugyancsak a champagne-i udvarban alkotott, regénye pedig, a jelenleg elfogadott datálás szerint 1176-ban keletkezett. Fourrier a *Cligès*-ben számos olyan elemet mutatott ki, amely pár-

³² Rajnavölgyi Géza: *Un rapprochement entre les cours de France et de Hongrie au XIIe siècle vu par André le Chapelain*. In: Emese Egedi-Kovács (s.d. de): *Dialogue des cultures courtoises*. Budapest, 2012. 254.

³³ Kristó Gyula – Makk Ferenc: *III. Béla emlékezete*. Budapest, 1981. 13.

huzamba állítható bizánci vonatkozású korabeli eseményekkel.³⁴ Többek között a műben szereplő Alis császárt, akinek a nevében alighanem a Bizáncban gyakori Alexiosz nevet fedezhetjük fel, Manuél Komnénossal állítja párhuzamba. Megemlíti Manuél trónra kerülésének körülményeit is, amelyek meglepő hasonlóságot mutatnak a regénybéli cselekménnyel: tudniillik Alis a bátyja elől veszi el a koronát.³⁵ A *Cligès*-ben fontos mozzanat az Alis és bátyja, Alexandre között ki-robbant örökösödési vita. Apjuk halálakor Alexandre, az idősebb fiú távol van hazájától, Artúr király udvarában tanulja a lovagi mesterséget. Az otthoniak, mivel egy hazugság miatt halottnak hiszik őt, Alis-t koronázzák meg császárnak. Alis koronázásának híre hamar eljut Alexandre-hoz, aki sietve hazatér. A két testvér végül abban állapodik meg, hogy Alexandre uralkodik, de a császári cím és a korona Alis-t illeti meg, emellett Alis-nak meg kell esküdnie, hogy soha nem nősül meg, hogy a császárságot Alexandre fiának, Cligèsnek biztosítsák. Alexandre halála után azonban, noha egy ideig Alis még tartja magát az esküjéhez, tanácsadói unszolásának engedve végül mégis a nősülés mellett dönt. Ez a bizonyos regénybéli eskü, majd annak megszegése azonban épp a korábban említett magyar vonatkozású bizánci eseményekkel mutat párhuzamot (Fourrier a *Cligès*-ben leírt a regénybéli leánykérés kapcsán maga is utal Béla és Mária jegyességére, de annak egészen más vonatkozásait hangsúlyozza³⁶). Mivel Manuél Komnénosznak első házasságából nem született fia, Mária nevű lányát Bélával jegyezve el, esküvel kötelezett mindenkit, hogy halála után Máriát és annak jegyesét, Béla-Alexioszt fogadják el uralma törvényes örököseként.

Mivel Manuelnek még nem volt fia, s leányán, Márián, akit alamaniai felesége szült neki, függött nemzetségének öröklése, esküvel kötelezett mindenkit, hogy halála után magát Máriát és ennek jegyesét, Alexioszt, aki mint mondtuk, Ma-

³⁴ Fourrier, Anthime: *Le Courant réaliste dans le roman courtois en France au Moyen Âge*. Paris, 1960. 160–174.

³⁵ Fourrier: *Le Courant réaliste*, 165–166.

³⁶ „En juin 1171, s'étant réconcilié avec les habitants de Cologne, l'empereur d'Allemagne y fait une entrée fastueuse et y reçoit les messagers du basileus, venus négocier avec lui le mariage de Maria, la fille unique de Manuel, avec un de ses fils. Est-ce par hasard que Chrétien de Troyes situe à Cologne ("Ou l'anperere a une feste / D'Alemaingne ot sa cort tenue,") la première rencontre de Cligès et de Fénice? N'a-t-il pas, avec le droit souverain du romancier, simplement inversé les sexes? Car Maria de Constantinople avait été fiancée dès 1162 à Béla de Hongrie, à qui était en même temps assurée la succession à l'Empire d'Orient, ce qui n'empêcha nullement le basileus, pour peu que sa politique y trouvât son compte, de continuer à promettre sa fille à d'autres princes: en 1166, il amorce des tractations avec le roi Guillaume II de Sicile, en soulignant toujours que sa fille était héritière de son trône, et les conduit parallèlement à celles qu'il mène alors avec Barberousse, jusqu'en 1172, où il rompt brutalement l'accord déjà juré avec la Sicilien.” Fourrier: *Le Courant réaliste*, 167–168.

gyarországról származott, fogadják el mint uralma örököseit, és mint a rómaiak urainak, nekik engedelmeskedjenek és hódoljanak.³⁷

Nikétasz Khóniatész leírásából kiderül, hogy noha mindenki alávetette magát az utasításnak, és esküt tett, egy bizonyos Andronikosz vonakodott, arra hivatkozva, hogy abban az esetben, ha a császár mégis újránősülne és fiú gyermeke születne, a most letett esküt szükségképpen meg kellene szegniük.

Mindenki más alá is vetette magát az utasításnak, és ahogy az uralkodó parancsolta, letette az esküt, egyedül csak Andronikos vonakodott, aki azt mondta, hogy „miután a császár második házasságra is hajlandóságot mutatott, könnyen fiúgyermeke lehet, és ha mi azután eskü alatt a császár később született gyermekének biztosítjuk a hatalmat, szükségképpen megszegjük a leányának most tett esküket.”³⁸

Miként fentebb említettem, valóban 1169-ben Manuélnak második, Antiochiai Máriával kötött házasságából fia született, akit ugyancsak Alexiosz névre kereszteltetett. Manuél már az azonos névadással is egyértelműen az örökösödési eskü korántsem egyszerű megváltoztatását, hanem átruházását igyekezett megkönnyíteni. A korábbi, Bélára vonatkozó eskü jelentőségét jól mutatja az is, hogy mind a jegyesség felbontását mind az eskü átruházását igen nagy alapossággal, komoly indokokra hivatkozva készítették elő.³⁹ Végül 1171. március 24-én került sor az örökösödési eskü áttételére:

Amint a gyermek életkorban előbbre haladt, és mint egy szépen sarjadó, erőteljes növény, növekedni kezdett, más terv foglalta el a császárt, és az esküt, melyet korábban leánya, Mária és annak jegyese, a paion Alexios számára biztosított, fiára ruházta át. Ezért maga a császár, továbbá az, akire az eskük vonatkoztak és akiknek az esküt tenniük kellett, az Istenanya nagy és híres blachernai templomába vonultak.⁴⁰

A *Cligès*-ben található irodalmi elemek, így az „örökösödésre vonatkozó eskütétel”, annak későbbi megszegése, a „nősülés, mint lehetséges veszélyforrás, tudniillik a születendő gyermek a korábban kijelölt utódot megfoszthatja örökségétől”, véleményem szerint szoros párhuzamban állnak a bizánci történeti eseményekkel.

³⁷ Moravcsik: *Az Árpád-kori*, 281. Idézet Nikétasz Khóniatész történeti munkájából.

³⁸ Moravcsik: *Az Árpád-kori*, 281–282.

³⁹ Mária és Béla jegyességét végül a nyolcadfokú rokonságra való hivatkozással bontották fel. Lásd: Farkas Zoltán: *Béla-Alexios jegyessége*. In: Horváth L. – Laczkó K. – Mayer Gy. – Takács L. (eds): *Genesis. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Budapest, 2004. 279.

⁴⁰ Moravcsik: *Az Árpád-kori*, 292–293.

A tárgyalt téma szempontjából érdekes lehet még a 12. századi, ráadásul hasonlóan bizánci témájú, *Partonopeus de Blois* című regény. Az elmúlt évek nagy felfedezése, hogy a korábban hiányosnak tekintett kéziratról egyrészt bebizonyosodott, hogy a legrégebbi, másrészt, hogy minden tekintetben különb a később továbbírt változatoknál.⁴¹ A regény tehát valószínűleg még a *Cligès* előtt, 1170 körül íródott. Korábban Fourier még azt feltételezte, hogy a regénybeli házassági szál Ágnes, VII. Lajos francia király lányának és II. Alexiosz, Manuél Komnénosz fiának házasságára utal.⁴² Az újabban feltárt összefüggések alapján azonban a regényt egy korábbi eseményhez köthetjük: 1170-ben II. Henrik angol uralkodó és a bizánci követek tárgyalásokat folytattak Mária és Földnélküli János házasságára vonatkozóan.⁴³ Különös azonban, hogy míg a szakirodalomban rendre Mária Komnénosz 1165 és 1169 közötti jelentős szerepét hangsúlyozzák, addig a legtöbb esetben jobbra hallgatnak arról a tényről, hogy Mária ebben az időszakban már Béla jegyese volt (tény, hogy mindez persze nem akadályozta Manuél császárt abban, hogy aktuális politikai érdekei szerint újabb tárgyalásokat is folytasson lánya kiházásáról). A történeti vonatkozások tükrében azonban mindenképp figyelemre méltó az a részlet, amely a *Partonopeus de Blois* G jelzetű kéziratában szerepel:

Quinze roi corone vienent / a son apel
 Si vient li chanceliers / qui porte le seel
 Ainz ne veistes nul / plus cortois jovencel
 Prisiez darmes com hom / ques porte de novel
 Si est bon clers et beax / et fu filz fariel
 Qui fu frere aupatriz / et duc de babinel
 Turc lapelent *Ales* / et crestien *Abel* (v. 11948–11954).⁴⁴

A szereplő a perzsa szultán kancellárja, egy kitalált pogány tartomány, Babinel vezérének fia. A fiatalemberről megtudjuk még, hogy igen bátor és „*courtois*”, valamint, hogy nem túl idős, hiszen „kevés ideje hordja a fegyvert”. Az utolsó sorra hívnám fel a figyelmet, miszerint a fiút a „törökök *Ales*-nek, a keresztények *Abel*-nek nevezik”. A két névről Béla juthat az eszünkbe, aki Bizáncban az Alexiosz nevet kapta. Magyar vonatkozásban a törökök említése sem lenne meg-

⁴¹ *Le roman de Partonopeu de Blois*. Édition, traduction et introduction de la rédaction A (Paris, Bibliothèque de l’Arsenal, 2986) et de la Continuation du récit d’après les manuscrits de Berne (Burgerbibliothek, 113) et de Tours (Bibliothèque municipale, 939), par Olivier Collet et Pierre-Marie Joris. Paris, 2005. 7.

⁴² Fourier: *Le Courant réaliste*, 401.

⁴³ *Le roman de Partonopeu de Blois*, 21.

⁴⁴ Paris, Bibliothèque nationale, fonds français Ms. 19152.

http://www.hrionline.ac.uk/partonopeus/db/partonopeus/part_texts.jsp?full=yes&go_unit=meta_string&go_value=14630&g=1 (letöltés ideje: 2013. április 2.)

lepő: Bizáncban még a 12. századi történeti művekben is előfordul, hogy „türkök”-ként említik a magyarokat. Az sem véletlen talán, hogy az Ales-Abel nevű fiatalembert épp a főhős legfőbb vetélytársának a táborában találjuk, aki maga is a bizánci örökös, Melior kezére pályázik. Ha az említett Ales-Abel nevű szereplő valóban Béla-Alexiosz személyét idézi, ez is a regény legújabb datálását támasztja alá, mert épp az 1170-es év viszonyait tükrözi. Az ifjú Béla-Alexiosz ekkor még Bizáncban tartózkodott, hivatalosan még *deszpotesz* rangban: Mária jegyese és Manuél kijelölt utódja volt. Jóllehet Manuél fia 1169-ben már megszületett, az eskü hivatalos átruházására csupán 1171-ben kerül sor, az eljegyzést pedig csak ezután bontották fel. Béla helyzete tehát 1170-ben nem volt egyértelmű, főképp, ha figyelembe vesszük, hogy a hivatalos álláspont ellenére már az ő „jegyesének” házasságáról tárgyaltak többek között az angol királlyal. Kívülálló számára egyébként az sem lehetett teljesen világos, mit takar a *deszpotesz* megnevezés, amelyet egyébként Konstantinápolyban korábban nem használtak. A címet valószínűleg a magyar „urum” szó mintájára épp Béla-Alexiosz kijelölt trónörökös számára alkották meg.⁴⁵ Ez a korábban ismeretlen cím, amelynek 1170-ben már valószínűleg nem volt különösebb jelentősége, könnyen „alakulhatott” a regényíró képzeletében „kancellárrá”, aki a pecsétek hordozója volt, tehát valamiképp az uralkodó legszűkebb köréhez tartozott. Kérdés persze, hogy az említett szövegrész a 14. század eleji G jelzetű kódexben szerepelt-e elsőként, vagy annak másolója is átvette azt egy korábbi, akár 12. századi kéziratból. Utóbbi nem kizárt, mert a 13. századi *Cristal et Clarie* című regény betoldott részei alapján valószínűsíteni lehet,⁴⁶ hogy a *Partonopeus de Blois* regénynek volt egy másik, mára már elveszett kézírata is, amely nem teljesen egyezett a mai ismert kéziratok szövegével.

Összegezve tehát: a középkori francia elbeszélésekben fellelhető magyar vonatkozások, a „magyar király” és a „magyarok gazdagsága” irodalmi motívumok egyre szélesebb körű és árnyaltabb alkalmazásában nem csupán az egyházi közvetítés játszhatott szerepet és nem feltétlenül a 12. század végén felerősödő francia–magyar dinasztikus kapcsolatok jelentették a fordulópontot. A magyarok bizánci jelenléte és történelmi szerepe, legfőképp Béla-Alexiosz személye és bizánci-magyar uralkodói pályafutása már évtizedekkel korábban jelentős hatással lehetett.

⁴⁵ Moravcsik: *Az Árpád-kori*, 218.

⁴⁶ Eley, Penny – Hanley, Catherine – Longtin, Mario – Simons, Penny C.: *Cristal et Clarie and a Lost Manuscript of Partonopeus de Blois*. Romania, 121. (2003) 329–347.

III. BÉLA PÁRIZSI HÁZASSÁGI AJÁNLATÁNAK TÜKRÖZŐDÉSE ANDREAS CAPELLANUSNÁL

A II. Fülöp francia király udvarában élő Andreas Capellanus *De Amore* című értekezését az udvari szerelem összefoglalásaként szokás emlegetni, bár a műnek ezt a korábbi szövegkiadások alapján kialakított képét a múlt század második felében többen kétségbe vonták, ármtyalták, sőt bizonyos rejtett üzeneteket is tulajdonítottak a szövegnek. Tény azonban, hogy a szerző művében azt a társasági érintkezési formát elemzi, amelyet udvari szerelemnek nevezünk. A traktátus első két könyvében nagy átéléssel áll ki emellett az újfajta viselkedési kultúra mellett, sőt igyekszik megszabni annak kereteit, normáit, a harmadik könyvben viszont a keresztény erkölcs nevében mélységesen elítéli a szerelmi szenvedélyt. A moralizáló hangvételű írás természetszerűleg képet ad a kor társadalmi életének számos jellemzőjéről, de nem tér ki – ugyancsak természetszerűleg – a korabeli köztörténet eseményeire, és a szerző nem igyekszik sem térben, sem időben elhelyezni erkölcsi tanítását. Éppen ezért szembeszökő, hogy példázataiban előbb egy magyar királyt hoz fel az előnytelen megjelenés mögött rejtőző kiváló erények példaként, majd később szembeállítja egy hölgy szerényebb hazai életkörülményeit azzal a nem kívánt helyzettel, amelyben magyar ezüstökkel bőségesen ellátva idegen uralom alá kényszerülne. Bár a szöveg nem tesz említést a konkrét eseményről, és neveket sem említ, ezt a két utalást már a korai magyarázók is összefüggésbe hozták III. Béla 1186-os párizsi lánykérésével, Capet Margittal kötött házasságával. Sőt, ezek az utalások támpontul szolgáltak a traktátus datálásához. A király azonosításánál azonban problémát okozott, hogy III. Béla csontváza alapján kifejezetten délceg megjelenésű ember lehetett, és ezt megerősíti egy angol zarándok leírása is. A különböző nézeteket Eckhardt Sándor igyekezett összhangba hozni azzal a magyarázatával, amely szerint a francia udvarban a finomabb testfelépítésű férfiakat tartották szépnek. A magyar ezüstök emlegetése pedig arra a kimutatásra vonatkozhat, amelyet a magyar király és a püspökök jövedelmeiről küldtek Párizsba, jóllehet nem minden magyar történész fogadta el azt a feltételezést, miszerint az erre az alkalomra készült volna. Mégis, mindezek az utalások egy olyan műben, amely következetesen távol tart magától minden aktualizálást, együttesen akár bizonyítékul is szolgálhatnak a szóban forgó lista rendeltetésével kapcsolatban. A legfőbb kérdés az, hogy egy effajta traktátus meglehetősen homályos jelzései mennyiben tekinthetők forrásértékűeknek.

A Saint-Denis-ben összeállított Nagy Francia Krónika (*Grandes Chroniques de France*), tehát a hivatalos történetírás ezt jegyezte fel az 1186. év eseményei sorában:

„Miközben mindezek történtek, megérkeztek Béla király követei Fülöp királyhoz Franciaországba, mivel Béla király meghallotta, hogy nemrégiben meghalt az ifjú Henrik angol király, annak a nagy Henrik királynak a fia, aki alatt Canterbury-i Szent Tamás mártírhalt szenvedett, felesége pedig, Margit királyné, Fülöp király nővére özvegyen maradt. Ez a hölgy pedig igen nemes származású, hiszen a francia királyok nemzetségéből eredt, jó eszű, istenfélő és szép tulajdonságokban bővelkedő. S mivel hallott ennek a hölgynek a jó híreről, felettébb óhajtaná, hogy a házasság köteléke kösse vele össze. A követek addig igyekeztek, míg egyenesen Párizsba érkeztek, ahol akkor a király éppen tartózkodott, és illő módon előadták

kérésüket. Amikor a király meghallgatta, mi járatban vannak, kegyesen meghallgatta a kérést. Mielőtt azonban bármit is válaszolt volna, főurait és főpapjait hívatta, hogy megtanácskozza velük ezt a dolgot. Mert az volt a szokása, hogy előbb a nagyurakkal és a prelátusokkal tanácskozza meg mindazt, ami az ország ügyeit érinti. Miután pedig tanácsot tartott, szeretett nővérét, aki korábban angol királyné volt, átadta a követeknek. Nagy tisztelettel övezte a követeket, és ellátta őket ajándékokkal, amint illik. Azok pedig búcsút vettek a királytól és az uraktól, és a hölgyet magukkal vitték urukhoz, Béla királyhoz.”¹

Andreas Capellanus azonban nem történetíró. Leginkább moralistának nevezhetnénk, akinek a szerelemről írt traktátusát korábban a trubadúrlíra szerelemfelfogásának összefoglalójaként, sőt általában a középkori arisztokrácia viselkedéskultúrájának iránymutatójaként szoktak emlegetni. A műnek ezt az értelmezését a múlt század közepe óta többen kétségbe vonták, és más jelentéstartalmakat is igyekeztek kimutatni a szövegben. Ezzel a problémakörrel most nem kívánok foglalkozni. Csakis azokat az utalásokat venném vizsgálat alá, amelyet a szakirodalom már régebben is összefüggésbe hozott a Krónikából idézett eseménnyel.

A *De Amore* I. könyvében találjuk ezt a két utalást, azokban a dialógusokban, amelyek során egy-egy közember, nemes, majd főrangú úr udvarol különböző társadalmi állású hölgyeknek. A kalmár közeledését az előkelő dáma többek között azzal utasítja el, hogy a férfinak nincsen finom, lovaghoz illő megjelenése:

„Te magadat a lovagok közé sorozod, holott én nem egy olyan tulajdonságot látok benned, amely árt és ellene szól a lovagságnak. A lovagoknak ugyanis természetből fogva nyúlánk, izmos lábszára és kicsiny, inkább hosszú mint széles, szinte remekbe szabott lábfeje kell hogy legyen, nálad ellenben azt látom, hogy a lábad szára vaskos, tömzsi, és úgy végződik lenn akár az oszlop, a lábfejed pedig ormótlan nagy és széle-hossza egy.”²

¹ „Tandis comme ces choses avinrent, les messages au roy Bélas vindrent au roy Phelippe en France: car il avoit oï dire que Henry le jeune, roy d’Angleterre, fils au grant roy Henry sous cui saint Thomas de Cantorbie fu martirié, estoit trespasé nouvellement, et que la royne Marguerite sa femme, suer au roy Phelippe, estoit demourée en veufveté, dame si noble comme celle qui estoit descendue de la lignie des roys de France, sage et religieuse et plaine de bonnes mœurs. Et pour la bonne renommée de la dame dont il avoit oï parler, desiroit-il moult qu’elle fust à luy par mariage jointe. Tant expoiterent les messages qu’il vindrent droit à Paris où le roy estoit adonc, devant luy proposèrent leur pétition moult bellement. Quant le roy oï la cause pourquoy il estoient venus, il reçut le requeste moult débonnairement, mais avant qu’il leur octroyast rien, il manda ses barons et ses prélats, et se conseilla à eux de ceste chose; car il avoit de coustume qu’il se conseillait avant à ses princes et à ses prélats qu’il traitast de nulle besogne du royaume. Après qu’il se fu conseillé, il livra aux messages sa chière seur qui jadis ot esté royne d’Angleterre. Les messages honnora moult et leur donna tels dons que il appartenoit. Atant prisrent congié au roy et aux barons, si emmenèrent leur dame au roy Bélas leur seigneur.” – Paris,

² Andreas Capellanus: *A szerelemről*. Budapest, 2012, p. 51.

Mire ez a közember egy példázattal vág vissza. Először egy itáliai grófról beszél, aki mind külsejére, mind származására nézve kifogástalan, erkölcsi viszont teljességgel romlottak.

„Ezzel ellentétben viszont Magyarországon van egy király, akinek vaskos karikálába van, és a lábfeje olyan széles, mint amilyen hosszú, ormótlan, s ő maga szükkölködik majd’ minden ékességben. Mivel azonban ragyognak kiváló szép érényei, kiérdemelte, hogy királyi korona ékesítse, és csaknem az egész világ zeng messze hangzó dicséretétől.”³

A második utalást a nemes ember és a nemes asszony párbeszéde tartalmazza. A hölgy el kívánva háritani a férfi udvarlását, azzal védekezik, hogy egyáltalán nem áhítozik a szerelemre, nem akar belépni Szerelem palotájába, ugyanis

„olyan ez a hely, akár a pokol: hiszen a pokol kapuja minden belépni kívánczó előtt nyitva áll, ám utána már senki sem hagyhatja azt el. Inkább kívánok tehát hitvány pénzen Franciaországban maradni, és itt tetszésem szerint oda menni, ahová akarok, mint bőséges magyar ezüstökkel megrakottan idegen hatalom alá vettetni, mert ha így sokat is kapunk, végül semmink sincsen.”⁴

Andreas Capellanus személyéről alig tudunk többet, mint amit ő maga elárul az értekezésben. „*Andreas aulae regiae capellanus*” – így nevezi meg magát a szövegben, és érvelései során többször is hivatkozik önmagára mint az udvari szerelem szakértőjére, hol Andreasként, hol Capellanusként emlegetve önmagát. Claude Buridant, aki 1974-ben közreadott francia fordításának előszavában⁵ összefoglalja a kutatások addigi eredményeit, megjegyzi, hogy a korabeli források nem tudnak ilyen nevű udvari káplánról, csupán egy Andreas nevű cambellanusról, tehát kamarásról tesznek említést. Andreas jelenléte még leginkább a champagne-i grófi udvarban kimutatható: tanúként szerepel a grófnő által kibocsátott egyik oklevélben.⁶ Valószínűleg innét került a királyi udvarba.

Persze van olyan vélemény is, hogy mivel az idézett hely nem jelzi kifejezetten, hogy a francia király udvaráról van szó, Andreast esetleg inkább a szerelem királyának – aki a traktátus egyik megjelenített szereplője – udvari papjának kell tekintenünk.⁷ És ha ehhez hozzávesszük azt a feltevést, hogy maga az Andreas

³ Capellanus: *A szerelemről*, 52.

⁴ Capellanus: *A szerelemről*, 71.

⁵ André le Chapelain: *Traité de l’amour courtois*. Traduction, introduction et notes par Claude Buridant, Paris, 1974. 7–8.

⁶ Chapelain: *Traité de l’amour courtois*, 7.

⁷ Liebertz-Grün, Ursula: *Cím*. *Mittelaltinisches Jahrbuch* 22. (1987) 309.

név is csupán a szerző férfiasságára utal, és nem valódi név,⁸ a szerző személyisége még inkább a ködbe vész.

A *De Amoré*t a szerző egy Gualterius nevű ifjú barátjának ajánlja (*Gualteri venerande amice*), akinek kilétét szintén homály fedi. Leginkább az 1165-ben született Gautier de Nemours-ral (Gautier le Jeune) azonosítják,⁹ aki 1190 után élt az udvarban, és a frétévali csatában (1194) elveszett királyi levéltár rekonstrukciójával szerzett érdemeket. Igaz, hogy a *venerandus* jelző abban a korban csak a püspököket és a királyi hercegeket illette meg.¹⁰ De miért ne tekinthetnénk ezt a jelzőt nem a *veneror* ige, hanem egy Venus nevéből képzett képzeletbeli ige participiumának?¹¹ A királyi levéltár 14. században készült katalógusában mindenestre a *De Amore* az egyetlen irodalmi műként szerepel. Ez a tény valóban utalhat Gautier de Nemours-ra, és arra, hogy Andreas neki ajánlotta művét. De ez még mindig csak morzsányi bizonyíték amellet, hogy Andreas Fülöp Ágost udvarában élt.

Azok az úrnők, akiket szerelmi tézisei hitelének alátámasztására Andreas felsorakoztat, mind a 12. század utolsó évtizedeinek közismert előkelőségei, és egy kivételével a francia királyi családdal rokonságban álló hölgyek.¹² Élükön Aquitániai Eleonórával (1122?–1204), VII. Lajos első feleségével, aki ekkor ugyan már angol királyné volt, de mivel férje, II. Henrik birodalma éppen az ő öröksége révén terjedt ki a Pireneusoktól Skóciáig, Andreas nagyon is joggal hivatkozhat rá mint a francia udvari élet jól ismert személyiségére. Egyébként az ő lánya volt Champagne-i Mária (1145–1198), akire Andreas a legtöbbször hivatkozik traktátusában mint megfellebbezhetetlen tekintélyre. Az ún. szerelmi ítéleteket hozó hölgyek sorában megjelenő Királynét a szakirodalom Adèle de Champagne-nyal (1140?–1206), Mária grófné férjének testvérével és VII. Lajos harmadik feleségével, Fülöp Ágost anyjával azonosítja. A flandriai grófné, egy másik ítélkező pedig feltehetőleg Elisabeth de Vermandois (1143–1183), Eleonóra unokahúga szintén a királyi ház leszármazottja. Az egyetlen, aki nem áll kapcsolatban a dinasztiával, a narbonne-i „Mengarda” (1127–1197), ő viszont a trubadúrlíra hazáját, Okszitániát képviseli.

⁸ Kőszeghy Péter az idézett magyar nyelvű Capellanus-kiadás (Capellanus: *A szerelemről*) utószavában, 312–313.

⁹ Kiadók (éds.): *Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Age*. Paris, 1992. oldalszám; Chapelain: *Traité de l'amour courtois*, 60.

¹⁰ Trojel, Middelalderens Elkovshoffer, p. 105 – idézi Buridant (Chapelain: *Traité de l'amour courtois*, 15.).

¹¹ Vö. Robertson, D.W. Jr.: *The Subject of the „De Amore” of Andreas Capellanus*. *Modern Philology* (1953) 147., 11. jz.: „Andreas employs the expressions «Veneris iacula» and «Veneris ... servituti». There may well be some word play in the epithet «venerande amice» ...”.

¹² Chapelain: *Traité de l'amour courtois*, 12–14.

A jelzések alapján tehát biztosra vehetjük, hogy Andreas élt a troyes-i udvarban, és objektív írásos bizonyíték híján is feltételezhető, hogy később átkerülhetett Fülöp Ágost udvarába.

A *De Amore* keletkezésének datálása is nehézségek elé állította a filológiát. Különösen mivel a terminus ad quem egy meglehetősen késői dátum, 1238, amikor Albertanus da Brescia említi először a művet. Andreas idézi Champagne-i Mária egy levelét, amelyben ítéletet mond egy szerelmi kérdésben. A levelet Andreas 1174. május 1-ére keltezi, de több mint valószínű, hogy mind a levél, mind a dátum fiktív. Ezért tehát különös jelentőséget kapnak az idézett magyar vonatkozások, mert ha ott valóban III. Béla házassági ajánlatára történik utalás, akkor az közelebb hozhat a mű keletkezési idejének meghatározásához.

Itt viszont abból adódik probléma, hogy Andreas éppen a meg nem nevezett magyar király előnytelen külsejét emeli ki, ellentétbe állítva azt kiváló belső tulajdonságaival. Márpedig mint ismeretes, III. Béla, csontváza alapján kifejezetten jó megjelenésű férfi lehetett. De erről tanúskodnak egy Richard nevű londoni zarándok sorai is, melyek szerint a magyar király „a természet számos adományával ékes, délceg termetű, megnyerő arcú férfiú, akinél ha más egyéb nem is, maga a parancsoló arckifejezés előkelősége is nyilvánvalóvá tenné, mennyire méltó az uralkodásra”.¹³

Az ellentmondás kiküszöbölésére egyes kutatók Könyves Kálmánnal,¹⁴ ill. II. Andrással¹⁵ kísérelték meg azonosítani a szóban forgó királyt. De Andreas Capellanus honnan tudott volna a hetven-nyolcvan évvel korábban élt Könyves Kálmánról? II. András voltaképpen nem zárható ki annak ellenére, hogy külső megjelenését nem ismerjük, uralkodói erényei pedig vitatottak. Ha azonban figyelembe vesszük az utalást a bőséges magyar ezüstökre, ez mégis csak egy házassági ajánlattal lehet kapcsolatos. Ismeretes a párizsi Nemzeti Könyvtárban őrzött kimutatás,¹⁶ amely a magyar király és az ország püspökeinek jövedelmeit sorolja fel, és amely a magyar történettudomány mérvadó képviselőinek (Kosáry Domokos, Hóman Bálint, Barta Gábor, ifj. Barta János¹⁷) véleménye szerint erre az alkalomra készült.

¹³ Monumenta Germaniae Historica, Scriptores XXVIII. 200: „vir quidem multiplici naturae dote conditus, statura productior, vultu insignis, cui et si cetera non suppetarent, sola imperiosi vultus elegantia regno dignissima censeretur”.

¹⁴ Steiner, Árpád: *Speculum* IV. (1929) 93.

¹⁵ Gaston Paris, *Romania* 19. (1890) 526., 1. jz.

¹⁶ BNF cod.lat. 6238. A vonatkozó rész fordítása: Küffer Béla: *A magyar főpapok és a király jövedelme 1186-ban*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (1895) 286–290.

¹⁷ A jövedelemjegyzékre összefoglalóan: Ifj. Barta János – Barta Gábor: *III. Béla király jövedelmei*. (Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről). Századok 127. (1993) 413–449.

Eckhardt Sándor 1943-ban megjelent tanulmánykötetében¹⁸ foglalkozik Andreas magyar királyával (*Les jambes du roi de Hongrie*). Ő azzal kísérli meg áthidalni az ellentmondást, hogy feltételezi, III. Béla megjelenése egyszerűen nem felelt meg a francia udvar elképzelésének a férfiszépségről. A magyar király robusztus, erőteljes testalkatával szemben a franciák a kifinomultabb vonásokat kedvelték volna. Ez a megoldás sem támadhatatlan, hiszen szubjektív, némileg önkényes feltételezésből indul ki. De persze nem tudhatjuk, Andreas vajon milyen forrásokból értesült annak a bizonyos magyar királynak a megjelenéséről. Hiszen a Krónika tanúsága szerint III. Béla a kor szokásai szerint nem személyesen jelent meg Párizsban, és az sem valószínű, aminek lehetőségét Eckhardt megpendíti, hogy Andreas helyet kapott volna a Margitot Magyarországra vivő kíséretben. Egy ilyen utazás tapasztalatainak sokkal konkrétabb formában kellett volna megjelennie a szövegben.

Az idézett utalások viszont felértékelődnek, ha megvizsgáljuk, milyen helyet foglalnak el Andreas szövegében. A moralizáló hangvétellű írás természetesen képet ad a kor társadalmi életének számos jellemzőjéről, de nem tér ki – ugyancsak természetesen – a korabeli köztörténet eseményeire, és a szerző általában nem igyekszik sem térben, sem időben elhelyezni erkölcsi tanítását, magatartási útmutatásait. Egy ilyen értekezés ugyanis általános érvényű magatartási normákat kívánt rögzíteni és elfogadottá tenni, minden tér- és időbeli megkötöttség nélkül. Ahogyan a briton lovag történetének végén a Szerelmek királytól azt a parancsot kapja a lovag, hogy a szerelem szabályait valamennyi szerelmes számára hirdesse ki, és azután ennek a parancsnak megfelelően másolják le és viszik szét a világ minden tájára a szabályokat. Egyáltalán az, hogy francia földön vagyunk, leginkább csak annak a nemes hölgynek a kifakadásából derül ki, aki inkább megmaradna szerényebb körülményei között, mint hogy idegenbe kerülve bővelkedjék magyar ezüstökben.

Az értekezés műfajából adódóan tehát a szerző nem kívánja sem korhoz, sem helyhez kötni mondanivalóját (bár tézisei a mi számunkra nyilvánvalóan kötődnek a középkor nyugat-európai udvarainak világához). Az elvont moralizálást persze oldja a párbeszédekkel, oldja a szövegbe szőtt példázatokkal és nem utolsósorban a szintén üzenetet hordozó történetekkel. Ezek a történetek azonban nem valamely konkrétan megnevezett földrajzi helyen játszódnak, hanem a szerző más dimenzióba, a mítosz/álom világába helyezi azokat.

Földrajzi helymegjelölés csupán néhány helyen, és akkor is inkább csak egy szereplő származásának megjelölésére fordul elő. A moralizáló szöveg természetéből adódó, helytől és időtől történő elvonatkoztatás mellett szembeszökő,

¹⁸ Eckhardt, Sándor: *De Sicambria à Sans-Souci*. Paris, 1943. 113–124.

amikor a szerző eltér ettől az absztrakciótól, és példázatai sorában egy konkrét idegen ország uralkodóját, majd annak az országnak a pénzét említi meg.

Nem lehet ennek más oka, mint a szerző közvetlen élménye, az a személyes benyomás, amelyet ez a diplomáciai aktus keltett benne. Jogos lehet tehát az a feltételezés, hogy az értekezésnek legalább is azt a részét, ahol ezeket az utalásokat teszi, vagyis az I. könyv dialógusait az 1186-os követlátogatás közvetlen hatása alatt írta. Talán nem túlzott az a feltételezés sem, hogy Andreas ez idő tájt került a királyi udvarba, ahol újdonságként hatottak rá egy messzi országból érkező követség megjelenése és az ezzel kapcsolatos udvari ünnepségek. Maga Claude Buridant is megjegyzi a magyar ezüstök említése kapcsán, hogy a középkori szólások igen gyakran állítják ellentétbe a nincstelen szabadságot és a szabadság feladása árán nyert bőséget, és éppen ezért figyelemre méltó, amikor a szerző nem szokása szerint gnómius formában idézi a közmondást, hanem ilyen aktuális színt kever a toposzba.¹⁹

Felmerül viszont az a módszertani kérdés, hogy vajon a Krónika szikár tudósítását mennyiben egészítheti ki egy merőben nem történeti motivációjú szöveg meglehetősen áttételes híradása. Igyekeztem érzékeltetni azt a nagyfokú bizonytalanságot, amely Andreas Capellanus értekezését körülveszi, és amely szöges ellentétben áll a Krónika tényszerű előadásával. Mégis a dialógusokat olvasva egyértelműen az a benyomásunk támad, hogy

- a francia udvarban közszájon forgott egy bizonyos magyar király uralkodói kiválósága, bár ahhoz előnytelen külső megjelenést társítottak;
- Magyarországra mint gazdag országra tekintettek még akkor is, ha nem szívesen cserélték volna fel a szerényebb hazai körülményeket ezzel az idegen királlysággal, ahol másvalaki akaratának kellett volna engedelmességedni;
- és végül Andreas káplán nem tudta kivonni magát az erről az idegen országról folyó udvari beszélgetések hatása alól.

És vajon mi más adhatott okot az ilyenfajta beszélgetésekre, mint a házassági ajánlattal érkező magyar követség és az ajánlat alátámasztására szolgáló jövedelem-kimutatás. Andreas áttételes híradása kikerekíti az összképet, amelynek minden egyes elemét bizonytalanság lengi körül. Együttesen viszont meggyőző együttesé állnak össze.

¹⁹ Eckhardt: *De Sicambria à Sans-Souci*, 10.

Mert ugyan miért emlegetné fel a francia nemes hölgy a bőséges magyar ezüstöket, amelyekért nem szívesen adná fel otthoni szabadságát, ha Margit királyné dilemmája nem foglalkoztatta volna abban az időben a francia udvart? (Más kérdés, hogy a „döntéshozókat” valószínűleg kevésbé érdekelték az ilyen lelki tépelődések.) És Andreasnak ez az utalása arról is meggyőzhet bennünket, hogy ez a kimutatás a király és a püspökök jövedelméről valóban erre az alkalomra készülhetett, még akkor is, ha erre nincsen írásos bizonyíték. De a mozaik így áll össze. Mert ugyan mi másért hozta volna elő szerzőnk éppen ezt a példázatot?

CSÁKÓ JUDIT

AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARSÁG ÁBRÁZOLÁSA A FRANCIA TERÜLETEN KELETKEZETT ELBESZÉLŐ FORRÁSOKBAN*

Karl Lajos, Király Ilona és Eckhardt Sándor igen részletes vizsgálatai révén már a 20. század első felére ismertté vált, hogyan ábrázolták népünket az elsősorban irodalmi művekként számon tartott középkori munkák; azonban a narratív kútfők felhasználásával jóval kevesebb ilyen irányú vizsgálat született. Míg Csernus Sándor a 13–15. századi Magyarországról Nyugaton élő képet a francia nyelven keletkezett elbeszélő források alapján vázolta fel, addig írásomban azt kíséreltem meg feltérképezni, hogy hogyan jelenik meg a magyar história egy korábbi szakasza – a kalandozások kora és Árpád-házi királyaink ideje – az elsősorban még latin nyelven lejegyzett historiográfiai művekben. A francia területhez köthető és a magyar történelem vizsgált periódusaira vonatkozó kútfők összegyűjtését Gombos F. Albin *Catalogus fontium*ára támaszkova végzem el. A medievisztika már meglévő, a téma szempontjából jelentős eredményeinek, valamint a megközelítőleg kétszáz forrásból álló korpusz sajátosságainak bemutatása után a krónikákat, évkönyveket és a hagiográfiai munkákat három problémakör illusztrálásához hívom segítségül. Elsőként annak kérdését érintem, hogy mit árulnak el népünk megítéléséről a forrásainkban a magyarság eredetének vonatkozásában olvasható elképzelések, majd azokról a toposzokról és a kereszténység más ellenségeinek leírásában is fellelhető motívumokról szólok, amelyeket a középkori történetírók a kalandozó magyarság ábrázolásához felhasználtak. Írásom utolsó egységében a kereszténység felvételét követő időszak forrásairól adok áttekintést: az ezredik évet követően a pogány néppel kapcsolatos fordulatok eltűntek a szövegekből, és részletesebb, a magyarokról alkotott véleményt valamelyest tükröző hosszabb beszámolók mindössze a keresztes hadjáratok kútfőiben maradtak ránk.

Dolgozatomban arra a kérdésre szeretnék választ keresni, hogy mit árul el az Árpád-kori Magyarországról külföldi kútfőink egy bizonyos csoportja: azok az elbeszélő források, amelyek francia területen keletkeztek. Vajon hogyan ítélték meg a nyugati vidékeken íródott krónika- és évkönyvszövegek a Kárpát-medencéből kalandozó hadjáratokra induló magyarságot? Mennyiben módosult ez a kép a Szent István-i államalapítást és a kereszténység felvételét követően? Milyen információkkal rendelkeztek a francia területek történetírói egy, a keresztény világ periferiájához tartozó államról? Azon források jelentős része, amelyek alapján az itt feltett kérdésekre megkísérlek majd választ keresni, nem ismeretlen a hazai medievisztika számára: a magyar história szempontjából jelentősebb híradásokat megőrző, információban gazdagabb krónikarészleteknek forráskutatá-

* Jelen tanulmány *Az Árpád-kori Magyarország a francia területen keletkezett kútfők tükrében* címmel az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának Történelem Segédtudományai Doktori Programján készülő disszertáció részese. Témavezetőmnek, Körmendi Tamás adjunktusnak (ELTE BTK) ezúton is köszönöm a dolgozat megírása során nyújtott segítségét.

sunk már a 19. század végétől figyelmet szentelt.¹ Úgy vélem azonban, nem teljesen haszontalan ezeket az adott esetben már több alkalommal elemzés tárgyává tett munkákat – jelen írásban egy nagyobb forráskorpusz részeként – abból a szempontból is faggatóra vonni, mit mondanak el a francia vidékeken a középkor folyamán élő magyarságképről.

I.

Míg az elsősorban irodalmi alkotásoknak tekinthető középkori művek – a hős-énekek, regények vagy lírai költemények – magyarságábrázolásának igen nagy figyelmet szentelt a medievisztikai kutatás,² addig jóval kevesebb olyan elemzés született, amely a dolgozatomban is tárgyalni kívánt, az irodalmi jelentőségük mellett is főként történeti forrásként számon tartott elbeszélő kútfőket vette volna alapul a középkori Magyar Királyság megismeréséhez.³

Az elmúlt másfél évtized szakirodalmi terméséből ugyanakkor két monografikus feldolgozás is jelzi a kulturális kontaktológia iránti növekvő érdeklődést és annak lehetőségét, hogy a hagyományosan irodalminak tekintett szövegek mel-

¹ Albericus Trium Fontium krónikájával kapcsolatban ld. többek között Marczali Henrik: *A magyar történet kútfői az Árpádok korában*. Budapest, 1880. 83–86; Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Forrástanulmány*. Budapest, 1925. 5–32; Latzkovits László: *Alberik világkrónikájának magyar adatai. Forrástanulmány*. Szeged, 1934. (Kolozsvári-szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 23.); Kristó Gyula: *Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum körvonalairól. (Riccardus és Albericus tanúsága)*. In: Horváth János – Székely György (szerk.): *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Budapest, 1974. (Memoria Saeculorum Hungariae 1.) 229–238.: 235–237. Ademar Cabannensis magyar vonatkozású információival Veszprémy László foglalkozott részletesebben (Veszprémy László: *Ademar de Chabannes krónikájának magyar vonatkozásai. Textus és Kontextus*. Századok, 137. [2003] 2. sz. 459–467.).

² Karl, Louis: *La Hongrie et les Hongrois dans les chansons de geste*. Revue des langues romanes. t. 51. Paris, 1908. 5–38; Király Ilona: *Szent Márton magyar király legendája. A magyar, bencések árpádkori francia kapcsolatai. A Berta-monda magyar vonatkozásai*. Budapest, 1929. (Bibliothèque de l'Institut français à l'Université de Budapest 8.) (repr.: Szombathely, 2007); Eckhardt, Alexandre: *De Sicambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises*. Paris, 1943. (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Comparée 2.); Szabics Imre: *De Peire Vidal à Bálint Balassi. Études sur les contacts poétiques franco-hongrois du Moyen Age et de la Renaissance*. Budapest, 2003. A francia irodalom magyar vonatkozásáról összefoglalóan ld. Csernus Sándor: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század)*. Budapest, 1999. (Doktori mester munkák) 133–143., 328–333. A kérdéskör irodalmáról ld. még Uő.: *Zsigmond és a Hunyadiak kora a francia történetírásban*. Századok, 132. (1998) 1. sz. 47–127.: 48. 3. jegyz. A nyugati irodalmi források magyarságképével kapcsolatban érdekes adalékokat nyújt még: Falvay Dávid: *Szent Erzsébet, Szent Vilma és a magyar királyi származás mint toposz Itáliában*. Aetas, 23. (2008) 1. sz. 64–76.

³ A 20. század első felének historiográfiájából megemlíthetjük Eckhardt Sándornak a francia krónika- és évkönyvi irodalomra is támaszkodó írását: Eckhardt Sándor: *A magyarság külföldi arcképe*. In: Székfü Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest, 1939. 87–137., 87–101.

lett más forrástípusok is szolgáltathatnak információkat a magyarság külhoni megítélésével kapcsolatos vizsgálatok számára. Radek Tünde 2008-ban publikált doktori disszertációjában a magyar történelem német nyelvű elbeszélő forrásait vette górcső alá: a népnyelven lejegyzett krónikaszövegek tanulmányozása során annak problematikájára helyezte a hangsúlyt, hogy hogyan is ábrázolják ezen forráskorpusz szövegei az Árpád-kor és a késő középkor magyarságát.⁴ Született azonban egy olyan értekezés is, amely jelen dolgozathoz hasonlóan a francia földön íródott narratív kútfőkkal foglalkozik: Csernus Sándor 1999-ben megjelent kötete – miután áttekintést ad a francia nyelvű historiográfiának a magyar kutatás előtt jobbára ismeretlen fejlődéséről – azt dolgozza fel, hogyan jelenítik meg a népnyelven keletkezett történeti munkák a 13–15. század magyar államát.⁵

Jelen írásban Csernus Sándor munkájának egyfajta folytatásaként arra teszek kísérletet, hogy feltérképezzem, milyen információkat őriztek meg a korai Magyar Királyságról a francia területen keletkezett narratív források. Míg a szegedi középkorász vizsgálódásai a 14–15. századra – ezen belül is főként a Zsigmond- és a Hunyadi-korra – koncentrálnak, addig dolgozatom célja az Árpád-kori Magyarországgal kapcsolatos híradások bemutatása. Annak következtében, hogy a magyar történelem egy korábbi periódusának vonatkozásában kutatok adatok után a francia vidéken íródott krónikákban, két ponton is el kell térnem azoktól a módszerektől, amelyek alapján Csernus az értekezése kiindulópontjául szolgáló forrásokat összegyűjtötte. Az első különbséget forrástani okok magyarázzák: a késő középkorban virágzó francia nyelvű történetírás abban a periódusban, amelyből a számomra érdekes kútfők jelentős része származik, alig kezdett még kibontakozni.⁶ Bár a 13. századból csekély számban maradtak már ránk olyan népnyelvű krónikák is, amelyek magyar információt hordoznak,⁷ vizsgálataimat nem szűkíthettem le ezek tanulmányozására: kutatásaim alapjául elsősorban a latin nyelvű krónikásirodalom termékei szolgálnak. Az említett másik eltérést a

⁴ Radek, Tünde: *Das Ungarnbild in der deutschsprachigen Historiographie des Mittelalters*. Frankfurt am Main, 2008. (Budapester Studien zu der Literaturwissenschaft 12.). A témáról ld. még Uő.: *A középkori német nyelvű historiográfia magyarságképéről egy imagológiai kutatás nyomán (1150–1534)*. Korall, 10. (2009) 38. sz. 47–78; Uő.: *A magyarságkép jellemzőiről a középkori német nyelvű történetírásban. Imagológiai megközelítés*. In: Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép változásai a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Pécs, 2009. (Kutatási Füzetek 14.) 69–98.

⁵ Csernus: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország*. A nyugati források magyarságképével kapcsolatban ld. még: Csukovits Enikő: *Források, műfajok, lehetőségek: a középkori Magyarország-kép elemei*. Korall, 10. (2009:38) 5–29; Körmendi Tamás: *A magyarság ábrázolása a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig*. Korall, 10. (2009:38) 30–46.

⁶ Zink, Michel: *Medieval French Literature. An introduction*. Binghampton – New York, 1995. (Medieval & Renaissance Texts & Studies 110.) (Pegasus Paperbooks 19.) 73–76; Csernus: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország*, 11–33.

⁷ Csernus: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország*, 143–156.

hazai forrásfeltárás egyik sajátossága indokolja. A vegyes házi királyok korának óriási külhoni forrásanyagát a magyar medievisztika nem térképezte fel, ám jóval előnyösebb helyzetben érezheti magát az Árpád-kor kutatója: Marczali Henriknek a 19. század utolsó harmadában napvilágot látott igen rövid, alig száz lapos összefoglalását⁸ követően 1937–1938-ban Gombos Ferenc Albin három vaskos kötetben gyűjtötte össze az államalapítás előtti korszaknak, illetve a keresztény magyar állam első három évszázadának forrásait.⁹

Kutatásom során a *Catalogus fontium*ra támaszkodva állítottam össze azt a forrásbázist, amelyet magyarságképre vonatkozó elemzéseim során felhasználok. Eltekintve mármost annak tényétől, hogy a vizsgálódásaim szempontjából információval bíró kútfők pontos jegyzéke minden bizonnyal Gombos munkája alapján sem állítható össze, a forrásbázis elkészítése során további problémákkal is szembesülnöm kellett.

- a) A legkisebb nehézséget az időhatárok megválasztása jelentette. Gombos nem csupán az 1000 és 1301 közötti említéseket vette katalógusba, hanem az államalapítás korát megelőző híradásokat is. Mivel írásomban a magyarság nyugati megítélésének problematikáját szerettem volna tárgyalni, az ilyen jellegű elemzésekhez nélkülözhetetlennek tűnt a keresztény királyságra vonatkozó adatok mellett a kalandozásokról, a pogány magyarok kegyetlenségeiről szóló beszámolóknak az áttekintése is. Ez utóbbi szövegkorpusz vizsgálata nélkül aligha kaphatnánk pontos képet arról, hogy hogyan módosult a magyarság ábrázolása a francia területek kútfőiben a középkor századai folyamán.
- b) A kronológiai kereteknél jóval problematikusabb megadni azt, hogy mit is értek dolgozatomban francia területek alatt. Annál inkább nehézséget jelent ez, mivel az általam tárgyalt kútfők hosszú idő alatt kerültek lejegyzésre: forrásainkat – keletkezési idejüket tekintve – nem egy esetben évszázadok választják el egymástól, és talán felesleges is hangsúlyoznom, hogy mennyire eltérő fogalmakat értünk a kései Karolingok vagy az első Capetingek egymástól jobbra független hercegségekből és grófságokból összetevődő országa, illetve a százéves háború utáni korszak Francia Királysága alatt. Dolgozatomban – kisebb módosításokkal – a mai Franciaország területén keletkezett kútfőket kezelem francia forrásokként: ez a terület alkotott ugyanis nyelvi, illetve kulturális tekintetben valamennyire ho-

⁸ Marczali: *A magyar történet kútfői az Árpádok korában*, i. m.

⁹ Gombos, Albinus Franciscus (ed.): *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*. I–III. Budapest, 1937–1938. IV. (Csapodi, Csaba) Budapest, 1943. (repr.: Budapest, 2005–2011; a továbbiakban: CFH)

mogén egységet az első ezredfordulót követő századokban. Ettől az elvtől a következő esetekben tekintek el:

1. Nem tárgyalom munkámban az elzászi kútfőket: ezek hagyományanyagukat tekintve jórészt a Német-római Császárság forrásaihoz kapcsolhatóak.
 2. Bevonom ugyanakkor vizsgálódásaim körébe a mai Belgiumhoz tartozó flandriai és vallon vidékek forrásanyagát: bár ezek a híradások – hasonlóan az előző csoport kútfőihez – nem egy esetben a német történeti tradícióval mutatnak kapcsolatokat, a politikailag a Német-római Birodalomhoz tartozó területek sok szállal kötődtek a francia kultúrkörhöz is.
 3. A középkori francia történeti irodalmon belül egy sajátos zárványt képez a 11. századtól meginduló keresztes hadjáratok forrásanyaga: ezeket a historiográfiai munkákat – jelentőségüknek megfelelően – akkor is francia forrásokként tárgyalom, ha a Mediterráneum keleti térségében jöttek létre.
- c) Korábban jeleztem, hogy írásomban kizárólag elbeszélő források alapján kívánom felvázolni a nyugati területeken a magyarságról élő képet. A megfelelő külhoni elbeszélő kútfők számbavételekor ügyelnem kellett arra, hogy Gombos nem csupán az engem érdeklő narratív forrásokat gyűjtötte egybe: találkozhatunk a *Catalogus fontium*ban misszilisekkel, oklevelekkel, törvényszövegekkel, de például a ciszterci generális káptalanok rendi statútumaival¹⁰ is. A francia–magyar kapcsolatok tárgyalása szempontjából nem lenne elenyésző ezen források jelentősége sem, ám a francia vidéken lejegyzett diplomákat és az ezekről a területekről származó leveleket nem építettem be abba a forrásbázisba, amelynek alapján a magyarság ábrázolásával kapcsolatban következtetéseket szeretnék levonni. Azok az elbeszélő források, amelyek az ily módon leszűkített forráskorpuszt adják, nagyrészt az évkönyv, a krónika vagy a gesta műfajához tartozó szövegek. A hagiográfiai munkák – *viták*, *miraculák*, *translatiók* – az előbb említettek kútfőkétől eltérő jellegzetességeik ellenére is nem egy esetben a szigorú értelemben vett historiográfiai irodalom alkotásaihoz hasonló információkat – tehát valódi történeti adatokat – őriztek meg számunkra: ezért nem láttam szükségesnek kizárni ezeket a forrásokat vizsgálódásaim köréből.

*

Gombos gyűjtésének felhasználásával a francia területen keletkezett és magyar vonatkozást megőrző kútfőknek egy több mint kétszáz forrásból álló cso-

¹⁰ CFH III. 2161–2165. (4659–4674. sz.)

portját állítottam össze.¹¹ A magyar utalást tartalmazó részletek összegyűjtése során alkalmazott kritériumok bemutatása után röviden fel kell vázolnom az ily módon létrehozott korpusz sajátosságait.

Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznék annak vonatkozásában, hogy milyen hazai eseményekről is szereztek értesüléseket a távoli ország történetírói, meg kell jegyezmem, hogy az általam vizsgált források esetében sem elenyésző mennyiségű a rövid, nem egyszer mindössze egyetlen apró hírt vagy csupán egy felsorolás elemeként az ország nevét tartalmazó kútfők aránya. A francia narratív források a magyar történelem azon momentumairól látszanak részletesebben tudósítani, amikor valamilyen fegyveres konfliktusra került sor a magyarok és a frankok között.¹² Ilyenek voltak a kalandozó hadjáratok vagy a keresztes seregek 1096. évi – nem minden problémától mentes – magyarországi átvonulása. Az ezekről vagy egyéb, a nyugati régiókban is érdekesnek ítélt történetekről szóló bővebb tudósítások jó alapot szolgáltathatnak a magyarságképi vizsgálatok számára.

Mivel dolgozatomban külön egységben tárgyalom a pogány, illetve a keresztény magyarokkal kapcsolatos információkat, talán nem minden haszon nélkül való az államalapítás előtti és utáni időszakról szóló kútfők arányát előljáróban megadnom. A magyar vonatkozású szövegrészleteket áttekintve leszögezhetjük, hogy a magyar történelem korai szakasza jóval inkább foglalkoztatta a nyugati történetírókat, mint a 12–13. századi magyar állam. A Szent István korára vagy az első keresztes hadjárat frank lovagjainak a magyarokkal való összetűzéseire vonatkozó források jelentékeny száma mellett is minden kétséget kizáróan a 10. századi utalások száma a legmagasabb: a kútfők csaknem fele – kizárólagosan vagy más Árpád-kori esemény mellett – valamely kalandozó hadjáratról tudósít népünkkel kapcsolatban.

Korábban utaltam már arra, hogy szövegeink nem feltétlenül az elbeszélte eseményekkel egy időben lejegyzett munkák: a még pogány magyarság emlékét éppúgy megőrizte a 13. század végén a genti Szent Bavo bencés monostorában összeállított krónika (*Chronicon sancti Bavonis Gandensis*),¹³ mint az észak-franciaországi Saint-Omer Szent Bertinus-apátságának 9. századi évkönyve (*Annales Bertiniani*).¹⁴ Ennek következtében a források egy része az Árpád-ház ki-

¹¹ A forrásoknak a további vizsgálatok során esetlegesen még bővülő listáját készülő doktori disszertációmban közlöm.

¹² Vö. Körmendi Tamás: *Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája. Doktori értekezés.* [kézirat] 2008. 13–14; Csukovits: *Források, műfajok, lehetőségek*, 13–14.

¹³ CFH I. 522–523. (1235. sz.)

¹⁴ CFH I. 110–111. (227. sz.); Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. I–XXXVIII. Hannoverae – Lipsiae, 1826–2000. (a továbbiakban: MGH SS) I. 458; *Szent Bertin Évkönyve*. Ford.: Tóth Sándor László. In: Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) (a továbbiakban: HKÍF) 183–184; Potthast,

halását követő időszakból maradt ránk: bár nem olyan magas számban, de akadnak a korpuszban a liège-i Cornelius Zantflietnek (Cornelius Menghers) az 1461. évig terjedő beszámolójához¹⁵ hasonló 15. századi munkák is.

A kútfők nem egy esetben őriztek meg más forrásból meg nem ismerhető információkat, eredeti értesüléseket. Rodulfus Glabernek (Raoul Glaber) a ménfői csatáról (1044) szóló, filológiailag az ütközettel kapcsolatos egyéb híradásokkal nem rokonítható¹⁶ beszámolója¹⁷ vagy Ademar Cabannensisnek (Chabannes-i Adémar, Adémar de Chabannes) a fekete magyarokra és a Szent Móric-láncsára vonatkozó passzusai¹⁸ mellett kiemelhetjük itt Albericus Trium Fontium (Albéric de Troisfontaines, Aubri de Trois Fontaines, Troisfontaines-i Alberik) magyar adatokban különösképpen bővelkedő, 1251 előtt lejegyzett világhronikáját:¹⁹ a champagne-i Troisfontaines ciszterci apátságának szerzetese – magyarországi rendtársaitól tájékozódva – első kézből szerzett híreket épített be krónikájába.²⁰ Több alkalommal kútfőink más írott forrásból átvett információkból táplálkoznak; ennek következtében pedig szép számmal akadnak olyan részletek, amelyeket – az egymástól való kölcsönzések révén – több forrás is megőrzött számunkra.

Augustus – Morghen, Raffaello – Arnaldi, Girolamo (eds.): *Repertorium fontium historiae medii aevi*. I–XI./4. Roma, 1962–2007. (a továbbiakban: RF) II. 255–256., Rech, Régis: *Annales Bertiniani*. In: Dunphy, Graeme et al. (ed.): *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. Leiden – Boston, 2010. (a továbbiakban: EMCh) I. 56.

¹⁵ CFH I. 796–797. (1816. sz.); RF III. 651; Gricke, Pieter-Jan de: *Menghers, Cornelius [van Zantfliet]*. In: EMCh II. 1102–1103.

¹⁶ *Raoul Glaber öt történelmi könyve*. Ford.: Rihmer Zoltán – Thoroczkay Gábor, bev. jegyz.: Thoroczkay Gábor. In: Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, 1999. (Szegedi Középkortörténelmi Könyvtár 15.) (a továbbiakban: ÁKÍF) 183–187.: 603. jegyzet.

¹⁷ A forrás magyar vonatkozású részleteit ld. CFH III. 2064–2065. (4466. sz.); MGH SS VII. 58., 60–61., 62., 70–71.; France, John – Bulst, Neithard (eds.): *Rodulfi Glabri Historiarum libri quinque. Eiusdem auctoris Vita domini Willelmi abbatis*. Oxford, 1993. (Oxford medieval texts) 38., 96., 240., 246–248. Rodulfus Glaber történelmi munkáiról ld. RF X/1–2. 170–172; Frassetto, Michael: *Rodulf Glaber (the bald)*. In: EMCh II. 1289; Vadas András: „midőn az emberek ilyen csodát tapasztalnak a természetben, nyomban valami váratlan és rettentő dolog sújt le rájuk” – egy 11. századi bencés és a természet elemei. In: Nagy Balázs (szerk.): *Középkori mozaik. Az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola doktoranduszainak tanulmányai*. Budapest 2010. 27–41.: 27–28, 34–41.

¹⁸ CFH I. 15–17. (72. sz.); MGH SS. IV. 129–131., 145–146; Bourgain, P. – Landes, R. – Pon, G. (ed.): *Ademari Cabannensis Chronicon*. Turnhout, 1999. (Ademari Cabannensis Opera omnia 1.) (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis CXXIX.) 151–153., 155., 184–185; Chabannes-i Adémar: *Az angoulême-i főpapok és grófok története*. Ford., bev. jegyz.: Makk Ferenc. In: ÁKÍF 163–169; RF II. 124–126; Frassetto, Michael: *Adémar of Chabannes*. In: EMCh I. 14–15.

¹⁹ CFH I. 23–34. (103. sz.). A krónika kiadását ld. MGH SS XXIII. 631–950. A kútfő vonatkozásában tájékoztatást ad: RF II. 167–168; Rech, Régis: *Alberich of Troisfontaines [Aubrey]*. In: EMCh I. 23.

²⁰ Latzkovits: *Alberik világhronikájának magyar adatai*, 85–92.

Vizsgáljunk meg példaképpen egyetlen, a kalandozó hadjáratokra vonatkozó értesülést! Az elbeszélésében az 1054. évig terjedő Lobbes-i (*Annales Laubienses*), valamint a Liège-i Évkönyv (*Annales Leodienses*) a 954. esztendőnél ugyanazt a meglehetősen lakonikus feljegyzést tartalmazzák: „*Ungri populantur. Lotharius filius Ludovici regnat in occidente.*”²¹ A hasonlóan vallon vidéken összeállított, de már 15. századi adatokat is tartalmazó Floreffe-i Évkönyvnek (*Annales Floreffenses*) az ugyanezen esztendőre vonatkozó utalása a lobbes-i egyház feljegyzéseire vezethető vissza,²² de az adatot megtalálhatjuk a marchiennes-i monostornak az 1306-ig folytatott *annaleseiben* (*Annales Marchianenses*) is.²³

Szóltam fentebb arról is, hogy a szövegek legnagyobb része latinul íródott, és ófrancia krónikákra, gestákra ebben a korpuszban mindössze néhány példát találunk. A Zára 1203. évi ostromával kapcsolatos adataik miatt is elhíresült történetírói munkák, Robert de Clari²⁴ és Geoffroy de Villehardouin²⁵ 13. század eleji krónikái mellett a népnyelvű alkotások elterjedését mutatja Guilelmus Tyrensis *Historiájának*²⁶ folytatása²⁷ vagy Jean de Joinville Szent Lajos-életrajza.²⁸

A forráskorpusz rövid, a részletekre korántsem kiterjedő bemutatása is árulkodhat arról, hogy mennyire sokszínű, a francia historiográfia középkori fejlődésének jellegzetességeiről is sokat eláruló szemelvénygyűjteményt kapunk, ha a francia területen keletkezett elbeszélő forrásokból a magyar vonatkozású információkat összegyűjtjük. Itt szeretném azonban hangsúlyozni, hogy jelen írás egy nagyobb, még készülöben lévő munka részét képezi: az egyes kútfőknek a hazai medievisztika számára nem egy esetben hiánypótló, a külföldi forráskutatás ered-

²¹ *Annales Laubienses*: CFH I. 146. (355. sz.); MGH SS IV. 16; RF II. 296; *Annales Leodienses*: CFH I. 146–147. (358. sz.); MGH SS IV. 14; RF II. 297.

²² A filológiai kapcsolatot Gombos is megjegyzi: CFH I. 128. (303. sz.) Az évkönyv megfelelő híret ld. még MGH SS XVI. 622. A történeti munkával kapcsolatban l. RF II. 279.

²³ CFH I. 153. (372. sz.); MGH SS XVI. 613; RF II. 302.

²⁴ CFH III. 2055–2058. (4437. sz.); RF X/1–2. 145–147; Noble, Peter S.: *Robert de Clari*. In: EMCh II. 1283. A mű egyes részleteinek magyar fordítását ld. *Krónikások – krónikák. II. Az új évezredben... (XI–XIII. század). Szemelvények középkori krónikáinkból*. Összeállította, az előszót és a jegyzeteket írta: Mezey László. Budapest, 1960. (Európai antológia. Középkor) 172–182., 184–185., 188–197. (A magyar vonatkozású passzusok nem szerepelnek.)

²⁵ CFH II. 997–1006. (2429. sz.); RF XI/3. 351–353; Ailes, Marianne: *Geoffrey of Villehardouin*. In: EMCh I. 684–685. A történetírói munka egyes részleteinek magyar fordítását ld. *Krónikások – krónikák*, 182–184., 186–188.

²⁶ RF V. 329–332.

²⁷ Ernoul és Kincstartó Bernát (Bernard le Trésorier) *continuatiójának* magyar vonatkozásait ld. CFH II. 909–912. (2174. sz.).

²⁸ CFH II. 1229–1231. (3032. sz.); Corbett, Noel L. (ed.): *La vie de Saint Louis. Le témoignage de Jehan, seigneur de Joinville*. Sherbrooke, 1977. 177; RF VI. 530–533; O’Sullivan, Daniel E.: *Jean de Joinville*. In: EMCh II. 908–909. A királyéletrajz néhány passzusának magyar fordítását közli: *Krónikások – krónikák*, 198–212.

ményeire épülő bemutatására, valamint a magyar utalások egyenkénti vizsgálatára egyetlen tanulmány szűk terjedelmi keretei között nem vállalkozhatom. A következőkben – a magyarság megítélésével kapcsolatos megállapításaimat illusztrálandó – egy-egy jelentősebbnek, a problematika szempontjából izgalmasabbnak ítélt forrást idézek.

II.

Dolgozatom második felében – példáimat a megelőző egységben bemutatott forráskorpuszból merítve – annak kérdésére szeretnék választ keresni, hogy hogyan is látták a középkor századai folyamán a francia vidékek történetírói a magyarságot. A pogány és a keresztény népre vonatkozó részleteket elkülönítve tárgyalom: ezt nem csupán a források megoszlása indokolja – a kútfők hozzávetőlegesen fele-fele arányban foglalkoznak az egyik, illetve a másik periódussal –, de az is, hogy a Szent István-i államalapítás gyökeresen változtatta meg a Nyugaton a magyarokról élő negatív képet. A magyar história két eltérő időszakára vonatkozó, a francia krónikákban, gestákban vagy éppen a hagiográfiai munkákban fellelhető passzusok – ahogyan azt majd hamarosan részletesen is látni fogjuk – különbségeket mutatnak a néppel kapcsolatban alkalmazott jelzők, de a megöröklött eseménytípusok tekintetében is. A kalandozó hadjáratok kútfőinek elemzése előtt azonban szólnom kell egy olyan témáról is, amelyről mind az ezredik év előtti időszak, mind pedig az Árpád-házi királyok korának forrásai szolgáltatnak információkat: annak problémakörét fogom áttekinteni, hogy mit árulnak el a magyarság származását illetően a francia vidékek forrásai.

*

Annak kérdéskörét, hogy hogyan vélekednek a nyugati források népünk eredetét illetően, a hazai medievisztika már nem egyszer érintette;²⁹ ennek ellenére úgy vélem, hogy a már meglévő eredmények összegzése és néhány példa kiemelése elengedhetetlen, amennyiben alapos képet szeretnénk kapni a francia historiográfiai irodalom magyarságábrázolásáról. A Kelet felől érkezett nép gyakori, a más pogány törzsekéhez hasonlatos betörései szolgálhatnak magyarázatul azokra a motívumokra, amelyek az elbeszélő irodalomban a magyarok származását illető-

²⁹ Hóman Bálint: *A magyar nép neve a középkori latinságban. 1–3. közlemény.* Történeti Szemle, 6. (1917:2) 129–158, (1917:3–4.) 240–258, 7. (1918:1–2.) 1–22. Ld. még Uő.: *A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban.* In: Uő.: Történetírás és forráskritika. (Hóman Bálint munkái II.) I. Máriabesnyő – Gödöllő, 2003. (Historia incognita) 183–237; Kulcsár Péter: *A magyar ősmunda Anonymus előtt.* Irodalomtörténeti Közlemények, 91–92. (1987–1988:5–6) 523–545; Halmágyi Miklós: *Őnazonosság és idegenfelfogás a korai magyar történetírásban és ennek európai összefüggései.* In: Dobos István – Bene Sándor (szerk.): *A magyarságtudományok önértelmezései. A doktoriskolák II. nemzetközi konferenciája, Budapest, 2008. augusztus 22–24.* Budapest, 2009. 9–23. <http://mek.oszk.hu/07600/07689/07689.pdf> (letöltés: 2012. október 20.)

en felmerülnek. De mit is véltek tudni a francia területek krónikaszerzői az ezredfordulóval kereszténnyé lett ország magyarjainak eredetéről?

A források jelentős része nem jegyzett le eredetmítoszt, ám a magyarsággal kapcsolatban alkalmazott terminológia (*Ungri*, *Hungri*, *Huni*), valamint az, hogy mely népek soraiban tesznek említést kútffőink a 10. században ellenségként tekintett kalandozókról, közvetett módon arról is árulkodik, hogy mit tarthattak a nyugati historikusok a Duna vidékére 895-ben megérkezett nomádok eredetéről. Míg az avar-magyar azonosság nézete a 11. század folyamán kikopott a tradícióból, addig a hun-magyar azonosság tézise reneszánszát élte a 12. században.³⁰

Arról a mondáról, miszerint a nép neve (*Hungri*) a németül *Hunger*nek (ófel-német alakjában: *Hungar*) mondott éhséggel függene össze, legrészletesebben egy olyan, a francia és német nyelvterület határán keletkezett forrás tájékoztat bennünket, amely – műfaja révén – nem kerülhetett be az általam összeállított korpuszba. A Dado-levélként³¹ ismert episztola, amelyet Németh András szerint a 10. század első negyedében Lotaringiában, talán Montfaucon-ban jegyezhettek le, kiválóan illusztrálja, hogyan épültek be olyan elemek a magyarokkal kapcsolatos történetekbe, amelyek eredetileg a szkítákról, hunokról vagy avarokról keringtek. A szöveg fordulatait görcső alá vevő filológus úgy látja, hogy az a legenda, miszerint a *Hungrinak* mondott nép éhínség elől menekülve vándorolt volna tovább, eredetileg a hunokkal sok forrásban azonosított avarokra vonatkozhatott.³² A francia források korpuszában találunk egy olyan elbeszélő kútffőt is – Hariger (Heriger) lobbes-i apátnak a 9–10. század fordulóján lejegyzett gestáját –, amely ugyanezen mítosz valamiféle variánsát tartalmazza.³³

A nyugati forrásokban a magyarok több alkalommal szerepeltek agarénusokként, vagyis a bibliai Hágár fiának, Izmaelnek a leszármazottaiként – ily módon

³⁰ A nyugati források terminológiájával kapcsolatban ld. Kulcsár: *A magyar ősmonda Anonymus előtt*, 527–528., 533–537.

³¹ CFH II. 1234–1238. (3056. sz.); Rhabani Virtunensem ad episcopum. In: Pauler Gyula – Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar honfoglalás kútffői. A honfoglalás ezredéves emlékére*. Budapest, 1900. (repr.: Budapest, 2010) 329–334; Németh András: *A Dado verduni püspökhöz írt levél*. In: Róna-Tas András (szerk.): *Források a korai magyar történelem megismeréséhez*. Budapest, 2001. (Magyar őstörténeti könyvtár 16.) 113–161.: 121–127. (a levél latin szövege), 128–136. (magyar fordítás)

³² Németh András: *A Dado-levélben szereplő eredettörténet jelentősége a Hungri népnévvel kapcsolatban*. In: Hermann István (szerk.): *Tanulmányok Ritoók Zsigmond hetvenedik születésnapja tiszteletére*. Budapest, 1999. 105–126.: 112., 113–114., 115–121; Uő.: *A Dado verduni püspökhöz írt levél*, 138–140., 145–152.

³³ CFH II. 1121–1122. (2698. sz.); MGH SS VII. 171–172; RF V. 449–451; Dury, Christian: *Heriger of Lobbes*. In: EMCh I. 776–777; Kulcsár: *A magyar ősmonda Anonymus előtt*, 530; Halmágyi: *Önazonosság és idegenfelfogás a korai magyar történetírásban és ennek európai összefüggései*, 10.

egyébként eredetileg a szaracénokat jelölték az európai elbeszélő irodalomban.³⁴ A francia vidékek kútfői közül erről a hagyományról Hariger apát sorai látszanak tanúskodni: a lobbes-i szerzetes szerint a magyarok saját magukat mondták zsidó eredetűeknek.³⁵ A soissons-i Szent Medárd-egyház krónikája (*Chronicon sancti Medardi Suessionensis*) a 13. század derekán Európára törő tatárokat eredezteti Izmaeltól.³⁶ Feltehetjük a kérdést, nem azt jelzi-e ez utóbbi elbeszélés, hogy a kezdetben a szaracénokra alkalmazott motívumot más, a keresztény világ ellen törő pogány népek – ennek megfelelően a magyarok – bemutatásába is beépítették. Mindez rokonítható lenne azokkal az irodalmi forrásokkal, amelyek a keresztények elleni harcban a szaracénok oldalán tüntetik fel a magyarságot.³⁷ Korpuszunkban is találunk példát arra, hogy Nyugaton népünket a mohamedánokkal azonosították. Hugo Flaviniacensis (Hugues de Flavigny) a következőket írja a 917. évről: „*Rodulfus rex constitutus est, et 21. regni sui anno ab Ungaris id est Sarracenis interfectus est, et Ebbo dux castri Dolensis [...]*.”³⁸

Végezetül egy olyan motívumra kell még utalnóm, amely a hazai elbeszélő tradícióban is megtalálható: arra a mondára, amely szerint a magyarok Magóg fiaai lennének. Góggal és Magóggal kapcsolatban létezett azonban egy másik mítosz is: ez a legenda úgy tartotta, hogy népeiket, akik majd az Antikrisztus eljövetelekor zúdulnak újfent a világra, Nagy Sándor fallal rekesztette volna el Ázsiában. Az első évezred végének közeledtéhez érkezve, a megszorodó apokaliptikus víziók közepette egyáltalán nem meglepő, hogy az Európára pusztulást hozó pogány hadakban a galliaiak is Góg és Magóg népét kezdték látni.³⁹ Így nevezi a magyarokat a fent említett Dado-levél,⁴⁰ ám a francia vidéken lejegyzett történeti források sorában egyéb példát erre az eredethagyományra nem találtam.

³⁴ Kulcsár: *A magyar ősmonda Anonymus előtt*, 528–530; Halmágyi: *Önazonosság és idegenfelfogás a korai magyar történetírásban és ennek európai összefüggései*, 10.

³⁵ „[...] Ungros denique notum est huic famae assentari velle, qui et iactant, se a Iudeis originem ducere.” – CFH II. 1122. (2698. sz.); MGH SS VII. 171–172.

³⁶ „Quedam genere hominum, qui vocantur a quibusdam Tartarini, a quibusdam vero Comani, a quibusdam vero peritis creduntur esse Hysmaelite, id est filii Hysmaelis, quem habuit Abraham ex Agar ancilla sua, quos David vocat Agarenos.” – CFH I. 582. (1400. sz.); MGH XXVI. 522. A forrásról ld. RF III. 454–455; Rech, Régis: *Chronicon S. Medardi Suessionensis*. In: EMCh I. 419–420.

³⁷ Eckhardt: *A magyarság külföldi arcképe*, 92–94; Uő.: *Les Hongrois dans la Chanson de Roland et les croisés français en Hongrie*. In: Uő.: *De Sicambria à Sans-Souci*, 73–90.

³⁸ CFH II. 1200–1202.: 1201. (2932. sz.); MGH SS VIII. 357. (917. évnél); RF V. 583–584; Rech, Régis: *Hugh of Flavigny [of Verdun; Hugo Flaviniacensis, Virdunensis]*. In: EMCh I. 816.

³⁹ Eckhardt: *A magyarság külföldi arcképe*, 88; Kulcsár: *A magyar ősmonda Anonymus előtt*, 530–531; Halmágyi: *Önazonosság és idegenfelfogás a korai magyar történetírásban és ennek európai összefüggései*, 11–12. A témához ld. még: Fóti József Lajos: *Góg és Magóg*. Irodalomtörténeti Közlemények, 23. (1913) 28–59.

⁴⁰ CFH II. 1234–1238. (3056. sz.): 1236–1237.

A fentiekben áttekintett, a magyarság származásával kapcsolatos különféle elképzelések már a honfoglalók Kárpát-medencei megtelepedését követően feltűntek a forrásokban, és a hun-magyar rokonság gondolata olyannyira tartotta magát a kútfőkben, hogy az a nyugati hagyományból a magyar tradícióba is beszívargott.⁴¹ A kalandozókat más Keletről érkezett nomád népekkel vagy éppen a szaracénokkal azonosító teóriák már előkészítik azt a korántsem pozitív képet, amelyet a francia területek elbeszélő forrásai a Szent István uralkodása előtti magyarságról élénk tárnak.

*

Az egymondatos, a magyarság megítéléséről alig tanúskodó említések mellett a 9–10. századról szóló tudósításokban szép számmal találunk olyan részleteket is, amelyekben a kalandozókkal kapcsolatban valamilyen jelzõt, a néprõl alkotott véleményrõl árulkodó kifejezéseket olvashatunk.⁴²

A genti Szent Bavo-egyház krónikájában (*Chronicon sancti Bavonis Gandensis*) a magyarok barbár népként (*Ungarorum gens barbara*) szerepelnek.⁴³ Azt a rettegést, amelyet a Keletről érkező magyar csapatok Nyugat-Európai lakosaiban kelthettek, azok a passzusok fejezik azonban ki leginkább, amelyek Isten és a keresztény hit ellenségeiként (*gentem Hungarorum Deo inimicam, Hungaros fidei christianae inimicos*)⁴⁴ ábrázolják a magyarokat. Megjelenik ugyanakkor a magyar támadásokról szólva a 'félelem' kifejezés is (*metus interea falsi rumoris Hungarorum*;⁴⁵ *timor Hungrorum*⁴⁶). Az Adso Dervensis (Adson de Montier-en-Der) tollából származó Szent Aprus-miraculában (*saeva Danorum pestis, Hungrorum rabiei iuncta*) a 'veszett düh' (*rabies*) terminus olvasható népünk vonat-

⁴¹ A témához ld. Kristó Gyula: *Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk?* In: Uő.: Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest, 1983. (Nemzet és emlékezet) 313–329.

⁴² Dolgozatom jelen egységében nem vizsgálom azt, hogy első kézből szerzett értesüléssel vagy más, esetleg nem is francia területen lejegyzett kútfőből származó információval van-e dolgunk. Ha más munkákból kölcsönöztek is passzusokat a francia krónikások, az átvett és esetleg több műbe is beépült részletek ugyanúgy meghatározták a Duna-vidéki néppel kapcsolatban a nyugat-európai régiókban élő képet, mint a hadi események alkalmával szerzett közvetlen tapasztalatok. Nem választom most szét a kútfőket aszerint sem, hogy a kalandozásokkal egykorú vagy éppen jóval későbbi beszámolókkal van-e dolgunk.

⁴³ CFH I. 522. (1235. sz.) (903. évnél)

⁴⁴ *Chronicon sancti Bavonis Gandensis*: CFH I. 522. (1235. sz.) (893. és 955. éveknél).

⁴⁵ Flodoardus Remensis évkönyve: CFH II. 926–928.: 926. (2248. sz.); MGH SS III. 377. (927. évnél); RF IV. 469–471; Rech, Régis: *Flodoard of Reims*. In: EMCh I. 623–624. (Magyar fordításban Flodoardus egy másik munkájának, a *Historia ecclesiae Remensis*nek egy részlete olvasható: *Flodoard*. Ford.: Almási Tibor. In: HKÍF. 207–208.)

⁴⁶ *Translatio sancti Eugenii episcopi Toletani primi ac martyris*: CFH III. 2263. (4809. sz.), MGH SS XV/1. 652.

kozásában,⁴⁷ de jellemzik a magyarságot a legkegyetlenebb népséggként (*crudelissima gens Hungrorum*) is.⁴⁸ Folcuinus lobbis-i apát szerint a magyarok kegyetlensége csillapíthatatlan (*insatiata crudelitas*),⁴⁹ a pikárdiai Corbie egyháznak 10. századi lerombolásáról szóló feljegyzésben (*Fragmentum historicum de destructionibus ecclesiae Corbeiensis*) pedig a kalandozók aljas és annál is aljasabb férfiakként (*homines mali et pessimi*) tűnnek fel.⁵⁰

A könyörtelennek ábrázolt pogány népet ugyanakkor aligha ismerték jól a krónikások. A hosszabb tudósítások soha nem a Keletről jött magyarokkal kapcsolatban bocsátkoznak részletekbe, hanem a francia, avagy német és itáliai földön okozott károkat, a dúló hadak fosztogatásait igyekeznek minél színesebben megjeleníteni. A honfoglalást követő kor sablonos kifejezésekkel – a pogány népek és az ellenfél megjelenítésének toposzaival – ábrázolt magyarjairól ritka esetben rendelkeznek a történetírók pontosabb értesülésekkel. Minuciózusabb leírást, a magyar viszonyok közvetett vagy közvetlen ismeretét tükröző passzusokat ritkán őriztek meg a híradások. Ademar Cabannensis sokat idézett munkájában már az államalapítás korával kapcsolatban olvashatunk a sötét bőrük miatt az etiópokhoz hasonlított fekete magyarokról (*populus est colore fusco velut Etiopes*);⁵¹ a harcosok termete, megjelenése azonban ezt a momentumot leszámítva nem keltette fel a krónikások érdeklődését. A magyar szokásokról részletesebb beszámolót Albericus Trium Fontiumnál (illetve a sok helyütt az ő tudósítására támaszkodó Nagy Belga Krónikában⁵²) találunk: a nyers húst evő, embervért ivó és hátrafelé nyilazó harcosokról szóló részletet azonban egy az egyben német földről, Otto Frisingensistől (Freisingi Ottó) kölcsönözte a 13. századi champagne-i krónikás.⁵³

Békés történés kapcsán nem emlékeznek meg a források a 9–10. század Magyarországáról; a hadi eseményekről – hol a kalandozók kegyetlenségeiről, hol pedig megérdemelt vereségükről hírt adva – azonban nem egyszer annál érzékletesebb képet adnak. Tekintsünk most át, mely motívumok lelhetők fel a krónikák lapjain a győzedelmes magyarokkal kapcsolatban! A legtöbb beszámoló szűk-

⁴⁷ *Miracula sancti Apri Tullensis episcopi*: CFH II. 1634–1635.: 1634. (3724. sz.); MGH SS IV. 517. Adso Dervensisről ld. RF II. 130–131.

⁴⁸ Laurentius de Leodio (Laurent de Liège): CFH II. 1395. (3355. sz.); RF VII. 151.

⁴⁹ CFH II. 932–934.: 932. (2256. sz.); MGH SS IV. 65; RF IV. 480; Renswoude, Irene van: *Folcuin of St. Bertin [of Lobbes]*. In: EMCh I. 626.

⁵⁰ CFH II. 941. (2306. sz.); RF IV. 533.

⁵¹ CFH I. 16. (72. sz.); MGH SS. IV. 129; Bourgain – Landes – Pon (ed.): *Ademari Cabannensis Chronicon*, 152.

⁵² „gens Hungarorum [...] crudis carnibus utens, humano quoque sanguine potaretur [...]. Valent autem in sagittarum ictibus, quibus etiam dorsa vertentes nocere solent [...]”. CFH I. 523–524. (1236. sz.) A forrással kapcsolatban ld. RF III. 283.

⁵³ CFH I. 23. (103. sz.); MGH SS XXIII. 798. (893. évnél)

szavúan annyit mond el mindössze, hogy egy-egy régiót hadaink feldúlnak (*devastare, depopulare, vastare, devastare: Ungari Germaniam vastant*;⁵⁴ *Ungri populantur*;⁵⁵ *eodem anno Hungri secunda vice Franciam vastaverunt*⁵⁶); másutt viharként rohannak le (*Ungarorum gens barbara Galliam, Germaniam et Italiam invadit, ut tempestas*)⁵⁷ vagy prédájukká tesznek (*Hungari Italiam partemque Franciae, regnum scilicet Lotharii, depraedantur*)⁵⁸ egy-egy területet. A kevésbé informatív szövegek néhol megelégszenek annak közlésével, hogy a magyarok sokat ártottak (*gens Hungarorum propter peccata nostra a suis est finibus egressa et nostras deveniens in partes multaque nobis intulit mala*)⁵⁹ vagy tüzzel-vassal vitték végbe pusztításaikat (*Hungari [...] Franciam, Burgundiam, Aquitaniam ferro et igne depopulari coeperunt*;⁶⁰ *effera Ungarorum barbaries [...] fines Francorum, Burgundiorum simulque Aquitaniorum ferro metere atque igne depopulari late, pervagando coepit*;⁶¹ *multis civitatibus igni et galudio consumptis*)⁶². A magyarok a forrásoknak megfelelően sok gonoszságot cselekszenek: keresztényeket, köztük is többször egyháziakat gyilkolnak le vagy ejtenek foglyul (*Liutbaldus dux eorum comitesque et episcopos quam plurimos, illorumque superstitiosa superbia crudeliter occisa est*;⁶³ *christianos captivabant*)⁶⁴; monostorokat, templomokat rombolnak földig és égetnek fel, városokat vagy várakat vesznek be ostrommal és tesznek lángok martalékaivá (*multis civitatibus [...] consumptis, [...] super fluvium Scaldam castra ponentes; Hungari [...] Papiam ob-*

⁵⁴ Sigebertus Gemblacensis: CFH III. 2126. (4616. sz.); MGH SS VI. 345. (911. évnél); RF X. 354–360; Deploigne, Jeroen: *Sigebert of Gembloux*. In: EMCh II. 1358–1361.

⁵⁵ *Annales Floreffienses*: CFH I. 128. (303. sz.); MGH SS XVI. 622. (954. évnél)

⁵⁶ *Chronicon sancti Medardi Suessionensis*: CFH I. 582. (1400. sz.), MGH SS XXVI. 520. (954. évnél)

⁵⁷ *Chronicon sancti Bavonis Gandensis*: CFH I. 522. (1235. sz.) (903. évnél)

⁵⁸ Flodoardus Remensis évkönyve: CFH II. 926. (2248. sz.); MGH SS III. 368. (919. évnél)

⁵⁹ *Annales Laudunenses et sancti Vincentii Mettensis breves*: CFH I. 146. (356 sz.); MGH SS XV/2. 1295. (954. évnél); RF II. 296.

⁶⁰ Clarius monachus sancti Petri Vivi Senonensis: CFH I. 699. (1612. sz.) (937. évnél); RF III. 489.

⁶¹ *Annales sanctae Columbae Senonesis*: CFH I. 119. (255. sz.); MGH SS I. 105. (937. évnél); RF II. 334.

⁶² *Chronicon sancti Bavonis Gandensi*: CFH I. 522. (1235. sz.) (938. évnél)

⁶³ *Annales Laubacenses*: CFH I. 146. (352. sz.); MGH SS I. 54. (908. évnél); RF II. 295–296.

⁶⁴ *Gesta episcoporum Cameracensium*: CFH II. 1045–1047.: 1045. (2490. sz.); MGH SS VII. 428; *A cambrai-i püspökök története*. Ford.: Kordé Zoltán. In: HKÍF 241–245; RF IV. 722; Rech, Régis: *Gesta episcoporum Cameracensium (Deeds of the bishops of Cambrai)*. In: EMCh I. 695.

*sident et incendunt;*⁶⁵ *domus basilicaeque conflagratae;*⁶⁶ *aecclias incendebant;*⁶⁷ *multa monasteria sunt destructa;*⁶⁸ *incenderunt coenobium sancti Petri*⁶⁹).

A történeti irodalom gyakori toposza, hogy a magyarok betörését isteni büntetésként írják le: a Cambrai-i Püspökök Cselekedetei (*Gesta episcoporum Cameracensium*) szerint halálos bűneik miatt (*mortalium culpis exigentibus*) szenvedték el a gallok a nomád pusztításokat.⁷⁰ Forrásainkban arra is akad példa, hogy a szerző szembeállítja egymással az egyházi intézmény korai virágzásának időszakát és azt a periódust, amikor – az erkölcsi romlás következtében – az apátság a magyarok dúlásainak esett áldozatul: „*Verum idem coenobium iuxta religiositatem constructoris in omni honestate dispositum, postmodum per inhabitantium socordiam paulatim ad perversos mores et superbiam prolapsum, fallere nequivit interim Iudicis oculum, quin etiam in praesenti lueret poenas adinventionum suarum, conflagrantibus Hungaris et villam et oratorium, rapientibus quoque quicquid inibi est repertum.*”⁷¹ Egy 937. évi hadjáratról azt is tudni vélük a krónikák, hogy a magyar támadást égi jelenség előzte meg: „*sanguineae acies per totam coeli faciem apparuerunt*”.⁷²

A forrásokból élénk táruló magyarságkép – ahogyan az a kalandozó hadjáratok véres eseményeinek fényében várható volt – igencsak negatív színezetű. A francia elbeszélő hagyományban a néppel kapcsolatos jellemző fordulatok számbavétele után kérdés marad azonban, hogy hogyan láthatjuk eredményeinket a korábbi imagológiai vizsgálatok eredményeinek tükrében. Milyen helyet foglalnak el a francia források a magyar kalandozások egyéb nyugati kútfőinek sorában? Másféle híradást adnak-e népünkről, mint példának okáért a német területek forrásanyaga? Mennyire szolgálnak kifejezetten a magyarok jellemzésére azok a karakterisztikus elemek, amelyeket forrásainkból kiemeltünk?

A legegyszerűbben talán az itt feltett legutolsó kérdésre kaphatunk választ: dolgozatomban korábban magam is utaltam arra, hogy kútfőink a magyarokról szólva olyan motívumokat használnak fel, amelyek párhuzamait a szkíták, hunok és avarok bemutatásában, de a szaracénok ábrázolásában is megtalálhatjuk. A krónikák és évkönyvek toposzoknak is tekinthető fordulatai nem kizárólagosan a Kárpát-medencéből kiinduló kalandozó hadjáratok bemutatásának jellegzetes

⁶⁵ *Chronicon sancti Bavonis Gandensis*: CFH I. 522. (1235. sz.) (938. és 925. éveknél)

⁶⁶ Flodoardus Remensis évkönyve: CFH II. 927. (2248. sz.); MGH SS III. 384. (937. évnél)

⁶⁷ *Gesta episcoporum Cameracensium*: CFH II. 1045. (2490. sz.); MGH SS VII. 428. (953. évnél)

⁶⁸ Hugo Floriacensis: CFH II. 1202–1203. (2934. sz.); MGH SS IX. 382. (926. évnél); RF V. 584–585; Rech, Régis: *Hugh of Fleury*. In: EMCh I. 816.

⁶⁹ Clarius monachus sancti Petri Vivi Senonensis: CFH I. 699. (1612. sz.)

⁷⁰ CFH II. 1047. (2490. sz.); MGH SS VII. 456.

⁷¹ *De sancto Marcello martyre*: CFH II. 835. (1914. sz.)

⁷² *Annales sanctae Columbae Senonesis*: CFH I. 119. (255. sz.); MGH SS I. 105.

elemei: ugyanezen jelzőkkel, hasonló szókinccsel találkozhatunk bármely esemény leírása kapcsán, amikor a kereszténységet valamiféle pogány nép támadása fenyegeti.⁷³

Ami a francia forrásoknak az államalapítás előtti időszak kútfőiben elfoglalt helyét illeti, meg kell állapítanunk, hogy az évkönyvek, krónikák és szentélet-rajzok többségükben olyan beszámolókat – gondolok itt elsősorban a magyarok itáliai vagy német betöréseire vonatkozó híradásokra – őriztek meg számunkra, amelyek vagy rendkívül szűkszavúaknak bizonyulnak, vagy pedig adataik más területek forrásanyagából is megismerhetők. Flodoardus Remensis rendkívül színes elbeszélése mellett akadnak azonban más, talán kevésbé ismert krónika- és *vitarészletek* is a magyarok galliai betöréseiről: a szerzetesközösségek sokszor jegyezték fel azt, milyen pusztítást végeztek kalandozóink. Ezek a francia földön keletkezett leírások ugyanakkor nem sokban különböznek a népet említő egyéb nyugati kútfők vonatkozó – és a pogány ellenséggel kapcsolatos sztereotípiákat a magyarokra is alkalmazó – részleteitől.⁷⁴

*

Ahogy forrásaink áttérnek az ezredfordulót követő magyar história bemutatására, szinte egyetlen csapásra tűnik el kútfőinkből az a negatív kép, amelyet a kalandozások korával kapcsolatban a különféle híradások megőriztek. Természetesen a krónikásoknak tudomásuk van a pogány múltból – nem egyszer ugyanazon elbeszélő munkán belül mindkét korszakra találunk adatot –, ám a Magyar Királyság egyértelműen a keresztény országok sorába lépett. Arra, hogy az egykori kalandozások emléke mellett hogyan látják népünk helyét a 13. század Franciaországában, igen jól rávilágít Humbertus de Romanis (Humbert de Romans) leírása: a szerző a kereszténység ellenségei között említett barbárokról külön is kiemeli, hogy ezen népek már Krisztus hitére tértek: „*Vandali qui et Poloni, Huni qui et Hungari, Gothi qui et Daci, sunt effecti catholici: Sarraceni vero nulli vel paucissimi sunt conversi.*”⁷⁵ Azzal, hogy Magyarország kereszténnyé lett, gyakorlatilag eltűntek forrásainkból a kalandozó néppel kapcsolatban alkalmazott állandó toposzok.⁷⁶

Nem tartom itt szükségesnek, hogy részletes listáját adjam a francia forrásokban fellelhető magyar vonatkozású eseményeknek; csupán a kútfők megfelelő

⁷³ Eckhardt: *A magyarság külföldi arcképe*, 87–94; Körmendi: *A magyarság ábrázolása a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig*, 37–38.

⁷⁴ Vö. pl. Radek: *A középkori német nyelvű historiográfia magyarságképéről egy imagológiai kutatás nyomán (1150–1134)*, 60–69.

⁷⁵ CFH II. 1204. (2940. sz.); RF V. 613–614.

⁷⁶ Körmendi: *A magyarság ábrázolása a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig*, 38–39., 41–42.

részleteinek átvizsgálása során levont legfontosabb következtetéseket szeretném ezen a helyen bemutatni.

A 11. század felülreprezentált a francia forrásanyagban a későbbi korokhoz viszonyítva – és ezen a blokkon belül is többségében vannak a Szent István korára, illetve az első keresztes hadjárat eseményeire vonatkozó híradások.⁷⁷ Nem csupán azt mondhatjuk el, hogy ebből a periódusból ismert a francia szerzők előtt a legtöbb magyarországi esemény, de azt is, hogy ezzel az időszakkal foglalkozik a legnagyobb számú kútfő. A 12. század kevésbé keltette fel a krónikások érdeklődését. III. Béla (1172–1196) francia házassága felbukkan ugyan a forrásokban,⁷⁸ de leginkább a második, valamint a harmadik keresztes had seregeinek átvonulása foglalkoztatja a szövegek lejegyzőit: Odo de Deogilo (Odon de Deuil, Eudes de Deuil, Deuil-i Odó) beszámolójának⁷⁹ kivételével ezek azonban meglehetősen szűkszavú tudósítások. A 13. század – bár annak hazai eseményei a megelőző évszázad történéseihez képest lényegesen jobban feltérképezhetőeknek tűnnek – a Magyar Királyság nyugati kapcsolatainak és a Magyarországra érkező francia klerikusok jelenlétének⁸⁰ ellenére szintén kevésbé ismerhető meg a francia forrásokból. A tatárjárás utáni időszakból szinte csupán egyetlen magyarországi vonatkozású eseményről – az 1260. évi cseh-magyar háborúskodásról – nyerhetünk az áttekintett forráskorpuszból érdemleges, francia földre bizonyára külhoni közvetítéssel érkezett adatot.⁸¹ Emellett mindössze a dinasztikus házasságok – így Martell Károly hitvese, Magyarországi Mária – révén utalnak kútfőink a távoli királyságra.⁸² A legtöbb híradás – a korábbiakhoz hasonlóan – a szentföldi hadi vállalkozásokról tudósít: a negyedik keresztes hadjárat Zárát ostromló seregeiről, valamint II. András 1217. évi hadjáratáról. Annak ellenére, hogy ez utóbbi vállalkozás alkalmával a magyarok maguk is részt vettek a Szentföld felszabadítására tett kísérletben, a francia kútfők szinte semmilyen adalékot nem szolgáltatnak sem a magyarok hadait és keleti cselekedeteit, sem pedig a

⁷⁷ Minderről részletesebben ld. Csáky Judit: *A 11. századi Magyarország a francia kútfők tükrében*. Fons, 18. (2011:2) 147–208.

⁷⁸ Albericus Trium Fontium (MGH SS XXIII. 858.); Balduinus Ninoviensis (CFH I. 390. [773. sz.]); Chronicon Belgicum magnum (CFH I. 525. [1236. sz.]); Chronicon sancti Martini Turonensis (CFH I. 581. [1397. sz.]); Guillelmus Brito (CFH II. 1101. [2640. sz. és 2641. sz.]); Rigordus (CFH III. 2054. [4432. sz.]); Robertus Autissiodorensis (CFH III. 2059. [4441. sz.])

⁷⁹ CFH III. 1718–1722. (4068. sz.); MGH SS XXVI. 61–66; *Krónikások – krónikák*, 149–165.: 154–159; RF VIII. 337; Pysiak, Jerzy: *Odo of Deuil [Odon de Diogilo; Eudes de Deogilo]*. In: EMCh II. 1162–1163.

⁸⁰ Koszta László: *Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251)*. Aetas, 10. (1994) 1. sz. 64–88.

⁸¹ Cornelius Zantfliet: CFH I. 796–797. (1816. sz.); Guillelmus de Nangiaco: CFH II. 1102. (2645. sz.); MGH SS. XXVI. 683; RF V. 312–314; Williman, Daniel: *Guillaume de Nangis*. In: EMCh I. 743–744.

⁸² Ld. pl. Cornelius Zantflietnél: CFH I. 797. (1816. sz.) (1268. évnél).

népet vagy az országot illetően.⁸³ Jóval értékesebbek az 1202. évi zárai ostromra vonatkozó híradások.⁸⁴ Mindezen események mellett természetesen a tatárok pusztításairól szól a legtöbb – sokszor szűkszavú – beszámoló.⁸⁵

Összességében azt láthatjuk tehát, hogy hosszabb tudósítások a keresztes hadjáratok átvonuló hadaival kapcsolatban maradtak fent: ezek a beszámolók a Magyar Királyságról első kézből – az ide látogató lovagoktól – szerzett információkon alapulnak, és a nép megítélésével kapcsolatban is kínálnak némi fogódzót. Ezen szövegek mellett a világkrónikák is nem egy alkalommal őriztek meg egészen sok magyar vonatkozású adatot, értesüléseik nagy része azonban más kútfőből kölcsönzött információ. A maga nyolcvannál is több feljegyzésével – és adatainak jellege miatt is – kiemelkedő jelentőségű Albericus történeti munkája.

A források uralkodóinkat sem nagyon ismerik: ez a tény is jelzi a magyar területek iránt való érdeklődés hiányát. István mellett tudnak még szövegeink arról a Kálmánról (Ordericus Vitalisnál *Columbanus*⁸⁶), akinek országán az első keresztes hadjárat seregei átvonultak, vagy szólnak kútfőink a francia területéről feleséget vevő III. Béláról: a királynak még valamiféle torzult titulátúráját is közli – talán okleveles forrás alapján – Rigordus (Rigord).⁸⁷ Jellemző ugyanakkor, hogy az 1217. évi eseményekről szóló tudósítások jórészt hallgatnak a magyar uralkodó nevére. Kivételként megemlíthetjük Philippe Mouskès beszámolóját, amelyben a jó András király is megjelenik.⁸⁸ Ismét kitűnik tehát a francia történétírók sorából a magyar királyok – kissé pontatlan, ám teljes – listáját adó Albericus.⁸⁹

Ebben az esetben is igaz az, hogy a magyar vonatkozású tudósítások nagyrészt hadi vállalkozásokhoz kapcsolódnak: nem csupán olyan eseményeket örökítenek meg, amikor franciák és magyarok kerülnek kontaktusba, de átveszik például más kútfőkből a 11. századi német támadásokra és a belháborúinkra vo-

⁸³ Ld. Philippe Mouskès (CFH III. 1973–1976. [4252. sz.]; MGH SS XXVI. 765., 768., 815–819; RF IX/1–2. 199–201; Dury, Christian: *Mousquet, Philippe [Mousket]*. In: EMCh II. 1125.) vagy Ernoul és Kincstartó Bernát (CFH II. 909–912. [2174. sz.]) tudósítását.

⁸⁴ Csernus: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország*, 146–152; Körmendi: *Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája*, 202–204.

⁸⁵ Ld. pl. *Annales Floreffienses*: CFH I. 128. (303. sz.); *Praeclara Francorum facinora variaque ipsorum certamina*: CFH III. 1988. (4288. sz.).

⁸⁶ CFH III. 1751. (4093. sz.); RF VIII. 394–397; Mathey-Maille, Laurence: *Orderic Vitalis*. In: EMCh II. 1169.

⁸⁷ „[...] a Bele rege Hungariae, Panoniae, Cromaciae, Auatie, Dalmatie, Ramae” – CFH III. 2054. (4432. sz.); RF X/1–2. 131–133; Rech, Régis: *Rigord*. In: EMCh II. 1278–1279.

⁸⁸ „Li buens rois de Hungrie, Andrius” – CFH III. 1973. (4252. sz.); MGH SS XXVI. 765.

⁸⁹ A királylistáról ld. Veszprémy László: *A korai magyar évkönyvekről. Kapcsolatok és kölcsönzések az évkönyvek, krónikák és krónikakivonatok között*. In: Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely (szerk.): *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Pécs, 2010. 11–22., 16–17.

natkozó utalásokat is.⁹⁰ Ezek mellett nagy súllyal szerepelnek a dinasztikus összeköttetések: külfönből érkezett királynéink mellett felbukkan a krónikákban annak a Szent Erzsébetnek az alakja,⁹¹ akinek magyar származását nagyon is számon tartották Nyugaton. A keresztes háborúk mellett további közvetlen kontaktust jelentett a két nép között az, ha francia zarándokok haladtak keresztül az országon: ilyenre szintén találunk a kútfőkben példát,⁹² csakúgy, mint a magyarországi valon betelepülésekre.⁹³ Eseménytörténeti szempontból is jelentőséggel bír, hogy mind György kalocsai érseknek (1050),⁹⁴ mind pedig Miklós esztergomi érseknek (1181–1184 e.)⁹⁵ a nevét úgy őrizték meg számunkra a francia elbeszélő források, hogy ezen személyekre nézve kevés egyéb adattal rendelkezünk.⁹⁶

A számos téma közül, amelyet szövegrészleteink a magyarság nyugati megítélése iránt érdeklődő kutató számára szolgáltatnak, jelen írásban egyetlen problémakört emelek mindössze ki: arról kívánok szólni, vajon láthatjuk-e bármiféle nyomát az ezredforduló utáni eseményekről tájékoztató beszámolókból az egykori pogány múltnak. Kérdésünkre elsőként a Szent István koráról hírt adó szövegekben kereshetünk választ, ám ugyancsak érdekes lehetnek azok a kútfők, amelyek 11. század végi – 13. századi események kapcsán emlékeznek meg gonosz magyarokról.

A fiatal Magyar Királysággal foglalkozó krónikarészleteken végigtekintve azt találjuk, hogy a francia földön keletkezett narratív források háromféle információt őriztek meg Szent István országával kapcsolatban: a) A keresztény hitre térésről szólva utalnak kútfőink a 9–10. századi magyarság pogány mivoltára: a több forrásban feltűnő, az egykor bálványimádó néppel kapcsolatos rövid megjegyzés

⁹⁰ Ld. pl. *Annales Parchenses* (RF II. 311.): CFH I. 173. (408. sz.); MGH SS XVI. 602. (1042. és 1043. évnél).

⁹¹ Pl. a *Chronicon Belgicum magnum*, amely az 1232. esztendőnél tudósít Erzsébet haláláról (CFH I. 526. [1236. sz.]).

⁹² Ademar Cabannensis: CFH I. 17. (72. sz.); MGH SS IV. 146. (1026. évnél), Bourgain – Landes – Pon (ed.): *Ademari Cabannensis Chronicon*, 184–185.

⁹³ A 11. században hazánkba érkezett vallón kanonokokról ld. pl. Laurentius de Leodio: CFH II. 1395. (3355. sz.); MGH SS X. 492.

⁹⁴ *Miracula sancti Gerardi episcopi Tullensis*: CFH II. 1641. (3736. sz.); MGH SS IV. 509; György érsekről ld. Udvardy József: *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)*. Köln, 1991. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.) 28–32.: 29–31.

⁹⁵ Gaufrédus de Bruil: CFH II. 975–976. (2387. sz.); RF IV. 648–649; Thoroczkay Gábor: *I. Miklós*. In: Beke Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Budapest, 2003. 72–75.: 73.

⁹⁶ György érsekségének tényét – a francia területen lejegyzett elbeszélő forrás mellett – egy pápai oklevél is rögzítette (CFH II. 1450–1451. [3427. sz.]; Udvardy: *A kalocsai érsekek életrajza [1000–1526]*, 29.). Miklósról – akinek működéséről hazai diploma is szól – külföldi elbeszélő forrásaink sorában mindössze a francia krónikában olvashatunk (Thoroczkay: *I. Miklós*.).

(*gens Ungarorum hactenus idolatriae dedita*)⁹⁷ mellett Rodulfus Glaber tollán érzékletesebb leírás is született a keresztény és a pogány világ közti különbségekről.⁹⁸ b) Megemlékeznek kútfőink arról is, hogy kinek köszönhetően tértek a magyarok keresztény hitre: a híradások mindebben a vezető szerepet olykor Istvánnak, máskor Gizellának vagy éppen III. Ottónak tulajdonítják.⁹⁹ c) A nyugati zarándokok átvonulásáról szóló tudósítások – így például az I. András vendégszeretetéről is szót ejtő Szent Lietbert-életrajz (*Vita sancti Lietberti episcopi Cameracensis*)¹⁰⁰ – arról tanúskodnak, hogy a Magyar Királyság képe a francia historiográfiában igen gyorsan öltött pozitív színezetet.

A későbbi forrásanyagban ennek megfelelően mindössze elszórtan találunk olyan utalásokat, amelyek a magyarság negatív megítéléséről árulkodnak. Az 1096. évi zimonyi ostrom csalárd magyarjainak ismertebb példája¹⁰¹ helyett most két olyan tudósítást szeretnék idézni, amely egy jóval későbbi eseményről szól: a Magyarországi Jakab mester vezette eretnekmozgalomról (1251).¹⁰² Egy 13. századi Le Mans-i híradás (*Gesta episcoporum Cenomanensium*) megemlékezik arról a gonosztevőkből álló csoportról, amelynek vezetőjét egy bizonyos *Hungarus*ként adja meg: a forrásszövegben az ördög küldötteinek tekintett eretnekek élén álló személy – a *chanson de geste*-ek magyarjaihoz hasonlóan – Mohamedet hívja segítségül.¹⁰³ Szükszavúbb, ám ugyancsak a mozgalom gonosz cselekedeteiről szóló beszámolót olvashatunk Guillelmus de Nangiacónál (Guillaume de Nangis).¹⁰⁴

Kérdéses azonban, hogy valóban az egykori pogány múlt emléke idéződhet-e fel azon szövegek lejegyzői előtt, akik a 13. századi eretnekmozgalom vezetőjét – vagy akár a kereszties seregekben kárt tevő zimonyiakat – a 10. századi magyarokhoz hasonlatos módon jelenítették meg. Sokkal inkább vélekedhetünk úgy, hogy krónikásaink ezeken a helyeken olyan toposzokkal éltek, amelyeket – a barbárok mellett – az eretnekekre és általában véve az ellenségre is alkalmaztak.

*

⁹⁷ Ld. pl. Sigebertus Gemblacensisnél: CFH III. 2127. (4616. sz.); MGH SS VI. 354. (1010. évnél).

⁹⁸ CFH III. 2064. (4466. sz.); MGH SS VII. 59; Rodulfi Glabri *Historiarum libri quinque*, 38.

⁹⁹ Albericus Trium Fontiumnál Sigebertus Gemblacensis nyomán Gizella, a magyar értesülések révén pedig István szerepe is hangsúlyos: CFH I. 26. (103. sz.); MGH SS XXIII. 779. (1010. évnél). Az *Annales Virdunenses* (RF II. 346–347.) III. Ottót tekinti a magyarok megtérítőjének: CFH I. 211. (495. sz.); MGH SS IV. 8. (988. [1010.] évnél).

¹⁰⁰ CFH III. 2464–2465. (5030. sz.)

¹⁰¹ Guillelmus Tyrensis: CFH II. 1106., 1113. (2658. sz.)

¹⁰² Gábrriel Asztrik: *Magyarországi Jakab „eretneksége” a XIII. századi Franciaországban*. Pécs, 1941.

¹⁰³ CFH II. 1047–1048. (2491. sz.); RF II. 112–113.

¹⁰⁴ CFH II. 1103. (2646. sz.)

Végezetül térjünk vissza az irodalomtörténetnek a magyarság franciaországi ábrázolásával kapcsolatos, a dolgozatunk elején már említett eredményeire! Az irodalmi művek számos magyar vonatkozású töredékeinek vizsgálata után vont le Király Ilona azt a következtetést, miszerint ezek az alkotások a magyar nép megítélésének kettősségéről árulkodnak. A *Chanson de Roland*-ban is fellelhető, a kalandozó hadjáratok pusztításaira visszavezethető pogány harcosok képe egészen a 14. századig fenntartotta magát a francia irodalomban, ám ezzel a pejoratív színezetű látásmóddal párhuzamosan megjelent a keresztény Magyar Királyság ábrázolása is.¹⁰⁵ A francia vidékektől messze fekvő országot pozitívan beállító elbeszélésekben is tetten érhetőek bizonyos toposzok: a Nyugat – a 19. századi romantika terminusával élve – egzotikus országgént tekintett a Kárpát-medence államára. Gyakori motívuma volt ezeknek a mesés történeteknek, hogy hősüket magyar származásúnak írták le, vagy a távoli uralkodót legendásan gazdag királyként mutatták be.¹⁰⁶

Ha a kutatásban sokszor idézett tézisek összegzése után feltesszük mármost azt a kérdést, hogy vajon mennyiben felel meg az elbeszélő források magyarság-ábrázolása az itt összefoglaltaknak, a vizsgált forráskorpusz alapján a következőket láthatjuk:

- a) Bár a történeti források a Magyar Királyságot az ezredik évet követően egyértelműen elfogadják a keresztény államok sorában, az egykori kalandozók pusztításai jóval érdekesebbek voltak a világkrónikák összeállítói számára, mint a velük kortárs és immár Krisztus hitét valló magyar állam. Ennek a korábbi időszaknak az emléke – az elbeszélő források tanúsága szerint is – mélyen élt a francia vidékeken: nem meglepő tehát, hogy a kereszties hadjáratok idejében megalkotott énekekben nem egyszer a kereszténység ellenségei oldalán harcolnak magyarjaik.
- b) A narratív kútfőkben – az irodalmi forrásokkal ellentétben – nem találunk visszatérő fordulatokat a már kereszténnyé lett királyság vonatkozásában; ám az irodalmi szövegek toposzainak kialakulásában szerepet játszhattak a gazdag keleti országot megjelenítő kereszties források¹⁰⁷ vagy azok a tudó-

¹⁰⁵ Király: *Szent Márton magyar király legendája*, 91.

¹⁰⁶ Csernus: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország*, 136–141.

¹⁰⁷ Gazdag országról szól pl. Guibertus Novigentis (CFH II. 1096–1097. [2626. sz.]; Nogent-i Guibert: *Isten tettei a frankok által*. Ford., bev. jegyz.: Veszprémy László. In: Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor (szerk.): *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szeged, 2006. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) 215–217; RF V. 267–269; Sweetenham, Carol: *Guibert de Nogent [Guibertus abbas Novigenti]*. In: EMCh I. 740–741.).

sítások, amelyek a magyar földről érkezett szentéletű királylányról, Erzsébetről adtak hírt.¹⁰⁸

A kétféle tradíció – a történeti és az irodalmi hagyomány – kölcsönhatását jól illusztrálja az a részlet, amelyet dolgozatom zárásaképpen idézni szeretnék: „*Item adhunc regnante et vivente Lodovico rege, venerunt in terram homines mali et pessimi, Isembardus et Wermondus, qui gravi destuxerunt ecclesiam nostram, quam [sc. destructionem – Cs. J.] fecerunt Huni, scilicet Isembardus et Wermondus, venerunt post decessum alii homines mali et pessimi, qui dicuntur Loherenc, in terram istam.*”¹⁰⁹ A történeti feljegyzésben a hadak vezetőiként *chanson de geste*-ek szereplői tűnnek fel: az itt magyarnak mondott Isembart és Gormont közül az előbbi a hősi ének szerint a frankok seregéből szegődött a mohamedánok oldalára, míg utóbbi szaracén király volt.¹¹⁰ Mindez szorosan kapcsolódik annak gondolatköréhez, hogy hogyan is mosódtak össze a kereszténység ellenségeinek tartott és általában állandó fordulatokkal bemutatott népek a nyugati elbeszélő forrásokban.

¹⁰⁸ Erzsébet alakjának és a magyar földről származó királylány motívumának a kapcsolatáról ld. Falvay: *Szent Erzsébet, Szent Vilma és a magyar királyi származás mint toposz Itáliában*, i. m.

¹⁰⁹ *Fragmentum historicum de destructionibus ecclesiae Corbeiensis*: CFH II. 941. (2306. sz.)

¹¹⁰ Bayot, Alphonse: *Introduction*. In: Gormont et Isembart. *Fragment de chanson de geste du XIIe siècle*. Paris, 1914. (Les Classiques Français du Moyen Âge) I–XIV., VII–IX.

GEFFREI GAIMAR VERSES KRÓNIKÁJÁNAK MAGYAR VONATKOZÁSAI

Az anglo-normann Geffrei Gaimar az európai népnyelvű történetírás egyik első képviselője. *Estoire des Engleis* (1136–1137) című műve az Angolszász krónika alapján készült verses fordítás, amely az ófrancia nyelv anglo-normann dialektusában íródott, s a 6. századtól 1100-ig beszéli el Britannia történetét. Hogy főúri közönsége kedvében járjon, legfőbb forrásának száraz, évkönyv-jellegű híradásait nemegyszer udvari színezetű elbeszélésekkel kerekítette ki, így Gaimar művét elsősorban nem történeti forrásértéke, hanem irodalmi és kulturális jelentősége miatt becsüli nagyra a kutatás. A figyelmes szem azonban éppen az *Estoire* magyar vonatkozású regényes híreiben fedezhet fel hiteles történeti magot. Az első híradás jól ismert: a Magyarországon menedékre lelő *aethelingek* lovagregénybe illő históriája látszólag valóban nem tarthat számot történeti hitelre. Az események színhelyeként megjelölt állítólagos magyarországi Gardimbre nevű városnak azonban talán van történeti magja, s Vasbordájú Edmund árváinak oroszországi bolyongásaihoz kapcsolódhat. Gaimar második híre Hitvalló Edvárd királyra vonatkozik, aki ifjú éveit féltestvére fiaihoz hasonlóan száműzetésben töltötte, csakhogy a normandiai herceg udvarában. Az *Estoire* szerint a dán uralom megszűnésének idején Edvárd éppen Magyarországon tartózkodott, s unokatestvéreivel együtt a *velecase* nép ellen harcolt. E rejtélyes népet eddig egy keleti szláv törzsszel próbálták azonosítani, s nem oldódott meg, hogy hogyan került Gaimarnál Edvárd Magyarországra. Véleményem szerint a *velecase* név a normandiai Vexin tartományt rejt, amelynek grófjaival Edvárd már száműzetése idején rokoni kapcsolatban állt, az unokatestvér pedig valójában nem más, mint I. Róbert normandiai herceg, aki Ordericus Vitalis tudósítása szerint az I. Henrik francia királynak nyújtott katonai segítségért (1032) cserébe Vexin birtokába jutott.

A történettudomány a legutóbbi időig igen mostohán bánt a középkori elbeszélő kútfők egyik legizgalmasabb csoportjával, a 12. századi népnyelvű *estoire*-ok hiteles előadást és a főúri közönség szórakoztatását egyaránt szem előtt tartó sajátos műfaji ötvözetével. E művek már pusztán stílusuk miatt nemegyszer könnyűnek találtattak a forráskritika mérlegén, s a különös szigorral kimondott korai ítélet történészek generációit rettentette el, hogy az összkép megalkotásához Geffrei Gaimar, Wace vagy Benoît de Sainte-Maure verses históriáinak mozaikjait felhasználják. Csaknem fél évszázad hosszú hallgatása után a közönség most korszerű kritikai kiadásban olvashatja az első francia nyelvű történeti tárgyú munkát, az anglo-normann Geffrei Gaimar *Estoire des Engleis* című művét, így remélhető, hogy a történészek érdeklődését végre felkelti a népnyelvű irodalom e figyelemreméltó korai remeke.¹

¹ Alexander Bell 1960-ban megjelent kiadása (*L'Estoire des Engleis by Geffrei Gaimar*. Ed. Bell, Alexander. Anglo-Norman Text Society 14–16. Oxford, 1960) nem élénkítette meg az érdeklődést Gaimar krónikája iránt. Az utóbbi évtizedekben egyre erőteljesebb figyelem irányult az ud-

Az első francia nyelven alkotó történetíró, Geffrei Gaimar verses krónikája hazánkban Vasbordájú Edmund angol király fiainak magyarországi tartózkodásával kapcsolatban vált ismertté.² Beszámolóját az *aetheling*ek keleti bolyongásáról nemcsak az teszi kivételessé, hogy a szárazabb hangnemű szerzetes-történetírók tollán is kalandregénybe illő történetet az udvari stílus színpompás köntösébe öltöztette, hanem az a tény is, hogy a díszes ruházatnak teljességgel önálló, ám a többi kútfőt jól kiegészítő történeti váz ad szilárd tartást. Vasbordájú

vari művelődés, az elbeszélői identitás, a fordítási technikák, ill. az elbeszélő és közönsége viszonyának kutatására, így törvényszerűen fedezték fel ismét Gaimart a filológusok, irodalomtörténészek és nyelvészek, akik kutatási területeik számos izgalmas jelenségét először éppen nála figyelhetik meg. Így vált időszerűvé a legújabb kétnyelvű *editio*, amelyet én is használtam: Geffrei Gaimar: *Estoire des Engleis. History of the English*. Ed. and transl. Short, Ian. Oxford, 2009. A történészek továbbra sem tartják sokra Gaimart, ám legutóbb John Gillingham, Paul Dalton és Ian Short értékes – elsősorban kortörténeti – forrásként értékelték. Ld. Gillingham, John: *Gaimar, the Prose Brut and the Making of English History*. In: Uő: *The English in the Twelfth Century: Imperialism, National Identity and Political Values*. Woolbridge, 2000; Uő: *Kingship, Chivalry and Love: Political and Cultural Values in the Earliest History Written in French: Geffrei Gaimar's Estoire des Engleis*. In: *The English in the Twelfth Century*, 233–258; Dalton, Paul: *The Date of Geoffrey Gaimar's Estoire des Engleis, the Connections of his Patrons, and the Politics of Stephen's Reign*. *Chaucer Review*, 42. (2007) no. 1. 23–47; Uő: *Geffrei Gaimar's Estoire des Engleis: Peacemaking, and the Twelfth-Century Revival of the English Nation*. *Studies in Philology*, 104. (2007) 427–454; Short, Ian: *Gaimar's Epilogue and Geoffrey of Monmouth's Liber vetustissimus*. *Speculum*, 69. (1994) 323–343. Különösen izgalmas a Gaimart a 12. századi reneszánsz népnyelvű történetírásának kontextusában vizsgáló Peter Damian-Grint monográfiája, amely azokat az eszközöket veszi számba, amelyekkel az *Estoire* szerzője elbeszélői hitelét kívánta megszilárdítani l. Damian-Grint, Peter: *The New Historians of the Twelfth-Century Renaissance. Inventing Vernacular Authority*. Woolbridge, 1999.

- ² A hosszú vitát Gabriel Ronay, legutóbb pedig Laszlovszky József foglalta össze l. Ronay, Gabriel: *The Lost King of England: The East European Adventures of Edward the Exile*. Woolbridge, 1989; Laszlovszky József: *Angolszász hercegek a 11. századi Magyarországon*. In: Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna: *Angol–magyar kapcsolatok a középkorban I–II*. Mária-besznyő, 2008–2011. I. 41–62. A hercegek oroszországi tartózkodását bizonyító *Estoire*-ra először Kropf Lajos figyelt fel 1896-ban l. Kropf Lajos: *Ágota királynő származása*. Turul, 14. (1896) 49–53. Az ő véleményét veszi át Karácsonyi János: *A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre*. Nagyvárad, 1926. 109–110. Fest Sándor foglalkozott ismét részletesebben Gaimar krónikájának forrásértékével: miközben elvetette az *aetheling*ek hosszabb oroszországi tartózkodásának hírért, hitelesnek találta az idősebb fivér magyarországi házasságáról szóló értesülést. L. Fest Sándor: *Szent Margit skóciai királyné magyar származása*. Budapesti Szemle, 694. sz. (1935) 276–305. kül. 294. 1. jegyz., 297–298. és Uő: *Eadmund Ironside angol-szász király fiai Szent István udvarában. Skóciai Szent Margit*. In: Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I–III*. Budapest, 1938. II. 527–551. kül. 543–545. Vele szemben ld. Herzog József: *Skóciai Szent Margit származásának kérdése*. Turul, 53. (1939:1–2) 1–42. kül. 17–18. és Uő: *Skóciai Szent Margit származásának kétségéhez*. Turul, 54. (1940:1–2) 3–46. Szent Margit édesanyjának származását Vajay Szabolcs tisztázta véglegesen l. Vajay Szabolcs: *Agatha, Mother of St. Margaret, Queen of Scotland*. *Duquesne Review*, 7. (1962) no. 2. 71–80; Vajay Szabolcs: *Skóciai Szent Margitról...*. In: Beke Margit – Bárdos István (szerk.): *Magyarok kelet és nyugat metszéspontján. Nemzetközi történeti konferencia előadásai. Esztergom 1994. április 13–15*. [Esztergom], [1994]. 115–123.

Edmund fiainak históriája jól ismert: az idősebbik fivér házasságáról és Skóciai Szent Margit származásáról folytatott vita több ízben is fellángolt a 20. század során. Ezúttal egy másik *aetheling*, Hitvalló Edvárd angol király állítólagos magyarországi tartózkodásáról lesz szó, amelyről egyedül Gaimarnál olvashatunk. Mindkét magyar vonatkozású híradás azzal a tanulsággal szolgál, hogy körültekintően, ám mégis bátorsággal kell Gaimar krónikáját megközelítenünk, hogy a hiteles történeti mag birtokába juthassunk. Az *Estoire des Engleis* által felvetett kérdések megoldása előtt azonban meg kell ismerkednünk a történeti irodalom e kivételes darabjával.

Mivel más korabeli forrásban neve nem maradt fenn, mindent, ami Gaimarról tudható, az *Estoire des Engleis* tartotta fenn. Ebben azonban hat alkalommal is megnevezi magát, s kora egyik legöntudatosabb történetírójának bizonyul, amikor hosszú epilógusban ad számot műve keletkezésének körülményeiről és szerzői elveiről.³ Az *Estoire* tizennégy hónap alatt, vélhetően 1137 áprilisában készült el, s Gaimar a kisebb hatalmú lincolnshire-i normann földbirtokosok közé tartozó Constance Fitz Gilbertnek ajánlotta.⁴ A területet egykor a dánok uralták, s az évszázadokig érvényesülő skandináv kulturális hatás Gaimarnál is tetten érhető.⁵ A Fitz Gilbertekéhez hasonló kisebb vidéki udvarok az anglo-normann világi irodalom első központjai voltak, s a szerzőket pártfogásukba vevő családok között – amint ez Gaimar utószavából is kiderül – kézzel a kézre jártak a művek; Lady Constance a kódexek másolásának költségeit is állta, s tudjuk, hogy az elkészült könyveket szívesen olvasgatta hálószobájában.⁶

A Brit-sziget lakóinak történetét tárgyaló krónika eredetileg két könyvből állt, ám csak a második rész, a 495 és 1100 közötti eseményekről tudósító *Estoire des Engleis* maradt ránk. Gaimar nevezetes utószavának sorai, valamint a mű egyes

³ Az informatív utószóra l. Short: *Gaimar's Epilogue*, 323–343; Damian-Grint: *The New Historians*, 94–96, 114–117, 218–220.

⁴ A mű születésének időpontjára Short: *Gaimar's Epilogue*, 336–338. Paul Dalton véleménye szerint az *Estoire* 1141 és 1150 között keletkezett l. Dalton: *The Date of Geoffrey Gaimar's Estoire des Engleis*, 31–37.

⁵ Az *Estoire* tartotta fenn a Havelok dán királyfi *sagáját*, amely később az udvari irodalom kedvelt témája lett. Gaimar nem holmi tengeri rablóknak tekintette a dánokat, sőt, igyekezett angliai tartózkodásukat jogosnak beállítani. Ezt szolgálta a kelet-angliai viking hagyományokból táplálkozó Havelok-epizód is, amely Nagy Knut uralmát előlegezi meg. L. Bell, Alexander: *Gaimar's Early Danish Kings*. Publications of the Modern Language Association 65. (1950) 626–627; *Estoire des Engleis*, Introduction, xliii.

⁶ Ez a hálózat szépen kirajzolódik a műben kitüntetett figyelemben részesített családok történeteiben és Gaimar utószavában l. Short: *Gaimar's Epilogue* 336; *Estoire des Engleis*, Introduction, xi. A népnyelvű udvari irodalom közönségének formálódó ízléséről és olvasási szokásairól l. Rector, Geoff: *En sa chambre sovent le lit: Literary Leisure and the Chamber Sociabilities of Early Anglo-French Literature (c. 1100–1150)*. Medium Aevum, 81. (2012) no. 1. 88–125. kül. 109–117.

utalásai arra engednek következtetni, hogy az első könyv a trójai eredetű britek történetét tartalmazta, s ez az elveszett *Estoire des Bretuns* vélhetően nem volt más, mint Geoffrey of Monmouth *Historia Regum Britanniae*-jának francia nyelvű átdolgozása.⁷ Am szerzőnk nemcsak latin szöveget ültetett át anyanyelvére; ő az első, aki angolból franciára fordított: az elbeszélés fennmaradt része a 959. évig az *Angolszász krónika* északi változatát követi.⁸ Világi közönsége igényeinek megfelelően azonban az óangol nyelvű kolostori feljegyzések egyháztörténeti híradásait elhagyta, s az előadásba olyan szóbeliségben terjedő epizódokat emelt be, mint a dánok angliai berendezkedésének évszázadaiban keletkezett *Havelok-saga*.⁹

Gaimar nemcsak munkája nyelvét választotta tudatosan, hanem a komoly történetíróktól olyannyira elütő stílusát is; célja az volt, hogy közönsége ne csak értse, hanem örömet is lelje mindabban, amit hall vagy olvas. Az új, regényes történetírás nem a kolostorok művelt írástudóit kívánta kielégíteni; célja a világi arisztokrácia épülése és szórakoztatása volt. Regényes betoldásainak központjában a későbbi lovagregények legfőbb témája, az önmagáért való szerelem áll, amely már nem pusztán a dinasztiai családi és hatalmi összeköttetéseknek díszlete.¹⁰ A hallgatóság elvárásai az *Estoire* szerzőjét új esztétikai elvek megfogalmazására ösztönözték, amelyet egy David nevű riválisával folytatott csípős hangnemű polémia ürügyén fejtett ki: a költészetnek a szerelmi kalandokat, az udvarlást, a vadászatot, a mulatságokat, az ünnepségeket, a fényűzést, a királyok bőkezűségét és gazdagságát, valamint nemes és vakmerő lovagjaik tetteit kell megénekelnie.¹¹

⁷ Short szerint Gaimar a *Historia regum Britanniae* két különböző változatát is ismerte, az egyik eredetileg Walter Espec, a másik Walter oxfordi főesperes tulajdonában volt. Az epilógusból kiderül, hogy a könyvek főúri pártfogóin keresztül, kölcsönzés útján jutottak el az *Estoire* szerzőjéhez. L. Short: *Gaimar's Epilogue*, 327. Geoffrey of Monmouth művének végleges változata azonban nem lehet 1138-nál korábbi, így zavarbaejtő, hogy főúri olvasói és Gaimar számára már 1137 előtt ismert volt. Egyéb bizonyítékok is arra utalnak, hogy a *Historia regum Britanniae* több szakaszban íródott meg, s első változatai már 1134–1135 után elkészültek. Short: *Gaimar's Epilogue*, 338–339.

⁸ Gaimar sűrűn használja a *translater* kifejezést, amely itt nem szó szerinti fordítást, hanem népnyelvű adaptációt jelent l. Damian-Grint: *The New Historians*, 22–31.

⁹ *Estoire des Engleis*, Introduction, xxxix.

¹⁰ *Estoire des Engleis*, Introduction, xl–xli.

¹¹ „Mes dé festes ke tint li reis, / del boschaier ne del gabeis, / del dounaier e de l'amur / ke demenat li reis meillur, / ki unkes fust ne jamés seit, / e crestien fust e beneit, / ne dit gueres l'escrit Davi. / Ore dit Gaimar k'il tressaili, / mes s'il uncore s'en volt pener, / de plus bels faiz pot vers trover: / ço est d'amur e dosnaier, / del gaber e de boscheier / e dé festes e des noblesces, / des largetez e des richescs, / e del barnage k'il mena, / Des larges dons k'il dona: / d'ïço deveireit hom bien chanter, / nient leissir ne trespasser.” *Estoire des Engleis*, 352.

Miközben évkönyvszerű forrásainak szikár tudósításait Gaimar a későbbi lovagregényekből ismerős toposzok múltba vetítésével frissítette fel, roppant tudatossággal nyúlt történetíró elődei munkáihoz. Közönségét időről időre meg akarta győzni szavahihetőségéről: utószavában négy könyvet sorol fel, amelyet műve szerkesztésekor felhasznált, s pontosan leírja, hogy hogyan jutott a kötetek birtokába.¹² Úgy tűnik, hogy Geoffrey of Monmouth *Historiája* két változatban is rendelkezésre állt, akárcsak az *Angolszász krónika*, amelyre washingborough-i könyvként és winchesteri históriaként is hivatkozik, s amelynek adataiból Edgar király trónra lépéséig (959) merít.¹³ Ezt követően forrásai azonosíthatatlanok, s ugyan elbeszélésének vannak párhuzamai Simeon of Durham, John of Worcester, William of Malmesbury, Henry of Huntingdon és Ordericus Vitalis krónikaival, közvetlen kapcsolat egyikkel sem mutatható ki.¹⁴ Az *Estoire* a Hastings-i csata utáni évtizedek történetére szolgál a legeredetibb hírekkel. Gaimar és közönsége látásmódjára nagyon jellemző, hogy pályatársaival ellentétben történetírónk előnyös képet fest a züllöttsége miatt megvetett II. Vilmos angol királyról, s krónikája csúcspontján, az uralkodó fenséges pünkösdi ünnepségének leírásában az uralkodó lovagi erényeit zengi.¹⁵ Hallgatóságát nem a király erkölcsi hibái, hanem az újonnan felépült Westminster Hall vigasságainak pompája érdekelte. Eszményített királyportréval van dolgunk itt is, ám egyben egy újfajta ideál megszületésének lehetünk tanúi: a későbbi lovagregényeinek kedélyes Arthurjához hasonló jóindulatú uralkodó áll előttünk, aki igazságos ítéleteivel és legfőképpen jó humorával tartja fenn az egyensúlyt és a békét, hogy bárói körében gondtalanul élvezhesse a vadászatokat, ünnepségeket és egyéb udvari kalandokat.¹⁶

A Magyarországon menedéket találó *aetheling*ek története érzékletesen szemlélteti, hogy miként vegyítette Gaimar a gáláns elbeszélői modort a történeti hagyománnyal. Beszámolója szerint az Angliát meghódító dán király, Knut, felesége ármánykodó szavaira hallgatva Dániába küldi angolszász uralkodó elődjét, Vasbordájú Edmund fiait, hogy ott titokban eltegyék őket láb alól. (Gaimarnál nevük tévesen Edgar és Aethelred.) Nevelőjük, a dán nemes úr, Walgar pártfogásába veszi az *aetheling*eket, s előbb Oroszországba viszi őket, amelyen öt nap alatt átkelnek, majd a hatodik napon magyar földre érkeznek, Gardimbre váro-

¹² Short: *Gaimar's Epilogue*, 327; Damian-Grint: *The New Historians*, 114–115.

¹³ Short: *Gaimar's Epilogue*, 328–332. Az *estoire de Wincestre* kifejezés itt azonban nem egy meghatározott kötetet, hanem az *Angolszász-krónika* egy szöveghagyományát jelenti l. Short: *Gaimar's Epilogue*, 332.

¹⁴ *Estoire des Engleis*, Introduction, xxxix.

¹⁵ *Estoire des Engleis*, 330. Gaimar mintha éppen Ordericus Vitalisszal vitatkozna, aki II. Vilmosról és pompakedvelő udvaráról nagyon kedvezőtlenül nyilatkozik, méghozzá éppen azokért a világi szórakozásokért, amelyeket Gaimar annyira csodál. L. Gillingham: *Kingship, Chivalry and Love*, 250.

¹⁶ Jaeger, Stephen: *The Origins of Courtliness. Civilizing Trends and the Formation of Courtly Ideals 939–1210*. Philadelphia, 1985. 162–175; Gillingham: *Kingship, Chivalry and Love*, 243.

sába. A menekülőket a magyar királyi pár fogadja oltalmába. Süpek Ottó fordításában:

Szól a király: „Hozott Isten!
 Ami vagyok, s minden kincsem
 Segítségül ajánlom fel,
 És megküzdök ellenetekkel;
 Csatatéren vesznek akik
 Elorozták birtokaik.”
 Walgár rebeg: „Hála neked!
 Rád bízom a két gyermeket.
 S ha egy igaz Istent ismersz,
 Rájuk akkor gondot viselsz.”
 És átadta őket legott.
 Aztán három év elmúlt.
 Tizenöt, lám! – az ifjabbik,
 De felnőtt a nagy is addig;
 Tizenkilenc éves lett már,
 Igen okos: neve Edgár.
 A királylány megkedvelte,
 Szerelembe esett vele.
 És így is telt el egy esztendő:
 Viselős lett a hercegnő.
 Mit mondjak hát? – az esetet
 Rejtegetni nem lehetett.
 Megtudja a király nyomban,
 Ám haragra alig lobban;
 Sőt azt mondta: „lányom itt van,
 Ha elveszi, – holtáiglan!”
 A levente pirul belé,
 Leborul a király elé.
 A király meg parancsot ad,
 Hívják össze az udvarát.
 S másnap, ott, az udvar előtt
 Tartották meg az esküvőt.
 S megtudhatta – kit csak illet,
 Örököse ím! – Edgár lett.¹⁷

A vendégeit támogatásáról biztosító király lovagias gesztusait és a szerelmi történetet természetesen inkább a gyönyörködtetés eszközének kell tekintenünk, arról nem is beszélve, hogy az idősebb testvér, Edward (és nem Edgar) esküvőjére a legelfogadottabb nézet szerint nem Magyarországon, hanem orosz földön ke-

¹⁷ *Estoire des Engleis*, 251–253. A fordítást lásd: Süpek Ottó: *Ófrancia ének István királyunkról*. Magyar Nemzet, 37. (1982) március 20. 11.

rült sor,¹⁸ s a menyasszony nem a magyar király lánya, hanem III. Henrik császár unokahúga volt.¹⁹ Az északi bolyongás vonatkozásában viszont az elbeszélés hitelesnek bizonyul: a hercegek száműzetésének első, dániai állomását csak Ordericus Vitalis,²⁰ az oroszországi tartózkodást az eseményekhez korban közel álló Brémai Ádám és egy 12. századi angliai törvénygyűjtemény, a *Leges Edwardi Confessoris* erősíti meg²¹ – Gaimar *Estoire*-jától teljesen függetlenül. Először – már 1896-ban – Kropf Lajos adott hangot annak a véleménynek, hogy az *aetheling*ek I. Jaroszláv udvarából érkeztek hazánkba András herceggel, akit hamarosan magyar királlyá koronáztak. Ezzel szoros összefüggésben ő hívta fel a figyelmet arra is, hogy a Gardimbre városnév nem más, mint az izlandi *sagák* Gardaríkénének franciásított változata.²² A földrajzi név, amely az északi *sagair* dalomban egész Oroszországot jelöli, annak a városnak az elnevezéséből származik, amelyet Rurik alapított a Ladoga tó partján a 9. században. Nagyon valószínű, hogy Gaimar ebben az esetben az általa kiválóan ismert lincolnshire-i skandináv hagyomány egy hiteles adatát őrizte meg. Kropf megállapításai – sajnos hivatkozás nélkül – utat találtak Gabriel Ronay népszerű könyvébe, amelyet az *aetheling*ek kelet-európai kalandjairól írt,²³ s Ronay révén az *Estoire* legújabb, 2009-ben megjelent kritikai kiadásának kommentárjában is találkozhatunk a rejtélyes Gardimbre etimológiai magyarázatával.²⁴

1016-ban, Nagy Knut dán király angliai hódításakor nem csak Vasbordájú Edmund fiainak, hanem kiskorú féltestvéreinek, Edvárdnak és Alfrédnek is száműzetésbe kellett vonulnia. Normann származású édesanyjukat, II. Aethelred fiatal özvegyét most Knut vette feleségül, ám a gyermekeknek – akik szintén *aetheling*ek, tehát az angolszász uralkodói dinasztia tagjai voltak – nem volt maradása, s anyai nagybátyjuknál, Richárd normandiai hercegnél leltek menedékre. A dán hódító két évtizeddel később bekövetkezett halála után a normandiai *aetheling*ek előtt megnyílt a lehetőség, hogy ősük koronáját visszaszerezzék.

¹⁸ Kropf: *Ágota királylány származása*, 52; Herzog: *Skóciai Szent Margit*, 34–35.

¹⁹ Herzog József szerint Skóciai Szent Margit édesanyja Ernő sváb herceg leánya volt (Herzog: *Skóciai Szent Margit*, 34), Vajay szerint Liudolf fríz örgrófé (Vajay: *Agatha, Mother of St. Margaret*, 73; Vajay: *Skóciai Szent Margitról*, 118). Mind Ernő, mind Liudolf III. Henrik császár féltestvérei voltak.

²⁰ Herzog nem tartja Ordericus Vitalist hitelt érdemlő forrásnak a hercegek száműzetésének dániai állomásával kapcsolatban; véleménye szerint a Florence of Worcester-nél olvasható *ad regem Suuauorum* szerkezetet nézte félre, s így lett belőle *ad regem Suenum*. Mivel két dán királyt is így hívtak a 11. században, Ordericus így joggal hihette, hogy a hercegek elsőként Dániában kötöttek ki. Knut idején azonban nem élhetett semmilyen Sven nevű dán király, mivel éppen ő volt a skandináv ország uralkodója. L. Herzog: *Skóciai Szent Margit*, 14.

²¹ Ez utóbbiról elsőként I. Herzog: *Skóciai Szent Margit*, 21–25.

²² Kropf: *Ágota királylány származása*, 52.

²³ Ronay: *The Lost King of England*, 54.

²⁴ *Estoire des Engleis*, 418.

Normann és anglo-normann szerzők, így Guillaume de Jumièges, Guillaume de Poitiers, John of Worcester és Wace is úgy értesültek, hogy mindkét fivér zászlót bontott 1036-ban. Edvárdnak a túlérő miatt vissza kellett fordulnia, ám Alfrédnak sikerült partra szállni Angliában. Wessex nagyhatalmú earlje, Godwin árulása folytán azonban Alfréd I. Harold király kezére került, aki előbb megvakította, majd megölette a fiatalabb fiút.

Az angolszász és skandináv történeti hagyományhoz közelebb álló Gaimar nem tud arról, hogy Alfréddal együtt Edvárd is megkísérelte volna a visszatérést közvetlenül Knut halála után:

Ore purparlerent k'il ferunt,
pur léquels hairs envaierunt.
S'il envaient en Hungerie,
trop serreit loinz, poi unt aïe.
Al chef del tur purparlé unt
k'en Normendie envaierunt
pur Eadward e pur Alveré.
Eadward esteit li frere ainné,
alez estait en Hungerie
a ses cosins en une aïe
a une guere k'i aveient:
cels de Velecase la fesaient.²⁵

Kétségtelen, hogy Gaimarnak valahogyan meg kellett magyarázni azt, hogy miért az ifjabb testvér próbálkozott először Anglia trónjának visszaszerzésével. A továbbiakban választ szeretnék adni arra, hogy miért éppen a magyarországi segítségnyújtás képtelennek tűnő történetével állt elő az *Estoire* írója. Úgy gondolom, hogy a megértés kulcsa nem más, mint a titokzatos *velecase* népnév megfejtése. Már első pillantásra szembeötlik, hogy az iménti sorokban keverednek a két *aetheling* testvérpár száműzetésének helyszíneihez kapcsolódó értesülések: a Magyar- illetve Oroszországhoz köthetők egyfelől, s a Normandiához fűződők másfelől. A *velecase* szó magyarázatai eddig az előbbihez, vagyis Vasbordájú Edmund fiainak tartózkodási helyeihez kapcsolódtak: látták már benne Szent István bajor és bolgár ellenfeleit,²⁶ majd később – miután bizonyossá vált, hogy a

²⁵ *Estoire des Engleis*, 260. Az én fordításom szerint magyarul: Tanácskoztak, mit tegyenek, / Mellyik utódért küldjenek. / A magyarországi követség, / Távoli, messzi reménység. / Végül meg-egyezték, / S Normandiába küldtek, / Edvárdért és Alfrédért. / Edvárd, az idősebb fivér, / Magyarországra ment, / Hogy kuzinjain segítsen. / Mert háborút viseltek épp, / Oka a *velecase* nép. / S mivel az angolok nem lették, / Magukkal Alfrédot vitték.

²⁶ *L'Estoire des Engleis solum la translacion Maistre Geffrei Gaimar*. I–II. Ed. Hardy, Thomas Duffus–Martin, Charles Trice. *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores* 91. Translation. London, 1889. vol. II. 151. 4790. jegyz.

keletre szakadt trónörökösök majdnem két évtizeden át I. Jaroszláv kijevi nagyfejedelem udvarában vendégeskedtek – azonosítatlan szláv nép nevét is. Gaimar legutóbbi kiadója, Ian Short is az utóbbit tartja a legvalószínűbb magyarázatnak.²⁷ Véleményem szerint azonban a népnév a másik *aetheling* testvérpárhoz, Edvárdhoz és Alfrédhoz, illetve Normandiához kötődik. A *velecase* kifejezést ugyanis a *veliocassi* ókori etnoním származékának tartom, amely egyúttal a latinul *pagus Veliocassinus*nak nevezett franciaországi Vexin tartomány névadója is. Az azonosságból az következik, hogy Gaimar forrásában Edvárdnak egy olyan háborúban kellett részt vennie, amely valamiképpen Vexinhez kapcsolódik.

Edvárd és Alfréd normandiai éveiről csak nagyon csekély információ áll rendelkezésre, ám a töredékes hírekben az egyik főszerepet éppen Vexin grófsága játssza.²⁸ Godgifu, az angolszász hercegek lánytestvére éppen Vexin grófjával, Drogoval kötött házasságot 1024-ben. A házasságszerző szerepét Saint-Wandrille vexini származású apátja, Gerard játszotta el, aki más normandiai kolostorok vezetőivel együtt kitartóan támogatta Edvárd angliai ambícióit.²⁹ Úgy tűnik, hogy Edvárd trónigényének eszmei megalapozását, uralkodói szentségét bizonyító gyógyító erejének népszerűsítését is normandiai kolostorokhoz kell kötnünk.³⁰ A számkivetés évtizedei után hazatérő Hitvalló Edvárd király nem volt hálátlan normandiai barátai felé: Jumièges apátja, Robert Champart Canterbury érseke lett, unokaöccse, Drogo gróf fia, pedig Hereford earlje.

A száműzött, félárva Godgifu hozományáról alighanem II. Richárd normandiai herceg gondoskodott, így lett Drogo a grófságtól távol eső normandiai - Chambois ura.³¹ Hogy Richárd gyermekeinek tekintette húga, Emma gyermekeit, azt Guillaume de Jumièges egy megjegyzése is valószínűsíti, amely szerint Róbert herceg atyja halála után testvéreivé fogadta kuzinjait, Edvárdot és Alfrédot.³² Távolról sem csak a családszerető rokon önzetlenségét kell látnunk ebben

²⁷ *Estoire des Engleis*, 420. Ugyanő megemlíti egy háborút, amelyet Henry of Huntingdon szerint Knut 1019-ben indított a balti szlávok (*in Wandalos*) ellen.

²⁸ Edvárd vexini kapcsolataira Simon Keynes lett figyelmes I. Keynes, Simon: *The Aethelings in Normandy*. Anglo-Norman Studies, 13 (1991) 184–186. Hitvalló Edvárd ifjúságáról és hosszú normandiai tartózkodásáról I. Barlow, Frank: *Edward the Confessor's Early Life, Character and Attitudes*. The English Historical Review, 80. (1965) no. 315. 225–251; Uő: *Edward the Confessor*. Los Angeles, 1984, 39–40; Keynes: *The Aethelings in Normandy*, 173–205; Van Houts, Elisabeth: *Edward and Normandy*. In: Mortimer, Richard (ed.): *Edward the Confessor: the Man and the Legend*. Woolbridge, 2009. 63–76.

²⁹ Van Houts: *Edward and Normandy*, 67.

³⁰ Van Houts: *Edward and Normandy*, 73–74.

³¹ Van Houts: *Edward and Normandy*, 66.

³² Edelfredus, Anglorum rex a Sueno Danorum rege regno suo pulsus... Normanniam venit, duos filios Edwardum atque Aluredum, non longo post patriam repetens Ricardo eorum avunculo eos nutriendos reliquit. Hi enim intra Normannorum ducum aulam educati, tanto honore a duce Rodberto, post mortem patris sui, ducis scilicet Ricardi, sunt habiti, ut summi nexu amoris

a gesztusban; bizonyos, hogy a dinasztikus politika ridegebb játékszabályait jól ismerő, becsvágyó Róbert előtt az angliai befolyás reménye csillant fel. Két normandiai oklevél tanúsága szerint Edvárd már az 1030-as évek elején trónkövetelőnek tekintette magát, 1034 körül pedig, amikor hercegi unokatestvére iránnyításával hajóhad indult Anglia meghódítására, a fedélzeten bizonyíthatóan ott volt Edvárd is.³³

A rendelkezésre álló források alapján tehát Normandia hercegei megbecsülték rokonaikat: ezt bizonyítja a vexini házasságban játszott szerepük és az udvarukban vélhetően lovagi nevelésben részesülő Edvárd jogainak elismerése is. Gaimar beszámolója már csak azért is jobban illik egy normandiai, mint egy magyarországi hadivállalkozásra, mivel III. Richárd és I. Róbert hercegek – Vassbordájú Edmund fiaival ellentétben – valóban Edvárd unokatestvérei voltak. De vajon részt vehetett-e a későbbi hitvalló király normandiai éve során egy olyan háborúban, amelyben sógora grófsága, Vexin főszerepet játszott?

1033 húsvétján királyi vendéget köszöntöttek Rouenban, Normandia fővárosában. A lázadó öccse elől menekülő I. Henrik francia uralkodó Róbert herceg udvarában lelt menedéket. A vendéglátó katonai segítséget is nyújtott hűbérurának, aki hamarosan ismét úrrá lett országában. A jól ismert történet egy különös részletét csak Ordericus Vitalis 12. század eleji elbeszéléséből ismerjük: a győztes francia király hálából a normandiai hercegnek adományozza Vexint. Amikor a szoros baráti és rokoni kapcsolatot ápoló Róbert herceg és Drogo, Vexin grófja

tanquam fratres sibi eos adoptaret. *The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumièges, Orderic Vitalis and Robert of Torigni*. I–II. Ed. and transl. Van Houts, Elisabeth. Oxford Medieval Texts. Oxford, 1992. vol. II. 76. A 11. századi normann források természetesen nem győzik hangsúlyozni a Normandiában vendégeskedő *aetheling*ek és a hercegek közötti szoros köteleket, hiszen mindez az angliai normann uralom jogosságát támasztotta alá. Jóval a hastingsi csata előtt, 1050 körül keletkezett az *Inventio et miracula sancti Vulfranni* a fontenelle-i Saint-Wandrille apátságban, amely szerint II. Richárd *liberaliter acsi filii* fogadta udvarába unokaöccseit. L. *Inventio et miracula sancti Vulfranni*. Éd. Laporte, Jean. Mélanges publiés par la Société de l'Histoire de Normandie, 14e série. Rouen, 1938. 30. Idézi: Van Houts: *Edward and Normandy*, 64.

³³ Egy 1033 húsvétján kelt és egy 1031 és 1034 között írt keltezetlen oklevél tanúnévsorában mindkét *aetheling* szerepel, ám ekkor még a királyi cím feltüntetése nélkül. Az évtized elejéről származik két másik oklevél is, amelyben Edvárd neve mellett már a *rex* szót is olvashatjuk: az egyik keltezetlen fécampi adománylevélen már szerepel a *signum Eduuardi regis* felirat, a másik, Mont-Saint-Michel részére tett adományt pedig már maga Edvárd tette, mint *rex Anglorum*. L. Keynes: *The Aethelings in Normandy*, 187–190. A normandiai herceg vállalkozása meghiúsult, a szétszéledő hajók végül a partvidéki Mont-Saint-Michel apátság közelében kötöttek ki, majd Bretagne ellen vonultak. Az 1033/1034-ben lezajlott hadjáratról Guillaume de Jumièges, Ordericus Vitalis és William of Malmesbury is tud. Ordericus Vitalis szerint a flotta Bretagne-i hadműveleteit egy bizonyos Rabel irányította, akinek az aláírása szerepel Edvárd Mont-Saint-Michel-i oklevelén is. Ezek a nyomok Keynes szerint arra utalnak, hogy a szintén datálatlan irat közvetlenül a sikertelen inváziót követő Mont-Saint-Michel-i pihenő során keletkezett, tehát a vállalkozásban Edvárd is részt vett. Keynes: *The Aethelings in Normandy*, 193–194.

két évvel később, egy jeruzsálemi zarándokút során elhaláloznak, az elhamarkodottan nagylelkű francia király az átmeneti káoszt kihasználva visszaszerzi Vexint – írja Ordericus Vitalis.³⁴ Az értesülés azonban meglehetősen gyanús. A normandiai történétíró ugyanis minden jel szerint csak azért mesélte el Henrik adományának történetét, hogy igazolja Hódító Vilmos 1087-es vexini hadjáratának jogosságát.³⁵ Ha a krónikás vexini híreiben mégis van hitelt érdemlő történeti mag – Gaimar *Estoire*-ja véleményem szerint ezt erősíti – annyit mindenképpen valószínűsíthetünk, hogy Edvárd normandiai tartózkodása idején, a hercegi udvar tagjaként részt vehetett olyan háborúban, amely összefüggött Vexin birtoklásával. Talán unokatestvérét segítette a francia király oldalán 1033-ban, talán részt vett a hűbérúri jogait újra kinyilvánító Henriknek való ellenállásban 1035-ben – ennek megállapítására nincs elég adatunk, miközben még az is kétséges, hogy mennyire hihetünk Ordericus Vitalisnak.

³⁴ „Rex Henricus Roberti Francorum regis filius, dum post mortem patris iure primogeniti deberet redimiri regni fascibus, sed a regina Constantia matre sua novercali odio insequeretur, eique ipsa in regno Gallorum preponere Robertum fratrem suum ducem Burgundionum conaretur. Consultu Amalrici senioris de Monteforti filii Guillelmi Hanoensis Fiscannum cum xii satellitibus venit, et Robertum Normannorum ducem ut sibi materna fraude miserabiliter exulanti subveniret humiliter expetiit. Quem prefatus dux utpote naturalem dominum suum liberaliter suscepit, et secum donec pascalis festivitas expleretur gratanter detinuit. Deinde Normannorum agmina undique aggregavit, acerrimam expeditionem in Galliam fecit, et Aurelianensem urbem Normannico impetu ignem immitens incendit. Damnis itaque incomparabilibus cervicositatem Francorum confregit, quibus coercitis repulsum clitonem regno suo restituit. Henricus autem in regno confirmatus Roberto duci gratias egit, eique pro beneficio suo totum Vilcassinum a fluvio Isara usque ad Eptum donavit. Hoc nimirum Drogo eiusdem provinciae comes libentissime concessit, hominioque facto dum vixit prefato duci fideliter servivit ... Roberto itaque et Drogo defunctis in peregrinatione ... Henricus rex Francorum qui semper Normannis adversantur Vilcassinum pagum avide repetiit, iurique suo postmodum semper mancipavit.” *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*. I–VI. Ed. and transl. Chibnall, Marjorie. Oxford Medieval Texts. Oxford, 1968–1980. IV., 1973. 74–76.

³⁵ Ordericus beszámolója ugyanis így folytatódik: „Guillelmus autem tunc pro puerili debilitate ius vindicare suum non potuit, postea vero maioribus sibi curis in Cenomannenses vel Anglos crescentibus conticuit, et contra Henricum dominum suum seu Philippum filium eius pro Vilcassino pago arma levare distulit. Igitur anno xxi^o ex quo super Anglos regnavit, requisitionem et calumniam de Vilcassino comitatu Philippo regi Francorum fecit. Ille autem sediciosorum frivolis sophismatibus usus est, et Angligenae regis petitiones omnino spernens frustratus est. Guillelmus ergo ultima mensis Iulii septimana cum exercitu suo Madantum ex improvise venit, et cum castrensibus mixtim intravit.” *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis* IV., 76–78. Henrik francia király adománya a normandiai hercegnek annál is gyanúsabb, mivel a jól értesült normann udvari krónikás, Guillaume de Jumièges nem tud róla, s más forrásunk sem említi. Sokáig nem is volt szükség egy ilyen jogigény felemlegetésére, hiszen Hódító Vilmos kiváló kapcsolatot ápolt Vexin grófjaival. 1077-ben azonban Simon gróf kolostorba vonult és Vexin visszaszállt a francia koronára. A terület inntől kezdve szüntelen vita tárgya a francia és az angol király között, s gyakori határvillongások helyszíne is. E villongások közé illeszkedik Hódító Vilmos 1087. évi támadása Mantes ellen. Erre és az idézett szöveghelyek forrásértékére l. *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, IV., xxx–xxxiii.

Egyértelmű, hogy Gaimar tudósításának zavarossága töredékes – talán szóbeli – forrásainak félreértelmezéséből, önkényes kiegészítéséből ered. Már az általa használt kútfők is kellően homályosak lehettek, így nem csoda, ha Gaimar a hiteles történet töredékeit rosszul illesztette össze. Ha az *Estoire* hitelt érdemlő előadásban tartja fenn Hitvalló Edvárd normandiai éveinek krónikáját, Vexin neve a megfelelő ófrancia alakban (Veulguessin, Veugesin) szerepelt volna.³⁶ Szerzőnk azonban nem ismerte fel a *velecase* szóban – azaz annak vélhetően latin eredetijében – a francia grófság nevét, így nem okozhatott számára lelkiismeret-furda- lást, hogy azt – talán valamilyen elenyészett hagyományt követve – Magyaror- szággal hozza összefüggésbe. Gaimar tehát nem a már létező népnyelvű formát használta, hanem a latin *veliocasses* egy olyan verzióját, amelyet egyik forrása vagy éppen ő kísérelt meg franciásítani (*velecase*). Az eredeti kútfőben emellett annak a segítségnek is szerepelnie kellett, amit Edvárd unokatestvérei számára nyújtott; Gaimar – vagy egyik forrása – azonban nem a normann kuzinokra, ha- nem a keletre szakadt unokaöccsökre gondolt.

Láthattuk, hogy a névtani megközelítés hogyan hitelesítette Gaimar verses krónikáját az *aetheling*ek keleti vándorlásának esetében. A fentiekben megkísé- reltem hasonló módszerrel igazolni, hogy az első francia nyelvű történeti műben egy magyar vonatkozásúnak tűnő híradás mögött olyan értesülés nyomai fedez- hetők fel, amelyek egy másik *aetheling*, Hitvalló Edvárd száműzetésének sötét éveire vet némi fényt.

³⁶ A terület elnevezései latin forrásokban: Pagus Velicassinus (617), Pagus Wilcassinus (628), Pagus Velcassinus (8. sz.), Vilcassinum (1092), Pagus Vulcassinus (11. sz. vége), Provincia Vul- casinensis (12. sz.), Vigésinum Normannicum (1196). L. *Dictionnaire topographique du dé- partement de l'Eure*. Éd. Le Marquis de Blosseville. Paris, 1878. 230. Az l hang eltűnéséről az ófrancia nyelvű kútfők tanúskodnak a 12. századtól kezdve, így Wace *Roman de Rou-ja* (1160 k.): Veguesin, Veguesin, Vesguesin és Veuguesin. L. Lognon, Auguste: *Atlas Historique de la France depuis César jusqu'à nos jours*. Paris, 1885. 98. Gröhler, Hermann: *Über Ursprung und Bedeutung der Französischen Ortsnamen* I. Heidelberg, 1913. 91–92. Később előtűnik Veul- guessin (1196) és Veuequecin (1360) formában is. L. *Dictionnaire topographique du dépar- tement de l'Eure*, 230.

KORDÉ ZOLTÁN

FÜLÖP ÁGOST A MODERN FRANCIA ÉS MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁSBAN

A tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen képet alakított ki a 19. század végétől kezdődően a modern francia és magyar történetírás a francia középkor egyik legjelentősebb uralkodójáról, II. Fülöpről (1180–1223). A történet pikáns fordulattal kezdődik, hiszen miközben a francia középkortudomány (elsősorban Achille Luchaire) arra készült, hogy megírja a maga átfogó, részletes művét Fülöp Ágostról, 1899-ben egy heidelbergi német professzor, Alexander Cartellieri publikálta a francia uralkodóról szóló monumentális munkájának első kötetét. Bár franciául is jelentek meg fontos írássok Cartellieri további három kötetével egy időben, a francia történetírás ezt a „sokkot” sokáig nem tudta kiheverni, mivel a német tudós művét több szempontból (eseménytörténet, forrásfeltárás) a mai napig nem lehetett túlszárnyalni. Az elkövetkező évtizedek fejleményeit azonban nem csak ez határozta meg, hanem a pozitivizmus hanyatlása, illetve új irányzatok előtérbe kerülése (pl. Annales-kör). Az előadás e fejleményeket vizsgálva arra keresi a választ, hogy miért csak az utóbbi években kezdtek a francia történészek ismét átfogó jelleggel foglalkozni nagy uralkodójuk személyével. Fülöp Ágost példája egyben a francia középkortörténet-kutatás sajátosságaira és szemléletváltásaira is rávilágít. A magyar nyelvű történetírás elsősorban a nagy világtörténeti összefoglalásokban, illetve egyes népszerűsítő munkákban foglalkozott II. Fülöp alakjával. Önálló biográfia vagy részkutatások nem születtek e vonatkozásban, így nem tekinthetünk el az idegen nyelvről lefordított fontosabb művek rövid vizsgálatától sem. Ennek pedig az az eredménye, hogy az angolról vagy franciáról lefordított művek sem adnak részletes, átfogó képet II. Fülöp személyéről és uralkodásáról. Ez a megállapítás azonban kiterjeszthető az egész francia középkorra: nem rendelkezünk olyan magyar nyelvű monográfiával, amely az esemény-, politika-, gazdaság- stb. történetet arányosan, korszerűen és megfelelő mélységben tárgyalná, így a magyar olvasó anyanyelvén nem szerezhethet megfelelő ismereteket Európa egyik leggazdagabb múltú országának a középkoráról, így természetesen Franciaország teljes történetéről sem.

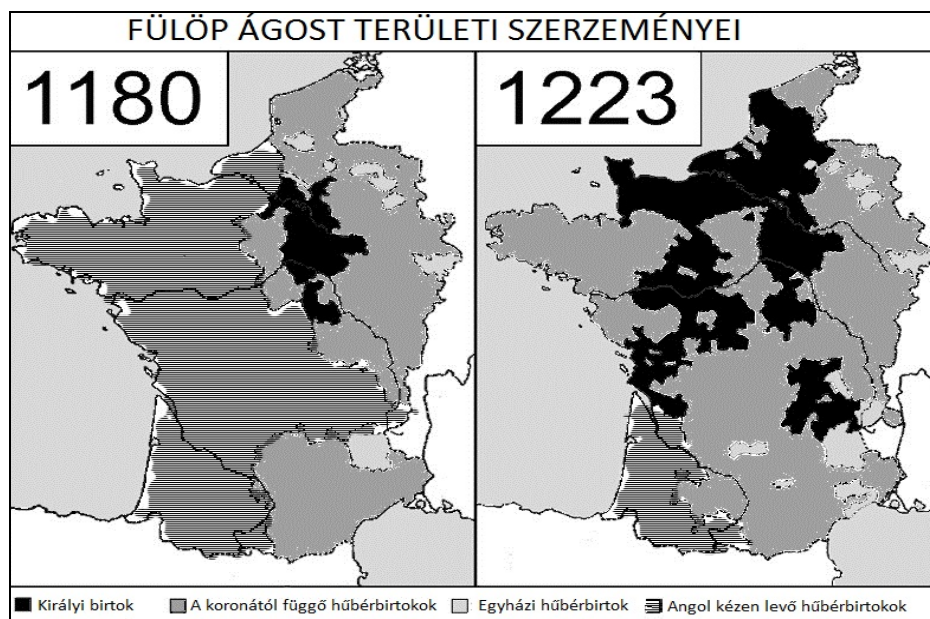
Többnyire nem túl szerencsés, ha a szerző már a tanulmánya első soraiban magyarázkodásba bonyolódik a címet és a tartalmat illetően. Az olvasót ilyenkor az az érzés kerítheti hatalmába, hogy a cím megválasztása nem igazán volt telitalálat és gyanú támadhat benne aziránt is, hogy az írás elkövetője átgondolta-e kellőképpen, hogy miről (és miért) akar értekezni. Ez pedig inkább lelohasztja, mintsem erősíti a további olvasási kedvet. Jelen esetben mindezek tudatában is kénytelen vagyok vállalni – éppen a félreértések és az ebből eredő csalódás elkerülése végett – az előzetes megjegyzések ódiumát, igyekezve ugyanakkor ezek terjedelmét a legszükségesebbre korlátozni. Elsőként azt szeretném tisztázni, hogy jelen esetben az egyszerűség kedvéért – függetlenül a különféle historiográfiai irányzatok szakaszolásától – „modern” alatt a 19. század utolsó negyede és a napjaink közötti időszak történetírását értem. Hogy e korszakon belül miért éppen Fülöp Ágost személyének, ill. uralkodásának az ábrázolása a téma, annak

csak részben oka az, hogy a középkori francia–magyar kapcsolatok fontos epizódja fűződik a nevéhez, mivel féltestvére, Margit, III. Béla király második felesége volt. A személyes érdeklődés mellett leginkább azért esett rá a választás, mert a francia középkor egyik legnagyobb formátumú, kiemelkedő uralkodójáról van szó, akiről joggal vélhetjük, hogy a modern francia történetírás fokozott érdeklődést tanúsított, ill. tanúsít iránta. Példája alkalmas arra, hogy rávilágítson a francia medievisztika váltásaira, helyzetére, jellemzőire. Ami a magyar történetírást illeti, feltételezhetjük, hogy a házassági kapcsolatot övező érdeklődés miatt Fülöp Ágost személyére és uralkodására is több figyelem vetül; azonban ennél mélyrehatóbb és tágabb okai is vannak e vizsgálatnak. Ezekről majd később, addig is egy sejtelmesnek ható megjegyzés, amely azonban remélhetően a későbbiekben elnyeri értelmét: e kötetben (és az ennek alapjául szolgáló konferencián) a középkori francia és a magyar történelem különböző aspektusait vizsgálták magyarul többnyire magyar kutatók, magyar közönség számára.

Az 1180–1223 között uralkodó II. Fülöpre krónikása, Rigord ragasztotta az *Augustus* melléknevet, mivel ura – amellet, hogy augusztus havában született – a császárok mintájára jelentős területekkel gyarapította országát. Így alakult ki a Philippus Augustus elnevezés, ami franciául Philippe Auguste formában, a magyarban pedig Fülöp Ágostként honosodott meg.¹ Az uralkodó rá is szolgált nevére, hiszen a korábban II. Henrik angol király (1154–1189) kezére került francia területek nagy részét (így pl. Normandiát, Anjou-t, Bretagne-t) visszaszerezte és vagy a királyi birtokállományhoz csatolta vagy közvetlenül a koronától függő hűbéres tartományokká tette azokat (ld. térkép). A hódításoknak és az azokkal együtt járó kormányzati reformoknak köszönhetően a központi hatalmat oly mértékben sikerült megerősítenie, ami a korábbi Capeting uralkodók idejében elképzelhetetlen volt. Országát – főleg az 1214. évi sorsdöntő bouvines-i csata révén – Nyugat-Európa meghatározó nagyhatalmává tette. Párizs is uralkodása alatt kezdett a Francia Királyság szószerinti fővárosává válni, melynek egyeteme is tőle kapta első, nagy jelentőségű privilégiumait. Nem véletlen, hogy – miként Jacques le Goff megjegyzi – ő volt az első francia király, aki nagy presztízszt vívott ki magának a franciák kollektív történeti tudatában.²

¹ Rigord: *Vie de Philippe-Auguste*. In: M. Guizot (éd.): *Collection de mémoires relatifs à l'histoire de France*, vol. 11. Paris, 1825. 6–7.

² Préface de Jacques le Goff. In: Baldwin, John W.: *Philippe Auguste et son gouvernement. Les fondations du pouvoir royal en France au Moyen Âge*. Paris, 1991. 7.

A térkép a http://fr.wikipedia.org/wiki/Philippe_II_de_France weboldalon található ábra felhasználásával készült.

Mindezek alapján a 19. század végére már erősen aktuálissá vált, hogy a francia történettudomány egy modern, a források lehető teljes körére támaszkodó monográfiát szenteljen Fülöp Ágostnak és uralkodásának. E feladat beteljesítésére Achille Luchaire látszott a legalkalmasabbnak, aki a Sorbonne tanára, valamint az *Académie des sciences morales et politiques* tagja volt. Az 1890-es évek végére már számos nagy elismerést kivívott tanulmány és monográfia szerzőjének mondhatta magát, amelyek többek között az első Capetingek kormányzati rendszerével, a Capeting-kori városokkal, vagy éppen a párizsi egyetem Fülöp Ágost-kori történetével foglalkoztak.³ 1895-től kezdődően egyetemi előadásai is erről az uralkodóról szóltak. Érthető, hogy e képet (legalábbis francia részről) erőteljesen összezavarta egy váratlan fejlemény: 1899-ben Lipcsében megjelent egy német tudós, Alexander Cartellieri Fülöp Ágostról szóló monográfiájának első két kötete. Cartellieri gyermekkorának jelentős részét Párizsban töltötte; 1899-ben Heidelbergben habilitált (könyvének második kötetével), majd pár év múlva a jenai egyetem professzora lett, ahol nyugdíjazásáig dolgozott. Monográfiája, amely élete főművének számít, *Philipp II. August, König von Frankreich* címen

³ Luchaire, Achille: *Histoire des institutions monarchiques de la France sous les premiers Capétiens (987–1180)*. I–II. Paris, 1883; Uő.: *Les Communes françaises à l'époque des Capétiens directs*. Paris, 1890; Uő.: *L'Université de Paris sous Philippe-Auguste*, Paris, 1890.

négy kötetben jelent meg (a negyedik csak 1922-ben látott napvilágot).⁴ A csaknem 2000 oldalas monumentális mű elsősorban az eseménytörténetre koncentrál, évről évre haladva, az akkor fellelhető valamennyi forrás (főként a francia és külföldi elbeszélő kútfők) alapján részletekbe menően beszéli el II. Fülöp történetét. Érthető, hogy az első világháború előtti feszült francia–német viszony idején érzékenyen érintette a francia medievistákat, hogy az egyik legnagyobb középkori királyuk régóta esedékes életrajzát egy német kolléga írja meg, mégpedig az elvárható legmagasabb színvonalon. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy általános elutasítás fogadta volna Cartellieri munkáját; Charles Petit-Dutaillis például korrekt, az elismerést sem nélkülöző recenzióval fogadta a III. kötet megjelenését a *Bibliothèque de l'école des chartes* lapjain.⁵ Természetesen voltak (akkor és később is), akik úgy reagáltak a „malőrre”, hogy negligálták az alapművet. Róluk joggal jegyezte meg John W. Baldwin – Fülöp Ágost későbbi, szintén nem francia, hanem amerikai életrajzírója –, hogy „azok a történészek, akik ezt követően nem vettek tudomást ezekről a kötetekről, kockázatot vállaltak és veszélynek tették ki magukat”.⁶ Maga Luchaire korrekt módon viselkedett a számára minden bizonnyal váratlan és kellemetlen fejlemény bekövetkezése után. Megírta Fülöp Ágost uralmáról szóló (a maga nemében egyébként szintén kiváló) összefoglalását az Ernest Lavissee által szerkesztett hatalmas pozitívista vállalkozás, az *Histoire de France illustrée depuis les origines jusqu'à la révolution* III. kötetében és közvetlenül halála után, 1909-ben megjelent *La Société française au temps de Philippe-Auguste* című könyve is.⁷ Ettől eltekintve azonban nem folytatta tovább ilyen irányú kutatásait, nem vállalta fel a több mint kétszáz kimenetelű versenyt német kollégájával, akinek a megjelent kötetét viszont tisztességesen lehvatozta saját munkáiban. Kutatásainak a súlypontját a Fülöppel kortárs nagy pápára, III. Incére helyezte át, akinek a történetét több kötetes monográfiában dolgozta fel.⁸ Léon Gautier 1899-ben posztumusz megjelent művének már a címe is jelzi, hogy nem hagyományos értelemben vett biográfiáról van szó; a szerző inkább korrajzot kívánt adni, a társadalmi viszonyokat, ill. a mindennapi életet kívánta bemutatni és közelebb hozni az olvasóhoz.⁹

A francia történetírásnak tehát a sok szép eredmény ellenére sem sikerült beváltania a komplex Fülöp Ágost-monográfia megírására vonatkozó terveit. Az I.

⁴ Cartellieri, Alexander: *Philipp II. August, König von Frankreich*. I–IV. Leipzig, 1899–1922.

⁵ Bibliothèque de l'école des chartes, 72. (1911:1) 626–627. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/bec_0373-6237_1911_num_72_1_460970_t1_0626_0000_002 (letöltés: 2013. január 7.)

⁶ Baldwin: *Philippe Auguste et son gouvernement*, 13–14.

⁷ Luchaire, Achille: *Louis VII–Philippe-Auguste–Louis VIII. (1137–1226)*. In: Ernest Lavissee (dir.): *Histoire de France illustrée depuis les origines jusqu'à la révolution*. T. III/1. Paris, 1911; Uő.: *La société française au temps de Philippe-Auguste*. Paris, 1909.

⁸ Luchaire, Achille: *Innocent III*. I–VI. Paris, 1904–1908.

⁹ Gautier, Léon: *La France sous Philippe-Auguste*. Tours, 1899.

világháború után továbbra sem valósultak meg ezek az elképzelések. Ebben nem pusztán Cartellieri műve volt a „bűnös”, ezen túlmutató, általánosabb okai is voltak a tartózkodó magatartásnak. A pozitivista történetírás lehanyagolt, helyét más irányzatok vették át. Közülük kétségtelenül az *Annales*-iskola vagy *Annales-kör* volt az a szellemi műhely, amely máig tartó, meghatározó hatást gyakorolt a francia és részben a nemzetközi történetírássra. Nem feladatom, de lehetőségem sincs rá, hogy e tanulmány keretein belül behatóan elemezzem ezt az összetett szellemi áramlatot és részletesen bemutassam a történetét, így csak a szempon-
tunkból fontos tényekre utalok röviden. Közismert, hogy az *Annales d'histoire économique et sociale* c. folyóiratot Marc Bloch és Lucien Febvre alapította 1929-ben Strasbourgban.¹⁰ Bár a folyóirat később Párizsba került és többször is címet változtatott (jelenleg az *Annales. Histoire, Sciences Sociales* címet viseli) a körülötte csoportosuló történészek generációit összekötötte a hasonló eszmeiség. Az egymást követő generációkból – messze nem a teljesség igényével – érdemes megemlíteni Fernand Braudel, Georges Duby, Jacques le Goff vagy éppen Emmanuel Le Roy Ladurie nevét. Az *Annales* szakított a megelőző korszak történetírói gyakorlatával: az esemény- és diplomáciatörténet valamint a kiemelkedő személyiségek vizsgálatának a helyébe az *histoire totale*-t és a *longue durée*-t állította, s olyan kutatási irányokat honosított meg, mint pl. a történeti antropológia, mentalitás- vagy éppen mikrotörténet.¹¹ Nem véletlen, hogy ezek a körülmények nem kedveztek a történeti életrajz műfajának, mellyel szemben az *Annales* hagyományosnak mondható ellenszenvvel viseltetett.¹²

Fülöp Ágostról is „csak” különböző szintű ismeretterjesztő biográfiák készültek. Ezek aprólékos számbavételére sem lehetőség, sem szükség nincs, közülük most kettőt szeretnék röviden megemlíteni. Az egyik Georges Bordonove mun-

¹⁰ Jacques le Goff előszava. In: Bloch, Marc: *A gyógyító királyok. A királyi hatalom természetfeletti ereje Franciaországban és Angliában*. Budapest, 2005. 17., 397. 1. jegyz.

¹¹ Az *Annales*-körrel kapcsolatos tengernyi irodalomból most csak néhány, magyarul is elérhető munkára hivatkozunk, amelyek azonban megfelelő bibliográfiai tájékoztatást nyújtanak az érdeklődő olvasónak: Jacques le Goff: *Van-e Annales-iskola?* Századok, 102. (1968) 145–157; Bloch, Marc: *A történész mestersége. Történetelméleti írások*. Budapest, 1996; Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales – A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest, 2007.

¹² Jacques le Goff e tartózkodásról így ír Szent Lajosról szóló monográfiájának az előszavában: „A XX. század derekán ugyanis, néhány ragyogó példa ellenére – kiváltképp az *Annales*-től kiinduló mozgalmon belül érzékelhetően – a történeti életrajz hanyatlása következett be. A történészek többé-kevésbé átengedték ezt a műfajt e téren régi vetélytársaiknak, a regényíróknak. Marc Bloch konstataulta mindezt [...] valószínűleg azzal az érzéssel, hogy a biográfia, miként a politikatörténet, nem állt még készen arra, hogy befogadja a történészi gondolkodás és gyakorlat megújítását.” Jacques le Goff: *Saint Louis*. Paris, 1996. 15. Érdeemes egyébként megjegyezni, hogy Le Goff nagylélegzetű Szent Lajos életrajzával kicsit átlépte saját árnyékát mintegy rehabilitálva és az „új történetírás” követelményeihez igazítva a történeti életrajz műfaját.

kája, amely az általa írt *Les Rois qui ont fait la France* részeként jelent meg.¹³ A könyv – hasonlóan a sorozat többi kötetéhez – a szó szoros értelmében vett ismeretterjesztő mű, amely olvasmányos, már-már a regényeshez közelít. A szerző kb. 30 oldalon foglalja össze az előzményeket, köztük VII. Lajos történetét is, akinek nem jutott önálló kötet a sorozatban. A művet egy alig 2 oldalas bibliográfia zárja. Nem kell különösen hangsúlyozni, hogy ez az életrajz, ahogy mondani szokták, az érdeklődő, de laikus nagyközönségnek, nem pedig – az akár más korszak kutatásából kirándulást tevő – szakember számára íródott. Más kategóriába tartozik Gérard Sivéry *Philippe Auguste*-ja.¹⁴ A lille-i Charles de Gaulle egyetem nyugalmazott professzorának a könyve a valóban tudományos igényű ismeretterjesztés műfajába tartozik. Nem hiányoznak a jegyzetek, sem a gazdagnak mondható forráslista és szakirodalom-jegyzék. Az olvasmányosság igényének is eleget tesz a mű, eltekintve azonban egy-két (néha vitatható) lélektani jellegű megközelítéstől, az újdonság hiánya az, amit érzünk, midőn végigolvassuk e munkát. Ez az érzés pedig nyilván azért támad bennünk, mert a kötet – minden erénye ellenére – megmarad a nivós összefoglalás szintjén. Folytathatnánk tovább a számbavételt, az eredmény akkor sem lenne szívderítőbb: francia szerző tollából még mindig nem született meg az az alpmű, amelynek hiányára már Jacques le Goff is rámutatott több mint húsz évvel ezelőtt.¹⁵ Mindenesetre sokat mondó az a tény, hogy egy kiadó 1980-ban szükségesnek (és főleg érdemesnek) látta önálló kötetben megjelentetni Achille Luchaire Fülöp Ágost uralkodásáról írott összefoglalását, amely eredetileg az Ernest Lavisse által szerkesztett, már említett Franciaország-történetben jelent meg.¹⁶ Mielőtt azonban folytatnánk a biográfiák áttekintését, vessünk egy pillantást egy másik műfajra is.

Az életrajzokon kívül az általános történeti összefoglalások nyújthatnak segítséget abban, hogy egy-egy kiemelkedő uralkodóról, személyiségről információkat kaphassunk. Bár jellegüknel fogva az ilyen ország- vagy kortörténetek nem alkalmasak arra, hogy minden részletre kiterjedő ismeretekkel szolgáljanak, jó esetben felkeltik érdeklődésünket és segítenek abban, hogy ismereteinket megfelelő szakkönyvek révén gyarapíthassuk. Mint az várható, Franciaország történetét (vagy akár csak középkorát) tárgyaló összefoglalások – értve ez alatt most a francia szerzők által készítetteket – az utóbbi néhány évtizedben is nagyszámban készültek, igaz igen csak eltérő színvonalon és terjedelemben. Óhatatlanul felvetődik a kérdés, hogy a Lavisse-féle, több mint száz esztendősz vállalkozáshoz ké-

¹³ Bordonove, Georges: *Les Rois qui ont fait la France. Philippe Auguste le Conquérant*. Paris, 1983.

¹⁴ Sivéry, Gérard: *Philippe Auguste*. Paris, 1993. (A kötet azóta újabb kiadásban is megjelent)

¹⁵ Préface de Jacques le Goff. In: Baldwin: *Philippe Auguste et son gouvernement*, 7. Le Goff néhány sorral később ugyan John Baldwin „szép könyve által betöltött űr”-ről ír, ez azonban, mint még visszatérünk rá, nem teljesen felel meg a valóságnak.

¹⁶ Luchaire, Achille: *Philippe Auguste et son temps*, Paris, 1980.

pest a jóval fiatalabb, hasonló kezdeményezések tudnak-e részletesebb, hasznosíthatóbb vagy informatívabb képet nyújtani az olvasónak? Nos, akár Fülöp Ágost uralkodására koncentrálva, akár a francia középkor egészére kiterjesztve tesszük fel a kérdést, egyértelműen megelégedezhetjük a választ: nem. Az alábbi – megint csak messze nem teljes – áttekintés meggyőzhet bennünket ennek igazáról. A talán legnagyobb presztízsnak örvendő (viszonylag új és terjedelmes), Georges Duby által szerkesztett összefoglalás külön érdekessége, hogy a közelmúltban magyarra is lefordították, így jelenleg ez a legfrissebb, egyben legrészletesebb Franciaország történet, amely magyarul olvasható. E modernnek szánt összefoglalás alapszemléletét már az előszóban meghatározza Duby kifejtve, hogy „*a csaták és a lázadások, a dinasztikus válságok és az államhatalmi döntések általában csak a forrongó felszínt jelentik, s a történelem lényegi mozgatórugói másutt, a termelési tényezők szerkezetében, a hatalomnak és a vagyonnak az emberek közötti megoszlásában keresendők*”. A könyv saját bevallása szerint is nem a hagyományos értelemben vett francia történelmet, hanem „*a mai Franciaországot alkotó vidékek átfogó civilizációtörténetét igyekszik bemutatni*”.¹⁷ Így tehát aki – akár francia, akár magyar olvasó az illető – ebből az összefoglalásból akar ismereteket nyerni II. Fülöpről vagy a francia középkor történetéről, csalódní kényszerül a hagyományos értelemben vett esemény-, társadalom- és gazdaságtörténet, ill. a konkrétumok gyakori teljes hiánya, valamint a sokszor csapongó, helyenként bőbeszédű, de keveset mondó szerkezet miatt, viszont ízelítőt kaphat a történeti antropológia és a mentalitástörténet eredményeiből.

Egy másik, szintén terjedelmes *Histoire de France* Jean Favier szerkesztésében látott napvilágot, még a 1980-as évek elején, 6 kötetben. A második kötet – melynek maga Favier a szerzője – az ezredfordulótól 1515-ig terjedő időszakot tárgyalja mintegy 500 oldalon.¹⁸ Ebből 33 oldal foglalkozik az 1180–1226 közötti idősakkal, vagyis II. Fülöp és VIII. Lajos korszakával. Ez elvileg nem rossz, még akkor sem, ha mindebbe beletartozik a keresztes államokat, valamint a gótika kibontakozását tárgyaló fejezet is. Favier – Dubyvel ellentétben – a hagyományos értelemben vett történetírást gyakorolja szerkesztőként és szerzőként is, így nem fél az események és a fentebb hiányolt fejlemények tárgyalásától sem. Ennek ellenére messze elmarad a Lavisse-féle előképtől. És nem csak azért, mert Jean Favier-nak nem Fülöp Ágost vagy a korai Capetingek jelentik az igazi kutatási területet, hanem főleg azért, mert tényanyagában – legalábbis korszakunkat illetően – szinte teljes egészében a nagy előd, Achille Luchaire kivonatolására szorítkozik. Szintén az 1980-as években jelent meg a 6 kötetes *Nouvelle histoire de la France médiévale*, amelynek 3. kötete foglalkozik a 11–12. századdal, ben-

¹⁷ Duby, Georges (szerk.): *Franciaország története I. A kezdetektől a Bourbon restaurációig*. Budapest, 2005. 11.

¹⁸ Favier, Jean : *Le temps des principautés de l'an mil à 1515*. Histoire de France, t. 2. Paris, 1984.

ne Fülöp Ágost korával.¹⁹ A szerző Dominique Barthélemy, aki több oldalt is szentel II. Fülöp uralkodásával kapcsolatos eseményeknek, de maga is jelzi, hogy alapvetően ő is Achille Luchaire művére támaszkodott ebben a vonatkozásban.

Kihagyva most a szerényebb igényű és rövid kis összefoglalásokat, úgy tűnhet, hogy a francia történetírás nem rendelkezik olyan ország- vagy középkortörténettel, amelyik kielégítő módon, a mai kor követelményeinek megfelelően, a nagyközönség, az egyetemisták és a szakemberek számára is használható módon, tényszerűen és sokoldalúan tájékoztatna Fülöp Ágost uralmáról, ill. magáról a francia középkorról vagy legalább annak egy jelentős szakaszáról. Szerencsére ez csak részben van így. 1999-ben jelent meg François Menant és társai szerkesztésében egy rendkívül tartalmas kézikönyv *Les Capétiens. Histoire et dictionnaire* címmel. Az 1200 oldalas kötet sokoldalúan foglalja össze mind az eseménymenetet, mind a társadalom- és művészettörténetet, nem feledkezve meg a gazdasági fejleményekről sem, mindezt beleágyazva a nemzetközi környezetbe. Gazdag táblázatok, szócikkek és rendkívül részletes bibliográfia teszi nélkülözhetlenné a könyvet, amely megkerülhetetlen kiindulópontja immár több mint tíz éve a Capeting korszakra irányuló tanulmányoknak és kutatásoknak.²⁰

Bármilyen nagyszerű is azonban e kézikönyv, nem helyettesítheti a megfelelő szintű biográfiákat, ill. középkortörténeteket. E vonatkozásban érdekes fejleményt jelentett, hogy Georges Duby az 1970-es években áttörte (korábban, de mégsem úgy, mint Jacques Le Goff) az Annales eseménytörténet ellenességének a falát, megírva *Le dimanche de Bouvines* című könyvét, amely a Fülöp Ágost által megvívott győztes csata történetét meséli el, igaz nem öncélúan, hanem annak érdekében, hogy bemutassa, hogyan vált egy sorsdöntő ütközet a középkori francia nemzeti öntudat fontos elemévé.²¹ Mindez – bármilyen jelentős fordulat is volt – nem segítette elő a modern Fülöp Ágost monográfia elkészültét. Ennek ugyan voltak előjelei, mint például az 1980-ban (a trónra lépés 800. évfordulójára) Robert Henri Bautier által szervezett nagyszabású nemzetközi konferencia, amelynek anyaga könyvformában is napvilágot látott,²² a monográfia megírása megint csak egy külföldi – ezúttal amerikai – kutatóra várt. A korábban már említett John Baldwin, a baltimore-i Johns Hopkins egyetem tanára 1986-ban az Egyesült Államokban jelentette meg művét, amelyet 1991-ben franciára is lefor-

¹⁹ Barthélemy, Dominique: *L'ordre seigneurial. XIe–XIIe siècle*. Nouvelle histoire de la France médiévale, t. 3. Paris, 1990.

²⁰ Menant, François – Martin, Hervé – Merdrignac, Bernard – Chauvin, Monique: *Les Capétiens. Histoire et dictionnaire 987–1328*. Paris, 1999.

²¹ Duby, Georges: *Le dimanche de Bouvines 27 juillet 1214*. Paris, 1973.

²² Bautier, Robert Henri (éd.): *La France de Philippe Auguste: actes du colloque international*. Paris, 1982.

díttak *Philippe Auguste et son gouvernement* címmel.²³ A francia kiadáshoz Jacques le Goff írt előszót dicsérve a szerzőt, amiért hosszú évtizedek után (részben) betöltötte azt az űrt, amelyet a modern II. Fülöp életrajz hiánya okozott. Azért csak részben – és ezt már én hangsúlyozom – mert John Baldwin monográfiája lényegében a kormányzattörténet terén jelentett komoly előrelépést; az időközben előkerült, ill. publikált források (pl. a királyi kancellária regesztái) alapján írta újjá Fülöp Ágost kormányzatának a történetét. Egyéb téren – főleg a sokat emlegetett események vonatkozásában – saját bevallása szerint is „*álszemérem nélkül*” Cartellieri munkájára támaszkodott.²⁴ John Baldwin könyve tehát nagyon komoly eredménynek számít és közmegebecsülésnek örvend, de egy komplex biográfia szerepét nem tudja betölteni. Összegezve tehát vizsgálatunkat, azt kell megállapítanunk, hogy a francia történetírás – számos részeredmény ellenére – száz év alatt sem tudott megalkotni egyik legnagyobb középkori uralkodójáról egy komplex, a kor követelményeinek mindenben megfelelő monográfiát, s ezt a hiányt a külföldi kutatók is csak részben tudták betölteni. A másik, Fülöp Ágoston túlmutató tanulság az, hogy a francia medievisztika minden komoly értéke és sok lenyűgöző eredménye ellenére sem rendelkezik egy olyan átfogó középkortörténettel, amely minden szempontból meghaladná, bizonyos vonatkozásban akárcsak elérné a száz évvel korábbi, nagy volumenű vállalkozás színvonalát.

Áttérve röviden a hazai helyzetre, rögtön megállapíthatjuk, hogy Fülöp Ágostot illetően sem magyar szerző által írott, sem idegen szerző magyarra lefordított műve nem áll rendelkezésre. Így az egyetemes történeti vagy Franciaország történetét tárgyaló művekre vagyunk utalva. A II. világháború előtti időszakból most csak a 4 kötetes egyetemes történet 2. könyvét említjük, melynek szerzője, Váczy Péter, bár néhány lapot szentel Fülöp Ágost korszakának, tárgyalása mind módszertanilag, mind pedig tényegát illetően ma már – finoman szólva – archaikusnak tekinthető.²⁵ A háború után magyarra fordított, csak szovjet világtörténetként emlegetett tíz kötetes összefoglalás vonatkozó része – nem beszélve most azokról a súlyos ideológiai és tartalmi problémákról, amelyek e művet terhelték – csak arra volt alkalmas, hogy két rövid bekezdése felkeltse az érdeklődést a francia király iránt, de kielégíteni már nem volt képes azt.²⁶ Nem sokkal jobb a helyzet a Franciaország történetét bemutatni kívánó munkákkal sem. A Georges Duby által szerkesztett munkáról már beszéltünk. Egy másik, viszonylag új kötet az angol Roger Price művének a fordítása. A 376 oldalas mű egytizede, kevesebb, mint 40 oldal foglalkozik a francia középkorral és ebből csak egy bekezdés

²³ A kötet pontos bibliográfiai adatait ld. a 2. sz. jegyzetben.

²⁴ Baldwin: *Philippe Auguste et son gouvernement* 15.

²⁵ Váczy Péter: A középkor története. Egyetemes történet négy kötetben II. Budapest, 1936. 539. skk.

²⁶ Zsukov, J. M. (főszerk.): *Világtörténet* III. Budapest, 1963. Jellemző, hogy a kötet néhány rövid mondatban foglalja össze Fülöp Ágost tetteit, viszont hosszasan foglalkozik az ekkoriban meginduló albigens háborúval, főleg annak ideológiai és „antifeudális” oldalával. 341–344.

jutott Fülöp Ágostnak.²⁷ Hahner Péter *Franciaország története* sem bánik kíméletesebben e korszakkal. A 843–1483 közötti időszak történetét alig 30 oldal tárgyalja és természetesen itt is éppen csak említés történik II. Fülöpről.²⁸ A magyar kapcsolatokkal rendelkező Fülöp Ágost példája arra világít rá, hogy (leszámítva a szaktanulmányokat) a magyar olvasó nem talál saját nyelvén olyan művet – akár hazai szerző tollából származzon, akár fordításról legyen szó –, amely ki-elégíthetné a francia középkorra vagy annak valamely fontos uralkodójára irányuló érdeklődését. Sem életrajzi kötetek, sem megfelelő összefoglalások nem állnak a rendelkezésére.

De miért olyan nagy probléma, hogy nincsenek ilyen munkák? Azért mert érdeklődés viszont van. Itt utalnék vissza korábbi, némileg rejtélyesnek ható mondatomra: e konferencián magyar szakemberek magyar nyelven boncolgatják a francia és a magyar történelem kapcsolódásait, összefonódásait. Mennyivel egyszerűbb lenne bizonyos kérdéseknek megbízható magyar nyelvű munkákban utánanézni, hogy azután az elmélyültebb tájékozódást francia szakkönyvekben lehessen folytatni (feltéve természetesen, ha vannak igazán megfelelőek). Ennél is bántóbb az a hiány, amit a magyar nyelvű szakirodalom sovány volta okoz a felsőoktatásban. Ki ne érezte volna, hogy mennyire nehéz magyar nyelvű irodalommal ellátni a hallgatókat? Márpedig belőlük lesznek a jövő történelemtanárai, kutatói és humán értelmisége. Kár lenne hagyni, hogy nemzedékek nőjenek fel úgy, hogy nem vagy csak foghíjasan ismerik Európa egyik leggazdagabb és legtanulságosabb múlttal rendelkező országának történelmét. Úgy vélem, Fülöp Ágost saját hányatott utóéletén erre akar rádöbbszteni minket, kései utódokat.

²⁷ Price, Roger: *Franciaország története*. Budapest, 1994. 41–42.

²⁸ Hahner Péter: *Franciaország története*. Budapest, 2002. 46.

NAGY KÁROLY IVADÉKAI. AZ ANJOU-HÁZ FIRENZE LEVELEZÉSÉBEN

Coluccio Salutati, aki egyike volt az itáliai humanizmus legjelentősebb képviselőinek, 1375-ben került a firenzei kancellária élére. Három évtizeden át viselte a kancellári címet, működése alatt a város legfontosabb hivatala egyúttal a humanizmus elismert szellemi műhelyévé is vált. A Coluccio Salutati vezette firenzei kancellária regisztrumaiban több, mint 30 Nagy Lajosnak címzett levél szövege maradt fenn. Az 1380-as években bukkant fel Coluccio érvkészletében egy régi firenzei hagyomány, amely Firenze újraalapítását Nagy Károlyhoz, a francia és a magyar uralkodóház közös ősehhez kötötte. A Nagy Károly és utódai által megalapozott Firenze-barátság toposza egyaránt bekerült a magyar és a francia királyoknak küldött levelekbe, Nagy Lajos pozitív firenzei megítélésében pedig egészen Nagy Károlyig visszavezethető származása kiemelkedő szerepet játszott. A tanulmány ezt a toposzt, szerepét, ill. a magyarországi Anjou-ház francia eredetének itáliai értékelését mutatja be.

1359 végén a magyar király, I. (Nagy) Lajos két oroszlánkölyköt kért Firenzétől. A firenzei köztársaság ígéretet tett arra, hogy az új kölykök megszületése után teljesíti kérését; a különleges ajándék, egy hím oroszlán Magyarországra szállítását pedig a kérést közvetítő Toldi Miklós gondjaira bízzák, aki ezekben az években zsoldosként szolgálta a köztársaságot.¹ Firenze rendszeresen adott ajándékba oroszánt a szövetséges és baráti államoknak,² magyar királyként sem csupán Lajos részesült a megkülönböztetett figyelemről tanúskodó ajándékban: 1469 nyárelőjén például a firenzei Signoria Mátyás királynak küldött két oroszánt.³ A Mátyáshoz küldött kísérőlevél szerint az oroszán-pár Firenze és a magyar királyok közt régóta fennálló barátság jelképe volt – annak a barátságnak, amelyet már számos királyi elődje is táplált a város iránt.⁴ Firenze kiválasztott körben ajándékozott oroszánokat, Magyarország királyai azonban láthatóan beletartoztak ebbe

¹ Wenzel Gusztáv (szerk.): *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Acta externa Andegavensia*. I–III. Budapest, 1874–1876. (a továbbiakban: ADE) II. 559. (405. sz.)

² Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. I. Adattár. Budapest, 1966. I. 97; az oroszán-szimbólum középkori elterjedésének magyarázatára ld. Pastoureau, Michel: *Pourquoi tant de lions dans l'occident médiéval?* *Micrologus*, 8. (2000:1–2) 11–30.

³ *Mátyás király levelei. Külügyi osztály 1458–1490*. Budapest, 2008. (a továbbiakban: *Mátyás király levelei*) 327; Mátyás Budán tartotta oroszánjait, amelyek – mint arról Bonfini beszámolt – ugyanazon a napon múltak ki, amikor a király meghalt.

⁴ „Fuit enim populo Florentino pervetusta cum regibus Ungharis amicitia, et multa extant merita progenitorum tuorum antiquorum regum in urbem et libertatem nostram, cuius insigne leo est.” *Mátyás király levelei*, 328.

a körbe. Arra, hogy milyen nagy volt a presztízse Firenzében az országnak és királyainak, éles fényt vet Giovanni Villani firenzei krónikás egyik elejtett megjegyzése. 1346-ban ugyanis, az I. (Nagy) Lajos első nápolyi hadjáratát megelőző idők eseményeinél Luchino Viscontit, Milánó urát a következő szavakkal dicsérte: „*a francia, angol s magyar királyokat kivéve nincs a keresztény világban több oly hatalmas uralkodó, mint Luchino úr*”.⁵ A magyar királyok feltűnő firenzei tekintélyét azonban nem csak ajándékok, nem csak elbeszélő források igazolják, de a város hivatalos levelezése is alátámasztja, már jóval a Mátyás király uralkodását megelőző időszakban is.

A firenzei kancellária élére 1375-ben került új ember, Coluccio Salutati személyében. Salutati egyike volt az itáliai humanizmus legjelentősebb képviselőinek, aki erős egyéniségével nem csak az irányítása alá került kancellária működését, de a kancellária által kibocsátott oklevelek tartalmát is a saját képére formálta. Három évtizeden át, csaknem 1406-ban bekövetkező haláláig viselte a kancellári címet, működése alatt a város legfontosabb hivatala egyúttal a humanizmus elismert szellemi műhelyévé is vált.⁶ A város politikai és intellektuális életében betöltött szerepéről számos hosszabb-rövidebb munka, köztük több monográfia is született,⁷ mégis, Colucciót talán a legpontosabban a következő humanista generáció emblematikus alakja, II. Pius pápa helyezte el a firenzei intellektuális hierarchiában: „*A megelőző időkben sok kiváló férfi élt Firenzében, akiknek neve napjainkig fennmaradt, de Dante Alighieri valamennyiüket felülmúlja. [...] A legközelebb Francesco Petrarca jutott hozzá, akinek alig találjuk párját, ha latin nyelvű műveit egyáltalán összevethetjük azokkal, amelyeket toszkánul írt. A harmadik helyre bizonyára jogosan helyezem Giovanni Boccac-*

⁵ „E nota s’elli ha tra’ Cristiani al suo tempo nullo re, se non se quello di Francia e quello d’Inghilterra e d’Ungheria, di tanto potere quanto mesere Luchino” *Cronica di Giovanni Villani*. Edizione di riferimento: Nuova Cronica, a cura di G. Porta. Parma, 1991. (Letteratura italiana Einaudi) 1566. A szöveg online is hozzáférhető: http://www.letteraturaitaliana.net/pdf/Volume_2/t48.pdf (letöltés: 2012. november 26.); magyar fordítása: *A három Villani krónikája. Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani*. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Rácz Miklós. Budapest, 1909. (Középkori krónikások VIII–IX.) 169. Az európai hierarchia élén álló német-római császár tekintélyét ezekben az években a Wittelsbach és Luxemburgi család küzdelme valóban erodálta, a helyzet az 1346-ban IV. (Bajor) Lajos ellenében megválasztott IV. Károly megerősödésével változott meg.

⁶ Garin, Eugenio: *I cancellieri umanisti della Repubblica Fiorentina. Da Coluccio Salutati a Bartolomeo della Scala*. Rivista storica italiana, 71. (1959) 186–208.

⁷ A legjelentősebbek: Ulmann, Berthold L.: *The Humanism of Coluccio Salutati*. Padova, 1963; Petrucci, Armando: *Coluccio Salutati*. Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 1972. (Biblioteca Biographica 7.); De Rosa, Daniela: *Coluccio Salutati: il cancelliere e il pensatore politico*. Firenze, 1980. (Biblioteca Storia 28.); Witt, Ronald G.: *Hercules at the Crossroads: The Life, Works, and Thought of Coluccio Salutati*. Durham, 1983; ill. legújabbán egy kiállítási katalógus: *Coluccio Salutati e Firenze. Ideologia e formazioni dello Stato*. A cura di Roberto Cardini e Paolo Viti. Firenze, 2008.

*ciót, bár kissé szabados volt, s nem elég csiszolt. Őt Coluccio követi, aki kora ízlésének megfelelő, de számunkra már nyersnek tűnő prózát és verses műveket írt. Firenzében ő felügyelt a hivatalos levelek fogalmazására, és Gian Galeazzo milánói herceg gyakran mondogatta, hogy Coluccio tolla többet ártott neki, mint harminc firenzei lovasosztagnak.*⁸

Coluccio harminc lovasosztaggal felérő levelei közt szép számmal találunk magyar vonatkozásúakat is, s e levelek már régóta ismert forrásai a magyar középkorkutatásnak. Többségüknek a szövege megjelent a Wenzel Gusztáv által szerkesztett *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból*, ill. a későbbiek regesztáiban a *Zsigmondkori oklevéltár* köteteiben,⁹ a firenzei kancellár és a magyar Anjou-ház e levelekben visszatükröződő kapcsolatának pedig 1936-ban a szellemtörténet jegyében Kardos Tibor önálló tanulmányt is szentelt.¹⁰ A firenzei kancellária Coluccio Salutati által fogalmazott leveleire azonban érdemes újra figyelmet fordítani, az elmúlt évek szerteágazó nemzetközi kutatásai ugyanis azt az – általuk persze nem vizsgált – kérdést is új megvilágításba helyezték, milyen helyet töltöttek be a magyar királyok a város kapcsolatrendszerében.¹¹

Coluccio Salutati nem tartozott az „éhenkórász” humanisták közé, egyike volt Firenze leggazdagabb polgárainak, aki jelentős befolyással rendelkezett a város vezetésében. Részt vett a tanács ülésein, gyakran személyesen tárgyalt a város nevében, kancellárként minden Firenze nevében küldött levél átment a kezén, a fontos leveleket pedig személyesen fogalmazta. Míg a kortárs milánói vagy ve-

⁸ *Pii II Commentarii Rerum memorabilium que temporibus suis contigerunt*. Ad codicum fidem nunc primum editi ab Adriano van Heck. Vol. I–II. Città del Vaticano, 1984. (Studi e testi 312. 313.) I. 152., magyar fordítása: *II. Piusz pápa feljegyzései*. Fordította Bellus Ibolya – Boronkai Iván. I–II. Budapest, 2001. (Történelmi források II.) I. 88.

⁹ ADE; Mályusz Elemér – Borsa Iván – Neumann Tibor – C. Tóth Norbert (szerk.): *Zsigmondkori oklevéltár*. I–XI. Budapest, 1951–2009; a Coluccio vezette kancellária kiadott és kiadatlan magyar vonatkozású okleveleinek konkordancia-jegyzéke: Nuzzo, Armando: *Coluccio Salutati e l'Ungheria*. Verbum, VII. (2005:2) 360–371. Nuzzo e tanulmánya, akárcsak egy másik, címe alapján témámba vágónak tűnő írása – Nuzzo, Armando: *Letteredi stato di Coluccio Salutati tra Francia e Ungheria*. In: *La circulation des hommes, des oeuvres et des idées entre la France, l'Italie et la Hongrie. Actes du Colloque international tenu à Paris. Édition par Amedeo Di Francesco, Adelin Charles Fiorato*. Napoli, 2004. (Hungarica et Slavica, 3) 15–26. – nem érinti az általam a továbbiakban vizsgált kérdést.

¹⁰ Kardos Tibor: *Coluccio Salutati levelezése a magyar Anjoukkal*. Századok, 70. (1936) 407–432.

¹¹ A vizsgálatot jelentősen megkönnyíti az a kiváló forráskiadás, amelyben Coluccio Salutati kancellár 183 hivatalból írt levelét adta közre Hermann Langkabel. Langkabel, Hermann: *Die Staatsbriefe Coluccio Salutatis. Untersuchungen zum Frühhumanismus in der Florentiner Staatskanzlei und Auswahl edition*. Köln – Wien. 1981. (Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde, Beiheft 3.) A levelek Coluccio pályafutásának teljes időszakát lefedik, 1375-től egészen 1406-ig, a címzettek közt pedig itáliai városok, fejedelmek, kényurak és zsoldosvezérek mellett pápák, valamint a kontinens meghatározó uralkodói: a német-római császár, a francia, a kasztíliai, a magyar király, a konstantinápolyi császár szerepelnek.

lencei kancellárok egyszerű végrehajtói maradtak a város akaratának, Coluccio kivételes képességeivel meghatározó módon vált Firenze első számú ideológusává és propagandistájává.¹² A levelek természetesen mindig valamilyen aktuális ügyben készültek, a firenzei politikát meghatározó guelf ideológia azonban hol egyértelműen, hol csupán jelzésszerűen, de szinte minden levélben érzékelhető-kitapintható.¹³ Coluccio ambivalens érzéseket táplált a monarchia intézménye iránt, úgy tartotta, a monarchia kiváló intézmény lehet, de inkább csak Itália határain kívül.¹⁴ A jó király ismérveiről azonban határozott elképzelésekkel rendelkezett, s ezek közt első helyre a megszólításaiban is gyakran használt *serenitast* helyezte. „Nem lehet annál nagyobb, kiválóbb jelzõt adni a királyoknak, mint amikor fenségesnek nevezzük õket” – írta egy 1380. december 8-án, Nagy Lajos magyar királyhoz írt levelében, a többi csupán „a szerencse kegye”.¹⁵

A magyar uralkodónak tehát – hasonlóképpen, mint a francia vagy a kasztíliai királynak – a „felséges és legyőzhetetlen fejedelem” (*serenissime atque invictissime princeps*) megszólítás járt. A magyar udvar és Firenze között ezekben az évtizedekben élénk volt a levelezés, csak a Coluccio Salutati vezette firenzei kancellária regisztrumaiban – vagyis 1375-től – több mint 30 Nagy Lajosnak címzett levél szövege maradt fenn. A király mellett számos levelet kaptak a magyarországi bárók, egyes egyháznagyok is, és ugyan Lajosnál már kisebb számban, de kapott levelet Firenzéből Kis Károly (magyar királyként is), ill. Mária királynő és férje, Zsigmond király.¹⁶ A levelek közt találunk egyszerű kérvényeket,

¹² Gilli, Patrick: *Au miroir de l'humanisme. Les représentations de la France dans la culture savante Italienne à la fin du moyen âge*. École française de Rome, 1997. 14. 39. jz.; stílusa, értékrendje markánsan meg is jelenik e levelekben; egyik értő elemzője szerint a középkori aszkétizmus és az antikvitás humanistához méltó szeretete egyaránt jelen volt gondolkodásában. Erről ld. Herde, Peter: *Politik und Rhetorik in Florenz am Vorabend der Renaissance. Die ideologische Rechtfertigung der Florentiner Aussenpolitik durch Coluccio Salutati*. Archiv für Kulturgeschichte, 47. (1965) 141–220., az idézett részt ld. uo. 156.

¹³ Herde: *Politik und Rhetorik*, 144. skk.; Coluccio tollát nem egyszerűen a hagyományos (pápa-párti) guelf elkötelezettség vezette, láthatóan személyesen sem szerette a németeket. Erre jó példa az 1376-ban, Johanna nápolyi királynő német házasságáról Nagy Lajoshoz írt levele. Langkabel: *Die Staatsbriefe Coluccio Salutatis*, 118; ADE III. 121–122. (104. sz.)

¹⁴ „Felicis valere vidimus regna quibus reges prosunt quam Italiam cui dominatur imperium.” – a kiadatlan levelet idézi, értelmezi Gilli: *Au miroir de l'humanisme*, 39.

¹⁵ A gondolat teljes kifejtése: „Nullum tamen majus, nullum eminentius Regibus epythetum scribimus, quam cum eos Serenissimos nuncupamus. Cetera pene quidem fortune beneficia sunt, hoc nientis bene composite nomen est; magnanimitas enim, clementia, benignitas, que etiam solent Regibus adhiberi, mediocres, et potius privatorum laudes sunt. Hec autem una Serenitas, tantam mentis ordinationem exprimit, quod omnem virtutum integritatem procul dubio comprehendit.” – ADE III. 418. (201. sz.); említi: Kardos: *Coluccio Salutati levelezése*, 424.

¹⁶ A levelek jegyzékét ld. Nuzzo: *Coluccio Salutati e l'Ungheria*, 360–371.

a város polgárait érintő kisebb-nagyobb ügyekben,¹⁷ a magyar vonatkozású levelek többsége, és különösen a fontos levelek azonban egyetlen, ám annál jelentősebb szempont, az Anjou-firenzei-francia szövetségi kapcsolatok épp aktuális lépéseihez kapcsolódtak. A magyar királyok elsősorban nem mint Magyarország uralkodói, hanem az Anjou-ház jeles képviselőiként kerültek a köztársaság külpolitikájának előterébe.¹⁸

Firenze és az Anjou-ház kapcsolata egyidős volt magával az Anjou-dinasztiával. A francia Capet-házból kiágazó új uralkodóház alapítójának, I. Károlynak már az itáliai partraszálláshoz is főként firenzei bankházak biztosították a szükséges pénzt, a város és az új dinasztia kapcsolata azonban a következő években még szorosabbá vált. 1267 áprilisában Károly csapatai bevonultak Firenzébe, májusban maga Károly is a városba látogatott. Firenze hét évre előljárójává, *podestà*-vá választotta, ezzel kezdetét vette a dinasztia és a város új, immár hivatalos szintre emelt kapcsolata, amely a későbbiekben váltakozó intenzitással és hatásfokkal, de a dinasztia kihalásáig fennmaradt.¹⁹

Coluccio Salutati nem egyszerűen tovább ápolta az évszázados szövetséget, a firenzei kancellár láthatóan személyesen is nagy csodálója volt az Anjou-háznak, s ez a csodálat a dinasztia magyarországi ágára is kiterjedt.²⁰ Mindkét-ági Anjou-, és franciapárti elkötelezettsége szerencsés esetben egymást erősítette, az 1380-as években, a nápolyi trónért folyó küzdelemben azonban a két preferált dinasztia képviselői versengtek egymással, nehéz döntési helyzetet teremtve Firenze kancellárjának. Francia oldalról Louis d'Anjou, VI. Károly francia király nagybátyja, és egyben Johanna nápolyi királynő pártfogoltja, vele szemben Durazzói Kis Károly, a magyar király, I. (Nagy) Lajos felhatalmazásával, és mindkét trónigénylő igényt tartott Firenze támogatására – a dilemma feloldhatatlannak tűnt. Firenze igyekezett elkerülni, hogy nyíltan bármelyik oldalon fellépjen a „leg-

¹⁷ Így például 1376 augusztusában Firenze azt kérte a magyar királytól, hogy kereskedőit országában – Magyarországon és Lengyelországban – ugyanazon kiváltságokban részesítse, mint a genovaiakat. ADE III. 131–132. (117. sz.); 1395. február 8-i levelében pedig arra kéri Zsigmond királyt, támogasson egy firenzei kereskedőt követelése behajtásában. ADE III. 745–746. (464. sz.); 758–759. (476. sz.)

¹⁸ Zsigmond király pedig, értelemszerűen, mint a dinasztia nápolyi ágának ellenfele.

¹⁹ Károly életére, uralkodására Dunbabin, Jean: *Charles I of Anjou. Power, Kingship and State-Making in Thirteenth-Century Europe*. London – New York, 1998; Léonard, Émil: *Les Angevins de Naples*. Paris, 1959; Pontieri, Ernesto (dir.): *Storia di Napoli*. vol. I–X. Napoli, 1971–1978; Galasso, Giuseppe: *Il Regno di Napoli. Il Mezzogiorno angioino e aragonese (1266–1494)*. UTET, Torino, 1992. (Storia d'Italia. Vol. XV.); Firenze pénzügyi segítségére: Béranger, François: *Le rôle des compagnies toscanes dans la diplomatie de Charles II*. In: *La diplomatie des États angevins aux XIIIe et XIVe siècles*, sous la direction de Zoltán Kordé et István Petrovics. Roma – Szeged, 2010. 43–55.

²⁰ Gilli: *Au miroir de l'humanisme*, 63.

szentebb lilium” ellen, és beleavatkozzon a testvérharcnak aposztrofált küzdelembé.²¹

Ebben az időszakban – de még a „testvérharc” előtt – bukkant fel Coluccio érvkészletében egy régi firenzei hagyomány, amely Firenze újraalapítását Nagy Károlyhoz, a két egymással szembenálló fél közös őséhez kötötte. A téma első szisztematikus kifejtését egy 1376 szeptemberében Nagy Lajos magyar királyhoz írt levélben olvashatjuk. Coluccio az itáliai politikai helyzetről tudósító levelében számba veszi, milyen jótetteket köszönhetett Firenze népe a magyar király meszsze földön híres őseinek, köztük elsőként Nagy Károlyt említve, aki újjáépítette és számos kiváltsággal látta el a Totila által elpusztított Firenzét.²² A Firenze-barát ősök közt – sok évszázadnyi kronológiai ugrással – az Anjou dinasztiaalapítót, I. Károlyt illette meg a második hely, akit már az országa megszerzéséért folytatott harcában is nagyszámú firenzei guelf polgár segített. Őt Charles de Valois követi, aki VIII. Bonifác pápa felhatalmazásából rövid ideig Itáliában is vitézkedett, és 1301-ben Firenzében beleavatkozott a fehér és fekete guelfek közötti küzdelembé, az utóbbiak kezére játszva át a hatalmat.²³

²¹ „[...] nunquam populus florentinus dici poterit contra sacratissimam lilium vel in regalium offensionem arma sumpsisse”. – Langkabel: *Die Staatsbriefe Coluccio Salutati*, 307. A további firenzei érvekről ld. Gilli: *Au miroir de l’humanisme*, 292. skk.

²² A hagyomány összemosta Totila gót és Attila hun király személyét és tetteit. Totila és Nagy Károly szerepéről már Giovanni Villani krónikájában is olvashatunk, ráadásul jóval részletesebben, mint a hivatalos levelekben: *Cronica di Giovanni Villani*, 77–78; *A három Villani krónikája*, 56. skk.; Coluccio újítása abban rejlik, hogy a francia, ill. belőle kiágazó Anjou-házzal összekapcsolva meséli el Nagy Károly alapítását. (Coluccio Salutati egyébként baráti kapcsolatot ápolt Giovanni Villani unokaöccsével, a krónikát folytató Filippóval; erről ld. Gilli: *Au miroir de l’humanisme*, 298.)

²³ „Sanctissime quidem et inextinguibilis recordationis Karolus magnus, unde sacra vestra progenies propagatur, urbem nostram a Totila deletam edificatione restituit et privilegiis ac dignitatibus exornavit. Karolus alter primus Ierusalem et Sicilie rex, cui in acquisitione regni maxima Florentinorum manus devotissime militavit, multitudinem civium Guelforum, quos paucorum crudelitas extra patriam retinebat, reductos in patria collocavit. Idem fecit et inclite memorie abavus vestre serenitatis dominus Karolus Valesie, Alenconis, Carnoti atque Andegavie comes, qui restituta patria pluribus nostris civibus tunc expulsis statum, qui usque in presentem diem civitatem nostram in libertate gubernat et regit, multo labore et non sine intestini belli periculo reformavit.” – Langkabel: *Die Staatsbriefe Coluccio Salutati*, 146; ADE III. 138–139. (124. sz.) A levél értelmezéséhez ld. Gilli: *Au miroir de l’humanisme*, 283. skk. ill. Herde: *Politik und Rhetorik*, 179. Valois Károly 1900-ban készült, de mindmáig használt, hasonló kiadásban a közelmúltban megjelent életrajza: Petit, Joseph: *Charles de Valois (1270–1325)*. Paris, 2005. Firenzei szerepét Dante – akit a hercegnek köszönhetően hatalomra jutott fekete guelfek ítétek száműzésre – érthetően Colucciótól eltérően ítélte meg, a herceget az Isteni színjátékban a Purgatóriumba helyezte. Dante szerint Valois Károly „fegyver nélkül rombol / csak a Júdás lándzsáját hozva, mellyel / Firenze gyomrát felhasítva tombol”. (Babits Mihály ford.) „Sanz’arme n’esce e solo con la lancia / con la qual giostrò Giuda, e quella punta / sí ch’a Fiorenza fa scoppar la pancia” – Purgatórium, XX. 73–75.

A Nagy Károly és utódai által megalapozott barátság toposza bekerült a francia királyoknak küldött levelekbe is, V. Károly, majd VI. Károly is kapott ilyen tartalmú leveleket Firenzéből,²⁴ a nápolyi Anjou-ág uralkodója, Johanna nápolyi királynő azonban már nem volt méltó arra, hogy őseként Nagy Károlyra hivatkozzanak; a neki küldött levélben csupán I. Károlyra és a királynő nagyapjára, Bölcs Róbertre találunk említést.²⁵ Annál látványosabb a Johannával, ill. pártfogoltjával szemben magyar támogatással fellépő Durazzói sarj, Kis Károly Firenze kancellárja által felvázolt ős-galériája. Bármennyire igyekezett hivatalosan egyenlő távolságot tartani a város a két nápolyi trónigénylőtől, Firenze szimpátiáját egyértelműen Durazzói Károly nyerte el. Az Itáliában *della pace* melléknévvel illetett Kis Károly már szlavóniai hercegeként jó viszonyt ápolt a köztársasággal,²⁶ s ez a kapcsolat Nápoly trónját megszerezve láthatólag tovább mélyült; a III. Károly néven megkoronázott új nápolyi uralkodóhoz intézett, szerencsét kívánó levél Károlyt egyenesen a hit oszlopának, a guelfek reménységének (*columna fidei, spes Guelforum*) titulálta.²⁷

Durazzói Károly Firenzével jó kapcsolatban álló ősei sorát a gratuláló levélben természetesen Nagy Károly nyitotta, akitől az új nápolyi király közvetlen felmenői eredtek, I. Károly és II. (Sánta) Károly, ill. Róbert, a város jótevői.²⁸ Amikor pedig 1385. december 31-én Kis Károlyt (II. Károly néven) magyar királlyá is megkoronázták, Firenze a hír hallatán újfent gratuláló levelet írt. A levél ez alkalommal a dinasztia magyar ágának tagjait vette számba, Martell Károlytól kezdve, aki „*ebből a dicső vérből elsőként érdemelte ki, hogy Magyarország királyává koronázzák*”. Fia, Károly Róbert toleranciájával, unokája, a Kis Károlyt udvarában felnevelő Nagy Lajos sikerével és kegyességével tündökölt volt méltó elődje Kis Károlynak.²⁹ A lelkes levél, amelynek végén Firenze reményét

²⁴ A VI. Károlynak 1384 októberében küldött levelet ld. Langkabel: *Die Staatsbriefe Coluccio Salutati*, 190–194., az ősökre hivatkozás uo. 191. A Firenzét építő-pártoló ősök emlegetése azonban 1384-ben, miközben a nápolyi királyság megszerzésére induló, firenzei területen átvonuló francia csapatok a köztársaságot sarcolták, némiképp más jelentést kapott, mint a korábbi esztendőkből. Gilli: *Au miroir de l'humanisme*, 285–286.

²⁵ Langkabel: *Die Staatsbriefe Coluccio Salutati*, 176.

²⁶ László fia születésekor Firenze jókívánságait tolmácsolva a város jótevőjének (*benefactor*) nevezi – Langkabel: *Die Staatsbriefe Coluccio Salutati*, 159.

²⁷ Langkabel: *Die Staatsbriefe Coluccio Salutati*, 181.

²⁸ „Urbem quidem a christianissimo principe Karolo magno, a quo vestri sacratissimi sanguinis series derivatur, habuimus, ab felicissime recordationis abavo vestro Karolo primo Ierusalem et Sicilie rege statum et illam, quam super omnia diligimus, libertatem accepimus eamque a divis principibus Karolo secundo regeque Roberto defensam armis conservatamque consiliis retinemus nec minus speramus in posterum in fortissimo celsitudinis vestre brachio libertatem et statum nostrum protegi [...]”. – Langkabel: *Die Staatsbriefe Coluccio Salutati*, 185.

²⁹ „Quid enim de preteritis retro principibus in hoc suo Karolo tertio desiderare poterit, quod sibi non detur abundantissime reperire? Nonne, si Karoli Martelli magnanimitatem, qui primus ex isto glorioso sanguine in regem Hungarie meruit coronari, forte requirat, in novo rege specimen

fejezte ki, hogy az új magyar király karja erejével megerősíti a guelf pártot, február 15-én kelt – egy héttel az után, hogy Károlyt a budai palotában, Erzsébet anyakirályné jelenlétében Forgács Balázs pohárnokmester súlyosan megsebesítette. A merénylet és Károly azt követő visegrádi fogsága híreről hallva, Coluccio postafordultával újabb leveleket ír, Mária királynőhöz (hivatkozva a mindkét ági Anjou ősökre), a magyar bárókhoz, a Magyarországon harcoló itáliai zsoldosokhoz, hiába azonban a választékos fogalmazás, a gondosan megválasztott érvkészlet – a levelek megírásakor Kis Károly már több mint két hete halott volt.³⁰

Durazzói Károly – a Coluccio Salutati kancelláriáján kiállított levelek tanúsága szerint – az 1380-as években a legnépszerűbb uralkodó lehetett a firenzei politikai elit körében, a csak rá használt jelzők,³¹ a hozzá intézett laudációk, végül a kiszabadításáért tett erőfeszítések egyaránt erre utalnak. Hozzá hasonlóan kifejezetten jó volt a megítélése I. (Nagy) Lajos királynak is, aki – mint azt a kancellár egy Johanna királynőhöz írott levelében kiemelte – „*mindig segítette, pártolta a firenzeieket, kegyesen és emberségesen bánt velük*”.³² Az uralkodói és emberi értékek azonban önmagukban még nem feltétlen vívták ki Firenze elismerését – ehhez szükség volt a megfelelő származásra is. Coluccio Salutati levelei azt jelzik, a kontinenst átszövő dinasztikus kapcsolatok legalább annyira meghatározó szerepet játszottak egy-egy ország megítélésében, mint az adott ország nagysága vagy épp királyainak személyes kiválósága.

Mint a fentebb már idézett, Luchino Visconti apropóján tett Villani megjegyzés tanúsítja, Nagy Lajost már ifjan, szinte trónra lépte után azonnal úgy tartották számon, mint Európa legjelentősebb uralkodóinak egyikét. Megítélésében azonban, úgy tűnik, egészen Nagy Károlyig visszavezethető származása megkerülhetetlen szerepet játszott. „*Melyik firenzei [...] feledkezhetne meg azon odaadásról s jóakaratról, mely a királyi házat, a te őseidet s Firenze községét hosszú idők óta egybefűzte*” – tette fel a kérdést a város krónikása, Giovanni Villani szerint Firenze követe, mikor 1347 decemberében a nápolyi hadjáratra induló Lajost kö-

illius dabitur intueri? An optime memorie Karoli Umberti tolerantiam, felicitatem atque clementiam Ludovici forte non invenient in hoc suo glorioso principe refulgere, ut ultra ducem et dominum suum nil aliud in hac societate mortalium possint suspirando requirere vel pro suo felici regimine, si recte sapiant, exoptare!” – Langkabel: *Die Staatsbriefe Coluccio Salutatis*, 196; ADE III. 599. (337. sz.)

³⁰ Langkabel: *Die Staatsbriefe Coluccio Salutatis*, 200–202., 202–204., 204–205; ADE III. 601. skk. (338–340. sz.)

³¹ A nápolyi királyként kapott megszólítások mellé magyar uralkodóként Firenzétől megkapta az „egyház bajnoka” címet is. Teljes megszólítása: „Serenissime atque gloriosissime princeps, pugil ecclesie, Guelforum columen et spes vivida nostri communis.” – Langkabel: *Die Staatsbriefe Coluccio Salutatis*, 195; ADE III. 598. (337. sz.)

³² „[...] semper nos et Commune nostrum et omnes Florentinos, tam universim, quam singillatim juverit, foverit et omni cum clementia ac humanitate tractarit”. ADE III. 346. (168. sz.)

szöntötte.³³ A hosszú szónoklat – akárcsak Coluccio egy emberöltővel későbbi levelei – részletesen sorolta a magyar király nápolyi őseinek nagyszerű tetteit, de egy szót sem ejtett a király távoli országának nagyszerűségéről, amelyről a gyakori követjárások és a Budán élő firenzei kolónia révén a toszkán városban bőséges információval rendelkezettek.³⁴

Nagy Lajos előkelő családfáját nem csak Firenzében, hanem egész Itáliában számon tartották. 1372-ben, amikor Lajos elhatározta, segédcsapatokat küld Itáliába, hogy támogassa Francesco Carrarának, Padova urának Velence elleni küzdelmét, Raffaino Caresini velencei kancellár frappáns módon egyetlen mondatban összegezte a magyar király nyugati származását: „*nem Attilától, Isten ostarától, hanem a legkeresztényebb frank királyoktól vette eredetét*”.³⁵ Egy másik egykorú forrás, a carrarai krónika 1368-ban készült bevezetése szerint – amely egyébként közvetve ugyancsak utalt a magyar király származására – Lajos „*a világ leghatalmasabb fejedelme volt a keresztények között, és a hitetlenek által leginkább rettegett király, aki csak volt vagy lehetett Nagy Károly császár halála óta*”.³⁶ Hatalma hírének megalapozásában azonban Itália-szerte precízen számon tartott ősei láthatóan legalább olyan fontos szerepet játszottak, mint mintegy húsz személyesen vezetett hadjárata.

³³ „[...] quale Fiorentino, se uomo si può dire, per virtude puote essere dimentico della divozione e della benevolenzia tra lla casa reale e' tuoi pregenitori e 'l Comune di Firenze da lunghi tempi congiunta?” – *Cronica di Giovanni Villani*, 1615–1617; *A három Villani krónikája*, 179.

³⁴ Kardos: *Coluccio Salutati levelezése*, 412–414.

³⁵ „Mirum, quod tantum regem, qui non ab Atyla flagello Dei, sed a christianissimis Francorum regibus traxit originem.” – *Raphayn de Caresinis cancellarii Venetiarum Chronica. Aa 1343–1388*. A cura di Ester Pastorello. Bologna, 1922. 23. (RIS XII/II.); a forrást értelmezi Gilli: *Au miroir de l'humanisme*, 543. Gilli könyvének vonatkozó fejezete eredetileg tanulmányként jelent meg: Gilli, Patrick: *L'intégration manquée des Angevins en Italie: le témoignage des historiens*. In: *L'État angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle*. École française de Rome, 1998. (Collection de l'École française de Rome 245.) 11–33., a hivatkozott rész uo. 27–28.

³⁶ „Il re Lodovico d'Ongheria [...] fu il piu potente principe del mondo fra Christiani e il piu temuto re da infedeli chefosse o che sia stato dopo la morte di Carlomagno imperadore”. Plant, Margaret: *Portraits and Politics in Late Trecento Padua: Altichiero's Frescoes in the S. Felice Chapel, S. Antonio*. *Art Bulletin*, 63 (1981) 414.

CSERNUS SÁNDOR

**JEHAN DE WAVRIN KRÓNIKÁJA:
ANGOL TÖRTÉNELEM, FRANCIA TÖRTÉNETÍRÁS
ÉS KERESZTES HADJÁRAT
BURGUNDIAK AZ AL-DUNÁN (1444–1445)**

Jean (Jehan) de Wavrin lovag (1400 k. – 1472 k.) ugyan elsősorban a történeti munkájáról ismert, ugyanakkor korának egyik jelentős *bibliofilje*, könyv- és kéziratgyűjtője is volt. Szolgálatai a burgundi és az angol udvarhoz kötötték, történetírói munkásságában megfigyelhető a korszakra jellemző pártosság és egy-egy fontosabb kérdés kiemelése. E fő kérdések (török előretörés, huszita eretnokség, aktív zsigmondi egyházpolitika és béketeremtő törekvések) a Magyar Királyságot *együttessen* is érintették és állították az érdeklődés homlokterébe. A francia történetírás figyelme is ezzel összefüggésben fordult erőteljesebben a kereszténység keleti peremvidékén elhelyezkedő országok – köztük mindenekelőtt Magyarország – irányába. A magyar ügyek – „*les affaires de la Hongrie*” többszörösen kedvezményezettjei voltak ennek a folyamatnak. Már nem csak, mint a „*Kelet*”, a szent zarándoklat, a „*voyage d’Outre-mer*” irányában koncentráló érdeklődés „járulékos” elemeként jelentek meg, hanem „saját jogon” is, hiszen Magyarország olyan országgá vált, amely a 14. századi dinamikus fejlődésének eredményeképp is, mind nagyobb szerepet játszott az európai kereszténység életében. A tanulmány Wavrin munkájának egy fontos epizódját, a burgundi hajóhad al-dunai szereplését (1444–1445) a mű egészének szövegösszefüggésébe helyezve vizsgálja és mutatja be. Megállapítja, hogy a rendelkezik történeti értékkel, még akkor is, ha éppenséggel többet árul el a burgund udvarban divó kereszties ideológiájáról, mint annak gyakorlati megvalósulásáról.

Mielőtt Jean de Wavrin krónikájának részletesebb bemutatásába kezdenénk, fontosnak tartjuk röviden fölvezetni azt politikai, nemzetközi politikai, társadalmi és nyelvi kulturális közeget, amelybe a szerző tevékenysége ezer szállal illeszkedik, s amelynek a Wavrin krónika kétségtelenül az egyik legérdekesebb produktuma.

Ahhoz, hogy Wavrin történeti művét a megfelelő kontextusba tudjuk helyezni, röviden bemutatjuk a korabeli történeti irodalom fejlődésének főbb irányait és változásait. Utalnunk kell azokra az átfogó politikai, politikai-ideológiai változásokra is, amelyek fejlődésére közvetve, vagy közvetlenül hatást gyakoroltak. Egy olyan burgundi történetíróról van szó, aki francia nyelven, prózában írta meg Anglia történetét a „kezdetektől” (tehát a legendás trójai eredettől és Albion-tól) 1461-ig, majd 1469-ig.¹

¹ A mű keletkezésének és kapcsolódásainak legrészletesebb bemutatása (mintegy kétszáz oldalon, melyet gazdag jegyzetanyag egészít ki) ma is Wiliam Hardy kiadásának előszavában található. Hardy, Wiliam (ed.): *Croniques et anciennes istories de la Grant Bretagne, a present nomme Engleterre*. In: *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores*. London, 1864–1891. I–VI. *Introduction*, IX–CCXVII. (RBMS).

Műve ugyan (már csak a számos átvétel miatt is) szorosan illeszkedik a középkori francia nyelvű historiográfia corpusába, és azon belül több eredeti vonást is mutat. Mindemellett a 15. századi francia történeti irodalom egyetlen olyan alkotása, amely nem csak sporadikus, vagy egy-egy elszigetelt (jó esetben kissé hosszabb) magyar vonatkozású információt tartalmaz, hanem egy bővebb, összefüggő, koherens, magyar (ill. balkáni és közép-európai) vonatkozású anyagot is megőrzött számunkra.

Bemutatásához több kérdésre kell választ keresnünk: hogyan kapcsolódik Wavrin munkája a francia nyelvű történetírás folyamatához, amelyik vonulathoz kötődik, mi a helye, mi a funkciója, milyen cél- és feladatrendszerben helyezkedik el, hogyan jelennek meg benne a korabeli főbb franciaországi-burgundiai/németalföldi-angliai események, vagy éppen az egész kereszténységet érintő általános problémák, ill. hogy melyek a mű legfontosabb érdemei, milyen a mű forrásértéke? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ kapjunk, nagyon röviden át kell tekintenünk a korabeli francia történetírás helyzetét, fejlődési irányait, funkcióit és a hatalomhoz, ill. a hatalom céljaihoz való viszonyát.

Wavrin műve a 15. századi francia-burgundi történetírás egyik legfontosabb alkotása. Lássuk tehát először röviden azt a közeget, amibe illeszkedik, a francia nyelvű történeti irodalom helyzetét, amely a 14. század fordulójára jelentős változásokon ment keresztül. Ennek a folyamatnak több egymással összefüggő jellemző vonása és következménye van.² Ideológia, politikai propaganda, téma, műfaj, hagyományok, módszer nyelv és nyelvezet. Ha a nyelvvel kezdjük, elmondhatjuk, hogy döntő áttörés következett be a latin nyelvű történetírásról a francia nyelvű történetírás javára. Mintegy két évszázados folyamat eredményeképp ekkorra kerültek végérvényesen előtérbe és váltak uralkodóvá a francia nyelven írott történeti munkák, az átfogó, egy-egy ország történetét bemutató nagy feldolgozások mellett sorra jelentek meg a különböző fejedelmi központok – és a hozzá kapcsolódó területiális fejedelmek – nényelven írott történetei és krónikái.³

² Összefoglalva: Csernus, Sándor: *Mutation de l'historiographie française et élargissement de son horizon au quinzième siècle: „Les affaires de Hongrie”*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nomminatae, Acta Historica, LXXVI. (1983) 11–23; A folyamat átfogóbb bemutatására: Uő.: *A francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század)*. Budapest, 1999. 11–33.

³ Ezt a folyamatot kissé lassította, de igazán meg nem akasztotta a reneszánsz és humanizmus francia területeken is mindinkább kibontakozó hatása, mely általában véve együtt járt a latin nyelv ismételt felértékelődésével is. Pontois mester, aki a Saint-Denis-ben írott krónikát folytatta a századforduló idején, még a középkori egyházi-királyi történetírói latin hagyományokat követte, a pár évtizeddel később alkotó Thomas Basin (Basinus) már latinul író humanista történetíró. A folyamatot azonban legjobban a kor egyik legjelentősebb történetíró-politikai gondolkodó személyiségének esete illusztrálja: Philippe de Commines nagysikerű munkája valójában egy latin nyelven megírandó történeti munka francia nyelven lediktált előkészítő segédanyagának készült. Míg azonban a latin nyelvű változat soha nem született meg, addig Commines XI. Lajosról írott *Mémoires*-jai igazi „bestsellerré” váltak, számos fordításuk (köztük latin is ...) és sok

A történetírás tehát követte a hatalmi centrumok mozgását és sokasodását, fokozatosan a fejedelmi udvarokba költözött és hozzájárult a területiális fejedelmek erősödő hatalmának megszilárdításához, hatalmuk történeti-ideológiai alapvetésének megteremtéséhez. Ez a történetírás már jóval szélesebb közönséget céloz meg, sokkal inkább a „közvéleménynek” szól (amelynek születését sokan a százéves háború harcaihoz, ill. pártharcaihoz kötik): elmondhatjuk itt is, hogy történetírás és hatalom egyre kiválóbban egészítették ki, „hozták helyzetbe” egymást.⁴

Megállapíthatjuk azt is, hogy ez a történetírás pártosabb (és gyakran harcosabb is), mint valaha volt. Azok a pártharcok, amelyek a százéves háborúhoz, ill. a franciaországi királyi hatalmi krízishez kapcsolódva bontakoztak ki a századforduló környékén, s amelyeket *Armagnac-Bourguignon*, ill. orléans-i-burgundi rivalizálásként szoktak bemutatni, ebben jelentős szerepet játszottak. Növekedett a direkt vagy látens módon (ma úgy mondanánk, politikai propagandát hordozó) francia nyelvű történeti munkák mennyisége, nőtt a példányszámuk, az elterjedésük s nőtt a színvonaluk is. Tág tere maradt a kompilációnak, növekedett a szövegek átvételének lehetősége és gyakorlata, s jelentősen nőtt a hozzáférhető kéziratok száma is.

Egyre világosabban megfogalmazódott – és a mind élesebb dinasztikus és politikai rivalizálás, ill. pártharcok eredményeképp – előtérbe került a történetírásnak, a történeti irodalomnak az a „küldetése”, hogy leírásaival, interpretációival olvasóit, hallgatóit saját fejedelme, pártja mellé állítsa. Talán nem véletlenül, a kommunikáció és a sajtó történetével foglalkozó művek erre az időszakra teszik a nyugati keresztény Európában a közvélemény születését.⁵

A változás része, hogy kialakultak bizonyos általánosan fontosnak tekintett témakörök is. Az egy-egy adott terület (királyság, területiális fejedelemség, város, kolostor) hagyományos története mellett volt ebben az időszakban néhány olyan kiemelt kérdéskör, amely több évszázadon át „tematizálta” azoknak a krónikásoknak az érdeklődését, akik saját behatárolt világukban éltek, annak eseményeit leírták, de

egymást követő kiadásuk lett. Guenée, Bernard: *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*. Paris, 1980. (Collection historique) 25–38, 203–227, 332–354. Minderről bővebben, Csernus Sándor: *A reneszánsz fejedelemtükrök forrásvidékén: Philippe de Commines, a „francia Machiavelli”*. Századok, 133. (1999) 125–144., a folyamatra részletesebben, Uő.: *A középkori*, 43–110.

⁴ A nyelv, a történetírás a közvélemény, a technikák fejlődése és a kommunikáció korabeli kapcsolatrendszerének komplexitására és összefüggéseire: Baune, Colette: *Naissance de la nation France*. Paris, 1985. 393–416; Ehrard, Jean – Palmade, Guy: *L'Histoire*. Paris, 1965. 13–15.

⁵ Febvre, Lucien – Martin, Henri-Jean: *A könyv születése*. Ford. Csernus Anikó és Szász Géza. Budapest, 2005; Barbier, Frédéric: *A könyv története*. Budapest, 2006. 70–76, 80–84; Bellanger, Claude – Godechot, Jacques – Guriel, Pierre – Terrou, Fernand (dir.): *Histoire générale de la presse française. I. Des origes à 1814*. Paris, 1969. 28; Barbier, Frédéric – Bertho Lavenir, Catherine: *A média története Diderot-tól az internetig*. Ford. Balázs Péter. Budapest, 2004. 15–19.

annál messzebbre szerettek volna látni és a „kereszténység egészét” érintő kérdésekről – ha úgy tetszik „sors-kérdésekről” is kívántak írni.⁶

Az irodalomban és a történetírásban az egyik ilyen továbbra is rendkívül népszerű témakör a keresztes hadjárat és általában a „Kelet” kérdésköre maradt, a másik a keresztény hatalmak közötti megosztottság problémája – amelynek legvilágosabb példáját a százéves háború adta, a harmadik pedig az egyházszakadás megjelenése és az „eretnekség” térhódítása volt. A 14. század végének a sajátossága, hogy hirtelen *egyszerre* lett aktualitása valamennyi témakörnek. (A franciák és a burgundiak esetében – ebben a kontextusban is kell értelmezni a nikápolyi keresztes hadjáratot, a százéves háború újabb felvonásait is és a konstanzi zsinathoz való viszonyt is.) Ezeknek a kérdéseknek a megoldási kísérleteiben (amelyek erősen kötődtek Zsigmond nagy ívű diplomáciai tevékenységéhez – s ez által Magyarországhoz is) a 15. század jó részében együtt találjuk a franciákat, angolokat és burgundiakat, akik azonban a közös fellépéseik idején – legyen az a harcmező vagy a diplomáciai tárgyalások terepe – is rendszeresen rivalizáltak egymással.⁷

⁶ Csernus, Sándor: *Quelques aspects européens du conflit armagnac-bourguignon: Sigismond et la France des partis*. In: *Violence et contestation au Moyen-Age. Actes du 114e Congrès des Sociétés Savantes (CNSS), 1989. Paris, 1990.* 305–318.

⁷ Nagyon alapos forrásfeltáró és feldolgozó munka zajlott a Zsigmond-kori Magyarország kapcsolatrendszerének és nemzetközi aktivitásának föltérképezése érdekében. Megkülönböztetett figyelmet kapott a francia – francia/burgundi részvétellel zajló kései keresztes hadjáratok tanulmányozása (mindenekelőtt a nikápolyi és a várnai csata), valamint azoknak a béketörekvéseknek a vizsgálata, melyek a „Kereszténység békéjét” – jellemzően a százéves háborúban való békekötést szorgalmazták. Nikápoly és Várna párhuzamos vizsgálatára kiváló tanulmányt írt Antoeche, Constantin: *Les expéditions de Nicopolis (1396) et de Varna (1444): une comparaison*. In: *Medievalia Transylvanica*, IV. (2000:1–2) 28–74; Housley, Norman: *A kései keresztes hadjáratok*. In: Laszlovsky József – Majorossy Judit – Zsengellér József (szerk.): *Magyarország és a keresztes háborúk. Gödöllő – Máriabesnyő, 2006.* 119–137; Bárány Attila: *Magyarország és a kései keresztes hadjáratok*. Uo.: 139–163. Az angolok viszonyát ezekhez a kérdésekhez és a különböző területeken játszott szerepükre ld. Uő.: *Angol-magyar diplomáciai kapcsolatok 1241–1437*. In: Bárány Attila – Laszlovsky József – Papp Zsuzsanna (szerk.): *Angol-magyar kapcsolatok a középkorban*. I–II. Máriabesnyő, 2008. I. 303–350, II. 5–112, a különböző keleti vállalkozásaikra: II. 113–188, Nikápolyra: II. 189–256, a huszitákra: 257–242. A magyar–francia kapcsolatokra Csernus Sándor: *Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról (1416 március)*. In: Koszta László (szerk.): *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szeged, 1993. 103–141; Uő.: *Zsigmond és a Hunyadiak a francia történetírásban*, Századok, 132. (1998) 47–127. A zsinattal kapcsolatos kérdéskör tanulmányozásához ma is megkerülhetetlen Mályusz Elemér: *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*. Budapest, 1953. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, új sorozat 9.), továbbá Csernus, Sándor: *Sigismond et la „sustraction d’obédience”: une doctrine de politique internationale?* In: *Crises et Réformes dans l’Église de la Réforme Grégorienne à la Pré-Réforme* CTHS, 115e CNSS 1990, Paris, 1991. 315–335. A zsinat érdekében kifejtett „kontinentális” méretű diplomáciai akciósorozatnak kiterjedt irodalma van, benne jelentősek a magyar vonatkozások. A fentiekén túl ld. Áldásy Antal: *Zsigmond király és Spanyolország*, Budapest, 1927. A konstanzi zsinat angol-magyar vonatkozásaihoz Maléth Ágnes: *Angol részvétel a konstanzi zsinaton*. Szakdolgozat, SZTE BTK, Szeged. 2011. (Kézirat) 19–35.

A másik sajátosság, hogy ezek a fő kérdések (török előretörés, huszita eretnecség, aktív zsigmondi egyházpolitika és béketeremtő törekvések) a Magyar Királyságot *együttesen* is érintették és állították az érdeklődés homlokterébe. A francia történetírás figyelme is ezzel összefüggésben fordult erőteljesebben a kereszténység keleti perepmvidékén elhelyezkedő országok – köztük mindenekelőtt Magyarország – irányába. A magyar ügyek – „*les affaires de la Hongrie*” többszörösen kedvezményezettjei voltak ennek a folyamatnak. Már nem csak, mint a „*Kelet*”, a szent zarándoklat, a „*voyage d’Outre-mer*” irányában koncentráló érdeklődés „járulékos” elemeként jelentek meg, hanem „saját jogon” is, hiszen Magyarország olyan országgá vált, amely a 14. századi dinamikus fejlődésének eredményeképp is, mind nagyobb szerepet játszott az európai kereszténység életében.⁸

Mivel a Wavrin Anglia-története francia nyelven készült, meg kell még említeni azt is, hogy ezekben a századokban milyen a francia nyelvű írásbeliség helyzete. Ebben a korban még általánosan elterjedt jelenség volt, hogy a keresztény világ legkülönbözőbb területein születtek francia nyelven irodalmi és történeti munkák Örményországtól, Cipruson és Itálián át Angliáig. Wavrin tehát egy mindinkább nemzetivé váló nagy nyugati monarchia történetét valójában egy korabeli „világnyelven” írta meg. Okkal gondolhatta, hogy Anglia történetéről írott műve – amellet, hogy a Burgund hercegi könyvtár anyagát gazdagítja – Angliában is érdeklődésre talál, s a könyvtárban megtalálja a helyét illusztris történetíró elődeinek franciául született kéziratai mellett. (Választását nyilván befolyásolhatta az is, hogy a „krónika és történet-gyűjtemény” anyagát jórészt francia nyelvű korábbi és kortárs munkák kompilációja adta.)

⁸ A középkori magyar vonatkozású francia nyelvű forrásokat összegeztem a PhD dolgozatom mellékletében, amely korábban a Párizsi Magyar Intézet, az OSZK és a Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézetének együttműködésével megjelent egy bibliográfia részeként. Ez a bibliográfia a kezdetektől napjainkig tartalmazza azoknak a francia nyelven megjelent forrásoknak, irodalmi alkotásoknak, ill. tanulmányoknak a listáját, amelyek magyar vonatkozásúak (bárhonol jelentek is meg). Toulouse, Henri – Hanus Erzsébet (szerk.): *Bibliographie de la Hongrie en langue française*. Documenta Hungarorum in Gallia I. Főszerk. Csernus Sándor – Monok István I. Paris – Budapest – Szeged, 2002. 519 o. Elektronikus formában részlegesen elérhető a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtára repertóriumában is. A bibliográfia összeállításában oroszlánrészt vállaló Henri Toulouse Kont Ignác munkáját tekintette kiindulópontnak, ugyanazt a felosztási logikát választotta, s az ő anyagát is beemelte a bibliográfiába. Kont, Ignace: *Bibliographie française de la Hongrie (1521–1910), avec inventaire sommaire des documents manuscrits*. Paris, 1913. XVI–323; Áldásy Antal: *A XV. század nyugati elbeszélő forrásai*. Budapest, 1928. (A Magyar Történettudomány Kézikönyve I. 7. C.) Ld. továbbá: Csernus Sándor: *Magyar vonatkozásokat tartalmazó francia nyelvű források kislexikona és bibliográfiája (11–15. század)*. Melléklet Uő.: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. sz.)*. Doktori (PhD) értekezés. Szeged, 1997. (Kézirat). A 25 oldalnyi terjedelmű anyag 91 ilyen tételt tartalmaz, amelyet azóta Seláf Leventével való együttműködésben jelentősen sikerült bővíteni. (Ld a disszertáció 1. sz. Melléklete.)

Ezen túlmenően, valószínűleg itt is volt jelentősége annak, hogy a francia civilizációs közeg egyik legfőbb hordozója ekkor éppen az a lovagság és lovagi kultúra volt, amely erősen áthatotta és összefogta – a konkrét napi összecsapásokban, a gyakran véres háborúkban és a hétköznapi gondolkodásban egyaránt megnyilvánuló kemény konfliktusok ellenére (sőt azzal együtt) – a két királyság kultúráját.

A francia–angol „*kettős monarchia*” gondolata nem kései történetírói konstrukció, hanem a benne élő és rivalizáló népek konkrét hétköznapi létezésének és több évszázados együttélésének terméke és kerete, amelynek megteremtési kísérletéhez az egységes elvek szerint szerveződő lovagi kultúra és értékrendszer is adhatott némi alapot. Érvényes ez még akkor is, ha a lovagság „apoteózisának” 14. századi korszaka a 15. század közepére már erősen átalakulóban volt, hiszen történetírói-irodalmi modellként – mint láttuk – még több évtizeden át a nagy 14. századi történeti művek szolgáltak. Bennük pedig ott élt a lovagság idealizált képe.⁹

Wavrin tehát konkrét és sikeres történetírói példákat láthatott maga előtt, hiszen Jean Le Bel krónikája, majd pedig a Le Bel-től igen sokat kölcsönző Froissart monumentális műve az Anglia történetét francia nyelven leíró történeti művek a legkitűnőbb példái voltak. (Annál is inkább, mivel angol nyelven hasonlóval ebben az időszakban még nem találkozunk.¹⁰)

Froissart rendkívül termékeny szerző volt: több ezer oldalt írt, s krónikájából – amely mind Németalföld, mind Franciaország, mind pedig Anglia története tekintetében mértékadó alkotás – mintegy száz kézirat maradt fenn. Annak, aki Froissart művének folytatására vállalkozott, az is természetes volt, hogy (témaválasztása és francia nyelvezete mellett) követni igyekezett a froissart-i elveket, szemléletet, módszert és stílust is.¹¹

⁹ Huizinga, Johan: *A középkor alkonya*. Budapest, 52–59, 72–82; Armstrong, C. A. J.: *La double monarchie France-Angleterre et la Maison de Bourgogne (1420–1435). Le déclin d'une alliance*. Annales de Bourgogne, XXXVII. (1965) 81–112.

¹⁰ Angliában a francia nyelvnek – különösen az irodalom területén és a királyi udvarban – még komoly pozíciói voltak, noha a „váltás” iránti igény már egyre erőteljesebben jelentkezett. Szimbolikusnak is tekinthetjük a Lancaster uralkodók példáját: tudjuk, hogy IV. Henrik még mindkét nyelvet jól ismerte és mindkét nyelven is írt, fiának, V. Henriknek azonban már tolmácsra volt szüksége, hogy szépen tudjon udvarolni francia királyleány jövendőbelijének. Az angol krónikák jó része ekkor még inkább latin nyelven született.

¹¹ A Froissart-féle krónikát nem volt nehéz folytatni, hiszen a szerző a százéves háborúban direkt vagy indirekt módon érintett országok történetét írta meg, mint ahogy azt művének eredeti címe is mutatja: *Chroniques de France, d'Angleterre, Escoce, de Bretagne, d'Italie, de Flandre et d'Allemagne*. Legismertebb kiadása: Kervyn de Lettenhove, Baron de, Bruxelles, 1867–1879. I–XXVIII, és Luce, S – Raynaud, G. – Mirot, L. – Mirot, A. Paris, 1869–1975. I–XVI (befejezetlen); Froissart 1369-ben kezdte írni művét és – a korábbi idősakra fölhasználva (döntően szövegszerűen átvéve) Jean le Bel krónikáját, 1307-től 1400-ig írta meg krónikáját. Jean Froissart (1337–1404 u.) innovációval teli írói és történetírói életművének igen gazdag irodalma van. Nevezetes krónikáit méltán tartják a középkori francia nyelvű történeti irodalom egyik

Froissart műve azonban más kontextusban is hagyott örökséget a közvetlen és kései utódokra. Noha (mint láttuk) a francia civilizációs közeghez kötött, és teljesen természetes módon írta meg krónikájában francia nyelven Anglia történetét, ez nem jelentette azt, hogy Froissart franciának tekintette volna magát: *flandriai* volt (vagy inkább flandriai-burgundi), s emellett a szemben álló felek közötti szimpátiáját alapvetően *protektorainak nézőpontja* határozta meg.

Ilyen körülmények között egyáltalában nem meglepő, hogy Froissart műve később szellemiségében, legközelebb a 15. századi burgundi udvarhoz és történetíróihoz kerülhetett. A *Krónika*, amelynek kezdeti angol-párti megközelítését később (és későbbi változatokban különösen) már visszafogott francia szimpátia váltotta föl, alkalmas volt arra, hogy választ adjon a két szemben álló fél között feltörekvő s egyensúlyozó dinamikus hatalom, a Flandriát is birtokló Burgund hercegség *identitás*-keresésére. Ebben (az egymáshoz ezer szállal kötődő) történetírásnak és az irodalomnak is fontos szerep jutott (történetíróink többsége költő és író is egyben). Az a körülmény pedig, hogy Froissart műve (és *teljes* életműve) a lovagság apoteózisát sugallta, az általa képviselt értékrendszer nyilvánvalóan leginkább a burgund hercegi udvarban találhatott otthonra. A kettő közötti kölcsönhatást sem nehéz megállapítani.

Ezen belül volt egy olyan speciális terület, amely a Froissart-krónika lovagjainak korából és gondolatvilágából átkerült a burgund hercegi udvarba és ott a függetlennedő fejedelmi hatalom kibontakozásával egy időben, különleges jelentőséget kapott: a keresztes hadjárat eszméje. E kérdésben pedig a nikápolyi ütközet (amelyről több francia elbeszélő forrás is megemlékezik) számos szempontból jelentett forduló-

csúcsteljesítményének, kiemelve történeti, művelődéstörténeti és irodalmi értékei mellett szemléletének eredetiségét és történetírói módszereinek újító jellegét. Froissart valójában a korabeli Nyugat-Európa történetének megírására vállalkozott, művéből több változat születet, s egy válogatás magyar nyelven is olvasható. A Froissart-ra vonatkozó legfontosabb szakirodalmat ld.: *Dictionnaire de la langue Française*. (a továbbiakban DLF) 411–414; Picoche, Jacqueline: *Dictionnaire du Moyen Français. Lexique de Jean Froissart, Chroniques*. (<http://www.atilf.fr/dmf/Froissart/>); Lanson, Gustave: *Histoire illustrée de la Littérature française*. Paris, [év. n.] 113–116; Zink, Michel: *Introduction à la littérature française du Moyen Age* Paris, 1992. 74, 124, 128–129, 137–144; Uő.: *Littérature française du Moyen Age*. Paris, 1992. 157, 267, 281–284, 288, 316, 276–277, 305–308, 332–334; Shears, Thomas S.: *Froissart Cronicle and Poet* London, 1930; Ganshof, F. L.: *Jean Froissart*. Bruxelles, 1938. (Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles XIII.). Froissart monumentális művéből több részlet jelent meg magyarul, bő válogatást közöl Kulcsár Zsuzsa (szerk, ford.): *Froissart Krónikája*, Budapest, 1972. Froissart-ról *uo.* 343–350. (Utószó). DLF 413; Coulton, George. G.: *The Cronicle of European Chivalry*. London, 1930. Néhány magyarul is hozzáférhető jellemző részlet: *Froissart Krónikája*. 43–44, 56–63, 70–72, 91–94, 90–101, 105–107, 243–246, 271–275, 375–385. Ld. továbbá Diller, Georges T.: *Attitudes chevaleresques et réalités politiques chez Froissart. Micro-lectures du premier livre des "Chroniques"*, Genève, 1980; Ainsworth, P. F.: *Froissart and the Fabric of History*, Oxford, 1991. Magyar vonatkozásaira ld. a 14. századi magyar – francia kapcsolatokat feldolgozó részt, Csernus: *A francia középkor*, 156–168.

pontot. A csatában részt vevő burgundi lovagoknak az a része, amely nem esett el a csatában, vagy nem lett áldozatává az azt követő vérengzésnek (beleértve a hercegi családot is) egy életre szóló tapasztalattal és élménnyel tért haza (az elesettek családtagjai számára pedig a török elleni harc szükségességének hangsúlyozása ettől fogva ugyancsak természetes dolog volt.)

Noha a burgundi hercegi udvarban a keresztes eszme legkülönbözőbb felfogása továbbra is jelen volt, a legfontosabb mégiscsak az maradt, hogy a 15. század során fokozatosan megváltozott a keresztes eszméhez és a keresztes háborúhoz való viszony. A keresztes gondolat átalakult, a „*zarándok-keresztes lovag*” figurája háttérbe szorult (elhelyezkedett a lelkesítésre mindig kész hősi énekek lapjain) s a keresztes eszme a *keresztény* monarchiák közötti *béke* megteremtése szükségességének szolgálatába állt. A kor távlatosan gondolkodó politikusai körében (mint Zsigmond, különösen pedig Aeneas Sylvius Piccolomini a későbbi II. Pius pápa) ez a béke teremthette csak meg a török kiűzéséhez szükséges összefogást. Mindez a béketeremtések általános föllendüléséhez és a keresztes eszme újjászületéséhez vezetett.¹²

A folyamat föllendítésében kétségtelenül nagy szerepe volt Philippe de Mézières (1327–1405) tevékenységének. Mézières Froissart kortársa volt, akinek eszméi nagy hatással voltak Nyugat-Európa fejedelmi udvaraiban, igen fontos szerepük volt a Nikápoly előtti keresztes lelkesedés kibontakoztatásában. De az azt követő krízis-hangulatra is reagált, amennyiben a török elleni szent háborút már egy békéből kibontakozó új lovagságtól, *új lovagi rendtől* remélte.¹³ Ennek az elképzelésnek

¹² Ideológiai szempontból a sort Pierre Dubois nyithatja a „Szentföld visszafoglalására” kidolgozott tervezetével, amely folytatódhat a Mézières-féle elképzelésekkel, az ún. Podjebrád-béketerpvel, későbbi pápa Piccolomini törekvéseivel, a keresztes eszme humanista felfogásával és átalakításával, vagy éppen Luxemburgi Zsigmond konkrét zsinati és békeszerző tevékenységével, II. Pius pápa politikájával, a Habsburg-spanyol nagyhatalom V. Károly korában kibontakozó expanziójával. A béketeremtésekre ld. Contamine, Philippe de: *La guerre au Moyen-Age*. Paris, 1980. 452–477; továbbá Aziz Suryal: *The Crusade of Nicopolis*. London, 1934. 19–32, 136–139; Alphandéry, P. – Dupront, A.: *La Chrétienté et l'idée de Croisade*. Paris, 1995. 462–480, 488–497; Rousset, Pierre: *Histoire d'une idéologie. La Croisade*. Lausanne, 1983. 101–111, 142–155. Philippe de Mézières (1327–1405) I. Péter (Pierre de Lusignan) ciprusi király, XI. Gergely pápa, majd V. Károly és VI. Károly francia királyok szolgálatában állt. Legismertebb műve a *Songe du vieil Pèlerin*. 1389). Ld. továbbá Grente, G. (dir.): *Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen-âge*. Paris, 1964. (1992²) 583–584; DLF; Zink: *Littérature*, 314; Setton, Kenneth M.: *The Papacy and the Levant (1204–1571)*. I–II. Philadelphia, 1978. II. 224–257, 405–440; Bell, D. M.: *Étude sur le Songe du Vieil Pèlerin de Philippe de Mézières (1327–1405)*. Genève, 1955; Iorga, Nicolae: *Philippe de Mézières (1327–1405). La Croisade au XIVe siècle*. Paris, 1896. (Bibliothèque de l'École des Chartes 110.); Coopland, George W.: *Philippe de Mézières, chancelier of Cyprus: Le Songe du Vieil Pèlerin*. I–II. Cambridge, 1969. A béketerveket az európai gondolat perspektívájába helyezve ld. Németh István: *Európa-tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe*. Budapest, 2001. 44–55.

¹³ Legismertebb művének kiadására ld. Coopland, *Philippe de Mézières*; Mézières egy Merész Fülöpnek címzett műben foglalta össze elképzeléseit, l. Contamine, Philippe de – Paviot, Jacques

különösen nagy hatása volt (és maradt mindvégig) a burgund hercegi udvarban, ahol a „*Voyage d’Outre-mer*” gondolata konkrét lépésekben is realizálódott, a burgundi herceg mediterrán politikájának részévé vált, bizonyítva, hogy az önálló államiságra törő Burgundia a *kereszténység* ügyeiben az elkötelezett, a leghatalmasabb és a legfelelősségteljesebb hatalmak közé tartozik. Burgundia tehát ennek az új lovagi rendnek a legfőbb oszlopává kívánt válni. S valóban, a 15. század során nem születik olyan komoly, több keresztény hatalom összefogására építő elképzelés, amelyben ne szerepelne a burgundi herceg erőteljes és aktív részvétele.¹⁴

Mindemellett rendkívül érdekes az a párhuzam, amelyben a nagy és látványos „a kereszténység ügyeit” elrendező eseményeknél „fej-fej mellett” haladnak a kor legjelesebb uralkodói: Zsigmond király és császár, a burgundiai herceg, az angol király és persze nem marad el a francia király sem. (A *magyar – angol – burgundi* még pontosabban *Zsigmond – IV. Henrik – Jó Fülöp* párhuzam külön érdekessége, hogy közülük mindegyik friss, országában új dinasztia élén kívánja maga és családja rátermettségét bizonyítani a *kereszténység* legfontosabb ügyeinek intézésében is.)¹⁵

A Froissart örökségét alkotó módon továbbgondoló burgundiai történetíróknak azonban egy másik folyamattal is találkozniuk kellett. A százéves háború utolsó évtizedeiben alaposan megváltozott a társadalmi és politikai kontextus: a konfliktusban részt vevő monarchiák nemzeti monarchiákká alakulásának folyamata felgyorsult. Froissart, aki ezer szállal kötődött a kibontakozó és függetlenedni kívánó burgund nagyhatalom bázisterületéhez, Flandriához, ill. Németalföld történetéhez a megfelelő személyiség volt ehhez, műve pedig ideális kiindulópont volt

(éds.): *Philippe de Mézières: Une épître lamentable et consolatoire, adressée en 1397 à Philippe le Hardi, duc de Bourgogne, sur la défaite de Nicopolis (1396)*. Paris, 2008. Fülöp ennek az új lovagi rendnek a megalapításáról is gondoskodik: az Aranygyapjas Rend megfelelni lát-szik ezeknek az elvárásoknak.

¹⁴ A burgundiai hercegek tisztában voltak azzal, hogy a történetírás milyen lényeges szerepet játszhat politikai terveik megfogalmazásában, propagálásában és megvalósításában, s miként állítható egy születő nagyhatalom nemzetközi ambícióinak szolgálatába. Ennek számos jele van már Merész Károly korától, aminek talán az egyik leglátványosabb példája a hercegek könyvtárépítő – fejlesztő tevékenysége. A burgundi hercegeknél már a könyvtár beosztása is politikai koncepciót sugallt. A hercegi könyvtárról ld.: Winter, Patrick M. de: *La Bibliothèque de Philippe le Hardi, Duc de Bourgogne (1354–1404)*. Paris, 1985; Lacaze, Yvon: *La politique méditerranéenne et projets de croisade chez Philippe Le Bon*. I–II. Annales de Bourgogne, XLI. (1969: 161–162) I. 5–12; Calmette, Jean: *Les Grands ducs de Bourgogne*. Paris, 1975. 89–102, 257–280; Paravicini, Werner: *Merész Károly*. Budapest, 1989. (Életek és korok) 13–18; Doutrepont, Georges: *La littérature française à la cour des ducs de Bourgogne*. Paris, 1904. 403–455, 504–512. Emellett figyelemre méltó, hogy Jó Fülöp könyvtárának négy-ötöde francia nyelvű kéziratokból állt. Barbier: *A könyv*, 81.

¹⁵ Mindannyian részt vettek a legfontosabb kérdések és konfliktusok rendezésében (vagy legalábbis úgy tettek), s ott voltak valamennyi olyan csatamezőn, ahol ezekért az az általuk is kiemelten fontos értékekért kellett kiállniuk.

ahhoz, hogy a burgundi „nemzeti” történetírás közvetlen *előzménye*, mintegy *megalapozója* legyen.¹⁶

Froissart burgundiai követőire tehát nem kisebb feladat várt, mint az önálló burgund hatalom *történeti legitimációjának* megteremtése és ehhez a kellő mennyiségű és szilárdságú érvrendszer biztosítása. A cél egyszerűen az, hogy feltámasszák a Burgund Királyságot, Lotár királyságát „*azt, amelyből a franciák hercegséget csináltak*”.¹⁷

A történetírás tanúbizonysága alapján a burgundi herceg udvara prosperitást, gazdagságot, szervezettséget, bölcs kormányzást mutatott (ezt egyébként még az ellentábor pártján író historikusok sem vonták kétségbe), és olyan személyében is kiváló uralkodót állítottak a „*nagy fejedelmek arcképcsarnokába*”, aki békeszerető, segíti alattvalói gyarapodását, „*növeli országát*”. Emellett gyámolítja az egyházat, támogatja a pápát és a pápaságot, eltiporja az eretnekséget és személyes ügyének (de országa és a kereszténység ügyének is) tekinti a keresztes hadjáratot, a törökellenes harcot.¹⁸

Ezekkel a feladatokkal a burgund udvari és a burgund hercegi hatalomhoz többé-kevésbé erőteljesen kötődő krónikások három generációja és tucatnyi jegyzett történetírója próbálkozott meg – nem is akármilyen sikerrel. A legnevesebbek: Enguerrand de Monstrelet, Jacques du Clercq, Mathieu d’Escouchy, Jean le Fèvre de Saint-Rémy (az 1429-ben alapított „Aranygyapjas Rend” *hérault*-ja), az okkal

¹⁶ A Froissart-örökséget a burgundiak annyira magukénak érezték, hogy Jó Fülöp kívánságára Froissart krónikáiból egy új, „modernizált” változat is készülhetett. Calmette: *Les Grands*, 91–96; Doutrepont: *La littérature*, 474–475, 490–494. Meg kell jegyezni azt is, hogy a modern Belgium történeti identitásának keresésében elég jelentős szerep jut a hercegek Burgundiájának, tehát Froissart krónikája ebbe a folyamatba is jól beilleszthető. Froissart első, közvetlen folytatója Enguerrand de Monstrelet volt, akit a 15. század során burgundi szimpátiájú és burgundi udvari történetírók sora követett. A burgundi történetírás fejlődésének általános vonásait és a legfontosabb burgundi történetírók bemutatását összefoglalva ld.: Csernus: *A középkori francia*, 69–76, 90–110; Doutrepont: *La littérature*, 441–452, 465–472, 508–518.

¹⁷ A fokozatosan kialakuló burgund identitás, majd „burgund patriotizmus” később a belga-németalföldi nemzettudat fontos elemévé válik. Ld. Paravicini: *Merész Károly*, 38–41; Frédérix, Pierre: *La Mort de Charles le Téméraire*. Paris, 1966. 35–66.

¹⁸ Ami egy összehasonlító tanulmányban lehet igazán érdekes: azt látjuk, hogy hasonlóan cselekszik (Burgundia hercege mellett) Zsigmond király és császár, V. Lancaster Henrik király, s kisebb mértékben, Aragóniai Ferdinnd (1412–1416), s VI. Károly francia király környezete, majd VII. Károly is. Jó Fülöp politikájára Lacaze, Yvon: *Philippe le Bon et le problème hussite: un projet de croisade bourguignon en 1428–29*. *Revue Historique*, 351. (1969) 69–99; Lacaze, Yvon: *La politique méditerranéenne*; Bourassin, E.: *Philippe le Bon, le Grand Lyon des Flandres*. Paris, 1983. 267–296; Setton: *The Papacy*, II. 1–160. Merész Károly császári törekvéseire, Frédérix: *La Mort*, 43–49. Chastellain fejedelem-portréiban alapvetően még ezt látjuk. A radikális változás majd Commynes Emlékirataiban jelenik meg. Csernus Sándor: *A reneszánsz fejedelemtükrök forrásvidékén: Philippe de Commynes, a „francia Machiavelli”*. Századok, 133. (1999) 125–144.

legnagyobbak tekintett Georges Chastellain (*roy et perle des historiographes*), a „*réthoriqueur*” Jean Molinet-ig vagy a „*lovagság utolsó dalnokaként*” emlegetett Olivier de La Marche.¹⁹

A fejedelmi politika alapelveit tükröző burgund történetírás kiemelkedő szerepet játszott a lovagi eszmék, s azon belül kiemelten a keresztes hadjárat eszme ében tartásában is: a feltörekvő, 15. századi Burgundia történetében a keresztes eszme és az államalkotó tevékenység (követve a korábbi francia hagyományokat) ismét tudatosan kapcsolódott össze. A történetírás maga is segített a burgund „*álom színpadra állításában*”, s amelyben a keresztes eszmerendszernek mindig megvolt a maga helye.²⁰

Eszerint a független burgund állam létrehozásának kísérlete, amely a politikában a 15. század során elbukott, a történetírásban megvalósult: a burgundi történetíróknak ez a kollektív alkotása, különösen a későbbi németalföldi (főleg majd a „*belga*”) történetírókra és irodalomra nem marad majd hatástalan. Hatása jól érzékelhető a németalföldi (belga) *nemzeti* tudat fejlődése szempontjából is. Jellemzője a burgundi udvar történetírásának, hogy alapvetően *világi*: a burgundi hercegeknek gyakorlatilag nincs *latin* nyelvű, ill. külön *kolostori* történetírása és nincsenek *egyházi* történetíróik sem.

Ebben a kontextusban kell tehát elhelyeznünk krónikásunk munkásságát. Jean (Jehan) de Wavrin lovag (1400 k. – 1472 k.) ugyan elsősorban a történeti munkájáról ismert, de – az adatok alapján aktív katona, más művek alkotásába is belevágó szerző – történetíró, valamint korának egyik jelentős *bibliofilje*, könyv- és

¹⁹ A burgundi hercegi udvar történetíróinak rövid bemutatására és a kapcsolódó bibliográfiára valamint a magyar vonatkozásokra ld. Csernus: *A középkori francia*, 99–110.

²⁰ „La mise en scène d’un rêve”. Bourdè G. – Martin, H.: *Les écoles historiques*. Paris, 1983. (Points. Histoire) 46. Ennek egyik legnagyobb hatású megnyilvánulása a „Voeux du Faisan” (1454 február 17., Lille). Vö.: Huizinga: *A középkor alkonya*, 70–71; Calmette: *Les Grands*, 298–300. A burgund civilizációs hagyományok hatása a németalföldi nemzeti fejlődésre, l. Martl, Susan (ed.): *Charles le Téméraire: faste et déclin de la Cour de Bourgogne. Catalogue de l’Exposition Charles Le Téméraire (1433 – 1477)* Musée Historique de Berne, 25 Avril – 24 août 2008, Bruggemuseum & Groeningemuseum Bruges, 27 Mars – 21 juillet 2009] Bruxelles, 2008. 20–33. és Huizinga, Johan: *L’État bourguignon, ses rapports avec la France et les origines d’une nation néerlandaise*. Le Moyen Age 40. (1930) 171–193, 41. (1931) 11–35, 83–96; Paravicini: *Merész Károly*, 14–15. A burgund állam fennállása során valamennyi keleti, törökellenes vállalkozás valós vagy tervezett részese volt. Attiya: *The Crusade of Nicopolis*, 33–50, 98–126; Setton: *The Papacy*, II. 82–346; Calmette: *Les Grands*, 222–224, 254. A nemzettudat kifejlődése és a török elleni küzdelem összekapcsolása módosított formában él tovább a „fronthelyzetben” lévő országokban (mint Magyarország), továbbá azokban az országokban, ahol az iszlámmal, a törökkel – tágabb értelemben az Európán kívüli világgal – mind szorosabb kapcsolat alakul ki, tehát elsősorban Spanyolországban és Portugáliában. Az utóbbiakra a „burgund örökségnek” ez a sajátos civilizációs komponense is hatást gyakorolt.

kéziratgyűjtője is volt.²¹ Életéről annyit tudunk, hogy VII. Robert de Wavrin természetes fiaként, a mai Észak-Franciaország területén született, tehát Lille környékéről, az akkori Flandria grófságból származott, a burgundi herceg katonája, majd tanácsosa és diplomatája lett, s akit a Jó Fülöp 1437-ben legitimált. Birtokai közepes nagyságúak voltak – Wavrin Forestel és Fontaines ura – amelyek Douai közelében helyezkedtek el. A családnak (házasságok útján is) befolyásos kapcsoltrendszere volt. (Családfájukat I. Roger de Wavrin-tól eredeztetik, akit 1020-ban említene a források.)

Katonai karrierje a Francia Királyságtól az egyre inkább függetlenedő Burgund Hercegséghez kötődött, ami nyilvánvalóan hatással volt írói-történetírói tevékenységére és témaválasztásaira is. Úgy tűnik, hű alattvalóként ő maga is végigjárta a burgundi hercegek útját, amely a Franciaország oldalán történt kiállástól az angol szövetségen keresztül az önállósodásig, ill. a burgund hatalom további kiterjesztéséhez vezetett. Wavrin ugyanis jelen volt a kor több véres ütközetben, így ott volt Azincourt-nál is, amely az V. (Lancaster) Henrik által felújított százéves háború újabb (harmadik) szakaszának nyitánya volt, és amely a francia lovagi hadsereg megsemmisítő vereségével végződött.²² Ebben a csatában több rokona esett el, így apja VII. Robert de Wavrin, az ugyancsak Robert nevű legidősebb fiával együtt. Jean de Wavrin részt vett két további jelentős ütközetben, ahol az angolok és burgundiak szövetségben harcoltak a skótok által is támogatott *dauphin*, a későbbi VII. Károly francia csapataival, majd elkísérte urát, a burgundi herceget a „holland németalföld” behódolását biztosító, Bajor Jakobe elleni hadjáratra. Az 1420-as troyes-i egyezményt követően meginduló burgund-francia közdelem újabb szakasza további véres ütközetekhez vezetett: ilyen volt a Szavoja területén lévő Cravant-nál, valamint a Normandiában található Vernueil-nél történt összecsapás, amelynek során a franciák és skót szövetségeseik, valamint az angolok és a velük együttműködő burgund csapatok álltak szemben egymással.²³ Jean de Wavrin nagy valószínűség-

²¹ Életére és tevékenységére ld. Naber, Antoinette: *Les goûts littéraires d'un bibliophile bourguignon du XVe siècle, Jean de Wavrin*. In: Keith, Busby – Cooper, Eric (eds.): *Courtly Literature: Culture and Context*. Amsterdam – Philadelphia, 1990. 459–464; Uő: *Jean de Wavrin, un bibliophile du quinzième siècle*. *Revue du Nord*, 69. (1987:273) 281–293; Zingel, Michael: *Frankreich, das Reich und Burgund im Urteil der burgundischen Historiographie des 15. Jahrhunderts*. Sigmaringen, 1995. (Vorträge und Forschungen. Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, Sonderband 40).

²² Az Azincourt-nál 1415. október 24-én megvívott csata a hagyományos lovagi harcmódor csődjének egyik legfontosabb állomása. A túlerőben lévő francia hadsereg az angol veszteségek tízszeresét (6000 halott, 2200 fogoly) szenvedte el. Ekkor még számos francia burgund hercegi alattvaló is harcolt a francia seregben, köztük a burgund hercegi család tagjai (mint Antoine de Brabant és Philippe de Nevers, akik ugyancsak elesetek a harcmezőn). A kiterjedt irodalomból ld.: Favier, Jean: *La guerre de Cent ans*. Paris, 1980. 403–436; Uő.: *Le temps des principautés*. Paris, 1984. (Histoire de France II.) 339–366.

²³ Mint ismeretes, a Troyes-i egyezmény (1420. május 21.) arról rendelkezett, hogy VI. Károly francia király halálát követően a francia korona a Lancasterekre száll, s egyben szilárd szövetség-

gel 1427-ben lépett angol szolgálatba, s mintegy nyolc esztendő tartózkodott az angol főurak (mindenekelőtt Bedford hercege) környezetében. Az 1435. évi arras-i békét követően ismét a burgundi hercegi udvarban találjuk, ahol már írói és történetírói, valamint művészetszerető és -pártoló tevékenysége is valóban kibontakozhatott.²⁴ A családi hagyományok, a családi háttér a fentebb említett történeti környezet minden bizonnyal erősen befolyásolták katonai, tanácsosi karrierjét és történetírói érdeklődését is. Munkássága iránt napjainkban mind nagyobb érdeklődés mutatkozik.

Wavrin legismertebb műve kétségtelenül az Anglia történetéről összeállított krónika-gyűjteménye. Két kéziratát ismerjük, az egyik Hágában, a másik Oxfordban található. A mű eddigi teljes és részleges kiadásai alapvetően erre a két kéziraatra épülnek.²⁵ A krónikának két átfogó kiadása született, az egyik francia, Mlle Dupont rendezte sajtó alá (1858–1863). A másik angol kiadás: William Hardy munkája (1864–1891). William és Edward Hardy készítettek egy angol nyelvű változatot is, Nicolae Iorga pedig egy bevezető tanulmánnyal franciául kiadta az al-dunai keresztes hadjáratra vonatkozó részt 1927–1929-ben.²⁶ Ugyan-

get kívánt kovácsolni Anglia és Burgundia között a „dauphin”-nel (a későbbi VII. Károly) szemben. (Az angol királyok a troyes-i egyezményre való hivatkozással viselték címeik között a „Franciaország királya” címet egészen 1802-ig.) Cravant-nál (1423. július 31.) a francia-skót csapatok megsemmisítő veresége következett be (3000 skót halott, vezetőjük, John Stuart fogoly), míg a Vernueil-nél vívott csata (1424. augusztus 17., ahol angol és francia-skót oldalon 12.000 íjász csapott össze) ismét nagy angol-burgundi győzelmet hozott. Bajor (Wittelsbach) Jakoba (1417–1433), Hainaut grófnéja sem volt képes ellenállni Jó Fülöp „országépítő” tevékenységének (amelyben Luxemburgi Zsigmond is ellenérdekelte fél volt). Ennek az 1427-ben lezajlott hadjáratnak eredményeképp került Burgundiához (Luxemburgon túlmenően) Hainaut, Hollande, s részben Zeelande és Frizföld. Champion, Pierre – De Toisy, Philippe: *Bourgogne, France-Angleterre au Traité de Troyes*. Paris, 1943; Cosneau, Eugène (éd.) *Les grands traités de la guerre de Cent Ans*. Paris, 1889. 110–115; Favier: *La guerre*, 437–456.

²⁴ Az Arrasban megkötött egyezmény (1435. szeptember 20.), amelyet VII. Károly és Jó Fülöp írtak alá (francia oldalról Arthur de Richmont, La Fayette marsall és I. Károly Bourbon hercege vettek részt) jelentős területeket adott át Burgundiának (amelyeket egyébként gyakorlatilag birtokolt is). Így a Somme idékén lévő városokat (15 városról van szó, köztük Corbie, Amiens, Abbéville, Saint-Quentin...), valamint Mâcon és Auxerre grófságait és szuverén uralkodóként ismeri el Jó Fülöpöt, valamint VII. Károly jogát a francia trónra. Az arras-i egyezményt többen az „első európai békekonferenciának” tekintik, mivel több európai uralkodó részvételével zajlott, köztük a felek közötti közvetítést is végző VIII. Szavojai Amadé, Zsigmond és az angol, a lengyel, a kasztíliai és aragóniai uralkodók képviselői. Cosneau: *Les grands traités*, 116–151; Contamine, Philippe de: *France et Bourgogne. L'historiographie du XVe siècle et la paix d'Arras (1435)*. In: Clauzel, Denis – Giry, Charles – Deloison-Leduc, Christophe (dir.): *Arras et la diplomatie européenne (XVe–XVIe siècles)*. Artois, 1999, 81–100; Offenstadt, Nicolas: *Faire la paix au Moyen-Age. Discours et gestes de paix pendant la guerre de Cent Ans*. Paris, 2007.

²⁵ Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 133 A 7, vol. I–III. valamint Oxford, Bodleian Library, Laud misc. 653, vol. II.

²⁶ Iorga: *La campagne des croisés*, (előszó). A szöveget valójában Kropf Lajos már sokkal korábban fölfedezte a közép-európai történetírás számára, és a szöveg információinak első feldolgo-

ennek a résznek van modern fordítása angolul (Colin Imber, 2006) és románul (Maria Holban, 1968). A Dupont-kiadást ismét hozzáférhetővé teszi a Johson Reprint (1968), a Hardy-kiadás pedig a Kraus Reprint segítségével is tanulmányozható (1967). Mlle Dupont a kiadásnak egy sajátos – racionálisan megindokolható, de vitatható – változatát választotta, amennyiben (megjelölve és pontosítva, hogy Wavrin átvételei mely korábbi műből származnak) s kiadásában csak azokat a szöveg-részeket publikálta, amelyek Wavrin eredeti alkotásainak szármíthatók, ami az átvételek tekintetében komoly filológiai segítség, ugyanakkor más szempontból kissé nehézkessé teszi a munkát. Valójában a kettőt együtt célszerű használni.²⁷

A *Recueil des croniques et anchiennes istories*, című művet Wavrin (ahogy a címben utalt is rá) „más krónikák és történetek” egybegyűjtésével állította össze. A szerző korát megelőző időszakra vonatkozó Anglia-történeti részben jelentős újdonságok nincsenek, hiszen az valójában nem más, mint korábbi művek – elsősorban Monmouth krónikája, Le Roman de Brut, Jean Le Bel, Froissart, Michel Pintoin – anyagának az átvétele. A 15. századi részhez pedig olyan kortárs történetíróktól kölcsönzött, mint Enguerrand de Monstrelet, Jean Le Fevre de Saint-Rémy, vagy éppen Georges Chastellain. Az 1460-as évektől kezdődően azonban elbeszélését Anglia történetét illetően is saját adatok, információk és anyaggyűjtés egészítették ki.²⁸ Semmiképpen sem szabad szem elől tévesztenünk Wavrin eredeti szándékát, aki művével a francia nyelvű 15. századi történetírásban ismét szorosan összekapcsolta a három terület (Anglia, Franciaország és Németalföld) történetét, mégpedig úgy, hogy a hangsúlyt Angliára helyezte, s ezzel (ebben a vonatkozásban

zására és elemzésére is vállalkozott. Kropf kissé „pironkodva” jegyzi meg tanulmányában, hogy a szövegnek már két kiadása van (Mlle Dupont, SFH, 1863 és Hardy, RBMS, 1891), de „úgy látszik teljesen elkerülte történetíróink figyelmét.” Kropf a krónika történeti értékével kapcsolatosan szkeptikusabb, mint Iorga, s az „al-dunai fejezetet” alapos elemzésnek veti alá. Kropf Lajos: *Johan de Wavrin krónikájából. Néhány adat Hunyadi János török hadjáratainak történetéhez*. Századok, 28. (1894) 675–696.

²⁷ A kiadásokra Mlle Dupont (éd.): *Anchiennes croniques d'Engleterre par Jehan de Wavrin, seigneur de Forestel. Choix de chapitres inédits annotés et publiés pour la Société de l'Histoire de France*. Paris, 1858–1863. I–III. (Reprint: New-York – London, 1968); Hardy, William – Hardy, Edward L. C. P. (eds.): *Recueil des chroniques et anciennes istories de la Grant Bretagne a present nommee Engleterre par Jehan de Waurin*. London, 1864–1891. (Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores / Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland During the Middle Ages 39. = RBMS) I–V. (Reprint: Nedeln, 1967); Hardy, Willian – Hardy Edward L. C. P. (ed. & transl.): *Collection of the Chronicles and Ancient Histories of Great Britain, Now Called England, by John de Wavrin*. I–V. London, (RBMS – Rolls Series 40.) 1868. (2012); Iorga, Nicolae (ed.): *La campagne des croisés sur le Danube en 1445 (commandée par Jean Corvin Huniade), extrait des „Anciennes chroniques d'Angleterre”*. Paris, 1927. (részleges kiadás); Imber, Colin (ed. & transl.): *Jehan de Wavrin, Extract from the Anciennes Chroniques d'Angleterre, The Crusade of Varna, 1443–45*. Aldershot, 2006. 107–166; Iorga, Neculai (ed.) *Cronica lui Wavrin și României*, Buletinul Comisei istorice a României, VI. (1927) 126–132.

²⁸ Erről részletesen szól a krónika szövegének mindkét alapkiadása (mindenekelőtt William Hardy).

is) folytatta is az Angol Királyság francia nyelven írott történetének „froissart-i” hagyományait. Ugyanakkor sem párja, sem előzménye nincs a szigetországi historiográfiában.²⁹

Mint említettük, Wavrin krónikájának vannak magyar vonatkozásai is, amelyek részben az általa kompilált korábbi művekből származó átvételek, részben pedig saját kommentárjaiban jelentkeznek. Ehhez az eredeti – tehát különösen értékes – részhez kell sorolnunk a krónikának azt a részét, amely tartalmazza Wavrin egy eredeti, korábbi művét (vagy annak részletét), amelyben az 1444–1445-ös al-dunai keresztes hadjárat történetének megírására, de legalábbis a szemtanú rokon elbeszélésének lejegyzésére vállalkozott. Azt hihetnénk, hogy az al-dunai keresztes hadjáratra vonatkozó fejezetet nehéz volt szervesen beilleszteni a megkezdett nagyszabású Anglia-történeti kompilációba (Wavrin ezen nem is nagyon fáradozott, hiszen egyfajta „*digresszió*”-ként tekinthetett rá.) Ugyanakkor ezen a téren is találhatunk Froissart-nál előzményeket, hiszen ő maga is (szinte külön blokként) hasonlóképpen járt el, amikor beillesztette krónikájába a nikápolyi hadjáratról szóló részeket, ami talán bátorítólag hathatott Wavrin szerkesztői tevékenységére is.³⁰ Mindenesetre a legvalószínűbb az, hogy ez a rész azért is került az Anglia történetével foglalkozó krónikába, mert *úti-beszámoló* jelentésnek *hosszú*, önálló *krónikának* pedig *kevés* volt.

A mű megírásához sok segítséget nyújthatott a hercegi levéltár anyaga is. Így a Wavrin-krónika legerdekesebb és legeredetibb része éppen az a száztíz oldalnyi „betét”, amelyben a történetíró az unokaöccsének a parancsnoksága alatt Konstantinápolyba, ill. az Al-Dunához küldött burgund hajóhad történetét mondja el. Ezt a részt Wavrin minden bizonnyal röviddel a hajóhad visszatérését követően – tehát 1446 tavaszán – írta meg. A már említett Waleran de Wavrin nagybátyjaként, művének megírásával a Wavrin család újabb dicsőségének is emléket kívánt állítani.³¹

²⁹ DLF kötetszám. 761. ; Zink: *Littérature*, 230, 304, 344; Visser-Fucs, Livia: *Jean de Wavrin and the English newsletterers: the Cronicle of the rebellion in Lincolnshire*. Nottingham Medieval Studies, 47. (2003) 217–235; Kennedy, Donald: *Arthurian History: the chronicle of Jean de Wavrin*. In: Burgess, G. S. – Pratt, K. (eds.): *Arthur of the French*. Cardiff, 2006. 497–501; Marchandisse, Alain: *Jean de Wavrin, un chroniqueur entre Bourgogne et Angleterre, et ses homologues bourguignons face à la guerre des Deux Roses*. Le Moyen Age, 112. (*Littérature et culture historique à la Cour de Bourgogne*) (2006:3–4) 507–527.

³⁰ Froissart, XV. (1392–1396) 307–361., kiadva ugyanott *Relation de la Croisade de Nicopoli par un serviteur de Gui de Blois*, 439–508.

³¹ Wavrin, (Hardy-kiadás), 3–119; Iorga, Nicolae: *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XVe siècle*, II. série. Paris, 1899; Le Brusque, G.: „*Burgundian Knights in the Levant: Waleran de Wavrin's Expedition against the Ottoman Turks (1444–1446) in the Anchiennes Chroniques d'Angleterre by Jehan de Wavrin*, Le Moyen Age, 106. (2000:2) 255–275; Csernus, Sándor: *A XV. századi francia útleírások Magyarország-képe*. In: Jankovics József – Monok István (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön és külföldiek Magyarországon*. Budapest – Szeged, 1993. II. 1006–1020.

Szerzőnk nem tartozott a hivatásos burgundi történetírók közé. Jehan /Jean/ de Wavrin /Waurin (1400 k. – 1472/1475) műve tehát egy olyan, prózában írott krónika, amely Anglia történetét írja meg a kezdetektől (688) 1461-ig, ill. 1469-ig. A szerző Jó Fülöp kancellárja és tanácsosa volt (1465-ig), s akinek a figyelmét a nyugati kereszténység keleti vidékeinek eseményeire és fenyegetettségére nem csak a kor ill. a burgund hercegi udvar fölfokozott érdeklődése és elvárásai irányították rá, hanem családjának több évszázados kereszties hagyományai is. Ősei között többen voltak, akik jártak a Szentföldön, így pl. Robert (1090–1092-ben) ill. Hellin de Wavrin, aki valószínűleg Akkra 1191-es ostrománál esett el, a vele együtt harcoló fivére, Roger 1192-ben halt meg. Úgy tűnik, hogy ő maga is járt a Szentföldön (1418) és Közép-Európában is, amennyiben részt vett a burgundi herceg által küldött kontingens husziták elleni kereszties hadjáratában is (1422).

Wavrin művelt ember volt, akit a művészetek bőkezű támogatójaként és korának egyik ismert könyvgyűjtőjeként tartottak számon.³² Miután a burgundi herceg „törvényesítette” a származását és egyre több fontos feladatokat bízott rá. Urát több területen is szolgálta, járt (sőt, hosszabb időt töltött) az angol királyi udvarban, részt vett az angol-burgundi tárgyalásokon, s képviselte urát a pápai udvarba küldött delegációban is, amelyet Jó Fülöp az újabb kereszties hadjárat ügyében küldött II. Pius pápához (1463). Kezdetben a Lancasterekhez, később a York házhoz állt közelebb, ami jól nyomon követhető az Anglia történetéről írott művének utolsó fejezeteiben. Nagy valószínűséggel 1465 táján – „*a kardot tollra cserélve*” – kezdte összeállítani és megírni történeti művét. Wavrin-nek azonban nem ez az egyetlen műve. A szakirodalom neki tulajdonít egy Gérard de Nevers valamint egy Comte d’Artois c. művet. Az előbbi próza, az utóbbi verses alkotás.³³

Noha Jean de Wavrint a szakirodalom inkább a Burgund Hercegség történetíróinak második vonalába sorolta be, hiszen az előtérben Froissart után Monst-

³² Tizenegy mives kézirat megrendelője és a művészetek pártfogója volt. A „Wavrin Mestere” (*Maître de Wavrin*) néven ismert (ismeretlen) Flandria déli részén tevékenykedő miniatúra-festő az ő számára dolgozott és elsősorban lovag-történetek illusztrációja fűződik a nevéhez. Bousmanne, Bernard-Delcourt, Thierry (dir.): *Miniatures flamandes*. Paris – Bruxelles, 2012. (Bibliothèque Nationale de France – Bibliothèque Royale de Belgique) 358–366.

³³ Gérard de Nevers-re l.: Wrisley, David: *Prosifying lyric insertions in the fifteenth-century Violette (Gérard de Nevers)*. In: Dixon, Rebecca – Sinclair, Finn. E – Armstrong, Adrian – Hout, Sylvia – Kay, Sarah (eds.): *Poetry, Knowledge and Community in Late Medieval France*. Woodbridge, 2008. (Gallica 13) 125–135; Gérard de Nevers története valójában egy 13. századi verses regény prózába történt átirata, melynek eredeti címe *Roman de la Violette*, és Gérard de Montreuil alkotása. Egy romantikus lovagi szerelmi történet, amelynek különös értéket adnak „Maître de Wavrin” illusztrációi. Emellett neki tulajdonítják Philippe d’Artois verses történetét (1453–1467). *Le roman du Comte d’Artois. Roman anonyme du XVe siècle*. Paris, 2007. Philippe d’Artois (1358–1397) részt vett a nikápolyi ütközetben, s fogságban, Kis-Ázsiában halt meg. Leánya, Bonne d’Artois (1396–1425) Fülöp burgundiai herceg második felesége.

relet, különösen pedig Georges Chastellain, majd Jean Molinet állott, művének komplex értékei azonban egyre nagyobb elismerést kapnak.³⁴

Ez azzal is összefüggésben van, hogy a források mai fokozott hozzáférhetősége következtében a történészek mind nagyobb figyelmet szentelnek az eddig – okkal, vagy ok nélkül – másodrendűnek tekintett művek alaposabb tanulmányozására. Újabban Franciaországban, Belgiumban és Romániában is nagy érdeklődéssel fordulnak Wavrin tevékenysége és krónikája felé.

Wavrin krónikájának magyar vonatkozású adatait alapvetően két – kronológiailag szemlélve pedig – három részre oszthatjuk: az 1442 előtti időszakra vonatkozó információkra, a burgundi keresztes hadjárat összefüggő leírására, ill. az azt követő – egyébként meglehetősen gyér magyar vonatkozású megjegyzéseire.

Az első blokkot azok az információk jelentik, amelyek az angol–francia konfliktusban, ill. a korabeli nemzetközi kapcsolatrendszerben helyezhetők el. Ez a rész döntően kompiláció. Korábbi forrásai alapján Wavrin már írt a nikápolyi ütközetről, de ide tartozik Zsigmond franciaországi és angliai látogatása, ill. közvetítési kísérlete a százéves háborúban, valamint az egyház ügyei (Konstanzi Zsinat) iránt mutatott érdeklődés is.

A második – s ebben az esetben nyilván a legeredetibb, tehát legfontosabb magyar vonatkozású része a történetnek – az a bizonyos (gyakorlatilag önálló, tehát az Anglia történetéhez egyáltalában nem kapcsolódó) beszámoló – a VI. rész, I. könyv 19 fejezete, amelyben Wavrin a keleti keresztes missziót, ill. az al-dunai keresztes hadjárat előkészületeit és lefolyását beszéli el (1442–1445).

A harmadik részt az a néhány megjegyzés alkotja, amelyeket az ötvenes évek végére, hatvanas évek elejére vonatkozó fejezetekben láthatunk.³⁵

Leírja tehát Zsigmond közvetítési kísérletét, amelynek alapját Michel Pintoin művéből kölcsönözte, de jelentős átvételek vannak Monstrelet és Saint-Rémy krónikájából is. A párizsi tárgyalásokról kevesebbet ír. Tőle azt tudjuk meg viszont, (részben a *Saint-Rémy*-féle krónika alapján) hogy Londonban miként zajlottak le az események. Wavrin a közvetítési folyamat fordulópontját a franciák

³⁴ A burgundi történetírás fejlődésének általános vonásait és a legfontosabb burgundi történetírók bemutatását összefoglalva ld.: Csernus: *A középkori francia*, 69–76, 90–110; Doutrepoint: *La littérature*, 441–452, 465–472, 508–518; Lacaze, Yvon: *Projet de croisade*, 11–18; Le Brusque, Georges: *Une campagne qui fit long feu: le saint voyage de Philippe le Bon sous la plume des chroniqueurs bourguignons (1453–1464)*. In: *Le Moyen Age*, 112. (*Littérature et culture historique à la Cour de Bourgogne*) (2006:3–4) 529–547.

³⁵ A magyar vonatkozású részeket Wavrin nagy valószínűséggel döntően 1461 és 1471 között írta, ill. (az al-dunai expedíció tekintetében) szerkesztette a krónikájába. Kropf: *Jean de Wavrin*, 646., 2. jz. Wavrin korábbi időszakra vonatkozó magyar vonatkozású följegyzéseire ld. Csernus: *A középkori francia*, 196–198. Zsigmond párizsi és angliai látogatására és az azt követő eseményekre Wavrin krónikájában. Wavrin (Hardy kiadás): 231–232 (Párizs), 233 (London), 234 (Calais), 236–237 (szövetségekötés).

megsemmisítő azincourt-i vereségében (1415. október 25.) jelöli meg, amit – mint láttuk – maga is alaposan megtapasztalhatott, ezzel mintegy fölvezetve Zsigmond párizsi és londoni látogatását.

A lefolytatott tárgyalásokat Wavrin nem részletezi, viszont nagy hangsúlyt helyez arra, hogy bemutassa V. Henrik Zsigmonddal szembeni bőkezűségét. Az angol királynak gondja volt arra, hogy a *fogoly urak* (vagyis az Azincourt-nál foglyul ejtett francia előkelők – köztük a kiváló költő, Charles d’Orléans) részvételével nagy díszvacsorát adjon a Westminster-ben Zsigmond tiszteletére. Wavrin úgy tudja, hogy Zsigmond, Calais érintésével még egyszer visszatért Franciaországba, ahol beszámolt a francia királynak arról, hogy mit végzett, ill., hogy tárgyalásai eredménytelenek voltak, majd leírja (Monstrelet alapján, de a korábbi forrásainkhoz viszonyítva némileg eltérő nézőpontból és kommentárral) a calais-i találkozót, s a burgundi herceg Zsigmondnak tett – az adott helyzetben politikailag elkerülhetetlen, de őszintének elég nehezen gondolható – hűbéri hódolatát.³⁶

A korabeli francia történetírás a török előretörés növekedésével egyre nagyobb figyelemmel kísérte a Magyar Királyság határain hullámzó gigantikus küzdelmet. Ebben a kontextusban különösen nagy szerep jut Hunyadi török-ellenes harcainak. Hunyadi János alakja, s e harcokban elért sikereinek visszhangja volt az a témakör, amely (pártállásra való tekintet nélkül) a korabeli francia krónikások legfontosabb műveiben is helyet kapott és egy fontos információ-csoportot alkotott, fokozatosan Hunyadi személye köré építve, a keresztény reményekkel szoros összefüggésben – de nézetünk szerint meglehetősen sajátos módon – kibontakozó „*Fehér Lovag*” mítoszt. Ehhez Wavrin krónikája komoly adalékokkal szolgált. (Tőle olvashatunk pl. egy szemléletes és élő leírást Hunyadi Jánosról).³⁷

1444-ben a burgundi hajókat (amelyekhez velencei és pápai gályák is csatlakoztak), a keresztes eszme hívó szavára, de valójában a burgundi herceg „me-

³⁶ Wavrin, (Hardy-kiadás), IV. könyv, 432–433; Le Febvre de Saint Rémy (az 1415-ös évnél), 277–286. A zsigmondi közvetítési kísérlet átfogó bemutatására ld.: Csernus Sándor: *Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról (1416 március)*. In: Koszta László (szerk.): Kelet és Nyugat között. Történeti Tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szeged, 1995. 103–141; Bárány: *Angol-magyar diplomáciai kapcsolatok*, 59–112. Zsigmondra a francia forrásokban l. Agrigoroaei, Vladimir: *From Bogeyman to Noble King: Sigismund and Hungary in French Medieval Literature*. Journal of Medieval and Early Modern Studies, Roumanian Group for an Alternative History 5. (2007) 47–82; Csernus: *Zsigmond és a Hunyadiak*, 49–94.

³⁷ A burgund hajóhad vezére találkozott Hunyadi Jánossal is, „aki eljött meglátogatni Wavrin urat (aki épp fájdalmas betegségtől szenvedett a kabinjában) és akkor magyar módra teljes fegyverzetben volt [...] ami olyan széles volt, hogy ennek okán a mondott Wavrin úr kabinjába belépni nem tudott [...] s így aztán távozott, mondván, hogy visszatér majd, ha fegyverzetét levette magáról [...]”. S ez úgy is történt, sőt, Hunyadi még a betegsége is igyekezett határozott gyógymódot találni. Wavrin, 109–110. A „Fehér Lovag-mítoszzal” az elmúlt időszakban több alkalommal foglalkoztam. A legteljesebb összefoglalásra ld. Csernus Sándor: *Mítosz, propaganda és népi etimológia. Hunyadi János: „Fehér” vagy „Vlach” lovag?* Acta Universitatis Segediensis de Attila József nominata. Acta Historica, 208. (2011) 3–33.

diterrán politikájának” megalapozása jegyében indították útnak. Az egyesült pápai, velencei, burgundi, konstantinápolyi, magyar (raguzai) tengeri haderő stratégiai feladata az volt, hogy az 1444-re tervezett nagy nemzetközi hadi vállalkozás (amely végül is várnai csatához vezetett) sikerét a tenger felőli biztosítsák.³⁸

Ez az elhatározás tehát ismét bizonyította, hogy a burgund állam – a szokványos keresztes frazeológián túlmenően, hajlandó volt arra, hogy *konkrét erőfeszítéseket* is tegyen a törökkel való tányleges szembeszállásra, továbbá hogy a burgund udvarban a keresztes hadjárat eszméje – Nikápoly óta is folyamatosan élt és a legkülönbözőbb formákban volt jelen a burgundiai közgondolkodásban.

Mint fentebb láthattuk, Burgundiában minden alattvalónak tudnia kellett, hogy a török ill. a török szultán elleni fegyveres harc nem csak keresztényi kötelesség, hanem Burgundia ügye, a burgund herceg *személyes ügye* is, hiszen Jó Fülöp abban a hitben él, hogy apja nikápolyi legyőzőjének a fiával kell *akár személyes párviadalban is* megküzdenie, s ebben a szembenállásban a herceg alattvalóinak követni illik fejedelmüket. A burgundiai nemesség ebbéli hajlandóságára nem kevés bizonyíték is van. Ebben az értelemben az állam keresztes vállalkozásai (a hitetlenek és az eretnekek ellen egyaránt) az önálló burgund állam, az önálló, *de facto* független burgund nagyhatalom jelenlétének fényes bizonyítékai.

Láthatjuk azt is, hogy a hercegi udvar igazi nagyhatalomként viselkedett, gyakran látványosnak szánt hadi vállalkozásaira igyekezett alaposan fölkészülni. Ennek része volt az is, hogy diplomatái, követei és „utazó-kémjei (és kém-utazói)” bejárták a Kereszténység keleti határvidékének környékét, igyekezvén megszerezni a legpontosabb információkat az ellenfélről és azokról a helyekről, ahol az összecsapások lezajlottak (és ahol esetleg ismét sor kerülhet rájuk) valamint azokról a népekről, akik potenciális szövetségesek lehetnek ebben a küzdelemben. Ennek az eredménye az is, hogy a gondosan fölépített burgundi hercegi könyvtárban tovább gazdagodott az a külön *fond*, amely az „*Outre-mer*” címszó alatt volt található.

Wavrin a hadjárat történetének felvezetését a magyarországi viszonyok bemutatásával és a keresztes hadjáratot segíteni hivatott nemzetközi támogatás biztosítása érdekében folyó tárgyalások leírásával kezdi. Leírja, hogy a tengeri haderő milyen feladatokat kapott az odafelé vezető úton (Rodosz szigetének védelmében vett részt sikeresen) majd elhelyezkedett a Boszporuszon, igyekezvén megakadályozni a török átkelést. Részletesen leírja a helyi viszonyokat, és mind-

³⁸ A várnai csatának több kortárs latin, görög forrása és igen kiterjedt szakirodalma van. A hadjárat körülményeire és a hadjáratral összefüggő burgundi erőfeszítésekre ld. Szakály Ferenc.: *Vírágkor és hanyatlás 1440–1711*. Budapest, 1990. (*Magyarok Európában* 2.) 35–44; Setton: *The Papacy*, 82–107; Lacaze: *Politique méditerranéenne*, 6–18; Iorga, Nicolae: *Les aventures „sarrazines” des français de Bourgogne*, vonatkozó részek, Wavrin munkájára Kropf Lajos: *Johan de Wavrin*, 675–696, és Iorga: *La campagne des croisés*, (bevezető tanulmány).

azt az erőfeszítést, amit a törökök tettek – sikerrel – egy európai hídfő-állás / erőd kiépítése céljából. Szenvedélymentes hangon írja le a genovaiak árulását és kollaborálását a török haderő átszállításában. Bemutatja azt a bizonytalanságot is, amit a törökkel kötött szegedi béke híre jelentett, majd pedig Juliánus („*Le Cardinal Saint Angele*”) bíborosnak a béke fölmondása érdekében kifejtett kezdeményezését és aktivitását.³⁹

Ilyen körülmények között (mint ismeretes) nem csak a szomorú emlékü várnai csatával záruló hadjárat nem volt sikeres, de a burgundi flotta – a megelőző harci feladatok ellátása miatt – már csak késve érkezhetett meg a hadműveletek színhelyére és ezért a konkrét küzdelemben már nem, csupán kisebb utóvédharcokban vehetett részt. Feladatát azonban igyekezett teljesíteni, s ez világosan kiderül Wavrin beszámolójából is.

A flotta az újabb, 1445-re remélt keresztes hadjárat esélyeiben bízva maradt az Al-Dunán, s csupán az utóvédharcokban (Kis-Nikápoly sikertelen ostroma) volt némi szerepe, tehát igazán még a fegyvereit sem mérhette össze az ellenséggel. Ilyen körülmények között inkább lehet szó egy *felfedező*-katonai expedíció leírásáról, mint egy „klasszikus értelemben vett” keresztes hadjárat történetéről. Dicsőséges keresztes vállalkozásnak pedig eléggé reménytelennek látszik föltüntetni ezt a vállalkozást. Ugyanakkor hiba lenne az al-dunai hadjárat hatását politikai és propaganda hatását lebecsülni. Ugyanúgy, mint Nikápoly esetében (ahol a súlyos vereség ellenére) tisztelet és megbecsülés övezte a harcban részt vevőket – amiből fejedelmeikre (Zsigmond, a burgundi hercegek) sugárzott dicsőség, a Wavrin-féle expedíció ismét bizonyította a burgundiak elkötelezettségét a kereszténység védelmében, s ezzel növelte tekintélyüket az európai uralkodók körében.⁴⁰

Az események leírásából szinte teljesen hiányzik a hagyományos keresztes frazeológia, de még csak a burgund hercegi udvar részről megszokott és a nikápolyi ütközet óta különös gonddal ápolott, a lovagi szemlélet és életérzés számára oly fontos Kelet és keresztes hadjárat kultusz hangulata is. Az al-dunai expedíció tehát nem csak abban „üt el” az Anglia történetéről írott átfogó munkától, hogy ahhoz tematikailag nem kapcsolható hozzá, hanem abban is, hogy nem hasonlít egyetlen korábbi keresztes hadjáratot leíró krónikára sem.

A másik tényező, ami befolyásolta a szöveg napvilágra kerülését, az a Wavrin-féle krónika megírásának – ill. megszerkesztésének – időpontja. Ez a szöveg-

³⁹ Engel Pál: *A szegedi eskü és a váradi béke. Adalék az 144. év eseménytörténetéhez*. In: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc (szerk.): *Mályusz Elemér Emlékkönyv*. Budapest, 1984. 77–96.

⁴⁰ Ezzel együtt elmondhatjuk azt, hogy a burgundi herceg rendre eljutott a konkrét lépések megtételéig. Ez még akkor is figyelemre méltó, ha a török előretörés megállításához nem volt elegendő. Bourassin: *Philippe le Bon*, 267–296; Setton: *The Papacy*, II. 1–160; Lacaze: *La politique méditerranéenne*, 5–42.

rész miután elkészült, egészen az Anglia-történet megírásának kezdetéig (azaz 1455-ig) minden bizonnyal „fiókban maradt”. Legalábbis semmi jel nem utal arra, hogy a kortársak ismerték volna. Az eredeti szöveget azonban, a beillesztés során 1466–1469 közötti időszakban, Wavrin minden bizonnyal kissé átfésülte.⁴¹

Kropf Lajos, aki a szöveg feldolgozásában nagy jelentőségű kutatómunkát végzett, a krónikát alapos elemzésnek vetette alá, két fontos tanulmányban foglalkozott Wavrin krónikájával. Elsősorban konkrét történeti-eseménytörténeti forrásként tekintett az anekdotikus elemeket sem nélkülöző elbeszélő forrásra és adatait összevetette a várnai csata, továbbá a csatát megelőző és az azt követő dokumentumok adataival, számos forráskritikai megjegyzést tett. Mindkét tanulmánya a Századokban jelent meg (1894).⁴²

Összefoglalásul megállapítható, hogy Wavrin „al-dunai” krónikájának komoly történeti értéke van, hiszen segít megvilágítani és szinte testközelivé hozni az 1444–1445-ben az ország déli határán zajló eseményeket. A krónikából sejtjük, hogy milyen beszámolók jutottak el a nagy nyugati udvari központokba a keleti határvonal harcairól. Láthatjuk belőle azt is, hogy, hogy a keresztes hadjáratról a burgundi udvarban színre vitt ideológiának és álomnak a terepen, a megvalósulás során már nem sok köze van a valósághoz. Hogy az, ami Lille-ben még romantikus „*Voyage d’Outre-mer*” az valóságban már nem „*tengerentúli*” hiszen már törökök vannak a tengeren „*innen*” is – és *utazásnak* is egyre kevésbé tekinthető – valamint egyáltalán nem – romantikus.

Ezen túlmenően azonban vannak ennek a fejezetnek kivételes értékei is. Kiválóan mutatja be a kereszténység és az előretörő török hatalom frontvonalának hangulatát, a korabeli bizonytalanságokat (ami abból is fakadt, hogy a keresztény államok diplomáciája eléggé követhetetlen, valamint, hogy a hadműveletekben részt vevő seregek irányítása és mozgásainak összehangolása szinte megvalósíthatatlan.

Egy súlyos katonai és politikai nyomás alatt lévő terület komor és nyugtalanító hétköznapijai elevenednek meg Waleran (Jean?) de Wavrin elbeszélésének lap-

⁴¹ Legalábbis erre utal az (gyakorlatilag szerkesztői megjegyzés) mely Hunyadira vonatkoztatva szerepel, és úgy említi Hunyadi Jánost, mint aki „*azóta* a Fehér lovag (Blancq Chevalier) nevet kapta”. A szóban forgó szövegrész külön kiadásához írott előszavában a szöveg felfedezéséről is értesülünk a román történész művéből. A külön fejezet ihletői talán azok a részek voltak, melyek Froissart alapján önálló formában mondják el a nikápolyi keresztes hadjárat történetét. Waleran de Wavrin 1445 decemberében indult haza Lille-be. Történetét hazatérését követően mesélhette el nagybátyjának, aki így módon egy kivételes szemtanú szavait jegyezhet le. A fentiekről, ill. majd a visszatérés körülményeiről részletesen beszámol Wavrin, (Hardy), 7–9, 116–117, 120–125, vö. Hardy (*Introduction*), XLII.

⁴² Kropf: *Jehan de Wavrin*, Századok, 28. (1894) XXVIII, 675–696, 881–903. Kropf Mlle Dupont kiadását használta, mely megnehezíti a szövegben meglévő más magyar vonatkozású utalások azonosítását.

jain. Gazdagítja azt a képet, amit a korabeli Magyarországról, Erdélyről, a román fejedelemségekről, Bizánc helyzetéről, az ott lévő konfliktusokról éppen ismerünk.⁴³ Külön értéke a beszámolónak, hogy leírja és segít megérteni a történelem, (a hadtörténet) egyik legjelentősebb és legbravúrosabb expedíciós hadi vállalkozásának az előkészítését, a folyamatát és sikerét, azaz a török hadsereg Kis-Ázsiából Európába történő „átdobását”. (Ez az akció – különösen ha figyelembe vesszük a genovaiak árulását, azzal, hogy részt vettek a török sereg átjuttatásában – jól mutatja a korabeli viszonyokat és helyzetet, s egyben előrejelzi, hogy a Bizánc léte szempontjából döntő ütközet bekövetkezése elkerülhetetlen s időpontja is közelg.)⁴⁴ Wavrin krónikájának ez a fejezete nem csak logikailag és szerkezetileg nem illeszthető könnyen az Anglia-történeti krónikába, hanem műfajilag sem. Mindezzel együtt ez marad az Anglia-történet egyik legszínesebb része, amelynek komplex vizsgálata minden bizonnyal gazdagítani tudja és fogja a kor történetéről alkotott képünket. Kalandos utazás, katonai expedíció ez, amelynek számos érdekes – mondhatni pittoreszk – eleme van, nem jelentéktelen történeti értékkel, amelyben a nemzetközi politikai-diplomáciai lépések leírása jól megfér a keresztény határvidék szerényebb léptékű harcos hétköznapjainak bemutatásával.⁴⁵

⁴³ Így pl. Erdély esetében Wavrin számára Hunyadi, a „*Voievode de Transylvanie*” mögött fölsejlik a burgundi párhuzam: eszerint Hunyadi a magyarok és a „*transylvániaiak*” azért választották vezetőjüké mert „*látták, hogy király vagy herceg (prince) nélkül nem tudnak szembeszállni a török zsarnoksággal*”. Hunyadi bemutatásánál Wavrin arról ír, hogy birtokai „*Transylvane*”-ban terülnek el, mely „*Magyarország és Valachia közötti ország*”. Wavrin (Hardy-kiadás): 8–9, 109, 116–117. A kor Erdély-képére ld. Csukovics Enikő: *Késő középkori leírások Erdély-képe*, Erdélyi Múzeum, 67. (2005:3–4) 86–104.

⁴⁴ Kropf, *Jean de Wavrin*, 689–696.

⁴⁵ Wavrin (Hardy-kiadás): 109–119; Kropf: *Jean de Wavrin*, 892–899. Ennek érzékeltetésére álljon itt (Kropf alapján) az alábbi anekdotikus rész. A színhely az Al-Duna. A magyar és havasalföldi csapatok a Duna északi, a törökök a folyó déli partja mentén vonulgatnak egymást szem előtt tartva, a Duna folyásával ellentétes irányban, egymással farkasszemet nézve. Köztük navigálnak a burgundi gályák. Időnként bealkonyodik, megállnak és megszállnak.

„Késő este, abban az órában, midőn otthon a francia tartományokban imára harangoznak, egyszerre óriási lármá támadt a keresztény táborban. A vlach lovasok és a magyarok közül is sokan elkezdtek éktelenül kurjongatni. Mi a lármá hallatán, a gályákon úgy véltük, hogy a törökök meglepték a keresztényeket és legott riadót fűvattunk. A gályákon, a keresztény part közelében horgonyozván, parancs adatott, hogy a gályások azonnal szálljanak partra teljes fegyverzetben az ellenség fogadására. Mint megtudtuk később, a magyar táborban utasítás volt adva, hogy e várható kurjongatásra a gályán lévőköt figyelmeztessék, de az bizony megkésett. Ellenség helyett egy kis keresztény csapat jött elő, s már messziről kiáltották, hogy nem jön a török. Miután visszahúzódtunk a gályákra megmagyarázták, hogy a kurjongatás minden nap alkonyatkor és pitymallatkor szokásos dolog a magyaroknál, és a célja az, hogy a legelőn lévő lovakat hozzászoktassák a lármához, nehogy egy igazi támadás okozta riadalom alkalmával szert szaladjanak. A török ugyanis olyankor szokott támadni, ezért vált szokásossá reggelenként és esténként háromszor kurjongatni a magyar táborban. Wavrin főkapitány kérdésére pedig, hogy mi történék, ha a török valóban támadna, s miként tudnák meg a valóságot, azt felelték a magyarok, hogy ily alkalmakkor további trombita-harsogás és dobpergés van, s a táborban erős sürgés-forgás és csa-

Aligha kétséges, hogy miközben konkrét és hasznos információkkal gazdagítja az 1440-es évek Magyarországának és a balkáni országoknak a történetét (értékeit összehasonlító tanulmányában Kropf Lajos is kiemeli), mindenképp új szint és eredetiséget visz a kortárs források anyagába. S nem egyedi eset, hogy egy-egy forrás nem azért – vagy nem csak azért – válik igazán érdekessé, amilyen céllal született.

tazaj is hallatszik.” Kropf: *Jean de Wavrin*, 896. Úgy látszik, megtetszettek a jövevényeknek a helyi szokások, s így később a burgundiak is kipróbálták a zajkeltő titkos fegyvert, s éjfél-tájt maguk is a „gályáikat és a csónakokat hosszában elszórva szétosztották és éktelen kiabálással és trombita-harsogással meg iszonyú tüzeléssel riasztották meg a szunnyadozó pogányokat” majd megtudták a riadalmat menekülésre kihasználó keresztény foglyoktól, hogy ennek hatására „a törökök javaikat hátrahagyva hanyatt-homlok menekültek, s hogy jó háromszáz emberrel a keresztények a teljes táborukat elfoglalhatták volna [...] A törökök csak négy óra múlva mertek visszatérni, s akkor lövöldözni kezdtek, de a gályákon lévők és a szárazföldön vonuló szövetségeseik gúnyos hahotával fogadták sikertelen erőlködéseiket.” Wavrin (Hardy-kiadás): 117. Kropf: *Jean de Wavrin*, 896. Dupont-kiadás vonatkozó fejezetei: 128–162. (A teljes szöveg fordítása és kiadásának előkészítése folyamatban van.)

II.

Diplomácia és dinasztikus kapcsolatok Magyarország és a francia területek között

BÁRÁNY ATTILA

COURTENAY RÓBERT LATIN CSÁSZÁR MAGYARORSZÁGON

A magyar történetírásban legfeljebb egy félmondatnyi apró megjegyzés, hogy II. András 1220–1221-ben Magyarországon fogadta sógorát, Courtenay Róbert latin császárt.¹ A királynak a Konstantinápolyi Császársággal való kapcsolatainak szerves részét, ha nem az egyik legfontosabb momentumát jelenti az a többhónapos fejedelmi látogatás, amikor a megválasztott és koronázására utazó Robert de Courtenay Magyarországon, András, ill. felesége, Courtenay Jolánta udvarában időzött. A császár itteni tartózkodását narratív források alapján járom körbe. Nem csupán átutazott Konstantinápoly felé – amely azt a korábban nem vizsgált kérdést is felveti, miért a merőben szokatlan szárazföldi utat választotta Franciaországból Konstantinápoly felé, s miért nem a megszokott utat követte, s ment a szárazföldön Itáliáig, majd onnan tengeren – hanem az egész ősztöt, ill. a telet is itt töltötte. Maga az is, hogy ez időben kezdte meg útját, arra is rávilágít, tudatos döntés lehetett András felkeresése. András latin kapcsolatainak, s azok szorosabbra fonásának az 1220-as évek elején az volt a célja, hogy az Árpádok hatalmi súlyából valamennyit megőrizzen, s megmaradjon meghatározó hatalmi tényezőnek 1204 után is. Ezzel lehet összefüggésben András azon szándéka is, hogy lazábbra fonja a görög, nikaiai kapcsolatait, s ebbe a konstellációba csatlakozhat így fia feleségének, Laszkarisz Máriának esetleges eltaszítása is. A tanulmány körüljárja Courtenay Róbert konstantinápolyi császár feltételezett magyarországi sírjának hipotézisét is. Azt próbálom igazolni, valószínűtlen, hogy a pilisszentkereszi vörösmárvány lovagi sírkő a latin császáré lett volna, és azt a fennmaradt heraldikailag értékelhető töredékekből igen nehéz bizonyítani. Másrészt narratív források segítségével arra a következtetésre jutok, hogy még valószínűtlenebb, hogy a császárt, aki a Peloponnészoszon halt meg, idehozták volna Magyarországra.

A COURTENAY-HÁZASSÁG

Korábbi munkáimban II. András viszonyrendszerét egy szélesebb kontextusba helyeztem, és kapcsolatait a térség meghatározó hatalmainak egymás közötti viszonyainak tükrében ábrázoltam, főként a bizánci, latin, bolgár és szerb külpolitikára koncentrálni.² Ahhoz, hogy teljes képünk legyen arról, miért is töltötte Róbert latin császár 1221 ősztét, és 1222 telét magyar földön, át kell tekintenünk II. András és második felesége, Courtenay Jolánta házasságának külpolitikai hátterét. A francia Capet-házból származó Courtenay Jolánta Péter későbbi latin császár, auxerre-i gróf leánya volt. (VI. Lajos dédunokája és III. Béla második felesége apjának másod-unokatestvéré; anyja Jolánta, Flandriai Balduin és Hen-

¹ Legfeljebb Gábel Asztrik szentel neki figyelmet: Gábel Asztrik: *Les rapports dynastiques Franco-Hongrois au moyen âge*. Budapest, 1944. 34–35.

² Bárány Attila: *II. András balkáni külpolitikája*. In: Kern Terézia – Smohay András (szerk.): *II. András és Székesfehérvár*. Székesfehérvár, 2012. (Magyar királyok és Székesfehérvár II. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 7.) 129–173.

rik konstantinápolyi császárok testvére volt.³ A házasság nem nyugatról, Franciaország felől kötött, hanem az *Outremer*ből, s így beleilleszthető II. András balkáni, bolgár–latin–nikaiai politikájának szövetébe is.

Magyarország, Bulgária és a Latin Császárság egymás felé közeledett az 1210-es évek elején. A Bizánc örökségéből megmaradt legjelentősebb erő, Mikhaél Komnénosz Dukász Angelosz epeiroszi despota (1205–1215) szerb és velencei szövetségével fenyegető árnyként vetült a Balkánra.⁴ Bulgáriát is riválisának érezte, majd több hadjáratban megtörte az Aszenida Boril cár (1207–1218) ellenállását.⁵ Epeirosz a thesszáliai térségben és Thrákiában pedig egyre nyomult előre és veszélyeztette a latin keresztesek pozícióit. Szorult helyzetükben mind a bolgárok, mind a latinok egyedül II. Andrástól várhattak segítséget. Az Aszenidák, hogy a szerb–görög túlsúly ellen képesek legyenek fellépni, kénytelenek voltak kiegyezni a latinokkal is.⁶ 1213 végén vagy 1214 elején magyar követség indult Borilhoz, hogy eljegyzést kössenek András fia, Béla és Boril leánya között.⁷ A magyar–bolgár és a latin–bolgár közeledés párhuzamosan haladt. Boril cár mostohaleányát adta Henrik császárhoz.⁸ A Boril hűségére tért bolgár oligarcha, Sztrez is feleségül vette a latin császár törvénytelen leányát.⁹

András házassága Henrik konstantinápolyi császár, Jolánta nagybátyja és – Hóman nézete szerint – András húga, Margit bazilissza, thesszalonikéi királyné műve volt.¹⁰ Henri de Valenciennes folytatója szerint maga Henrik adta nőül unokahúgait, a magyar királyhoz és a nikaiai császárhoz, melyeknek révén „bé-

³ Ld. Dinasztikus tábla: Az Árpádok nyugati és balkáni dinasztikus kapcsolatai a 13. században.

⁴ Longnon, Jean: *L'empire latin des Constantinople et la principauté de Morée*. Paris, 1949. 124; Jireček, Constantin Jos.: *A bolgárok története*. Nagybecskerekén, 1899. 231; Kenneth M. Setton: *The Papacy and the Levant (1204–1571)*. I–II. Philadelphia, 1976. I. 35; Tafel, G. L. F. – Thomas, G. M. (Hrsg.): *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante vom neunten bis zum Ausgang des fünfzehnten Jahrhunderts*. I–II. Wien, 1856. II. 119.

⁵ Fine, John V. A.: *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Ann Arbor, 1987. 97–98; Schmitt, Jürgen: *Balkanpolitik der Arpaden in den Jahren 1180–1241*. Ungarn-Jahrbuch, 17. (1989) 25–52., 40; Longnon: *L'empire latin*, 122.

⁶ Longnon: *L'empire latin*, 128, 148; Cankova-Petkova, Genoveva: *A propos des rapports bulgare-francs au commencement du XIIIe siècle*. Bulgarian Historical Review, 4. (1976:4) 51–61. 60.

⁷ Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL): 91934. A győri káptalan 1387. december 30-i átírása. Érszegi Géza, oklevéltani jellemzők alapján 1214-re datálja. Érszegi Géza: *Eine neue Quelle zur Geschichte der bulgarischen–ungarischen Beziehungen während der Herrschaft Borils*. Bulgarian Historical Review, 3. (1975:2) 91–97. 94. Szövegkiadása: 96–97.

⁸ Longnon: *L'empire latin*, 149.

⁹ Lock, Peter: *The Franks in the Aegean, 1204–1500*. London, 1995. 55.

¹⁰ Hóman Bálint: *A rendiség kialakulásának kora*. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. I–V. Budapest, 1928. II. 21.

két és nagy segítséget szerzett” országának.¹¹ A források alapján az tűnik igazolhatónak, hogy a házasság már korábban felmerült, talán már a fenti, bolgár–latin és bolgár–magyar kapcsolatokkal egyidőben, 1213–1214-ben. A flamand Philippe Mouskés krónikája szerint Henrik „nagy szeretettel volt András iránt”.¹² Mivel minden forrásunk azt igazolja, hogy a hercegnő Henrik császár udvarából, „Görögországból”, „Romániából” érkezett Magyarországra,¹³ elképzelhető, hogy valóban Henrik közbenjárására kötött meg a házasság, nem pedig András szerzett magának feleséget a francia, Capeting kapcsolatain keresztül Franciaországban. Mivel Courtenay Jolánta anyja, Flandriai Jolánta és apja, Courtenay Péter császár majd franciaországi birtokaikról érkeznek a Latin Császárságba, a menyasszony pedig Konstantinápolyból utazik Magyarországra, valószínű, hogy Henrik egyszerre adatta feleségül unokahúgát, Jolántát, valamint törvénytelen leányát Sztrezzel, s maga pedig ugyanakkor vette el a cár mostohaleányát. A három házasságot párhuzamosan, egy közös, magyar–latin–bolgár érdekszövetség keretein belül kell értelmeznünk.¹⁴

Egyetértek Hómannal, ez a latin házasság nem a III. Béla kezdeményezte nyugati kapcsolatok követése volt.¹⁵ András ezzel „délkeletre nézett” és egy lépéssel tovább akart jutni, mint apja. A konstellációba beletartozott a nikaiai bi-

¹¹ *Compilation dite de Baudouin D’Avesnes*. In: La conquête de Constantinople, avec la continuation de Henri de Valenciennes. Texte orig., accompagné d’une tr. par Joseph N. de Wailly. Paris, 1872. 423–24.

¹² „Le biens rois de Hongrie, Andrius, ot L’ainsnée que mult ama”. [Philippe Mouskés]: *Chronique métrique de la conquête de Constantinople par les Francs par Philippe Mouskés*. In: *Chronique de la prise de Constantinople par les Francs écrite par Geoffroy de Ville-Hardoin; suivie de la Continuation de Henri de Valenciennes, et plusieurs autres morceaux en prose et en vers, relatifs à l’occupation de l’Empire grec par les Français au treizième siècle*. Ed. Buchon, J.–A. Paris, 1828. (Collection des chroniques nationales Françaises, 3) (a továbbiakban Mouskés: *Chronique métrique*) 347.

¹³ Küldöttség ment érte a Latin Birodalomba: „Constantinopolim ad transducendam [...] coniugem [...] transmissimus”: Szentpétery Imre – Borsa Iván (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I–II. Budapest, 1923–1987. (A MOL kiadványai, II. Forráskiadványok 9/13.) I. 105–106. nr. 322; Fejér, Georgius (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban Fejér, CD) III/1. 286; „dum Constantinopolim ad transducendam conjugem nostram Regunam Yolen transmissimus”: Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpád-kori új okmánytár*. I–XII. Pest–Budapest, 1860–1874. (a továbbiakban ÁÚO) VI. 383.

¹⁴ [Albéric/Aubry de Trosi-Fontaines] *Alberici Monachi Trium Fontium Chronicon*. Edidit P. Scheffer-Boichorst. In: Pertz, Georg Heinrich (Hrsg.): *Chronica aevi Suevici* (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores XXIII.) Hannoverae, 1874. (a továbbiakban *Alberici Monachi Trium Fontium Chronicon*) 906; Mouskés: *Chronique métrique*, 347–48; Cankova-Petkova: *A propos des rapports bulgaro-francs*, 58–61; Wolff, Robert Lee: *The Latin Empire of Constantinople 1204–1261*. In: Wolff, R. L. – Hazard, Harry (eds.): *The Later Crusades 1189–1311*. (Setton, Kenneth (ed.): *A History of the Crusades*. II.) Madison, 1969. 187–234. 212.

¹⁵ Hóman: *Magyar történet*, II. 21.

zánciakkal való kapcsolat is, mind magyar, mind latin részről. Jól ismert, hogy András a Szentföldről visszatérőben eljegyezte fiát, Bélát a nikaiai császár, Theodórosz Laszkarisz (1204–1221) lányával, Máriával (1218). Az 1214-ben megkötött nymphaíoni békében létrehozott latin–nikaiai szövetkezést megkoronázandó András feleségének a húga (Courtenay Péter és Jolánta konstantinápolyi császárnő másik leánya, Mária) nőül ment Theodóroszhoz.¹⁶ András másik sógornőjét, Agnès de Courtenay-t elvette a Latin Császárságban igen befolyásos és jelentős katonai erővel bíró II. Geoffroi de Villehardouin, Achaia hercege, a Peloponnészosz ura – akit a balkáni háborúk kevésbé gyötörték meg és aki adott esetben seregeket tudott áthozni a korinthuszi szoroson és sakkban tarthatta az epeirosziakat.¹⁷

A kapcsolatok szorosabbra fűzése egyébként a Szentszék érdekeinek is megfelelt: III. Ince már 1207 óta szorgalmazta a nikaiai Laszkariszok és a latinok ki-egyeztetését, s még Theodórosz császárrá koronázását is hajlandó volt tudomásul venni.¹⁸ Mi több, az új pápa, III. Honorius pontifikátusa alatt Nikaia előrehaladott tárgyalásokat folytatott az egyházi unióról.¹⁹ Theodórosz nyugati házassági kapcsolatai és a latin kereszténység felé való nyitása is ebbe a kontextusba helyezhető: a növekvő, a velenceiekkel és a szerbekkel szövetkező erőt, Epeiroszt egyre inkább riválisának érezte, s attól tartott, az égei-thesszáliai térségben, valamint a bizánci egyházban is pozíciókat veszít az epiróta befolyás alatt álló ohridi metropolitával szemben.

Szükség is volt Magyarországnak támaszára. Az egyre inkább széttagolódó és szétaprózódó, egy központból a latinok berendezkedésével irányíthatatlan „birodalom” a gyakorlatban jobbra csak Konstantinápoly közvetlen közelére terjedt ki. A thébai, negropontei, athéni hűbéreseket a maguk gondjaival voltak elfoglalva. Konstantinápolynak nem volt igazi támasza, hiszen Montferrati Bonifác 1207-es halála után Thesszalonikét nő kormányozta, Árpád-házi Margit, Demeter fia nevében. Nem volt azonban képes arra, hogy a gyakorlatban is politikai támogatást nyújtson Konstantinápolyban.²⁰ A thesszalonikéi lombardok éppen Margittal küzdtek, hogy Bonifác Itáliában maradt Vilmos fiát ismertessék el a pápával

¹⁶ [Georgios Akropolites] *Georgii Acropolitae Opera*. In: Constantinus Manasses, Ioel, Georgios Acropolita. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae [a továbbiakban CSHB] 29) Hrsg. Bekker, Immanuel. Bonn, 1837. (a továbbiakban Akropolites) 15., 30; Wolff, *The Latin Empire*, 209; Alice Gardner: *The Lascarids of Nicaea. The Story of an Empire in Exile*. London, 1912. 85.

¹⁷ Lock: *The Franks in the Aegean*, 3. tábla; Longnon, Jean: *The Frankish states in Greece, 1204–1300*. In: Wolff, R. L. – Hazard, Harry (eds.): *The Later Crusades 1189–1311*. (Setton, Kenneth (ed.): *A History of the Crusades*. II.) Madison, 1969. 235–276. 242.

¹⁸ Longnon: *L’empire latin*, 102.

¹⁹ Angold, Michael: *A Byzantine government in exile. Government and society under the Lascarids of Nicaea (1204–1261)*. Oxford, 1975. 15.

²⁰ Longnon: *L’empire latin*, 100.

thesszalonikéi királynak.²¹ Egyre fenyegetőbb lett az epeiroszi veszély, a görögök lassan közeledtek a város felé.

Ráadásul a Flandriai Henrik császár halála után megválasztott Courtenay Péter még útközben meghalt (1217), így a konstantinápolyi birodalom egy nő, Flandriai Jolánta régens kezére szállt. A császár nélküli birodalomnak még erőteljesebben nyitnia kellett a magyarok és a görögök felé – és ebben az éppen 1218-ban itt keresztülhaladó Andrásnak is része volt. A balkáni helyzet 1218–1219-et követően Magyarország számára hátrányosan alakult. Erősödött a szerb hatalom, sőt, Epeirosz is közeledett Thesszaloniké felé. Napirenden volt, hogy Margit thesszalonikéi királyné Magyarországra menekül.²² Amikor 1219-ben meghalt, Courtenay Péter öccsét, Róbertet emelték császárrá (1221–1228), aki rögtön azzal kezdte uralkodását, hogy megpróbált az elszigetelt birodalom számára segítséget szerezni.

RÓBERT CSÁSZÁR UTAZÁSA

A szövetségi rendszer valódi súlypontját mutatja az is, hogy Courtenay Péter fia, az új császár, Róbert Magyarországon át, hónapokon keresztül itt, „rokonánál”, sógoránál vendégeskedve utazott Konstantinápolyba 1220/1221-ben. A szárazföldi út választása tudatos volt.²³ Több forrásunk említi, hogy András, Béla királyfival egész Konstantinápolyig kísérték Róbertet.²⁴ Lehetséges, ekkor, a Courtenay családdal együtt érkezett Magyarországra Villard de Honnecourt építőmester, aki a Courtenay-k birtokai közeléből származott. Philippe Mouskés krónikája meg is emlékezik róla, mekkora becsben tartották a királyné fivérét, s a király hogyan fogadta személyesen Konstantinápoly ifjú fejedelmét, hogyan látta el élelemmel, takarmánnyal egészen Konstantinápolyig.²⁵ A másik keresztes

²¹ Wolff: *The Latin Empire* 206; Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskerekén, 1892. 396; Setton: *The Papacy and the Levant*, 27; Longnon: *L'empire latin*, 160–63.

²² Wolff: *The Latin Empire*, 212.

²³ Van Kerrebrouck, Patrick: *Nouvelle histoire généalogique de l'auguste Maison de France*. Tome II. *Les Capétiens: 987–1328*. Villeneuve d'Ascq, 2000. 461.

²⁴ „[...] per Ungariam et Blachiam Constantinopolim perexit”: Andrea Dandolo: *Chronicon Venetum*. *Rerum Italicarum Scriptores XII*. Ed. Muratori, Ludovico. Milan, 1728. 341; Benda Kálmán – Solymosi László (szerk.): *Magyarország történelmi kronológiája*. I–IV. Budapest, 1983. (a továbbiakban *Kronológia*) I. 135.

²⁵ „Robiers ses freres s'atrona; / Vers Hungrie s'acemina, / Venus y ert á sa serour. / Mult le reciut á grant ounor; / Li roi Andrius; si fist sa suer. / Et s'ot tot lor avoir á fuer. / Tout l'ivier furent á plenté; / Mais ne porent á volenté / Passer par la tiere sauvage. / Si fist li rois un mariage / D'une niecain á cel Robert, / Et si nos fait l'estore ciert / Que rois Ausens l'ot en plevie, / Et li rois Andrius ot un fil / Mult preut et vallant et gentil; / Alixandres voit a nom. / Mult l'amoient Esclavon. / Rois Ausens et li rois Andrius / Et rois Alexandres ses fius, / Convoierent Robers D'Aucuerre; / S'ot viandes, avaine et fuerre, / Tant k'il vint en la tiere noble / Comme sire en

krónika, a Türoszi Vilmost folytató Éracles azt közli, András „vezetésével és segítségével haladt át országán és Blaquián”.²⁶ Elképzelhető, hogy Róberttel együtt utazott Bulgárián át András leánya, Mária/Anna-Mária, Aszen Iván jegyese – ezért szerepel a Róbertet fogadó Alekszandr Aszen, a cár fivére Mouskés-nél – és 1221-ben kötötte meg házasságát a bolgár uralkodóval.²⁷ A flamand költő úgy tudja, András is Róberttel utazott Bulgárián keresztül, Aszen Ivánnal együtt, ami arra utalhat, elkísérte leányát a cárhoz. A Henri de Valenciennes művét folytató krónikás úgy tudja, Róbert maga akart Magyarországon keresztül jönni, sőt, része volt András leánya kiházásításában is, igaz, ő „Szerbia királyának” titulálja Aszent, továbbá hangsúlyozza, Róbert bolgár („vlach”) segítséggel és e házasság révén jutott el Konstantinápolyba.²⁸ Tudjuk, hogy Róbertet 1221. március 25-én koronázták császárrá, így ez előtt kellett utaznia a Balkánon keresztül. Nem va-

Constantinople”. Mouskés: *Chronique métrique*, 349. Másik kiadás: „Robiers, ses freres, s’atorna, / Viers Hongrie s’acemina. / Venus i est à sa serour, / Moul le reciut à grant ounor, / Li rois Andrius, si fist sa suer, / Et s’ot tout leur avoir à fuer. / Tout l’ivier furent à plenté, / Mai ne porent à volenté / Passer par la tière sauvage. / Si fist li rois I mariage / D’une niécain à cel Robiert, / Et si nos fait l’estore ciert / Que rois Ausens l’ot et plévie / Ki sire iert et rois de Servie. / Et li rois Andrius ot I fil / Moult preut et vallant et gentil, / Alixandres avoit à non, / Et moult l’amoient Esclavon / Rois Ausens et li rois Andrius / Et rois Alixandres, ses fiús, / Convoiièrent Robiert d’Aucuerre. / S’ot viandes, avainne et fuerre, / Tant k’il vint en la tière noble. / Comme sire en Constantinople”: *Chronique rimée de Philippe Mouskés*, évêque de Tournay au treizième siècle, publiée pour la première fois avec des préliminaires, un commentaire et des appendices par le Baron de Reiffenberg. (Collection de chroniques belges inédites) 2 t. Bruxelles, 1836–1845. 402–403. v. 23045–23068; Más: Ernoul: „Cils Robers ses freres i ala, et ala par Hungherie, pour chou que li roine de Hongrie estoit se suer et qu’il ot le conduit et l’aue le roi de Hongrie parmi se tiere et parmi Blakie. Et sauvement ala en Constantinoble et porta corone.” [Ernoul:] *Chronique Ernoul et Bernard le Trésorier*. Ed. Mas Latrie, M. L. de. Paris, 1871. 393.

²⁶ „Si s’en ala par Hongrie, car la roine estoit sa suer, de cui il ot conduit et aide dou roi de Hongrie par mi sa terre et par mi Blaquie”: Türoszi Vilmos folytatója – Éracles: *Les Continuations de Guillaume de Tyr / Continuation Historiua rerum in partibus transmarinis gestarum ab anno Domini MCLXXXIII usque as annum MCCLXXVII edita a venerabili Willermo, Tyreni archiepiscopo*. [L’Etoire de Éracles Empereur et La Conquête de la Terre d’Outremer est la Continuation de L’estoire de Guillaume Archevesque de Sur]. Publié par Arthur Beugnot et A. Langlois. In: Recueil de l’histoire des Croisades. Historiens occidentaux. Tome II. Paris, 1859. 294.

²⁷ Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*, 437; Pauler és Hóman szerint is „az egész telet át-mulatta” Róbert András vendégeként. Ő is úgy látja, Róberttel együtt ment Bulgáriába Anna-Mária is. Pauler Gyula: *A magyar nemzet történelme az Árpádházi királyok alatt*. I–II. Budapest, 1893. II. 97.

²⁸ „Cil s’en ala par Hongherie, où il fu recheus à grant hounour de sa serour, qui estoit roine de la terre, et dou roi Andriu. Il sejorna tout l’yvier en Hongherie, car il n’avoit mie bien les passages à sa volenté. [...] Cil variés avoit une biele damoisiele qui estoit sa fille. Robiers d’Auchoirre le fist richement apparillier, et disoit que chou estoit sa cousine; et puis fist parler de mariage de li et dou roi de Servie. Li rois qui cuida ke che fust voirs, s’acorda au mariage; si furent faites les noches à grant sollempnité. Par che mariage et par l’aide des Blas ala Robiers d’Auchoirre seurement jusques en Constantinoble.” *Compilation dite de Baudouin D’Avesnes*, 424.

lósínú, hogy télen vállalta az átkelést a hegyeken, így már 1220 őszén, vagy az év végén a magyar udvarban kellett lennie. Útra kelhettek 1221 márciusában. András 1220–1221-es itineráriumáról nem sok pontos adatot tudunk, a vendégeskedés „belefér” mindkét év időrendjébe.

A LASZKARISZ-HÁZASSÁG FELBONTÁSÁNAK TERVE

A balkáni helyzet az 1220-as évek elején Magyarország számára még akutabbá vált. 1224-ben Angelosz Theodórosz despota (1215–1230) elfoglalta Thesszalonikét. Margit királyné és fiai elmenekültek.²⁹ A szerb hatalom erősödött. A szerb trónörökös feleségül vette Theodórosz epeiroszi és thesszalonikéi császár leányát, s így a Közép-Balkán nyugati felében erős hatalmi szövetség alakult ki. Nikaia új császára pedig feladta a korábbi latin orientációját. Ioannész Vatatzész 1225-ben súlyos vereséget mért a keresztesekre és bevette Adrianopoliszt.³⁰ Mi több, a Laszkariszok már Thesszaloniké bevétele után túl veszélyesnek tartották az epeiroszi despotát, és közeledtek az Aszenidák felé. Konstantinápolyt gyűrűbe fogták a görögök és a szlávok.³¹ Vatatzész kiszorította a hatalomból a latin orientáció híveit, majd ezt egy házassággal is meg kívánta pecsételni, fia, II. Theodórosz és Aszen Iván leánya, Elena között.³²

Elképzeltető, hogy nikaiai orientáció-váltásnak kihatása volt a magyar belviszályokra is. András előtt felmerült, hogy feladja a nikaiai szövetségét. Ebben érdekes módon része van Courtenay Róbert gyengekező kormányzásának és tehetetlenségének is. András úgy ítélhette meg, nincs esélye, hogy fenntartsa a belső anarchiába fulladt konstantinápolyi szövetségesével a jó viszony, így joggal gondolhatott új szövetségi rendszer kiépítésére, akár azon az áron is, hogy feláldozza a nikaiai barátságot. Mindezidáig csupán belpolitikai okokkal magyarázták, hogy II. András felesége, Laszkarisz Mária eltaszítására próbálta meg rábírní fiát, hogy „más házasságot köthessen, mely inkább hasznára lenne a magyar királyságnak”.³³ Ez éppen 1222-re tehető, azt követően, hogy 1221-ben Árpád-házi

²⁹ *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál és Makk Ferenc. Budapest, 1994. (a továbbiakban: KMTL) 319; 443. Setton: *The Papacy and the Levant*, 50.

³⁰ Wolff: *The Latin Empire*, 215; Setton: *The Papacy and the Levant*, 52; Gardner: *The Lascarids of Nicaea*, 137.

³¹ Wolff: *The Latin Empire*, 215.

³² Georgiosz Akropolitész: In: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Összegejtötte Moravcsik Gyula. Budapest, 1984. (a továbbiakban: ÁMTBF) 297–300. 299; Theodórosz Szkutariotész In: ÁMTBF, 301–316. 315; Wolff: *The Latin Empire*, 219.

³³ Pauler: *A magyar nemzet történelme az Árpád-házi királyok alatt*. I–II. Budapest, 1899². I. 99; Kristó Gyula: *A korai feudalizmus (1116–1241)*. In: Székely György (főszerk.), Bartha Antal (szerk.): *Magyarország története tíz kötetben*. I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. I–II.

Anna Mária bolgár házasságát megkötötték, és a jegyajándékként kapott Barancsot az Aszenidák birtokba vették; s ezzel párhuzamosan pedig a Laszkariszok Bulgária felé fordultak.³⁴ Ioannész Vatatzész nem a korábbi Árpád-orientációt vitte tovább, sőt, ellenséges volt Magyarország „barátaival”, ezért merülhet fel esetlegesen, hogy András az így hasztalanná vált nikaiai kapcsolat felbontására törekedett. Ezt felvetette más Wertner Mór is IV. Béla-életrajzában.³⁵ Ezzel összhangban van az is, hogy a pápa eleinte nem zárkózott el a Laszkarisz-házasság felbontásától, egy a magyar püspökök által lefolytatandó vizsgálat eredményétől tette döntését függővé – hiszen számára is terhes volt egy a latinokkal ellenséges, az uniót felmondó bolgár-szövetséges Nikaia. Béla és Mária házasságából pedig ekkor még nem született utód.³⁶ A házasság ügyében Honorius nem döntött elhamarkodottan: a boszniai eretnokség ügyében kiküldött Accontius pápai legátusnak ezt is feladatul szabta.³⁷ Felhatalmazott három püspököt, hogy ha úgy találják, Béla valóban új frigyre akar lépni, megtehesse.³⁸ A magyar püspökök panaszelevele arról tanúskodik, a király valóban komolyan gondolta a Laszkarisz-házasság felbontását, mivel a püspökök és a legátus, „habár minden kitelhetőt megtettek a maguk részéről [...] semmit sem tudtak elérni”.³⁹ A pápa azonban tarthatott attól, hogy András végül esetleg a latin szövetségtől is távolodik, erre utal, hogy különös védelmébe vette Jolánta királyné hitbéri és jegyajándéki javait.⁴⁰ Talán ebbe a szövegösszefüggésbe tartozik, hogy III. Honorius éppen ekkor, 1223-ban buzdítja újra keresztes háborúra Andrást – amikor Vatatzész trónra-

Budapest, 1987. II. 1007–1415., 1319; Almási Tibor: *A tizenharmadik század története*. Budapest, 2000. 50; *Kronológia*, I. 136; KMTL, 444. A magyar püspökök levele a pápához: Augustinus Theiner: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I–II. Romae 1859–60. (a továbbiakban Theiner, VMHH) I. 42; Makkai László – Mezey László (szerk.): *Árpád-kori és Anjou-kori levelek*. Budapest, 1960. 133.

³⁴ Gjuzelev, Vaszil: *Bulgarien und das Kaiserreich von Nikaia (1204–1261)*. Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik, 26. (1977) 143–154. 148; Petkova, Ilka: *Nordwestbulgarien in der ungarischen Politik der Balkanhalbinsel im 13. Jahrhundert*. Bulgarian Historical Review, 11. (1983:1) 57–65. 58.

³⁵ Wertner Mór: *Negyedik Béla király története*. Budapest, 1893. 17.

³⁶ Fejér, CD. III. 1. 384. Kristó: *A korai feudalizmus*, 1320.

³⁷ Fejér, CD. III. 1. 440; Fermendžin, Eusebius (ed.): *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 23) Zagrabiae 1892. Acta Bosniae, 7. nr. 36; Theiner, VMHH I. 55.; Kukuljević, Ivan (ed.): *Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII*. Zagrabiae, 1896. 44. nr. 139.

³⁸ Wertner: *Negyedik Béla*, 14.

³⁹ Theiner, VMHH I. 42; *Monumenta Romana Episcopatus Veszprimensis*. A Veszprémi Püspökség római oklevéltára. I–IV. Szerk. Fraknói Vilmos, Lukács József. Budapestini 1896–1907. I. 60. nr. 71; Makkay – Mezey, *Árpád-kori és Anjou-kori levelek*, 134.

⁴⁰ Theiner, VMHH I. 39; 52; Kukuljević: *Regesta*, 47. nr. 150.

léptével feszültté válik Konstantinápoly helyzete.⁴¹ Egy narratív forrás tanúsága szerint a király újra fel is vette a keresztet 1223-ban.⁴²

András szövetségi rendszere az 1220-as évek derekára meggyengült, sőt, az ismert belpolitikai válság miatt az 1220-as évek első felében a király nem is volt képes a külkapcsolatokra koncentrálni. Úgy tűnt, hamarosan megdől az 1210-es évek végének hatalmi egyensúlya. E tekintetben tehát a dinasztikus kapocs, a vendégeskedés nem járt egyértelmű közvetlen sikerrel.

RÓBERT CSÁSZÁR SÍRJA PILISSZENTKERESZTEN (?)

Robert de Courtenay magyarországi vendégeskedését és a magyar királyhoz fűződő szoros kapcsolatot kézenfekvő módon alátámaszthatja egy, a hazai tudományosságban nemrégiben felmerült hipotézis is, hogy Róbert császárt Magyarországon temették el. II. András, felesége, Courtenay Jolánta és fivére, a konstantinápolyi császár közeli viszonyát tekintve csábító lehet az a feltevés, hogy a császár Pilisszentkereszten a klostrom káptalantermében van eltemetve, s őt rejtí az egyik franciaországi stílus-analógiákat mutató vörösmárvány sírlap, amit a kutatás egy vonulata – nevezetesen Takács Imre – „a Courtenay család három kör alakú „pogácsát” ábrázoló címere alapján” vele vél összefüggésbe hozni s a császár sírjaként azonosítani.⁴³ [1. kép] Bármily csábító is a feltételezés, magunk kénytelenek vagyunk más véleményt megfogalmazni. Érdekes módon a pilisszentkereszti lovagi sír kutatói megelégszenek azzal a nemzetközi kutatás egy részében is fellelhető feltevessel, hogy Róbert császár, akit elűztek Konstantinápolyból, s a Szentszéknél kereste igazát, ismeretlen helyen halt meg. Magunk azonban megpróbáltuk feltárni és összegezni, mi áll a forrásokban, ill. mit tudnak a Latin Császársággal foglalkozó kutatók e tekintetben. Úgy látjuk, sajnos a nyugati kutatás zömének forrásokkal megalapozott nézete az, hogy Róbert elmenekült ugyan Konstantinápolyból, s Rómából visszatérve Achaiában (Moreában, azaz a Peloponnészoszi-félszigeten) halt meg, ugyanis Itáliából sógora, II. Geoffroi de Villehardouin achaiai herceg udvarában keresett támogatást.⁴⁴ Itt élt még húga, Agnès de Courtenay.⁴⁵ A latin Morea kutatója, Harold Lurier szerint húga

⁴¹ ÁUO I. 191. Majd megismétli 1227-ben: uo. 227.

⁴² Continuatio Claustroneuburgensis III. In: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum stirpe Arpad descendendum ab Anno Christi DCCC usque ad Annum MCCI*. Ed. Gombos F. Albin. I–III. Budapest, 1937. I. 764.

⁴³ Legutóbb ld.: Horváth Sándor – Legeza László: *Pilisszentkereszti klostromkert. Tanulmány a klostromkert kialakításáról*. Pilisszentkereszt, 2008. 34.

⁴⁴ *Crusaders as conquerors: the Chronicle of Morea*. Ed. Lurier, Harold E. New York, 1964. 16–17.

⁴⁵ *Histoire et Généalogie de la Famille Courtenay et de ses alliances de Pierre de France à son extinction* par Michel Dèmorest. Cour, 2006. 27.

Róbert emlékére még egy apátságot is emeltetett. Semmi nem látszik igazolni, hogy innen eltávozott volna, megbetegedett, és itt halt meg.⁴⁶ A megbízható, szóba jöhető narratív források (Andrea Dandolo, Ernoul, a Túroszi Vilmost folytató Éracles, az Henri de Valenciennes-t folytató Baudouin d'Avesnes) egyértelműek abban a tekintetben, hogy a császár Achaiában halt meg.⁴⁷ Az egyik, a Courtenay-familia tekintetében legjobban értesült nyugati krónikás, Mouskés nem mond semmit, csak annyit, hogy Róbert helyett Balduin lett az új imperátor.⁴⁸ A legfurcsább talán az, hogy a mindenről jól informált Trois-Fontaines-i Albericus nem is szól Róbert haláláról.⁴⁹ Kézenfekvő lenne a későbbi, de a térség viszonyait ismerő Moreai Krónikára támaszkodni, az viszont csupán annyit állít, hogy Róbert „elveszítette a birodalmát”, halálának körülményeiről egy szót sem szól.⁵⁰ Az egyedüli forrás, amelyre a fentebbi, „pilisszentkereszi” feltevést alapozni lehetne, Georgiosz Akropolitész, aki viszont csak annyit mond Róbertről, hogy „Európában halt meg” – ez viszont egy konstantinápolyi görög számára a „latin föld”-ön fekvő Moreát is jelenthette, ahol már a korszakot megelőzően is nagy volt a latin, veleneci-genovai befolyás és betelepülés, különösen a nyugati, északi partvidéken, ahol itáliai kereskedőtelepek létesültek.⁵¹ A többi, mérvadó görög krónika sem sokat mond: Ephraim például csupán arról szól, hogy Róbert meghalt.⁵²

A Latin Császárság szakavatott kutatói sem tudnak arról, hogy Róbert máshol halt volna meg, vagy máshol lenne eltemetve. A magyar hipotézis érdekes módon a nyugati szakirodalomban fel sem merül. A császár nyughelyéről a történetírásban nincs is vita, Wolff, Nicol és Gardner is úgy tudja, mivel Moreában érte a halál, s a konstantinápolyi belviszonyok miatt hazaszállítani nemigen lehetett,

⁴⁶ Lurier: *Chronicle of Morea*, 17.

⁴⁷ „rediens autem in Achaya moritur”: Andrea Dandolo *Chronica brevis*. Rerum Italicarum Scriptores XII. 291; „En ce qui'il s'en retorna arriere en Constantinoble, si arriva en le tiere Joffroi de Vile Harduin. Là li prist maladie, si fu mors.” *Chronique Ernoul*, 394–95; Villehardoium udvarában éri a halál, „et fist tant vers lui que il retorna arrieres; si arriva en la terre de Joffroi de Vile Hardouin. La li prist une maladie de quoi il fu morz”: Túroszi Vilmos folytatója – Éracles: *L'estoire de Éracles*, 295. Baudouin d'Avesnes még azt is tudni véli, Villehardoium nagy tisztelettel fogadta udvarában: „En che ke il s'en raloit, il ariva en la terre Joifroi de Vile Hardouin, qui a grant honour le rechiut; là li prist une maladie dont il morut”: *Compilation dite de Baudouin D'Avesnes*, 426.

⁴⁸ Mouskés, *Chronique metrique*, 580. v. 27087.

⁴⁹ *Alberici Monachi Trium Fontium Chronicon* 906.

⁵⁰ *The Chronicle of Morea [To Chronikon Tou Moreōs]: A History in Political Verse*. Ed. Schmitt, John. London, 1904. 80. v. 1187; Lurier: *Chronicle of Morea*, 101.

⁵¹ „Robertus [...] Euripum profectus exspirasset et frater eius Balduinus puer adhuc ac impubes remansisset”: Akropolitész, 27. p. 47.

⁵² „Imperatore Latinorum mortuo heres imperium Balduinus adiit”: [Ephraim / Ephraemius] *Imperatores*. [Ephraemi Monachi Imperatorum et Patriarcharum recensio interprete A. Maio. [Ephraemius ex recognitate Immanuelis Bekkeri] (CSHB 21) Hrsg. Nieburh, B. G. Bonnae 1840. 328. v. 8157.

Achaiában, egy a Villehardouinekhez közelálló monostorban temették el.⁵³ Kenneth Setton is úgy tudja, Moreában éri a halál.⁵⁴ Longnon még azt is egyértelműen közli, hogy amikor 1228 januárjában meghalt, Clermont/Hlemoutsi mellett, Kyllinihez közel temették el.⁵⁵ A jeles bizantinológus, John Julius Norwich is azt közli, hogy 1228 januárjában, a peloponnészoszi Clarenzában, korabeli „latin” nevén Clermontban (Glarentza/Kyllini) halt meg a császár, s ott is temethették el.⁵⁶

Való igaz mindazonáltal, hogy a kutatás bizonytalan a tekintetben, hogy hol temették el. Longnonon és Norwichon kívül nem próbálkozott meg senki azzal, hogy a császár nyughelye nyomára bukkanjon.⁵⁷

Ezek után némileg furcsának tűnik a magyar kutatás azon hipotézise, hogy a pilisszentkereshti lovagi sírkő Róbert császárt rejthette. A kutatók ugyan igen finoman fogalmaznak, s azt semmiképpen sem teszik fel, hogy Róbert itt is halt volna meg, de úgy vélekednek – még az egyébként a pilisszentkereshti azonosítással egyet nem értő Benkő Elek is – hogy a császár „ismeretlen helyen halt meg”.⁵⁸ Meg kell jegyezni, hipotézisében Takács Imre sem állítja, hogy Róbert Magyarországon halt volna meg, elfogadja, hogy Moreában érte a halál – igaz, azt állítja, „ez kevésbé támasztható alá”.⁵⁹ Magam ezt nem osztom, hiszen a források bizonyos része – olyan jelentős súlyú kortárs és a térségben *otthon*, „hazai

⁵³ Wolff: *The Latin Empire*, 216; Nicol David M.: *Last Centuries of Byzantium, 1261–1453*. Cambridge, 1993. 13; Gardner: *The Lascarids of Nicaea*, 138.

⁵⁴ Setton: *The Papacy and the Levant*, 54.

⁵⁵ Longnon: *L'empire latin*, 168.

⁵⁶ Norwich, John Julius: *Byzantium: the decline and fall*. New York, 1996. 194.

⁵⁷ Annyira biztosra veszi a kutatás Róbert achaiai halálát, hogy még lexikonokba is ez kerül bele. *The New Encyclopaedia Britannica*. Volume 10. London, 1998. 103.

⁵⁸ Horváth – Legeza: *Pilisszentkereshti klostromkert*, 19.

⁵⁹ Horváth – Legeza: *Pilisszentkereshti klostromkert*, 34; Takács Imre: *The French Connection. On the Courtenay Family and Villard de Honnecourt apropos of a 13th Century Incised Slab from Pilis Abbey*. In: Fajt, Jiří – Horsch, Markus (Hrsg.): *Künstlerische Wechselwirkungen in Mitteleuropa*. Ostfildern, 2006. 11–26. 18; Takács annak alapján írja, hogy „kevésbé támasztható alá”, hogy egyébként az 1657-es Du Cange-féle Konstantinápoly történetet használja, ami azonban a jelzett helyen csak Matthew Paris nem kortárs, hanem néhány évtizeddel későbbi krónikáját jelöli meg forrásul. Du Cange, Charles Dufresne: *Histoire de l'Empire de Constantinople sous les empereurs français jusqu'à la conquête des Turcs*. I–II. Paris, 1657. Nouvelle édition entièrement refondue sur les manuscrits, et conforme à la seconde édition inédite qu'il avait préparée, revue par J. A. Buchon. Paris, 1826. I. 198. Amire hivatkozik: Paris, Matthew: *Chronica Majora Matthaei Parisiensis*. I–VII. Luard, H. R. (Rerum Britannicarum medii aevi scriptores. Rolls Series, 57). London, 1872–1883. III. 145.: „eodem anno imperator Constantinopolitanus humanae naturae debitum solvit”: ennél többet, hogy hol halt meg, nem állít Matthew Paris. Du Cange tehát nem tudjuk, honnan vette, hogy Achaiában halt volna meg, hiába állítja, hogy Matthew Paris szerint, nem ismerjük azt a kéziratot, amely ezt alátámasztaná, Luard kiadása ráadásul minden ismert Paris-kéziratot összegzett. Azaz sem Du Cange, sem Paris alapján nem jutunk sehová.

terepen mozgó” kútfők, mint a Türoszi Vilmost folytató Éracles, az Henri de Valenciennes-t folytató Baudouin d’Avesnes vagy Ernoul – egyértelműen azt közli, Achaiában hunyt el, sőt, jeles bizantinológusok és a latin *Outremer* kutatóinak generációi vélekedtek így. A fenti források és a szakirodalom áttekintése után magam úgy fogalmaznék, nem tudjuk biztosan, hol halt meg, de nagy valószínűséggel a Peloponnészoszon. Magunk nem tartjuk valószínűnek, hogy az imperátort idehozták volna a Peloponnészoszról, mindenesetre megpróbálkozunk azzal, hogy megoldást keressünk.

A pilisszentkereszti ciszterci apátság káptalantermében elsőként Gerevich László fedezett fel egy lovagi sírkövet az 1967-ben kezdődő ásatások során.⁶⁰ Elsőként ugyancsak Gerevich kezdett foglalkozni az izgalmasnak tűnő töredékekkel.⁶¹ A keretelt és köriratos berakásos figurális fedőlap az első magyarországi lovagi síremlék.

Az 59. számú sír eltért a többitől, mivel a fölötte hiányzó téglapadló tanúsága szerint sírkő fedte. (Az apáti sírok a rendszerint a káptalanterem keleti fala mentén helyezkedtek el, fölöttük a téglapadlót helyreállították, jeltelenek voltak.) A sír kiemelkedik a káptalanterem többi sírja közül. A hozzá tartozó falazott sír a terem középtengelyében volt és a fedőlapot mintás rajzú téglapadló vette körül, ellentétben a helyiségben talált további négy sírral, amelyekre a padló ráfutott.⁶² A török korban megbolygatott 59. számú sír földjéből előkerültek egy világi előkelő vörösmárvány sírkövének töredékei (egészen pontosan, az utóbb, Gerevich első közlése óta talált újabbakkal együtt 13 darab), rajta sodronypáncélos, fegyveringes lovag egész alakos, bevésett rajzával és 13. századi felirattöredékkel. Gerevich nem próbálta azonosítani a lovagot, annyit közölt, hogy kiemelkedő vitézségű, magas állású katonát takart a sírkő. A rend vagy az építkezés nagy ado-

⁶⁰ Pilis, egykori ciszterci kolostor: töredékes vitézi sírkő, 1220-as évek; Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény.

⁶¹ Gerevich László: *Pilis Abbey a Cultural Center*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 29. (1977) 155–198; Uő: *Ausgrabungen in der ungarischen Zisterzienserabtei Pilis*. In: *Analecta Cisterciensia*, 39. (1983) 281–309; Uő: *A pilisi ciszterci apátság*. Szentendre, 1984. 15., 80. kép; Uő: *Ergebnisse der Ausgrabungen in der Zisterzienserabtei Pilis*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 37. (1985) 111–152. 140–41; Uő: *Egy középkori kulturális központ a Pilisben*. In: *Studia Comitatus*, 17. (1985) 541–594.

⁶² Takács: *The French Connection*, 15. Abb. 3; Lövei Pál: *Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria: Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához*. Akadémiai doktori disszertáció. I–II. + Képmelléklet. Budapest, 2009. <http://real-d.mtak.hu/381/> – a letöltés ideje 2012. január 19. (a továbbiakban Lövei: Dissz.) 359; 411; Marosi Ernő: *Hof und adelige Kultur in der Kunst des frühen 13. Jahrhunderts in Ungarn*. In: Elisabeth von Thüringen – Eine europäische Heilige. Aufsätze. Hrsg. Blume, Dieter – Werner, Matthias. Petersberg, 2007. 67., 72., 75–76.

mányozóját, vagy a királyi ház rokonát temethették a káptalanterem közepére.⁶³ A feliratot Kubinyi András fejtette meg először, s az ő segítségével adta ki Gerevich („...TEGIT/VIROS A[RM]ORVM [...D]ECVS PRECIVM COMITVM FVI HIC ALLIORVM.../.../...ISQE SVM...”).⁶⁴ A márványbevésés kalligráfiája, a vonalvezetés stílusa a 13. század első fele gyakorlatának felel meg. Már Gerevich is Villard de Honnecourt albumához,⁶⁵ illetve Chartres műhelyeihez kötötte, továbbá rokonította az esztergomi inkrusztációs emlékcsoporttal.⁶⁶ A keretsávot a 13. század első negyedétől kezdték kitölteni a körirattal.⁶⁷ Annyiban lehetséges, hogy az Árpádok dinasztiájához köthető a sírkő, hogy a pilisi építkezésen az esztergomi királyi palotát befejező műhely mesterei dolgoztak.

Gerevich azt is feltételezte, hogy Róbert császár hozta magával Villard-t, sógora és nővére számára, vagy a ciszterek segítségével küldette Magyarországra.⁶⁸ Így szerinte Honnecourt készíthette a sírkövet, hiszen a sírlap, és a Gertrúd-síremlék is egyezik azzal a „Muldenfalstilnek” nevezett klasszicizáló drapéria-ábrázolási modorral, amely Villard rajzainak a sajátja.⁶⁹ (Emellett Gertrúd sírem-

⁶³ Gerevich: *A pilisi ciszterci apátság*, 15; Holl Imre: *Funde aus dem Zisterzienserkloster von Pilis*. Budapest, 2000. 15. 40. jz.; 41–42. Abb. 62; 146. Abb. 83.

⁶⁴ Gerevich: *A pilisi ciszterci apátság*, 25. 31. jz. Másik, egy évvel későbbi, 1985-ös olvasata Kubinyitól: „...TEGIT/V[i]ROS A[RM]ORV(M) ...[D]EC(VS) P(RE)CI(V)M CO(M)ITV(M) FV(IT) H(OC) ALLIORV(M)”. Gerevich: *Ergebnisse der Ausgrabungen in der Zisterzienserabtei Pilis*, 141; Benkő Elek: *Abenteuerlicher Herrscher oder gutiger Patron? Anmerkungen zu der Rittergrabplatte aus dem Zisterzienserkloster Pilis*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 59. (2008) 469–483. 470.

⁶⁵ Paris, Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Division occidentale, MS Français 19093. Kiadása: Barnes, Carl F. Jr.: *The Portfolio of Villard de Honnecourt*. A New Critical Edition and Color Facsimile with a glossary by Stacey L. Hahn. Farnham, 2009; Gerevich László: *Villard de Honnecourt Magyarországon*, Művészettörténeti Értesítő, 20. (1971) 81–105. 81; 84. Takács Imre: *Transregional Artistic Cooperation in the 13th Century in Accordance with some Hungarian Court Art Examples*. Acta Historiae Artium, 49. (2008) 63–76. Mi több, olyan feltevések is vannak, hogy tovább utazott Konstantinápolyba a császárral. Uo. 100., 104. 47. jz. Bemutatja a legfrissebb szakirodalmat: Rostás Tibor: *A tudós (szíami) macskája*. Carl F. Barnes, Jr.: *The Portfolio of Villard de Honnecourt*. Könyvismertetés. BUKSZ, 22. (2010:2) 127–132.

⁶⁶ Gerevich: *Ergebnisse der Ausgrabungen in der Zisterzienserabtei Pilis*, 141. Ld. Marosi Ernő: *Einige stilistische Probleme der Inkrustationen von Gran (Esztergom)*. Acta Historiae Artium, 17. (1971) 171–229.

⁶⁷ Lővei: Dissz. 400.

⁶⁸ Gerevich: *Villard de Honnecourt*, 84.

⁶⁹ Hogy Villard itt járt, Gerevich azzal igazolta, hogy a kézirat 15^v folióján látható magyarországi padlómozaik nagymértékben egyezik a pilisivel. Gerevich: *Ergebnisse der Ausgrabungen in der Zisterzienserabtei Pilis*, 122. sk., 128–130. Takács nem osztja: Takács Imre: *Lovag síremlékének töredékei, Pilis*. In: Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Katalógus. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1994. 256–257. IV-22. kat. sz; Villard de Honnecourt működéséhez 7 magyarországi templomépítésért hozták kapcsolatba. Takács Imre: *Villard de Honnecourt utazása a művészettörténetben*. Ars Hungarica, 22. (1993) 15–19. 15.

lékét is 1230-ra lehet keltezni.) Ma is, mások is francia műhelyekhez kötik, és úgy vélik, a legszorosabb francia stíluskapcsolatokról árulkodik.⁷⁰

A későbbiekben Takács Imre kezdett foglalkozni a sírkövel.⁷¹ Az 1980-as évek végén egy másik, fejtöréddel egyesítve a sírlapot újabb következtetésekre is jutott,⁷² s új rekonstrukciót is készített Szikszay Bélával közösen [2. kép], immár kiegészítve Gerevich rekonstrukcióját a lovag fejének egy részével.⁷³ Az esztergomi vármúzeum kisméretű vörösmárvány töredéke és a pilisi lovag között nemcsak tipológiai azonosságot fedezett fel.⁷⁴ A részletek, a sodronyszemek íves vésővel való egymás mellé helyezése, a redőzés szisztémája alapján ezt is 1230 körülre datálva úgy látta, mindkét darab ugyanabban a műhelyben, valószínűleg Esztergomban készítették.⁷⁵ A sírlap tehát esztergomi műhelyből származhat – ez is kötheti az udvarhoz. Takács új olvasattal állt elő a feliratot illetően („V(T) ROSA [F]LORVM [...D]EC(US): P(RE)CIVM CO(M)ITV(M) FV(IT) HI(C) ALIORU(M) Q(...) EX[...]TIT [...]IS: Q(...) SV(M)[...] TEGIT”).⁷⁶ (Legújabb olvasata, V(T) ROSA [F]LORV(M) [...D]EC(VS) P(R)ECIV(M) CO(M)ITV(M) FU(I) HI ALIORU(M) Q(UE) EXT[...] ... [...]NS Q(UE)] SV[.../] ... TEGIT.”⁷⁷

Az állig felfegyverzett, harcra kész lovag képét Takács rokonította a 13. századi francia síremlék-művészetéhez, annak egy alaptípusának jellegzetességeit

⁷⁰ Lövei: Dissz. I. 262., 361., 442. jz., 397., 463. Képek: 997–998. kép.

⁷¹ Takács: *Lovag síremlékének töredékei*, 256–257.

⁷² Takács Imre: *Esztergomi síremléktöredékek a 13. századból*. Ars Hungarica, 16. (1988) 121–132. 124–26, 131–132, 7. sz., 7. kép. Esztergomi műhelyhez köti: Lövei: *Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria*, 413; Lövei Pál: *A tömött vörös mészkő – „vörös márvány” – a középkori magyarországi művészetben*. Ars Hungarica, 20. (1992:2) 3–28. 20. 35. jz.

⁷³ Takács Imre: *A gótika műhelyei a Dunántúlon a 13–14. században*. In: Pannonia Regia, 22–33. 27; Takács Imre: *A pilisi ciszterci apátság*. In: Pannonia Regia, 236–238. (IV-4-11. kat. sz.). Későbbi munkáiban: *Fragments de sculptures du jube de l'abbatiale cistercienne de Pilisszentkereszt*. In: L'Europe des Anjou. Aventure des Princes angevins du XIIIe au XVe siècle. Eds. Guy Le Goff – Francesco Amato et al. Catalogue d'exposition. Paris, 2001. 330. 95. kat. sz.

⁷⁴ Takács: *Esztergomi síremléktöredékek*, 125; Fig. 7. 130–131.

⁷⁵ 1230-ra datálja a feliratot Várady Zoltán: *Zusammenfassung der epigraphischen Untersuchungen an den mittelalterlichen Steininschriften in Transdanubien*. In: „Quasi liber et pictura”. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Szerk. Kovács Gyöngyi. Budapest, 2004. 615–628. 616. 15. jz.

⁷⁶ Takács: *Lovag síremlékének töredékei*, 256–257.

⁷⁷ Takács: *The French Connection*, 11–15, 17–18., Abb. 1–2. 14. A köriratot Várady Zoltán is közölte: „VT ROSA [FL]ORV(M)[...D]EC(VS) · P(RE)CIV(M) · CO(M)ITV(M) FVI HI(C) ALIORV(M) Q(...) EXT[...]TIT [...]IS · Q(...) · SV(M)[...] TEGIT”). Nem lokalizálható töredékek: [...]CL[...] és [...]MIN[...]. Várady Zoltán: *Románkori, korai gótikus és gótikus maiuscula feliratok a Dunántúlon*. (IPF Kiskönyvtár 8.). Szekszárd, 2000. 11–12; 59–60; 25 sz., 13. kép; 32. kép 2; Ld. még: Várady Zoltán: *Romanische und frühgotische Inschriften*. Communicationes Academiae Paedagogicae Szekszardiensis. Szerk.: Bebesi György. Szekszárd, 1999. 71–84. 75. 14. j; Várady Zoltán: *A románkori és a korai gótikus feliratok*. Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, 24. (2002) 147–168. 148. 14. jz.

igazolva benne.⁷⁸ A vésett rajz stílusának eredete hasonlóképpen az észak-franciaországi katedrálisművészet központjai, Chartres és Reims irányába mutat.⁷⁹ Takács újabb analógiát talált az enyhén trapéz formák franciás jellegében. A sírlap ábrázolása közvetlen francia átvétel, a vonalvezetés olyan 1230 körüli emlékekkel vethető egybe, mint a chartres-i székesegyház déli előcsarnokának lovagszentjei, vagy az északi kereszthajó kapuzat 1205–1210 között készült szobrai,⁸⁰ ill. a Magyarországon is járt Villard de Honnecourt, 1220 és 1230 közé datálható albumának rajzai.⁸¹ II. András 1229-ben vésett harmadik felségpecsétje a lovagi sírlap hazai analógiáját jelenti.⁸²

Takács Imre próbálkozott meg elsőként a sírlap azonosításával. Először még úgy fogalmazott, az uralkodó családjának valamely tagját temethették el itt, aki ugyanúgy lehetett a Merániai-dinasztia tagja is, vagy a királyi udvar legbelsőbb körét jelentő arisztokrata réteg számára készülhetett.⁸³ Később úgy vélte, abból kiindulva, hogy a sírlap egyrészt magas reprezentációs igényt tükröz, másrészt figyelembe véve, hogy a ciszterci statútumok csak uralkodói családtagok és püspökök eltemetését engedélyezték a monostor területén, az előkelő személyt a kegyúri jogot gyakorló királyi család tagjai között kell keresnünk.⁸⁴ Gerevich már 1225 utánra datálta a monostor felszentelését, a sírlapot pedig az 1220-as évek második negyedére,⁸⁵ s mások is az 1220-as évek végére, 1230-ra keltez-

⁷⁸ Takács Imre: *A pilisi apátság művészeti emlékei*. In: Ciszterci apátság Pilisszentkereszten, 15., 17–18., 29–44., 40–42., 1–2. kép.

⁷⁹ Takács: *A gótika műhelyei a Dunántúlon*, 27.

⁸⁰ A V-alakban összefutó és szétnyíló ráncoknak a sírkőhöz közelebb álló megoldása az 1230 körüli chartres-i, strasbourg-i, párizsi és amiens-i szobrászat emlékein figyelhető meg. Takács: *Esztergomi síremléktöredékek*, 125.

⁸¹ Takács: *A pilisi apátság művészeti emlékei*, 41.

⁸² Gerevich László: *Grabmal der Gertrud von Andechs-Meranien in Pilis*. In: Sankt Elisabeth. Fürstin, Dienerin, Heilige. Aufsätze. Dokumentation. Katalog [Katalog der Ausstellung zum 750. Todestag der hl. Elisabeth im Landgrafenschloß und in der Elisabethkirche in Marburg vom 19. November 1981 bis zum 6. Januar 1982]. Sigmaringen, 1981. 334–336; Takács Imre: *Fragmente des Grabmals der Königin Gertrudis*. In: Die Andechs-Meranier in Franken. Europaisches Fürstentum im Hochmittelalter. Red. Ursula Vorwerk – Eva Schurr. Mainz, 1998. 103–109., 276–280. Kat. Nr. I.21.a-m.

⁸³ Takács: *Esztergomi síremléktöredékek*, 126.

⁸⁴ Ciszterci statútumok: Canivez, J. M.: *Statuta capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad anno 1786*. I–VIII. Louvain, 1933–1941. – idézi Takács: *Esztergomi síremléktöredékek*, 128. 41a. jz.; Takács: *A pilisi apátság művészeti emlékei*, 41; Az 1152-ben meghozott, majd 1180-ban megújított generális káptalani határozata csak a király, a királyné és a püspök temetkezését engedélyezte a monostor teljes területén. Takács: *Lovag síremlékének töredékei*, 256. Legfrissebben: Takács Imre: *A gótika recepciója a Magyar Királyságban II. András korában*. Akadémiai doktori értekezés, MTA, Budapest, 2010.

⁸⁵ Gerevich: *Ergebnisse der Ausgrabungen in der Zisterzienserabtei Pilis*, 141.

ték.⁸⁶ Takács II. András feleségének, Courtenay Jolántának a fivérét, az 1228-ban elhunyt Róbert konstantinápolyi császárt vélte felfedezni Pilisszentkereszten. Ezt a lovag bal kezében tartott pajzs sarkán megmaradt címerábra-töredékre is alapozta – mely bizonyosan a heraldikai ábra részét alkotta. A címertöredék a magyarországi sírköveken ismert legkorábbi emlék: a pajzsnek csak a felső sarka ismert, az egykori címerábrából egyedül megmaradt körív-szakasszal. Takács a címerábrán az Árpádok jelvényeivel aligha összeegyeztethető körívszakaszban a Courtenay-família három kör alakú „pogácsát” (*d'or à trois tourteaux de gueules*) ábrázoló címerét vélte felfedezni.⁸⁷

A mai kutatók közül Lövei Pál nem foglal konkrétan állást, de közli Takács álláspontját, hogy a sír „talán II. András sógora, Robert de Courtenay konstantinápolyi latin császár síremlékével azonosítható”.⁸⁸ Finoman csak annyit szögez le, „egy a királyi család rokonságába utalható lovag” lehet a sírkő „tulajdonosa”.⁸⁹

A feltételezésnek legújabbban ellene mond Benkő Elek.⁹⁰ Álláspontja szerint a káptalanterem közepén kiásott, 59. számú sír és az egyébként rendkívül színvonalas, de sem ábrázolásával, sem feliratával uralkodóra nem utaló, szétszóródott töredékekből hiányosan összeállítható sírkő összefüggését nem látja kétségtelenül bizonyítottnak, ráadásul a kérdéses sírban fekvő halott a radiokarbon keltezés tanúsága szerint a késő középkorban élt.⁹¹ Gerevich is úgy vélte, a kolostor pusztítása után többször is temetkeztek ugyanabba a sírba, s az utótemetés csontvázat (kb. 150, Benkő új adatai szerint 168 cm) a sírban talált I. Ferdinánd-kori (1528) dénárhoz keltezte.⁹² A szétdobált, korábbi csontvázat (kb. 180 cm magas férfi) Benkő leginkább a 15. század végére – 68%-os valószínűséggel 1480 és 1530 közé – tette a radiokarbon analízis után, tehát nem köthető a 13. századi sír-

⁸⁶ Marosi Ernő: *Mitteuropäische Herrscherhauser des 13. Jahrhunderts und die Kunst*. Künstlerische Austausch. Akten des XXVIII. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte Berlin 15–20. Juli 1992. Berlin, 1993. 15–30., 17. Abb. 3.

⁸⁷ Takács: *A pilisi apátság művészeti emlékei*, 42.

⁸⁸ Lövei: *Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria*, 319., 359. Elfogadja Takács azonosítását Rostás Tibor is, igaz azt mondja, a kutatás a címer töredékei alapján feltételelesen kapcsolta a sírkövet Robert de Courtenay-hoz. Rostás Tibor: *Kapcsolatok Közép-Európa koragótikus építészetében*. PhD-disszertáció, ELTE, Budapest, 2007. 21.

⁸⁹ Lövei: *Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria*, 495. Foglalkozott vele: Jékely Zsombor: *The Garai tomb slab at the Augustinian church of Siklós*. *Acta historiae artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 40. (1998:3–4) 125–143. 131. fig. 5; 140. 34. jz.

⁹⁰ Benkő: *Abenteuerlicher Herrscher*, 470., 3. jz. 480., 30. jz.; 482; Benkő Elek: *A pilisi apátság régészeti kutatása*. In: Ciszterci apátság Pilisszentkereszten, 13–28.

⁹¹ Benkő: *A pilisi apátság*, 16. Új rekonstrukciós rajzot is közöl. 476. 4. tábla, 3. kép.

⁹² Gerevich: *A pilisi ciszterci apátság*, 15; Benkő: *Abenteuerlicher Herrscher*, 470; Holl: *Funde aus dem Zisterzienserkloster von Pilis*, 14., 86. Abb. 12., 88., Abb. 14.

laphoz.⁹³ Ettől még eltemethették ugyan Róbert császárt itt, igaz, kevésbé valószínű, hogy akkor a sírlaphoz közel talált csontok miért nem 13. századiak.

Benkő úgy látja, hogy a sírlapnak a „Courtenay-pogácsa” részlete alapján a konstantinápolyi uralkodói famíliához való kötése igen elmés ötlet, de „rendkívül kockázatos kísérlet” – hiszen kis körökből álló címerábrával a korabeli Európában máshol is találkozunk.⁹⁴ Benkő úgy véli, a sírkő datálásában más tényezők is szerepet játszhatnak, s nem lehet csupán szigorúan a stíluselemek alapján megítélni. Művészettörténeti stílus sajátosságok alapján a sírkő faragásának időpontjára igazán pontos datálással meg lehet ugyan próbálkozni, meg lehet azt becsülni, de sok példa bizonyítja, hogy hasonló jellegzetességekkel bíró sírköveket évekkel, évtizedekkel az 1220-as évek vége előtt és után is készítettek. Mi több, a sír régészeti kutatásai alapján az sem magától értetődő, hogy a sírkövet egy éppen akkor elhalálozott fölé helyezték, eltelhettek akár évek, évtizedek is, amikor a sírt fedlapjával lefedték.⁹⁵ Mindenesetre azt leszögezhetjük, hogy a „fegyveres lovagi sír”, még ha „Ritter im Heergewäte” típusú is, bizonyos értelemben egyedülálló, hiszen kivont kardot tart lándzsával és pajzzsal, ami a sírköveleteken nem fordul elő. A ruházat és a fegyverzet töredékei nem különböztethetők meg a Nyugat-Európában használt mintáktól. Benkő nem ért egyet azzal sem, hogy a sír lovagalakjának tipikus „keresztes” karaktere *közvetlenül* arra utalna, hogy az eltemetett lovag a Latin Császárságból érkezett volna Magyarországra.⁹⁶

Benkő hangsúlyozza, hogy a sírkő felirata a lovagot rangos személynek *comes*-nek jelöli.⁹⁷ Abból kiindulva, hogy Nyugat-Európában más a sírkövek feliratain előforduló *comes* leginkább kiemelkedő, a társadalom legmagasabb csoportjaihoz kötődött – ha nem is szigorúan csak uralkodói házak tagjait illették e címmel, zömmel olyan grófokat címezték így, akik koronás famíliákból, esetleg azok mellékágaiból származtak –, úgy látja, akire a *comes* vonatkozott, a kolostor alapítóihoz állhatott közel. Magam teszem hozzá, hogy így talán az Árpádok köréből kerülhetett ki. Ez még nem zárja ki teljesen természetesen, hogy az uralkodói dinasztia köréhez közelinek tekintsük Robert de Courtenay-t is. Ugyanakkor, magam, bizonyos értelemben csatlakozva Benkő nézetéhez, egyúttal azt kiegészítve úgy vélem, a *comes* címzés első hallásra valóban valószínűtlennek tűnik, ha a konstantinápolyi császárról van szó, hiszen feltehetően császári címét közzölték volna a feliraton. Mindemellett nem elképzelhetetlen és példa nélkül álló, hogy egy királyi vérből született sírköve a *miles* és *comes* címzéseket is kö-

⁹³ Benkő: *Abenteuerlicher Herrscher*, 472.

⁹⁴ Benkő példát is hoz egy 1280 körüli norvégiai, trondheimi lovagi sírról. Benkő: *Abenteuerlicher Herrscher*, 479–480; 6. tábla, 10. kép.

⁹⁵ Benkő: *Abenteuerlicher Herrscher*, 480.

⁹⁶ Benkő: *Abenteuerlicher Herrscher*, 478.

⁹⁷ Benkő: *A pilisi apátság*, 16.

zölje. Sőt, ha a Courtenay-családhoz kötjük a lovagot, az Árpád uralkodó királynéjához való kötődést hangsúlyozandó akár szerepelhetett is volna a sírkövön az auxerre-i, nevers-i és namuri grófságokra való utalás. Igaz, itt a *comes* [COMITVM] után nem áll helymegjelölés, azaz véleményem szerint általános értelemben használták, semmint valamely francia grófságo(ka)t jelölendő. Ha Róbert császár lenne itt eltemetve, s a *comes* címzés feltehetően apja, II. Courtenay Péter által viselt grófi címekre kellett volna, hogy utaljon (Auxerre, Nevers és Tonnerre grófja – *comes Autissidorensis, Nivernensis, Tornodorensis*). Más kérdés, hogy Róbert nem, csupán apja viselte e grófi címeket, melyeket házassága útján szerzett. Álláspontom szerint a „PRECIVM COMITVM” felirat itt általános érvényű, annál is inkább, mert a megmaradt darab az, amely az elhunyt lovagi erényeit a rózsza ékességéhez hasonlítja, mondván, ahogy a „rózsza a virágok virága”, úgy e lovag a lovagság éke. Benkő olvasata szerint a PRECIVM itt arra vonatkozhat, hogy a lovag a grófok legkiválóbbika, a legjobbak közül való.⁹⁸

Takács Imrének annyiban igaza lehet, hogy a lovag lehet akár Courtenay Róbert is, hiszen egyik legfőbb, igen nyomós érve – mely szerint a ciszterci rend generális statútumai nem tették lehetővé, hogy káptalantermekben a királyi családdal rokonságban nem álló személyeket is eltemessenek – megállja a helyét, amit Holl Imre is oszt, és érdemben Benkő sem cáfol.⁹⁹ Ha tehát olyan személyt kell keresnünk, aki valamilyen módon az Árpádokkal rokoni viszonyban állott, kézenfekvő megoldásnak tűnhet a Courtenay-királyné fivére. Vizsgálat alá kell venni azonban, hogy a ciszterci rend generális káptalanjának statútumait milyen mértékben alkalmazták a térségben a *gyakorlatban*. Eredetileg, a 12. században a Rend úgy szabályozta a kolostorokban való temetkezést, hogy kizárólag királyok, királynék és püspökök nyugodhattak a templomban a főoltár közelében, s a káptalanteremben is csak az apátok. Benkő Elek hoz fel azonban olyan példákat, hogy az alapító vagy annak közeli családtagjai temetkeztek káptalantermekben (Babenberg V. Lipót a heiligenkreuzi ciszterci apátságban van eltemetve, más Babenbergeket a klosterneuburgi kolostorban). A gyakorlatban tehát megváltozott a szabály alkalmazása, a donátorok, az alapítók a saját maguk – akár politikai – tekintélyét is növelendő, arról megemlékezendő temetkeztek a káptalantermekbe.¹⁰⁰ E meggondolás mindenképpen az alapító família köréhez visz közel

⁹⁸ 1. VT ROSA FLORVM [...D]ECVS PRECIVM COMITVM FVIT HIC ALIORVM QUI EXT-[RA?...]

2.

3.

4. [...QUEM LAPIST IST]E TEGIT.

Benkő: *Abenteuerlicher Herrscher*, 477.

⁹⁹ Holl: *Funde aus dem Zisterzienserkloster von Pilis*, 15. 41–42. jz.

¹⁰⁰ Benkő: *Abenteuerlicher Herrscher*, 481. rámutat egy Kloster Marienfeldben eltemetett világi személyre, akiről *fundator*ként emlékezik meg a sírkő felirata.

bennünket, ha a lovagi sírkő tulajdonosát keressük, s nem pedig egy „idegen előkelőhöz”. Így valószínűnek látszik, a Courtenay-k „Pilis történetében nem játszottak” különösebb szerepet. A sír elhelyezése mindenképpen az uralkodói dinasztia, az alapító familia akaratából született – csakúgy, mint Gertrudis tumbája. A sír régészeti kutatásai azt látszanak alátámasztani, hogy azt nagy becsben tartották, s csak a középkor végén temetkeztek mellé. Benkő következő érve alapján még kevésbé valószínű, hogy a lovagi sír Róbert császárt rejti. Courtenay Jolánta királyné és hitvese, II. András is tudatosan a III. Béla által alapított egresi ciszterci apátságba temetkezett 1233-ban és 1235-ben – a pilisi ciszterek heves tiltakozása ellenére. Ha tehát volt olyan hely az országban, ahol egy a Courtenay-királynéval rokonságban álló személyt eltemethettek volna, az az András és felesége utolsó éveiben kitüntetett szerepet játszó Egres lett volna, nem pedig Pilis.¹⁰¹

A sírhoz a fej felől csatlakozó, egy hengeres üreget tartalmazó kváderkövel kapcsolatban Takács Imre egy a preuilly-i ciszterci apátságában egykor volt, rajzról ismert, kerek köre hívta fel a figyelmet, amely bizonyos „Renaldus lovag” szívét tartalmazó urna üregének lezárására szolgált egykoron.¹⁰² Benkő Elek nem ért egyet Takácsnak a szívtemetkezés ügyében tett hipotézisével sem, s úgy tartja, nincs valós alap azt feltételezni, hogy az üreget lezáró kő az 59-es sír közelében lett volna. Mi több, azt feltételezi, más apátságok régészeti leletanyaga alapján, az üregnek egészen más funkciója volt, egy *lectorium* vagy *judicium* alapja lehetett.¹⁰³

MEGOLDÁSI KÍSÉRLET

Még ha Benkő úgy ítéli is meg, Courtenay Róbert esetleges pilisszentkereszti temetkezése legfeljebb „a legendák világában” lehetséges,¹⁰⁴ meg lehet kísérteni, hogy egy hipotetikus megoldást kínáljunk. Ahogy fentebb láttuk, a szakirodalom egyáltalán nem valószínűsíti, hogy Róbert császár ne ott legyen eltemetve, ahol érte a halál, a Peloponnészosz-félszigeten. Igaz, konkrét forrásunk nincs arról, hogy a császárt *pontosan* hol temették el; de egyetlen forráshely sem közli, hogy nem görög földön temették volna el – ez talán egy olyan súlyú információ lett volna, amit egy magára valamit is adó krónikás, például a jól értesült Trois-Fontaines-i Albericus, vagy a kor bizánci, „mindentudó” történetírója, Georgiosz Akropolitész minden bizonnyal megemlégett volna. Ha a császár holttestét több ezer kilométer távolságból a Balkánon át szállították volna, feltehetően lenne nyoma, ha a gyér magyar okleveles anyagban nem is, a szentszéki iratokban

¹⁰¹ Benkő: *Abenteuerlicher Herrscher*, 482.

¹⁰² Holl: *Funde aus dem Zisterzienserkloster von Pilis*, 15.

¹⁰³ Benkő: *Abenteuerlicher Herrscher*, 474–475, 480, 482.

¹⁰⁴ Benkő: *Abenteuerlicher Herrscher*, 482.

minden bizonnyal – igaz, ezeket, tudomásom szerint e vonatkozásban eddig nem kutatták. Azt egyébként eddig senki sem vetette fel, miért is hozták volna a császárt ilyen távolságba Moreáról.

Az 1228 körüli magyar diplomácia orientációjába igazán bele sem illett volna, hogy Róbert császárt ide hozzák s temessék el. Az 1220-as évek végén a magyar diplomácia valójában eltávolodott a latin császár szövetségétől, legfőképpen azért, mert Róbert nem volt képes egy olyan meghatározó, markáns külpolitikát vinni, ami az Árpádoknak vonzó lehetett volna. Nem sikerült tető alá hozni nikaiai házasságát Theodórosz Laszkarisz leányával, Eudokiával, így Konstantinápoly nem tudta szorosabbra fogni a latin-görög szövetséget.¹⁰⁵ Teljesen felborította a térséggel kapcsolatos hosszú távú politikai terveket, hogy Róbert titokban feleségül vett egy rangon aluli francia nemes, Baudouin de Neufville leányát.¹⁰⁶ Gyengekezű, az uralkodás művészetéhez nem értő, abban járatlan, fargatlan jellemű, léha életet élő uralkodó lett, amit kiválóan jellemez Trois-Fontaines-i Albericus: „quasi rudis et idiota”.¹⁰⁷ Róbert politikája egyértelmű kudarc volt, nem véletlenül tört ki ellene elégedetlenségi mozgalom a latin bárók között, s nem véletlenül kellett elmenekülnie. Csátákat veszített a nikaiaiakkal szemben, 1227-re pedig a bolgárok és az epeirosziak Konstantinápoly falai előtt álltak. Ésszerű az lett volna, hogy Magyarország a Latin Császárság mérvadó köreivel – az 1227–1228 óta már a Róbert helyébe öccsét, Balduint felléptetni kívánó ellenzékkel – tartson fenn szoros kapcsolatot. 1228 után ez a „kormány” került hatalomra, s II. András érdeke az volt, hogy ezzel a politikai erővel lépjen szorosabb viszonyra, ebbe pedig nem illett volna bele a gyűlölt és elűzött Róbert holttestének Magyarországra hozatala. Jolánta királyné egyébként 1233-ig élt, így akár beleszólása is lehetett volna Róbert magyarországi nyugalomra helyezésében, de ezt nem tartom valószínűnek.

Másik legfőbb érvem az, hogy ha valóban a császárt temették el Pilisszentkeresztben, miért nem jelölték azt valamilyen módon a sírkövön. A konstantinápolyi latin császári cím a korabeli keresztény Európában igen nagy – igaz, a jeruzsálemi királyi címhez hasonlóan jobbára szimbolikus – tekintéllyel bírt. Egyedülálló, öt keresztes címerpajzsát nagyrabecsüléssel illették. Még a Courtenay-família későbbi leszármazottai, akik címzetes császárok voltak, és Franciaországból vagy Nápolyból merengtek nosztalgiával elveszett birodalmuk sorsán, tudatosan és szisztematikusan használták a konstantinápolyi császári címet, pe-

¹⁰⁵ Wolff: *The Latin Empire*, 214; Ephraim: *Imperatores*, 312. v. 7720; Sturdza, M. D.: *Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*. Paris, 1999. 304; Gardner: *Ascarids of Nicaea*, 95., 118.

¹⁰⁶ *Chronique Ernoul*, 394; Foundation for Medieval Genealogy, Vowchurch, Hereford, Anglia. http://fmg.ac/Projects/MedLands/LATIN%20EMPERORS.htm#_ftn81 – 2013. január 30.

¹⁰⁷ „Latini perdiderunt multa cum ille [Robertus] esset quasi rudis et idiota”: *Alberici Monachi Trium Fontium Chronicon*, 910.

csétjeiken a címet, pecsétfelirataikon pedig az *imperator Romaniae* vagy *Constantinopolitanae* címet. Balduin fia, I. Fülöp latin császár (1273–1283), leánya, Catherine de Courtenay (1283–1307), majd az ő, Valois Károllyal kötött házasságából született örököse, Catherine de Valois tarantói hercegné (1308–1346), II. Katalinként a nápolyi Anjou-ház konstantinápolyi császárnéja, sőt, rajta keresztül az egész Anjou-dinasztia számára is rangjukhoz illő legitimitást jelentett a címzetes császári cím használata.¹⁰⁸ A Courtenay-k még címzetes udvart is tartottak Párizsban, később Nápolyban, címzetes címerszíneikkel és külsőségeiben pompázva. Hallatlan nagy segítséget nyújtana, ha a sírköből több maradt volna fenn, hiszen az egyik „pogácsából” fennmaradt kis karéj mellett a pajzs más részein, akár vágásaiban jelen lehettek a konstantinápolyi császárság jelképei, de a meglévő példák alapján a latin császárok nem vágták meg címerpajzsukat családi címereikkel, hanem az öt keresztes császári pecsétet használták. Emellett a rekonstrukciók alapján úgy tűnik, hogy a pilisi pajzs nem vágott, a bal felső harmadában egy „pogácsa” töredéke van, és a másik kettő lehetett a jobb felső és az alsó harmadokban. Azonban nem adhatunk megnyugtató magyarázatot, mert nem maradt fenn – tudomásom szerint, bár nem állt módomban kutatni a teljes francia pecsétanyagot – sem Courtenay Róbert, sem Péter császári pecsétje, legfeljebb Péter grófi pecsétje, az pedig – amit Takács is használ – jóval azelőtt vésettetett, hogy császárrá emelték volna, hiszen azt nevers-i grófként bírta. Az egyetlen általam ismert Courtenay Róbert-pecsét azelőtt készült, hogy császárrá választották volna, s azon tulajdonosa apja grófságait nem viseli, csupán családnevét (DE CVRTINIACO).¹⁰⁹ Igaz, mind Péter, mind Róbert pecsétjein jól látható a három pogácsás családi jelvény a lovas kezében tartott pajzson.

Mégis létezhet egy hipotetikus megoldás, hogy a pilisi lovagsír egyszerre „Courtenay” is, azaz Chartres-Reims környékéről származó francia hatásokat is tükröz, és az Árpádokkal is rokon, de mégsem Róbert császárt rejti, hiszen ő a Peloponnészoszon nyugszik, ezért nem is jelölték rajta császári mivoltát. Igaz kiterjedt franciaországi levéltári kutatásokat nem állt módomban folytatni e tárgyban, de a kiadott vagy digitálisan hozzáférhető források és szakirodalom alapján feltérképeztem az 1228–1230 körül élő Courtenay-családtagokat. Arra következtetésre jutottam – ha abból indulunk ki, hogy a pilisi címerpajzs Courtenay – hogy a familia egy tagjáról nem tudjuk, hol van eltemetve, s hasonló módon rokon az Árpádokkal, mint Róbert, Courtenay Jolántán keresztül. Robert de Courtenay, Châteaurenard, Chantecoq és Champignelles-en-Puisaye bárója 1239-ben halt meg, a Szentföldön, lehetséges, hogy Gázánál, de az is lehet, sebesülésébe

¹⁰⁸ Fülöp császár és Katalin császárné pecsétje. Démorest: *Histoire et Généalogie de la Famille Courtenay*, 8.

¹⁰⁹ Démorest: *Histoire et Généalogie de la Famille Courtenay*, 7.

halt bele a visszaúton valahol.¹¹⁰ A források nem tudják, hol temették el, míg a család összes többi, szóba jöhető tagjáról tudjuk, hol nyugszik. Róbert fivérei: Philippe, Namur grófja, 1226-ban halt meg az albigensek elleni keresztes háború során, Avignonban, és a vaucelles-i apátságban temették el. Henri, Namur grófja (†1229) 1228-ban visszautasította a császári koronát, otthon maradt s hazai földben nyugszik.¹¹¹ A harmadik fivér, Pierre Vézelay-ban lett pap; Róbert császár nagybátyja, Guillaume, Tanlay bárója, a Noyers-i-ág alapítója (†1233/1248) a quincey-i apátságban van eltemetve. Másik nagybátyjáról, Philippe-ről annyit tudunk, hogy korán, 1186-ban meghalt.¹¹² Róbert harmadik nagybátyja, Robert de Courtenay-Châteaurenard, a Toucy-ág alapítója viszont nincs „otthon” eltemetve”. Élete alkonyán keresztes hadjáratra ment, mi több, valószínűleg a francia királyi udvarban, a szent király, IX. Lajos főtisztviselőjeként (*grand bouteiller*) betöltött magas állásának köszönhetően kapcsolatban állhatott a konstantinápolyi rokonaival, akár Jolántával is.¹¹³ Nagy tekintélyű francia báróként, keresztes lovagként megillette az a kegy, hogy a „rokon” IV. Béla – aki 1238 óta újabb kapcsolatokat ápolt a latin császársággal, magával az uralkodóval, Balduinnal is, megakadályozandó a császárság bolgár–görög előzölését a tatár veszedelem előestéjén – befogadja a hazafelé tartó sebesültet, majd illően eltemesse a *miles Christi*, Courtenay-bárót. Ez ugyan csak hipotézis, de talán egyfajta magyarázatot adhat a tagadhatatlanul francia kapcsolatokkal bíró pilisi sírkő eredetére.

Champignelles bárójának még egy vonatkozása van, amely látóterünkbe helyezheti őt, mint a pilisi sírlap „tulajdonosát”: Takács Imre fedezte fel, hogy a chartres-i székesegyház mára már fenn nem maradt, a pilis sírkővel párhuzamba állítható és hasonló időszakra datálható szobrai – a szentélyrekesztőn – Courtenay-patrónusokat ábrázolják, éppen Róbert császár nagybátyjait, Robert de Courtenay-Champignelles-t és Philippe de Courtenay-t.¹¹⁴ (Magam ezt pontosítanám, s azt mondanám, nem nagybátyját, a korán, 1186-ban elhalt Philippe-t mintázták meg, hanem egy másik Philippe de Courtenay-t, Róbert bátyját, Namur grófját.) Mi több, Robert de Champignelles fia, Jean de Courtenay (†1270) éppen chartres-i kanonok volt, majdan előlépett reimsi érsekké, ami tovább erősítheti Pilisszentkereszt reimsi kapcsolatait. Takács is fontosnak tartja, hogy a magyarországi chartres-i és reimsi analógiák kapcsolatba hozhatóak a Courtenay-k chartres-i és reimsi szerepvállalásával. Champignelles ura nagy patrónusa és do-

¹¹⁰ Du Bouchet, Jean M.: *Histoire généalogique de la maison royale de Courtenay*. Paris, 1661. 16; 116–117.

¹¹¹ Van Kerrebrouck: *Les Capétiens*, 459. A család tagjairól meglepően keveset tud Albericus: *Alberici Monachi Trium Fontium Chronicon*, 924.

¹¹² http://fmg.ac/Projects/MedLands/LATIN_EMPERORS.htm; Démorest: *Histoire et Généalogie de la Famille Courtenay*, 27.

¹¹³ Démorest: *Histoire et Généalogie de la Famille Courtenay*, 29.

¹¹⁴ Takács, *The French Connection*, 17.

nátora volt Chartres-nak. Mi több, ez arra enged következtetni, hogy Szent Lajos udvarának két befolyásos alakja, a reimsi érsek és Robert de Courtenay-Champignelles főpohárnokmester, majd *miles Christi* a magyar udvarral kapcsolatban állhatott. Jean de Courtenay rendelkezhetett akkora befolyással, hogy a *negotium Crucis* során elhalt atyját, ha nem is hozathatta haza, Magyarországon temettethette el. Tovább erősítheti a sírkő hipotetikus Robert de Champignelles-hez való társítását, hogy Takács Imre vélekedése szerint a vitéz ábrázolása, testtartása is keresztes lovagot sugall: a Courtenay családból az albigensek elleni harcban elesett Namur grófján kívül csak Champignelles ura vette fel a keresztet.

A sírkő pilisi elhelyezését illetően vissza kell térnünk Gerevich László megítéléséhez, aki nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy II. Andrást a Szentföldre pilisi ciszterek is elkísérték – akik akár a Courtenay-ik rokonságával is kapcsolatba kerülhettek Konstantinápolyban – és a pilisszentkereszti kolostor is szerepet játszhatott Róbert fogadásában.¹¹⁵ Való igaz, ha egy Courtenay a Szentföldről visszatérve egy ciszterci kolostorban kívánt nyugodni, a legközelebbi Magyarországon volt.

Mindazonáltal ha szigorúan ragaszkodunk ahhoz, hogy királyok és királynék temetkeztek a káptalanterembe, azt a régebbi hipotézist sem lehet teljességében elvetni, amit Takács is figyelembe vesz,¹¹⁶ hogy a sír II. András harmadszülött fiának, az 1234-ben elhunyt András hercegnek a földi maradványait rejtette, hiszen ő valóban király volt, Halics felkent uralkodója. Igaz, a címerpajzs „pogácsás” töredéke e hipotézisben nem vezet sehová. András herceg magas rangú, alapító dinasztia-tag volt, harmadszülöttként élete nagy részében, öt éves korától Courtenay mostohaanyja nevelte. Mivel tekintélyes, Outremer-beli házastárssal, Izabella örmény hercegnővel jegyezte el apja, és a Kilíkiiai Örményország trónjára szánta, feltehetően frank, lovagi nevelést is kapott, sőt, mivel Halics trónjára kívánta juttatni apja, s „Galícia királyaként és Armenia örökösaként” címezték, megillette – akár a keresztes lovagi stílusban készült – nyugati, francia mintájú sírkő. 1234-ben halt meg, még apja életében elrendelhatték a sírkő faragását. Ha magunk is hipotézist akarunk „gyártani”, meglehet, a címerpajzs sztereotíp félkörív nem „pogácsa”, hanem egy madár fejének teteje, annak jobb oldala. Lehet tehát az ősi halicsi címerbe foglalt fekete csóka kis kerek fejének részlete is – igaz, magam még nem folytattam kimerítő kutatást a tekintetben, Halics fejedelmei és maga a város milyen jelvényeket és pecsétet használt, de ha a madár feje felső részénél megtörjük a pajzsot, az látszódnak akár úgy is, mint egy kör töredéke.

¹¹⁵ Gerevich: *Villard de Honnecourt*, 84.

¹¹⁶ Takács: *Lovag síremlékének töredékei*, 257.

ÖSSZEGZÉS

Ha van Courtenay-sír Magyarországon, ha nincs, magam számára, aki nem vagyok sem régész, sem művészettörténész, az alapvető kérdés mégis az, hogy II. András jelentős kapcsolatokat épített ki a Latin Császársággal. Ebben különös jelentősége van Róbert császár magyarországi látogatásának, amelyről több kortárs nyugati forrás is megemlékezett. András „latin” politikáját az Árpád-házi királyok diplomáciája szerves részének tekintem. András latin kapcsolatainak, s azok szorosabbra fonásának az 1220-as évek elején az volt a célja, hogy az Árpádok hatalmi súlyából valamennyit megőrizzen, s megmaradhasson meghatározó hatalmi tényezőnek 1204 után is. Kényszerűen Bizánc örökébe kellett lépnie, s fenn kellett tartania valamiféle egyensúlyi helyzetet a Balkánon, mert főlő volt, a bolgár nagyhatalom olyan túlsúlyra tesz szert, ami a hagyományos konstellációt ellehetetleníti. Tekintélyes hatalmi tényezőként kívánt fellépni, mint a latinság potenciális vezető ereje. Ebbe az összefüggésrendszerbe tartozik bele Róbert császár vendégül látása – s egy esetleges későbbi balkáni-mediterráneum tengelyű latin-magyar együttműködés megtárgyalása. Ezzel lehet összefüggésben András azon szándéka is, hogy lazábbra fonja a görög, nikaiai kapcsolatait, s ide illeszthető be menye, Laszkarisz Mária esetleges eltaszítása vagy annak akár csak a terve is. A Courtenay-kapcsolat tehát sok tekintetben meghatározta a magyar külpolitikát a 13. század első felében. Róbert vendégeskedésével András tovább szőhette azt a keresztes államok re kiterjedő, frank-levantei, dinasztikus rendszert, amit III. Béla kezdett építeni, s amire az 1220-as, 1230-as években Magyarországnak szüksége volt. Magyarország „latinságát” erősítendő eltemethette egy Courtenay-família tagot Pilisen, vagy akár francia stílusú sírlapot készíttethetett András fiának. Ez, hogy Magyarország továbbra is elkötelezett maradt a Latin Császárság iránt – akár azzal is, közvetett módon, hogy befogadott egy francia keresztes lovagot, egy Courtenay-t –, sok tekintetben hozzájárult ahhoz, hogy a konstantinápolyi latinok megmaradhattak 1230 után is. Még Jean Longnon is úgy látta, az Árpádok által létrehozott stabil szövetségi rendszer tette lehetővé, hogy Róbert latin császár békében utazhasson Bulgárián keresztül 1221-ben, illetve hozzá is járult ahhoz, hogy az továbbra is erős maradhasson, akkor is, ha már nem Róbert állt az „Angyaloktól Őrizett Város” élén.

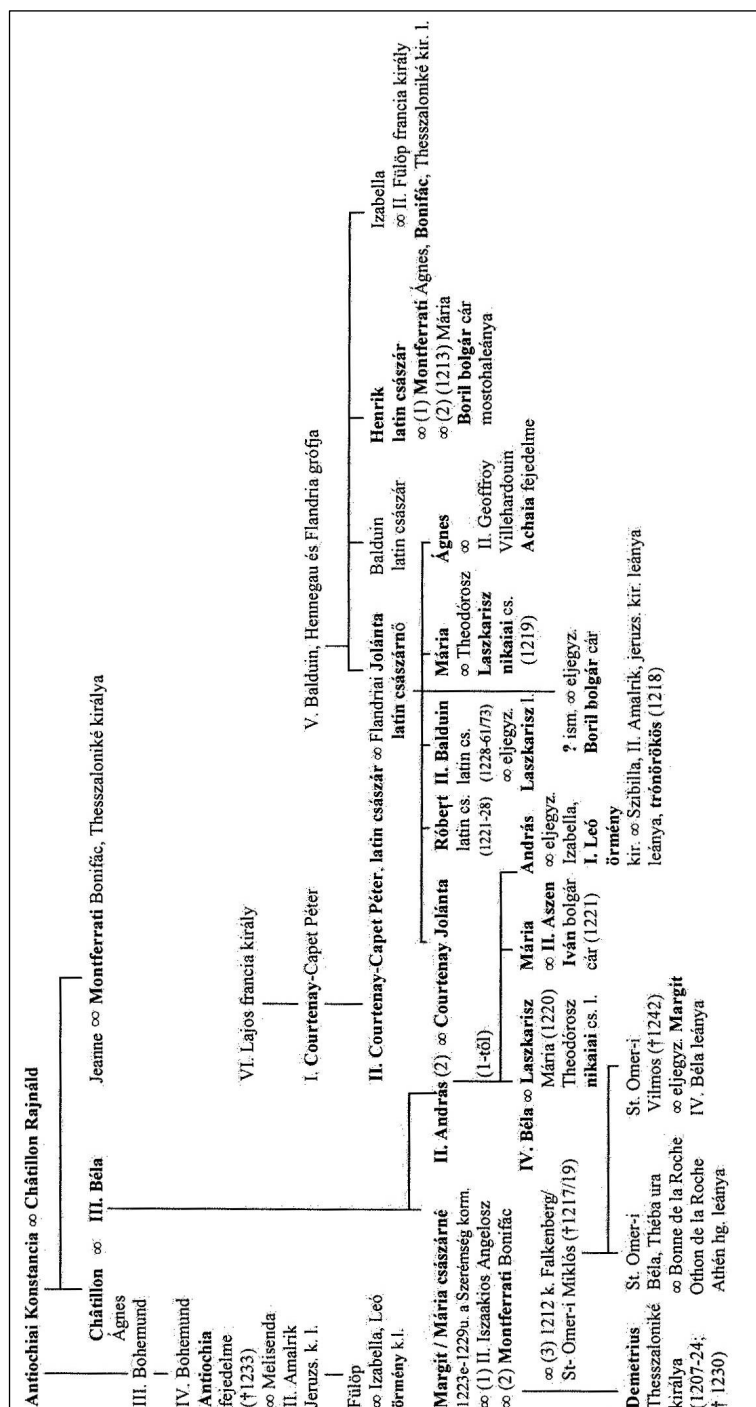

1. kép. Pilis, egykori ciszterci kolostor: töredékes vitézi sírkő, 1220-as évek;
Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény, PR IV-22.
Forrás: <http://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/pilis1.htm>

2. kép. Pilis, vitézi sírkő, rekonstrukció: Takács Imre – Szikszay Béla.
Forrás: <http://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/pilis1.htm>

Az Árpádok nyugati és balkáni dinasztikus kapcsolatai a 13. században

MAGYARORSZÁGI KLEMENCIA KAPCSOLATAI MAGYARORSZÁGGAL

Jelen tanulmány Magyarországi Klemencia francia királyné (1293–1328) magyarországi kapcsolatainak és „magyar identitásának” vizsgálatára vállalkozik. Bár Klemencia valószínűleg sohasem járt személyesen Magyarországon, szerepet játszott fivére, Károly Róbert magyar király diplomáciájában, és uralkodói reprezentációjában fontos elem volt a Magyarországra, ill. Árpád-házi származására való szöveges és heraldikai hivatkozás. A tanulmány a nemzetközi szakirodalom és okleveles források, ill. a királyné 748 tételt tartalmazó halotti inventáriuma alapján elemzi Klemencia és Magyarország politikai és szimbolikus kapcsolatrendszerét. A még hajadon hercegnő magyarországi házasságának terve nagybátyja, Róbert nápolyi király ellenérdekeltségei miatt meghiúsult ugyan, de a későbbiekben több pártfogoltja számára szerzett egyházi hivatalokat a Magyar Királyságban, latba vetve befolyását XXII. János pápánál is ennek érdekében. Magyarország címerét mind francia királynéi pecsétjén, mind számos személyes tárgyán, így kegytárgyain, piperetárgyain, vagy éppen díszes nyergén és baldachinos ágyán is feltüntette, és még sírfeliratában is „Magyarországiaként” hivatkozott magára.

Magyarországi Klemencia, Károly Róbert húga meglehetősen ismeretlen a magyar szakirodalomban, mindössze néhány szócikk rövidségű összefoglaló emlékezik meg róla.¹ A nemzetközi szakirodalomban német nyelven A. M. Huffelman 1911-ben monográfiát² jelentetett meg az életéről, Elizabeth A. R. Brown több cikkében³ bővebben foglalkozott személyével, illetve Mariah Proctor-Tiffany 2007-ben írott doktori disszertációjában Klemencia inventáriumát és ajánlékozási szokásait vizsgálta.⁴

¹ Bertényi Iván: *A tizennegyedik század története*. Budapest, 2000. 69; Csernus Sándor: *A magyar Anjouk a korabeli francia nyelvű történetírásban*. In.: Klaniczay Gábor – Nagy Balázs: *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Budapest, 1999. 426., 432; Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon I. I. Károly és uralkodása (1301–1342)*. Budapest, 2012. 50., 112–113. Dümmerth Dezső: *Az Anjou-ház nyomában*. Budapest, 1982. 284–290; Kristó Gyula: *Károly Róbert családja*. Aetas, 35. (2005:4) 14–15; Stanislaw A. Sroka: *A magyar Anjouk családi története*. Kraków, 1998. 24–25.

² Huffelman, A. M.: *Clemenza von Ungarn, Königin von Frankreich*. Berlin, 1911.

³ Brown, E. A. R.: *The Chapels and Cult of Saint Louis at Saint-Denis*. *Medievalia: A Journal of Medieval Studies* vol. 10. (1988) 279–331; Brown, E. A. R.: *The ceremonial of royal succession in capetian France: the double funeral of Louis X.* *Traditio: studies of ancient and medieval history. Thought, and Religion* vol. 34. (1978) 227–279.

⁴ Proctor-Tiffany, Mariah: *Portrait of a medieval patron: the inventory and gift giving of Clémence of Hungary*. Providence, Rhode Island, 2007.

Már Kristó Gyula felhívta a figyelmet, hogy nem lenne érdektelen foglalkozni Károly Róbert nőtestvéreivel⁵, akik, bár bizonytalannal nem jártak Magyarországon, a külföldi protokollban mint Magyarországi Beatrix és Klemencia szerepeltek. Érdekes kérdés, hogy Károly miért nem igyekezett erőteljesebb kapcsolatot kiépíteni befolyásos húgaival, hiszen Klemencia Franciaország és Navarra királynéja, Beatrix pedig a vienne-i vicomte felesége lett.⁶ Jelen tanulmány sem vállalkozik előbbi életének részletes bemutatására, csak a Magyarországgal és magyar diplomáciával kapcsolatos események ismertetésére, valamint Klemencia „magyar identitásának” tárgyalására.

Klemencia 1293. február 7-én született Nápolyban Martell Károly és Habsburg Klemencia harmadik gyermekeként. Anyja nem sokkal születése után meghalt, apja pedig 1295-ben pestis áldozata lett. Az árván maradt gyermekek felügyeletét 1296-tól nagyanyjuk, Árpád-házi Mária látta el, ami valószínűleg nagy hatással volt identitásuk alakulására. Klemencia hamarosan magára maradt, mert nővérét, Beatrixot 1296-ban eljegyezték a vienne-i vicomte-tal, és a kor szokásainak megfelelően leendő férjéhez költözött, hogy elsajátítsa az ottani szokásokat. 1299-ben pedig bátyja, Károly is elhagyta az udvart, hogy magyarországi trónigényét érvényesítse.⁷

A későbbiekben Károly Róbert komoly szerepet szánt hűgának magyarországi belpolitikájában, ugyanis valamikor 1309 és 1310 fordulóján⁸ levélben kérte Róbert nápolyi királyt, hogy ne tegyen semmit Klemencia házassága ügyében, mert szeretné Magyarországon férjhez adni, hogy általa támaszt nyerjen.⁹ Hasonló tartalmú oklevelet adott ki Gentilis pápai legátus is.¹⁰

Hogy kihez kívánta volna Károly férjhez adni hűgát, arról hallgatnak a források, de egyes kutatók feltételezik, hogy talán Csák Máté lehetett a kiszemelt

⁵ Kristó: *Károly Róbert családja*. 14.

⁶ Csernus: *A magyar Anjouk*. 426; Csukovits: *Az Anjouk Magyarországon*. 50; Kristó: *Károly Róbert családja*. 14–15.

⁷ Huffelman: *Clemenza von Ungarn*, 1–6; Dümmerth: *Az Anjou-ház nyomában*, 284–285; Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval Patron*, 7–9; Sroka: *A magyar Anjouk családi története* 24; Kristó: *Károly Róbert családja*. 14; Csukovits: *Az Anjouk Magyarországon*. 50.

⁸ Károly Róbert és Gentilis legátus levelei nem maradtak ránk, ezek tartalmát Róbert szicíliai király II. Jakab aragóniai királynak 1310. január 15-én írt leveléből ismerjük. Almási Tibor – Blazovich László – Gécz Lajos – Köfalvi Tamás – Kristó Gyula – Piti Ferenc – Sebők Ferenc (szerk.) *Anjou-kori oklevéltár. Documentana res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. (a továbbiakban: Anjou okl.) II. 823. sz. A levelek keletkezésének lehetséges időhatárait tovább szűkíti, hogy II. Jakab egy 1309. december 3-án kelt levélben írt a tervezett házasságról (Anjou okl. II. 779. sz.), amiről Károly és Gentilis szintén tudhatott.

⁹ Anjou okl. II. 822. sz.

¹⁰ Anjou okl. II. 823. sz.

férj.¹¹ Mindenesetre Róbert szicíliai királynak kapóra jött unokaöccse ajánlata, mert így volt ürügye visszautasítani II. Jakab aragón király házassági ajánlatát, aki harmadik fia, az 1308–1309-ben nápolyi fogsága idején Klemenciát személyesen is megismerő Ferdinánd számára kérte meg a hercegnő kezét.¹² Róbert azzal érvelt II. Jakab királynak, hogy Károly Róbert nincs jó szándékkal Nápoly iránt, és félő, hogy egy esetleges konfliktus esetén Aragónia Magyarországot támogatná inkább, ráadásul, ha Klemencia túlélné férjét, aragón régenskirálynőként külpolitikájában Károly Róbertet fogja majd pártolni, és ez veszélyt jelenthet az aragón-nápolyi kapcsolatokra.¹³ Róbert végül sem az aragóniai király, sem pedig Károly Róbert kérését nem teljesítette,¹⁴ bár az ügyben még 1312-ben is zajlottak tárgyalások.¹⁵ A nápolyi uralkodót valószínűleg az motiválhatta, hogy Klemencia hozománya 8000 uncia arany volt, amit 1000-re kellett mérsékelni,¹⁶ ha kolostorba vonul, így nagybátyja anyagilag ellenérdekelt volt kiházásításában.

1315-ben újabb kérő jelentkezett X. (Civakodó) Lajos személyében. Az ügy érdekessége, hogy a lánykéréskor Lajos már házas volt, ám feleségét, Burgundiai Margitot házasságtöréssel vádolták és 1313 óta a Château-Gaillard-ban raboskodott.¹⁷ Mivel csak egy leányuk volt, és a királynak szüksége volt fiúörökösre, és pénzre flandriai hadjáratához, feleségül kérte Klemenciát.

A hercegnő útnak is indult új hazájába jelentős hozományával, ékszereivel és kíséretével, de útközben a hajója viharba került és a kincsek a tengerbe veszttek. Ennek ellenére 1315. augusztus 19-én házasságot kötöttek, és öt nappal később meg is koronázták Klemenciát a reimsi székesegyházban. A házasság azonban mindösszesen 10 hónapig tartott, mert Lajos 1316. június 5-én váratlanul meghalt. A királyné várandós volt, 1316. november 13-ról 14-re virradó éjjel fiút szült, akit I. János néven meg is koronáztak, de pár nap múlva, november 19-én elhunyt.¹⁸

¹¹ Huffelman: *Clemenza von Ungarn*, 14–17; Bertényi: *A tizennegyedik század története*, 69; Dümmerth: *Az Anjou-ház nyomában*, 286–287.

¹² Dümmerth: *Az Anjou-ház nyomában*, 285–287; Huffelman: *Clemenza von Ungarn*, 9–24; Csukovits: *Az Anjouk Magyarországon*. 112.

¹³ Anjou okl. III. 271. sz.

¹⁴ Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval partron*, 10.

¹⁵ Ld. Anjou okl. III. 271. sz.

¹⁶ „Item relinquimus iure institutionis Clementiae filiae regis Hungariae pro dote octo millia unciaurum auri, sed si voluerit religionem ingredi, instituimus eam in mille unciis ei semel soluendis. Fejér, Georgius (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Budae, 1828–1844. VIII. 1. 248. (124. sz.)

¹⁷ Az ügy részleteiről ld. Kulcsár Zsuzsanna: *Szép Fülöp menyei*. In: Uő.: *Rejtélyek és botrányok a középkorban*. Budapest, 1984. 215–235.

¹⁸ Huffelman: *Clemenza von Ungarn*, 24–43; Dümmerth: *Az Anjou-ház nyomában*, 287–288; Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval partron*, 10–15; Sroka: *A magyar Anjouk családi története* 24–25.

X. Lajos halála után testvére, Fülöp lett a régens. Klemencia nehéz helyzetbe került, mert nézeteltérései támadtak sógorával, aki nem akarta neki kifizetni a Lajos által rá hagyott jövedelmeket. A vitában XXII. János próbált közvetíteni a felek között, s végül 1317 júliusában sikerült is megegyezniük. Klemencia megkapta a párizsi Temple-t a vincennes-i kastély helyett, és hozzá néhány várost és földet jövedelemforrásként. 1318-ban elhagyta Párizst, és az Anjou család birtokában álló provence-i grófságba ment. Notre-Dame-de-Nazareth kolostorában találkozott a pápával, valamint nápolyi családjával; nagyanyjával, Árpád-házi Máriával, továbbá nagybátyjával, Róbert nápolyi királlyal, és annak feleségével, Sanciával. 1320. november 8-án pedig velük közösen vett részt Toulouse-i Szent Lajos ereklyéinek Marseille-be¹⁹ szállításán.

1321-ben térhetett vissza Párizsba. A következő évben meghalt V. Fülöp király, így Klemencia másik sógora lett az új uralkodó IV. Károly néven, aki jelentősen megemelte a királyné jövedelmeit. Károly 1328. február 1-én meghalt és Klemencia unokatestvére, Valois Fülöp lett a régens, majd nem sokkal később az új király. Ezzel kezdetét vette a Valois-ág uralma, de ez a királyné sorsán már jelentősen nem változtatott, mert harmincöt éves korában 1328. október 13-án meghalt.²⁰

Az, hogy Klemencia végül nem Magyarországra házasodott, nem jelenti azt, hogy a későbbiekben nem tartotta a kapcsolatot testvérével, bár ennek közvetlen bizonyítékai nincsenek. Sajnos nem ismerünk leveleket, amiket egymásnak írtak, vagy követjárásokat kettejük között, de néhány közvetett utalás megerősíti, hogy kapcsolatban álltak.

Az egyik közvetítő Jakab zágrábi püspök lehetett. XXII. János pápa 1323. december 18-án kelt oklevelében Károly Róbert figyelmébe ajánlotta Jakab zágrábi püspököt, Károly testvérének, Klemenciának a házi gyóntatóját.²¹ A pápa egy későbbi, 1325. július 15-én kelt oklevelében Klemencia királyné jóindulatába ajánlotta ugyanezen Jakab zágrábi püspököt, akit alkalmasnak talált a királyné

¹⁹ Az Anjou- és a Capeting- dinasztiák kapcsolatát kívánta hangsúlyozni Lokietek Erzsébet királyné az Anjou szentek kultuszának ápolásával, például a Toulouse-i Szent Lajos sírházhoz Marseille-be küldött bőkezű ajándékokkal. Csernus. *A magyar Anjouk*. 426.

²⁰ Huffelman: *Clemenza von Ungarn*, 43–65; Dümmerth: *Az Anjou-ház nyomában*, 284–285; Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval Patron*, 15–22; Sroka: *A magyar Anjouk családi története* 25; Bertényi: *A tizennegyedik század története*, 69; Csukovits: *Az Anjouk Magyarországon*. 112.

²¹ Anjou okl. VII. 668. „Venerabilem fratrem nostrum Iacobum Zagrabiensem episcopum sue devotionis obtentu sincera in domino caritate prosequimur, de cuius promotione velut carissime in Christo filie nostre Clementie regine Francorum et Navarre illustris, sororis tue, domestici confessoris tibi credimus placuisse.” Augustinus Theiner: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I. Romae, 1859. 755. sz. 494; Csukovits: *Az Anjouk Magyarországon*. 113.

szolgálatára és kérésének megfelelően el is küldte hozzá. Azt is hozzátette, hogy Jakab bizonyos ügyekben Magyarországon tartózkodott.²²

A püspök révén a királyi testvérek információkhoz juthattak egymásról, bár Jakab valószínűleg csak névlegesen volt Zágráb püspöke, és nem töltött sok időt Magyarországon. Az okleveles források tanúsága szerint XXII. János 1322. augusztus 21-én értesítette Corvumi Jakab domonkos szerzetest, hogy Ágoston testvért, a korábbi zágrábi püspököt máshová helyezte, és őt nevezi ki a helyére.²³ Erről a korban megszokott módon tájékoztatta az érintetteket, az egyházmegye papságát és népeit, és emlékeztette őket a köteles engedelmességre, az új püspököt pedig László kalocsai érsek és Károly Róbert kegyébe és segítségébe ajánlotta.²⁴ Szeptember 3-án a pápa felszólította Jakabot, hogy egyházmegyéje kormányzását lássa el.²⁵ Jakab azonban valószínűleg nem utazott el püspöki székhelyére, mert november 10-én a pápa engedélyezte neki, hogy egyházmegyéjén kívül szenteltethesse fel magát a megszokott feltételek mellett.²⁶ Jakab azonban még a következő évben sem látogatta meg egyházmegyéjét, hiszen a pápa 1323. december 18-án kelt levélben megparancsolta neki, hogy siessen püspökségébe, mert levélben ajánlotta Károly királynak.²⁷ 1325-ben Károly Róbert Jakab állítólagos halála miatt meghagyta a zágrábi prépostnak és káptalannak, hogy gondoskodjanak a püspökválasztásról, mert a püspökség megyéiben és helységekben, valamint a püspöki javakban visszasságok történtek,²⁸ valamint a pápát is tájékoztatta a történetekről.²⁹ XXII. János válaszelevelében közölte a királlyal, hogy a hírek nem igazak, a püspök él, csak a pápa fontos dologban magához rendelte és megbízatást adott neki. Egyúttal kérte a királyt, hogy a visszasságokat szüntesse meg.³⁰ A zágrábi káptalannak pedig meghagyta, hogy ha valamit tettek a püspök ellen, azt vonják vissza.³¹ 1324-ben Péter császári prépost, mint Jakab püspök általános helynöke szerepelt,³² 1325-ben pedig Petrus de Incristellis, Jakab zágrábi

²² Anjou okl. IX. 322. sz. „Venerabilem fratrem nostrum Iacobum Episcopum Zagabriensem disposuissimus pro ceteris negotiis ad partes regni Ungarie destinare, [...] ad te cum nostre benedictionis gratia remittimus.” Theiner: *Vetera monumenta historica Hungariam*, 768. sz.,

²³ Anjou okl. VI. 742. sz.

²⁴ Anjou okl. VI. 743–748. sz. Jánki László 1317 és 1336 között töltötte be a tisztséget. Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I. Budapest, 1996. 65.

²⁵ Anjou okl. VI. 762. sz.

²⁶ Anjou okl. VI. 831. sz.

²⁷ Anjou okl. VII. 669. A levél azt is említi, hogy francia nyelven (*in vulgo Gallico*) levelezett a pápával.

²⁸ Anjou okl. IX. 234. sz.

²⁹ Anjou okl. IX. 235. sz.

³⁰ Anjou okl. IX. 237. sz.

³¹ Anjou okl. IX. 238. sz.

³² Anjou okl. VIII. 114. sz.

püspök általános helynöke intézkedett helyette.³³ Nem kizárható, hogy az ő szereplésük is azt jelzi, Jakab nem irányította ténylegesen egyházmegyéjét, bár az adatok szűkössége miatt nehéz erről biztosat mondani.

A helyzet nem változott a későbbiekben sem: XXII. János 1326. március 13-án úgy rendelkezett, hogy mivel nem tudta a zágrábi püspöki széket³⁴ birtokba venni, Jakabnak a megüresedett quimperi (Corisopitensis) püspöki széket adja, és helyére László titeli prépostot nevezte ki,³⁵ április 22-én külön oklevélben tájékoztatta erről Jakabot.³⁶

Ezen kívül Klemencia két esetben is segített magyarországi jövedelmekhez jutni bizonyos, vélhetően magyar származású személyeknek. 1325. november 2-án XXII. János pápa tájékoztatta a francia királynét, hogy kérésének megfelelően az esztergomi egyházmegyében fekvő, az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó dömösi egyház prépostságát a magyarországi székelyek comese, Simon³⁷ fiának, Simon mesternek, a királyné udvari káplánjának és familiárisának adja.³⁸ Ezek szerint Klemencia környezetében magyar származású személy is dolgozott.

Szintén Klemencia kérésére adott a pápa 1326. február 17-én Tiba fia Lászlónak kanonokságot az erdélyi fehervári egyházban,³⁹ sőt még egy prebendát üresedés esetén, ill. intézkedett a beiktatásáról is.⁴⁰ Az ügy érdekessége, hogy Klemencián kívül Károly Róbert és Erzsébet királyné is kéréssel fordult a pápához Tiba fia László ügyében, akit káplánjuknak neveznek. A pápa újfent megígérte, hogy üresedés esetén hivatalt ad neki.⁴¹ További utalások nélkül igen nehéz meghatározni, ki is volt ez a László, és honnan ismerhette (ha ismerte egyáltalán)

³³ Anjou okl. IX. 298, 299. sz.

³⁴ Engel Pál nem is szerepelteti őt a zágrábi püspökök között, csak lábjegyzetben jegyzi meg, hogy 1322-ben megválasztották és 1325. szeptember 13-án áthelyezték Franciaországba. Engel: *Magyarország világi archontológiája*, 79. 192. jegyz.

³⁵ Anjou okl. X. 88., 89. sz.

³⁶ Anjou okl. X. 102. sz.

³⁷ Az eredeti szövegben az „Aymo” szó szerepel, Gécz Lajos szerint ez elírás, a Symon névalak helyett. Anjou okl. IX. 504. sz. A székely ispáni tisztséget ekkor Kacsics nembeli Simon töltötte be (1320–1327.) Engel: *Magyarország világi archontológiája*, 192.

³⁸ „Iohannes etc. Dilecto filio Symoni magistro Aymonis comitis Siculorum Ungarie, preposito ecclesie Dimisiensis Strigoniensis diocesis provideretur ex consideratione pre primis Clementie regine Francie et Navarre, cuius capellanus et familiaris extitit, de beneficio ad collationem archiepiscopi Strigoniensis pertinere.” Anjou okl. IX. 504. sz.; Theiner: *Vetera monumenta historica Hungariam*, 504.

³⁹ „Dilecto filio Ladislao Tibe canonico Albensi Transilvanensi providetur pre primis ex consideratione Clementie regine Francie et Navarre de canonicatu ecclesie Albensis Transilvanensis et prebenda vacatura.” Anjou okl. X. 60. sz.; Theiner: *Vetera monumenta historica Hungariam*, 504.

⁴⁰ Anjou okl. X. 61. sz.

⁴¹ Anjou okl. X. 490., 491. sz.

a francia királyné. Talán valamilyen diplomáciai ügyben járhatott nála. Klemencia bizonyára bátyja és sógornője kérésére járt közben az ügyben a pápánál, aki-vel a francia királyné személyes barátságot ápolt,⁴² ez egyike a kevés bizonyítéknak, ami Károly Róbert és testvére kapcsolattartására utalhat.

Talán Klemencia és Piast Erzsébet kapcsolatára enged következtetni, hogy hazánkba került a ma Erzsébet királyné ereklyetartó oltaraként⁴³ ismert műalkotás, amit jelenleg a Cloisters gyűjteményében őriznek. Az oltár készítőjéről és pontos koráról megoszlanak a vélemények. Margaret B. Freeman 1340–1350 közöttinek tartja,⁴⁴ mert a zománcképek előképéül Jean Pucelle (1325–1350 között alkotott) miniatúrái szolgáltak, hasonlóan a Koppenhágai Nemzeti Múzeum 1333-as dátumú paténájához, ill. a Jeanne d'Évreux királyné által a Saint Denis apátságnak adományozott, ezüsből öntött Szűz és gyermeke szoborhoz, ami 1339-re datálható.⁴⁵ Kovács Éva is ezt a datálást fogadja el.⁴⁶

⁴² A pápa sokat segített Klemenciának férje és gyermeke elvesztése után. Vigasztalóan és tanácsolóan írt neki. Amikor a királyné adósságba került, a pápa többször figyelmeztette, hogy fizesse vissza a kölcsönt, és amikor a sógora, V. Fülöp nem fizette ki járandóságát, a pápa közbenjárt az ügyben. János pápa adta Klemenciának az ún. Petersborough-i Zsoltároskönyvet, ami nem csak szép kidolgozása miatt volt értékes ajándék, hanem mert a benne szereplő vallási szövegek egyben gyógyírt jelenthettek a gyászoló, magányos királyné lelkének. Mariah Proctor-Tiffany szerint Klemencia ezért nevezte a fiát Jánosnak. A névválasztásban nem követte sem a francia királyi család, sem pedig Anjou családja névadási szokásait, mert akkor vagy Lajosnak keresztelte volna a gyermeket (az apja után, vagy a nagy előd IX. Lajos után), ha pedig Anjou családjára lett volna tekintettel, akkor pedig Károlynak nevezi el fiát, ahogy apját, testvérét, nagyapját és dédapját is hívták. Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval patron*, 128–129.

⁴³ Az oltár története meglehetősen izgalmas. Erzsébet királyné 1331-ben zárdát alapított a klarisszának Budán, s nekik adományozta ereklyetartó oltárát, amely a későbbiekben is az ő tulajdonukban maradt, ezt bizonyítja a pozsonyi klarissza zárda 1656-os inventárium, melyben leírják: „Ismegh egi Ezüst oltárka az kiben az Boldogh Aszoni kepe uan”. A zárda 1714-es összeírásában az oltárt, mint királynéi ájtatosság egykori kellékét említik. Az ereklye szerepel az 1776-os leltárban, majd 1782-ben abban a leltárban is, amelyet a II. József által felosztatott klarissza zárda kincseinek elárvereztetésekor állítottak össze. Ez a leírás Boldog Margit tulajdonának tartja. Rómer Flóris ennek alapján 13. századnak gondolta, de Czobor Béla bizonyította, hogy az oltár inkább Erzsébet királynéé, Károly Róbert feleségéé volt. A műtárgyat valószínűleg az azt Margithoz kötő hagyomány miatt vásárolta meg Batthyány Ignác, erdélyi püspök, aki sokat tett Boldog Margit szentté avatásáért. 1824-ben egy újabb leírást készítettek róla, ekkor gróf Batthyány Vince özvegyénél volt. 1866-ban a Batthyány családtól a frankfurti Goldschmidt család közvetítésével került a párizsi Rothschild család birtokába. A magyar közönség 1900 és 1901-ben ismerhette meg, amikor a párizsi világkiállítás magyar pavilonjában kiállították. Oberschall Magda: *Magyar és magyar vonatkozású művészeti emlékek Párizsban. II. Magyar Művészet VII.* (1931) 540, 538; Freeman, Margaret B.: *A shrine for a queen*. The Metropolitan Museum of Art Bulletin, 21. (1963:10) 339. Szerinte Batthyány püspök 1884-ben vette meg az oltárt, és 1867-ben került Párizsba. Jelenlegi őrzési helyére a Cloistersbe ifjabb John D. Rockefeller anyagi támogatásával került.

⁴⁴ Freeman: *A shrine for a queen*. 338.

⁴⁵ Freeman: *A shrine for a queen*. 336–338.

Danielle Gaborit-Chopin szerint az oltárt stílusa és a benne tükröződő mester-ségbeli tudás alapján párizsi mester készítette, ezen belül pedig Jean de Touyl aranyműves munkájának tartja. A figurák közel ülő, sötét karikákkal övezett szemei hasonlítanak annak a wipperfürth-i templom kincstárában őrzött kehely-nek az alakjaihoz, amelyen szerepel Jean de Touyl mesterjegye. Mariah Proctor-Tiffany elfogadta ezt a nézetet, rámutatva arra is, hogy Klemencia inventáriumá-ban leírnak egy hasonló oltárt, vagyis a királyné saját használatára vásárolt egy ilyen típusú ötvösművet.⁴⁷ „Azután, egy oltár a Miasszonyunkkal és két angyal-lal, címeres zománccal, díszes táblákkal”.⁴⁸ Ezen kívül Jean de Touyl egyike volt az aranyműveseknek, akik halála után felbecsülték Klemencia tárgyait. Egy másik aranyműves, aki szintén felbecsülte a gyűjteményt, Simon de Lille, korábban dol-gozott is a királynénak, így esetleg Jean de Touyl esetében is feltételezhetjük ezt.⁴⁹

Danielle Gaborit-Chopin feltételezi, hogy a házi oltár Klemenciától kerülhe-tett sógornőjéhez, Erzsébethez Párizsból Budára. Annak alapján, hogy az Erzsé-bet királyné számára fontos szentek, mint Toulouse-i Szent Lajos nem szerepel-nek az oltáron,⁵⁰ felmerült, hogy ezt a darabot inkább készen vásárolták, mintsem kifejezetten a királyné számára készítették volna.⁵¹ Mariah Proctor-Tiffany felve-ti azt is, hogy ha Erzsébet királyné nem ajándékba kapta, hanem megrendelte volna az oltárt, akkor sem kizárt, hogy sógornőjét, Klemenciát kérte fel, hogy vá-lassza ki számára, ill. segítsen az ügylet lebonyolításában.⁵² Az oltárral kapcsola-tos datálási problémák, valamint az a körülmény, hogy nem tudjuk, Erzsébet mi-kor jutott a tárgy birtokába, majd pontosan mikor adományozta az ötvösművet a

⁴⁶ Kovács, Éva: *L'âge d'or de l'orfèvre parisienne au temps des princes de Valois*. Budapest – Dijon, 2004. 68.

⁴⁷ Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval partron*, 209.

⁴⁸ „114. Item, un entablement, ouquel a Nostre Dame et deux anges, à tableaux esmailiés d'armes” Douët-d'Arcq, Louis (éd.): *Inventaire et vente après décès des biens de la reine Clémence de Hongrie, veuve de Louis le Hutin, 1328*. In: Douët-d'Arcq, Louis (éd.): *Nouveau recueil de comptes de l'argenterie des rois de France*. Paris, 1874. 52. Az inventáriumból szár-mazó idézeteket Gál András fordította, segítségét ezúton is köszönöm.

⁴⁹ Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval partron*, 209. Heidi J. Hornik is elfogadja ezt a nézetet. Hornik, Heidi J.: *A queen's gift*. In: Kruschwitz, Robert B. (ed.): *Monasticism old and new*. Waco 2010. 61.

⁵⁰ Az oltáron Szűz Mária életével kapcsolatos képek láthatóak: az angyali üdvözlés, látogatást Er-zsébetnél, a születés, a pásztorok üdvözlése, a három királyok hódolata, Jézus bemutatása a Templomban és a menekülés Egyiptomba. Zenélő angyalok vannak az oltár csúcsánál lévő há-romszögben, valamint Szent Jakab, Szent Bertalan, Péter, Pál, Fülöp, Tádé, Simon és Máté, ta-lán az idősebb Jakab, valamint Tamás apostolok láthatóak. (Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval partron*, 209; Freeman: *A shrine for a queen*. 336.)

⁵¹ Proctor-Tiffany, Mariah: „Transported as a Rare Object of Distinction”: *Gift giving in the inventory and testament of Clémence of Hungary, queen of France*. című, a Gesta c. folyóiratban megjelenés előtt álló cikkének kézírata, ezúton is köszönöm, hogy a rendelkezésemre bocsátotta.

⁵² Proctor-Tiffany, Mariah, kézirat.

klarisszáknak, igen megnehezítik e kérdések eldöntését, valamint Klemencia királyné közvetítői szerepe is csak az Erzsébet 1320-as trónralépése és Klemencia 1328. évi elhunytá közti időszakban jöhet szóba. Az özvegy francia királyné végrendeletében⁵³ sem hagyott semmit Erzsébetre, mint ahogy fivérére sem.

KLEMENCIA REPREZENTÁCIÓJA

Klemencia nem csak a nevében használt „Magyarországi” jelzővel utalt származására, hanem tárgyi reprezentációjában, sőt pecséthasználatában is. Egy 1317. augusztus 17-én kelt oklevélen, amelyben a vincennes-i kastélyért cserébe Fülöp király a párizsi Temple-t adományozta a királynénak, fennmaradt Klemencia pecsétje. A piros viaszpecsét feliratában (s[igillum] clemencie dei g[racia regina francie et n[avarre]) nem szerepel a „Magyarországi” jelző, de a pecsétképen utal rá. A királynét álló helyzetben, szemből, koronásan, mókuszprémes díszruhában és palástban, jobb kezében liliomos jogarral ábrázolja, a jobbján gótikus fülkében a francia címerpajzs, a bal oldalán a magyar címerpajzs látható.⁵⁴ Maria Proctor-Tiffany is hasonlóan írja le a pecsétet és a kék sávban arany liliomokat ő is francia címernek gondolja.⁵⁵

Bertényi Iván szerint a királyné bátyjával azonos címert használt, de két önálló pajzson. A kék címerpajzson arany liliomokkal hintett, pajzsfőjében a Capetinek fiatalabb ágához való tartozást jelölő tornagallért szerepeltető⁵⁶ címer az Anjoukra, a vágásos pajzs pedig Magyarországra utal.⁵⁷ Az ellenpecséten Klemencia is közös címerpajzson tünteti fel a két jelképet.⁵⁸ Ezzel kapcsolatban érdekes, hogy míg a magyarországi Anjou uralkodók osztott címerpajzsán a heraldikai baloldatra az Anjou-liliomok kerülnek, a heraldikai jobb oldalra pedig az Árpádok vágásai, addig Klemencia pecsétjén a vágásos pajzs a heraldikai bal. Ez a pajzs Magyarország mellett egyben Klemencia Árpád-házi származására is utalhat.

⁵³ Huffelman: *Clemenza von Ungarn*, 65–68; Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval partron*, 210–214.

⁵⁴ <http://medieval.library.nd.edu/seals/roy/d158.shtml> (Letöltés ideje: 2012. 09. 03. A University of Notre Dame Medieval Institute honlapja.)

⁵⁵ Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval partron*, 5, 105.

⁵⁶ Bertényi Iván: *A magyarországi Anjouk főbb címerváltozatai*. In: Kerny Teréz – Smohay András: Károly Róbert és Székesfehérvár. Székesfehérvár, 2011. 49.

⁵⁷ Bertényi: *A magyarországi Anjouk*, 52.

⁵⁸ Bertényi: *A magyarországi Anjouk*, 54., 22. jegyz.

Klemencia holtában is hangsúlyozta magyar származását; ránk maradt síremléke⁵⁹ is ezt tükrözi, amelynek sírfelirata szerint: „Itt nyugszik boldog emlékeztű Magyarországi Klemencia úrnő, egykor Franciaország és Navarra királynéja, Szép Fülöp király fiának, Lajos királynak felesége és Magyarország fenséges királyának a lánya, aki a párizsi Temple-ben hunyt el 1328. október 13-án. Imádkozzatok Istenhez a lelkéért.”⁶⁰

Klemencia személyes tárgyai között is számos olyat találunk, amely Magyarországra, magyar gyökereire enged következtetni, ezek egy része szintén szolgálhatott reprezentációs célt, de egy részük Klemencia legbensőségebb környezetében jelent meg. Ezekről a tárgyakról a királyné hagyatéki leltára szolgáltat számunkra értékes adatokat. Klemencia elhunytá után öt nappal, október 18-án megkezdték összegyűjtött javainak összeírását a végrendelet végrehajtóinak jelenlétében. A királyt Jean Billouart és Pierre de Essars képviselte. Négy napot vett igénybe az ékszerek összeírása, az értébecsléshez a korszak legismertebb aranyműveseit kérték fel. Az inventárium 748 tárgycsoportot ír le, mindnél megadva a tárgyak leírását, értéküket és a későbbi tulajdonosok nevét.⁶¹

⁵⁹ Klemencia előrelátóan gondoskodott a temetéséről, úgy rendelkezett, hogy amennyiben halála Provence-ban következik be, akkor a testét osztatlanul Aix-ban a Notre Dame de Nazareth klostorban temessék el, ellenkező esetben Párizsban a domonkos templomban temessék el, de a szívét Aix-ben helyezték örök nyugalomra. Egy kereszt alakú kápolnát akart építtetni sírja fölé, hasonlóan felmenője, Anjou Károly király sírjához. A királyné gondolt a költségekre is, 2000 livre-t rendelt erre a célra, amennyiben a nevezett összeg nem lenne elegendő, akkor a legszükségesebbeket még ki kell fizetni, ha marad belőle, akkor a templom feltartására kell fordítani. A szívének eltemetésekor 50 livre-t kell az alamizsnaosztójától a szegényeknek átvenni és 400 livre-t viasz ajándékozására. A temetésre a domonkosoknál került sor. 27 évvel Klemencia halála után unokaöccse, Humbert úgy döntött, hogy a domonkos templom kórusában, Klemencia királyné mellett akar nyugodni. Vallboyans még látta a sírját 1711-ben. Huffelman: *Clemenza von Ungarn*, 77–80. Ezt követően valamikor sírja átkerült Saint Denis-be férje és a többi francia király és királyné síremléke közé. A francia forradalom idején a nép haragja a királyok emlékét is el akarta törölni; összetörték a síremlékeket és a koporsókból a királyok csontjait kidobálták, és később a bazilika mellett egy sírgödörbe dobálták, amit „cimetière des Valois”-nak neveztek el. A maradványok később az 1795-ben megalakult Musée des Monuments Français-ba kerültek. XVIII. Lajos helyre akarta állítani ősei sírját, így a maradványok visszakerültek Saint Denis-be. A sírok helyreállítását 1847 és 1867 között Violet le Duc végezte el régi rajzok és metszetek segítségével. Ekkor állították helyre Klemencia síremlékét is, ami szintén erősen megrongálódott. Oberschall Magda: *Magyar és magyar vonatkozású művészeti emlékek Párizsban. I. Magyar Művészet VII.* (1931) 164.

⁶⁰ „Cy gist de bonne mémoire Madame Clemence de Hongrie jadis royne de France et de Navarre, fame du roi Loys fils du roy Philippe le Bel et fui fille de haut, prince le roi de Hongrie, laquelle trépassa au Temple à Paris XIII jour en octobre, l’an de grace M. CCC. XXVIII: Priez dieu pour l’ame” Huffelman: *Clemenza von Ungarn*, 78.

⁶¹ Douët-d’Arcq: *Inventaire*, 37; Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval Partron*, 23–28; Huffelman: *Clemenza von Ungarn*, 68–78.

A királyné ruházata az udvari reprezentáció része volt, darabjai üzeneteket hordoztak. Ilyen volt az az „A” betűt formázó, zománcozott kapocs is, amit Franciaország és Magyarország címere díszített.⁶² A királynénak több másik, betű formájú kapocs is volt a tulajdonában, például egy „B”-t⁶³ és egy „M”-et⁶⁴ formázó. Az M egyaránt utalhatott Szűz Máriára és Klemencia nagyanyjára, Árpád-házi Máriára, esetleges korábbi tulajdonosára is. A B pedig talán a Beatrix névre, melyet többen is viseltek Klemencia családjában, például nővére is.⁶⁵ A királynénak volt egy öve⁶⁶ és egy felsőöve⁶⁷ ugyancsak Magyarország címerpajzsával díszítve.

Szintén reprezentációs céllal készülhetett az az ezüsttel szegélyezett, bíbor-színű velúrral borított nyereg is, melyet Puglia és Magyarország zománcozott címere ékesített.⁶⁸ Ez volt nyergei közül a legdíszesebb, s talán dél-itáliai rokonai valamelyikétől kaphatta ajándékba,⁶⁹ de lehetett örökség is. A királyné birtokában volt 12 aranyozott ezüst serleg, alján Franciaország és Magyarország színeivel zománcozva,⁷⁰ és az inventárium ezen a készleten kívül említ még egy hasonló serleget.⁷¹

Egyes tárgyai nem a nyilvános reprezentációt szolgálták; ilyen volt az az ágytakaró, ágymennyezet és fejtámlatakaró, melyeknek alapszövetét delfinek ékesítették, szegélyein pedig Magyarország címere volt látható.⁷² A delfin a vienne-i dauphin szimbóluma volt, így nővérére, Beatrixra és Beatrix férjére, Jánosra utalhatott,⁷³ a magyar címer miatt pedig valószínűsíthető, hogy a nővérétől kapta ajándékba. Klemencia baldachinos ágyáról, amelynek mennyezetén szintén Magyarország címere állott, az inventáriumban megemlíti, hogy az úrnő úgy ren-

⁶² „34. Item, un A esmailié de France et de Hongrie, présié 60 par.; vendu au Roy et livré comme dessus.” Douët-d’Arcq: *Inventaire*, 43.

⁶³ „33. Item, un fermaillet en guise d’ un B, et y A un Saint Johan” Douët-d’Arcq: *Inventaire*, 43.

⁶⁴ „26. Item, un autre, en guise d’une M, où il a un ruby parmi et autre menue perrie” Douët-d’Arcq: *Inventaire*, 43.

⁶⁵ Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval patron*, 68–69; Huffelman: *Clemenza von Ungarn*, 69.

⁶⁶ „390. Item, une ceinture des armes de Hongrie” Douët-d’Arcq: *Inventaire*, 80.

⁶⁷ „391. Item, une surceinte des armes de Hongrie” Douët-d’Arcq: *Inventaire*, 80.

⁶⁸ „467. Une sambue, à tout le lorain, garnie d’argent, donc la sambue est de veluau violet, et sont les escuex d’argent esmailié de Puille et de Hongrie.” Douët-d’Arcq: *Inventaire*, 85.

⁶⁹ Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval Patron*, 104.

⁷⁰ „102. Item, 12 hanaps d’argent dorez, plains, à esmaus ou fonz de France et de Hongrie, dont les 10 vindrent de chiés les Bardes et le 2 de l’Eschançonnerie” Douët-d’Arcq: *Inventaire*, 50–51.

⁷¹ „117. Item, un godet à un esmail ou fons, de France et de Hongrie” Douët-d’Arcq: *Inventaire*, 52.

⁷² „332. Item, une coute poincte dont le fons est de samit semé de dalphins, et la bourdeure des armes de Hongrie” Douët-d’Arcq: *Inventaire*, 75.

⁷³ Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval patron*, 86.

delkezett, hogy a sírjára kell borítani a temetés után.⁷⁴ Ezzel halála után az ágy a nyilvános reprezentáció elemévé vált, s a királyné nem csak a sírfeliratában megjelenő Magyarországi jelzővel, hanem e szimbólummal is jelezni kívánta magyarországi és Árpád-házi gyökereit.

A királyné pipereszereihez tartozott egy köpenyeges szarvas Franciaország és Magyarország címerével és egy tükörrel,⁷⁵ valamint két ládikája is volt hasonló díszítéssel, az egyik egy kisméretű aranyozott ezüstdíszládikó, rajta Magyarország címere mellett Franciaország és Anglia címere,⁷⁶ a másik egy rézzel szegélyezett darab Franciaország és Magyarország színeivel festve.⁷⁷ Az Anglia címérével díszített ládikóval kapcsolatban felmerült, hogy eredetileg Klemencia sógornőjének, Franciaországi Izabella angol királynénak a tulajdona lehetett, és az ő ajándékaként kerülhetett Klemenciához. Eredendően talán csak Franciaország és Anglia címere szerepelt rajta, s a magyar címer utólag kerülhetett rá.⁷⁸

Ide tartoztak vallási tárgyai is, mint például egy Szent János ábrázolás, amely egy Magyarország zománcozott címerével díszített *entablement*-ben állt,⁷⁹ amelyet végrendeletében Madame d'Arley-nak hagyományozott.

Klemencia tulajdonában négy kereszt volt, ezek közül a legértékesebb és legnagyobb az a példány, amelyen négy címerpajzs volt látható Franciaország és Magyarország színeiben.⁸⁰ Egyedül ezen volt corpus is.⁸¹ Volt egy elefántcsontból készült Szent István szobra,⁸² de részletesebb leírás nélkül nem tudhatjuk, hogy ez az első vértanú, vagy Szent István király szobra volt-e. Mariah Proctor-Tiffany mindenestre I. István szobrának tartja, és – a szintén az inventáriumban szereplő – Toulouse-i Szent Lajos szoborral együtt a dinasztikus szentkultusz jelének tekinti.⁸³

⁷⁴ „317. Item, un ciel d'une salle de marramas, à une bordeure de marramas, armez de Hongrie, ballié à messire Nicole, pour ballier à metre sur la tombe Madame. Non geté.” Douët-d'Arcq: *Inventaire*, 73.

⁷⁵ „118. Item, un cerf enmantelé esmallié de France et de Hongrie, et un mirouer” Douët-d'Arcq: *Inventaire*, 53.

⁷⁶ „57. Item, un petit eserin d'argent doré esmallié des armes de France et de Angleterre et de Hongrie” Douët-d'Arcq: *Inventaire*, 46.

⁷⁷ „85. Item, un escrinet paint de France et de Hongrie” Douët-d'Arcq: *Inventaire*, 48.

⁷⁸ Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval patron*, 105.

⁷⁹ „87. Item, un ymage de saint Jehan à un entablement esmallié de Hongrie” Douët-d'Arcq: *Inventaire*, 49.

⁸⁰ „116 Item, une crois à un crucefix, assis sur un entablement à quatre escus de France et de Hongrie” Douët-d'Arcq: *Inventaire*, 52.

⁸¹ Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval Patron*, 81.

⁸² „416. Item, un saint Estienne d'yvoire” Douët-d'Arcq: *Inventaire*, 81.

⁸³ Proctor-Tiffany: *Portrait of a medieval patron*, 107–108.

A címerek a leltárban szereplő tárgyakon is hasonlóak lehettek, mint a pecséten, a franciaként említett címer azúrkék mező arany liliomokkal, a magyar pedig az Árpádok ezüst és vörös sávjaival. Itt azonban nem tudjuk, hogy az inventárium összeállítói által franciaként leírt címereken egyes esetekben szerepelt-e a királynéi pecséthez hasonlóan az Anjou-házra utaló tornagallér.

Mind Klemencia személyét, mind az inventáriumát számos egyéb szempontból is szeretném majd vizsgálni a későbbiekben, mert rendkívül izgalmas mind a magyar, mind pedig a francia történelem szempontjából. Klemencia szerepfelfogása, reprezentációja és adományozási gyakorlata kimutathatóan hatott a későbbi 14. századi özvegy francia királynékéra, a hagyatékából 14 könyvet megvásárló sógornőjére⁸⁴ Jeanne d'Évreux⁸⁵-re, IV. Károly özvegyére és az ő személyén keresztül a Jeanne-t példaképének tekintő⁸⁶ Navarrai Blankára, VI. Fülöp özvegyére.⁸⁷ A királyné végrendelete és annak inventárium a magyar vonatkozású tárgyakon túl is értékes forrása a 14. századi anyagi kultúrának, a középkori magyar királynéi reprezentáció-történet szempontjából is nagy fontosságú, hiszen hasonló részletességű korabeli magyarországi forrással nem rendelkezünk.

⁸⁴ Holladay, Joan A.: *Fourteenth-century french queens as collectors and readers of books: Jeanne d'Évreux and her contemporaries* Journal of Medieval History 32. (2006) 70–71.

⁸⁵ Holladay: *Fourteenth-century french queens*, 83–86.

⁸⁶ Marguerite Keane: *Most beautiful and next best: value in the collection of a medieval queen* Journal of Medieval History 34. (2008.) 364.

⁸⁷ Keane: *Most beautiful and next best*, 360–373.

E. KOVÁCS PÉTER

KÉT BARÁT A „GÄSSLEINBAN.”

ZSIGMOND CSÁSZÁR ÉS VIII. AMÉDÉE DE SAVOIE HERCEG KAPCSOLATA (1410–1416)

A két ország közti földrajzi távolság ellenére Zsigmond király és VIII. Amadeo szavojai herceg 1410 és 1437 között intenzív diplomácia kapcsolatokat ápol. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a szokásjog értelmében a szavojai területek hűbérurának a német-római császár számított. Zsigmond ezt mindig éreztette és első itáliai útja alkalmából (1411–1414) személyesen is ellátogatott a tartományba, majd újabb utazása alkalmából 1416-ban VIII. Amadeót Chambéryben már hercegi rangra emelte. Szavoja és Magyarország között kétoldalú, és jól követhető diplomáciai kapcsolatot lehet felrajzolni, számos követséget ismerünk mindkét részről. Zsigmond második itáliai tartózkodása (1431–1433) idején ugyan nem találkoztak, de a Milánó és Firenze közti háború miatt állandó levelezésben álltak. Az *Archivio di Stato di Torino* iratanyagának átvizsgálása után számos új dokumentumot találhatunk a két uralkodó kapcsolatára.

BEVEZETŐ

A Szavoja és Magyarország közti jelentős földrajzi távolság ellenére a 15. század első harmadában meglepően intenzív politikai kapcsolatokról számolhatunk be.¹ Ennek kizárólag egyetlen oka volt: Magyarország királyát, Luxemburgi Zsigmondot, 1410-ben a német-római birodalom első emberének választották és ezért Szavoja urának – mint a birodalom fennhatósága alá tartozó terület első emberének – elemi érdeke volt a jó kapcsolat kialakítása. A legvilágosabban ezt egy 1310-es császári oklevél (VII. Henrik) fogalmazta meg: a tartomány grófja a birodalom vazalusa.² Zsigmond 1414-ben személyesen is meglátogatta Szavoját, igaz ennek csak az Itáliában fekvő birtokait, valamint néhány napra a svájci területeket is.

A 15. század elején a mai Piemont területét három dinasztia feje ellenőrizte: a szavojai gróf, a monferratói örgróf és a saluzzói gróf. Közülük az első család a mai Franciaország területén is jelentős földeket birtokolt.³ Ekkorra már a szavojai tartományban lassan kikristályosodott a kétközpontúság: Piemontban Torinó,

¹ A címben Zsigmond és VIII. Amédée de Savoie esetében az életükben elért „legmagasabb” világi rangjukat adom meg.

² Tabacco, Giovanni: *Lo stato Sabaudio nel Sacro Romano Imperio*. Torino, 1939. 20–23.

³ Barbaro, Alessandro: *The feudal principalities: the west (Monferrato, Saluzzo, Savoy and Savoy-Acaia)*. The Italian Renaissance State. Edited by Andrea Gamberini and Isabella Lazzarini. Cambridge, 2012. 177–196, 177.

míg Szavojában Chambéry jelentette a centrumot.⁴ Biztos vagyok benne, hogy VIII. Amédée de Savoie grófot az új német király nem nagyon érdekelte és jogosan gondolhatta: soha nem fog személyesen Zsigmonddal találkozni, legfeljebb követeit küldi el, hogy régi kiváltságait megerősíttesse.⁵ Két dologgal azonban nem számolt. A király hallatlan politikai ambíciójával és azzal, hogy Zsigmond mániákus utazónak számított.

A két uralkodó közel negyvenéves politikai kapcsolatát három jól elkülöníthető szakaszra lehet felosztani (1410–1416, 1416–1431, 1431–1437). Tanulmányomban a két uralkodó kapcsolatának csak az első szakaszát tárgyalom, terjedelmi okok miatt.⁶ Az 1410–1416 közötti éveket alapvetően meghatározta, hogy Zsigmond 1412 végétől már Itáliában tartózkodott és 1414 tavaszától gyakorlatilag rendszeres kapcsolatban álltak egymással, hiszen a király a mai Olaszország, Svájc és Franciaország területére eső egykori szavojai grófságot többször is meglátogatta, és miután elhagyta a tartományt, továbbra is szoros politikai kapcsolatban maradtak. VIII. Amédée de Savoie követi természetesen ott voltak 1414. november 8-án Aachenben, amikor Zsigmondot német királlyá koronázták.⁷ Francesco Cognasso szerint VIII. Amédée talán már ekkor arra gondolt, hogy megszerzi a hercegi címet.⁸ A gróf emberei Konstanzból sem hiányozhattak.⁹ Amédée is el akart utazni a zsinat városába. 1415-ben Guillaume Rigaud követ azt a feladatot kapta, hogy készítse elő Szavoja urának az útját és a szállását.¹⁰ (Végül a gróf nem ment el Konstanzba, a zsinaton Humbert le Bâtard képviselte.)¹¹ VIII. Amédée de Savoie nem kis költséget és türelmet kívánó vezetőként 1416. február 19-e után Chambéryben megnyugodva dőlhetett hátra a trónusán,

⁴ Nada Patrone, Anna Maria: *Il medioevo in Piemonte*. Torino, 1986. 86.

⁵ VIII. Amédée de Savoie gróf olasz neve VIII. Amadeo di Savoia. A tanulmányban a francia változatot használom.

⁶ A tanulmány egy nagyobb munka (Zsigmond itáliai politikája 1410–1437) része. A másik két fejezetet ebben a könyvben fog megjeleníteni.

⁷ Pibiri, Eva: *En voyage pour Monseigneur. Ambassadeurs, officiers et messagers à la cour de Savoie (XIVe–XVe siècle)*. Lausanne, 2011. (Mémoires et documents publiés par la société d'histoire de la Suisse Romande, Quatrième série, Tome XI.) 58 Valamint: Kerler, Dietrich (Hrsg.): *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund. VII. Erste Abtheilung. 1410–1420*. München, 1878. 170. sz., 1414. nov. 8. után. Az aacheni koronázáson résztvevők jegyzéke. A szövegből kiderül, hogy II. Teodoro Paleologo di Monferrato fia Giangiacomo is ott volt a koronázáson.

⁸ Cognasso, Francesco: *Amadeo VIII. I. (1383–1451)*. Torino, 1930. 206.

⁹ Pibiri: *En voyage*, 64.

¹⁰ Archivio di Stato di Torino, Sezione Riunite. Camerale Savoia. Conti della tesoreria generale. (A továbbiakban: AST, SR.) Inventario 16. Reg. 60. 210r–v.

¹¹ Riedmatten, Adrien De: *Humbert le Bâtard. Un prince aux marches de la Savoie*. Lausanne, 2004. (Cahiers Lausannois d'Histoire Médiévale, 35.) 22.

hiszen az előző nap még grófként sürgölődhetett Zsigmond körül, de tizenkilencedikén este már herceggént térhetett nyugovóra.

A KEZDETI ÉVEK (1412)

Jó két évet kellett várni arra, hogy VIII. Amédée és Zsigmond kapcsolatba kerüljenek egymással. Azt gondolom 1412-ben már tudták, hogy az új német király Itáliába készül, és ezért a hagyományoknak megfelelően a gróf azért küldte el követeit Zsigmondhoz, hogy megerősítsék régi kiváltságaikat, hiszen a középkori joggyakorlat alfája és ómegája, hogy ha új az uralkodó, akkor a jogbiztosító okleveleket a lehetőség szerint minél hamarabb meg kell újítani. A szavojai követjárás 1412-es intenzitása arra utal, hogy a gróf és Louis de Savoie-Achaïe herceg az „utolsó pillanatban” döntöttek úgy, hogy még mielőtt Zsigmond Itália földjére lép, elvégzik a kötelező feladatot: a privilégiumok megerősítését.¹² Az első – általam ismert – oklevélben Zsigmond visszavonta valamennyi, korábban a birodalmi vikáriusok által a klerikusoknak adott, az egyházi ügyekre vonatkozó fellebbezési és bíraskodási jogait, hasonlóan, ahogy ezt IV. Károly császár is tette.¹³ A király még Diósgyőrben VIII. Amédée lányának, Blanka genfi grófnőnek is megerősítette valamennyi kiváltságlevelét, elsősorban azokat, amelyek a genfi grófságra vonatkoztak, de különösképpen IV. Károly császár egyik privilégiumát (1358. május 5.).¹⁴ A tendencia tovább folytatódott. Zsigmond május 21-én Louis de Savoie-Achaïe fiát (Louis-t) familiárisának fogadta, őt magát pedig tanácsosává nevezte ki. A herceg követe ekkor Pietro Beyano di Savigliano volt.¹⁵ Louis de Savoie-Achaïe diplomatái, Ottobono di Belluno di Valentia (*utriusque iuris doctor*) és Pietro Beyano di Savigliano (*scutifer*) június végén még Budán

¹² Louis de Savoie-Achaïe olasz neve Ludovico di Savoia-Acaja. A tanulmányban a francia változatot használom.

¹³ Archivio di Stato di Torino, Sezione Corte. (Továbbiakban: AST, SC.) Inventario 116. Diplomi imperiali. Mazzo 8/1. No. 1., 1412. máj. 5., Diósgyőr. Zsigmond oklevele. Regesztája: *Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410–1437)*. Verzeichnet von Wilhelm Altmann. I–II. Innsbruck, 1896–1900. (a továbbiakban: RI. XI.) 220. sz., Zsigmond célját, hogy Szavojában egyházi ügyekben visszavegye a császári jogokat, jól mutatja egy másik oklevele is. RI. XI. 388. sz., 1412. dec. 20., Savorgnano mellett a táborban. Ebben megtiltotta VIII. Amédée de Savoie grófnak, hogy a torinói, a lausanne-i, a genfi és a sioni püspökök a birodalom helyett a mindenkor szavojai grófoknak, mint birodalmi vikáriusoknak hódoljanak. A szavojai püspököknek hozzá kell folyamodniuk.

¹⁴ RI. XI. 219. sz., 1412. máj. 5., Diósgyőr. Zsigmond oklevele.

¹⁵ RI. XI. 229. sz., 1412. máj. 21., Buda. Zsigmond oklevele. Valamint: RI. XI. 246. sz., 1412. máj. 30., Buda. Zsigmond oklevele. 1412. május 21-i adat szerint Pietro Beyano di Saviglianot a király a magyar fővárosban familiárisává fogadta. RI. XI. 230. sz., 1412. máj. 21., Buda. Zsigmond oklevele.

tartózkodtak.¹⁶ VIII. Amédée is elégedett lehetett, hiszen Zsigmond május hónap utolsó napján hűbéresként beiktatta grófságába és valamennyi privilégiumát megerősítette.¹⁷ Úgy tűnik, a gróf követei, Gaspard de Montmayeur marsall, és Jean de Beaufort tanácsos, kancellár és jogi doktor, hasonlóan Louis de Savoie-Achaïe herceg diplomatáihoz, szintén nem utaztak vissza, hanem július elejéig Magyarországon maradtak.¹⁸

Júliusban további adományokról tudunk. Louis de Savoie-Achaïe engedélyt kapott a torinói egyetem megalapítására és megerősítették valamennyi kiváltságát.¹⁹ Ezek után Zsigmond még ráruházta a piemonti birodalmi vikáriusi címet, továbbá őt, és férfiági leszármazottait, *comes palatinus*nak is kinevezte.²⁰ VIII. Amédée sem panaszkodhatott. Július második napján Zsigmond újból megerősítette kiváltságait, és egy jó hét elteltével birodalmi vikáriusnak is kinevezte Lombardiába, de azzal a kitétellel, hogy nem csorbíthatja Brunoro della Scala birodalmi vikárius jogait Veronában és Vicenzában.²¹

AZ ELSŐ SZAVOJAI ÚT (1414)

Zsigmond érdekes helyzetben érkezett a tartományba. VIII. Amédée de Savoie ügyesen használta ki a Viscontiak belső viszályát (Giovanni Maria és Filippo Maria), valamint a lombard városállam ideiglenes meggyengülését. Louis de Savoie-Achaïe herceggel és II. Teodoro Paleologo örgróffal együtt léptek fel a

¹⁶ Azért írtam, hogy július végén még Budán voltak, mert nem gondolom, hogy május 21-e után ilyen gyorsan vissza tudtak volna érni Budára. A két diplomata július 1-én (már vagy) még bizonyosan Budán volt. RI. XI. 258. sz., 1412. júl. 1., Buda. Zsigmond oklevele. Valamint: AST, SC. Inventario 116. Diplomi imperiali. Mazzo 8/1. 4. sz, 1412. júl. 1., Buda. Zsigmond oklevele.

¹⁷ RI. XI. 1. 247. sz., 1412. máj. 31., Buda. Zsigmond oklevele.

¹⁸ A május utolsó napján kiadott oklevélben (1412. máj. 31., Buda) megemlíti nevüket. RI. XI. 247. sz., 1412. máj. 31., Buda. Zsigmond oklevele. Július elején is Budán vannak. AST, SC. Diplomi imperiali. Mazzo 8/1. No. 5., 1412. júl. 2. Buda. Zsigmond oklevele. Egy 1412 szeptemberi bejegyzésből kiderül, hogy a két szavojai követ bizonyos privilégiumok kiállítása okán Rápolti Jánosnak fizetett. A szövegben Iohannes Rapolt de Herdebel áll. (Nem tudtam azonosítani.) AST, SR. Inventario 16. Reg. 57. 118r–119v. 1412. szept. 22., Morges.

¹⁹ RI. XI. 258. sz., 1412. júl. 1. Buda. Zsigmond oklevele. Az egyetem alapítására: Soffietti, Isidoro: *La fondazione dell'Università di Torino: la bolla di Benedetto XIII, antipapa*. Alma felix universitas studii Tauriensis. Lo studio generale dalle origini al primo Cinquecento. A cura di Irma Naso. Torino, 2004. 3–18. 14. AST, SC. Inventario 116. Diplomi imperiali. Mazzo 8/1. No. 4. 1412. júl. 1., Buda. Zsigmond oklevele.

²⁰ RI. XI. 260. sz., 1412. júl. 1., Buda. Zsigmond oklevele. Valamint: AST, SC. Inventario 116. Diplomi imperiali. Mazzo 8/1. No. 2–3., 1412. júl. 1., Buda. Zsigmond oklevelei.

²¹ AST, SC. Inventario 116. Diplomi imperiali. Mazzo 8/1. No. 5., 1412. júl. 2., Buda. Zsigmond oklevele. Valamint: RI. XI. 269. sz., 1412. júl. 10., Buda. Zsigmond oklevele.

Viscontiakkal szemben.²² Bizonyos jelek arra utalnak, hogy Zsigmond a szavojai követjárások után úgy határozott, felkeresi a tartományt. Louis de Savoie-Achaïe már 1412 augusztusában azt írta embereinek, hogy diplomatái, akiket Zsigmondhoz küldött, azt jelentették, a király úgy döntött, hogy hatalmas csapattal jön erre a területre. Ezért meg is parancsolja, nem vihetnek ki élelmiszert a „határon” túlra, csak az ő engedélyével, hogy Zsigmond embereit el tudják látni.²³ Szavójában biztosan tudták, a magyar csapatok már Friuliban harcolnak és azzal is tisztában lehettek, hogy Zsigmond hamarosan megjelenik Itáliában. Egy bejegyzésből az is kiderül, hogy VIII. Amédée embere Pierre de Conflans (*secretarius et thesaurarius querrarum*) 1414. január 30-án és május elsején urától már arra kapott megbízást, hogy katonákat küldjön, akik majd Zsigmondot kísérik az „ultramontán” területen.²⁴ A szavojai hivatalnok ezt természetesen meg is tette.²⁵ Miután a király megérkezett, a piemonti és a szavojai grófok és hercegek követei azonnal megjelentek az uralkodónál. Túl a kötelező tiszteletadáson, legfontosabb céljuk nem is lehetett más, mint a régi kiváltságok megerősítése és újak szerzése.

A király Piacenza elhagyása után – egyelőre majdnem ismeretlen útvonalon – Genovába szeretett volna bevonulni.²⁶ Novi Ligure,²⁷ Serravalle in Scrivia²⁸ és Gavi²⁹ városkákat érintve haladt, majd hirtelen északnak fordult. Zsigmond azért akart Genovában a dózsével tárgyalni, hogy szövetséget kössenek Milánó ellen.³⁰ Erre már nem kerülhetett sor, mivel ez a két város Zsigmond akarata ellenére már ligát kötött, és ez volt a döntő oka, hogy az uralkodó nem vonulhatott be Genovába, ahol valójában azt is szeretne volna elérni, hogy a város visszatérjen a német-római birodalom fennhatósága alá, mint ez a luxemburgi családból szár-

²² Cognasso, Francesco: *I Savoia nella politica europea*. Milano, 1941. 28–34.

²³ Gabotto, Ferdinando: *Documenti inediti sulla storia del Piemonte al tempo degli ultimi principi di Acaia. (1383–1418)*. Torino, 1897. (Miscellanea di storia italiana. Terza serie. Tomo III. (XXXIV della raccolta)) 113–364. (CCCXXIII. sz.) 1412. aug. 22., Carignano. Louis de Savoie-Achaïe oklevele előkelőihez.

²⁴ AST, SR. Inventario 16. Reg. 60. 171r, 1414. jan. 30., Chambéry. Valamint: AST, SR. Inventario 16. Reg. 60. 171r–v, 1414. máj. 1., Chambéry.

²⁵ AST, SR. Inventario 16. Reg. 60. 171v–172r, 1414. jún. 14. és 18., Ivrea.

²⁶ Piacenza után Zsigmondnak egyelőre „nyoma veszett.” Minden bizonnyal Voghera és Tortona irányába haladt Genova felé, de sajnos az említett városokban sem a levéltárakban, sem pedig a szakirodalomban semmilyen adatot nem találtam erre az útvonalra.

²⁷ Varese, Da Carlo: *Storia della Repubblica di Genova*. Tomo III. Genova, 1836. 177.

²⁸ Engel Pál – C. Tóth Norbert: *Itineraria regum et reginarum (1382–1438) Itineraria Sigismundi regis imperatorisque (1382–1437), Mariae (1382–1395) et Barbarae (1405–1438) reginarum consortium eiusdem, necnon Elizabeth reginae (1382–1386), relictæ Ludovici I regis*. Budapest, 2005. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.) 97.

²⁹ Georgii et Johannis Stellae: *Annales Genuenses*. A cura di Giovanna Petti Balbi. Bologna, 1975. (Rerum Italicarum Scriptores, XVII. 2.) 317.

³⁰ Uo.

mazó VII. Henrik császár (1274–1313) idején volt.³¹ Érdeemesnek tartom megjegyezni, hogy Zsigmond dédnagyapját 1310-ben V. Amédée de Savoie gróf ugyanolyan szorgalommal és lelkesedéssel kísérte Svájcban, Szavojában és Piemontban, mint a német királyt 1414-ben VIII. Amédée de Savoie.³² Egy korabeli vers is megemlékezik arról, hogy Serravallében Zsigmond tárgyalásokat folytatott, ahová Nápolyi László, a pápa, a monferrátói örgróf, a genovai, a velencei és firenzei követek mellett, a szavojai gróf diplomatái is megjelentek.³³ Erről a találkozásról semmilyen más adatot nem ismerek, ezért elképzelhető, hogy Bonamente Aliprandi rosszul emlékezett.³⁴ A résztvevők névsora arra utal, hogy feltehetőleg Nápolyi László ügyében tárgyalhattak.³⁵

Zsigmond a következő útvonalon érte és hagyta el Szavoját 1414-ben:³⁶

?	Novi (Ligure) ³⁷
március 13. – március 15.	Serravalle (in Scrivia) ³⁸
?	Gavi ³⁹
március 24. – április 2.	Acqui (Terme) ⁴⁰ (A)
április 9.	Nizza Monferrato (M)
április 19. – május 1.	Asti ⁴¹ (M)
május 8. – május 12.	Pontestura ⁴² (M)

³¹ Biorci, Guido: *Antichità e prerogative d'Acqui-Staziella*. Tomo secondo. Tortona, 1818. 80–81. VII. Henrik politikai terveire: Heidemann, Malte: *Heinrich VII. (1308–1313). Kaiseridee im Spannungsfeld von staufischer Universalherrschaft und frühneuzeitlicher Partikularautonomie*. Warendorf, 2008.

³² Tabacco: *Lo stato*, 17.

³³ *Breve Chronicon di Antonio Nerli*. In Appendice: “Aliprandina “o” Cronica de Mantua” (dalle origini della Città fino all’anno 1414) di Bonamente Aliprandi. A cura di Orsini Begani. Città di Castello, 1910. (Rerum Italicarum Scriptores 24/13.) 179.

³⁴ Nápolyi Lászlóról a mai napig csak egy monográfia készült. Szerzője nem említi Serravallét. Cotulo, Alessandro: *Re Ladislao d’Angiò-Durazzo*. Vol. I–II. Milano, 1936. A német irodalomban sem találtam erre utalást. Hoensch: *Kaiser Sigmund, 178–179*.

³⁵ Zsigmond észak itáliai tárgyalásaira: Baum, Wilhelm: *Kaiser Sigismund, Hus, Konstanz und Türkenkrieg*. Graz, 1993. 92–93.

³⁶ A vonal felett azokat a városokat soroltam fel, ahonnét Zsigmond érkezett az acqui örgrófságba, a monferrátói örgrófságba és a szavojai grófságba, míg alatta azokat, ahová a fent említett két terület elhagyása után vonult. (A = Acqui örgrófság. M = Monferrátói örgrófság. Sz = Szavojai grófság.)

³⁷ Varese: *Storia*, 177.

³⁸ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 97.

³⁹ RI. X. 968. sz. Valamint: Georgii et Johannis Stellae: *Annales*, 317.

⁴⁰ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 97.

⁴¹ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 97.

⁴² Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 97. AST, SR. Inventario 39. Mazzo 16 bis. No. 38. 2r. Mivel május 12-én Zsigmond már Rivoliban van, a május 11-i elindulás is elképzelhető.

május 12. – május 16.	Rivoli ⁴³ (SZ)
május 19.	Pontestura ⁴⁴ (M)
május 21.	Moncalvo ⁴⁵ (M)
május 21.	Rivoli ⁴⁶ (Sz)
május 22. – május 24.	Ivrea ⁴⁷ (Sz)
május 27. – május 28.	Moncalvo ⁴⁸ (M)
június 6.	Pontestura ⁴⁹ (M)
június 8. – június 9.	Montecapelli ⁵⁰ (M)
június 11.	Trino ⁵¹ (M)
június 15. – június 16.	Pontestura ⁵² (M)
június 17.	Torino ⁵³ (Sz)
június 22. – június 24.	Pontestura ⁵⁴ (M)
június 25. – június 26.	Trino ⁵⁵ (M)
június 27.	Ivrea ⁵⁶ (Sz)
június 28.	Châtillon ⁵⁷ (Sz)
június 28.	Aosta ⁵⁸ (Sz)

⁴³ AST, SR, Inventario 39. Mazzo 16 bis. No. 38. 2r, 13v.

⁴⁴ RI. XI. 977. sz., 1414. máj. 19., Pontestura. Zsigmond oklevele.

⁴⁵ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 97.

⁴⁶ AST, SR, Inventario 39. Mazzo 16 bis. No. 38. 23v.

⁴⁷ AST, SR, Inventario 39. Mazzo 16 bis. No. 38. 24v, 31v, 33v. Ezen a napon is van egy Moncalvóban kiállított Zsigmond oklevél. *Zsigmondkori Oklevéltár (1413–1414)*. IV. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Budapest, 1994. 2012. sz., 1414. máj. 22., Moncalvo. Zsigmond oklevele.

⁴⁸ RI. XI. 978. sz., 1414. máj. 27., Moncalvo. Zsigmond oklevele. Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 97.

⁴⁹ Finke, Heinrich (Hrsg.) *Acta Concilii Constantiensis. Erster Band: Akten zur Vorgeschichte des Konstanzer Konzils (1401–1414)*. Münster, 1896. 71. sz., 1414. jún. 6., Pontestura. Zsigmond oklevele.

⁵⁰ AST, SR, Inventario 39. Mazzo 16 bis. No. 38. 58r, 61r. Az oklevelek Montkatrell elnevezése Montecapelli helységet takarja.

⁵¹ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 97.

⁵² RI. XI. 981 sz., 1414. jún. 15., Pontestura. Zsigmond oklevele. Valamint: ZsO. IV. 2138 sz., 1414. jún. 16., Pontestura. Zsigmond oklevele.

⁵³ Archivio Comunale di Torino, Libri consiliorum e ordinati. Vol. 55. 1414–1415. 6r. Ezen a napon még három oklevelet adtak ki Zsigmond neve alatt. Pontesturából datálva. RI. XI. 986–988 sz., 1414. jún. 17., Pontestura. Zsigmond oklevelei. A Pontestura–Torino közötti távolság megtehető egy nap alatt.

⁵⁴ RI. XI. 991. sz., 1414. jún. 22., Pontestura. Zsigmond oklevele. Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 97.

⁵⁵ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 97.

⁵⁶ AST, SR, Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 85r.

⁵⁷ AST, SR, Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 88v.

⁵⁸ AST, SR, Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 89r.

június 29.	Col du Grand Saint-Bernard ⁵⁹ (Sz)
június 29.	Saint-Maurice ⁶⁰ (Sz)
június 30.	Vouvry ⁶¹ (Sz)
július 1.	Romont ⁶²
július 2.	Fribourg ⁶³
július 3. – július 6.	Bern ⁶⁴

UTAZÁS ÉS POLITIKA

Természetesen Zsigmondnak úgy a helyi, mint a birodalmi politikával is foglalkoznia kellett, az utazó király ezt a luxust nem engedhette meg magának. Szerencsésebb helyzetben voltak azok a városok, ahol személyesen is megfordult, és sikerült némi ígéretet, vagy kiváltságot kapniuk Zsigmondtól. Csak türelemmel kellett várni, amíg a király elhagyja a várost, és természetesen kifizethették az ellátás költségeit. A régi oklevelek megerősítése nem került semmibe, ráadásul a diplomák kiállítása fejében szép összegeket lehetett elkérni. (Hasonló ez, mint magánszemélyeknél a lovaggá avatás. Zsigmond ezt is előszeretettel alkalmazta,

⁵⁹ AST, SR. Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 91r. A Col du Grand Saint-Bernard és a Saint-Maurice közötti távolság a Michelin útkereső alapján 94 kilométer. Erősen kétséges, hogy képesek voltak rá ennyi idő alatt a hegyek között a következő módon: június 29-én elindultak Aostából, felértek az utolsó állomáshelyüktől 35 kilométerre lévő és 2469 méter magasban található hágóra (Col du Grand Saint-Bernard), ahol a hospiciumban az apát (A szövegben prepositus van) még megvendégelte Zsigmondot, majd aznap már Saint-Maurice-ben találjuk őket, ami még 59 kilométer. Összesen egy nap alatt 94 kilométer. Közben semmi pihenő, hiszen már másnap Vouvryben találjuk őket. AST, SR. Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 91r. Azt gondolom, ilyen gyorsan képtelenség volt haladni, még akkor is, ha a kíséret több részre szakadt és a málna jócskán lemaradt. Habár a király esetében ismerünk hasonló példát. 1436-ban egy nap alatt tették meg a Gönyű – Pozsony távolságot. Gönyűn megálltak a prandium miatt, majd Óváron vacsoráztak. Ez 50 kilométer. Innen továbbindultak Pozsonyba, ami még újabb 35 kilométer utazást jelentett. Ez összesen már 85 kilométer. C. Tóth Norbert: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban*. Nyíregyháza, 2008. 152–153. Itt szeretném megköszönni a szerző segítségét, aki felhívta figyelmemet az adatra. Igaz, a fent említett esetben Zsigmondnak nem kellett hegyen vonulnia. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy ez a jelentős teljesítmény sikerülhetett. Erre nem csak a számadáskönyvvonatkozó adatai utalnak, hanem egy 1414. június 30-ára keltezett bejegyzés is. Ez az agaune-i kolostor irattárában maradt fent egy 17. századi másolatban. Tóth Péter: „*Szent Zsigmondnak ő azt felnevezetété*” *Luxemburgi Zsigmond és a magyarországi szentkultusz*. Századok, 139. évf. (2005) 367–383, 376. A szövegben Zsigmond agaune-i Szent Móric kolostorban tett látogatásáról számolnak be. Ez nem más, mint a Saint-Maurice d’Agaune. Ez azt jelenti, hogy számadáskönyv adatai pontosak, és valóban ilyen rövid idő alatt tették meg az utat.

⁶⁰ AST, SR. Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 91r.

⁶¹ AST, SR. Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 94v, 98v.

⁶² AST, SR. Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 100v.

⁶³ AST, SR. Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 105r.

⁶⁴ AST, SR. Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 106r–v.

hiszen kis ráfordítással, hatalmas örömet tudott szerezni az ünnepélyes aktus.) Ebben a kategóriába kell sorolnunk az 1414. március 26-i történeteket, amikor az uralkodó Acquiban felállította az acqui grófságot és ennek élére II. Teodoro Paleologo monferratói örgróf fiát (Giangiacomot) nevezte ki.⁶⁵

Monferrató urát a piemonti helyzet kényszerítette arra, hogy ne várja be, amíg Zsigmond a tartományába érkezik. A király már Udinében, az 1413-es év legelején megerősítette az örgrófság régi okleveleit.⁶⁶ II. Teodoro Paleologo 1413 novemberében, amikor megtudta, hogy Zsigmond a lombard területekre érkezett, a hónap 13. napjára összehívta Vignálébe az uralma alá tartozó városokat. Felhívta a figyelmüket a katonai védelem megszervezésére, továbbá azt is közölte velük, hogy Zsigmondhoz megy. A kormányzást fiára, Giangiacomóra bízta.⁶⁷ II. Teodoro találkozott is a királlyal, de az örgróf távollétében Milánó megtámadta a monferratói területeket. A hadmozdulatok elsődleges céljának Vercelli visszafoglalása számított. Giangiacomo ezért már 1414. február 26-án megparancsolta a tartományi városok megerősítését, hiszen az ellenséges seregek ekkor már Chiavassóig nyomultak. Hiába tért vissza tavasszal II. Teodoro Piacenzából, Filippo Maria Visconti csapatai ekkor sem vonultak vissza, ezért teljesen érthető, hogy áprilisban a monferratói városok miért is szavaztak meg 25 ezer forintos hadisegélyt az örgrófnak. A hadiállapot valójában Zsigmondnak kedvezett, hiszen minden befektetés nélkül szövetségeseket talált a milánói herceg ellenében.

Zsigmond minden bizonnyal örömmel vette, hogy támogatókra talált, ezért 1414. május 19-én Pontesturában – tehát monferratói területen – VIII. Amédée, Louis de Savoie-Achaïe, II. Teodoro és III. Tommaso di Saluzzo szövetségre léptek királlyal a lombard városállam ellen.⁶⁸ (A király innét hívta össze 1414. június 16-án a birodalmi gyűlést a németországi viszályok miatt.)⁶⁹ Szintén Pontesturából tájékoztatta szövetségesét, a szavojai gróft a konstanzi zsinat összehívásának az okáról.⁷⁰ Azzal, hogy VIII. Amédée is a liga tagja lett, gyakorlatban is bizonyította vazallusi hűségét. Az utazó-kormányzó király egyéb fontos okleveleket adott ki Monferratóban. Trinóban megújította a régi családi szövetségét VI. (Őrült) Károly francia királlyal Félelemnélküli János burgundi herceg

⁶⁵ *Monumenta Aquensia*. Edidit Johannes Baptista Moriundus. Pars II. Taurini, 1790. 83–87., 1414. márc. 26., Acqui. Zsigmond oklevele.

⁶⁶ RI. XI. 395. sz., 1413. jan. 2., Udine. Zsigmond oklevele.

⁶⁷ Gabotto: *Documenti*, CCCXXXIV. sz., 1413. okt. 10., Vignale. II. Teodoro Paleologo di Monferrato oklevele előkelőihez. Ebben azt írja, hogy Zsigmondhoz készül.

⁶⁸ Ricaldone, Aldo di: *Annali del Monferrato (951–1708)*. Torino, 1972. 456–457; RI. XI. 970a. 1414. április. Zsigmond oklevele.

⁶⁹ Herre, Hermann: *Die Beziehungen König Sigmunds zu Italien vom Herbst 1412 bis zum Herbst 1414*. Róma, 1902. (Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, IV.) 1–62.

⁷⁰ Finke: *Acta Concilii*, I. 71. sz., 1414. jún. 6., Pontestura. Zsigmond oklevele.

ellen.⁷¹ Másnap a városban Ragusa ügyében adott ki egy érdekes oklevelet. Ebből azonban csak azt ismerhetjük meg, hogy a város megkapja Curzola, Lesna és Brazza szigeteket, és az uralkodó egyben arra utasította Medvei János dalmát-horvát bánt, valamint a szigetek lakóit, hogy vegyék figyelembe döntését. Az oklevélből többek között megtudhatjuk, hogy Zsigmond remek egészségnek örvendő, Németország felé tart, ahonnan majd jelentős haderővel fog visszatérni Itáliába.⁷² Trinóban mások is megkeresték a királyt. Megjelent itt Vignola urának, Ugucione de Contarinak a követe, Tommaso de Perundulis ravennai érsek is, aki III. Nicolò d'Este ferrarai herceg megbízásából Zsigmond és Velence között próbált közvetíteni, valamint a görög császár egyik diplomatája, aki szintén velencei békekötésen fáradozott.⁷³

Udinében a monferratói őrgróf mellett más is kapott kiváltságot, igaz sokkal később. 1413 májusában Zsigmond Louis de Savoie-Achaïe herceg fiát (Luis-t) familiárisai sorába emelte, aki így évi 500 magyar aranyforintos fizetést is kapott.⁷⁴ A herceg semmit sem bízott a véletlenre: már Piacenzában csatlakozott Zsigmondhoz, tudva, hogy az uralkodó környezetében könnyebben lehet kiváltságokhoz, és előnyökhöz jutni.⁷⁵ A herceg a szavojai házhoz tartozott, Pignerolo környéke és Torinó városa is az ő fennhatósága alá tartozott.⁷⁶

ZSIGMOND VENDÉGLÁTÓI 1414-BEN

Annak ellenére, hogy a tanulmány Zsigmond és VIII. Amédée de Savoie kapcsolatáról szól, a mai Piemont területének vegyes birtokszerkezete okán nem lehet eltekinteni attól, hogy az ott élő, és egymással szoros kapcsolatban álló tartomá-

⁷¹ RI. XI. 993. sz., 1414. jún. 25., Trino. Zsigmond oklevele. Valamint: Hoensch, Jörg K.: *Kaiser Sigmund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437*. München, 1996. 180. Zsigmond érkezése okán Louis de Savoie-Achaïe embere (Bartolomeo Dot) Ivreából Trinóba vitt egy szőnyeget a király számára. AST, SR. Camerale Savoia. Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 78r, 1414. jún. 16.

⁷² Magyar Nemzeti Levéltár. Diplomatikai Fényképgyűjtemény 290 229, 1414. jún. 26. Trino. Zsigmond oklevele. Valamint: ZsO. IV. 2171. sz., 1414. jún. 25., Trino. Zsigmond oklevele. Továbbá ZsO. IV. 2176. sz., 1414. jún. 26., Trino. Zsigmond oklevele

⁷³ Herre: *Die Beziehungen*, 46–47.

⁷⁴ RI. XI. 482. sz., 1413. máj. 16., Udine. Zsigmond oklevele.

⁷⁵ Zsigmond 1414. február 20 és március 1 között volt a városban. Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 97. Louis de Savoie-Achaïe Piacenzából arról értesítette Torinót, hogy Zsigmond meg fogja őket látogatni, ezért március nyolcadikára ebben az ügyben gyűlést hívott össze Carignanóban, ahová vazallusait várta, valamint a város által választott négy képviselőt. Az oklevél szövegét Pietro Luigi Datta közölte. Sajnos a dátuma hibás. Véleménye szerint az iratot 1414. dec. 25-én adták ki Piacenzában. Datta, Pietro Luigi: *Storia dei principi di Savoia del ramo d'Acaja Signori del Piemonte*. Torino, 1832. Edizione anastatica. Cuneo, 1975. 331. A helyes dátum inkább 1414. febr. 25. lehet.

⁷⁶ 1418-as halála után birtokait VIII. Amédée de Savoie herceg szerezte meg.

nyi urak családi és politikai viszonyait ne ismerjük meg. A királyt a fent említett útvonalon gyakorlatilag négy szavojai-piemonti előkelő kísérte: II. Teodoro Paleologo örgróf, Louis de Savoie-Achaïe herceg, VIII. Amédée de Savoie örgróf, és Saluzzo ura, III. Tommaso di Saluzzo. Az első két főúr családi kapcsolatban állt egymással, hiszen II. Teodoro Paleologo fia, Giangiacomo, VIII. Amédée de Savoie testvérét (Jeanne-Giovanna) vette feleségül, míg Louis de Savoie-Achaïe VIII. Amédée de Savoie másik testvérével (Bonne-Bona) kötötte össze életét. Zsigmond megérkezésekor éppen mindhárman szövetségesnek számítottak, hiszen 1413-ra már befejeződött a Monferrato és Louis de Savoie-Achaïe közötti háborúskodás.⁷⁷ Annak ellenére, hogy VIII. Amédée nem szívesen utazott Piemontba – élete végéig ezt összesen csak hat alkalommal tette meg –, természetesen személyesen is megjelent a tartományban.⁷⁸

A négy főúr – ahogy említettem – 1414 áprilisában egyöntetűen kiállt Zsigmond itáliai hadjárata mellett. Ez ebben az esetben a Milánó elleni harcot jelentette. (A szövetségről Zsigmond egy Strassbourg városának küldött oklevélben is említést tett.⁷⁹) Miért fogadták ilyen egyetértésben Zsigmondot, és négyük közül VIII. Amédée és III. Tommaso miért követte az uralkodót egészen Bernig? A válasz kézenfekvő! A német-római birodalom vazallusai voltak, és abban az esetben, ha földjeiken a német király megjelenik, már csak hivatalból is követniük kellett az uralkodót. Természetesen Zsigmond ezt el is várta, és a fent említett urak tudták a kötelességeiket. Kísérték és ellátták az uralkodót. Louis de Savoie-Achaïe herceg már májusban arról írt, hogy a király parancsára neki és VIII. Amédée de Savoie grófnak katonákkal kell kísérnie Zsigmondot.⁸⁰ Arról sem szabad elfeledkezni, hogy a fenyegető milánói katonai fellépéssel szemben segítséget reméltek a királytól. A közös ellenség egy oldalra állította őket, ezt használta ki Zsigmond, aki ekkor igen rossz viszonyban állt Filippo Maria Visconti herceggel.

ZSIGMOND KÍSÉRETE SZAVOJÁBAN ÉS PIEMONTBAN

A listákból jól látszik, hogy Zsigmond kísérete kicserélődött.⁸¹ Ennek több oka is lehet, talán sem Montecapelliben, sem Saint-Maurice-ben nem mindenkit soroltak fel, ezért a sok új név, de az is elképzelhető, hogy a király embereinek egy

⁷⁷ Testa, Domenico: *Storia del Monferrato*. Torino, 1996. 183–188. Valamint: Ricaldone: *Annali del Monferrato*, 447–459.

⁷⁸ Cognasso: *Amadeo VIII*. 162.

⁷⁹ RI. XI. 1. 977. sz., 1414. máj. 19., Pontestura. Zsigmond oklevele.

⁸⁰ Gabotto: *Documenti*, CCCXXXV. sz., 1414. máj. 14., Torinó. Louis de Savoie-Achaïe oklevele Moncalieri városához.

⁸¹ A neveket az adattárban közlöm. Két lista áll a rendelkezésünkre. Az egyik Montecapelliből, a másik Saint-Maurice-ből.

része csak később csatlakozott Zsigmondhoz.⁸² A lovasok szavojaiak, itáliaiak, németek, csehek és magyarok voltak, és a kíséretben „szakemberek” (zenészek, papok, szakácsok, kancelláriai és udvari tisztviselők) is helyet kaptak. Számomra reménytelen vállalkozásnak tűnik a nevek azonosítása, de néhány esetben, elsősorban az egyháziaknál, talán sikerülhet.⁸³ Az „*episcopus de Trenta*” minden bizonnyal Georgius de Lichteinstein trentói püspök lehetett. Az „*episcopus Fredic Alemanus*” név mögött talán Fridericus de Grafeneck augsburgi püspököt kell keresnünk, aki egyben a szekszárdi apát stallumával is rendelkezett⁸⁴ (a *Thomas episcopus Degie*, az *episcopus Colacie* és az *episcopus de Hugoz* kifejezések azonosítása meghaladja képességeimet).⁸⁵

Az olasz és szavojai kísérők személyének megfejtése néhány esetben nem okozott nehézséget. A dominus Johannes Carolus Visconti nem más, mint Giovanni Carlo (Il Piccinino) Visconti.⁸⁶ Bernardus de Scala talán a híres veronai család egyik tagja is lehet. Gulielmus de Padua neve arra utalhat, hogy melyik városban született. A Filiberto és Francesco de Platea párosról nem gondolnám, hogy az időszámítás előtt 479-ben a peloponnészoszi háború egyik fontos csataterének városából érkeztek volna. Az itáliai lovasok között a fent említett „Il Piccinino” mellett a „legismertebbnek” a savonai őrgóf, Corrado del Carretto számított.⁸⁷ De ott volt Montecapelliben az őrgóf követe Righino di Valperga

⁸² Ilyen pl. a „*comes Novi castri*,” akiről tudjuk, hogy Zsigmond követe volt, de egyik felsorolásban sem szerepel. Abban az esetben, ha a „*comes Novi Castri*” kifejezés alatt valóban Abaúj megyére gondoltak, akkor talán Pálóci Máté vagy Pálóci Imre. Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I. Budapest, 1996. 96. Johannes Carolit (Visconti) ellenben mindkét listában – igaz más-más írásmódban – megemlítték. AST, SR. Camera di Savoia. Inventario 39. Mazzo 16 bis. No. 38. 68r. A szövegben ez áll, miután felsorolták a három nevet: „*cum pluribus aliis ambasciatoribus domini regie Romanorum et pluribus aliis nobilibus et extraneis personis*.”

⁸³ A listákat már egyszer közöltem. E. Kovács Péter: *Mit evett Zsigmond 1414. június 27-én*. In: Juan Cabello – C. Tóth Norbert (szerk.): *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Nyíregyháza, 2011. 315–338. Ezúton is szeretném jelezni, hogy sok hibával! Ennek természetesen elsődleges oka az én olvasási képességem, de mivel azóta megjelent Eva Pibiri említett könyve, nem csak pontosabb átírást tudtam adni, hanem több személyt is azonosítani tudtam.

⁸⁴ Rajta kívül ekkor csak Fridericus de Perneck seckau püspökre vonatkozhat a kifejezés, de a szekszárdi prebenda miatt az augsburgi püspök mellett döntöttem. Egy később ismertett oklevélből kiderül, hogy Astiban Zsigmonddal volt. ZsO. IV. 1929. sz., 1414. máj. 1., Asti. Zsigmond oklevele.

⁸⁵ C. Tóth Norbert szerint Thomas (*episcopus Degie*) talán Tamás zenggi püspök lehet. Szóbeli közlés.

⁸⁶ Életpályájára: Beinhof, Gisella: *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410–1437)*. Frankfurt am Main, 1995. (Europäische Hochschulschriften. Reihe 3. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, 620.) 107.

⁸⁷ Életpályájára: Beinhof: *Die Italiener*, 120–121.

is.⁸⁸ Giorgio di Valperga, akivel együtt utazott, talán a rokona lehetett. Magister Petrus de Francia-ról bizton állíthatjuk, hogy melyik ország szülötte. A comes Friburgus reményeim szerint nem más, mint Jean de Fribourg, aki Neuchâtel grófja volt.⁸⁹ A „comes noster” egyértelműen VIII. Amédée de Savoie grófra utal, de a comes Cusanus személyét előttem a mai napig jótékony homály fedi.

A listákat olvasva szembetűnő néhány szakma hiánya (pl. orvos) de ez nem azt jelenti, hogy nem vittek volna gyógyításhoz értő embert magukkal. Sajnos erről a kategóriáról nem sokat tudunk. Magister Petrus a szakemberek sorát erősítette. Sajnos csak annyit tudunk róla, hogy szakácsként dolgozott. A királyi kancellár kifejezés mögött talán János alkancellárt kell keresnünk. A „*bottelius regis*” személyéről semmit, faladatáról annál többet tudunk, hasonlóan a név nélkül említett a királyi trombitáshoz, a szakácsokhoz, papokhoz és a fegyverhordozóhoz.

És most jön a neheze!⁹⁰ János, Zsigmond kapitánya talán Perényi János lehet. A „*dominus David*” akár Szántói Lack Dávid főkamárásra is vonatkozhat, míg a „*dominus de Andreas*” megfejtetetlennek tűnő kifejezés – szintén ennek az iratnak az olvasása után – arra késztet bennünket, hogy roppant merészen Pelsőci Bebek Andrásra gondoljunk. Márton királyi titkár jobb híján Lapispataki Márton lehet, aki 1409-ben alországbiróként tevékenykedett.⁹¹ A Marod = Marót (?), a Lancellottus = Tari Lőrinc (?), a Nicolaus de Pim = Rihnói Perényi Miklós (?), Acchimal = Kusalyi Jakcs Mihály (?) „megfejtéseken” van még mit finomítani.⁹² Szerencsére néhány más adattal is rendelkezünk és nem csak a két névsorra kell hagyatkoznunk, ha a kíséret tagjait szeretnénk megismerni.⁹³

Borbála királyné ugyan csak Németországban csatlakozott Zsigmondhoz, de 1414. szeptember 12-én már biztosan elindult Magyarországról és Ausztria felé tartott, ezért elképzelhető, hogy az itáliai kísérethez tartozott Mihály fia Benedek székesfehérvári prépost és Szántói Lack Dávid főkamárás is, akiket Zsigmond még szeptember 12-előtt Borbála királynőhöz küldött, hogy közöljék vele a koronázás napját.⁹⁴ Biztosan átkeltek Zsigmonddal a Szent-Bernát hágón Pelsőci

⁸⁸ Pibiri: *En voyage*, 212–213.

⁸⁹ Pibiri: *En voyage*, 65.

⁹⁰ Azokkal a nevekkal, amikkel semmit sem tudtam kezdeni, nem foglalkozom, megtalálhatók az adattárban.

⁹¹ Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971. 177. Az adatra C. Tóth Norbert hívta fel a figyelmemet. Önzetlen segítségét ezúton is köszönöm.

⁹² C. Tóth Norbert megfejtési javaslatai. Elfogadva azokat, ezúton is köszönöm a segítségét. Rihnói Perényi Miklós és Kusalyi Jakcs Mihály ott voltak Zsigmond második és harmadik szavójai útján.

⁹³ Csak azokat az itáliai adatokat vettem figyelembe, amelyek 1414 januárjától állnak a rendelkezésemre.

⁹⁴ ZsO. IV. 2475. sz., 1414. szept. 12., Heidelberg. Zsigmond oklevele. A prépost bizonyosan ott volt Zsigmond második és harmadik szavójai útján.

Bebek András és Pelsőci Bebek Péter udvari lovagok, és mivel az oklevél relátora a fent említett Szántói Lack Dávid volt, most már nyugodtan kijelenthetjük, ő is megmászta az Alpok szerpentinjeit.⁹⁵ Pontesturánál (június 24.) Ákosházi István fia László kapott adományt Zsigmondtól. Az oklevélben kiemelik: hívás nélkül és nem kényszerből jött familiáris csapatával Lombardiába.⁹⁶ Ákosházi már Moncalvóban, Nádasdi Tamás fia Andrással is adományhoz jutott, ami azt jelenti, ő is a kíséret tagja volt.⁹⁷ Egy másik Moncalvóban kiadott iratból azt is megtudjuk, hogy Nádasdi Tamás másik fia Ozsvát (együtt Andrással), valamint Előjárói János fia Gál is királyi kegyben részesült. Tehát ők is átkelhettek az Alpokon.⁹⁸ Kusalyi Jakcs fia István fia Mihályt az uralkodó Astiban jutalmazta meg, azt gondolom ő is Zsigmonddal tartott.⁹⁹ Sóvári László fia Sós Miklósról azt írta a király, hogy állandóan mellette teljesít szolgálatot.¹⁰⁰ Rátóti Tari Lőrinc királyné asztalnokmester csak Asti városáig jutott Zsigmonddal.¹⁰¹ Ő volt az, akinek az 1413–1414-es évek fordulóján a király egyik zsoldosa (Johannes Anglicus) magával vitte egyik pajzshordozóját.¹⁰² Itt kapta azt a megbízást, hogy Friedrich von Grafeneck augsburgi püspökkel és Giovanni de Vignatival Lodiból együtt menjenek Pandolfo Malatesta zsoldosvezérhez. Ezek szerint ők is a kíséretre tartoztak.¹⁰³ Serravalle (*in Scrivia*) városában Lőrinc familiáris is ott volt Zsigmond kíséretben.¹⁰⁴ A kancelláriából is ismerünk neveket. Marienwerderi Miklós írnok és Johannes Kirchen protonotárius Cremonában biztosan Zsigmond mellett tartózkodtak, míg János alkancellár, a Szent István egyház prépostjának a nevét egy Pontesturában kiadott oklevél kancelláriai jegyzetéből ismerjük.¹⁰⁵ 1414 májusáig egy „névtelen” kürtös is a csapattal tartott, de ekkor Zsigmond

⁹⁵ ZsO. IV. 2234. sz., 1414. júl. 7., Solothurn. Zsigmond oklevele. A szövegben kiemelik: „főleg most, az Itáliában szerzett szolgálataikat.” Egy Cremonában kiadott oklevélben már szerepelnek (Pelsőci Bebek Imre vajda fia András és Pelsőci Bebek Detre fia Péter), igaz ebben nem említik a fent említett érdemeket. ZsO. IV. 1414. sz., febr. 6., Cremona. Zsigmond oklevele.

⁹⁶ ZsO. IV. 2163. sz., 1414. jún. 16., Pontestura. Zsigmond oklevele.

⁹⁷ ZsO. IV. 2028. sz., 1414. máj. 28., Moncalvo. Zsigmond oklevele.

⁹⁸ ZsO. IV. 2007. sz., 1414. máj. 21., Moncalvo. Zsigmond oklevele.

⁹⁹ ZsO. IV. 1879. sz., 1414. ápr. 19., Asti. Zsigmond oklevele.

¹⁰⁰ ZsO. IV. 1826. sz., 1414. márc. 30., Acqui. Zsigmond oklevele.

¹⁰¹ ZsO. IV. 1929. sz., 1414. máj. 1., Asti. Zsigmond oklevele.

¹⁰² ZsO. IV. 1513. sz., 1413–1414. Zsigmond oklevele. Van adatunk egy másik Lőrincre is, akit Zsigmond Serravalléból (*in Scrivia*) küldött a német lovagrend nagymesteréhez egy oklevéllel 1414. március 14-én. Azt gondolom, két külön személyről van szó. ZsO. IV. 1771. sz., 1414. márc. 14., Serravalle (*in Scrivia*). Zsigmond oklevele.

¹⁰³ ZsO. IV. 1929. sz., 1414. máj. 1., Asti. Zsigmond oklevele.

¹⁰⁴ RI. XI. 1. 968. sz., 1414. márc. 15., Serravalle (*in Scrivia*). Zsigmond oklevele.

¹⁰⁵ ZsO. IV. 1548. sz., 1414. jan. 8., Cremona. Marienwerderi Miklós oklevele. Valamint: ZsO. IV. 1611. sz., 1414. jan. 21., Cremona. Zsigmond oklevele. Továbbá: ZsO. IV. 2138. sz., 1414. jún. 24., Pontestura. Zsigmond oklevele.

egy levéllel VI. Károlyhoz küldte, és minden bizonnyal ott is maradt, hiszen a francia király már régebben szerette volna, hogy a zenész az ő szolgálatába álljon.¹⁰⁶ Két diplomatáról is van adatunk: Hartung Clux és Georg von Zedlitz követeket Zsigmond 1414. július vége előtt küldte V. Henrik angol királyhoz.¹⁰⁷

AZ UTOLSÓ ÁLLOMÁS

A berni napokra a város krónikájában találunk adatokat. A király vespera után érkezett Bümpezhez (ma már Bern része). Zsigmondot több mint nyolcszáz, míg VIII. Amédée grófot több mint hatszáz lovas kísérte. Ahogy fentebb láttuk, ez enyhe túlzás, de a hadseregek, tüntetők és az érdeklődők számának a becslése a mai napig gyenge pontja az emberiségnek. Ebben az esetben elégedjünk meg az-
zal, hogy a július 3-át helyesen tudta a krónikás.¹⁰⁸ Ezt a dátumot látszik megerősíteni Franz Rudella 16. századi frieburgi krónikája is. Itt a szerző megemlítette, hogy 1414. július 2-án érkezett meg Zsigmond és kísérete a városba. A megelőző napokban két követséget is küldtek, hogy megtudják, merre is jár az uralkodó. Az egyiket Vevey-be, a bíró vezetésével, a másik delegáció Saint Branchier im Wallis-ban, Thonon les Bains-be és Villeneuve-ben szerette volna kideríteni, hogy merre is járhat a király.¹⁰⁹ Ezt a mondatot nem értem.

Bern polgárai és a klérus a kereszttel meg más egyházi kegytárgyakkal Bümpezig jöttek a Zsigmond elé. A menet elején 500 fiatal, 16 év alatti fiú haladt. Az egyik nagyobb közülük a birodalmi zászlót vitte, mások pedig papírból készült pajzsokat, és a fejükön festett birodalmi sasokat viseltek. Amikor a király rájuk figyelt, mindannyian letérdeltek előtte.¹¹⁰ Ennek a jelenetnek az ábrázolása megtalálható Diebold Schilling munkájában (Diebold Schilling: *Spiezer Bilderchronik*, 1484/85).¹¹¹ Ezután a kereszttel, monstranciával és dicsőítő énekekkel érkező egyháziakat fogadta. Következő lépéseként a berni bíró (Petermann von

¹⁰⁶ ZsO. IV. 2044. sz., 1414. május. Zsigmond oklevele.

¹⁰⁷ Finke: *Acta Concilii*, I. 103. sz. Zsigmond oklevele. Az irat feltehetőleg 1414. július vége előtt keletkezett. Ebben azt írják, hogy Hartung Clux visszatért V. Henriktől, tehát ő bizonyosan a szavojai kíséret tagja volt. Georg von Zedlitz vitte a levelet július végén, de azt gondolom, akár már hamarabb – tehát már Szavojában is – Zsigmond mellett lehetett.

¹⁰⁸ *Die Berner-Chronik des Conrad Justinger*. Hrsg von Gottlieb Ludwig Studer. Bern, 1871. (Továbbiakban: *Die Berner-Chronik*) 217–218.

¹⁰⁹ Zehnder-Jörg, Silvia (Hrsg.): *Die Grosse Freiburger Chronik des Franz Rudella*. Freiburg/Schweiz, 2005. 194. Zsigmond Friburgban: Rüegg, Ferdinand: *Hohe Gäste in Freiburg in Uechtland vor dessen Beiritt zur Eidgenossenschaft*. Freiburger Geschichtsblätter 15. évf. (1908) 1–69. 2–4.

¹¹⁰ *Die Berner-Chronik*, 218.

¹¹¹ Az ábrázolást lásd: Keller, Hans Gustav: *König Sigmunds Besuch in Bern*. Thun, 1937. 9.

Krauchtal), akivel az összes tanácsstag és városi tisztviselő megjelent, és az utca mindkét oldalán ünnepelték a királyt, átadta Bern kulcsait Zsigmondnak, aki a „fogjátok ismét a kulcsokat, és őrizzétek jól” mondattal válaszolt, majd négy rúddal alátámasztott arany(ozott) baldachin alatt, amit négy *Venner* vitt, a városba vonult, úgy, hogy a bíró és a tanácsurak a lova mellett gyalogoltak.¹¹² Pontosan nem tudjuk, hogy nézett ki az a baldachin, ami alatt Zsigmond bevonult Bernbe, de Speyerben ez 16 láb hosszú és 12 láb széles volt, míg Mainzban csak arról tudósítanak, hogy a város fekete sast festett rá, míg az oldalfüggőkön a birodalom, Magyarország és a választófejedelmek címereit csodálhatták meg.¹¹³ Mikor a menet a térre ért, a *Zeitglockenturm*hoz, az egyháziak kiváltak a menetből és visszamentek templomaikba, Zsigmondot pedig a domonkosrendi kolostorba vezették.¹¹⁴ Bern általában itt helyezte el azokat a fejedelmeket, akik a városba érkeztek. Többek között itt lakott 1309-ben és 1310-ben VII. Henrik német király (Zsigmond dédapja), de itt szállásolták el 1365-ben Zsigmond apját, IV. Károlyt is.¹¹⁵ A kolostorban egy nagy szobát kapott, ahol egy arannyal átszőtt selyem díszítette ágy állt, bőségesen megterített asztalok várták és a falakat értékes kárpitok díszítették.¹¹⁶ Az asztalok mögött, ahol a császár ült, a falon egy aranyozott kárpit volt. Zsigmond csak egyszer evett a szobában, más alkalommal mindezt a refektóriumban tette, együtt a többiekkel. A várostól jelentős mennyiségű bort, kenyeret, húst, halat, fűszereket és más élelmiszereket kapott, de nem csak Zsigmond, hanem a többiek is: a szavojai gróf, az udvartartás, továbbá mindazok, akik a császárral jöttek. A város ezüstedényeivel akartak teríteni, csakhogy a király azt mondta az udvarmesternek: „Nem! A csehek nem tudnak lopás nélkül élni, elcsennék azokat.” (Ezután magyar ember nekem ne szidja Zsigmondot!) Ezért tehát mindenki vékony, fehér üvegpoharakból ivott. A király, III. Tommaso örgróf és VIII. Amédée gróf a köztük lévő egyetértés jeleként, ugyanazon egy pohárból kortyolták az italt.¹¹⁷ Együtt a múlt, a jelen és a jövő. Egy „kóbor lovag” (III. Tommaso), egy király (Zsigmond) és V. Félix, az utolsó ellenpápa (VIII. Amédée). A városban azt is írásba foglalták, hogy Bern mit fizetett ki Zsigmondnak és VIII. Amédée grófnak.¹¹⁸ Többek között azt, amikor Gässleinban (*Geslin*), ami talán Bern egyik „örömet adó” utcácskájának a neve, szép hölgyeket

¹¹² *Die Berner-Chronik*, 218.

¹¹³ ZsO. IV. 2359. sz., [1414.] aug. 8., Mainz. Frankfurt követi városukhoz. A berni baldachinról a metszet Diebold Schilling munkájában található. Keller: *König Sigmunds*, 17.

¹¹⁴ *Die Berner-Chronik*, 218.

¹¹⁵ Keller: *König Sigmunds*, 18.

¹¹⁶ A szövegben a *Tuch* kifejezést használja. Azt gondolom, nem szövetről, posztóról, vászonról, vagy kendőről van szó, hanem falikárpitról.

¹¹⁷ *Die Berner-Chronik*, 218–219.

¹¹⁸ Zsigmond 1414. júl. 3. és 1414. júl. 6. között tartózkodott Bernben, egy nappal később már Solthurnban van. A kíséretében találjuk többek között VIII. Amédée grófot és III. Tommaso örgrófot is. E. Kovács: *Mit evett Zsigmond*, 315–338.

látogattak meg.¹¹⁹ A király elégedett lehetett az ellátással, legyen az bor, vagy akár a *domus lupanaris*, ahogy erre a városi protokollum egyik bejegyzése is utalt.¹²⁰ Két dolgot azért hozzáfűznék a berni szép napokhoz. Az egyiket tényszerűen, a másikat félve. VIII. Amédée gróf ekkor már többgyerekes családapaként élt boldog házasságban, Zsigmondnak pedig ekkor már ott volt Cillei Borbála.

Az ünnepség után Bernben tovább folytatódott a birodalmi kormányzás. Zsigmond okleveleket adott ki, és az itáliai ügyeket is rendezni próbálta. Megparancsolta a szavojai előkelőknek, hogy kövessék VIII. Amédée gróf Lombardiába tartó hadseregét.¹²¹ Ő maga lemondott a fegyveres visszatérésről. Hasonló szellemben írt július végén V. Henrik angol királynak is. Figyelembe vette a választófejedelmek tanácsát, és mivel közeledett a zsinat időpontja, ezért nem vonult újra Lombardiába.¹²² Ez maradt tehát a nagy tervből, hogy nagy sereggel fog visszatérni Itáliába.¹²³ Mentségére legyen mondva, ezt még Bernben talán így is gondolhatta. A király 1414. július 8-án VIII. Amédée gróffal közösen írt egy levelet Louis de Savoie-Achaïe hercegnek arról, hogy augusztusban visszajönnék.¹²⁴ Így tudta ezt II. Teodoro Paleologo di Monferrato ögróf is.¹²⁵ Ígéretét tehát politikushoz méltóan nem tartotta be, de azt gondolom, azzal a mondatával, amit a berni bevonuláskor mondott a szavojai hercegeknek, továbbá azoknak, akik vele lovagoltak, miután az ötszáz fiatal letérdelt előtte, és ez megnyerte a tetszését: – „*da wachset uns ein nüwe welt*”¹²⁶ – legalább a 20–21. századi magyar politikai közbeszédnek megteremtette a történeti gyökerét.

¹¹⁹ *Die Berner-Chronik*, 220.

¹²⁰ „Mit dem Wyn und Frowenhusz rumpte der König darnach, wo er bey Fürsten und Herren sass, gar hoch und hielt es für eine grosse Sache.” Magyari-Kossa Gyula: *Értekezések a magyar orvostörténelem köréből*. I. Budapest, 1929. 196.

¹²¹ AST, SC. Inventario 116. Diplomi imperiali. Mazzo 8/2. No. 6., 1414. júl. 6., Bern. Zsigmond oklevele.

¹²² ZsO. IV. 2329. sz., 1414. július vége. Zsigmond oklevele.

¹²³ ZsO. IV. 2171. sz., 1414. jún. 25., Trino. Zsigmond oklevele. Valamint: ZsO. IV. 2176. sz., 1414. jún. 26., Trino. Zsigmond oklevele.

¹²⁴ Gabotto: *Documenti*, CCCXXXVIII. sz., 1414. júl. 17., Torino. Louis de Savoie-Achaïe oklevele Moncalieri városához. 500 lovast és 500 gyalogost is kértek, valamint Zsigmond arra is ígéretet tett, hogy azt a hatezer forintot, amibe ez került (a végösszeg 6018 forint lett), 15 napon belül vissza fogja küldeni.

¹²⁵ Gabotto: *Documenti*, CCCXXXIX. sz., 1414. aug. 6., Casale. II. Teodoro oklevele a monferratói városokhoz. Ebben Zsigmond közeli visszatéréséről ír.

¹²⁶ „Itt egy új világ teremődik nekünk.” *Die Berner-Chronik*, 218.

A MÁSODIK ÉS HARMADIK SZAVOJAI ÚT (1415–1416)¹²⁷

1414. július 6-án, miután az uralkodó „*a Berna accedendo ad partes Alamanie*,” VIII. Amédée gróf, valamint III. Tommaso örgróf Morat felé vették útjukat.¹²⁸ Másnap a Genfi-tó partján található Lutryba értek.¹²⁹ Július 8-án már Yverdon-les-Bains-ben találjuk őket.¹³⁰ Majd Cossonay (július 9.)¹³¹ és Morges következett (július 10.). Itt hajóra szálltak és még aznap megérkeztek Thonon-les-Bains-be.¹³² Zsigmondot a gróf követei (Humbert le Bâtard, Henri de Colombier és Lambert Oddinet) egészen Koblenzig kísérték.¹³³

Szavója urának nem kellett sokat várnia, hogy a király újból igénybe vegye szolgálatait: Zsigmond hamarosan kétszer is megjelent tartományában. Először, amikor Perpignanba tartott, majd a visszaút alatt, Párizs felé vonulva.¹³⁴ Sajnos úgy az 1415-ös, mint az egy évvel későbbi utazásáról nagyon keveset tudunk. A torinói levéltár inventáriumában azt olvashatjuk egy 1997. június 28-i bejegyzésben, hogy az 1415 és 1416-os év kötetei hiányoznak.¹³⁵

Az bizonyos, hogy Szavójában már 1415 tavaszán tudtak a király érkezéséről, és már ekkor megkezdődtek az előkészületek.¹³⁶ A hírt minden bizonnyal a Konstanzban tartózkodó szavójai követektől kaphatták, akik hivatásuknak megfelelően mindenről tudósították a gróft.¹³⁷ Ismerünk egy iratot, ahol VIII. Amé-

¹²⁷ Sajnos arról, hogy Zsigmond Perpignanból visszatérve merre vonult Szavójában, csak kevés adatot ismerünk. Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 99. Valamint: Pibiri: *En voyage*, 59.

¹²⁸ AST, SR. Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 106v.

¹²⁹ AST, SR. Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 107r.

¹³⁰ AST, SR. Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 107r.

¹³¹ AST, SR. Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 107v.

¹³² AST, SR. Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 109r, 110v–111r. A szavójaiak területi fennhatóságára: Castelnuevo, Guido: *Principi e età negli stati Sabaudi*. In: *Principi e città alla fine del medioevo*. A cura di Sergio Gensini. (Centro studi sulla civiltà del tardo medioevo. San Miniato. Collana di studi e ricerche 6.) Pisa – San Miniato, 1996. 77–93.

¹³³ AST, SR. Inventario 16. Reg. 60. 201r–206v, 1414. szept. 10., Genf.

¹³⁴ Zsigmond 1416. március elseje és 1416. április hetedike között volt Párizsban. Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 100. A párizsi napokra: Csernus Sándor: *Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról (1416. március)*. In: Koszta László (szerk.): *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szeged, 1995. 103–140, 107. Valamint Uő.: *Zsigmond és a Hunyadiak a francia történetírásban*. Századok, 132. évf. (1998) 47–127.

¹³⁵ AST, SR. Inventario 39. Foglio 39. Mazzo 17. No. 42–46 bis. Ez azért lett volna fontos, mert 1415 júliusában Zsigmond átvonult Szavóján, a következő év februárjában pedig Chambéryben volt. Hasonló a helyzet a milánói koronázás évével is (1431). Sajnos ez az anyag is eltűnt, vagy lappang.

¹³⁶ AST, SR. Inventario 39. Foglio 18. No. 39. 26v–32r, 1415. ápr. 18.

¹³⁷ Csak egy példa: a király első narbonne-i tartózkodása idején (1415. aug. 15. – szept. 10.) a szavójai követektől levelek érkeztek. Ezeket Chambéryből azonnal tovább küldték a grófnak Evianba. Pibiri: *En voyage*, 246.

dée az év májusának elején Zsigmond érkezéséről és átutazásáról írt várnagyainak.¹³⁸ A tartomány ura 1415. július 9-én már arra szólította fel várnagyait (Seyssel, Yenne, Saint-Genix (-sur Guiers), La Motte (-Servolex), hogy Zsigmond kíséretének – az oklevél szerint háromezer ló és ugyanannyi ember – egy napi ellátását fedezzék.¹³⁹ (A kíséret létszáma nem lehetett ennyi, még akkor sem, ha VIII. Amédée embereit is beleszámítjuk.) Zsigmond itineráriumának ismeretében jól látszik, hogy az uralkodó nem sokat pihent a tartományban. Július 23-án hagyta el Bázelt és augusztus 3-án már Valence városában találjuk.¹⁴⁰ A szokatlan gyorsaságnak egyetlen oka volt: a konstanzi zsinat. A királynak mindenképpen tárgyalni kellett XIII. Benedekkel, akit az uralkodó hiába győzködött Perpignanban, az akkor már 87 éves egyházfő nem mondott le, így a tárgyalások sikertelenek maradtak.¹⁴¹ Zsigmond a következő útvonalon érte- és hagyta el Szavoját:

	1415 ¹⁴²
június 30. – július 19.	Konstanz ¹⁴³
július 19.	Schaffhausen ¹⁴⁴

¹³⁸ Archives départementales de Savoie, Chambéry (A továbbiakban: AD) SA 14773. Compte de draperie de Allinges-Thonon, 1407–1414. 22 sz., 1415. máj. 1., Thonon. VIII. Amédée de Savoie oklevele.

¹³⁹ AST, C. Lettere Principi. Savoia. Serie I. – Duchi e Sovrani. Mazzo 1°. Fasc. 5°. No. 2., 1415. júl. 9., Chambéry. VIII. Amédée de Savoie oklevele.

¹⁴⁰ Lásd az 1415-ös itineráriumban.

¹⁴¹ A perpignani tárgyalásokra: Áldásy Antal: *Zsigmond király és Spanyolország*. Budapest, 1927. Valamint: Hoensch: *Kaiser Sigismund*, 222–243.

¹⁴² A vonal felett azokat a városokat soroltam fel, ahonnét Zsigmond Szavojába érkezett, a vonal alatt pedig azokat gyűjtöttem össze, amerre a király elhagyta a tartományt.

¹⁴³ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 99. Petrus Pulka azt hallotta, hogy Konstanzból hajóval ment Bázelig. Firnhaber, Friedrich: *Petrus Pulka, Abgesandter der Wiener Universität am Concilium zu Konstanz*. Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 15. évf. (1856) 1–70, 24.

¹⁴⁴ A Richental krónikában ellenben azt olvashatjuk, hogy Zsigmond csak Schaffhausenig ment hajóval, ahol a lovak várták az utazókat. *Chronik des Konstanzer Konzils 1414–1418 von Ulrich Richental*. Eingeleitet und Hrsg von Thomas Martin Buck. Ostfildern, 2010. (Konstanzer Geschichts- und Rechtsquellen. Hrsg von Stadtarchiv Konstanz XLI) 67.

július 21. – július 23.	Bázel ¹⁴⁵ (W)
július 24.	Solothurn ¹⁴⁶
július 24. – július 26.	Aarberg ¹⁴⁷
?	Romont ¹⁴⁸
?	Moudon ¹⁴⁹
július 26.	Lausanne ¹⁵⁰ (W)
?	Romanel ¹⁵¹ (W)
?	Ruwe ¹⁵² (W)
?	Morges ¹⁵³ (W)
?	Rolle ¹⁵⁴ (W)
?	Nyon ¹⁵⁵ (W)

¹⁴⁵ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 99. Július 23-án még a városban adott ki oklevelet. RI. XI. 1877b. sz., 1415. júl. 23., Basel. Zsigmond oklevele. A Röteler Chronik szerint is július 23-án hagyta el a várost. *Röteler Chronik*, 159. Eberhard Windecke, aki Konstanztól Zsigmond kíséretének a tagja volt, szintén beszámol a szavojai útról. Itineráriuma: Skorka Renáta: *Eberhard Windecke itineráriuma*. Világtörténet 31. évf. (2009) 34–50. A szöveg: *Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról*. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Skorka Renáta. Budapest, 2008. (História Könyvtár. Elbeszélő források 1.) 69. (A továbbiakban: Windecke. A fejezet számra hivatkozom.) A városnevek melletti „W” betű azt jelenti, hogy ott Windecke is megfordult. Minden olyan esetben, amikor kétségeim támadnak Eberhard Windecke beszámolójának pontosságáról, azt jelzem.

¹⁴⁶ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 99.

¹⁴⁷ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 99. A berni krónika szerint július 24-én érkezett a városba és a harmadik nap indult el onnan. Die Berner-Chronik, 235–236. Kizárt dolognak tartom, hogy Aarberg után Zsigmond visszatért volna Bázelbe. Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 99.

¹⁴⁸ Altmann szerint Zsigmond Romontotól is átvonult. Beleillik az útvonalba. RI. XI. 1880a., 1415. júl. 25.

¹⁴⁹ Egy feljegyzésből kiderül, hogy a szavojai követek utasításokat adtak azoknak a településeknek, amerre majd Zsigmondék vonulnak. A bejegyzés első dátuma 1415 május 26. Sajnos nem adnak pontos időpontot, csak azt írják, hogy az utazásuk hanyadik napján hová és milyen parancsokat küldtek, valamint azon a településen mire volt szükség. A szövegből kiderül, hogy Zsigmond előtt jártak, de mivel a király Seysselben hajóra ült, nem lehet kibogozni, hogy a király is megfordult-e valamennyi olyan helyeken, ahol ők. Ezt csak abban az esetben veszem „biztosnak”, ha beleillik az itineráriumba, mert van más adatunk is az uralkodó jelenlétére. AST, C. Protocolli Ducali. N°. 2. 137r–140r.

¹⁵⁰ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 99. Valamint: AST, C. Protocolli Ducali. N°. 2. 137r–140r; Windecke, 69. Eberhard Windecke szerint Zsigmond Lausanne előtt Neuchâtelben is megfordult (Windecke, 69.). Az útvonal ismeretében ez kizárt.

¹⁵¹ Windecke, 69. Lehet Romanel-sur-Lausanne vagy Romanel-sur-Morges is.

¹⁵² Windecke, 69. Én sem tudtam azonosítani.

¹⁵³ Windecke, 69. Valamint: AST, C. Protocolli Ducali. N°. 2. 137r–140r.

¹⁵⁴ Windecke, 69.

¹⁵⁵ Windecke, 69. Valamint: AST, C. Protocolli Ducali. N°. 2. 137r–140r.

július 27.	Genève (Genf) ¹⁵⁶ (W)
?	Saint Julien ¹⁵⁷ (W)
?	Sallenôves ¹⁵⁸ (W)
július 28.	Seyssel ¹⁵⁹
?	Rumilly ¹⁶⁰ (W)
?	Aix ¹⁶¹ (W)
?	Chambéry ¹⁶² (W)
?	Goncelin ¹⁶³ (W)
?	Moirans ¹⁶⁴ (W)
?	Le Vert ¹⁶⁵ (W)
?	St. Marcellin ¹⁶⁶ (W)
?	Romans ¹⁶⁷ (W)
július 31. – augusztus 01	Lyon ¹⁶⁸
augusztus 1.	Vienne ¹⁶⁹

¹⁵⁶ Windecke, 69. RI. XI. 1880b. sz. François Bonivard július 25-ről és 26-ról tud. Revilliod, Gustave (éd.): *Chroniques de Genève par François Bonivard*. I. Genève, 1867. 202. A dátum nem pontos. A városban már július 10-én tudták, hogy Zsigmond a városba érkezik. Horváth Károly: *Zsigmond király Genfben*. Győri történelmi és régészeti füzetek II. Győr, 1862. 286–287, 287. Valamint: AST, C. Protocolli Ducali. N°. 2. 137r–140r.

¹⁵⁷ Windecke, 69. Saint Julien-en-Genevois.

¹⁵⁸ Windecke, 69.

¹⁵⁹ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 99. Valamint: AST, C. Protocolli Ducali. N°. 2. 137r–140r. A számadáskönyvben megemlítik, hogy a Seyssel-Lyon-Avignon utat Zsigmond hajón tette meg. A Rhône folyón ereszkedett le egészen az utóbbi városig. AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 326 v–327v, 1415. okt. 25., Chambéry. Az elképzelhető, hogy nem mindenki kapott helyet a vízijárműveken, van aki szárazföldön utazhatott. Véleményem szerint Eberhard Windecke sem hajóval érkezett Valence-ba. Munkájában a Seyssel és Valence közti szakaszon található helységekben Zsigmond ekkor nem járt. Ha megnézzük a térképet, jól látszik, nem a Rhône folyó mellett fekszenek. Ennek ellenére az itineráriumba felvettem a városokat, de a vastag szedés azt jelzi, hogy arra csak a kíséret egy része járhatott.

¹⁶⁰ Windecke, 69.

¹⁶¹ Windecke, 69. Aix-les-Bains.

¹⁶² Windecke, 69.

¹⁶³ Windecke, 69.

¹⁶⁴ Windecke, 69.

¹⁶⁵ Windecke, 69.

¹⁶⁶ Windecke, 69.

¹⁶⁷ Windecke, 69. Romans-sur-Isère.

¹⁶⁸ Bernoulli, August (Bearb.): *Basler Chroniken V*. Leipzig, 1895. Die Röteler Chronik 1376–1428. 159. (a továbbiakban: Röteler Chronik); Finke, Heinrich: *Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils*. (Tagebuch des Kardinals Fillastre) Paderborn, 1889. 178. (a továbbiakban: Forschungen). Az elutazásra: AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 327v–329r, 1415. aug. 21., Thonon.

¹⁶⁹ *Röteler Chronik*, 159. Lyon és Vienne 32 kilométernyi távolságra van vízi úton. Az augusztus 1-i érkezés reálisnak tűnik.

augusztus 3. – augusztus 6.	Valence ¹⁷⁰ (W)
?	Pierrelatte ¹⁷¹ (W)
?	Mondragon ¹⁷² (W)
?	Orange ¹⁷³ (W)
?	Villeneuve-lès-Avignon ¹⁷⁴ (W)
?	Point-Saint-Esprit ¹⁷⁵ (W)
augusztus 10. – augusztus 13.	Nîmes ¹⁷⁶ (W)
?	Montpellier ¹⁷⁷ (W)
?	Aigues-Mortes ¹⁷⁸
augusztus 15. – szeptember 10.	Narbonne ¹⁷⁹ (W)
szeptember 10. – szeptember 19.	Canet ¹⁸⁰
szeptember 19. – november 2.	Perpignan ¹⁸¹ (W)

¹⁷⁰ Franciscus Clement zaragozai érsek szerint már július 31-én Valence-ben volt. *Acta Concilii Constanciensis. Dritter Band: Die drei Päpste und das Konzil, Schriften zur Papstwahl*. Hrsg von Heinrich Finke. Münster, 1926. 188. sz., 1415. júl. 31., Perpignan. Franciscus Clement zaragozai érsek levele Ferdinánd aragón királyhoz. Dátuma azonban téves. A Röteler krónika szerint augusztus 3-án érkezett a városba. Röteler Chronik, 159; Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 99; Windecke, 69.

¹⁷¹ Windecke, 69.

¹⁷² Windecke, 69.

¹⁷³ Windecke, 69.

¹⁷⁴ Windecke, 69.

¹⁷⁵ Windecke, 69.

¹⁷⁶ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 99; Röteler Chronik, 159; Windecke, 69; *Forschungen*, 178.

¹⁷⁷ Zsigmond állítólag meg akart állni Montpellier-ben is. Beleillik az útvonalba. Finke: *Acta Concilii*, III. 190. sz., 1415. aug. 12., Perpignan. Petrus Zagarriga tarragóniai érsek levele Ferdinánd aragón királyhoz. Windecke, 69.

¹⁷⁸ Cognasso: *Amadeo VIII*, 216.

¹⁷⁹ Petrus Pulka szerint Zsigmond már augusztus 15-én a városban volt. Firnhaber: *Petrus Pulka*, 30; Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 99. A Röteler krónika is augusztus 15-re teszi Zsigmond érkezését, ellenben a szeptember 17-i dátumot adja meg, mit a távozás napja. Röteler Chronik, 160; Windecke, 69.

¹⁸⁰ Egy kasztíliai krónika szerint már szeptember 10-én már ott volt Zsigmond. Rosell, Cayetano (ed.): *La cronica del serenissimo Principe Don Juan Segundo rey deste nombre en Castilla y en Leon*. Madrid, 1877. (Biblioteca de Autores Espanoles 68.) 365. A Röteler krónikában csak a távozás napját adják meg, ez megegyezik a spanyol forrásával. Röteler Chronik, 160. Ma Canet-en-Roussillon.

¹⁸¹ Petrus Pulka szerint Zsigmond már szeptember 24-én biztosan a városban volt, hiszen ezen a napon már tárgyalt az aragón királlyal. (Ez azt jelenti, hogy néhány nappal hamarább kellett érkeznie.) Firnhaber: *Petrus Pulka*, 33; Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 99. A Röteler krónikában azt olvashatjuk, hogy szeptember 19-én, miután elhagyta Canetet, azonnal Perpignanba ment. Innét november 6-án távozott. Röteler Chronik, 160, 161. A két város közti távolság ismeretében ez elfogadható. Zurita szerint Zsigmond szeptember 18-án már átlépte a város kapuit. Zurita, Geronimo: *Los cinco libros primeros de la segunda parte de los anales de la cronica de Aragon*. Carogaça, 1699. III. 109. Ezt mások is átveszik: Fromme, Bernhard: *Die spanische Nation und das Konstanzer Konzil. Ein Beitrag zur Geschichte des grosen abendländischen Schismas*. Münster, 1896. 9; Windecke, 69.

november 6.	Sigean ¹⁸²
november 7. – december 15.	Narbonne ¹⁸³
december 26. – december 31.	Avignon (W) ¹⁸⁴

1416¹⁸⁵

január 1. – január 13.	Avignon ¹⁸⁶ (W)
január 21.	Vienne ¹⁸⁷
január 22. – február 16.	Lyon ¹⁸⁸ (W)
február 16.	Labrella ¹⁸⁹
február 19. – február 20.	Chambéry ¹⁹⁰

?	Lyon ¹⁹¹ (W)
?	Lausanne ¹⁹² (W)
?	Arsonitz ¹⁹³ (W)
?	Leontz ¹⁹⁴ (W)
?	Papanus ¹⁹⁵ (W)
?	Arras ¹⁹⁶ (W)
?	Nevers ¹⁹⁷ (W)
?	Chartres ¹⁹⁸ (W)
	Melun ¹⁹⁹ (W)
március 1. – április 7.	Párizs ²⁰⁰ (W)

¹⁸² Röteler Chronik, 162.

¹⁸³ Petrus Pulka szerint Zsigmond november 5-én érkezett a városba. Firnhaber: *Petrus Pulka*, 36. A Röteler Chronikban november 7-e a dátum. Röteler Chronik, 162; Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 99; Windecke, 69.

¹⁸⁴ AST, SC. Materie polithice per rapporto all'interno. Protocolli dei notai della corona. Protocolli ducali. (Rosso) Protocollo 2. 115r–v, 1415. dec. 26., Avignon. Zsigmond oklevele.

¹⁸⁵ A vonal felett azokat a városokat soroltam fel, ahonnet Zsigmond érkezett, a vonal alatt pedig azokat gyűjtöttem össze, amerre a király távozott Szavojából.

¹⁸⁶ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 99; Windecke, 69.

¹⁸⁷ Zsigmondkori Oklevéltár (1415–1416). V. (a továbbiakban: ZsO. V.) 1457. sz., 1416. jan. 22., Lyon. Zsigmond oklevele. Valamint: RI. XI. 1914a. sz., 1416. jan. 22., Lyon. Zsigmond oklevele.

¹⁸⁸ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 100; Windecke, 71.

¹⁸⁹ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 100. Talán Les Abrets.

¹⁹⁰ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 100; AT, SC. Inventario 116. Diplomi imperiali. Mazzo 8/2. Fascicolo 8., 1416. febr. 20., Chambéry. Zsigmond oklevele.

¹⁹¹ Windecke, 71.

¹⁹² Windecke, 71.

¹⁹³ Windecke, 71. Én sem tudtam azonosítani.

¹⁹⁴ Windecke, 71. Én sem tudtam azonosítani.

¹⁹⁵ Windecke, 71. Én sem tudtam azonosítani.

¹⁹⁶ Windecke, 71. Én sem tudtam azonosítani.

¹⁹⁷ Windecke, 71.

¹⁹⁸ Windecke, 71.

¹⁹⁹ Windecke, 71.

²⁰⁰ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 100; Windecke, 71.

A KÍSÉRET TAGJAI

Ellentétben az első utazással, ahol listák maradtak fel – igaz nehéz őket használni – a második és harmadik szavojai útról csak szórványos adatok állnak a rendelkezésünkre, de azért Zsigmond kíséretéből néhány nevet rekonstruálni lehet.²⁰¹ A kíséret katonai erejéről semmit sem tudunk. Az aragón lovagok azonban mindenképpen szeretnék volna bizonyítani, hogy ki a legény a gáton. Ferdinánd király, elkerülendő a konfliktusokat, 1415. december 2-án azt írta Zsigmondnak, hogy megtiltotta embereinek, hogy a király kísérőit párbajra hívják, és arra kérte Zsigmondot, hogy ő is hasonlóan járjon el.²⁰² Vagy a magyaroknak volt ilyen híre, vagy az aragóniai lovagok nem bírtak magukkal és unva az egymás közötti párbajokat, alig várták az új kihívásokat.²⁰³ Az alábbi listába azokat a személyeket vettem fel, akiről vagy biztosan tudjuk, hogy átvonultak Szavoján, és/vagy Aragóniában és/vagy Franciaországban is a király mellett voltak.

Külföldiek:

VII. Bernard d'Armagnac gróf²⁰⁴

Ottobono di Belluno (*utriusque iuris doctor*)²⁰⁵

²⁰¹ Zsigmond 1415. július 22-e tájban hagyta el Konstanzot, és 1416. március elseje környékén ért Párizsba. Azt gondolom, akik ezen az útszakaszon a királlyal voltak, azok talán Szavojában is ott lehettek. Mivel Zsigmond kísérete biztos hogy változott, a hibázás lehetőségét nem tudom teljes mértékben kizárni. Csak néhány példa: Borbála nem utazott a királlyal, a berni krónika szerint a királyné csak Aarbergig kísérte férjét, innen embereivel Bazel felé indult. (*Die Berner-Chronik*, 236.) Ilyen volt továbbá, amikor Narbonne-ba a király kíséretéhez 70–80 lovas csatlakozott egy magyar gróf vezetésével. (Finke: *Acta Concilii*, III. 192. sz. Valamint: ZsO. V. 973. sz., 1415. aug. 29., Narbonne. Pere de Falch oklevele Ferdinánd aragón királyhoz.) Azért a párizsi tartózkodást vettem határnak, mert azt gondolom, hogy itt jelentősen kicserélődhetett a kíséret. Zsigmond ide hívta Kanizsai János esztergomi (ZsO. V. 1728. sz., 1416. máj. 5., Párizs. Zsigmond oklevele.), és Konstanzból Nicolaus Tramba gniesnói érsekeket, továbbá a lengyel küldöttséget és Wormidtt Pétert, a német lovagrend római prokurátorát. (ZsO. V. 1610. sz., 1416. 02. 24., Konstanz. Wormidtt Péter a német lovagrend prokurátorának az oklevele.)

²⁰² Finke: *Acta Concilii*, 208. sz., 1415. dec. 5., Perpignan. Ferdinánd aragóniai király levele Zsigmondhoz. Valamint: ZsO. V. 1299. sz., 1415. dec. 5., Perpignan. Ferdinánd aragóniai király levele Zsigmondhoz.

²⁰³ Az aragón király Didacus Ferdinandi de Vadillo lovag relációjára hivatkozott az ügyben, aki követként volt Narbonne-ban Zsigmond udvarában. Az is lehet, hogy a magyarok nem bírtak magukkal és ezt jelezte uralkodójának. Finke: *Acta Concilii*, I. 386.

²⁰⁴ Rosell: *La cronica*, 365.

²⁰⁵ Emlékezzünk vissza, ő volt Louis de Savoie-Achaïe herceg követe 1412-ben Budán. Seysselben csatlakozott Zsigmondhoz visszatérőben I. Ferdinánd aragón királytól. Finke, Heinrich (Hrsg.): *Acta Concilii Constanciensis*. Zweiter Band: Konzilstagebücher, Sermones, Reform-und Verfassungakten. Münster, 1923. 255; ZsO. V. 904. sz., 1415. júl. 28., Seyssel. Zsigmond oklevele. Ottobono di Belluno Avignonban is ott volt. Finke: *Acta Concilii*, III. 219. sz.; ZsO. V. 1390. sz., 1416. jan. 1., Avignon. Malla Fülöp barcelónai kanonok levele Ferdinánd aragón királyhoz. Zsigmond visszaútján is a király mellett találjuk Lyonban. ZsO. V. 1546. sz., 1416.

Johannes de Botbor (*in sacra pagina professor*)²⁰⁶

II. Ludwig von Liegnitz und Brieg hercege²⁰⁷

Ludwig von Öttingen grófja²⁰⁸

Rudolfus de Sulcz²⁰⁹

Johannes (de Valenroda) rigai érsek²¹⁰

Giovanni Carlo (Il Piccinino) Visconti²¹¹

Wilhelm Haz de Waldek²¹²

Oswald von Wolkenstein lovag és költő²¹³

Szavojaiak:

Jehan de la Baume²¹⁴

Humbert le Bâtard²¹⁵

Jean de Beaufort²¹⁶

Amédée de Challant²¹⁷

febr. 16., Lyon. Zsigmond oklevele. Valamint: ZsO. V. 1547. sz., 1416. febr. 16., Lyon. Zsigmond oklevele. Életpályájára: Beinhof: *Die Italiener*, 291–292.

²⁰⁶ Finke: *Acta Concilii*, III. 376; ZsO. V. 988. sz., 1415. szept. 1. Ferdinánd aragón király levele Zsigmondhoz. Követként járt az aragón királynál.

²⁰⁷ Garai Miklós nádorral együtt ment Franciaországba. Finke: *Acta Concilii*, III. 221. sz.; ZsO. V. 1418. sz., 1416. jan. 10., Avignon. Malla Fülöp barcelónai kanonok levele Ferdinánd aragón királyhoz. Perpignanban is ott volt. Rosell: *La cronica*, 365. A herceg húgát (Margitot) Zsigmond 1401. április 8-i oklevelében már menyasszonyának nevezi. Az esküvő elmaradt. Wertner Mór: *Zsigmond király egy ismeretlen házassági összeköttetéséről*. Századok, 23. évf. (1889) 772–776.

²⁰⁸ Ott volt Chambéryben a hercegi cím átruházásakor. Cognasso: *Amadeo VIII*. 217.

²⁰⁹ Finke: *Acta Concilii*, III. 376. Valamint: ZsO. V. 988. sz., 1415. szept. 1. Ferdinánd aragón király levele Zsigmondhoz.

²¹⁰ Garai Miklós nádorral együtt ment Franciaországba. Finke: *Acta Concilii*, III. 221. sz.; ZsO. V. 1418. sz., 1416. jan. 10., Avignon. Malla Fülöp barcelónai kanonok levele Ferdinánd aragón királyhoz.

²¹¹ Montcapelliben és Saint-Maurice-ben is Zsigmond kíséretében találjuk. Ld. Adattár. Megemlítik, hogy jelen volt Chambéryben a hercegi cím átruházásakor. Cognasso: *Amadeo VIII*. 217. Zsigmond udvarában élt 1413-tól.

²¹² Relátora volt az oklevélnek. ZsO. V. 1689. sz., 1416. márc. 25., Párizs. Zsigmond oklevele.

²¹³ Csak a harmadik szavojai úton lehetett ott, hiszen mielőtt Perpignanba ért volna, Portugáliában volt. Mayr, Norbert: *Die Reiselieder und Reisen Oswalds von Wolkenstein*. Innsbruck, 1961. (Schlern-Schriften 215.) 76, 80. Néhány sort is írt arról, hogy Zsigmond hercegi rangra emelte VIII. Amédée grófot. Hartmann, Sieglinde: *Sigismunds Ankunft in Perpignan und Oswalds Rolle als wisskunte von Türkei*. In: *Durch aubenteuer muess man wagen vil*. Festschrift für Anton Schwob zum 60 Geburtstag. Hrsg von Wernfried Hofmeister – Bernd Steinbauer. Innsbruck, 1997. 133–139.

²¹⁴ Zsigmondot kíséri Szavojában, valójában a király útját is előkészíti. AST, SC. Protocolli Ducali. N°. 2. 137r, 1415. máj. 26.

²¹⁵ Zsigmonddal utazott Avignonig. AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 326v–327v, 1415. okt. 25., Chambéry. Valamint: Pibiri: *En voyage*, 59. Perpignanban is ott volt. Rosell: *La cronica*, 365.

²¹⁶ Pibiri: *En voyage*, 59. Zsigmonddal utazott Avignonig. AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 326v–327v, 1415. okt. 25., Chambéry.

²¹⁷ Zsigmonddal utazott Avignonig. AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 326v–327v, 1415. okt. 25., Chambéry.

Boniface de Challant²¹⁸
 Henri de Colombier²¹⁹
 Gaspard de Montmayeur²²⁰
 Lambert Oddinet²²¹
 VIII. Amédée de Savoie gróf²²²

Magyarok:

Bebek András lovászmester²²³
 Babai György²²⁴
 Baracska Loránd fia Loránd²²⁵

-
- ²¹⁸ Zsigmondot kíséri Szavojában, valójában a király útját is előkészíti. AST, SC. Protocolli Ducali. N°. 2. 137r, 1415. máj. 26.
- ²¹⁹ Zsigmondot kíséri Szavojában, valójában a király útját is előkészíti. AST, SC. Protocolli Ducali. N°. 2. 137r, 1415. máj. 26.
- ²²⁰ Zsigmondot kíséri Szavojában, valójában a király útját is előkészíti. AST, SC. Protocolli Ducali. N°. 2. 137r, 1415. máj. 26.
- ²²¹ Zsigmonddal utazott Avignonig. AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 326v–327v, 1415. okt. 25., Chambéry.
- ²²² A gróf Bázelen csatlakozhatott Zsigmondhoz. (Firnhaber: *Petrus Pulka*, 27; ZsO. V. 900. sz., 1415. júl. 26., Konstanz.) Július 25-én a burgundi követ azt közölte, hogy vasárnap (július 21.) a burgundi herceg és a szavojai gróf találkoztak Zsigmonddal. Ha ez valóban így volt, ez csak Bázelen lehetett. (Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 99.) Más források szerint a király és szavója ura csak Aarbergben találkozott és onnét együtt vonultak Szavojába. (*Die Berner-Chronik*, 235–236.) A régi szakirodalomban azt olvashatjuk, hogy a gróf Seysseltől Lyonig kísérte Zsigmondot. Cibrario, Luigi: *Origini e progresso delle istituzioni della monarchia di Savoia*. II. Torino, 1855. 232. Az bizonyos, hogy VIII. Amédée de Savoie Lyonig utazott a királlyal és az uralkodó engedélyével maradt az utóbbi városban. AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 326v–327v, 1415. okt. 25., Chambéry.
- ²²³ Járt az aragón uralkodónál és XIII. Benedek pápánál. Finke: *Acta Concilii*, III. 377. Valamint: ZsO. V. 1048. sz., 1415. szept. 10., Narbonne. Zsigmond oklevele. Az aragón királyhoz és a pápához küldött üdvözlő követség többi tagja: Jacobus de Gelu toursi érsek, mint a konstanzi zsinat küldötte (Áldásy: *Zsigmond király*, 47.), Johannes de Valenroda rigai érsek, Jacobus Bertucci d’Obizzi adriai püspök, mint a konstanzi zsinat küldötte (Áldásy: *Zsigmond király*, 47.), Garai Miklós nádor, Kusalyi Jakcs Mihály miles, Ottobono di Belluno, Conradus de Susato a teológia mestere, mint a konstanzi zsinat küldötte (Áldásy: *Zsigmond király*, 47.), Hugo de Holbez, mint a konstanzi zsinat küldötte (Áldásy: *Zsigmond király*, 47.), és Jean de Beaufort és Lambert Oddinet jogi doktorok. Ez utóbbi kettő szavojai diplomata. A kasztíliai krónikában azt olvashatjuk, hogy szintén Perpignanban volt az „*el Mariscal de Ungria*,” aki a kasztíliai királytól jött. Rosell: *La cronica*, 365. Rajta kívül itt még megemlítik még az armagnaci gróft (VII. Bernard d’Armagnac), aki nyilván sokkal később csatlakozott csak Zsigmondhoz, a szavojai algróft/ vagy vicecomest, aki nem lehet más, mint Humbert le Bâtard, valamint II. Ludwig von Liegnitz und Brieg herceget. Ez utóbbit a kísérethez sorolhatjuk. Rosell: *La cronica*, 365.
- ²²⁴ 1418. febr. 1., Konstanz. Zsigmond oklevele. Angliában, Aragóniában és Franciaországban is szolgált. Balogh Gyula: *Két Zsigmondkori címereslevél*. Turul 24. évf. (1906) 79–82.
- ²²⁵ Gyakorlatilag 1412 végétől a király mellett lehetett, hiszen az oklevélben azt írják, hogy Angliában, Aragóniában, Franciaországban, Friaulban, Isztriában, Lombardiában, Németországban és Szavojában is szolgált. *Zsigmondkori Oklevéltár (1417–1418)* VI. Mályusz Elemér kéziratát kiégesztette és szerkesztette Borsa Iván. Budapest, 1999. (A továbbiakban: ZsO. VI.) 1604. sz., 1418. márc. 8., Konstanz. Zsigmond oklevele.

Bátori Péter fia János fia István asztalnokmester²²⁶
 Mihály fia Benedek székesfehérvári prépost²²⁷
 Benzis András kalocsai érsek²²⁸
 Buzlai Balázs²²⁹
 Csapy András²³⁰
 Domokos váradi érkanonok²³¹
 Farnasi (Veres) István fia István²³²
 Garai Miklós nádor²³³
 (Geszterédi) Petri Ders Benedek²³⁴

- ²²⁶ ZsO. VI. 461. sz. 1417. máj. 23. Konstanz. Zsigmond oklevele. Angliában, Franciaországban, Lombardiában és Németországban is szolgált. 462. sz., 1417. máj. 23., Konstanz. Zsigmond oklevele. Angliában, Franciaországban, Isztriában. Lombardiában és Németországban is szolgált.
- ²²⁷ Kölcsönt vett át Zsigmond nevében Franciscus de Conzieu narbonne-i érsektől RI. XI. 1906. sz., 1415. nov. 27., Narbonne. Zsigmond oklevele. Zsigmond szavojai visszaútján is ott volt Lyonban. ZsO. V. 1457. sz., 1416. jan. 22., Lyon. Zsigmond oklevele. Valamint: ZsO. V. 1487. sz., 1416. febr. 1., Lyon. Zsigmond oklevele. Lyonból visszaküldték Konstanzba. ZsO. V. 1488. sz., 1416. febr. 1., Lyon. Zsigmond oklevele. Áldásy szerint Aragóniában is volt. Áldásy Antal: *Rozgonyi István levele Zsigmond király perpignoni tartózkodásáról*. Történelmi Tár, I. (1900) 449–452. Angliába is a királlyal utazott. Bárány Attila: *Zsigmond király 1416-os angliai kísérete*. Aetas 19. évf. (2004:3–4) 5–30, 10.
- ²²⁸ Zsigmond a konstanzi zsinathoz küldte követként. Finke: *Acta Concilii*, III. 204. sz.; ZsO. V. 1215. sz., 1415. nov. 12., Narbonne. Zsigmond oklevele.
- ²²⁹ Buzlai Balázs és rokonai kaptak címeradományt Perpignanban, azt gondolom, a kíséret tagjaként ZsO. V. 1091. sz., 1415. szept. 29., Perpignan. Zsigmond oklevele. Áldásy szerint is volt Aragóniában. Áldásy: *Rozgonyi*, 450.
- ²³⁰ Áldásy szerint volt Aragóniában. Áldásy: *Rozgonyi*, 450.
- ²³¹ Zsigmond a konstanzi zsinathoz küldte követként. Finke: *Acta Concilii*, III. 204. sz. Valamint: ZsO. V. 1215. sz., 1415. nov. 12., Narbonne. Zsigmond oklevele.
- ²³² ZsO. VI. 294. sz., 1417. ápr. 4. Konstanz. Angliában, Aragóniában és Franciaországban, Katalóniában és Németországban is szolgált.
- ²³³ Az utazás alatt az első adat Aarbergből van róla. ZsO. V. 891. sz., 1415. júl. 24., Aarberg. Zsigmond oklevele. Lyonban 150 arany értékű ajándékot kapott. AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 327v–329r, 1415. aug. 21., Thonon. Ott van Narbonne-ban is. Finke: *Acta Concilii*, III. 377. Valamint: ZsO. V. 1048. sz., 1415. szept. 10. Narbonne. Zsigmond oklevele. A nádor Perpignanban jelentős adományokat is kapott. ZsO. V. 1136. sz., 1415. okt. 18., Perpignan. Zsigmond oklevele. Avignonban is a király mellett találjuk. Finke: *Acta Concilii*, III. 219. sz. Valamint: ZsO. V. 1390. sz., 1416. jan. 1., Avignon. Malla Fülöp barcelónai kanonok levele Ferdinánd aragón királyhoz. Zsigmond innét küldte követként Franciaországba. (Finke: *Acta Concilii*, III. 221. sz. Valamint: ZsO. V. 1418. sz., 1416. jan. 10., Avignon. Malla Fülöp barcelónai kanonok levele Ferdinánd aragón királyhoz. Párizsban úgy Zsigmondtól, mint VI. Károly francia királytól címerbővítést kapott. ZsO. V. 1692. sz., 1416. márc. 26., Párizs. Zsigmond oklevele. VI. Károlytól ugyan olyan címet kapott, mint Zsigmondtól. ZsO. V. 1694. sz., 1416. márc. 26., Párizs. VI. Károly francia király oklevele. Angliában is volt. Erre: Bárány: *Zsigmond király 1416-os*, 12–13.
- ²³⁴ ZsO. VI. 1127. sz., 1417. nov. 19., Konstanz. Zsigmond oklevele. Angliában, Franciaországban és Németországban is szolgált. Lehoczky Tivadar: *A Petri Ders család címereslevele 1417-ből*. Turul 20. évf. (1902) 139–140. Áldásy szerint volt Aragóniában. Áldásy: *Rozgonyi*, 450.

Hatvani István fia Miklós²³⁵
 Hetyeiek és Bátéi Benedek²³⁶
 János esztergomi prépost és alkancellár²³⁷
 János, a Byennik-i egyház prépostja²³⁸
 Kusalyi Kusalyi Jakcs Mihály (*aulicus*)²³⁹
 Legenyei Imre fia Csontos Bertalan²⁴⁰
 Leszteméri (Veres) János fia Imre²⁴¹
 Mérai Tamás²⁴²
 Mikolai István fia Mihály fia László (*juvenis aule*)²⁴³
 Mindszenti Tamás fia Antal²⁴⁴
 Nena-i Kolos Jakab fiai Ambrus (*familiaris regius*) és testvére Jeromos²⁴⁵

²³⁵ ZsO. V. 1497. sz., 1416. febr. 3., Lyon. Zsigmond oklevele. Ő volt a relátor.

²³⁶ Címert kaptak Ferdinánd aragón királytól. ZsO. V. 1143. sz., 1415. okt. 20., Perpignan. Ferdinánd aragóniai király oklevele.

²³⁷ Ott volt Párizsban is, relátora volt egy oklevélnek. ZsO. V. 1689. sz., 1416. márc. 25. Párizs. Zsigmond oklevele. Többek között Aragóniában, Franciaországban, Forum Iuliumban, Isztriában és Lombardiában is szolgált. Fejérpataky László: *A Békássy család címere az 1417. évből*. Turul 16. évf. (1898) 39–41. Valamint: ZsO. VI. 802. sz., 1417. aug. 15., Konstanz. Zsigmond oklevele. Perpignanban is ott van. AST, SC. Materie polithice per rapporto all'interno. Protocolli dei notai della corona. Protocolli ducali. (Rosso.) Protocollo 2. 207r–212r, 1415. okt. 25., Perpignan. Zsigmond oklevele. Avignonban is van róla adat. AST, SC. Materie polithice per rapporto all'interno. Protocolli dei notai della corona. Protocolli ducali. (Rosso.) Protocollo 2. 115r–v, 1415. dec. 26., Avignon. Zsigmond oklevele.) Forum Iulium Udine elnevezése, de azt gondolom, hogy ebben az esetben nem csak a városra, hanem az egész tartományra utal.

²³⁸ Párizsból a király Kanizsai János esztergomi érsekhez akarta küldeni, de leesett a lováról és súlyosan megsérült a lapockáján. ZsO. V. 1728. sz., 1416. ápr. 5., Párizs. Zsigmond oklevele.

²³⁹ Seyselben csatlakozott Zsigmondhoz visszatérően Ferdinánd aragóniai királytól. Finke: *Acta Concilii*, II. 255.; ZsO. V. 904. sz., 1415. júl. 28., Seyssel. Zsigmond oklevele. Kusalyi Jakcs Mihály Avignonban is ott volt. Finke: *Acta Concilii*, III. 219. sz.; ZsO. V. 1390. sz., 1416. jan. 1. Avignon. Malla Fülöp barcelónai kanonok levele Ferdinánd aragón királyhoz. Zsigmond visszaútján is a király mellett találjuk Lyonban. ZsO. V. 1546. sz., 1416. febr. 16., Lyon. Zsigmond oklevele. Valamint: ZsO. V. 1547. sz., 1416. febr. 16., Lyon. Zsigmond oklevele.

²⁴⁰ ZsO. VI. 2032. sz., 1418. jún. 11., Bazel. Zsigmond oklevele. Angliában, Franciaországban és Németországban is szolgált. Nagy Iván: *A Chontos család címere 1418-ból, és némi heraldikai észrevételek*. Turul 4. évf. (1886) 162–166.

²⁴¹ *Zsigmondkori Oklevéltár (1421)*. VIII. Összeállította: Borsa Iván – C. Tóth Norbert. Budapest, 2003. (A továbbiakban: ZsO VIII.) 399. sz., 1421 ápr. 13., Magyarbród. Zsigmond oklevele. Angliában, Franciaországban és Németországban is szolgált.

²⁴² ZsO. VI. 2088. sz., 1418. jún. 25., Strassburg. Angliában, Burgundiában, Franciaországban, Forum Juliumban, Isztriában, Itáliában, Lombardiában, Németországban és Spanyolországban is szolgált.

²⁴³ ZsO. VI. 1182. sz., 1417. nov. 30., Konstanz. Zsigmond oklevele. Angliában, Aragóniában, Franciaországban és Németországban is szolgált.

²⁴⁴ ZsO. VI. 429. sz., 1417. máj. 12., Konstanz. Zsigmond oklevele. Angliában, Aragóniában, Franciaországban, Itáliában, Lombardiában és Németországban is szolgált.

²⁴⁵ 1415. július 22-én Bazelban kaptak adományt, tehát Szavoja felé tartva. ZsO. V. 886. sz., 1415. júl. 22., Bazel. Zsigmond oklevele. Forum Juliumban, Isztriában és Lombardiában is szolgált.

Nyárádi Miklós királyi káplán²⁴⁶
 Pálóci Mátyus és Imre²⁴⁷
 Pelsőci Bebek Péter²⁴⁸
 Perényi János²⁴⁹
 Petenyeházi Miklós fia István fia Márton²⁵⁰
 (Rihnoi) Perényi Pál fia Miklós (lovászmester)²⁵¹
 Ronyvai Balázs fia Csontos Péter²⁵²
 Rozgonyi György²⁵³
 Rozgonyi István²⁵⁴
 Rumi Imre fia Doroszló²⁵⁵
 Szecsődi Jakab fia Demeter²⁵⁶
 Szirmai György²⁵⁷
 Szirmai Péter²⁵⁸
 Tamás Honti főesperes (*decreteorum doctor*)²⁵⁹

²⁴⁶ ZsO. VI. 1211. sz., 1417. dec. 7., Konstanz. Zsigmond oklevele. Angliában, Aragóniában és Franciaországban is szolgált.

²⁴⁷ *Zsigmondkori Oklevéltár (1419–1420)*. VII. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Budapest, 2001. 1048. sz., 1419. nov. 1., Poszata. Mindketten szolgáltak Angliában, Aragóniában, Franciaországban, Lombardiában és Németországban is.

²⁴⁸ ZsO. V. 1048. sz., 1415. szept. 10., Narbonne. Zsigmond oklevele. Tagja volt az aragóniai küldöttségnek.

²⁴⁹ Magyar Nemzeti Levéltár. Diplomatikai Levéltár 14627, 1453. ápr. 4., Buda. V. László oklevele. Többek között Angliában, Aragóniában, Franciaországban és Németországban is szolgált.

²⁵⁰ ZsO. VI. 1000. sz., 1417. okt. 8., Konstanz. Zsigmond oklevele. Angliában, Aragóniában, Franciaországban, Lombardiában és Németországban is szolgált.

²⁵¹ ZsO. VI. 423. sz., 1417. máj. 9., Konstanz. Zsigmond oklevele. Angliában, Aragóniában, Franciaországban, Lombardiában és Németországban is szolgált.

²⁵² ZsO. VI. 2032. sz., 1418. jún. 11., Bazel. Zsigmond oklevele. Angliában, Franciaországban és Németországban is szolgált. Nagy: *A Chontos*, 162–166.

²⁵³ Áldásy szerint volt Aragóniában. Áldásy: *Rozgonyi*, 451.

²⁵⁴ Perpignanból írt levelet Rozgonyi Simon fiához, Istvánhoz, tehát ő is a kíséret tagjának számított. ZsO. V. 1148. sz., 1415. okt. 21., Perpignan. Rozgonyi István oklevele. A veszprémi püspökség kormányzója Párizsban Zsigmonddal lovagolt be a városba. Nem felejt el megemlíteni, hogy ilyen durva erkölcsű embereket még soha sem látott, és rengeteg szép portékát árulnak, de neki kevés a pénze. ZsO. V. 1661. sz., 1416. márc. 14., Párizs. Rozgonyi István oklevele. Angliában is volt. Bárány: *Zsigmond király 1416-os*, 19.

²⁵⁵ *Zsigmondkori Oklevéltár* (1423). X. Összeállította: C. Tóth Norbert. Budapest, 2007. 1384. sz., 1423. nov. 13., Szentgrót. Zsigmond oklevele. Angliában, Aragóniában, Franciaországban, Isztriában, Forum Juliumban, Lombardiában és Németországban is szolgált.

²⁵⁶ ZsO. VI. 2346. sz., 1418. szept. 11., Ulm. Zsigmond oklevele. Többek között Angliában, Aragóniában, Franciaországban, Provence-ben, Selne-ben, Katalóniában és Németországban is szolgált. Nagy Imre: *A Szecsődy család és 1418. évi czímere*. Turul, 11. évf. (1893) 149–151.

²⁵⁷ Áldásy szerint volt Aragóniában. Áldásy: *Rozgonyi*, 450.

²⁵⁸ Áldásy szerint talán volt Aragóniában. Áldásy: *Rozgonyi*, 450.

²⁵⁹ Finke: *Acta Concilii*, III. 376; ZsO. V. 988. sz., 1415. szept. 1. Ferdinánd aragón király levele Zsigmondhoz.

Tamásfalvai Illés Gergely fia Görgy (*miles et egregius*)²⁶⁰

Tamási László²⁶¹

Vajai Demeter fia András²⁶²

Várdai Domokos fia Pelbárt (*egregius*)²⁶³

A kíséret létszámára is vannak adataink. A tarragonai érsek 1415 augusztusában arról tájékoztatta az aragón királyt, hogy Zsigmond 250 vagy 300 emberrel fog érkezni.²⁶⁴ Egy narbonne-i adat szerint a király oldalán 300-an lovagoltak be a városba, míg a zsinati küldötteket 600 főre taksálták. Pere de Falchs arról is tudósít, hogy augusztus 28-án 70–80 lovas érkezett egy magyar gróf vezetésével.²⁶⁵ (Utaltam rá, hogy Zsigmond kíséretének a létszáma mindig változott.) 1415. szeptember 3-án a király mellett szolgálók száma maximum 500 fő lehetett.²⁶⁶ A kasztíliai krónika szerint az uralkodót 300 fegyveres kísérte, amikor bevonult Perpignanba.²⁶⁷ Az általam utolsó állomásként tárgyalt Párizs városába állítólag 800 fővel érkezett meg.²⁶⁸ Az eltérő számadatok között nehéz eligazodni, de végig gondolva az adatokat, azt gondolom, Zsigmondot 300–400 lovas kísérhette. Azt is lehetetlen eldönteni, hogy az egyháziak közül kik tartoztak a király kíséretébe, és kik voltak a zsinat tagjai. Ahogy említettem: Narbonne-ban 600-ra becsülték a zsinati résztvevők számát. Azok közül, akiket Konstanzban erre a feladatra kineveztek, jó párnak a nevét ismerjük, de ezeket most nem sorolom fel.²⁶⁹

²⁶⁰ ZsO. V. 897. sz., 1415. júl. 26., Lausanne. Zsigmond oklevele. Forum Juliumban, Isztriában és Németországban is szolgált.

²⁶¹ Áldásy szerint volt Aragóniában. Áldásy: *Rozgonyi*, 450; ZsO. VIII. 704. sz., 1421. júl. 1., Pozsony. Zsigmond oklevele. Angliában, Franciaországban, Katalóniában és Németországban is szolgált.

²⁶² ZsO. VI. 88. sz., 1417. febr. 13., Konstanz. Zsigmond oklevele. Angliában és Franciaországban is szolgált. Testvére Vitus (másokkal) éppen Lombardiában van.

²⁶³ ZsO. V. 893. sz., 1415. júl. 25., Bazel. Zsigmond oklevele. Forum Juliumban, Isztriában és Németországban is szolgált. A dátum inkább július 23-a lehet.

²⁶⁴ Finke: *Acta Concilii*, III. 190. sz. Valamint: ZsO. V. 935. sz., 1415. aug. 12., Perpignan. A tarragonai érsek levele. (Ez utóbbiban olvasható 500 fős szám nyomdahiba.)

²⁶⁵ Finke: *Acta Concilii*, III. 192. sz. Valamint: ZsO. V. 973. sz., 1415. aug. 29., Narbonne. Pere de Falch levele Ferdinánd aragón királyhoz.

²⁶⁶ Finke: *Acta Concilii*, III. 374. Valamint: ZsO. V. 1010. sz., 1415. szept. 3. Ferdinánd aragón király védlevele Zsigmondnak és kíséretének. 500 főig kapták a *salvus conductust*. A létszámot Zsigmond követeitől kapták meg.

²⁶⁷ Rosell: *La cronica*, 365.

²⁶⁸ Bárány: *Zsigmond király 1416-os*, 5.

²⁶⁹ Áldásy: *Zsigmond király*, 47–48.

ÜNNEPLÉS CHAMBÉRYBEN

A kitartó munkának meg lett az eredménye. Zsigmond 1416. február 19-én Chambéryben hercegi rangra emelte VIII. Amédée grófot, továbbá megerősítette régi (császári) kiváltságait és mindezeket az utódoknak is biztosította.²⁷⁰ Eberhard Windecke szerint Szavoja ura csak Lyonban csatlakozott Zsigmondhoz, és itt egyeztek meg a fent említett kinevezésről. Mivel a város polgárai nem engedték, hogy erre Lyonba kerüljön sor, az uralkodó visszafordult Chambérybe.²⁷¹ Francesco Cognassonak más a véleménye. Szerinte Zsigmond még az oda út idején ígérte meg a grófnak, hogy meglátogatja a chambéry-i palotát, amit a megelőző hónapokban felújítottak és feldíszítettek.²⁷²

Sajnos nagyon keveset tudunk arról, mi is történt a városban. Sem az ünnepegekről, sem pedig a politikai tárgyalásokról alig maradtak fenn adatok. A hercegi cím kihirdetésére 1416. február 19-én (vasárnap) kerül sor a kastély udvarában. A nagyterem ablaka alá egy pódiumot ácsoltak, ezen állt Zsigmond trónja. Az uralkodó – fején a koronával – a birodalmi palástot viselte. Jobbján Giovanni Carlo (Il Piccinino) Visconti a jogart, míg a másik oldalon XI. Ludwig von Öttingen gróf a birodalmi almát vitte a kezében, a kardot egy magyar báró tartotta a magasban. Ott volt még a jeruzsálemi rend nagymestere, Guillaume de Challant, Lausanne püspöke, IV. Pierre de Thurey, Île-Barbe apátja, valamint számos német, magyar és szavojai főúr. Pontban kilenc órakor megjelent az udvaron a gróf emberei kíséretében. VIII. Amédée letérdelt Zsigmond előtt, aki kancellárjával felolvastatta a kinevezés szövegét. Ezután a fejére tette az új méltóságot szimbolizáló kalapot és a vállára terítette a hercegi palástot.²⁷³ Az ünnepség alatt tíz lobogót, 500 zászlót és 1500 zászlócskát lengettek szavojai címerekkel.²⁷⁴ Díszes szőnyeget és ötvösremekeket is vásároltak az alkalomra.²⁷⁵ Az újdonsült herceg másnap sem panaszkodhatott. A király Chablais, Aosta, a genfi grófság, Piemonte, Nizza, az asti grófság valamint Domodossola részei feletti uralmat is biztosította VIII. Amédée hercegnek és egyben megerősítette a régi császárok által adott kiváltságokat.²⁷⁶ Az ünnepségek után nem sokkal az újdonsült hercegről készült ikonográfiai ábrázolások is megváltoztak, jelezvén VIII. Amédée

²⁷⁰ AT, SC. Inventario 116. Diplomi imperiali. Mazzo 8/2. Fascicolo 7., 1416. febr. 19., Chambéry. Zsigmond oklevele.

²⁷¹ Windecke, 71.

²⁷² Cognasso: *Amadeo VIII.*, 216.

²⁷³ Cognasso: *Amadeo VIII.*, 217.

²⁷⁴ Cibrario: *Origini e progresso*, 233.

²⁷⁵ Comba, Rinaldo (ed.): *Storia di Torino II. Il basso Medioevo e la prima età moderna (1280–1536)*. Torino, 1997. 669

²⁷⁶ AT, SC. Inventario 116. Diplomi imperiali. Mazzo 8/2. Fascicolo 8., 1416. febr. 20., Chambéry. Zsigmond oklevele.

új státusát.²⁷⁷ A nap fénypontjának számíthatott a lakoma. Zsigmondnak nem lehetett oka a panaszra, hiszen minden bizonnyal a középkor egyik legismertebb konyhaművésze, Maître Chiquart főzött az ünnepre, aki a 14. század végén még II. Merész Fülöp burgundi herceg udvarában dolgozott, de 1400-ban már szavojai szolgálatban állt. A következő évben főszakácsként említik és a harmincas évek végéig biztosan tudjuk, hogy VIII. Amédée gróf-herceg konyháját vezette. Feltehetőleg egy szakácsdinasztiából származott és családjából úgy Burgundiában, mint Szavojában is főzték a *cuisine française* korai remekeit. Maître Chiquartnak 1420-ból egy szakácskönyve (*Du fait de cuysine*) is megmaradt.²⁷⁸

Zsigmond csak pár napot maradt a városban, február 22-én elhagyta Chambéry.²⁷⁹ Március elsején – jól láthatóan sietett – már Párizsban volt, hogy megkezdje a tárgyalásokat VI. Károly francia királlyal.²⁸⁰ Többet nem lépett szavojai földre.

AZ UTAZÁS

Zsigmond és emberei lovon közlekedtek. Minden bizonnyal szekereket is használtak, de erre nincsenek adatok. Ismerünk olyan információkat is, amelyekből kiderül: alkalomadtán hajóra is szállhattak. A források sajnos nem jelzik, hogy mindenki a vízi utat választotta, vagy csak a király és a szűkebb kísérete élt ezzel a lehetőséggel. Ahogy említettem, Petrus Pulka azt hallotta, hogy Zsigmond Konstanzból hajóval ment Bázelig.²⁸¹ A Richental krónika szerzője ellenben úgy tudta, hogy a király csak Schaffhausenig utazott a vízen, ahol a lovak várták az utazókat.²⁸² Egyes vélemények szerint, amikor Zsigmond Avignonba ment, VIII. Amédée gróf nyolc hajót vásárolt-bérelt az uralkodó számára.²⁸³ A hivatkozás nélküli adat akár igaz is lehet, hiszen a számadáskönyvben azt olvashatjuk, hogy Seysselben a locumtenenstől nem nyolc, de hat hajót vettek 170 forintért.²⁸⁴ A király és kísérete a Rhône folyón ereszkedett le egészen Lyonig. Az apró javítá-

²⁷⁷ Vadon, Annik: *Amédée – Félix V dans l'iconographie*. In: Andenmatten, Bernard – Paravicini Bagliani, Agostino – Nadia Pollini (éds.): *Amédée – Félix V premier duc de Savoie et pape (1383–1451)*. Colloque international Ripaille-Lausanne, 23–26 octobre 1990. Lausanne, 1992. (Fondation Humbert II et Marie Jose de Savoie. Bibliothèque Historique Vaudoise, 103.) 105–119, 106.

²⁷⁸ Életére: Salvatico, Antonella: *Il principe e il cuoco. Costume e gastronomia alla corte Sabaudia nel Quattrocento*. Torino, 2000. 17–19, 30, 111–112.

²⁷⁹ Pibiri: *En voyage*, 59.

²⁸⁰ Engel – C. Tóth: *Itineraria*, 100.

²⁸¹ Firnhaber: *Petrus Pulka*, 24.

²⁸² Richental: *Chronik*, 67.

²⁸³ Cibrario: *Origini e progresso*, 232.

²⁸⁴ AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 326v–327v, 1415. okt. 25., Chambéry. Ezek közül egyet Zsigmondnak 60 forint, és egy nagyot a szavojai grófnak, 40 forint értékben.

sokon kívül Zsigmond és a gróf hajóit szépen kifestették és mindkettőre ágyat is vettek. Seyssel és Lyon közti utat 78 hajós szakértelme segítette. Ez utóbbi várostól Avignonig szintén vízen utaztak tovább.²⁸⁵ Úgy tűnik azonban, hogy a király jobban szeretett szilárd talajt érezni a lábai alatt. Erre utal az aragón követek jelentése, amikor azt írták, hogy Zsigmond szívesebben utazik szárazföldön, mint vízen.²⁸⁶ (Főleg nem a tengeren.)

PÉNZ, PÉNZ, PÉNZ

Fontos kérdés, hogy mennyibe kerülhetett az a pár hónap VIII. Amédée grófnak, amikor Zsigmond ott tartózkodott. Mert ne elegyenek kétségeink, ki is fizette a számlát. Talán nem véletlen, hogy a fent említett tarragónai érsek azt írta, hogy Zsigmond inkább bővében van a hírnévnek, mint a kincsnek.²⁸⁷ A kifizetett pénzekről vannak összesítések, de sajnos nem minden esetben lehet megállapítani, hogy mennyit is utaltak át Zsigmondnak. Azt tudjuk, hogy a király érkezése és átvonulása (*pro adventu et transitu*) okán külön adókat vetettek ki. Csak egy példa 1414-ből. Allinges és Thonon várakhoz tartozó települések befizetéséről egy 17 oldalas összeírás maradt fent, ahol felsorolták az adózók nevét is.²⁸⁸ De Zsigmond második és harmadik szavojai útján is fizetni kellett úgy 1415-ben,²⁸⁹ mint 1416-ban is.²⁹⁰ Amikor a gróf 1415 nyarán Lyonban elkészönt a királytól, igen értékes aranyozott ezüst edénykészletet adott neki ajándékba és a kíséret tagjainak is csöppent valami.²⁹¹ Ide Seyselből érkeztek, és ezen a rövid úton 702 forin-

²⁸⁵ AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 326v–327v, 1415. okt. 25., Chambéry. A festést Pierre Nitarde (Nitardus) genfi festő végezte. A festéket a helyi apothecariustól (François de Versonnay) vásárolták.

²⁸⁶ ZsO. V. 1028. sz., 1415. szept. 5., Narbonne. Matia des Puig és Pere de Falchs levele Ferdinánd aragón királyhoz.

²⁸⁷ *Acta Concilii Constanciensis*, III. 190. sz. Valamint: ZsO. V. 935. sz., 1415. aug. 12., Perpignan. Péter tarragóniai érsek oklevele.

²⁸⁸ Archives départementales de Savoie, Chambéry (A továbbiakban: AD) SA. 14773. Compte de draperie de Allinges-Thonon, 1407–1414. 1414. 1–17. De van ilyen adat Maurienne-ből is. AD, SA 16069. Compte de châtelanie. 1414. 26. Itt azt is megemlíti, hogy Zsigmond Bernbe megy.

²⁸⁹ AD, SA. 14773. Compte de draperie de Allinges-Thonon, 1407–1414. 14. sz., 1415. jún. 1., Genf. Guigon Marchand kincstartó oklevele.

²⁹⁰ AD, SA. 14773. Compte de draperie de Allinges-Thonon, 1407–1414. 11. sz., 1416. júl. 3., Chambéry. Guigon Marchand kincstartó oklevele. Thononból még számos befizetésre utaló adat maradt fel, de ezek nem a pénzek miatt érdekesek, hanem mert megemlíti benne Zsigmond érkezését.

²⁹¹ AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 327v–329r, 1415. aug. 21., Thonon. A készlet 12 ezüst tálat, 24 tányért, 12 nagy serleget, 2 evőeszközt, 2 korsót és 2 kézmosó edényt foglalt magába közel ezer scudo értékben. Cognasso: *Amadeo VIII*. 216. A pontos összeg: 55 frank, 909 scudo és 8 2/3 nagy dénár.

tot és 6 nagy dénár költöttek Zsigmondra.²⁹² Más alkalommal az uralkodó 541 forint és 53 dénár értékben szövetet, 368 forintot érő edényeket és 334 forintnyi ezüstöt kapott.²⁹³

Később sem kellett a királynak azt gondolnia, hogy VIII. Amédée megfeledezett róla. A gróf követével Amédée de Challant-al kétezer scudót küldött a királynak Perpignanba.²⁹⁴ Az uralkodó a pénzt megkapta és meg is köszönte.²⁹⁵ Amikor a király 1416 telén újból visszatért Lyonba, Benedek székesfehérvári préposton keresztül újból jelentős összeget kapott VIII. Amédée parancsára (3044 scudo és 6 dénár).²⁹⁶ A visszaút során az uralkodó Chambéryben, hat szelindekkel lett gazdagabb.²⁹⁷ Zsigmond előkelőinek is számos ajándékkal kedveskedtek, különösen Garai Miklósnak és a kancellárnak. Ez utóbbi állítólag 2100 aranyat kapott annak az oklevélnek a kiállítása fejében, amelyben hercegi rangra emelték VIII. Amédée grófot.²⁹⁸ A szertartás is pénzbe került. A pontos összeget nem tudom, de a berni krónika szerint ez 12 ezer aranyra rúgott.²⁹⁹

Természetesen nem csak VIII. Amédée grófnak kellett fizetnie, Torinó városa is jelentős összegekkel járult hozzá a költségekhez. (A pénzek címzettje Louis de Savoie-Achaïe herceg volt.) 1413. március 12-én 12 ezer forintot adtak a katonák zsoldjára, valamint a Zsigmond érkezése miatt felmerülő költségekhez. Szeptember 21-el kezdődően újabb 3 ezer forintot fizettek két hónapra a fent említettek okán. Novemberben 8 ezer forintot utaltak arra, hogy a herceg és katonái Zsigmondhoz mehessenek. Az ezt követő 4 ezer forint felhasználási módja is hasonló volt. Az 1414 júliusában átadott 6 ezer forintból fedezhették Zsigmond utazását Konstanz felé. Az újabb dátum nélküli 10 ezer forintnyi kifizetés arra kellett, hogy a királyhoz mehessenek, és a herceg diplomatái is részt vehessenek a zsinaton.³⁰⁰

²⁹² AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 326v–327v, 1415. okt. 25., Chambéry. A kifizetéseket utólag engedélyezték. Ezért a jóval későbbi dátum.

²⁹³ Pibiri: *En voyage*, 624.

²⁹⁴ Cibrario: *Origini e progresso*, 232. AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 330v, 1415. dec. 14., Chambéry. Mivel ebben a hónapban van a városban, feltehetőleg ekkor küldhetik neki a pénzt is.

²⁹⁵ Zsigmond Avignonban kapta meg a pénzt. AST, SC. Materie polithice per rapporto all'interno. Protocolli dei notai della corona. Protocolli ducali. (Rosso.) Protocollo 2. 115r–v, 1415. dec. 26., Avignon. Zsigmond oklevele.

²⁹⁶ AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 334r, 1416. febr. 3., Lyon. AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 334r, 1416. febr. 3., Lyon. 18 nagy dénár a váltószáma a scudónak.

²⁹⁷ Cibrario: *Origini e progresso*, 232.

²⁹⁸ Cibrario: *Origini e progresso*, 232.

²⁹⁹ *Die Berner-Chronik*, 236.

³⁰⁰ Inventario degli Atti dell'Archivio comunale dal 1111 al 1848. Torino, 1935. Carte sciolte. 497. sz. 32–37 tétel. A szövegben nem említik meg név szerint, hogy Torinó városa kinek fizetett. Az irat 1417. dec. 03-án készült és magába foglalja az 1402. máj. 18. és az 1416. ápr. 19. között a város által kifizetett szubszídiumokat. Torinóban Louis de Savoie-Achaïe herceg, mint a város ura, fogadta Zsigmondot. Drabek, Anna Maria: *Reisen und Reisezeremoniell der*

A követségek sem bizonyultak olcsó mulatságnak. 1412-ben, amikor Gaspard de Montmayeur és Jean de Beaufort Magyarországra jöttek, útjuk összesen 820 forintba került a szavojai kincstárnak.³⁰¹ A fentebb már említett esetben, amikor Humbert le Bâtard Seyssel és Chambéry között (1415. július 28. – 1416. február 19.) kísért a király az oda-vissza úton, összesen 4 800 forintot fizettek ki a követnek.³⁰² VIII. Amédée Zsigmond érkezése és kísérése okán katonákat is felfogadott. Csak két példa: 1414 augusztusában 200 lovas kapott zsoldot a király kísérése okán.³⁰³ 1415 júliusa és augusztusa közötti időre összesen 854 forintot fizettek ki a katonáknak.³⁰⁴

A városoknak is a zsebükbe kellett nyúlni. Az aarbergi tartózkodás 500 forintjába került a költségeket fedező Bernnek.³⁰⁵ Genf közel 300 forintot költött Zsigmond átutazásakor.³⁰⁶ A pénzből azonban soha sem elég és ezt a genfiak hamar megtudták. A király 1416 januárjában Eberhard Windeckét küldte a városba kölcsönért. Egyes feltevések szerint a király életrajzírója, amikor Zsigmond Lyonba ért, már újból csatlakozott a kísérethez.³⁰⁷ Benedek székesfehérvári prépost pedig Franciscus de Conzieu narbonne-i érsektől vett fel 500 arany kölcsönt Zsigmond nevében azzal a feltétellel, hogy az uralkodó Konstanzban visszaadja a pénzt.³⁰⁸

römisch-deutschen Herrscher im Spätmittelalter. Wien, 1964. (Wiener Dissertationen aus dem Gebiete der Geschichte 3.) 21.

³⁰¹ Pibiri: *En voyage*, 552.

³⁰² Pibiri: *En voyage*, 59. 551. A követeknek kifizetett pénzek is közvetetten Zsigmond utazásához köthetők. Ezeket nem gyűjtöm össze az adattárban. Humbert le Bâtard VIII. Amédée fűltestvére volt. Harcolt Nikápolynál is. Fogságba esett, ahonnét csak 1402-ben szabadult. Riedmatten: *Humbert le Bâtard*, 14–20.

³⁰³ AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 329r, 1414. aug. 1., Chambéry. Több alkalommal személyre lebontva is megadják, hogy kinek fizettek Zsigmond kísérése fejében 1414 április, május és június hónapokban. Ezeket az adatokat nem összegzem.

³⁰⁴ AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 354v, 1415. aug. 8., Bourg-en-Bresse. Több alkalommal személyre lebontva is megadják, hogy kinek fizettek Zsigmond kísérése fejében 1415-ben a Vaud kantontól Lyonig. Ezeket az adatokat nem összegzem.

³⁰⁵ *Die Berner-Chronik*, 236.

³⁰⁶ Horváth: *Zsigmond*, 287. Más források szerint az összeg, amit a város Zsigmond átutazásakor fizetett, 600 forint volt. Cibario: *Origini e progresso*, 232.

³⁰⁷ Skorka: *Eberhard Windecke*, 34–50.

³⁰⁸ RI. XI. RI. XI. 1906. sz., 1415. nov. 27., Narbonne. Zsigmond oklevele.

A SZAVOJAI KÖVETEK ÉS ZSIGMOND

VIII. Amédée jól tudta, hogy ha Zsigmond mellé rendeli saját követeit, az hosszú távon jó befektetésnek bizonyulhat. Bernből két embere (Humbert le Bâtard és Henri de Colombier) ment Zsigmonddal Koblenzbe a fejedelmi gyűlésre (1414. október 29.).³⁰⁹ Ahogy említettem, Szavoja képviselői (Jean de Beaufort és Henri de Colombier) ott voltak az aacheni koronázáson is.³¹⁰ A követek érdekes beszámolót küldtek VIII. Amédée grófnak az ünnepségről.³¹¹ Humbert le Bâtard 1415 júliusának a végén Seysseltől, egészen 1416 februárjáig, amikor Zsigmond (újra) megérkezett Chambérybe, a király mellett volt, így XIII. Benedek ellenpápa udvarában is.³¹² Perpignanba érkezett Zsigmonddal Jean de Beaufort szavojai kancellár is, aki Párizsba is elkísérte az uralkodót.³¹³ A király rendszeresen „használta” is a szavojai diplomákat. 1415. november 16-án Jean de Beaufort Narbonne-ból indult tárgyalni társaival együtt Ferdinánd aragóniai királyhoz.³¹⁴ Zsigmond Jean de Beaufort és Amédée de Challant követeket azért küldte vissza Avignonból, hogy tájékoztassák a grófot, miszerint szeretné, ha Félelemnélküli János burgundi herceggel Szavójában tudna találkozni.³¹⁵ Erről természetesen a herceget is tájékoztatta.³¹⁶

VIII. Amédée Zsigmond követeivel mindig roppant előzékenyen viselkedett, hiszen jól tudta, a pozitív hozzáállás sokat segíthet a királyi vélemény kialakításában. Hugo de Hervrost (120 scudo) és Antonius vicecomes (120 forint) egy alkalommal jelentős összeget kapott Szavoja urától.³¹⁷ Egy másik bejegyzésben azt írták, hogy a gróf felesége (Marie de Bourgogne) egy 30 forint értékű gyémánt-köves arany gyűrűt vásároltatott Hugo de Hervrostról.³¹⁸

³⁰⁹ Pibiri: *En voyage*, 59. Riedmatten: *Humbert Humbert le Bâtard*, 21.

³¹⁰ Pibiri: *En voyage*, 59.

³¹¹ *Acta Concilii Constanciensis. Vierter (Schluss-) Band.* Hrsg von Heinrich Finke. Münster, 1928. 459. sz. A szavojai követek levele VIII. Amédée de Savoie grófhhoz.

³¹² Pibiri: *En voyage*, 59; Riedmatten: *Humbert Humbert le Bâtard*, 21–22.

³¹³ Pibiri: *En voyage*, 59.

³¹⁴ Áldásy: *Zsigmond király*, 93.

³¹⁵ AST, SC. Materie polithice per rapporto all'interno. Protocolli dei notai della corona. Protocolli ducali. (Rosso.) Protocollo 2. 115r–v, 1415. dec. 26., Avignon. Zsigmond oklevele.

³¹⁶ AST, SC. Materie polithice per rapporto all'interno. Protocolli dei notai della corona. Protocolli ducali. (Rosso.) Protocollo 2. 116r, 1415. dec. 26., Avignon. Zsigmond oklevele.

³¹⁷ AST, SR. Inventario 16. Reg. 57. 119r, 1412. okt. 17., Morges. Pibiri: *En voyage*, 204.

³¹⁸ AST, SR. Inventario 16. Reg. 57. 190r, 1412. okt. 17. Pibiri: *En voyage*, 214.

ÖSSZEGZÉS

VIII. Amédée de Savoie és Zsigmond személyiségében sok hasonlóságot vélek felfedezni. Kivételesen nem a baráti egyetértésben eltöltött berni szép napokra gondolk. Természetesen roppant nehéz összehasonlítani kettőjük pályáját, hiszen egy német királynak mások voltak a politikai lehetőségei, mint egy szavojai hercegnek. Megkockáztatom: anyagilag viszont VIII. Amédée sokkal előnyösebb helyzetben volt, mint Zsigmond. Mindketten tudták, mit akarnak és a cél érdekében képesek voltak kompromisszumokat is kötni. Azokban az években, amikor Zsigmond Itáliában és Franciaországban tartózkodott, akarva-akaratlanul szövetségesek lettek. A korszak meghatározó politikusainak számítottak a német-római birodalom észak-itáliai területén. VIII. Amédée azért, mert a piemonti területen is voltak birtokai, a király pedig azért, mert személyesen is megjelent Itáliában és Szavójában.

ADATTÁR

*1. VIII. Amédée de Savoie követei Zsigmondhoz*³¹⁹

Dátum: 1412. február 23. Bourg-en-Bresse
 Követ: Jean Maréchal
 Megjegyzés: Magyarországra küldik³²⁰

Dátum: 1412. március 31. Belley
 Követek: Gaspard de Montmayeur
 Jean de Beaufort
 Megjegyzés: Magyarországra küldik őket³²¹

Dátum: 1412. május 31. Buda
 Követek: Gaspard de Montmayeur
 Jean de Beaufort
 Megjegyzés: Zsigmond udvarában tárgyaltak³²²

Dátum: 1412. július 2. Buda
 Követek: Gaspard de Montmayeur
 Jean de Beaufort
 Megjegyzés: Zsigmond udvarában tárgyaltak³²³

Dátum: 1412. augusztus 17. Virieu-le-Grand
 Követ: Jean Deriet
 Megjegyzés: Zsigmondhoz küldik³²⁴

³¹⁹ Eva Pibiri 2004-ben már megjelentett egy tanulmányt azokról a szavojai követekről, akik Zsigmondnál jártak. Eva Pibiri: „*En ambassade devers le roi des Romains*”. *Les émissaires du duc Amédée vers l’empereur Sigismond*. In: Morerod, Jean-Daniel – Tappy, Denis – Thévenaz Modestin, Clémence – Vannotti, Françoise (éds.): *La Suisse occidentale et l’Empire, XIIe–XVIe siècle. Actes du Colloque de Neuchâtel des 25–27 avril 2002*. Lausanne, 2004. (Mémoires et documents publiés par la Société Savoisienne d’histoire de la Suisse Romande, 4e série, tome 7.) 289–309. A követlista összeállításánál döntő részben nem erre, hanem a 2011-ben megjelent könyvére, valamint az én kutatásaimra hivatkozom.

³²⁰ AST, SR. Inventario 16. Reg. 57. 150r–v, 1412. febr. 23., Bourg-en-Bresse; Pibiri: *En voyage*, 57.

³²¹ AST, SR. Inventario 16. Reg. 57. 117v, 1412. márc. 31., Belley; Pibiri: *En voyage*, 59.

³²² RI. XI. 247. sz., 1412. máj. 31., Buda; Pibiri: *En voyage*, 58.

³²³ AST, SC. Inventario 116. Diploma imperiali. Mazzo 8/1. No. 5., 1412. júl. 2., Buda.

³²⁴ AST, SR. Inventario 16. Reg. 57. 118r, 1412. aug. 17., Virieu-le-Grand.

Dátum:	1412. augusztus 18. Virieu-le-Grand
Követek:	Gaspard de Montmayeur Jean de Beaufort
Megjegyzés:	Magyarországra küldik őket ³²⁵
Dátum:	1413. január 27. Cossonay
Követ:	Philippe de Platea
Megjegyzés:	Zsigmondhoz küldik ³²⁶
Dátum:	1413. február 4. (Kiadási hely nélkül)
Követek:	Gaspard de Montmayeur Jean de Beaufort François Montion
Megjegyzés:	Zsigmondhoz küldik őket ³²⁷
Dátum:	1413. június 27. Carmain
Követ:	Pietro Beggiami
Megjegyzés:	Zsigmondhoz küldik ³²⁸
Dátum:	1413. július 20. Tovo di Sant’Agata
Követ:	Philippe de Platea
Megjegyzés:	Zsigmondhoz küldik ³²⁹
Dátum:	1413. augusztus 11. Ripaille
Követ:	Louis Grimaldi de Bueil Antonio Simeoni
Megjegyzés:	Zsigmondhoz küldik őket Németországba ³³⁰

³²⁵ AST, SR. Inventario 16. Reg. 60. 207r–208r, 1412. aug. 18., Virieu-le-Grand; Pibiri: *En voyage*, 59.

³²⁶ AST, SR. Inventario 16. Reg. 59. 181v, 1413. jan. 27., Cossonay.

³²⁷ AST, SR. Inventario 16. Reg. 59. 182r–v, 1413. febr. 4. (Kiadási hely nélkül.)

³²⁸ AST, SR. Inventario 16. Reg. 59. 213r, 1413. jún. 27., Carmain; Pibiri: *En voyage*, 57. Milánóba is mennie kellett a herceggel tárgyalni.

³²⁹ AST, SR. Inventario 16. Reg. 59. 181v–182r, 1413. júl. 20., Tovo di Sant’Agata. Antoine Rigaud veszi fel a nevében a pénzt.

³³⁰ AST, SR. Inventario 16. Reg. 59. 213r–v, 1413. aug. 11., Ripaille; Pibiri: *En voyage*, 64.

Dátum:	1413
Követek:	Gaspard de Montmayeur Jean de Beaufort
Megjegyzés:	Zsigmondhoz küldik őket Udinébe ³³¹
Dátum:	1414. március 13. Thonon-les-Bains
Követ:	Guillaume Rigaud
Megjegyzés:	Zsigmondhoz küldik ³³²
Dátum:	1414. szeptember 10. Genf
Követek:	Humbert le Bâtard Henri de Colombier Lambert Oddinet
Megjegyzés:	1414. július 6. és szeptember 7. között Zsigmondot kísérték ³³³
Dátum:	1414. szeptember 28. Genf
Követ:	Henri de Colombier
Megjegyzés:	Zsigmondhoz küldik ³³⁴
Dátum:	1414. november 8.
Követek:	Jean de Beaufort Henri de Colombier
Megjegyzés:	Ott voltak Zsigmond koronázásán Aachenben ³³⁵
Dátum:	1415
Követek:	Jean de Beaufort Louis Grimaldi de Bueil Humbert le Bâtard Gaspard de Montmayeur
Megjegyzés:	Ott voltak a konstanzi zsinaton ³³⁶

³³¹ Pibiri: *En voyage*, 58.

³³² AST, SR. Inventario 16. Reg. 60. 198v, 1414. márc. 13., Thonon-les-Bains; Pibiri: *En voyage*, 57.

³³³ AST, SR. Inventario 16. Reg. 60. 201r–206v, Bernből indultak és Genfbe érkeztek vissza. Koblenzig kísérték Zsigmondot.

³³⁴ AST, SR. Inventario 16. Reg. 60. 210r, 1414. szept. 28., Genf.

³³⁵ Pibiri: *En voyage*, 58.

³³⁶ Pibiri: *En voyage*, 64.

Dátum:	1415. május 26.
Követek:	Jehan de la Baume ³³⁷ Humbert le Bâtard Boniface de Challant Henri de Colombier Gaspard de Montmayeur
Megjegyzés:	Zsigmondot kísérik Szavojában ³³⁸
Dátum:	1415 július és 1416 január
Követek:	Humbert le Bâtard Jean de Beaufort Amédée de Challant Lambert Oddinet
Megjegyzés:	Zsigmondot kísérik Seyssel és Avignon között ³³⁹
Dátum:	1415 szeptember
Követek:	Jean de Beaufort Lambert Oddinet Amédée de Challant Humbert le Bâtard
Megjegyzés:	Zsigmond udvarában vannak Narbonne-ban ³⁴⁰
Dátum:	1415 szeptember–november
Követek:	Humbert le Bâtard Jean de Beaufort Amédée de Challant Lambert Oddinet
Megjegyzés:	Zsigmond udvarában vannak Perpignanban ³⁴¹

³³⁷ Seigneur de Valluffin. Riedmatten: *Humbert le Bâtard*, 153.

³³⁸ Valójában a király útját is előkészítik. AST, SC. Protocolli Ducali. N° 2. 137r.

³³⁹ AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 326v–327v, 1415. okt. 25., Chambéry. Avignonba Lambert Oddinet feltehetőleg már nem volt ott. Zsigmond ugyan is egy oklevelében megemlítette, hogy Amédée de Challant és Jean de Beaufort követeket visszaküldte a szavojai grófhhoz, míg Humbert le Bâtard továbbra is a környezetében maradt. AST, SC. Materie polithice per rapporto all'interno. Protocolli dei notai della corona. Protocolli ducali. (Rosso.) Protocollo 2. 115r–v, 1415. dec. 26., Avignon. Zsigmond oklevele.

³⁴⁰ AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 420v–421r, 1415. jún. 20., Yenne. Az első kettő annak a követségnek is a tagjai voltak, akiket Zsigmond XIII Benedek pápa és Ferdinánd aragóniai király üdvözlésére küldött. Finke: *Acta Concilii*, III. 377.

³⁴¹ AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 330v., 1416. febr. 6., Chambéry.

Dátum: 1416. február 27. Evian-les-Bains
 Követek: Humbert le Bâtard
 Jean de Beaufort
 François de Russin
 Megjegyzés: Zsigmondhoz küldik őket Párizsba³⁴²

Dátum: 1416
 Követ: Bertrand Melin
 Brisebarre
 Megjegyzés: Zsigmondhoz küldik őket³⁴³

2. Zsigmond követei VIII. Amédée de Savoie grófhhoz

Dátum: 1412. október 17. Morges
 Követek: Hugo de Hervrost
 Antonius vicecomes
 Megjegyzés: VIII. Amédée de Savoie udvarában vannak³⁴⁴

Dátum: 1414. június 6., 12., Ivrea
 Követek: Johannes Carleus, *comes Novi Castri* (Talán Pálóci Máté vagy Pálóci Imre) és *archiepiscopus Ungarie* (Gualdói Benzis András kalocsai érsek)
 Megjegyzés: VIII. Amédée de Savoie udvarában vannak Ivreában³⁴⁵

³⁴² AST, SR. Inventario 16. Reg. 61. 430v, 1416. febr. 27., Evian-les-Bains.

³⁴³ Pibiri: *En voyage*, 21.

³⁴⁴ AST, SR. Inventario 16. Reg. 57. 119r; Pibiri: *En voyage*, 204.

³⁴⁵ AST, SR. Inventario 39. Mazzo 16 bis. No. 38. 68r, 1414. jún. 6., 12., Ivrea

3. Zsigmond kísérete az első szavojai úton³⁴⁶*Montecappelli*³⁴⁷

Zsigmond	8 ló
Gulielmus de Padua	10 ló
Episcopus de Trenta	9 ló
Dominus Johannes Carolus Visconti	10 ló
Dominus Bernardus de Scala	8 ló
Magister Petrus de Francia	1 ló
Magister Petrus <i>coquus</i>	1 ló
Dominus Conradus de Carreto	6 ló
Riquinus és Georgius de Vaspelga	6 ló
Filibertus és Franciscus de Platea	5 ló
Episcopus Colacie	15 ló
Thomas episcopus Degie	15 ló
<i>Cancellarius regius</i>	4 ló
Frudemyr Tryumyer	9 ló
Dominus Johannes Fetardus	6 ló
Comes Friburgus	20 ló
Dominus Sauson	2 ló
<i>Episcopus Fredic Alamagnie</i>	6 ló
Petrus Tades <i>famulus regis</i>	2 ló
Franciscus de Landes	3 ló
<i>Botellius regis</i>	2 ló
<i>Trentia (?) regis</i>	3 ló
Zsigmond trombitása	6 ló
Dominus Psegranus	1 ló
Marod	3 ló
Zsigmond szakácsai	8 ló
Dominus Lancellotus	6 ló
Zsigmond papjai	2 ló

³⁴⁶ Szeretném megjegyezni, a magyar, a német és a cseh stb. nevek leírása legalább olyan nehéz feladat elé állította az írnokot, mint ennek a tanulmánynak a szerzőjét, amikor megpróbálta beazonosítani a lovasokat. Optimális esetben a belégről másolták át a neveket, újabb hibázási lehetőség adva az írnoknak. Arra már gondolni sem merek, hogy az emlékezetet is segítségül hívták, tovább rontva a történészek esélyeit.

³⁴⁷ AST, SR. Inventario 39. Mazzo 16 bis. 60r–v; 1414. jún. 8. VIII. Amédée de Savoia lovasainak száma itt 158 volt.

Dominus Pany Jorge,	
Dominus Pany Sense	6 ló ³⁴⁸
<i>Porterius regis</i>	3 ló
Dominus Mihel,	
Dominus Muy	4 ló ³⁴⁹
Dominus Stramellin,	
Dominus Forsun	4 ló ³⁵⁰
Thoma és Demetrius	2 ló
Összesen:	194 ló ³⁵¹

*Saint-Maurice*³⁵²

Zsigmond király	20 ló
Landislaus	5 ló
Episcopus de Hugoz	7 ló
Zsigmond király szakácsai	12 ló
Marchus Doresce	7 ló
Rogon Fay	4 ló
Dominus de Andreas	9 ló
Dominus David	5 ló
Dominus Lambreus	8 ló
Dominus Hamey és dominus Nicolays	12 ló
Martinus <i>secretarius regis</i>	5 ló
Nicolaus de Pim	6 ló
Dominus Nicelay Jort	4 ló
Lancellotus Asinaus	6 ló
Andreas Mavaloz	3 ló
Dominus Acchimal	3 ló
Dominus Estharabot	3 ló
May Janco	2 ló
Dominus Johannes Zsigmond kapitánya ³⁵³	10 ló
Dominus Johannes Carelus	6 ló
Pelinus Pal, Joreslo Pal, Alex Dersi, Boxnis ³⁵⁴	16 ló

³⁴⁸ Kettőjükre vonatkozik az adat.

³⁴⁹ Kettőjükre vonatkozik az adat.

³⁵⁰ Kettőjükre vonatkozik az adat.

³⁵¹ A kéziratban az összegzés 193 ló.

³⁵² AST, SR. Camera di Savoia. Inventario 39. Foglio 18. No. 37. 91v–92r, 1414 jún. 29.

³⁵³ A mareschall kifejezést használja.

³⁵⁴ A keresztnévét nem tudom elolvasni.

Pal Matolas	2 ló
Pal Bot	7 ló
Petrus Stoalen és Staguy	10 ló
Augleys ³⁵⁵	3 ló
Puxon	3 ló
Fedes	5 ló
Stephen	2 ló
Nocop	2 ló
Pieieys Jostie	2 ló
Comes Cusanus	22 ló
Dominus Jacovin Dagzal	4 ló
<i>Comes noster</i>	11 ló
Összesen:	226 ló ³⁵⁶

³⁵⁵ A keresztnévét nem tudom elolvasni.

³⁵⁶ A kéziratban az összegzés 225.

MÉZIÈRES MAGYARORSZÁGRÓL. A KÉSŐ-ANJOU-KORI KORMÁNY FRANCIA KRITIKÁJA

A tanulmány Philippe de Mézières (1327–1405) francia kereszties lovag és politikai elemző (álmodozó?) 1389-es *Le Songe du Vieil Pèlerin* (*A Vén Zarándok álma*) című allegorikus művének Magyarországról szóló fejezetével foglalkozik. A késő-Anjou-kori Magyar Királyság állapotát bemutató szöveg korkép és drámai jóslat a bel- és külpolitikailag megosztott, a török terjeszkedés egyre sötétebben előrevetülő árnyékában élő országról. Figyelemreméltó, hogy a francia megfigyelők közül Mézières kapcsolja egyedül össze a tatárjárás emlékét a török hódoltság és pusztítás fenyegető rémével.

A függelékben közölt szöveg új forrással gazdagítja a Mária királynő, Kis Károly és Zsigmond király uralkodására vonatkozó kútfőket, a magyar politikai helyzet francia kommentárja pedig új színnel árnyalja a Zsigmond uralkodásának kezdetéről kialakult európai közvéleményt. A szöveg a középkori kommunikáció, információáramlás és hírosterítés történetét illetően is számos adalékot hoz.

O beata l'Ungheria se non si lascia più malmenare!
Dante, *Paradiso* XIX, 142–143.

A 14. századi francia források magyar vonatkozású tudósításai közül² megrázó profetikus erejével emelkedik ki Philippe de Mézières 1389-es *Le Songe du Vieil Pèlerin* című művének Magyarországról szóló fejezete.³ A késő-Anjou-kori Magyar Királyság állapotát bemutató szöveg korkép és drámai jóslat a bel- és külpolitikailag megosztott, a török fenyegetés árnyékában élő országról. A tanulmányom függelékében közölt szöveg új forrással kívánja gazdagítani a Mária királynő, Kis Károly és Zsigmond király uralkodására vonatkozó kútfőket, a magyar politikai helyzet francia kommentárja pedig új színnel árnyalni a Zsigmond-korról kialakult európai közvéleményt.⁴ A szöveg elsősorban a középkori kommunikáció, információáramlás és hírosterítés történetét illetően hoz érdekes adalékokat.

¹ „Ó boldog Magyarország! csak ne hagyja magát félre vezetni már” Babits Mihály fordítása

² A 14. századi francia történeti és irodalmi források magyarországi utalásainak összegyűjtése és elemzése még nem történt meg.

³ *Le Songe du vieil pelerin*, I. könyv 21. fejezet. Az ófrancia szöveget G. W. Coopland adta ki: *Philippe de Mézières chancellor of Cyprus: Le Songe du vieil pelerin*. I–II. Ed. G. W. Coopland. Cambridge, 1969. Vol. II. Modern francia kiadása: *Philippe de Mézières, Songe du vieux pelerin*. Trad. Joël Blanchard, Paris, 2008. (Agora, 297.)

⁴ Bővebben ld. Sággy Marianne: *Politikai álmok: Philippe de Mézières és a késő középkori politikai gondolkodás*. Bölcsészdoktori értekezés, Budapest, 1989. (Kézirat)

A *Vén Zarándok álma* magyar fejezetének értelmezéséhez szükséges kitérni a szerző személyére, eszményeire és a *Songe* vallási és politikai célkitűzéseire. Mézières élete és írásai figyelemreméltó egységet alkotnak. Nincs még egy középkori lovag, aki életét és eszményeit életművé emelte volna és nincs még egy középkori író, aki eszményeit oly makacsul igyekezett volna a gyakorlatban valóra váltani, mint ő. Gazdag életműve számtalan kérdést vet fel a lovagi műveltségtől a kései kereszties ideológia olyan „modern” hozadékaiig, mint az európai békemozgalom vagy a vallási ökumenizmus.

A KÓBOR LOVAG

Philippe de Mézières 1327-ben tizenkettedik gyermekként született pikárdiai kisenemesi családban.⁵ Az amiens-i ágostonos kanonokoknál – és talán a párizsi egyetemen?⁶ – végzett tanulmányok után a Szentföld visszafoglalásának kereszties eszméjétől lelkesülve⁷ felcsapott „kóbor lovagnak”: 1345-ben először Lucchino Visconti milánói herceg, majd András nápolyi herceg, Nagy Lajos magyar király öccse szolgálatába állt:

*„combien qu’il eust este un bon temps soudoyer en Lombardie pour apprendre le fait d’armes et au service du noble roy de Sicile Andrieu, frere du vailant Loys, roy de Hongrie.”*⁸

Nápolyban lehetett András herceg meggyilkolásakor is, erről azonban nem számol be részletesen, mert ekkoriban csapott fel kereszties lovagnak és indult a Szentföld visszafoglalására.⁹ 1346-ban, a vesztes szmirnai csatában avatják lovaggá. A kudarcba fulladt hadjárat után Mézières Jeruzsálembé zarándokolt, majd Ciprusra, Hugues de Lusignan udvarába ment. A keresztiesek vereségét a muzulmánok fölényes katonai szervezettségének tulajdonítja, és úgy látja, ezzel csak egy új keresztény lovagrend veheti fel sikeresen a harcot, melynek létrehozására látomás is buzdítja. A király fiában, Pierre de Lusignan-ban lelki társára lelt, mert a herceg is a keresztiesháború lelkes híve volt.

⁵ Legújabbban lásd Petkov, Kiril – Blumenfeld-Kosinski, Renate (ed.): *Philippe de Mézières and His Age: Piety and Politics in the Fourteenth Century*. Leiden, 2012.

⁶ Piron, Sylvain: *Philippe de Mézières et l’université*. In: Petkov – Blumenfeld Kosinski: *Philippe de Mézières*, 477-485.

⁷ Dupront, Alphonse: *Le mythe de croisade*. Paris, 1997. T. 4.

⁸ *De la chevalerie de la Passion de Jesu Crist*, Bibliothèque Nationale de France, Arsenal MS 2251, 12v.

⁹ Iorga, Nicolas: *Philippe de Mézières, et la croisade au XIVe siècle*. Paris, Bibliothèque de l’École des Hautes Études, 1896.

Mézières tíz évig a kóbor lovagok életét élte.¹⁰ 1358-ben tért vissza Ciprusra, amikor Pierre de Lusignan elfoglalta a trónt és felvette a „Jeruzsálem királya” címet. 1360-ban Mézières-t nevezte ki kancellárjává. 1362-ben Pierre de Lusignan Mézières és a szentéletű pápai legátus, Pierre Thomas társaságában végiglátogatta a keresztény hatalmakat, hogy támogatást szerezzen az új kereszteshadjáráthoz: először a pápát keresték fel Avignonban, majd Itáliában és Németországban próbálták szövetségeseket találni. Mézières közben kidolgozta az „alexandriai keresztesháború” tervét: 1365-ben Pierre de Lusignan elfoglalta Alexandriát és Mézières-nek azt ígérte, hogy a város évi jövedelmének harmadát az általa javasolt új lovagrend, a Kinszenvedés Rendje (*Ordre de la Passion*) alapítására fordítja.¹¹ A diadal után azonban a francia lovagok nyomban szétszélednek gazdag zsákmányukkal és a lovagrend megalapításának, a Szentföld felszabadításának reménye szertefoszlott.¹²

1366-ban Mézières Avignonban és Velencében toborzott támogatókat a keresztesháború érdekében és a Ciprust fenyegető törökök ellen. Erőfeszítései hiábavalóak voltak: még a pápa is békét akart kötni a szultánnal! A keresztes buzgalmat szítandó Avignonban megírta egy ’élő szent’,¹³ Pierre Thomas pápai legátus életrajzát,¹⁴ amely a keresztes háború *spiritus rector*aként ábrázolja a szentéletű karmelitát. Ebben a munkában közölte az alexandriai kereszteshadjárat történetét és az általa szorgalmazott új lovagrend, az *Ordre de la Passion* rendi szabályzatát.

Pierre Thomas azonban 1369-ben Nicosiában merénylet áldozata lett. Vele együtt Mézières keresztes reményei is sírba szállnak.

A JÁMBOR LOVAG

Barátja haláláról Velencében értesült Mézières. Lelkileg teljesen megtörte a hír: úgy érezte, eszményeinek valóra váltásában már csak az ima segíthet, ezért visszavonult a világtól. A világgal való szakítás, a világból való kivonulás (*secessio*) ahogy már az egyiptomi remetek esetében is, nem a nyilvánosságtól való tel-

¹⁰ Contamine, Philippe: *Entre Occident et Orient. Philippe de Mézières (vers 1327–1405): itinéraires maritimes et spirituels*. In: Petkov – Blumenfeld-Kosinski: *Philippe de Mézières*, 19–39.

¹¹ Hamdy, A. H.: *Philippe de Mézières and the New Order of the Passion*. Bulletin of the Faculty of Arts, 18. (1964) 1–105.

¹² Housley, Norman: *The Later Crusades, 1274–1580. From Lyons to Alcazar*. Oxford, 1992.

¹³ Az ’élő szentek’ a 14. századi *devotio moderna* újításai közé tartoznak: figyelemreméltó, hogy elsősorban nőket tisztelnek élő szentekként, lásd Zarri, Gabriella: *Le sante vive: Cultura e religiosita femminile nella prima eta moderna*. Torino, 1990.

¹⁴ *Vita sancti Petri Thomae*, Ed. Smet, Joachim. Roma, 1954.

jes elzárkózást, hanem fokozott vallásos elmélyülést, meditációt jelent. Mézières vallási buzgalma egész Velencében elismerést váltott ki. A lovag minden követ megmozgatott nemcsak Velencében, hanem Avignonban és Párizsban is, hogy a keleti egyház egy régi ünnepét, Mária bemutatását a templomban a latin egyház is bevezesse. Kelet és Nyugat határán, Velencében tartották meg a latin kereszténységben először ezt az ünnepet 1370. november 21-én. Mézières nem pusztán a Mária-ünnepek sorát kívánta ezzel gazdagítani, hanem az üdvtörténet döntő mozzanatára szándékozta felhívni a keresztények figyelmét, és újabb alkalmat adni a híveknek, hogy Mária közbenjárását kérjék Jézusnál.¹⁵ Az öikuménia első bajnokaként Mézières a görög, szír, kopt és a latin egyházak közeledését szorgalmazta az ünnep meghonosításával.¹⁶ A kései kereszteshadjáratok eszmevilága korántsem érvényüket veszített ideálokért folytatott szélmalomharc volt, hanem állandóan megújuló, mindig az adott kor katonai, politikai, vallási, sőt kulturális színvonalára hozott komoly diskurzus. Mézières, az „utolsó lovag” nem avított eszmények embere volt, hanem ’a legmodernebb európai.’

Velence egyik nagy vallásos alapítványa, a Scuola Grande di San Giovanni Evangelista¹⁷ tagjaként 1370 december 23-án ünnepélyes keretek között a Scuolának ajándékozta a Szent Kereszt egy darabkáját, melyet egykor Pierre Thomas adott neki azzal a meghagyással, hogy juttassa el a szíriai keresztényeknek... Az értékes ereklyét a Scuola mind a mai napig minden év szeptember 14-én körmenetben hordozza végig a városon. A relikviát övező óriási tiszteletet a „Szent Kereszt csodái”-ciklus bizonyítja, melyet a Scuola rendelt meg 1496–1501 között a város legjobb festőitől, Giovanni Bellinitől, Peruginótól, Vittore Carpacciótól, Giovanni Mansuetitől, Lazzaro Bastianitól és Benedetto Dianától.¹⁸

1372-ben Mézières az avignoni ferences templomban IX. Gergely pápa előtt egy provençe-i népünnepély keretében eljátszatta a „Mária bemutatása a templomban” című misztériumjátékot *ad exitandum populum ad devotionem*.¹⁹ A ünnep bevezetésével a keleti és nyugati egyházak egyesülését sürgette: az ünnep li-

¹⁵ *Presentatio beate Marie in templo*. Kiadása: *Philippe de Mézières' campaign for the Feast of Mary's Presentation: edited from Bibliothèque Nationale Mss. Latin 17330 and 14454*. Ed. Coleman, W. E. Toronto, 1981.

¹⁶ Petkov, Kiril: *The Rotten Apple and the Good Apple: Orthodox, Catholics, and Turks in Philippe de Mézières' Crusading Propaganda*. *Journal of Medieval History* 23, (1997) 255–270.

¹⁷ Daveggia, Claudio L.: *Le grandi scuole veneziane: l'istituzione nell'ambito della politica sociale della Serenissima nel Medio Evo*. Venezia, 1986.; Levorato, Giovanni: *Scuole a Venezia. Storia ed attualità*. Venezia, 2009.

¹⁸ Ma a velencei Gallerie dell'Accademia különtermében láthatók: Fortini Brown, Patricia: *Venetian Narrative Painting in the Age of Carpaccio*. New Haven, 1988.

¹⁹ Iogna-Prat, Dominique – Palazzo, Éric – Russo, Daniel: *Marie. Le culte de la Vierge dans la société médiévale*. Avec une préface de Georges Duby. Paris, 1996. 43–44.

turgiját latin és görög nyelven ő maga szerkesztette meg.²⁰ Kítűnően látta, hogy a görög és latin egyház közötti szakadás gátja a keresztény egység ügyének és akadályozza a keresztes összefogást. Nemcsak a Kelet-Nyugat közötti közeledést hirdette, hanem a nyugati egyházszakadásnak és a Százéves Háborúnak is véget akart vetni. A keresztes hadjárat újraindítását propagáló Mézières éppúgy békepolitikus, mint az 1300-as évek elejének politikai propagandistája, Pierre Dubois: amíg a keresztény hatalmak között nincs béke, addig remény sincs a szentföldi háborúra.²¹ Mézières 1373-ban Párizsban a király tanácsosával, Nicolas Oresmellel tárgyalt: V. Károlynak ugyan ekkoriban kisebb gondja is nagyobb a keresztes hadjáratnál, ennek ellenére Mézières-t kinevezi a trónörökös nevelőjévé.

V. Károly halálakor, 1380-ban Mézières elhagyta az udvart és visszavonult a celesztinusok párizsi kolostorába. Politikailag Louis d'Orléans és a királyság reformjának híve, amivel kivívta a burgund történetírók ellenszenvét. Csak VI. Károly nagykorúvá nyilvánításakor, 1389-ben tért vissza az udvarba, nagy reményekkel: a királyság és a kereszténység erkölcsi reformját tűzte zászlájára, melyek nélkül a Szentföld felszabadítása nem lehetséges. Ebben a szellemben írta meg nagy műveit 1386–1387-ban a jó halálról és a bűnbánatról, 1389-ben pedig a *Vén Zarándok álmát*. A nagyszabású allegóriában bemutatta a keresztény és a közlekeleti latin királyságokat, szorgalmazta a békét Angliával és a Százéves háború lezárását, és új kereszteshadjáratot hirdetett. Önéletrajzi műve, az *Oratio tragédica* szintén a keresztes eszme dicsérete. 1395-ban levelet írt II. Richárd angol királynak, melyben az Isabelle de France-szal kötendő házasság – és ezzel az Anglia és Franciaország közötti megbékélés – tervét veti fel.²² A burgund herceg vezette 1396-as kereszteshadjárat nem nyerte el Mézières, a keresztes eszme leglelkesebb bajnokának helyeslését és a nikápolyi vesztés csata őt igazolta. A csatáról írta utolsó művét, a *Siralmas vigaszlevelet*, melyben ismét, immár utoljára szállt sikra az új lovagrend alapítása mellett, mely megelőzhetné a nikápolyi *desconfiture*-höz hasonló, jelentős ember- és presztízsvesztéssel járó vereségeket.²³

²⁰ Blumenfeld–Kosinski, Renate: *Poets, saints, and visionaries of the Great Schism, 1378–1417*. University Park, 2006.

²¹ Hanly, Michael: *Philippe de Mezières and the Peace Movement*. In: Petkov – Blumenfeld-Kosinski: *Philippe de Mézières*, 61–83.

²² *Epistre au roi Richart = Letter to King Richard II. A plea made in 1395 for peace between England and France*. Ed. Coopland, G. W. Liverpool, 1975. Lásd Marchandisse, Alain: *Philippe de Mézières et son Epistre au roi Richart*. Le Moyen Age. Revue d'histoire et de philologie, 116, (2010) 605–623; Tarnowski, Andrea: *Unity and the Epistre au roi Richart, Civil Strife and National Identity in the Middle Ages*. Medievalia et Humanistica 26 (1999) 63–77; Picherit, J. L.: *La Métaphore pathologique et thérapeutique à la fin du Moyen Âge*. Tübingen, 1994. 36–59.

²³ *Une epistre lamentable et consolatoire, adressée en 1397 à Philippe le Hardi, duc de Bourgogne, sur la défaite de Nicopolis (1396)*. Ed. Contamine, Philippe – Paviot, Jacques. Paris, 2008.

A VÉN ZARÁNDOK ÁLMA

A magát előszeretettel „magányos aggastyánnak” tituláló Mézières egy hosszú élet örök eszményét summázta főművében, *A Vén Zarándok álmában*. A *Songe* zarándoknapló és királytükör, politikaelmélet és erkölcszociológia, politikai és gazdasági reformterv egyben, hatalmas allegóriafüzérékben elbeszélve. A három könyvből álló mű első nyolcvan fejezete a Vén Zarándok (*Vieil Pelerin*) vándorlását beszéli el Igazság királynő (*Royne Verite*) és társai, Béke (*Paix*), Könyörületesség (*Misericorde*), Igazságosság (*Justice*) valamint Jó Remény (*Bonne Esperance*) és Égő Vágy (*Ardant Desir*) kíséretében Szeretet (*Charite*) és Bölcsesség (*Sapience*) nyomában. Szeretet és Bölcsesség ugyanis elhagyták a földet és a vándorok Egyiptomból Indián és Tatár földön át Európán és a Szentföldön át szüntelen keresik őket. A második könyv kilencvenhét fejezete a Francia Királyságot és társadalmat mutatja be. A leghosszabb rész, a száztizennégy fejezetből álló harmadik könyv a francia király személyével, kötelességeivel, jogaival foglalkozik. A bonyolult szentírási és alkímiai (!) allegóriákat az a törekvés fűzi egybe, hogy a Zarándok Igazság királynővel együtt fellelje azt az országot, ahol Jó Pénzt (*bons besans*) vernek.

A francia társadalom és királyság bemutatása és kritikája Mézières-t a kor felkészült politikai elemzőjeként mutatja be annak ellenére, hogy ez talán a mű legkevésbé eredeti része. A népszerű királytükörökből és politikaelméletekből merítve gondolja újra a francia társadalom hierarchikus tagozódását, alakítja ki a „négy rend” elméletét és fogalmazza meg a király Istentől kapott hatalmából fakadó kötelességeit.²⁴ A könyv főhőse, az aranycsőrű, aranylábú Fehér Súlyom (*Blanc Faucon au bec et piez dorez*) nem más, mint VI. Károly. Mézières a királyi központosítást pártoló, naprakész politikai gondolkodó, aki éles szemmel bírálja a hatalom és a politika visszasságait.

A mű vezérfonala, a világutazás témája szintén nem eredeti. Mézières közvetlen ihletői Guillaume de Deguileville ciszterci szerzetes bestsellerei – a keresztény élet (*Pèlerinage de la vie humaine*), a keresztény lélek (*Pèlerinage de l'âme*) és Jézus (*Pèlerinage de Jhesucrist*) zarándokútjáról²⁵ – lehettek. Mézières azonban nemcsak felhasználja, hanem kibővíti és megújítja a keresztény lelki vezetés irodalmi és spirituális hagyományát. A keresztény felfogás szerint a hívő ember legfeljebb ideiglenes tartózkodási engedéllyel rendelkező idegen a földön,

²⁴ Delogu, Daisy: *How to become the “roy des Frans”: the performance of kingship in Philippe de Mézières's Songe du vieil pelerin.* In: Petkov – Blumenfeld-Kosinski: *Philippe de Mézières*, 147–165.

²⁵ „Remembered Pèlerinage: Deguileville's Pilgrim in Philippe de Mézières's *Songe du Vieil Pelerin*”. In: Nievergelt, Marco – Viereck Gibbs Kamath, Stephanie A. (ed.): *The Pèlerinage Allegories of Guillaume de Deguileville. Tradition, Authority and Influence*. London, 2013 (sajtó alatt).

igazi otthona a mennyek országában van. Ezen az elképzelésen Mézières csavar egyet akkor, amikor Igazság királynővel és kíséretével meg akarja találni, hol van igazság ezen a világon. Az elvont allegória konkrét politikai és gazdasági kritikává, a világotatkozás újfajta politikaelméletté válik.

TATÁRJÁRÁSTÓL TÖRÖKDÚLÁSIG: MAGYARORSZÁG JELENE ÉS JÖVŐJE A FRANCIA KÖZTUDATBAN

A vén zarándok álma első könyvének 21. fejezete foglalkozik Magyarországgal. Igazság királynő és udvarhölgyei világotatkozásuk során Poroszországból Hollandia, Frízföld, Németország, Csehország, Morvaország és Ausztria érintésével érkeznek a Magyar Királyság fővárosába, Budára. Rossz fogadtatásban részesülnek: az országnak se királya, se kormánya. Budán sem királyt, sem királynőt nem találnak, mert a főurak hűtlenül elpártoltak a jogszerinti királynő (akinek kezét egykor egy francia királyi hercegnek ígérték) férjétől és egy harmadik királyt hívtak be az országba, de azt is cserben hagyták.

Magyarországnak nincs „jó pénze.” A nagy király, aki jó pénzt vert, fiúörökös nélkül halt meg, és az ország pártokra szakadt. A magyarok régi bűnei miatt Igazság királynő atyja, a Nagy Tárnokmester (*le grant Maistre de la Monnoye*), nyolcvanezer török vitézt rendelt az ország határaihoz, Havasalföldre és környékeire, akik ellenállás nélkül nyomulnak előre: a magyarok nem tudják őket megállítani. A Vén Zarándok szerint, ha a keresztény fejedelmek nem kötnek békét egymással, nem tudják megvédeni a kereszténységet: Murad vagy más török vezér irányítása alatt a törökök tíz éven belül elfoglalják Apuliát és Németországot, Magyarország pedig pontosan arra a sorsra jut, mint korábban, amikor az ellenség teljesen elpusztította.

Látván, milyen gyenge pénzt vernek Magyarországon, Igazság királynő és udvarhölgyei dolguk végezetlen távoznak. Szánalomból a Tau jelét rajzolják a szerencsétlen helytartók homlokára, és Karintián át Friul, Aquileia és Grado érintésével Velencének veszik az utat.

Megrázó a tragikus kép, melyet Mézières fest Magyarországról: döbbenetes a különbség a közelmúlt „hajdan dicsősége” és a silány jelen között. A világot bemutató impozáns körképben Mézières sötétben ábrázolja a Magyar Királyság jövőjét és komoly kritikát gyakorol kormányzata felett. Honnan szerezhetette információit a párizsi celesztinus kolostorban visszavonultan élő „Vén Zarándok”? Mézières sohasem járt Magyarországon. Nápolyban és Velencében közvetlenül értesülhetett magyarországi eseményekről, de műve írásakor már jó húsz éve Párizsban élt. A *Songe du Vieil Pélerin* a francia királyra és a politikai elitre kívánt hatni, információit a párizsi diplomáciai körökből meríthette. Mézières leírása

tehát egyfelől a francia udvari közvéleményt fejezi ki Magyarországról. A jámbor lovag azonban nemcsak az udvarral, hanem a pápasággal is szoros kapcsolatban állt, és egy – a reformpápasághoz szorosan kötődő – egyházi intézményben élt: információit tehát egyháziak is szolgáltathatták.

Figyelemreméltó, hogy Magyarországgal kapcsolatban a „korábbi pusztítás”, a száznegyven évvel korábbi tatárjárás emléke ilyen jól ismert a francia lovag előtt. Ő az első, aki ezt összekötötte a törökdúlás fenyegető rémével. A tatárjárás az európai keresztény közvéleményt foglalkoztató csapás volt: a tatárok megállításával, később pedig szövetségessé tételükkel a pápaság kiemelten foglalkozott.²⁶ Francia diplomáciai forrásokban kevesebb nyomát találjuk az eseménynek.²⁷ Mézières tatárokkal kapcsolatos információjának forrása az avignoni pápai udvar lehetett, ahol az 1370-es években a keresztes hadjárat újraindításáért kampányolt. Az, hogy a tatár és a török fenyegetést összekapcsolja, jól mutatja, milyen világosan látta: Magyarország sebezhető, bármikor áldozatul eshet egy barbár inváziónak. Kevesen voltak, akik hozzá hasonló (kül)politikai éleslátással rendelkeztek.

1386–1387-ben a Magyar Királyságban hatalmi viszály és hatalmi vákuum alakult ki, amely a pápaság, a császárság és a francia király számára egyaránt fontos kérdés lehetett. Mézières több helyről szerezhetett információkat, de ez esetben valószínűbb, hogy a királyi udvar volt híreinek forrása. A Vén Zarándok nem nevezi néven a magyarországi hatalmi harc főszereplőit, a királynőket, a Garaiakat, a Horvátiakat és Durazzói Károlyt, de tud küzdelmükről és az országot megosztó belviszályról. Ebben az összefüggésben utal a Nagy Lajos és V. Károly uralkodása alatt létrejött magyar–francia dinasztikus házassági tervre: 1374-ben Louis de Valois-t, V. Károly kétéves fiát Anjou Katalinnal, Nagy Lajos elsőszülött lányával (nem a másodszülött Máriával) jegyezték el, de a házasság Katalin 1376-ban bekövetkezett halála miatt nem jött létre. A dinasztikus szövetséggel Nagy Lajos az elveszett nápolyi örökséget is vissza szeretne volna szerezni. Nápolyi Johanna ugyanis hajlott arra, hogy Katalint ismerje el örököséül és így a fiatal pár Nápoly és Provence fölött uralkodhatott volna.²⁸ Mézières talán azért utalt a francia–magyar házassági szövetségre, hogy VI. Károly figyelmét felhívja a magyar helyzetre.

A báróktól cserbenhagyott „harmadik uralkodó” II. Károly nápolyi király, akit Mézières szerint „zsarnoksága” miatt öltek meg. Ez nemcsak Károly rövid uralkodását tekintve érdekes szempont, hanem Mézières politikai filozófiájában

²⁶ Richard, Jean: *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Âge*. Rome, 1977.; Jackson, Peter: *The Mongols and the West, 1221–1410*. Harlow, 2005.

²⁷ Nagy Balázs (szerk.): *A tatárjárás*. Budapest, 2004.

²⁸ Léonard, Émile: *Les Angevins de Naples*, Paris, 1954; Paladilhe, Dominique: *La reine Jeanne, comtesse de Provence*. Paris, 1997.

is újdonság: az erős királyi központosítás híveként Mézières elítéli a kiskirályságokat, a függetlenedő tartományúri hatalmat, mint a keresztény összefogás és a kereszties hadjárat gátjait. De éppúgy elítéli az önkényesen uralkodó királyokat is: a királynak kötelességei vannak, szolgálnia kell, és mindenekelőtt be kell tartania a királyság törvényeit. Érdekes, hogy Mária királynő fogságáról, Erzsébet királyné meggyilkolásáról, Luxemburgi Zsigmondról és a kormányzat mégoly rövid ideig tartó stabilizálásáról Mézières nem emlékezik meg: valószínű, hogy ezek a hírek még nem jutottak el hozzá. Ennek ellenére leszögezhetjük, hogy Mézières pontos láttelepet ad a bárói frakciók önös érdekeitől szaggatott országról. Jóslata, hogy a törökök feldűlják és porig rombolják az országot, ha nem is azonnal, de beteljesült.

A *Songe du vieil pélerin* Magyarországról szóló rövid fejezete éles ellentétben áll a Német Lovagrend központosított hatalmát bemutató hosszú értekezéssel²⁹ és a Velencét méltató fejezetekkel.³⁰ Érthető, hogy a keresztieshadjárat újraindításán munkálkodó Mézières elismerését miért Marienburg és Velence nyeri el. A Német Lovagrendre és Magyarországra vonatkozó jóslata azonban rövidtávon „fordítva” valósult meg: Igazság királynő és társai sem a német lovagok közeli csúfos vereségét nem látták előre, sem „a középkori magyar nagyhatalom” utolsó virágzását Zsigmond és Mátyás király uralkodása alatt. Százhusz évvel később Mézières jóslata beteljesült: a Magyar Királyságot a török elfoglalta, feldúlta és elpusztította: az ország ütközőállam lett a Habsburg és az Oszmán Birodalom, a kereszténység és Iszlám között.

²⁹ *Le Songe du vieil pélerin* I, 17–18. fejezet (Coopland kiadás I. kötet, 237–247).

³⁰ *Le Songe du vieil pélerin* I, 22–23. fejezet (Coopland kiadás I. kötet, 254–260).

FÜGGELEK

Le Songe du vieil pèlerin I. 21.

Comment la royne Verite et les troys dames, passant par la marchisie de Moraivie, par la Haulte Almaigne et par Auteriche, entrerent en Hongrie, et furent petitement recueillies par deffaulte de roy et de bon gouvernement de ceulx qui gouvernouyent.

La royne et les dames entrerent Moravie et puis en Suave et en Baviere, et de la, retournant ung pou a senestre par la duchie d'Auteriche, entrerent en Hongrie, et vindrent en la maistre cite qui a nom Bude. Et ne trouverent ne roy ne royne a qui elles peussent parler. Car les barons du royaume s'estoient truffez du frere au roy chassant, cy dessus devise, qui par cautelle avoit prise pour femme la droycte heritiere du royaume, laquelle ilz avoient autresfoiz donne au frere du Blanc Faucon au bec et piez dorez, duquel aussi ilz se estoient truffez, faillant a leurs promesses. Et qui pis est, le tiers y vint qui avoit seurnom de roy. Ilz l'esleurent pour gouverner le royaume, en esperance secreete qu'il deust estre roy du pays ou prejudice de la royne naturelle. Mais quelle chose en advint? La Riche Precieuse commandant, et Bonne Aventure ouvrant, la partie des barons du pays, qui estoient de la mesgnye, ne porent plus souffrir la tyrannie susdicte de celui qui s'appelloit roy du royaume de Napples, duquel en enfer avoit este mande mainte ame.

Les dames en Hongrie furent petitement logees et ne furent pas empeschees de lever leur riche forge, ne moustrer leur sainte arquemie. Quel merveille! Car le bon roy estoit mort, qui en son temps tresgrandement avoit regne et bons besans forgie. Et pour ce qu'il n'avoit laisse hoir masle, tout le royaume estoit en division. Et est assavoir que pour les pechiez vieulx des Hongres et les pechiez cy dessus repetez, le Pere de Verite la royne, le grant Maistre de la Monnoye, avait mande en la seigneurie et frontiere de Hongrie, c'est assavoir en l'Ablaquie et environ des Thurcs robustes et tresvailants combatants, quatre vings mille, qui ja tenoient aussi comme paisiblement que grosses citez et que grosses villes, plus de cinquante, conquestant toujours avant. Car ilz sont si puissans et ont Dieu avec eulx, pour les grans pechiez des Crestiens, que nulz des parties de Hongrie ne d'entour ne les osent combatre. Et en lamentant pour la foy crestienne qui de jour en jour se pert par la deffaulte des grans princes de la Crestiente seculiere et de l'eglise, l'opinion et la doute du Vieil Pelerin, escrivain de cestui Songe, est que se les princes de la Crestiente catholique, ausquelx appartient deffendre la foy, ne font paix entr'eulx, et ne mectent remede au bien publique de la foy catholique, l'Amorath ou un autre apres lui chevetaine desdiz Thurcs, avant qu'ils soient dix ans, viendront en Puille et en Allemagne, sans trouver qui les combatre un grant temps. Et de Hongrie, par adventure, feront ce que autresfoiz a este fait de lui par aucuns les ennemis de la foy, lesquelx unefois la destruirent entierement. Celui qui souffri passion pour nous amerement, par sa sainte pitie ne veuille souffrir la doute advenir du Vieil Pelerin susdit. Et aux princes susdiz veuille inspirer et de fait qu'ilz facent leur devoir.

Retournant doncques au propoz, la royne et ses dames, veans l'oscurte des besans et la foible monnoye du royaume de Hongrie, et que elles ne trouvaient pas la franchise ou royaume des monnoyers jurez, qui doivant faire la monnoye, laisserent pauvres lieutenans pour l'amour du signe de Thau, qui tellement quellement estoit en une partie d'Autriche, c'est assavoir la Quarantayre. Passerent les montaignes et vindrent en Frioul, ouquel qui est saiges il chemine entre deux soleilx. Passerent par Aquilee et puis par l'ancienne cite de Grade, et vindrent a la dame des eauues, la merveileuse cite de Venise, en laquelle la royne et les dames furent bien recueillies, et trop mieulx qu'elles n'avoient este en tout leur voyage, except en la religion de Prusse.

NOVÁK VERONIKA

SÁRKÁNY A PORCELÁNBOLTBAN: LUXEMBURGI ZSIGMOND ÉS A PÁRIZSI CEREMÓNIÁK

Luxemburgi Zsigmond 1416-os párizsi látogatása mind a nemzetközi, mind a magyar történetírás figyelmét felkeltette. Az ott történt események, Zsigmond néhány botrányt keltő gesztusa rendkívül sokféle kutatói értelmezést váltott ki: a magyar király ugyanis a francia uralkodó számára fenntartott helyet foglalta el egy bírósági ülésen, majd lovaggá ütötte az egyik peres felet. A tanulmány egy eddig nem nagy hangsúlyt kapott kontextus, a korabeli párizsi diplomáciai ceremóniák és helyszínek gyakorlatába illesztve próbálja meg árnyalni és kiegészíteni az eddigi értelmezéseket, amelyek a tudatos politikai propagandától a meggondolatlan gesztuson át, a minden jelentést nélkülöző gyakorlatias cselekedetig ívelnek, és amelyek az utóbbi két évtizedben mintha új lendületet kaptak volna a megújuló diplomáciatörténet révén.

Az elemzés korabeli párizsi ceremóniák, jelentést hordozó városi helyszínek és intézmények felvonultatásával, valamint az eseményeket bemutató források vizsgálata révén egyrészt értelmezni próbálja magát a konkrét esetet, másrészt olyan általánosabb problémákat is felvet, mint a rítusok jelentésének és működésének kérdése, az uralkodói találkozók korszakban változó gyakorlata, vagy a történetírás lehetőségei és módszerei.

Luxemburgi Zsigmond 1416 tavaszán Párizsban járt, és különösen viselkedett a neki szervezett ceremóniák alatt. Zsigmond tettei nem csak a kortársak figyelmét keltették fel, akik saját élményeik és tudásuk alapján feljegyezték a történeteket, hanem a kutatókét is, akik értelmezni próbálták a király cselekedeteit és gesztusait. Mivel a párizsi tartózkodás egy nagyszabású diplomáciai körút része volt, amely illeszkedett a korszak nemzetközi politikájában zajló legnagyobb eseménysorozatokba (a konstanzi zsinat és a százéves háború), ráadásul Zsigmondot az évtized elején választották római királlyá, nem meglepő, hogy az eddigi értelmezések alapvetően a diplomáciatörténet, illetve a politikai eszmetörténet témáin belül maradtak, és olyan kérdéseket jártak körül, mint a korabeli nemzetközi erőviszonyok, a császári hatalom felfogása, vagy éppen Zsigmond uralkodásának korszakolása.

Az így megfogalmazott értelmezések az uralkodóra, politikai szándékaira és diplomáciai stratégiáira helyezik a hangsúlyt, és így Zsigmond tudatosságát, racionális döntéseit emelik ki.

Kevés figyelem vetül azonban a találkozók szokásszerű elemeire, a szereplőktől elvárt, megszokott viselkedésre, amelyek pedig nagyban meghatározták a diplomáciai esemény lezajlását. Ez az elvárt viselkedés, a szokásszerű elemek, a szervezés egyfajta rutinja ugyanis együtt egyfajta késő középkori diplomáciai gyakorlatot tesznek ki, amely rugalmasan alkalmazkodott a körülményekhez,

mégis keretet szabott a lehetséges viselkedéseknek.¹ Zsigmond különös gesztusainak értelmezéséhez tehát érdemes figyelembe vennünk ezt az elsődleges, nagyon gyakorlatias keretet is, amely a párizsi ünnepségek szokásaiból, a konkrét intézmények és helyszínek ünnepi felhasználásának lehetőségeiből tevődik össze. Úgy gondolom ugyanis, hogy ez az eltérő kontextus újfajta megvilágításba helyezheti az uralkodó viselkedését, és így árnyalhatja a magyarországi szakirodalomban bevett értelmezéseket.

ZSIGMOND PÁRIZSBAN

Amint az ismeretes, Zsigmond 1415 végén francia, angol, burgundi területekre indult, hogy a hosszú szünet után újból fellángoló százéves háború résztvevői között békét szerezzen. Római királlyá választása és koronázása, a konstanzi zsinat összehívása sikert jelentettek számára, így eredményekkel a háta mögött, az egység és a béke nevében érkezett a nyugati monarchiákba.²

A francia királyság helyzete ezekben az évtizedekben válságosra fordult: a király, VI. Károly húsz éve örültségi rohamokkal küzdött. Helyette a királyi vérből származó hercegek kormányozták az országot, ám rivalizálásuk ekkorra nyílt polgárháborúba csapott át. A reformpróbálkozások rendre kudarcba fulladtak. Végül, 1415-ben az energikus angol király, V. Henrik ismét támadásba lendült és hatalmas győzelmet aratott Azincourt-nál, ahol elesett vagy fogságba került a francia nemesség jelentős része.³

¹ A nemzetközi kutatásokban ismét nagy figyelemmel fordulnak a korábban kevésbé divatos diplomáciatörténet felé, és megpróbálnak egyfajta „széles értelemben vett”, antropológiai és társadalomtörténeti szempontból is megközelített diplomáciatörténetet művelni. Ezekre ld. pl.: Offenstadt, Nicolas: *Faire la paix au Moyen Age. Discours et gestes de paix pendant la guerre de Cent Ans*. Paris, 2007; Péquignot, Stéphane: *Au nom du roi: pratique diplomatique et pouvoir durant le règne de Jacques II d'Aragon 1291–1327*. Madrid, 2009.

² A magyar szakirodalom a témáról: Csernus Sándor: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század)*. Budapest, 1999. 184–207; Bárány Attila: *Angol – Luxemburg kapcsolatok a 14. század végén és a 15. század első felében; Magyar – angol kapcsolatok a konstanzi zsinaton; A canterburyi szövetség*. In: Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna (szerk.): *Angol – magyar kapcsolatok a középkorban*. I–II. Máriabesnyő, 2008, 2011. I. 331–350; II. 5–58; 59–111. A legátfogóbb munka a témában: Kintzinger, Martin: *Westbindungen im spätmittelalterlichen Europa*. Stuttgart, 2000.

³ Az eseménytörténetre magyarul ld. Duby, Georges: *Franciaország története*. I. Budapest, 2005. 426–450; Novák Veronika: *Hírek – hatalom – társadalom*. Budapest, 2007. 37–62; Famiglietti, Richard C.: *Royal intrigue: crisis at the court of Charles VI. 1392–1420*. New York, 1986.

Ebben a helyzetben jelentette be tehát békeszerző szándékát Zsigmond, és vonult be 1416. március 1-én Párizsba.⁴ A fényes kísérettel érkező uralkodót a városiak és a királyi hercegek nagy pompával fogadták már a falakon kívül, majd a Saint-Jacques kapun keresztül bekísérték a városba, ahol a vendéget a korábban királyi rezidenciaként működő Louvre erődjében szállásolták el. A francia király teljes ellátást biztosított neki ott tartózkodásának három hete alatt, ám betegsége miatt eleinte nem tudta fogadni.⁵ Zsigmond így a királyi tanáccsal folytatott tárgyalásokat, majd zenés lakomával vendégelte meg a párizsi hölgyeket. Királyi turistaként ellátogatott a francia főváros és környékének egyházi központjaiba, a Notre-Dame székesegyházba, a Krisztus töviskoszorúját őrző Sainte-Chapelle-be, valamint a Saint-Denis apátságba. Meglátogatta a párizsi egyetemet, illetve megtekintette a legfontosabb királyi bíróság, a Párizsi Parlament termeit, sőt egy peres ügy tárgyalására is beült. A botrány ekkor történt, ugyanis Zsigmond a két parlamenti ülésort megtöltő díszruhas bírák felett helyezkedett el, oda, „ahova a francia király ült volna”.⁶ Ez azonban még nem minden, ugyanis a császári vendég, amikor meghallotta, hogy az egyik peres fél azért nem kaphat vissza egy tisztséget, mert nem lovag, kölcsönkért egy kardot, és ott helyben lovaggá ütötte az illetőt. A teremben senki nem tiltakozott a gesztus ellen, és néhány nappal később a friss lovag perbeli ellenfele visszavonta keresetét, majd lemondott a tisztségről.⁷

Zsigmond rövidesen elhagyta Párizst, Angliába indult, hogy ott is a békéről tárgyaljon. Az utazás eredménye azonban nem béke lett, hanem egy V. Henrikkel kötött katonai szövetség és az angol király francia trónigényének elismerése.⁸

A francia kormányzat természetesen csalódottan fogadta a Luxemburg-dinasztia hagyományaihoz híven addig franciabarátnak ismert Zsigmond pálfordulását.⁹ Bár Zsigmond tényleges támogatást nem nyújtott az angoloknak, többek között anyagi források híján, szövetsége mégis nagyobb mozgásteret engedett az

⁴ Csernus Sándor: *Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról (1416. március)*. In: Koszta László (szerk.): *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szeged, 1995. 103–140., különösen 108–130.

⁵ Autrand, Françoise: *Charles VI. La folie du roi*. Paris, 1986; Guenée, Bernard: *La folie de Charles VI. Étude de mots*. In: Uő.: *Un roi et son historien*. Paris, 1999. 277–283.

⁶ Juvénal des Ursins, Jean: *Histoire de Charles VI*. In: Michaud, Joseph-François – Poujoulat, Jean-Joseph-François (éds.): *Nouvelle collection de mémoires pour servir à l’histoire de France*. Série I, tome 2. Paris. 1836. 529–530.

⁷ Tuetey, Alexandre (éd.): *Journal de Nicolas de Baye, greffier du Parlement de Paris 1400–1417*. I–II. Paris, 1885–1888. II. 244–246.

⁸ Bárány: *A canterburyi szövetség*, i. m.

⁹ Jean de Montreuil gúnyolódó röpiratot szerkesztett, a saint-denis-i szerzetes pedig krónikájában fejezte ki megrökönyödését. Ld. Grévy-Pons, Nicole: *Propagande et sentiment national pendant le règne de Charles VI. L'exemple de Jean de Montreuil*. Francia Jg. 8. (1980) 127–145; Bellaguet, L. (éd.): *Chronique du religieux de Saint-Denis, contenant le règne de Charles VI*. I–VI. Paris, 1839–1852. VI. 54–55.

agresszívan fellépő V. Henriknek, aki az ezt követő években jelentős területeket foglalt el a francia királyságból.

EGY GESZTUS – TÖBBFÉLE ÉRTELMEZÉS

Mielőtt szélesebb megvilágításba helyeznénk a diplomáciai találkozók működésének párizsi rendszerét, érdemes szűkíteni az optikát, és alaposan megvizsgálnunk az inkriminált gesztus, gesztus-sorozat eddig kialakított értelmezéseit.

Az incidens számos műben megjelenik, ám az összefoglalások és az életrajzok egy része csupán egy sarkított leírásra szorítkozik: Zsigmond a parlamentben a francia király trónjára ült, és lovaggá ütött valakit, ami visszatetszést keltett.¹⁰ Amint látjuk majd, ez a változat nagyban leegyszerűsíti és eltúlozza a történeteket.

Mások megpróbálják a krónikások véleményét a politikai gondolkodás fejlődésébe illeszteni: azt emelik ki, hogy Zsigmond tettei azért keltettek visszatetszést, mivel felidéztek, hogy valamikor régen a császárok szuverenitásra tartottak igényt a francia királyságban, ez pedig ellentétes volt a 13–14. század fordulója óta elfogadott tétellel, mely szerint a francia király császár a maga királyságában (*Rex est imperator in regno suo*).¹¹ Ez a megfogalmazás explicit módon megjelenik az eseményt leíró és értelmező egyik krónikában is, így fontos állomássá válik a királyi hatalom felfogásának fejlődésében, emellett pedig erősíti az egyes intézmények (párizsi parlament, kancellária) szerepét a politikai eszmék kialakulásában és kifejeződésében.

Az eseményt érdemben vizsgáló szövegek nagy része azonban Zsigmond szándékait helyezi a középpontba: vajon mi lehetett a provokatív viselkedés oka? Csernus Sándor alapos elemzésnek vetette alá a krónikák szövegeit, és Zsigmond parlamenti gesztusát tudatos imázsépítésként fogja fel: szerinte a jelenet, az ülésrend és a lovaggá ütés egybecseng a ceremóniák más elemeivel, a bevonulás helyének a kiválasztásával, a római király egyéb gesztusaival Párizsban és vidéken is, amelyek révén több ízben is a francia királynak kijáró szerepet játszott el. Véleménye szerint Zsigmond tudatosan üzeni kívánt viselkedésével, a császári univerzalizmust hirdette, és ez a terve ideiglenesen sikerrel is járt: a látogatás

¹⁰ Hoensch, Jörg K.: *Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit*. München, 1996. 228; Baum, Wilhelm: *Kaiser Sigismund. Konstanz, Hus und Türkenkriege*. Graz, 1993. 135.

¹¹ Guenée, Bernard: *L'Occident aux 14e et 15e siècles*. Paris, 1993. 65–66; Bossuat, André: *La formule: „le roi est empereur en son royaume”. Son emploi devant le Parlement de Paris*. *Revue Historique de droit français et étranger*, t. 39. (1961) 371–381. A kifejezés parlamenti használatát elemző Bossuat azonban arra a következtetésre jut, hogy a formula a 15. században általában a király királyságán belüli hatalmának teljességét, minőségét fejezi ki, és nem a császárral való szembeállítás a lényegi jelentése.

idejére a császári és a királyi hatalom korábbi egyensúlya megbillent, a császár a király fölé került.¹² Hasonló következtetésre jut Phillip H. Stump is, aki, miközben Zsigmond diplomáciai ballépéseiről beszél a párizsi események kapcsán, felveti annak a lehetőségét, hogy ezek a „látszólagos hibák” valójában tudatos „taktikai döntések” eredményei voltak, valódi céljuk pedig a császári előjogok kinyilvánítása és megerősítése lehetett, valamint, távlati célként az ezek révén elért befolyás felhasználása a béke és az egység ügyében.¹³

Martin Kintzinger, Zsigmond nyugati külpolitikájának legjelentősebb mai kutatója nagy szerepet tulajdonít a jelenetnek, és egymást követő munkáiban többféle módon is értékeli azt.

Rávilágít például a lovaggá ütött személy kilétére, amely elsikkad a gesztus propagandisztikus értelmezéseiben: Guillaume Sagnet jogértő klerikus volt, aki már korábban is találkozott a római királlyal, állt is a szolgálatában, ráadásul az a Berry herceg támogatta őt, akivel Zsigmond is szorosabb kapcsolatot keresett néhány év óta, mint a békepártiak vezetőjével. Az ügyet felkaroló császár ezek szerint nem véletlenül ült be a tárgyalásra, hanem éppen Sagnet-nek akart segíteni jelenlétének súlyával, és érdekében vállalkozott olyan cselekedetre, amely, mellesleg, megsértette a francia királyt.¹⁴ A francia kutatások szintén ebben az irányban indultak el az elmúlt években, és a két személy kapcsolatát próbálták minél alaposabban feltárni. Értékelésük szerint ez a személyes viszony és a kedvezés szándéka teljes egészében megmagyarázza a szokatlan beavatkozás mind-ezidáig rejtett mozzgórugóit – ez azt jelentené tehát, hogy a gesztus nem hordoz semmiféle politikai, diplomáciai üzenetet.¹⁵

Kintzinger azonban számos rendkívül részletes, és az ügy széles diplomáciai valamint személyes kontextusát is figyelembe vevő tanulmányában nem engedi elveszni a gesztus egyéb jelentéseit sem. Vizsgálat alá veszi az ügyet a Zsigmond uralkodásának különböző szakaszaira jellemző diplomáciai viselkedés szempont-

¹² Csernus: *A középkori francia* 204–205; Csernus: *Francia források*, 135., 138. Legsúlyosabb körülménynek azt tartja, hogy Zsigmond a francia király személyéhez kötődő intézményben, a *lit de justice*-ben foglalta el a király helyét. A császári szupremáciától való félelem Angliában szintén kapcsolódik ehhez az értelmezéshez. Ld. Bárány: *A canterburyi szövetség* 79–80.

¹³ Stump, Phillip H.: *The council of Constance and the end of the Great Schism*. In: Izbicki, Thomas M. – Rollo-Koster, Joëlle (eds.): *A companion to the Great Western Schism*. Leiden, 2009. 395–442., főleg 427.

¹⁴ Kintzinger: *Westbindungen*, 277–288; Kintzinger, Martin: *Entre exercice du pouvoir et droit des gens. La diplomatie de l'empereur Sigismond envers la France*. Pariser Historische Studien 83. (2008) 219–233., főleg 231–232.

¹⁵ Millet, Hélène – Pons, Nicole: *De Pise à Constance: le rôle de Sagnet dans la résolution du schisme*. In: Biget, Jean-Louis (éd.): *Le Midi et le Grand Schisme d'Occident*, Toulouse, 2004. (Cahiers de Fanjeaux, 39) 461–486; Pons, Nicole: *Guillaume Sagnet, lecteur de Gilles de Rome*. Bibliothèque de l'École des Chartes, 163. (2005:2) 435–480.

jából is, és itt átgondolatlan, spontán tettként értékeli, amely provokációként hatott és veszélybe sodorta a több évnyi gondos diplomáciai munka által előkészített hosszabb távú célt, a béke ügyét. A tudatos viselkedés, politikai mérlegelés és építkezés szerint tehát megelőzte a kérdéses gesztust, maga a vizsgált eseménysor azonban inkább rombolt, mint épített, inkább gondot okozott, mint sikert. Ehhez az értékeléshez azonban Kintzinger még hozzáteszi a gesztus akaratlan, utólagos hatását is: szerint a párizsi viselkedés a későbbiekben valamilyen módon erősítette a meggyengülő császári hatalom képét.¹⁶

Az értelmezések tehát a rituális viselkedés tudatos vagy spontán voltára, a benne rejlő jelentésekre, szimbolikus vagy éppen gyakorlatias jellegére és az általa elért hatásra vonatkoznak. Vajon Zsigmond előre eltervezte tetteit vagy éppen a pillanat hevében cselekedett? Milyen mélységben gondolta át gesztusainak hatását, miközben néhány lépéssel átszelt egy termet, fellépdelt néhány lépcsőfokon és leült egy üres székre? A közvetlen eredménnyel, pártfogoltjának előmenetelével számolt a lovaggá ütésnél, vagy látta az ebből fakadó hercegi támogatást, királyi sértődést is, és tovább tekintve: saját tekintélyének megerősödését? Egyáltalán milyen jelentést hordoz egy ülésrend, és mit gondolnak a kortársak egy jogosulatlanul alkalmazott lovaggá ütésről? Valóban átalakítja a királyi és császári hatalom tényleges erőviszonyát egy hirtelen alkalmazott gesztus, vagyis minden körülmények között hatásos egy rítus? Ezek a kérdések és értelmezések valójában arra is fényt vetnek, hogy maguk a történészek hogyan vélekednek a rituális viselkedés kapcsán. A rítusok kutatásában ugyanis manapság, például a francia történetírásban, egy meglehetősen szkeptikus irányvonalat lehet felfedezni. A korábbi antropológiai ihletésű kutatások a rítusok teremtő erejét, jelentésük egyértelműségét és stabilitását, használatuk nyilvánvaló voltát hangsúlyozták.¹⁷ Az újabb, gyanakvóbb kutatások ezzel szemben a rítusok esetlegességét, a véletlen, a körülmények nagy szerepét emelik ki, rámutatnak a többféle értelmezés, a félreértés vagy a meg nem értés lehetőségeire, illetve figyelmeztetnek arra is, hogy a rítusok megjelenítése a forrásokban korántsem jelenti azok tényleges lejátszódását, hanem igen gyakran csupán azt, hogy a krónikás véleménye szerint így kellett volna történni a dolgoknak.¹⁸

¹⁶ Kintzinger, Martin: *Hausmachtpolitik oder internationale Politik? Die Diplomatie Sigismunds in Europa*. In: Pauly, Michel – Reinert, François (Hrsg.): *Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa*. Mainz am Rhein, 2005. 35–42.

¹⁷ Ebbe az irányvonalba illeszthető Gerd Althoff munkássága, vagy a francia királyi rítusok kapcsán Ralph E. Giesey, Lawrence M. Bryant, Sarah Hanley és Richard A. Jackson művei.

¹⁸ Moeglin, Jean-Marie: „Performative turn”, „communication politique” et rituels au Moyen Age. *Le Moyen Age*, 113. (2007:2) 393–406; Buc, Philippe: *Dangers of ritual*. Princeton, 2001; Boureau, Alain: *Les cérémonies royales françaises entre performance juridique et compétence liturgique*. *Annales ESC* 46. (1991:6) 1253–1264.

Az 1416-os párizsi jelenetek kapcsán például kétségbe vonhatjuk a diplomáciai szokások, gesztusok egyértelműségét, az alkalmazott szimbólumok világosságát és hatásosságát: vajon mindenki számára ugyanazt jelentették Zsigmond gesztusai? Mennyire kötött forgatókönyv szerint zajlottak az események, mekkora hely maradt az improvizálásnak, egyéni szándéknak vagy éppen a helyi intézmények (például a parlament) kezdeményezéseinek? Még ha választ nem is tudunk adni a felvetődő kérdésekre, már ez utóbbiak is kétségbe vonhatják a túlzottan egyértelmű megoldásokat.

Ugyanígy termékeny lehet ez a hozzáállás az esetről beszámoló források újraértékelésében.

EGY GESZTUS – TÖBBFÉLE BESZÁMOLÓ

Ezek a források ugyanis, rendkívül szerencsés módon, mind sajátos és nagyrészt ismert nézőpontokból rajzolják meg Zsigmond látogatását a parlamentben, és rávilágíthatnak az incidens feldolgozásának folyamatára.¹⁹

Az eseményekkel egy időben írt forrás, egy ismeretlen párizsi klerikus (bevett nevén a Párizsi Polgár) munkája említést sem tesz az esetről, bár a király bevonulásáról és a hölgyek lakomájáról viszonylag részletes tudással rendelkezik. Szerzője feltehetőleg a Notre-Dame székesegyház kanonokja, de a parlament ügyeire nincs rálátása. Mivel általában odafigyelt a nagyurak viselt dolgaira, hallgatása utalhat a botrányos jelentet ismertté válásának korlátaira: egy érdeklődő, művelt párizsi klerikus tehát, aki az eseményekkel szinte egy időben írta munkáját, feltehetően nem szerzett tudomást az incidensről.²⁰

Rendelkezünk emellett olyan beszámolókkal is, amelyeket a bírósági tárgyalás résztvevői jegyeztek fel, mint például a parlamenti jegyző, Nicolas de Baye, aki saját leírása szerint Zsigmond közvetlen közelében helyezkedett el a történetek alatt. Az események sodrában keletkezett, részletekben gazdag leírása gyakorlatilag nem minősíti a történeteket: kézzel fogható módon írja le, hogy pontosan hova ült le a római király (az egyik parlamenti elnök fölé), és hogy milyen konkrét gesztusokkal és tárgyakkal történt a lovaggá ütés – ám azt nem teszi hozzá, hogy a király elfoglalt helyéről és a király elbitorolt jogairól lett volna szó. Ő az egyet-

¹⁹ Mivel Csernus Sándor tanulmánya teljes terjedelmében közli az esetet taglaló forrásszövegek magyar fordítását, itt mellőzöm az idézeteket, és az eredeti források mellett az ő szövegére is utalok a jegyzetekben.

²⁰ Tuetey, Alexandre (éd.): *Journal d'un bourgeois de Paris 1405–1449*. Paris, 1881. 69; Csernus: *Francia források*, 108; Beaune, Colette: *La rumeur dans le Journal d'un Bourgeois de Paris*. In: *La circulation des nouvelles au Moyen Age*. Paris – Roma, 1994. 191–204.

len azonban, aki, a perfolyamat ismerőjeként, utalást tesz arra, hogy a magyar király már korábban is közbenjárt a kérelmező ügyében.²¹

1416-ban már a parlament bíróságának tagjai közé tartozott harmadik szerzőnk, Jean Juvenal des Ursins, aki fiatalemberként maga is részt vett a ceremóniákon. Nem meglepő, hogy jó tizenöt évvel később keletkezett krónikájában szintén pontosan leírja mind az ülésrendet, mind a lovaggá ütést, ám ő már kommentárt is fűz mindkettőhöz. Kijelenti, hogy Zsigmond helye az a hely, ahová a francia király ült volna le; mindkét cselekedet után felidézi az elégedetlen véleményeket, amelyeket meg is magyaráz. Egyedi vonása, hogy szakértő módjára még lehetséges alternatívát is javasol: a római királynak ugyanolyan magasra, de az emelkedő padsorok másik oldalára kellett volna ülnie, így elkerülhették volna a francia király helyének elfoglalását.²²

A korszak hivatalos krónikása a saint-denis-i apátság szerzetese, Michel Pintoin, akit azonban nem fűztek szoros kapcsolatok a parlamenthez, másrészt idős kora miatt ezekben az években egyre bizonytalanabbá vált információinak pontossága.²³ Tudjuk, hogy közvetlenül Zsigmond látogatása után írta beszámolóját, mivel az angliai tárgyalásokat még el sem kezdődöttéként említi. Nem szól Zsigmond helyfoglalásáról, és a lovaggá ütést is részletek nélkül írja le, ám arra kitér, hogy a császárt nem illette volna meg a lovaggá ütés joga.²⁴ Ebben az esetben is az érdeklődő, ám speciálisan a parlament ügyeiről nem tájékozott kortársak ismereteire láthatunk példát közvetlenül a történetek után.

A burgundi hercegek szolgálatában álló, tehát nem párizsi Monstrelet krónikája, amely egy-két évtizeddel a történetek után keletkezhetett, a részletek helyett inkább a jelenet értelmezésére összpontosít. A helymeghatározás helyett kijelenti, hogy a bírák hódolatuk miatt a király székére ültették le Zsigmondot – talán innen ered az a nézet a szakirodalomban, hogy a francia király trónjáról van szó. A lovaggá ütés bemutatása mellett pedig hosszan kommentálja a reakciókat, azokat az elveket, amelyeket Zsigmond megsértett, és a királyi tanács diszkrét viselkedését, akik próbálták elkendőzni az ügyet.²⁵

A történet láthatólag valamiféle fejlődésen megy keresztül: a résztvevők részletekben gazdag leírással szolgálnak, az értelmezések száma viszont az időben és térben távolabb íródott művekben nő meg. A jelenet maga tehát sematikusá vá-

²¹ Baye, 244–245; Csernus: *Francia források*, 111–112.

²² Juvénal, 529–530; Csernus: *Francia források*, 128–129.

²³ Guenée, Bernard: *Michel Pintoin. Sa vie, son œuvre*. In: Uő.: *Un roi et son historien. Vingt études sur le règne de Charles VI et la Chronique du Religieux de Saint-Denis*. Paris, 1999. 33–78., főleg 46.

²⁴ Religieux de Saint Denis V. 744–745; Csernus: *Francia források*, 115–116.

²⁵ Douët d'Arcq, Louis (éd.): *La chronique d'Enguerran de Monstrelet en 2 livres avec pièces justificatives 1400–1444*. I–VI. Paris, 1857–1862. III. 137–138; Csernus: *Francia források*, 124–125.

lik, ám jelentése egyre markánsabb lesz. Ez az átalakulás akár utalhat arra is, hogy a közvetlen kortársak, Zsigmond viselkedésének szemtanúi, nem feltétlenül osztották a későbbi szerzők által leírt véleményeket. Közös elem az eseményeket értékelő valamennyi szerzőnél, hogy hibásnak és a történekekért felelősnek egyhangúan a parlamenti bírákat nyilvánítják, akik ellenkezés nélkül eltűrték (*on lui avoit souffert, ainsi souffert, nemine contradicente*²⁶), hogy megtörténjen a lovaggá ütés. A kortársaknak ez a véleménye némiképpen háttérbe szorítja a szimbolikus tartalmat sikeresen kifejező egyéni kezdeményezés képét.

BOTRÁNYOS HELYFOGLALÁS

Ebben az esetben, a leírások alapján valójában egy rosszul használt rítusról van szó. A ceremóniákkal foglalkozó történészek körében növekvő érdeklődést lehet tapasztalni a botrányba fulladt, elrontott rítusok iránt.²⁷ A félresikerült ceremóniák ugyanis láthatóvá teszik a szerencsés esetben meg sem említett elemeket, rámutatnak a neuralgikus pontokra, és azt is feltárják, hogy ugyanazon rítusnak milyen eltérő értelmezései létezhetnek egymás mellett. A történész számára pedig világossá teszik, hogy az általa szemlélt rituális cselekedetek nem maguktól értetődő dolgok, hanem különféle érdekek metszéspontján elhelyezkedő, az adott alkalomra a szereplők által „összebarkácsolt”, időnként félresikerült és gyakran félreértett cselekedetek.

Bár az eddigi értelmezések alapvetően a lovaggá ütés rítusára koncentráltak, éppen ilyen korántsem magától értetődő problémának tűnik az ülésrend kérdése: nem egyszerűen az történt ugyanis, hogy Zsigmond leült a francia király trónjára. A gesztus lehetséges értelmezéséhez pontosabban kell látnunk a kérdéses hely használatának gyakorlatát.

A terem, ahol Zsigmondot fogadták, a párizsi parlament nagy kamarájának (*Grande Chambre*) ülésterme a királyi palota (*Palais*) egyik reprezentatív tere volt, ahol a legmagasabb szintű bíraskodás folyt, klerikus és laikus státuszú jogászok, bírák részvételével, több elnök vezetése mellett.²⁸ Ez a környezet adott ott-

²⁶ Juvénal 530; Monstrelet III. 138; Religieux de Saint Denis V. 744–745.

²⁷ Ld. pl. Lecuppre-Desjardin, Elodie: *La ville des cérémonies*. Turnhout, 2004. 293–302; Moos, Peter von (Hrsg.): *Der Fehltritt. Vergehen und Versehen in der Vormoderne*. Köln – Weimar – Wien, 2001; Rüther, Andreas: *Imperial self-representation. Charles V's procession into Rome in April 1536*. In: Gosman, Martin et al. (eds.): *The propagation of power in the medieval West*. Groningen, 1997. 327–343.

²⁸ Lot, Ferdinand – Fawtier, Robert: *Histoire des institutions françaises au Moyen Age*. I–III. Paris, 158–1962. II. 332–353., 409–418; Erlande-Brandenburg, Alain: *Le Palais des rois de France à Paris par Philippe le Bel*. Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 151. (2007:1) 183–194.

hont több olyan ceremóniának is, amelyek a király, a királyi tanács jelenlétében fontos politikai célokat töltöttek be: áruló nagyurak elítélése, átfogó reformrendeletek kihirdetése, a királyi hatalom átruházása, a király nagykorúvá nyilvánítása, mégpedig több évszázadon keresztül. Ezeknek a ceremóniáknak egy speciális fajtája volt a király igazságosztó szerepét hangsúlyozó ünnepélyes ülés, a *lit de justice* (igazság ágya). A *lit de justice* eredeti értelmében (a 14. század első felétől kezdve) egy tényleges bútordarab, egy kerevet a hozzáillő háttámlával, drapériákkal, váncosokkal, baldachinnal, amelyek mind a francia királyság színeit viselik, azúr alapon arany liliomokat. A 14. század második felében kezdik el átvitt értelemben is használni a *lit de justice* kifejezést, amely így egyaránt jelentette a tárgyat és az eseményt: a király ünnepélyes megjelenését a parlament termében, és az ehhez kötődő ceremóniákat és politikai gesztusokat.²⁹ A Nagy Kamara berendezése meglehetősen állandó maradt a középkor és a kora újkor folyamán. Az észak-nyugati sarokból kiindulva egy fapalánkkal elkerített, négyszögletes építmény (*Parc*) foglalta el a terem nagy részét, amelyen belül különféle magasságú padsorokat alakítottak ki: az északi és a nyugati fal mentén két magas ülősort, előttük pedig, és az építmény fennmaradó két oldala mentén lépcsőzetesen egy-egy, vagy akár több alacsonyabb padot alakítottak ki. Az északi és a nyugati oldalak által közrezárt sarok jelentette az építmény legelőkelőbb helyét: a felső ülősortban ide ült a király, akár a legdíszesebb *lit de justice* kellékekkel, akár csak egyszerűbb keretek között, mégpedig úgy, hogy az ülés háta a nyugati falnak támaszkodott, ez jelentette ugyanis a heraldikailag értékesebb jobb oldalt. Ezt az oldalt egészében a laikus résztvevőknek tartották fent: ide ültek a laikus bírák az ítélezések alkalmával, és itt helyezkedtek el a ceremóniákon résztvevő nemesek, királyi hercegek, laikus pairek is. A király baljára eső északi padokat a klerikusok foglalták el.³⁰ A parlamenti számlákból és feljegyzésekből kitűnik, hogy az egyszerűbb bíraskodási alkalmakon nem egy trónszékhez hasonló, a király színeibe öltöztetett díszes támlásszék állt az uralkodónak kijáró helyen – ezeket a felszereléseket ugyanis csak a *lit de justice* ceremóniákra vették elő.

Visszatérve Zsigmond parlamenti látogatására: egyik forrásunk sem beszél *lit de justice*-ről, vagy feldíszített királyi székről, tehát csupán arról a helyről van szó a felső padsorban, a bírák között, ahol a király ülni szokott. Nyilvánvalónak tűnik, hogy nem kellene senkit az uralkodónak fenntartott helyre ültetni, ám azt figyelhetjük meg, hogy a korban a rendhagyó helyzetekre, tehát amikor nem a király, hanem más uralkodó, esetleg a király helyettese jelent meg a parlamentben,

²⁹ Hanley, Sarah: *The lit de justice of the kings of France. Constitutional ideology in legend, ritual, and discourse*. Princeton, 1983. 14–27; Brown, Elizabeth A. R. – Famiglietti, R. C.: *The Lit de Justice: semantics, ceremonial, and the Parliament of Paris 1300–1600*. Sigmaringen, 1994.

³⁰ Mérindol, Christian de: *Les salles de justice et leur décor à la fin du Moyen Age*. Histoire de la Justice 10. (1997) 5–80. főleg 7–16.

valójában nem létezett stabil megoldás. Az esetünk körüli évtizedben két alkalommal is találkoztak ezzel a problémával a parlamenti bírák, és nyilván nem véletlen, hogy az írnokok minden alkalommal nagy pontossággal jegyezték fel a térbeli körülményeket.

1412-ben a trónörököst nevezték ki a királyság helytartójának. Az ezt kihirdető ülésen a *dauphin* a bírák felső sorában ült, egyedül a klerikusoknak fenntartott bal oldalon, a másik oldalon, vele egy magasságban pedig a királyi vérből származó hercegek helyezkedtek el. Mivel így az ülésrend nem fejezte ki a trónörökös kiemelt helyzetét, székét feldíszítették és feje fölé a hatalmat kifejező kis baldachint emeltek.³¹ Más megoldáshoz folyamodott 1422-ben, a francia és az angol király halála után a Franciaország kormányzását kezébe vevő Bedford hercege, az ország régense. A résztvevők mind az alsó sorban ültek, az ülések felső sorát üresen hagyták, és ő ott foglalt helyet az első elnök helyén, a lehető legközelebb a királyi helyhez.³² Egyik esetben sem tudjuk, ki tervezte a ceremóniát, ki határozta meg az egyes elemeket, mekkora volt a szerepe a parlamentnek, a királyi tanácsadóknak vagy akár a ceremóniák főszereplőinek. Az azonban biztos, hogy valamilyen módon mindkét ülésrend rámutatott a trónörökös és a régens kiemelkedő, különleges helyzetére, amelyet a király helyetteseként betöltöttek, ám azt is nyilvánvalóvá tette, hogy nem kívánják elfoglalni a kiskorú vagy éppen beteg uralkodó helyét, és hogy hozzá képest alantasabb pozícióban vannak.

Zsigmond magyar és római király azonban nem ebbe a kategóriába tartozott, őt nem lehetett a király helye alatt elhelyezni. A gesztust üzenetként kezelő értelmezések szerint Zsigmond maga választotta ki a széket, amelybe leült. A közvetlen források ezt nem erősítik meg, a császárt Baye leírása például egyszerűen már ülve ábrázolja. Monstrelet krónikája a parlamenti tanácsosok nagy tiszteletadásának tulajdonítja, hogy Zsigmondot a király helyére ültették. A szintén jelenlévő Juvénal úgy fogalmaz, hogy Zsigmond ült le az első elnök fölötti helyre, ám beszámolójának egyéb elemei (eszerint ugyanis a felső padsorok tele voltak nagyurakkal, az alsóbbak pedig díszruhájukban pompázó ügyvédekkel) és az általa utólag javasolt alternatíva, vagyis hogy a római királynak a prelátusok oldalára, az ottani legmagasabb helyre kellett volna ülnie,³³ azonban inkább mintha a szervezők ügyetlenségét kritizálná. Nehéz is elképzelni, hogy a vendéget váró nagyurak, jogászok, írástudók ne jelölték volna ki a helyét, ne vezették volna őt oda a legnagyobb tisztelettel. Arról pedig nem beszélnek a leírások, hogy Zsigmond vendéglátóinak szándékát áthágva, a neki kifejezetten kijelölt ülőhely mellé telepedett volna le.

³¹ Baye, II. 41–42.

³² Tuetey, Alexandre – Lacaille, Henri (éd.): *Journal de Clément de Fauquembergue greffier du Parlement de Paris 1417–1435*. I–III. Paris, 1903–1915. II. 73.

³³ Juvénal, 529.

Valószínűbb tehát, hogy maguk a bírák ültették a király helyére az illusztris vendéget, és nem gondoltak bele a következményekbe – a császári hatalom kinyilvánításának szimbolikus gesztusa, és az ennek következtében a király és a császár között ténylegesen megváltozó hatalmi viszonyok helyett ebben az esetben ügyetlenségről, balfogásról beszélhetünk, amely azonban, éppen a botrány révén, lehetséges és elfogadhatatlan jelentések és gyakorlatok sorára világított rá.

FEJEDELMI TALÁLKOZÓK A KÖZÉPKOR VÉGÉN

Ha a kérdéses gesztusok tágabb környezetét nézzük, például magát a parlament meglátogatását, egyrészt további megvilágításokba helyezhetjük Zsigmond viselkedését. Láttuk már a konkrét személyhez való kötődést: Zsigmond nem véletlenül ült be éppen Guillaume Sagnet ügyének tárgyalására – pártfogoltjának kívánt ezzel segíteni. Másrészt azonban megfigyelhető az is, hogy Zsigmond parlamenti megjelenése korántsem csupán egyéni szándék kifejeződése, hanem a középkor végi diplomáciai protokoll egyik újonnan megjelenő eleme is. Ekkoriban kezdett ugyanis kifermődni az uralkodói látogatások programja, például a rangos vendégeknek bemutatott intézmények listája. Így Zsigmond parlamenti látogatása továbbvezethet minket egészen a középkor végi fejedelmi találkozók diplomáciai gyakorlata, formálódó szokásrendje felé.³⁴ A párizsi közegben megvizsgálhatjuk a korszakban zajló átalakulások helyi szintjét, a konkrét helyszínek és gesztusok használatát, jelentéseik rugalmas keretét.

Párizsban nem volt szokatlan a külföldi uralkodók megjelenése, a krónikák királyok és császárok látogatásáról is beszámolnak. Christine de Pisan az V. Károly királyt dicsérő munkájában (1404) az 1378-as emblematikus császári látogatás, az idős Luxemburgi IV. Károly császár és fia, Vencel cseh király párizsi útjának felidézése előtt sorolja fel a fejedelmi vendégek fogadásának bevett formáit: lakoma a királlyal, találkozás a királynéval, a saint-denis-i ereklyék, a koronázási ékszerek és a sírok megtekintése, multság az előkelő párizsi hölgyek jelenlétében.³⁵ Láthattuk, hogy ezek az elemek mind helyet kaptak a Zsigmondnak szánt ünnepségek sorában is, hisz az egyetemi előadások és a parlament működése mellett megnézte a katedrális, a Sainte-Chapelle ereklyéit és ellátogatott Saint-Denis-be is, és lakomát adott a hölgyek tiszteletére. Az 1414–1415-ben két ízben is Párizsban járt angol követekről Nicolas de Baye írnok feljegyezte, hogy

³⁴ Schwedler, Gerald: *Herrschartreffen des Spätmittelalters. Formen, Rituale, Wirkungen*. Ostfildern, 2008; Uő.: *Feste e ritualità negli incontri fra sovrani*. In: *Festa e politica e politica della festa nel medioevo*. Ed. Rigon, Antonio. Roma, 2008. 68–84; Péquignot: *Au nom du roi*, 397–425.

³⁵ Christine de Pisan: *Le livre des fais et bonnes meurs du sage roy Charles V*. 3. könyv, 32. fejezet. In: Michaud – Poujoulat (éd.): *Nouvelle collection des mémoires pour servir à l'histoire de France*. Série I. tome 2. Paris, 1836. 97–99.

elementek megnézni a parlamentet.³⁶ 1476-ban, V. Alfonz portugál király látogatásakor pedig már az a szándék, hogy a főváros minél több híres intézményét bemutassák: így a király végigjárta a parlament összes termét, megnézett egy tárgyalást, elment a párizsi püspök palotájába, valamint a Châtelet királyi bíróságára, ahol a bírósági termek mellett a börtönt is megtekintette.³⁷

Az illusztris vendégek fogadásának egészét figyelembe véve kiderül, hogy Zsigmond látogatása a parlamenti incidensig teljesen a megszokott keretek között zajlott. Bár az 1416-os találkozó kötelező párhuzama a szakirodalomban az 1378-as, három uralkodót érintő csúcstalálkozó, melynek eseményei, az ünnepek és nem utolsósorban az alkalmazott, jelentéssel bíró gesztusok mind írott, mind képi ábrázolásokban megjelennek,³⁸ nem árt felidézni, hogy a két luxemburgi látogatás között, 1399–1400-ban egy újabb császár, II. Mánuel Palaiologosz is Párizsban vendégeskedett. Már a királyság határán lovagok fogadták, akik illő kíséretet biztosítottak számára. Párizshoz közeledve eléje vonultak a királyi hercegek, sőt, a város kapujánál (a Saint-Antoine kapunál) maga a francia király fogadta. Egy fehér lovat ajándékozott neki, amire a császár azonnal átszállt, és együtt vonultak a Palotáig. Innen a császárt kijelölt szállására, a Louvreba vezették. Ottilétének költségeit a király fedezte.³⁹

Ha összevetjük Mánuel és Zsigmond fogadását, megállapíthatjuk, hogy a korábbi ceremónia egyes elemeiben teljesen azonos a 16 évvel későbbi renddel, néhol azonban meghaladja azt a tiszteletadás tekintetében: a francia király egészen a városkapuig elment vendége elé (1378-ban még nagyobb a tiszteletadás, hiszen maga a király és népes kísérete fogadja a városon kívül IV. Károly császárt és Vencel cseh királyt). Fontos gesztus a fehér ló is, a szuverenitás jele. Külön hangsúly kerül a krónikában a ló színére, csakúgy, mint 1378-ban, ekkor viszont azt emeli ki a történetíró, hogy V. Károly sötét színű hátast küldött vendégének, pontosan azért, hogy egyedül ő maga vonulhasson be Párizsba a szuverenitást kifejező fehér lovon.⁴⁰ V. Károly császár 1540-es párizsi bevonulását ábrázoló képen I. Ferenc látványosan fehér, míg a császár barna lovon ül.⁴¹

³⁶ Autrand, Françoise: *Mémoire et cérémonial: la visite de l'empereur Charles IV à Paris en 1378 d'après les Grandes Chroniques de France et Christine de Pizan*. In: Dulac, Liliane – Ribémont, Bernard (éd.): *Une femme de lettres au Moyen Age*. Orléans, 1995. 99; Baye, II. 210.

³⁷ Mandrot, Bernard de (éd.): *Le journal de Jean de Roye, connu sous le nom de Chronique scandaleuse 1460–1483*. I–II. Paris, 1894–1896. II. 26–30.

³⁸ Autrand: *Mémoire et cérémonial*, i. m.; Csernus: *Francia források*, i. m.

³⁹ Juvénal, 419; Schlumberger, Gustave: *Un empereur de Byzance à Paris et à Londres*. Paris, 1916.

⁴⁰ Autrand: *Mémoire et cérémonial*, 92. Több középkor végi példát hoz fehér és más színű lovakra: Mérindol, Christian de: *Le prince et son cortège. La théâtralisation des signes du pouvoir à la fin du Moyen Age*. In: *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public*. Brest, 1992. 303–323.

⁴¹ Taddeo Zuccari freskója a caprarolai Villa Farnese épületében: I. Ferenc, V. Károly és Alessandro Farnese bíboros ünnepélyes bevonulása Párizsba 1540-ben.

Hasonló ingadozást figyelhetünk meg a bevonulás útvonalának kiválasztásában. Zsigmond és Mánuel két rituális szempontból közömbös kapun vonult be a városba. A francia király ugyanis ünnepélyes bevonulásaikor mindig a Saint-Denis kapun keresztül érkezett. Ezért volt fontos hangsúlyozni a krónikákban, hogy 1420-ban VI. Károly francia király és a troyes-i szerződés értelmében újdonsült örököse, V. Henrik angol király a Saint-Denis kapun keresztül vonult be: ezzel rituálisan is kinyilvánították és a fővárossal elfogadtatták az angol király francia trónigényét. Ez a jelentés azonban mégsem lehet teljesen egyértelmű, hiszen nem csupán a francia királyok lépték át ezt a kaput, hanem IV. Károly és Vencel is, akiknek az esetében, amint láttuk, V. Károly kifejezetten kerülte a szuverenitást jelentő gesztusokat.⁴² A régen királyi rezidenciaként szolgáló Louvre átengedése sem hordozhat ilyen jelentést, inkább a külföldi uralkodók állandó szálláshelyének tűnik csupán.⁴³

Ezek a példák arra is alkalmasak, hogy elgondolkozzunk az egyes gesztusok jelentőségén, és a rítusok lehetséges többértelműségén. Az alkalmazott elemek ugyanis nem egyszerűen tükrözik a vendég tényleges hatalmát (szuverén hatalom = fehér ló, Saint-Denis kapu), hiszen ami hódolatban megadatott a távolról érkező, segítséget kérő bizánci császárnak, azt kínos alapossággal elkerülték a nagyobb hatalmú, így veszélyesebb szomszédok esetében. De nem mondható az sem, hogy a szimbolikus gesztusok minden esetben tényleges hatalmat adnának a megisztelt vendégnek: feltehetően senki sem aggodalmaskodott a francia király megcsorbított jogai miatt a fehér lovon poroszkáló II. Mánuel láttán.

Werner Paravicini a 15. századra vonatkozóan több olyan formai elemet is felsorol, amelyek meglehetősen egyértelműen csak a királyság uralkodójának járnak ki. Ilyen az ereklyét hordozó papság körmenete az uralkodó fogadásánál, a város kulcsainak az átadása, a (bármilyen színű) ló vezetése kantáron, a harangozás, az éjszakai kivilágítás, a bevonuló előtt vitt meztelen kard.⁴⁴ Zsigmond látogatásakor ezeket az elemeket nem használták, egyedül a pikárdiai Saint-Josse apátság szerzetesei vonultak (Monstrelet krónikája szerint teljesen helytelenül⁴⁵) harangszóval és ereklyékkel a vendég elé. A parlamenti ülésrendben olyan óvatos Bedford régens előtt kivont kardot vittek, amikor VI. Károly temetése után visszatért Párizsba 1422-ben. A jelkép közérthető volt, erről tanúskodik a krónikások által feljegyzett elégedetlen morgás a nép körében.⁴⁶ A hatalmi jelképek

⁴² Autrand: *Mémoire et cérémonial*, 93.

⁴³ Whiteley, Mary: *Le Louvre de Charles V: dispositions et fonctions d'une résidence royale*. *Revue de l'Art*, 97. (1992) 60–71.

⁴⁴ Paravicini, Werner: *Philippe le Bon en Allemagne (1454)*. *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 75. (1997) 967–1018. 980–982.

⁴⁵ Monstrelet, III. 136–137.

⁴⁶ *Journal d'un Bourgeois de Paris*, 180. Ld. erről: Novák: *Hírek, hatalom*, 139.

közé sorolhatjuk a korszakban újdonságnak számító baldachint is, amely a 14. században az úrnapi körmenetben tűnt fel Krisztus teste felett, és innen vették át a királyi bevonulások szervezői.⁴⁷ Bár használata erősen kötődik a királyi hatalomhoz, mégsem kizárólagos, hiszen láthattuk már a trónörökös feje felett is, és gyakran előfordul idegen uralkodók fogadásakor (például 1476-ban, V. Alfonz esetében).

A fogadás minősége, az alkalmazott gesztusok tehát a középkor végi diplomáciai gyakorlatban utalhatnak a vendég státusára, hatalmára, kifejezhetnek akár valódi hatalmi törekvéseket is, ám igen sok esetben ingadozó a használatuk és korántsem egyértelműek. A vendég kiléte mellett ugyanis szerepet játszanak más tényezők is: a két fél viszonya és nem utolsósorban a vendéglátó szándékai. A ragyogó fogadás, a gesztusok „nagylelkősége”, vagyis a vendég felmagasztalása ugyanis magára a vendéglátóra is (és talán elsősorban őrá?) kedvező fényt vet. Christine de Pisan így V. Károlyt magasztalja a vendégfogadás tökéletességével, a Saint-Denis-i szerzetes szerint II. Mánuel bevonulása a „Franciaország tisztességéhez méltó pompával” ment végbe, V. Henrik pedig nem csak Zsigmond hiúságának hízeleg a soha nem látott ceremóniákkal, hanem saját hatalmát és gazdagságát is fitogtatja vendége és egész Európa előtt.⁴⁸

GESZTUSOK ÉS ELVÁRÁSOK

A középkori csúcstalálkozók azonban nem csak a fogadó fél tartozott kellő tiszteletadással és pompával körülvenni az érkezőt, és állni az ott tartózkodás költségeit, hanem a vendégre is hárultak kötelezettségek, kialakulóban volt az idegenben utazó fejedelmek etikettje is. Ilyen volt a ranghoz méltó kíséret fenntartása és az illő mértékű ajándékok osztogatása templomoknak, az útjába kerülő szegényeknek, illetve a hölgyeknek. Mindez egyértelműen a fejedelmi bőkezűség erényét hivatott bemutatni, ám ez rendkívül költséges kötelezettség volt. Még a 15. század közepén német területre látogató gazdag burgundi hercegnek is hatalmas anyagi erőfeszítésébe került az útközben kiosztott ajándékok, valamint a kíséret napidíjának finanszírozása.⁴⁹ A mindig pénzsűkében levő Zsigmond hasonló gonddal küzdött, Eberhard Windecke emlékirata alapján az egész nyugat európai utazás kölcsönszerző akciók sorozatát jelentette.⁵⁰

⁴⁷ Sz. Jónás Ilona: *A baldachin eredete és szerepe a középkori Európában*. In: E. Kovács Péter et al. (szerk.): Unger Mátyás Emlékkönyv. Budapest, 1991. 39–45.

⁴⁸ Christine de Pisan i. m.; Religieux de Saint-Denis, II. 754–755; Bárány: *A canterburyi szövetség* 75–78., 81.

⁴⁹ Paravicini: *Philippe le Bon*, 969, 973.

⁵⁰ Skorka Renáta (szerk.): *Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról*. Budapest, 2008. 61–62., 72.

Mindezzel együtt a francia forrásokban gyakran találkozunk a császári adományok szűkösségét vagy hiányát taglaló megjegyzésekkel. A Párizsi polgár a párizsi hölgyeknek adott „valamiféle ékszerről” (*aucun jouel*) beszél. A Notre-Dame káptalan jegyzőkönyveiből az derül ki, hogy a császár nem adakozott a tiszteletére mondott misén a felajánlaskor, és nem adományozott semmit az ereklyék megtekintésekor sem. A kóristafiúknak egy écu-t (30 sou) adott, a Palotában található ereklyék tiszteletére 10 sou-t.⁵¹ A Párizsi Polgár feljegyzi naplójában a háborús korszak árait: 1 sou-ért ekkoriban 10 tojást lehetett venni. Az elvárásokra utalhat, hogy VI. Károly az általa meglátogatott egyházi intézményeknek egy-egy alkalommal 400–800 sou-nyi adományt juttatott⁵² – Zsigmond valóban nem volt gáláns adományozó. Juvénal szintén kitér a császári ajándékokra: a vendégül látott nemeshölgyek és polgárásszonyok egy-egy német kést kaptak (fél sou értékben), valamint csekély értékű gyűrűket és ékszereket. Monstrelet kiemeli, hogy Zsigmond semmit sem adott az őt úgy megtisztelő Saint-Josse kolostornak. Talán nem véletlen, hogy az anyagi részletekre érzékeny káptalani jegyzőkönyvek mellett a krónikások egy része is explicit módon kitér az adományok csekély értékére vagy éppen hiányára.

A Zsigmond pálfordulása után írt csípős hangú pamfletjében Jean de Montreuil humanista jegyző a király szőszegése mellett állandó szegénységét és felengzős stílusát gúnyolja ki – ezeken található fogást, és láthatóan ezeket vették észre a vendég uralkodó viselkedéséből.⁵³

Egyedül a Saint-Denis-i szerzetes írja a királyról, hogy a hölgyeknek rubintokat, gyémántokat, smaragdokat és zafírokat adományozott – az ő történetírói módszeréről viszont köztudott, hogy igen gyakran az ünnepek, a viselkedés ideális formáját örököltette meg a ténylegesen történetek helyett.⁵⁴ Művéből így legfeljebb arra tudunk következtetni, hogy a vendégtől ilyen szintű bőkezűséget vártak volna el, ami szintén megerősíti a Zsigmond viselkedése és a vendégül látott uralkodóhoz méltó adakozás szintje közti szakadékot.

LEZÁRÁS

A francia udvar által 1416 tavaszán szervezett bevonulás és ünneppsorozat, amint azt megállapíthattuk, teljesen semlegesnek mondható, alkalmazva az uralkodóknak kijáró, ám a francia király szuverenitását nem veszélyeztető gesztusok sorát, amelyek éppen ebben a korszakban kezdek kikristályosodni, bővülni és

⁵¹ Idézi: *Journal d'un Bourgeois de Paris*, 69. jegyz. 2.

⁵² Guenée, Bernard: *Le vœu de Charles VI*. In: Uő: *Un roi et son historien* 219–275.

⁵³ Grévy-Pons: *Propagande et sentiment national*, 136.

⁵⁴ Guenée: *Michel Pintoin*, 62–63.

rögzülni. Zsigmond fogadtatása így beleilleszthető a nemzetközi kapcsolatok korszakban végbemenő ceremonializációjába is.⁵⁵ A parlamenti ülésrend feltehetően a római királynak kijáró tisztelet mértékében bizonytalan bíróság ügyetlenségének köszönhető. A nagy felháborodást kiváltó lovaggá ütés pedig (részben vagy egészen) az uralkodói patronázs eszköze volt Zsigmond kezében, amellyel azonban megsértette a vendéglátó királyság jogait.

Függetlenül tényleges politikai tevékenységétől, Zsigmond párizsi szereplése a krónikák tükrében tehát nem mondható sikeresnek. A helyes és elvárt viselkedés részéről a fogadók gesztusainak udvarias elfogadása, valamint császárhoz illő bőkezűség lett volna. Ehelyett olyan gesztust tett egy pártfogoltja érdekében, amellyel a felkínálnál nagyobb méltóságot tulajdonított magának, megsértve ezzel a királyság jogait, ellenben a vendéglátói költekezést nem viszonzta rangjához méltó bőkezűséggel.

Párizsi látogatása ebből a szempontból baklövések sorának tűnik, a korabeli, formálódóban lévő diplomáciai rendszer helytelen kezelésének, függetlenül a tényleges erőviszonyoktól, a francia királyság esendő helyzetétől, és a később létrejövő új, angol szövetségtől vagy a konstanzi sikertől. Az elhibázott gesztus és a botrány azonban bepillantást engedett a korabeli politikai gondolkodás, a 14–15. században kialakuló diplomácia-művészet, a ceremonializálódás, valamint a történetírás működésének problematikájába.

⁵⁵ Autrand: *Mémoire et cérémonial* 100; Mérindol: *Le prince et son cortège* i. m.

V. LÁSZLÓ FRANCIA HÁZASSÁGI TERVE: DIPLOMÁCIAI FORDULAT 1457-BEN?

1457 decemberében osztrák, cseh és magyar lovagokból álló küldöttség érkezett a francia udvarba, hogy feleségül kérje az uralkodó lányát, Valois Magdolnát V. László király számára. A diplomáciai misszió korabeli reflexiója egészen kivételesnek tekinthető a középkori magyar–francia kapcsolatok történetében. Ez a gazdag forrásanyag nem maradt feldolgozás nélkül. Az eddigi munkák azonban elsősorban a László király körül kialakuló Lancelot-mitosszal, illetve a „kereszténység védőbástyája” motívum egyik első megjelenésének vizsgálatával foglalkoztak. A kutatók a házasság mögött rejlő politikai-diplomáciai szándékokban egy törökellenes európai szövetségi rendszer kialakítására irányuló szándékot, és azt a Burgundia-ellenes koalíciót vélték felfedezni, amelynek elsődleges célja a luxemburgi hercegség megszerzése volt.

Sem a magyar, sem a francia történetírás nem figyelte fel azonban arra, hogy az 1457-ben kibontakozó Habsburg–francia szövetség valóságos külpolitikai fordulatot jelent a korábbi évek közép-európai diplomáciai orientációjához képest. Burgundia ugyanis még a nándorfehérvári győzelem utáni hónapokban is kimutathatóan Magyarország stabil szövetségese volt és továbbra is a jó kapcsolatok fenntartására törekedett. Mi történt az 1456 ősze és 1457 tele között eltelt évben, amely váltásra ösztönözte László udvarát? Milyen okok, milyen politikai érdekek, és milyen személyek álltak a fordulat mögött? Tanulmányomban a korabeli forrásanyag újraolvasásával ezekre a kérdésekre kívánok választ adni.

*Itt nyugszik Pannonia éke, királya, akit, bár
Zsenge virág volt még, elragadott a halál [...]
Már a király vejeként tisztelte a francia udvar,
S lám, a halál irigyen felborította a nászt.¹*

A fenti sorokat Gregorius Tifernas itáliai humanista írta V. László 1457-es halálakor készített sírversében. Az umbriai költő, Janus Pannonius levelezőtársa, éppen a francia uralkodó környezetében, Tours-ban tartózkodott, amikor a gyász híre eljutott VII. Károly királyhoz. Tifernas nem pusztán gyorsan értesült az eseményről, de azonnal láthatta az éppen akkor a városban tárgyaló magyar követtség tagjainak reakcióit is.

Az év decemberének elején ugyanis hatalmas, osztrák, cseh és magyar lovagokból álló küldöttség érkezett a francia udvarba, hogy feleségül kérje az uralkodó lányát, Valois Magdolnát az ifjú László király számára. A több száz tagú de-

¹ Gregorius Tifernas: *Sírvers V. Lászlóra, Magyarország és Csehország királyára (Epitaphium in Ladislaum regem Pannoniae, Bohemiae)*. A fordítást idézi: Boda Miklós: Janus Pannonius olasz kortársa, Gregorius Tifernas V. László-epitáfiumáról. In: Jankovits László – Kecskeméti Gábor (szerk.): *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*. Pécs, 1998. <http://mek.niif.hu/04600/04624/html/janus0003/janus0003.html> (letöltés: 2008. június 19.).

legáció majdnem egy hónapot töltött a városban, fogadásokon, lovagi játékokon vett részt, jelentős feltűnést keltve a kortársak között. A házasságra azonban nem kerülhetett sor, hiszen karácsonykor érkezett meg a hír, hogy a vőlegény, László egy hónappal korábban, november 23-án elhunyt Prágában. A menyegzői ünnepségek hangulatát a gyászé váltotta fel, a követek hamarosan elutaztak, s egy rövid párizsi tartózkodás után visszatértek hazájukba.

Röviden így foglalhatóak össze annak a diplomáciai misszióknak az eseményei, amelynek korabeli reflexiója egészen kivételesnek tekinthető a középkori magyar–francia kapcsolatok történetében. Két francia (Jean Chartier, Thomas Basin), négy burgundi történetíró (Olivier de la Marche, Mathieu d’Escouchy, Jacques du Clercq, Georges Chastellain)² számol be a követség látogatásáról, tevékenységéről, megemlíti a Lotaringiai Krónika, a Foix-i grófok krónikája, olvashatunk róla az osztrák és magyar dokumentumok között, de François Villon egyik versében is. Mintegy fél évszázaddal a történetek után a francia Philippe de Commines, vagy a magyar udvarban dolgozó Antonio Bonfini is közöl róla részleteket. A budapesti Szépművészeti Múzeumban található egy korabeli, ismeretlen osztrák művész által készített festmény, amely együtt ábrázolja a jegyespárt – akik a valóságban egyébként sohasem találkoztak.

Ez a gazdag forrásanyag természetesen nem maradt feldolgozás nélkül. Magyar részről részletesebben Eckhardt Sándor az 1930-as években több tudományos közleményben,³ ill. újabban Csernus Sándor doktori dolgozatában és tanulmányaiban foglalkozott vele.⁴ Az eddigi feldolgozások elsősorban a László király körül kialakuló Lancelot-mítosz gyökereinek feltárásával, ill. a „kereszténység védőbástyája” motívum egyik első megjelenésének vizsgálatával foglalkoztak, de szerepet kapott a követség fogadását, a diplomáciai eseményeket kísérő ünnepségek leírása is.

A kutatók igyekeztek megérteni a házasság mögött rejlő politikai-diplomáciai szándékokat is. Eckhardt a francia kapcsolatokban egy törekelloenes európai szövetségi rendszer kialakítására irányuló szándékot vélt felfedezni,⁵ Csernus pedig a francia nyelvű krónikák szövegét tanulmányozva a Habsburg-Valois kapcsolat-

² Kiadási adataikat ld. lentebb.

³ Eckhardt Sándor: *Lancelot magyar király*. Magyar nyelv, 33. (1937:5–6.) 151–157; Uő: *Villon et l’ambassade hongroise à la cour de France en 1457*. Nouvelle Revue de Hongrie, 31. (1938) 128–134; Uő: *De Sicambria à Sans-souci. Histoire et légendes franco-hongroises*. Paris, 1943.

⁴ Csernus Sándor: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század)*. Budapest, 1999. 242; Uő: *Lancelot király és Magyarország, mint a Kereszténység védőbástyája*. In: Jankovics et al. (szerk.): *A magyar művelődés és a Kereszténység*. Budapest – Szeged, 1988. 580–596.

⁵ Eckhardt Sándor: *Várdai István beszéde a francia király előtt*. Egyetemes Philológiai Közlöny, 62. (1938) 101–104.

felvétel Burgundia-ellenes élére utalt,⁶ amelynek elsődleges célja az akkor Jó Fülöp uralma alatt álló, de a franciák és – családi kapcsolataik révén – a Habsburgok által is követelt luxemburgi hercegség megszerzése volt. Részleteiben azonban egyikükük sem bontotta ki a mögöttes szándékokat.

Francia részről kevesebb érdeklődés kísérte az eseményt, önálló tanulmány ismereteim szerint a témában nem született, de a legtöbb szakmunka megemlíti.⁷ Szerzőik az események mögött – Csernushoz hasonlóan – VII. Károly Luxemburg megszerzésére irányuló szándékait jelölik meg célként.

Sem a magyar, sem a francia történetírás nem figyelte fel azonban arra, hogy az 1457-es házassági terv nyomán kibontakozó Habsburg–francia szövetség nem pusztán két uralkodó közös érdeken alapuló, török- vagy Burgundia-ellenes kapcsolatot jelent, hanem valóságos külpolitikai fordulatot jelent a korábbi évek közép-európai diplomáciai orientációjához képest. Burgundia ugyanis, ahogyan azt látni fogjuk, még a nándorfehérvári győzelem utáni hónapokban is kimutathatóan Magyarország stabil szövetségese volt és továbbra is a jó kapcsolatok fenntartására törekedett. Mi történt az 1456 ősze és 1457 tele között eltelt évben, ami váltásra ösztönözte László udvarát? Milyen okok, milyen politikai érdekek, és milyen személyek állnak a fordulat mögött?

A korabeli dokumentumok alapján úgy tűnik, hogy a 15. századi közvélemény egyértelműen Luxemburg kérdésével magyarázta a szövetség létrejöttét. A burgundi fejedelem szolgálatában álló Mathieu d'Escouchy a következőket írta a házasságról: „*az úgy nagyon kellemetlen volt a burgundi herceg számára, mivel háborúban állt a mondott Lászlóval a luxemburgi hercegség miatt. S nagyon úgy tűnt számára, hogy a fenti szerződés miatt Károly király segítséget és támogatást fog nyújtani László királynak, ami nagy kárt okozhat neki, országainak és alattvalóinak*”.⁸ Hasonlóképpen egyértelmű a francia Thomas Basin megjegyzése, amely szerint a „*magyar király a luxemburgi hercegség miatt, amelyet fennhatósága alá kívánt vonni, a burgundi herceg ellensége volt*”.⁹

Luxemburg helyzetének rendezetlensége a 15. század közepén valóban számos konfliktus alapjául szolgált. A hercegség tényleges birtokosa a század első évtizedeiben Zsigmond király és császár unokahúga, Görlitzi Erzsébet volt, aki 1441-ben pénzügyi nehézségei miatt jogairól lemondott Jó Fülöp burgundi herceg javára évi 7000 forint fejében. A Luxemburg család leányági örököséként

⁶ Csernus: *A középkori*, 241–245.

⁷ Az általunk megtekintett munkákból a két legújabb: Paviot, Jacques: *Les ducs de Bourgogne, la Croisade et l'Orient*. Paris, 2003; Debris, Cyrille: „*Tu felix Austria, nube*” *La dynastie des Habsbourg et sa politique matrimoniale à la fin du Moyen Age (XIIIe–XVIe siècles)*. Turnhout, 2005.

⁸ *Chronique de Mathieu d'Escouchy*. Ed. Fresne de Beaucourt, Gaston du. Paris. 1863. II. 354–355.

⁹ *Histoire des règnes de Charles VII et de Louis XI par Thomas Basin*. Ed. Quicherat, Jules. Paris, 1855. t. I. 292.

azonban V. László is igényt tartott rá, de ugyanígy jogot formált a területre növérenének férje, Szász Vilmos is. 1443-ban Burgundia megszállta a hercegséget, aminek tényét a Habsburgok sohasem fogadták el.¹⁰ Kilenc évvel később, amikor Jó Fülöpöt Gent lázadása foglalta le, László nevében egy helyi felkelés robbant ki.¹¹ Hogy ebben a Habsburg politika milyen szerepet játszott, nem tudni, de az ifjú király – nyilván belső pozíciója megerősítése érdekében – 1453-ban biztosította a hercegség korábbi szabadságjogait.¹² Még ez év szeptemberében fegyverszünet,¹³ majd két évvel később – már a török elleni közös készülődés jegyében – béke kötött Burgundiával.¹⁴ A későbbiek szempontjából érdemes megjegyezni, hogy mindkét esetben a trieri érsek, Sierck-i Jakab (1439–1456) közvetített az érintettek között.¹⁵

A felek megbékélését Jó Fülöp törökellenes politikája próbálta megerősíteni. A burgundi hercegség 1396 óta folyamatosan foglalkozott egy pogányok elleni keresztes háború gondolatával, s ennek jegyében már 1444-ben bekapcsolódott a pápa által kezdeményezett balkáni hadjáratba, amely a várnai csatával, s I. Ulászló halálával végződött.¹⁶ Ezen kezdetek után Magyarországon különösen nagy reményeket lehetett fűzni a törökellenes szövetségi rendszer létrehozására egyre erőteljesebben törekvő Burgundiához. 1454. február 17-én került sor ugyanis Lille-ben a híres „Fácán fogadalmára”, amikor Jó Fülöp és udvarának tagjai felesküdtek a pogányok elleni küzdelemben való részvételre, hogy „a törökök tisz-

¹⁰ Luxemburg helyzetéről a korban ld. Schnerb, Bertrand: *L'Etat bourguignon*. Paris, 2005. [1999.], 214–223.

¹¹ „En ce temps aucuns Luxembourggeois, qui tousjours avoyent tenu en leur courage le parti du roy Lancelot de Hongrie, voyant le duc empesché contre les Gandois, malicieusement cuidèrent faire leur profit, et prendre le temps à leur avantage: et pourtant s'emeurent et rebellèrent et firent rebeller eux la vile de Tionville” – írja a burgundi Olivier de la Marche. Krónikájának kiadása: *Collection complète des mémoires relatifs à l'histoire de France*. Ed. Petitot, Claude Bernard. Paris, 1825. X. 131.

¹² A brüsszeli levéltárban őrzött 1453. januári keltezésű oklevél rövid leírása: *Mémoires de Jacques Du Clercq, sur le règne de Philippe le Bon, duc de Bourgogne*. Ed. Reiffenberg, Frederic. Bruxelles, 1839². I. 212.

¹³ *Jacques Du Clercq*, 211.

¹⁴ A brüsszeli levéltárban őrzött oklevél rövid leírása: *Collection des chroniques nationales françaises, écrites en langue vulgaire*. Ed. Buchon, Jean Alexandre. Paris, 1826. XII. 157–158. Ugyanennek értékeléséről ld. Schnerb: *L'Etat bourguignon*, 222.

¹⁵ Jakab korábban René lotaringiai herceg kancellárja volt, így kétszeresen is érdekében állt a szomszédos Luxemburg ügyének rendezése. Vö. Fresne de Beaucourt, Gaston du: *Histoire de Charles VII*. Paris, 1883. III. 317.

¹⁶ Egy nemzetközi flotta keretében pápai, velencei és bizánci gályák mellett négy burgundi hajó próbálta – eredménytelenül – biztosítani a Boszporuszt és megakadályozni a török haderő átkelését Európába. Teke Zsuzsa: *Hunyadi János és kora*. Budapest, 1980. 134–136. Paviot: *Les ducs de Bourgogne*, 102–104.

tátalan népe ne tapossa el a katolikus egyházat”.¹⁷ Az ünnepélyes eskü után a burgundi diplomácia aktivizálódott: Jó Fülöp személyesen jelent meg az áprilisi regensburgi birodalmi gyűlésen, melynek témája a pogányok elleni keresztes háború megtervezése,¹⁸ majd követei útján képviseltette magát a szeptemberi frankfurti és az 1455. februári bécsújhelyi gyűléseken is.¹⁹ Kapisztrán János 1455. június 21-i, pápához írt levelében arra utalt, hogy Hunyadi tízezer burgundi katonára számít a következő év tavaszára tervezett hadjáratában.²⁰

A nagy európai összefogás – amint tudjuk – nem valósult meg.²¹ Nándorfehérvár 1456. júliusi török ostromakor azonban a burgundi hercegi ház követe, Guillaume Fillastre már Bécsben, V. László udvarában tárgyalta,²² s amikor novemberben a király a közben összegyűlt, zömében német–cseh keresztesekből álló haddal meglátogatta a várat, kíséretében még mindig ott találjuk a követet, aki Hunyadi sikereiről később tájékoztatta Jó Fülöpöt.²³

A fenti adatokból tehát az következik, hogy Burgundia és László között még 1456 késő őszen is aktív, szövetségesi kapcsolatok álltak fenn, amelyek azonban egy év alatt alapjaiban változtak meg, s László – ill. tanácsadói – a Jó Fülöppel való szakítás mellett döntöttek. 1457 decemberében a magyar–cseh–osztrák delegáció már a francia udvarban tárgyalta, mert a király azzal a VII. Károllyal ki-

¹⁷ Huizinga, Johann: *A középkor alkonya*. Budapest, 1996. 69. Ld. még: Schnerb: *L'Etat bourguignon*, 311–312, ill. Lafortune-Martel, Agathe: *Fête noble en Bourgogne au XVe siècle. Le banquet du Faisan (1454)*. Montréal, 1984. 130–132.

¹⁸ Erről részletesen beszámol Aeneas Sylvius Piccolomini 1454 nyarán keltezett, Vitéz Jánoshoz írott levelében. Magyar nyelvű közlése: Aeneas Sylvius Piccolomini: *Pápa vagy zsinat?* Budapest, 1980. 191–251. A török elleni burgundi offenzíva tervét közli: Marczali Henrik: *Regesták a külföldi levéltárakból*. Történelmi Társulat, 1878, 420–421.

¹⁹ A követek között volt Simon de Lalaing, az Aranygyapjas rend lovagja, Luxemburg burgundi kormányzója, ill. Guillaume Fillastre, Toul püspöke, az Aranygyapjas rend kancellárja, Jó Fülöp egyik legtapasztaltabb diplomatája, aki később Magyarországon is megfordult. Schnerb: *L'Etat bourguignon*, 313.

²⁰ Teke: *Hunyadi*, 204. A burgundi herceg több európai udvarba is küldött követeket a keresztes háború propagálására, de sem flottáját, sem szárazföldi haderejét nem bocsátotta rendelkezésre. Bárány Attila: *Magyarország és a kései keresztes hadjáratok*. In: Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József (szerk.): *Magyarország és a keresztes háborúk*. Máriabesnyő – Gödöllő, 2006. 156.

²¹ A korszak nyugati diplomáciájának törökellenes kísérleteiről, s annak kudarcairól kitűnő összefoglalást ad: DeVries, Kelly: *The Lack of a Western European Military Response to the Ottoman Invasions of Eastern Europe from Nicopolis (1396) to Mohacs (1526)*. *The Journal of Military History*, 63. (1999:3). 539–559.

²² Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon*. Pest, 1852. II. k. 467; Teke: *Hunyadi*, 208.

²³ Csernus: *A középkori*, 227; Schnerb: *L'Etat bourguignon*, 313. Erre nézve ld. még a III. Callixtus pápa levelét Arras püspökéhez, amelyben tudósítja a nándorfehérvári győzelemről és további segítséget kér a török ellen a burgundi hercegtől, 1456. augusztus 24. Közli: Theiner: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Romae, 1860. II. 280–281.

vánt házassági kapcsolatot kötni, aki a burgundi állam legjelentősebb ellenfelének számított a korszakban.

A fordulat megértéséhez érdemes röviden áttekinteni László helyzetét az 1456–1457 ősze közötti esztendőben. A nándorfehérvári győzelem után felgyorsuló események több olyan következménnyel jártak, amelyek nyomán a király úgy érezhette, hogy a korábbinál nagyobb mozgástér nyílt meg számára. A Habsburg uralkodó, akiről Piccolomini még azt írta három évvel korábban, hogy országait „három ember kormányozza, [...] [Hunyadi] János Magyarországot, [Podjebrád] György Csehországot, a gróf [Cillei Ulrik] pedig Ausztriát”,²⁴ most úgy ítélhette meg, hogy megszabadult a hatalmát leginkább korlátozó nagyuraktól és klánoktól. Hunyadi János halála, Cillei Ulrik meggyilkolása, majd a Hunyadi-fiak elfogása, az idősebb László kivégzése, 1457 márciusára olyan új helyzetet hozott létre, amelyben a király joggal gondolhatta úgy, hogy „immár többé nincs senki, aki elém akadályokat gördíthetne, és rajtam uralkodhatnék. Szabadon uralkodó király vagyok”.²⁵

Valójában azonban a későbbi eseményekből úgy tűnik, hogy László nem vált szuverén uralkodóvá, hanem udvarában egy olyan csoport vette át a hatalmat, amely új irányvonalat képviselt. A törökellenes küzdelmet mindenek elé helyező Hunyadiak, vagy Cillei helyett Csehországban Podjebrád pozíciója erősödött meg, Ausztriában pedig a korábban III. Frigyesel és Cilleivel is konfliktusban álló Eizinger-klán.²⁶ Ahogy később látni fogjuk, megnövekedett László unokabátyjának, Zsigmond tiroli hercegnek a befolyása is.

Ez a csoport Lászlót a nyugati külpolitika felé kívánta elmozdítani, s ebben különös jelentőséget kapott Luxemburg visszaszerzése a burgundi hercegségtől. A vitatott terület kérdése, ahogy láttuk, már korábban is feszültségforrást jelentett a két uralkodó között, amit csak átmeneti időre tettek félre, részben az 1452–1453-as sikertelen felkelés következtében, részben pedig azért, mert Burgundia értékes szövetségesnek tűnt az 1455–1456-os török fenyegetés elhárításakor. Amikor ez utóbbi kapcsolat a nándorfehérvári diadal nyomán, ill. a sokszor beígért, de mindig elmaradt burgundi támogatás miatt bizonytalanná, sőt átmenetileg okafogyottá vált, László új tanácsadói ismét elővették a luxemburgi kártyát. A hercegség megszerzése francia szövetségben kivitelezhetőbbnek tűnt, mint egyedül, hiszen VII. Károly számára sem volt közömbös egyre fenyegetőbb szomszédjának helyzete. Ennek különös aktualitást adott az a konfliktus, ami azért tört

²⁴ Idézi: Teke: *Hunyadi*, 185.

²⁵ Szilágyi Sándor: *A magyar nemzet története*. Budapest, 1898. IV. 163.

²⁶ László tanácsadói körének megváltozásáról ld. Heymann, Frederick G.: *George of Bohemia. King of Heretics*. Princeton, 1965. 137–140.

ki, mert a francia trónörökös, Lajos dauphin, 1456-ban apjával való ellentétei miatt a burgundi hercegnél keresett menedéket.²⁷

A diplomáciai fordulatot kísérő házasság tervének felbukkanásáról nagyon keveset tudunk. Bonfini szerint V. Lászlónak „az egész világról a legnagyobb uralkodók ajánlgatták naponta lányaikat [...] Egybehangzó ítélet szerint a legmélőbbnek Magdolna bizonyult, Károly francia király leánya, akinek kora, nemzetsége, külseje, erkölce egészen megfelelőnek látszott”.²⁸ Valójában több krónikás, így a burgundi Jacques Du Clercq állításaiból arra lehet következtetni, hogy a házasság gondolata Bécsben, a Habsburg-udvar kezdeményezésre született, a francia uralkodó pedig csak hosszas és egyáltalán nem könnyű tárgyalási folyamat eredményeképpen adta beleegyezését: „Lancelot [László] király korábban többször is kérte Magdolnát Károly királytól, aki mindig azt válaszolta neki, hogy ha tekintélyes követséget küld hozzá, eleget tesz Lancelot király kérésének a házasság ügyében, amelyet szívesen lát”.²⁹ A szintén burgundi párti Chastellain is azt emeli ki, hogy „hosszú és érett tárgyalások után a [francia] király beleegyezett az említett szövetségbe”. A kapcsolatfelvételt tehát nem francia részről kezdeményezték. Arról is Chastellain tájékoztat, hogy a megelőző tárgyalásokra a Lyon melletti Saint-Priest várában került sor.³⁰ Itineráriumának ismeretében tudható, hogy VII. Károly 1456 októbere és 1457 júliusa között tartózkodott a városban, mert a fiával, Lajossal való említett konfliktusában innen kísérte figyelemmel Dauphiné tartomány megszállását.³¹ A király 1458. január 9-én kelt egyik Podjebrádhhoz írott levelében megemlékezik az előző évi lyoni követség egy cseh és egy lotaringiai tagjáról, név szerint Fridericus de Donin (vagy Dohna) és Adam de Dalstein lovagról,³² akiket előző év május 17-én fogadott.³³ Nem tudni viszont, hogy más nemzetiségű diplomaták részt vettek-e a megbeszéléseken. Chastellain ugyan egyértelműen a magyar király követségeként említi a tárgyalókat, de ő Lászlót – tekintet nélkül többi birtokára – végig magyar uralkodóként jelöli meg.

²⁷ Heers, Jacques: *Louis XI*. Paris, 2003. [1999.] 46; Kendall, Paul Murray: *Louis XI*. Paris, 1974. 53–66.

²⁸ Antonius de Bonfini: *Rerum ungaricarum decades*. Lipsiae, 1936. Decas III, Liber VIII, 276–278. Az idézett szöveg fordítása: Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995. i.h.

²⁹ Jacques Du Clercq, 106.

³⁰ *Oeuvres de Georges Chastellain*. Ed. Lettenhove, Kervyn de. Bruxelles, 1864. III. 368.

³¹ Lajos ugyanis Burgundiába való menekülése előtt Dauphiné tartományt irányította. In: *Chronique de Charles VII par Jean Chartier*. Ed. Viriville, Valet de. Paris, 1858. t. III. 55. 2. jegyz.

³² *Fontes Rerum Austriacarum. Diplomataria et acta*. (a továbbiakban: *FRA*) Bd. XX. Wien, 1860. 123.

³³ Debris, *Tu felix Austria*, 188.

Az előkészítő tárgyalások körülményeiről azonban a fentieknél némileg többet tudhatunk meg azokból a levelekből, amelyeket Zsigmond tiroli hercegnek írt VII. Károly ausztriai megbízottja, Jean de Champdenier, az elzászi Ysenheim³⁴ Szent-Antal kolostorának perjele. A levelek, egyéb dokumentumokkal összevetve, a diplomáciai fordulat körülményeit világosabban jelenítik meg.

Champdenier 1457. június 28-án Strassburgból írt két levelet a hercegnek, ill. tanácsosának, Jacobus Trappnak Bécsbe, s ezekben arról adott tájékoztatást, hogy VII. Károly magához hívatta, s a házasság ügyében kikérdezte őt V. László személyéről, országainak hatalmáról. A követ sürgette Zsigmondot, hogy küldjenek a feladatra alkalmas leánykérő követséget a francia udvarba, mivel ennek késlekedése veszélyekkel járhat.³⁵ Mindezek mellett Trappot arra kérte, hogy vegyen részt személyesen delegációban, mert a francia király és tanácsadói így kívánják. Ha ez nem lehetséges – hangsúlyozza –, akkor ő maga utazik Bécsbe, mert olyan közlendői is vannak, amelyekről nyíltan nem írhat.³⁶ Miért ragaszkodtak ennyire Trapphoz a francia udvarban? Milyen titokról nem írhatott a perjel a levelekben? Úgy gondolom, hogy a házasság ügyén jelentősen túlmutató, nagyszabású koalíció került szóba a tárgyalások során.

Zsigmond érdekei a francia szövetséggel kapcsolatosan birtokainak helyzetéből fakadtak: tiroli hercegségén kívül ugyanis fennhatósága kiterjedt Elő-Ausztriára, azaz a Rajna-vidék számos városára és Felső-Elzászra, Sundgau és Briesgau tartományokra is.³⁷ Ez utóbbiak miatt már régóta folyamatosan konfliktusban állt a svájci kantonok szövetségével, különösen Bázellel, amely ellen a francia koronától remélt segítséget.³⁸ A Rajna-menti területek ráadásul a burgundi terjeszkedés útvonalában is állottak,³⁹ így Zsigmond Jó Fülöp ellen is biztos támaszt remélhetett a franciáktól. VII. Károly számára viszont saját befolyási övezetének kiterjesztése Elzászra jó lehetőséget teremtett Burgundia sakkban tartására, és ezzel a baráti Lotaringia biztonságát is erősítette. A francia uralkodó részéről egyébként a Jó Fülöp elszigetelését célzó tudatos keleti szövetségi politika

³⁴ A megbízott azonosítására ld. Debris: *Tu felix Austria*, 358.

³⁵ *FRA*, II, Wien, 1850. 177.

³⁶ *FRA*, II. 178.

³⁷ Niederstätter, Alois: *Das Jahrhundert der Mitte. An der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*. In: Wolfram, Herwig (Hrsg.): *Österreichische Geschichte*. 8. Wien, 1996. 156–163; Zöllner, Erich: *Ausztria története*. Budapest, 1998. 118–121; Sára János: *A Habsburgok és Magyarország*. Budapest, 2001. 101–103.

³⁸ Ilyen segítségre volt is példa korábban: 1444-ben Lajos dauphin zsoldosai támogatták az akkor még gyámság alatt álló herceget a svájciakkal való konfliktusában. Heers: *Louis XI*, 33–35; Niederstätter: *Das Jahrhundert*, 330.

³⁹ Merész Károly burgundi herceg később meg is szerzi a területet: 1469-ben zálogba veszi és megszállja a Rajna vidéki és Felső-Elzászi birtokokat. Paravicini, Werner: *Merész Károly*. Budapest, 1989. 125–129.

már 1445-től kimutatható, amikor is számos szerződéssel kötötte magához a német fejedelmeket, így a bajor herceget, a szász választót, Köln és Trier érsekeit, a németalföldi Jülich herceget.⁴⁰

Hogy a fenti ügyek egy részéről bizonyosan szó esett a tárgyalások során, az egy másik dokumentum alapján igazolható. VII. Károly egyik későbbi, 1458-as követutasításában a fent említett Jean de Champdenier-t, valamint Johannes de Finstingent, Lotaringia marsallját (akiket Zsigmondhoz küldött tárgyalni) arra szólította fel, hogy biztosítsák a tiroli herceget támogatásáról a svájci konföderáció elleni küzdelmében, valamint a László halála utáni Habsburg osztozkodás körül kialakult vitában.⁴¹ Az utasításban Károly kifejtette, hogy akár pénzügyi segítségre is hajlandó az ügy érdekében és szövetséget ajánlott föl nemcsak Franciaország, hanem unokaöccse, II. János lotaringiai herceg (1452–1470) nevében is.⁴²

A levél Zsigmondot és nejét „kedves fiunknak és lányunknak” nevezi,⁴³ arra utalva, hogy a tiroli herceg hitvese Lajos francia dauphin első feleségének, a skót Stuart Magdolnának⁴⁴ a húga, Eleonóra, akit 1449-ben vett el, éppen Károly ösztönzésére.⁴⁵

A két levélből és a követutasításból kiderül, hogy a Zsigmond és VII. Károly közötti régi kapcsolat és érdekközösség kiegészítésére újabb alkalmat teremtett V. László házasságának ügye, hiszen a tiroli herceg mindenképpen jelentős (talán kezdeményező, talán csupán támogató) szerepet játszott a László és Valois Magdolna közötti frigy létrehozásában.

A dokumentumok olvasása nyomán az is igazolást nyer, hogy valóban hosszas, többfordulós tárgyalásokról lehetett szó. Az ysenheimi perjelt ugyanis VII. Károly azért fogadta, mert egyrészt tájékozódni akart az általa már ismert ház-

⁴⁰ Ernest Lavisse részletesen elemzi VII. Károly politikáját Burgundia és a Habsburg területek vonatkozásában. In: Lavisse, Ernest: *Histoire de France illustrée*. Paris, 1911. IV/2. 307–308.

⁴¹ László halála után ugyanis Enns-vidéki birtokait Zsigmond mellett magának követelte III. Frigyes, és annak öccse, Albert is. Zöllner: *Ausztria*, 115; Pósan László: *Németország a középkorban*. Debrecen, 2003. 351.

⁴² *FRA*, II. 303–304.

⁴³ *FRA*, II. 302.

⁴⁴ Érdekes, hogy Magdolna 1445-ös halála után, az 1440-es évek végén felmerült a házasság gondolata Lajos és V. László nővére, Anna között is. Heers: *Louis XI*, 42–43.

⁴⁵ Lavisse: *Histoire de France*, 302–309. A francia-tiroli dinasztikus kapcsolatok megteremtésére már 1430-ban történt kísérlet, amikor VII. Károly lánya, Radegunda és Zsigmond között terveztek házassági kapcsolatot Debris: *Tu felix Austria*, 169. Ez a francia hercegnő korai halála miatt meghiúsult, amit a franciák a Stuart-házassággal igyekeztek pótolni. Niederstätter: *Das Jahrhundert*, 329. A rokoni kapcsolat tudata mindenesetre sokáig fennmaradt. Amikor 1470-ben XI. Lajos (immár királyként) szövetséget kötött Zsigmond herceggel, az erről szóló levélben *consanguineus noster*-nak nevezi őt. *FRA*, II. 260 és 262.

sági ajánlatról, magáról Lászlóról, másrészt össze kívánta ezt kötni egy szélesebb Habsburg szövetség kiépítésével, amelybe László mellett Zsigmondot is be akarta vonni. Ahogy láttuk, Jean de Champdenier júniusi látogatását már megelőzte a cseh Fridericus de Donin részvételével zajló, és Chastellain által is említett Saint-Priest-i találkozó májusban.

A sikeres előtárgyalásokat követően László udvarában is eljött a cselekvés órája: az osztrák okleveles információk szerint Bécsben augusztus–szeptemberben foglalkoztak a király francia házasságával.⁴⁶ Itt azonban úgy tűnik, hogy már csak technikai kérdésekről határoztak. Az ügy annyira előrehaladott állapotban volt már erre az időre, hogy Aeneas Sylvius Piccolomini (V. László korábbi nevelője) október elsején íródott levelében már gratulált is a leendő házassághoz.⁴⁷ A cseh fővárost választották ki a leendő esküvő helyszínéül, ami nem járt konfliktusok nélkül: „*a házasságkötés helyét illetően vita támad; a magyarok Budán, az ausztriaiak Bécsben, a csehek Prágában kívánják megtartani a lakodalmat*” – írta később Bonfini. Arra is ő utal, hogy a prágai helyszín mellett végül Podjebrád kemény fellépése nyomán határozott az uralkodó.⁴⁸ A döntést követően a delegáció egy jó hónappal később, október végén útra kelt.⁴⁹

A Habsburg-Valois dinasztikus szövetség Burgundia-ellenes élet nem pusztán a krónikások későbbi (tehát a megtörtént események ismeretében írott) beszámolóit támasztják alá, hanem a delegáció útvonala is. Az osztrák levéltárban fennmaradt egyik korabeli névtelen útbeszámoló szerint ugyanis a követek Strassburgnál keltek át a Rajnán, majd a Nancy, Bar-le-Duc, Orléans, Amboise és Tours útvonalon jutottak el a francia udvarba, míg visszafelé Párizs érintésével ugyanebben az irányban hagyták el az országot.⁵⁰ Mindez azt jelenti, hogy végig birodalmi területen, majd a francia-párti Lotaringián keresztül haladtak, s a burgundi hercegség birtokait gondosan kikerülve léptek francia földre, ill. tértek vissza. Mathieu d'Escouchy burgundi krónikás azt is leírja, hogy a követek any-

⁴⁶ Augusztus 30-án László már levélben kért pénzt Augsburg városától a francia követség számára. Debris: *Tu felix Austria*, 189. 166. jegyz. Szeptember 15-én pedig Nürnbergből kért hasonló szívességet. Teleki: *Hunyadiak*, 541.

⁴⁷ Debris: *Tu felix Austria*, 84.

⁴⁸ Bonfini: *Rerum ungaricarum*, 275–290.

⁴⁹ Bár Viriville szerint a követség 1457. október 9-én hagyta el Prágát (Viriville: *Charles VII.*, 399.), Debris pedig egy nappal későbbre teszi az indulást (Debris: *Tu felix Austria*, 189.), s a delegációt megbízó királyi oklevél is október 6-án keletkezett (Közli: Katona, István: *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae*. h.n. 1848. VI/XIII. 1211.), Teleki meggyőzően bizonyítja, hogy az indulásra október 21-e előtt nem kerülhetett sor. Teleki: *Hunyadiak*, 550.

⁵⁰ *Copey-Buch der Gemaines Stat Wienn, 1454–1464*. In: *FRA*, Wien, 1853. VII. 125–126. (a továbbiakban Copey-Buch)

nyíra tartottak Jó Fülöp haragjától, hogy hazafelé tartván a francia király száz lándzsást vezényelt melléjük a határvidéken.⁵¹

A források hatalmas küldöttségről írnak, amely létszáma, összetétele, megjelenése, viselkedése révén ámulatba ejtette a franciákat. Bonfini mindezt így mutatja be: „*a magyar arisztokratákból kétszázat válogattak be [a követségbe], az osztrákokból szintén kétszázat, ugyanannyit a csehek közül, akik külsejük, öltözetük, nemességük és kíséretük tekintetében is nagyszerűek voltak, és mindegyikük uralomra méltónak látszott. Udalricus a passauiak közül százat választott ki, így hétszáz bársonytól, aranytól és drágakőtől igen ékes lovag vonult Galliába, továbbá hajadonok és asszonyok negyvenen, a királyi menyasszony kíséretére [...]*”.⁵² A szakirodalom szerint mindez azt a célt hivatott tükrözni, hogy V. László három ország fejeként hatalmas, gazdag uralkodó, méltó szövetségese a százéves háborúban megerősödött francia királyságnak.⁵³

A küldöttség vezetőiről számos dokumentum közöl információkat,⁵⁴ ezek alapján pontosan lehet ismerni a jelentősebb személyiségeket. Bonfini kivételével valamennyien egyetértenek abban, hogy a küldöttséget Várdai István kalocsai érsek vezette. A humanista műveltségű főpap csupán az év elején kapta meg egyháztartományát, korábban erdélyi és egri prépost volt.⁵⁵ Gyors felemelkedése annak köszönhető, hogy László király egyik szilárd hívének számított a kaotikussá váló hazai viszonyok között. Hozzá hasonlóan az uralkodó bizalmi emberének tekinthető Pálóczi László országbíró, aki Trevisói Simon esztergomi olvasókanonok mellett harmadikként képviselte Magyarországot.⁵⁶

A cseh delegáció tagjai közül a dokumentumok kiemelik Zdenek Sternberg prágai őrgrofot, akinek változatos karrierjét végigkíséri a bonyolult cseh belpoli-

⁵¹ Mathieu d'Escouchy, 357.

⁵² „In hac enim ex principibus Ungarorum ducenti, ex Australibus quoque ducenti ac totidem ex Bohemis delecti sunt, qui forma, habitu, nobilitate apparatuque polerent et quisque regno dignus videretur. E Pataviensibus centum delegit Udalricus, quare septingenti equites in Galliam purpura, auro gemmisque ornatissimi abierunt. Item virgines et matrone, que regiam sponsam ducerent, quadringente [...]” Bonfini: *Rerum ungaricarum*, 295–305. (ford. Tóth Orsolya). Kulcsár Péter szövegértelmezése szerint a három nemzetből válogatott lovagok nem Franciaországba, hanem III. Frigyes császárhoz indultak követségbe, ill. hetven lovagot említ a hétszáz helyett. Bonfini, *A magyar történelem*, i.h.

⁵³ Csernus: *A középkori*, 240.

⁵⁴ Így Du Clercq, Chartier, a Copey-Buch, László megbízólevele, s kiegészítő adatokkal szolgál Bonfini és Chastellain is.

⁵⁵ Kristóf Ilona: „*Vester Stephanus de Warda scolaris iuris canonici*” – Várdai István egyetemi éveit Itáliában. *Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae*. XXXIV. (2007) 65–83.

⁵⁶ Trevisói Simon jelenlétét a források közül csak V. László megbízólevele említi. Katona: *Historia critica*, 1210. Róla részletesebben: Köblös József: *Az egyházi közélet a Mátyás és a Jagellók korában*. Budapest, 1994. 370–372.

itikai vitákban való folyamatos egyensúlyozás: az 1450-es években a katolikus rendek egyik legtekintélyesebb vezetőjeként a huszita Podjebrád hatalmának el-lensúlyozására törekedett, majd átmenetileg hívéül szegődött, s 1458-ban elfo-gadta hatalomra kerülését. Végül Hunyadi Mátyás oldalára állt, és jelentős szere-pet játszott 1469-es megkoronázásában.⁵⁷ Tagja volt még a követségnek az ugyancsak katolikus Michalovic Henrik, akinek későbbi karrierjéből arra lehet következtetni, hogy a követségben szintén Podjebrád embereként szerepelt.⁵⁸ A többi cseh szereplő említése a forrásokban epizódszerű. Így például megtudjuk, hogy egy bizonyos Jakob Storp lovag fogadalmat tett Tours-ban Villeclerc kis-asszony szerelméért, „mondván, hogy soha nem fog asztalnál ebédelni és vacso-rázni, amíg csak fegyver viselésére képes”.⁵⁹ A bécsi útibeszámló által szintén megemlített Terczko Burian lovag⁶⁰ a cseh rendi gyűlésben a középnemesség ve-zetője volt, 1458-tól pedig királyi titkár lett,⁶¹ ami alapján nyilvánvalóan Pod-jebrád hívének tekinthető. Úgy tűnik, hogy a cseh követség tagjai valamennyien olyan személyekből tevődtek össze, akik az adott pillanatban Podjebrád támoga-tóiként szerepeltek, de katolikusként László bizalmát is élvezték, és feltehetőleg a Luxemburg visszafoglalására irányuló közös fellépés ügyét képviselték a fran-cia udvarban.

Osztrák részről a Cillei halálát követő új politikai irányvonal képviselőivel ta-lálkozhatunk a küldöttségben. Jelen van Ulrik passauai püspök, aki Bonfini szerint a követség vezetője, amit semmilyen más dokumentum nem erősít meg, s ebbéli szerepe azért sem valószínű, mert egy érsek társaságában ezt a posztot nemigen kaphatta meg.⁶² Mellette Franciaországba utazott Oswald Eizinger, aki a király

⁵⁷ Piccolomini: *Pápa vagy zsinat?*, 130; Macek, Josef: *Corvin Mátyás és Pódebrád György*. In: Hunyadi Mátyás. Budapest, 1990. 222–224, 227–228.

⁵⁸ Michalovic ugyanis Sternberggel ellentétben Podjebrád egyik leghűségesebb támogatója marad 1468-as haláláig. Macek: *Corvin Mátyás*, 1990. 225; Heymann: *George of Bohemia*, 499–500. László király megbízólevele egyébként Michalovicot cseh kamarásként említi (*camerarius regni Bohemiae*, In: Katona: *Historia critica*, 1210.), míg a névtelen bécsi útibeszámló marsallként (*Marschall von Beheim*) említi (*Copey-Buch*, 125.), de tisztségét talán összekeveri egy másik szereplő, Lippai Henrik funkciójával, akit a viszont megbízólevél *marescalcus regni Bohemie*-ként nevez meg.

⁵⁹ *Jacques Du Clercq*, 106. Az idézett szöveg magyar fordítása: Sz. Jónás Ilona (szerk.): *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. Budapest, 1999. 569–570; *Georges Chastellain*, 376. Az említett Villeclerc nevű hölgy (Chastellain Villequier-ként említi) egyébként VII. Károly kegyencnője volt Agnès Sorel halála után, a krónikák nyilván ezért emelik ki személyét.

⁶⁰ A bécsi útibeszámló Terczkoként (*Copey-Buch*, 125.), Jean Chartier Bourgerként említi (*Jean Chartier*, 75.), a királyi megbízólevélben viszont Burianként szerepel (Katona: *Historia critica*, 1210).

⁶¹ Heymann: *George of Bohemia*, 388 és 506.

⁶² Teleki azt feltételezi, hogy szerepe egyszerűen azért értékelődött fel, mert jelentős kölcsönrel támogatta a követség útját: 5000 aranyat biztosított e célra. Teleki: *Hunyadiak*, 548. 3. jz.

korábbi nevelőjének, Ulriknak a testvére, s a Cillei-éra után az osztrák politika legbefolyásosabb klánjának a tagja volt.⁶³

A fentebb idézett dokumentumok alapján nem meglepő, hogy a követség tagjai között megtaláljuk Jacob Trappot, Zsigmond tiroli herceg preceptorát. Szerepére egyébként a francia források nem fordítanak figyelmet, de a bécsi útibeszámoló szerint, amikor a francia udvarban megtudták László halálhírét, és azt néhány napig féltek közölni a beteges VII. Károllyal, a királyi tanács és a királyné, Anjou Mária az ügyet Zsigmond herceg követével tanácskozta meg.⁶⁴ Ez arra utal, hogy Trapp szerepe jóval nagyobb, mint az egyéb források azt sejtetni engedik, s az a királyi tanács, amely a nyáron már a követségbe való beválasztásához is ragaszkodott, személyét és befolyását igen nagyra értékelte.

A leánykérő küldöttségnek azonban nem csupán cseh, magyar vagy osztrák tagjai voltak. Az út során csatlakoztak hozzájuk mások is, akiknek érdekei a francia–Habsburg szövetség létrejöttét kívánták. Így például az osztrák útibeszámoló és Du Clercq is megemlíti (név nélkül) Trier egyik prépostját, aki nyilván a választófejedelmet képviselte. Ahogy fentebb láttuk, Jakab trieri érsek már 1453–1455-ben is közvetítő szerepet játszott a Luxemburg ügyében folyó viszályban. 1456-ban az új főpap, Bádeni János viszont azért állt nyíltan a Habsburgok és VII. Károly pártjára a készülő újabb konfliktusban, mert a franciabarát Lotaringia hercegének, II. Jánosnak az unokatestvére volt.

Fontos, talán meghatározó alakja a követségnek Rotembach grófja Luxemburgból. Chastellain, aki a követség tagjait nem nevezi meg, vele kivételt tesz, nyilván azért, mert személye és politikai szerepe ismerős volt számára: „*Rodemac úr, a burgundi herceg ellenfele a luxemburgi vitában, mint a konfliktus egyik fő mozgatója, elkísérte őket*”.⁶⁵ A szintén burgundi-párti történetíró, Jacques Du Clercq megerősíti ezt, szerinte Rotembach, akinek jelentős birtokai voltak Luxemburgban, mindig is László pártján állott.⁶⁶

A fentiek nyomán az a benyomásunk alakul ki, hogy a Franciaországba utazó bárók, lovagok, ill. prelátusok nem pusztán V. László országainak nagyságát, erejét és – nem létező – egységét voltak hivatva kifejezni, hanem saját országaik igényeit reprezentáló személyiségekként jelentek meg. Így a cseh érdekszférába tartozó luxemburgi politikát támogató Sternberg, Michalovic és Terczko, a csá-

⁶³ Zöllner: *Ausztria*, 114–115; Sára: *A Habsburgok*, 81; Pósn: *Németország*, 344–345.

⁶⁴ Copey-Buch, 127.

⁶⁵ Georges Chastellain, 487.

⁶⁶ Jacques du Clercq, 109. Szintén Du Clercq szövege alapján úgy tűnik, hogy a francia-burgundi ellentétek másik okozója Louis de Luxembourg, Saint-Pol grófja volt. A gróf, aki birtokai révén Burgundiához és Franciaországhoz is kötődött, éppen ekkor szakított Jó Fülöppel, s költözött VII. Károly udvarába, de jelenlétét a magyar követség kapcsán nem említik a források. Heers: *Louis XI.*, 240. és Schnerb: *L'Etat bourguignon*, 422.

szárellenes Eizinger, a burgundiak elleni fellépést váró Rotembach, a Zsigmond herceg felső-ausztriai érdekeit képviselő Trapp és természetesen a törökellenes kereszties gondolatot propagáló Várdai István.

A Tours-ba december 8-án megérkező delegáció nem tudott azonnal VII. Károlyal találkozni, mert az betegsége miatt a közeli Le Montilban lábadozott. Amikor a király tíz nap múltán fogadta őket, a kalocsai érsek egy elegáns, humanista stílusú, latin nyelven elmondott üdvözlő beszéddel köszöntötte. Várdai beszédének ez a változata másolatban fennmaradt, s utal rá Chastellain és Du Clercq is. Az általuk említett részek és a latin változat azonban annyira különböznek egymástól, hogy Eckhardt, majd nyomában Csernus is arra a következtetésre jutott, hogy minden bizonnyal két beszéd hangzott el.⁶⁷

A szövegek hangvételében azonban közös elem, hogy Várdai számára a francia házasság a törökellenes szövetségi politika részét képezte. A burgundi források szerint ugyanis az érsek a következőket mondta VII. Károlynak: „*Te vagy a kereszténység oszlopa, az én szuverén uram pedig annak pajzsa, te vagy a keresztény ház, az én szuverén uram pedig annak védőfala*”.⁶⁸ Ez a későbbi évszázadokban igen elterjedt *antemurale*-eszmé egyik legkorábbi említése.⁶⁹ Az Eckhardt által közölt latin nyelvű szöveg szintén olyan kitételeket tartalmaz, amelyek törökellenessége nyilvánvaló: „*Rettegjenek a hit ellenségei és fékezzék meg vad lelkeiket!*”.⁷⁰ A francia udvarban dolgozó Jean Chartier szintén ezt a motívumot emeli ki: „*a legkeresztényibb francia király, háborgatni vágyván ellenfeleit, különösen a törököket, a szaracénokat és a keresztény hit más ellenségeit, szövetséget kötött Magyarország királyával*”.⁷¹ Végül, ugyanezen elképzelések jelenlétére utalnak a tanulmány elején idézett Tifernas sűrvers további sorai is: „*László menni akart a törökre hatalmas erővel, / Féljék hadseregét, nem sajnálta a pénzt. / Kész volt üzni a tengeren által mind a hitetlent, / Hogy szabadulhasson láncaitól a görög*”.⁷² Mindezek nyomán nyilvánvaló, hogy a kereszténység védelmének eszméje a követség egyik fontos – de ahogy láttuk, messze nem kizárólagos – eleme volt.

Várdai érsek üdvözlő beszédében a két fejedelem természetes szövetségét említette, de úgy tűnik, hogy a háttérben precíz, mindenre kiterjedő, kemény

⁶⁷ Eckhardt: *Várdai*, 102; Csernus: *A középkori*, 251–252.

⁶⁸ Jacques Du Clercq, 105–106. Az idézett szövegrészlet magyar fordítása: *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*, 568–569.

⁶⁹ Eckhardt: *Lancelot*, 154–155; Eckhardt: *Várdai*, 1938. 101. A kérdésről újabban ld. Veszprémy László szócikkét a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon (MAMÜL)* V. kötetében, Budapest, 2006. 336–337.

⁷⁰ Eckhardt: *Várdai*, 1938. 104. A magyar szöveg Csernus fordítása: *A középkori*, 251.

⁷¹ Jean Chartier, 74.

⁷² Boda: *Janus Pannonius*.

megbeszélések zajlottak. Olivier de la Marche krónikás minderről egyenesen így tájékoztat: „a 36 cikkely közül, amelyeket [a követek] Károly királlyal megtárgyaltak, sohasem tértek át a következőre, amíg az előzővel nem végeztek, akár megegyeztek, akár nem”.⁷³ Konkrétumokról nem ejt szót, de a fentiekből kikövetkeztethető, hogy a hozomány mellett a svájciakkal kapcsolatos politika, Burgundia és Luxemburg kérdése ugyanúgy terítékre kerülhetett, mint a török elleni fellépés ügye.

V. László november 23-án bekövetkezett haláláról az ünnepségek és tárgyalások kellős közepén, karácsonykor érkezett hír a francia udvarba. Az információ hozzájáról semmi, az üzenet pontos tartalmáról pedig nagyon csekély információval rendelkezünk. Az bizonyos, hogy a Prágában tartózkodó Vitéz János már november 24-én írt egy levelet a követség magyar vezetőinek, Várdainak és Pálóczinak, amelyben értesíti őket a király haláláról, s biztonságos hazautat kíván nekik, de a tragédia diplomáciai következményeiről nem tesz említést.⁷⁴ Bár üzenetéből egyértelműen kiderül, hogy az ifjú királyt betegség támadta meg, a hirtelen haláleset kapcsán a francia udvarban egyéb gyanú is lábra kapott. Philippe de Commines krónikás fél évszázaddal később szerelemfélést emleget,⁷⁵ míg az eseményekhez közelebb álló történétírók egy része inkább politikai gyilkosságra céloz. Du Clercq általánosságban László féltékeny tanácsadóit gyanúsítja meg: „azért mérgezték meg, mert Lancelot király a francia uralkodó lányát kívánta feleségül venni, és kormányzói attól féltek, hogy a házasság után másokat tesz majd a helyükre”.⁷⁶ Basin ennél konkrétan utal Podjebrádra (bár nem nevezi meg), s így kommentálja az eseményeket: „a király halálának hírért hozták meg, mely egy cseh lovag tettének következménye volt, hogy e büntett révén a cseh királysághoz jusson. Lancelot király pedig bizonynyal méreg áldozata lett”.⁷⁷ Ezek a feltételezések csak a követség tagjaitól juthattak el a krónikásokhoz. Mivel a László halálhírének közlő egyetlen ma ismert dokumentum, Vitéz levele kétséget kizáróan betegségre, sőt pestisre utal (*demum paulatim oborto pestifero apostemate in lectum deiectus fuit*),⁷⁸ a rémhírek terjedése vagy annak köszönhető, hogy a követség más tagjai hazulról ilyen értelmű információkat kaptak, vagy politikai beállítottságuk alapján maguk kommentálták így az eseményeket. A cseh küldöttek Podjebrád iránti elkötelezettsége miatt a merénylet gondolata minden bizonnyal az osztrákok körében terjedt el. László megmérge-

⁷³ Olivier de la Marche, 219.

⁷⁴ Iohannes Vitéz de Zredna: *Opera quae supersunt*. Ed. Boronkai, Iván. Budapest, 1980. 201.

⁷⁵ Philippe de Commines: *Mémoires*. Ed. Calmette, Joseph. Paris, 1925. II. 335–336.

⁷⁶ Jacques du Clercq, 108.

⁷⁷ Thomas Basin, 1855. 293.

⁷⁸ Vitéz: *Opera*, 201.

zésének gyanúja Ausztriában olyannyira lábra kapott, hogy György király 1458-ban hivatalosan is tiltakozott a vádak ellen az osztrák rendeknél.⁷⁹

A gyilkosság gondolatának elterjedése talán abból a csalódottságból is fakadt, hogy László halála után francia oldalon nehéz volt leszámolni a dinasztikus kapcsolat által keltett – sokoldalú – reményekkel. Thomas Basin mindezt így foglalja össze: „*Tőle lehetett leginkább remélni, hogy a többi keresztény fejedelemmel együtt, különösen akkor, ha erőit a francia király hatalmával sikerült volna egyesítenie, kiűzze Görögországból és Európa más, török által elfoglalt területeiről a török császárt, ezt a vértől megrészegült vadállatot. [...] A cseh király halála a burgundi hercegnek kedvezett: megszabadította őt egy hatalmas ellenségtől, akinek szövetségét Franciaország királya szemmel láthatóan oly igen kívánta, azért, hogy ily nagy szövetséges segítségével bosszút állhasson a burgundi hercegen*”.⁸⁰

A magyar diplomácia által favorizált, a humanista világban és egyes krónikákban is visszhangot keltő nagy törökellenes összefogás tehát ugyanúgy nem valósult meg, mint ahogyan a Burgundiát harapófogóba szorító Valois-Habsburg szövetség sem. Mégis, annak ellenére, hogy az összes korabeli dokumentum VII. Károly pozíciójának meggyengüléseként mutatja be a dinasztikus szövetség megghiúsulását, a francia királynak még volt néhány adu a kezében, amelyeket nem is mulasztott el kijátszani.

László halála után ugyanis sietve kijelentette, hogy: „*A mondott Lancelot király [...] a [luxemburgi] hercegséget végrendeletében a francia király lányára hagyta,*⁸¹ s igényének azonnal megpróbált érvényt szerezni. Károly 1458. január 8-án védelme alá vette Thionville városát, s felszólította a hercegség többi települését is, hogy ismerjék el főségét. Ugyanakkor más eszközöket is bevetett: 50.000 aranyért megvásárolta Szász Vilmostól annak a Luxemburgra vonatkozó jogigényét, s felvette a hercegi címet. Ezt követően Thierry de Lenoncourt kamarás személyében követet küldött Prágába, hogy másodszülött fia, Károly, Berry hercege számára megkérje a cseh koronát.⁸² A katonai és diplomáciai akciók azonban egyaránt kudarcba fulladtak, Csehországban Podjebrádot választották meg királynak, míg a Burgundiával való viszálynak VII. Károly 1461-es halálával – átmenetileg – vége lett.⁸³

⁷⁹ Heymann: *George of Bohemia*, 150.

⁸⁰ Az idézett szövegrészlet magyar fordítása: Csernus: *A középkori*, 242.

⁸¹ *Jacques du Clercq*, 108.

⁸² A követségről szóló francia királyi levél közlése: *FRA*, XX. 122–123. Heymann szerint VII. Károly Zdenek Sternberg biztatására jelentette be fia cseh trónigényét (Heymann: *George of Bohemia*, 153–160.), erre azonban az általam ismert források egyáltalán nem utalnak.

⁸³ Schnerb: *L'Etat bourguignon*, 222–223.

A fentiekben azt próbáltuk megmutatni, hogy V. László házassági terve számos érdek közös nevezőjéből született meg. A közép-európai diplomácia eme fordulópontján egyesek a török elleni koalíció kiterjesztését remélték tőle, mint azt Várdai István beszéde vagy egyéb korabeli utalások sejtetik, mások Luxemburg visszaszerzésének lehetőségét látták meg a Burgundiával való szakításban. Igyekeztünk kimutatni, hogy Zsigmond tiroli herceg svájci és elzászi érdekeltségei miatt játszott – az eddig sejtettnél jóval nagyobb – szerepet a francia tárgyalásokban.

Az 1457-es szövetség gondolata egy olyan pillanat volt az éppen nagykorúságához érkező ifjú uralkodó életében, amely nagyívű koncepciója révén jelentősen átalakíthatta volna az európai politikai viszonyokat. Nehéz megítélnünk ebben a király személyes szerepét, az viszont bizonyos, hogy valamennyi országa számára előnyös lehetőséget kínált. László halálával a francia koalíció terve nem szállt végleg sírba, de karaktere megváltozott, jelentősége pedig sokat veszített erejéből: míg az új cseh uralkodó, Podjebrád György immáron XI. Lajos francia királynak javasolta koraérett „örökbéke tervezetét”,⁸⁴ Magyarországon Hunyadi Mátyás visszatért a hagyományos Burgundia-párti irányvonalhoz, amikor az 1460-as évek elején bekapcsolódott II. Pius pápa, Velence és Jó Fülöp közös törökellenes keresztes hadjáratának megszervezésébe.⁸⁵ Az egymást kioltó kezdeményezések azonban közös eredmény helyett közös kudarchoz vezettek.

⁸⁴ *Tervezet a Kereszténység leendő békéjéről*. Ford. Karáth Tamás. (Documenta Historica, 39.) Szeged, 1998.

⁸⁵ Györkös Attila: *Európai összefogás vagy dinasztikus érdek? Franciaország és a törökellenes liga az 1450–1460-as években*. In: Papp Imre – Angi János – Pallai László (szerk.): *Emlékkönyv Barta János 70. születésnapjára*. Debrecen, 2010. 81–93.

III.

A magyar–francia kapcsolatok művészeti és egyházi vonatkozásai

PROKOPP MÁRIA

FRANCIA–MAGYAR MŰVÉSZETI KAPCSOLATOK

III. BÉLA UDVARÁBAN, ESZTERGOMBAN

A tanulmány III. Béla király trónra lépésétől, 1172-től mutatja be a király politikai és kulturális célkitűzését, amelynek egyik legbeszédesebb bizonyysága az esztergomi vár újjáépítése. A vár leg-
épebben fennmaradt része a királyi vár kápolnája, amely, minden bizonnyal, az 1170-es években
épült! A kápolna oldalfalait ekkor a fehérre meszelt falra függesztett selyem-függöny ékesíthette. A
kápolna az első figurális falfestészeti díszítését a király 1186. évi, Capet Margittal kötött esküvőjé-
re kaphatta. Ebből a dekorációból, az ornamentális festéseken kívül, a szentély oldalfalán – egymás
felett legalább két sorban körbefutott, – festett palmettadíszes korongokban, *Életfa előtt diadalma-
san lépő oroszlán* ábrázolása a kor európai festészetének kiemelkedő emléke. A tanulmány közép-
pontjában e freskókép művészettörténeti értékelése áll, különös tekintettel Fülöp Ágost udvari mű-
vészetével való kapcsolatokra.

III. István királyunk halála után, 1172-ben, az ország vezetőinek jelentős része az
öccsét, Béla herceget kívánta a magyar trónra, aki már 10 éve, 1163-tól Bizánc-
ban, I. Mánuel császár (1143–1180) udvarában élt. A Bizánc nagyhatalmú csá-
szára – aki Szent László királyunk unokája volt – világuralmi törekvéseinek első
lépéseként édesanyjának, Piroskának hazáját kívánta birodalmához kapcsolni.
Miután ez fegyverrel nem sikerült, egy-egy magyar királyfi trónkövetelését tá-
mogatva avatkozott be a magyar politikába. 1163-ban azonban új taktikához fo-
lyamodott. Mivel nem volt fia, a 15 éves Béla királyfit, II. Géza királyunk má-
sodszülött fiát hívta az udvarába, és trónjának örökösévé tette. Despotés címmel
ruházta fel, amely a császár után az első méltóságot jelentette a birodalomban, és
eljegyezte a lányával, Máriával. Béla herceg Alexios néven, a következő négy
évben kiváló államszervezői gyakorlatot sajátított el. 1167-ben azonban Má-
nuelnek fia született. Béla megszűnt trónörökös lenni, a jegyességet is felbontot-
ták. Az új jegyes, majd feleség a császárné féltestvérének, Antiochia fejedele-
masszonyának és a francia keresztes lovag Raynold Châtillon-nak a lánya, Ágnes
lett, akit később Annának neveztek. Béla herceg jövője Bizáncban bizonytalanná
vált. Öt év múlva, amikor Béla bátyja, a fiatal III. István magyar király meghalt,
a magyar urak jelentős része Bélát kívánta királynak. Mánuel is támogatta, de
szövetségre kötelezte, hogy nem támadja meg Bizáncot! Ez a szövetség nagy bi-
zonyság a Magyar Királyság akkori hatalmáról! 1172-ben Béla herceg fényes kí-
sérettel Magyarországra érkezett. III. Béla néven a kalocsai érsek – III. Sándor
pápa engedélyével – magyar királlyá koronázta. Az esztergomi érsek, Lukács,
aki Béla édesapjának, II. Géza királynak (1141–1162) feltétlen híve volt – és
nem koronázta meg, sőt egyházi átokkal, kiközösítéssel sújtotta a Mánuel császár

segítségével jelentkező trónkövetelőket – most is bátran védelmezte az ország függetlenségét, és nem volt hajlandó királlyá szentelni az ortodox vallású, bizánci neveltetésű Béla királyfit. Féltette tőle a nyugati kereszténységhez való – immár 200 éves – tartozásunkat is. Bélának bizonyítania kellett! S ezt meg is tette. Jelentősen támogatta a nyugati, főképpen az új francia szerzetesrendek, a ciszterciek és a premontrieiek elterjedését hazánkban. Kancelláriájának új értelmiségét Párizs egyetemén képezte, és sokoldalú kapcsolatot létesített a közeli és a távolabbi európai országokkal.

Anna királyné hét gyermekkel ajándékozta meg III. Bélát. 1174-ben született Imre, a trónörökös, akit Aragónia hercegnőjével, Konstanciával jegyzett el, 1176-ban látta meg a napvilágot András, akinek Andechsi Gertrud, Merán hercegnője lett a felesége. A lányai közül Margit bizánci császárné lett II. Isaakios oldalán, és Konstanciát I. Ottokár cseh király vette feleségül.

1180-ban meghalt Mánuel császár, s így már a vele kötött szövetség nem kötelezte III. Béla királyt. Már 1181-ben visszaszerezte Bizánctól a Szerémséget és Dalmáciát, amelyet az ő öröksége révén kapott meg a császár 1163-ban. Mánuel halála után a birodalom meggyengült, a trónörökös és anyját megölték. Az új császárral, Isaakios Angelos-szal, Béla király már az első évben szövetséget kötött, és 1185-ben feleségül adta hozzá lányát, Margitot. Béla király ezzel a szövetséggel nemcsak országa békéjét kívánta biztosítani, hanem egyengette útját Bizánc trónja felé, amelyről sosem mondott le.¹

1184-ban meghalt *Antiochiai Anna* királyné. A székesfehérvári királyi Bazilikába méltó pompával temették el Szent István és Szent Imre nagy tiszteletben álló sírjai közelébe. III. Béla király új házasságra készült európai hatalmi súlyának teljes tudatában. Egyenesen a francia királyi családhoz fordult, és megkérte Fülöp Ágost király nővérének, *Capet Margit*nak a kezét. A francia király tudta, hogy édesapja, VII. Lajos király már szövetségese volt Béla király apjának, II. Gézának, aki őt 1147-ben, a II. keresztes hadjárat alkalmából kitüntető fogadtatásban részesítette Esztergomban. Béla király az évben született bátyjának – a későbbi III. Istvánnak – VII. Lajos lett a keresztapja. Jól ismert volt, hogy már II. Géza közvetlen kapcsolatban állt a francia kulturális élettel a párizsi egyetem, a ciszterci és a premontriei rend kolostorai révén. Mindezek ellenére, Fülöp Ágost pontos kimutatást kért Béla királytól a királyi jövedelmeiről. Ez a jegyzék – amelyet a párizsi Bibliothèque Nationale őriz – meggyőzően igazolja a III. Béla-kori Magyarország gazdagságát. A király jövedelme nem volt kevesebb, mint a kor-

¹ Moravcsik Gyula: *III. Béla és a Bizánci Birodalom Mánuel halála után*. Századok 67. (1933) 518–528; Moravcsik Gyula: *Bizánc és a magyarság*. Budapest, 1953.

társ francia és angol uralkodóé.² Velük együtt, közvetlenül a német-római és a bizánci császár után következett. Margit korábban, II. Edward angol király udvarában élt, mint fiának felesége. A királyfi halála után visszatért Párizsba.

Béla király – miután meggyőzte Párizst az országa gazdasági és politikai erejéről, valamint a római pápa iránti hűségéről – elnyerte a francia királylány kezét. Capet Margit 1186. augusztus 25-én, pompás kísérettel, megérkezett Esztergomba! Erre az alkalomra, minden bizonnyal, ragyogó díszben állt az újjászületett esztergomi királyi palota nagy része, amelyet a király közvetlenül a trónra lépését követően, még az 1170-es években teljesen átépíttetett. A királyi lakosztály a vár lakótornyában és a hozzá kapcsolódó *várkápolna* (1. kép) méltóképpen jelezte az új királyné számára férje európai rangját. Szerencsénkre a palotának éppen ez a része, viszonylag épen maradt fenn a történelmünk nagy viharai, főképpen a 140 éves török hódoltság után. Ez az építészeti együttes, főképpen a várkápolna – amely Európának az egyik legkorábbi és legjelentősebb kora gótikus emléke Franciaországon kívül, – jól mutatta III. Béla király Európában betöltött kiemelkedő kulturális szerepét.

A kápolna bejáratához a belső várudvarból vezetett a lépcső. Az itt lévő kis teraszon tárult fel a kápolna homlokzata (2. kép). Az ünnepélyes kapuzat béléletét két-két oszlop kíséri, amelyek törzsét négy különböző, nemes arányú és ritmusú geometrikus faragás ékesíti, és négy különböző kompozíciójú, korintinizáló, leveles fejezet koronázza. Ezek felett emelkedik a kettős félkörívvel övezett timpanon, amely ma a 15. századi Szent Anna harmadmagával freskókép töredékét őrzi. A kapuzat felett, a kapu ívénel nagyobb átmérőjű és még gazdagabban profilozott, faragott kökerettel kiemelt *rózsaablak* uralja a kápolna homlokzatát. A napkorongot jelképező, és a Fortuna, a Szerencse forgandóságára utaló rózsaablak sugarait, a kerék küllőit, 12 vörösmárvány oszlopocska képezi, amelyeket fehér márvány, ugyancsak korintinizáló fejezet koronáz. Ezeket félköríves, vörösmárvány tagozatok kapcsolják egymáshoz. A gazdagon profilozott kökeretet a belső sávban körbefutó, szalagfonattal kísért, festett és faragott palmettaleveles díszítés teszi ékeesebbé a belső és a külső oldalon egyaránt. De nemcsak a faragványok, hanem az egész homlokzat színesen festett volt, amint erre, a remekművű kváderköves falazaton a ma is látható, festett vakolatrészek utalnak.

A kápolna kapuzata két lépcsőfokot fog közre, amely jelzi, hogy szent hely előtt állunk, ahová emelt lélekkel kell belépnünk. A kisméretű, 13 x 6 méteres alapterületű belső tér monumentális hatású! A jeles építész a kora gótika eszközeivel – főképpen a falak teherhordó szerepét kiváltó bordás keresztboltozattal – tágas, levegős belső teret teremtett. A szentélyt nyolcosztású keresztboltozat fedi,

² Pontos számadatokat közöl: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet* I. Budapest, 1935. 403–404. A forrás újabb kritikáját ld.: Ifj. Barta János – Barta Gábor: *III. Béla király jövedelmei. (Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről).* Századok 127. (1993) 413–449.

amelyet gazdagon faragott, az Isten jelenlétére utaló, áldó jobbot ábrázoló *zárókő* tart össze. A szentély térhatását jelentősen növelik a fal előtt körbefutó kettős oszlopok, melyek a gótikus szentélyboltozat *belső támaszait* képezik. A boltsüvegeket összekapcsoló homlokívek így nem a teret határoló falra futnak, hanem a fal elé állított bimbós fejezetekkel ékes oszlopokra. Az ezek között kialakult hét térrész magas csúcsívvel záródik. A félköríves záródású szentély bordás keresztboltozata beomlott a török harcok során, de az 1930-as évek feltárásakor talált zárókő és a számos borda, oszloplábazat, oszlopfejezet és oszloptörzs-töredék alapján egyértelműen rekonstruálható volt a kettős oszlopokkal alátámasztott, nyolcosztású bordás keresztboltozat. A közös abakusszal és gazdag változattal alakított bimbós fejezetekkel koronázott, karcsú testű, kettős oszlopokkal kialakított hét fülké a gótikus szentélykörüljáró és kápolnakoszorú művészi redukciója. A szentély plasztikusan faragott zárókövén az Isten jelenlétére utaló, áldásra emelt jobb kéz nagy része az 1930-as években készült kiegészítés, de a kő oldalát ékesítő, mélyen áttört faragású levélkoszorú jeles művészi alkotás a gótika szellemében.

A szentély ünnepélyes kapuja a gazdagon profilozott és élénk színű dekoratív festéssel kiemelt csúcsíves diadalív, amelyet egy-egy szabadon álló, erőteljes oszlop tart, művészi kompozíciójú, hatalmas bimbós fejezettel. Az oszlopok magas lábazon emelkednek, amelyek a szentély megemelt járósíntjéhez vezető két, 20–20 cm-es lépcsőfokot fogják közre. A kápolna négyzetes hajóját is bordás keresztboltozat fedi, amelyet kettős levélsorral alakított rozettát ábrázoló zárókő fog össze. A hajó északi és déli oldalfalát két-két félköríves záródású ülfülke tagolja, amelyek ívét oszlopok tartják, pompás növényi leveles-bimbós és egy-egy emberfejet ábrázoló oszlopfővel (3. kép). A hajóból, a diadalív előtt kétoldalt, egy-egy négyzetes, keresztboltozattal fedett oldalkápolna nyílik két lépcsőfokkal, a szentély magasságában. A keskeny nyílású, magas kapuzatokat egy-egy oszlopra támaszkodó félkörív koronázza, amelyet hat nagyméretű cikk-cakk vonalat képező hengertag kísér.

A kápolna teljes padlózatát *vörösmárvány* lapok borították, amelyek a hajóban épen láthatóak. Ezt a Közép-Európában évszázadokon át nagy becsben tartott, fénylő vörös mészkövet az Esztergom közeli Gerecse hegységből fejtik ki ma is. III. Béla király építkezéseinek kedvelt anyaga volt ez a bizánci császári palota bíbor színét idéző hazai vörösmárvány. Ezzel is jelezte, hogy palotája – és országa is – vetekedni kíván a bizánci császárával.

A kápolnában a gótika szellemében, nagy szerepet kapott a *Fény*! A hatalmas nyugati rózsablak és a szentély ablakai – ezek rekonstrukciója feltételes – biztosították a napfény szabad beáramlását a kápolnába. Az ablakok ólomkeretekbe foglalt színes üveg részecskéi ezerszínűvé bontották fel a kápolnába érkező fényt, amely a falak és a faragványok színes festését még elevenebbé, színesebbé tette.

A kápolna a 16–17. században, a törökökkel vívott harcok során beomlott, a vár védői az omladékkal töltötték fel a beszakadt helyiségeket, és a tetején ágyúállást alakítottak ki. Majd, az 1683. évi felszabadulás után az osztrák császári katonaság állomáshelye lett az esztergomi várhegy. 1820-ban, 300 év után visszatért Nagyszombatból a primási székhely, és 1869-re felépült a Magyar Vatikán, az új, klasszicista székesegyházzal és a kanonoki palotákkal. Ekkor nagy tiszteletben részesítették az országunk első és nagyhírű fővárosának egyetlen ép helyiségét a várhegyen, és abban – mint Szent István király feltételezett szülőhelyét – historizáló festéssel és berendezéssel kápolnává alakították át. A várpalota további helyiségeit csak 1934–1938-ban tárta fel a Műemlékek Országos Bizottsága, Szent István király halálának 900. évfordulójára készülve. A várhegy déli részén állt királyi palota maradványainak feltárását Gerevich Tibor művészettörténész, egyetemi tanár, a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke, valamint a Római Magyar Akadémia igazgatója vezette. Ekkor került napvilágra a várkápolna. Az előtűnő falképeket *Mauro Pellicoli*, a milánói Brera képtár festőrestaurátora tárta fel és konzerválta a kor legjobb tudása szerint. Az azóta eltelt közel 70 év alatt sok károsodás érte a falképeket, míg 2000-ben, az önálló magyar állam megalapításának 1000. évfordulója alkalmából a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal pályázatot írt ki a Várpalota falképeinek restaurálására. A pályázatot Wierdl Zsuzsa festő restaurátorművész nyerte meg, aki a budapesti Képzőművészeti Egyetem Restaurátori Intézetében kapott diploma után, nemzetközi ICCROM diplomát is szerzett. Ő a nemzetközi műemléki szervezet, az ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) Európa-falkép bizottságának elnöke. Jelentős, főképpen Itáliában végzett, középkori falkép-restaurálási gyakorlattal rendelkezik. A vezetése alatt folyó munkában a legjobb nemzetközi szakemberek vesznek részt. A korszerű laboratóriumi vizsgálatok alapján pontosan meghatározhatóak az egyes festékrétegek. Wierdl Zsuzsa ezek nyomán megállapította, hogy a Várkápolnában legalább öt kifestés maradványait lehet szétválasztani.³ Az oroszlanos freskó a kápolna második kifestésekor készült. Az ezt megelőző kifestésre csak fehér meszelés és kevés, piros-sárga színezésű nyomok utalnak. Ez az első kifestés közvetlenül az építkezés befejezését követhette. Lehetséges, hogy e festés inkább csak a kváderköves falfelület meszes előkészítésére szorítkozott, amely elé – amint az a kora középkorban a 12. század közepéig az előkelő helyeken szokás volt – selyem textíliát függesztettek.

Az esztergomi várkápolna második kifestéséből már több részlet maradt fenn. Ezek között a legjelentősebb a kápolna északi falán, közvetlenül a diadalív mögött, in situ fennmaradt freskókép, amely 96 cm átmérőjű, bíborvörös korongon, az okkersárga Életfa előtt, jobb felé haladó, méltóságteljes, zöldes színű orosz-

³ Wierdl Zsuzsa: *Az esztergomi oroszlan freskótöredék restaurálása*. Örökség 12. (2008:1) 5–6; Prokopp Mária: *Az esztergomi Vár falképeinek megtisztítása*. Örökség 12. (2008:1) 4–5; Prokopp Mária: *Esztergom négy rétegben*. Múzeumcafé 2. (2008:1) 36–37.

lánt ábrázol (4. kép). A korongot a két gyöngysort utánzó, fehér pontokkal díszes körív között, fehér háttér előtt, fekete körvonallal kiemelt, bíbor vörös palmettalevél sor 13 cm széles sávja keretezi. Ezt követően, egy harmadik körív átlósan megjelenő negyedívei övezték a korongot, amelyből párhuzamos, okkersárga pálcák gömbvégződéssel, mutatnak az oroszlán felé. Ez a külső kör azért nem teljes, mert felül – és feltehetően alul is – elmetszette a vízszintes palmettaleveles díszítősáv. Ez a motívum formájában, ritmusában és színezésében egyaránt, megegyezik a korongot övező keret díszítésével.

A kápolna északi szentélyfalán, az oroszlános freskó vonalában további – összesen *öt* – azonos méretű, bíborvörös korongos festés töredéke látható. Ez a motívum folytatódik a keleti ülőfülke jobb oldali sarokkővé és a *déli oldalon*, a diadalív melletti, eredeti falrészén is, ahol egy teljes korong maradt fenn, rongáltan. Itt az oroszlán farkának ívelése, visszafordított feje és a jobbra lépő lábai a többi részlettel együtt arra utalnak, hogy a szentély falán *körbefutott* az oroszlános korongsor. Az északi fal második oroszlánjának balra lépő lába jelzi, hogy – legalábbis az első pár – egymás felé fordult. Az utolsó, a diadalív déli pillére melletti oroszlán jobb felé, a hajó irányába tartott, de a fejével visszafordult a szentély, vagyis az oltár felé. A keleti ülőfülke a szentély rekonstruált falában nem egyértelmű. Az európai kortárs építészetben nem ismerünk példát a királynak a szentély keleti tengelyében való trónusára. A fülkébe befalazott eredeti kövek azonban, kétségtelenül, a szentélyben lévő fülkére utalnak, amely lehetett a szertartást végző pap ülőhelye – *sedes* – vagy a liturgikus tárgyakat őrző hely.

A korongok a szentélyfal lábazatán – a töredékek szerint – összeértek. A külső körívek találkozásánál keletkezett ívháromszögekben, a korongok között, egy álló palmettalevelet két fekvő levél kísért, a töredékek alapján. A korongsor felett a kis freskórészletek, főképpen az északi oldalon lévő palmettaleveles íves keretdísz, amely megegyezik az oroszlános freskó keretével, arra utal, hogy *felfelé* is folytatódott a korongos oroszlános díszítő festés. A jelenlegi ülőfülke sarokkővének korongos festése is az oroszlános képsor része volt.

A kápolna menza oltárának első oldalán és a diadalívet tartó *oszlopok lábazatán* kisebb átmérőjű, bíborvörös korong keretének töredékei láthatók. A déli oszloplábazat hajó felőli oldalán is jól felismerhető ez az ábrázolás.

Ezekén kívül, a kápolnához kapcsolódó királyi palotában, a kápolnával azonos szintű első emeleten, több helyiségben is fenn maradt a bíbor vörös korongos festés vagy előrajza. Így a kápolna előtti teraszról nyíló *palotakapun* belépve, az *előtér* déli kváderköves falán, mintegy két méter magasságban, a kápolna korongjaival azonos méretű – 96 cm átmérőjű – kettős kör felső íveit látjuk szénnel felrajzolva. S az északkeleti terméből a második szintre felvezető *csigalépcső* indításában további, egymáshoz kapcsolódó, bíborvörös festett korongok láthatók. Mindez egyértelműen bizonyítja, hogy a palota reprezentatív, első emeleti helyi-

ségeiben fontos szerepet kapott a bizánci selyemszövetek motívumait követő, bíborvörös korongokban megjelenő fenséges oroszlán ábrázolás, az aranyat jelző, okkersárga életfa előtt, amelyet fekete körvonallal kiemelt vörös palmetta keret hangsúlyozott. Itt kell megemlítenünk, hogy az oroszlános freskó festékrétegeinek vizsgálata szerint az oroszlán alakját a vörös alapra venyege-feketével és arra okkersárgával festették fel. Az oroszlánok színe tehát, eredetileg, *aransárga* volt!

Nézzük meg ezek után közelebbről az oroszlán ábrázolását, majd vessük össze a rokon emlékekkel, hogy meghatározhassuk készülési idejét és helyét a kortárs művészetben.

Az esztergomi várkapolna korongos kompozíciója és művészi megjelenítése kiváló mesterre utal. Az oroszlán alakjából fenség árad! Kétségtelen, hogy mély tartalmú jelentést hordoz! Ünnepelesen, méltóságteljesen áll előttünk, fejét öntudatosan felemeli, és hegyezett fülekkel feszülten figyel. Szeme, sajnos, már nem látható, de a szem mögött, a dekoratív fehér vonalú rajz, amely stilizált, fekvő virágkehelyhez hasonló, expresszív erejű tekintetre enged következtetni. A jobbra haladó oroszlán a fejét kissé oldalra fordíthatta, amire a fülek helyzetéből következtethetünk. A fej mögött, a magas nyakat dús sörény ékesíti, amelynek tincsei három egymás alatti sorban rendeződnek, amelyet a zöldes alapon érzékeny fehér rajz jelez. A gerincen enyhén ívelő szalagban fehér pontsor fut végig, amely a fej magasságáig ívesen felkunkorodó, pamacsos végű farokban is folytatódik. A jobbra lépő lábak közül csak három látható, a negyediket, a jobb mellső lábát, a forgó jelzése alapján, felemelhette. A jobb hátsó láb forgóját nyolcszirmú, dekoratív fehér vonalú rozetta jelzi, a szirmok végén fehér ponttal. Előtte, a bordákat négy, függőlegesen félbevágott palmettalevél bal oldala érzékelteti. A lábszárakat fehér, fordított cseppforma díszíti. A hátat és a fejet a sörény előtt további fehér pöttyök élénkítik.

Az oroszlán remekművű megjelenítése szinte teljesen betölti a korong felületét. Mögötte, az okkersárga életfa a korong alsó szélén, a tengelyből nő ki, de már az oroszlán teste alatt kettéágazik. A bal oldali ág egyenesen emelkedik az oroszlán fölé a fej és a farok közötti teret művészien betöltve. A szimmetrikusan szétágazó három rövid, egyenes, kis ágat alul és felül, egy-egy körívben visszahajló levélpár fogja közre. Az életfa jobb oldali nagy ága – amelynek csak az indulása látható feltehetően az oroszlán előtt – a korong jobb szélét töltötte be. A korongot övező keret motívumát a fekete töből kinövő két-két fekete körvonallal kiemelt vörös palmetta levél képezi. Ezek a palmetták egyenletes ritmusban, lazán, levegősen, az ünnepeles hatást fokozva jelennek meg a fehér háttér előtt.

A várkapolna 1934–1938. évi feltárását követően még 1938-ban, a Szent István évre jelent meg *Gerevich Tibor* professzor nagy jelentőségű könyve, a „*Magyarország románkori emlékei*”, amelyben már az esztergomi vár újonnan meg-

talált pompás emlékeinek az első szakmai bemutatását is adta.⁴ Az oroszlános freskót királyi jelvénynek tartotta, amelynek mintái keleti szövetek lehettek, pontosabban a bizánci császári műhelyben 921–1025 között készült selyemszövetek, amelyek legszebb példái az ún. *Anno-szövet* (1945-ben elpusztult) és változatai, továbbá az aacheni kincstár 1000 körüli *elefántos szöve*, amely a Karlsschreinből, a Nagy Károly csontjait őrző pompás ötvösműből került elő. Mindkettő ornamentális kerete azonos az esztergomi freskóéval. Minden valószínűség szerint az esztergomi érseki kincstárban is voltak hasonló motívumú és korú bizánci textilek, amelyeket nagy becsben őriztek. A freskó készülési idejét Gerevich Tibor *Imre király korára* (1196–1205) teszi. Úgy gondolja, *Donászy Ferenc*⁵ könyve alapján, hogy Imre király – aki az Árpád-ház pólyás címerébe jobb felé tartó oroszlánokat illesztett feltehetően az apósa, II. Alfonz címerét követve – festette az esztergomi várkapolnába is az oroszlános címerkorongokat. Gerevich Tibor a *palermai Cappella Palatina*-ban, a normann királyok trónja fölötti díszes medallionba foglalt lépő oroszlánok 12. század második feléből való mozaik képében is az esztergomi freskó címer jelentésének megerősítését látja. Esztergomban ugyancsak a szentély keleti ülőfülkéjét veszik körül az oroszlánok, amely – Gerevich szerint valószínűleg – a király helye volt a szertartások alatt.

László Gyula régész, az esztergomi oroszlán ábrázolások eredetét a *szaszanida-fatimida* hagyományra vezeti vissza, amely Szicíliából, a német-római császári palást köréhez kapcsolódó textillel érkezhettek Esztergomba.⁶ *László Gyula* kiemeli, hogy a freskókép nem a királyi család címerét jelenti, hanem a *királyság jelképét!*

Fettich Nándor régész professzor 1959-ben,⁷ majd 1968-ban foglalkozott az oroszlános freskó eredetével és jelentésével. Az utóbbi tanulmányában éppen egy esztergomi ötvös mesternek a tatárjáráskor romba dőlt műhelyéből fennmaradt emlékeket elemzi. A párdúc alakos aquamanile kapcsán ismerteti az oroszlán, párdúc, griff ábrázolások jelentését az Árpád-kori művészetünkben, az ötvösségben, a kőfaragványokon és a falfestészetben. Úgy véli, hogy ezek ábrázolása a 10–11. században a regensburgi keresztény térítéssel terjedt el. S kedvelt volt a 12–13. században is, amint erre a jáki kőfaragványok párdúc és oroszlán alakjai, a somogytúri griff és párdúc szalagfonattal összekapcsolt ábrázolása és sok más hazai példa utal. A hithirdetők az ősi napistenek: Apollo, Dionysos jelképeit

⁴ Gerevich Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest, 1938. 220–221.

⁵ *Donászy Ferenc*: Az Árpádok címerei. Budapest, 1937.

⁶ *László Gyula*: *Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához*. In: Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján*. Budapest, 1938. 520–558.

⁷ *Fettich Nándor*: *A besztercei románkori aspersorium*. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve II. (1959) 45–46, VII. tábla.

Krisztusra vonatkoztatták, aki a világ teremtője, legfőbb ura, aki a Mindenható, a Pantokrator. Ő, aki a niceai (325) és a konstantinápolyi (381) zsinat hitvallása szerint „Isten az Istentől, Világosság a Világosságtól”.

Radocsay Dénes művészettörténész 1954-ben „*A középkori Magyarország falképei*” című alapvető munkájában Gerevich Tibort követve, címerkorongnak nevezi az esztergomi ábrázolást, és 1200 körülre datálja.⁸

Entz Géza művészettörténész 1960-ban, a chartres-i székesegyház kriptájának Szent Kelemen kápolnájában 1951-ben feltárt, 1200 körüli oroszlános korongsorok freskóképeivel (5. kép) való szoros rokonságra hívta fel a figyelmet.⁹ A motívum itt kétsoros elrendezésben jelenik meg. Így képzeljük el az esztergomi szentélyben is az oroszlános korongos festés elhelyezését. S ez valószínűsíti, hogy a falon függő bizánci textil motívuma nyomán készült a falfestés Chartres-ban és Esztergomban is.

Györffy György történész a királyi címer oroszlánjainak tartja az esztergomi ábrázolásokat. Az Anonymus Gestájában szereplő hét-hét vezér jelképét látja bennük.¹⁰

Kádár Zoltán bizantinológus-művészettörténész 1968-ban önálló tanulmányt szentelt az esztergomi oroszlános freskók eredetének.¹¹ Jól ismert tény – írja –, hogy a textilművészet milyen termékenyítően hatott a falfestészetre az ókori Kelet és Bizánc, valamint Európa 8–13. századi művészetében. Az esztergomi ábrázolás ikonográfiai eredete Mezopotámiába nyúlik vissza. A perzsa művészet szellemét folytató arab textilek nyomán terjedhetett el az oroszlán által őrzött Életfa motívum. (6. kép) A korongos ábrázolás egyik legkorábbi példája a szentpétervári Ermitázs 5–6. századi szaszanida ezüst tálja, amely az iráni kultúra körébe tartozik. A virágindás körkeretben az életfa előtt jobb felé lépő oroszlán, a felemelt farokkal, rokon a 6. századi bizánci textil ábrázolásokkal¹². A *nagyszentmiklósi kincs* 20-as és 21-es csatos tálkája medalionjában a szárnyas griff elhelyezésében ill. az állatküzdelem ábrázolásában is az esztergomi freskóval rokon elemeket fedezhetünk fel¹³.

⁸ Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Budapest, 1954. 20, 134.

⁹ Entz Géza: *Az esztergomi királyi kápolna oroszlános festménye*. In: Annales Strigonienses – Esztergom Évtapjai I. 1960. 5–10; Deschamps, Paul: *Les fresques des cryptes des cathédrales de Chartres et de Clermont et l'imitation des tissus dans les peintures murales*. Paris, 1954, 91–106.

¹⁰ Györffy György: *A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig*. In: Uő: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest, 1959. 1–126.

¹¹ Kádár Zoltán: *Az esztergomi oroszlános freskók eredetéről*. A Komárom megyei Múzeumok Közleményei 1. 1968. 133–155.

¹² Otto von Falke: *Kunstgeschichte der Seidenweberei*. Berlin, I. 1913. 147. ábra.

¹³ Bálint Csanád: *A nagyszentmiklósi kincs*. Budapest, 2004. 521. fig. 248, 256.

Bizáncban a textilművészet virágkorában, a 10–12. században, a perzsa-szasz-szanida motívumok tovább élnek ill. újjászületnek. Az oroszánok itt a császári hatalom erejének jelképei, ahogy a császári trónt is hatalmas aranyoroszánok őrizték.¹⁴ A bizánci selyemszövetek ábrázolásainak példáit elemezve Kádár Zoltán az esztergomi freskó előzményét abban az 1000 körül készült griffes-korongos textilben találta meg, amelyet a *sensi* múzeum őriz.

Az esztergomi képpel közel kortárs itáliai falkép ábrázolások sorából a 13. század eleji *foligno* Santa Maria infra portas templom apszisában lévő falképet emeli ki, ahol a tanító Krisztus félalakja alatt jelennek meg a körökkel összekapcsolt, medalionokban ábrázolt, jobbra tartó oroszánok a visszacsapódó farokkal.

Kádár szerint az esztergomi freskó 12. századi bizánci textil alapján készült, amely a század második felében kerülhetett Esztergomba III. Béla révén.

A témánkhoz kapcsolódó régészeti kutatások közül figyelemreméltó a *Rév-Komáromban* 1979–1989 között Trugly Sándor által feltárt hajógyári későavar kori temető pompás leletanyaga.¹⁵ A magas művészi színvonalú oroszánábrázolások a gazdag harcosok öv-, ill. lószerszámveretein jelennek meg. Egyes övdiszeken az oroszánok oldalnézetben, hátrafordított fejjel és felfelé kunkorodó, visszacsapódó farokkal láthatók. Ez a leletegyüttes is megerősíti az esztergomi freskó motívumának a jelenlétét a Kárpát-medencében a 8. század elején, közel négyszáz évvel a freskó elkészülte előtt, a már említett *nagyszentmiklósi kincs*-hez hasonlóan.

A keleti eredetű hatalmi szimbólumok legfontosabb emléke hazánkban, a *koronázási jogar* 6. századi kristálygömbjébe vésett, három egymáshoz kapcsolódó oroszán. Itt ugyancsak oldalnézetben, előre tekintő expresszív tekintettel és S-alakban felfelé ívelő farokkal jelenik meg az oroszán. Az e típusú ábrázolások folyamatos jelenlétét hazánkban a 13. századig számos példa igazolja, a honfoglalás kori *tarsolylemezek*eken át, a már említett Árpád-kori *kőfaragványokig* és *öt-vösművekig*. Ezek közül is kiemelkedik az esztergomi várkapolna freskóképe.

A freskónkkal foglalkozó újabb művészettörténeti tanulmány *Tóth Melinda* „Árpád-kori falfestészet” című kötetében olvasható. A szerző, aki a kortárs európai falfestészet kiváló ismerője, határozottan elveti az esztergomi freskó királyi címer jellegét, és megerősíti a bizánci textilekkel való kapcsolatát, valamint kiemeli az ábrázolás magas művészi és technikai színvonalát.¹⁶

¹⁴ Konstantinos Porphyrogenitos: *De cercim II.* 15. 569. ed. Bonn, Reiske. Magyar fordítása: Somles, F. A. (ed.): *Középkori krónikások*. Budapest, 1908. 223.

¹⁵ Trugly Sándor: *Griffek és oroszánok népe*. Pozsony, 1994.

¹⁶ Tóth Melinda: *Árpád-kori falfestészet*. Budapest, 1974. (Művészettörténeti füzetek 9.) 46–52.

Végül meg kell említenünk a művészettörténeti, régészeti, történeti szakirodalom mellett, az 1950 után a magyar emigrációban, majd az 1989. évi hazai politikai változás után hazánkban is megélénkült hazafias magyarságkutatásnak a freskókkal foglalkozó munkáit.¹⁷ Kiindulópontjuk többnyire, egy-egy szakember megállapítása, amelyet lelkesen tovább fűztek, avagy a különböző korok tárgyi emlékeinek ikonográfiai rokonsága alapján új összefüggéseket állítottak fel, amelyeket nem minden esetben tudnak tudományosan bizonyítani. A legfőbb hiányosság, hogy nem látják meg a különböző korból származó ábrázolások formai, előadásbeli különbségeit, s ezért nem is tulajdonítanak jelentőséget ezeknek, amelyek pedig a kor szellemiségének legfőbb hordozói.

Az esztergomi oroszlanos freskóval foglalkozó fontosabb irodalom áttekintése után, valamint az ókori Kelet és Bizánc művészetének ismeretében egyértelmű, hogy az oroszlan ősi hatalmi jelkép, amely Keletről Bizáncon keresztül terjedt el Európában. E kor egyik jeles emléke az *aacheni* kincstárban őrzött bizánci selyemszövet, amely két soros korongos keretekben méltóságteljes elefántot ábrázol az életfa előtt. A pompás bíbor színű selyem, 132 x 162 cm, annak a nagyobb kendőnek a része, amellyel III. Ottó német-római császár takarhatta be Nagy Károly csontjait, és amelyet 1843-ban vettek ki a *Karlsschrein* ereklyetartóból. Az elefánt alakját palmettaleveles díszítő sáv keretezi, két gyöngysort utánzó pontsor között, hasonlóan Esztergomhoz. Az 1000 körüli bizánci ábrázolás stílusa azonban lényegesen különbözik az esztergomi képtől. Míg ott az ünnepelességet hieratikus merevséggel, szimmetrikus kompozícióval fokozza a művész, addig Esztergomban az oroszlan és az életfa megjelenítését dinamikus lendület hatja át. Az oroszlan felemelt fejével és kettős ívben felfelé kunkorodó farkkal, könnyedén lép jobbra, feltehetően a jobb mellső lábát is felemeli. Az életfa sem a függőleges szimmetriatengelyben áll – bár a keret felső körívénél a bekarcolás arra utal, hogy eredetileg oda szánta a festő – hanem az oroszlan hasa előtt kétfelé ágazik, a kör átlói irányában.

A fent említett rokon ábrázolások közül az esztergomi freskóképhez a legközelebb a *sensi* múzeum – Kádár Zoltán által említett – *griffes kárpitja* áll. A fenéget sugárzó lény hegyezett füllel, felemelt szárnnal és farkkal, céltudatosan lép jobb felé, az életfa leveles ágai között. A testen lévő díszítések között is több a rokon vonás. Így a hátsó láb forgójánál a nyolcszirmú rozetta és a lábak izomzatát jelző stilizált formák, továbbá a fül alatt induló és az arcot keretező pontsor, a pamacsvégű, kettős ívelésű felfelé kunkorodó fark, és annak fehér körökkel való díszítése, valamint a formák érzékeny fehér vonallal való kiemelése, mind rokon az esztergomi ábrázolással. A két gyöngysor közötti palmettaleveles motívum teljesen azonos a két ábrázoláson. A különbségek közt feltűnik az életfa törzsének hiánya. A korong alsó részén lévő töből a két leveles ág kétfelé nyúlva,

¹⁷ Badiny Jós Ferenc: *Az Ister-Gami oroszlanok titka*. Budapest, 2004.

két oldalról, félkörívben övezi a griff alakját, művészi dekorativitással töltve ki a korong szabad felületét.

Az esztergomi ábrázolás a hasonlóságok ellenére, más kor szellemiségét sugározza, mint az 1000 körüli griff. A kecsesebb, lágyabb formák elevebbek, közvetlenebbek, mint az időtlen fenséget lehelő griff. Ez arra utal, hogy időben lényegesen később, már a gótika kezdetén készült az esztergomi freskó. S ez csak a várkápolna pompás, kora gótikus építészeti kialakítása után lehetett. S amint említettük, annak második kifestéséhez tartozott. A kápolna, feltételezésünk szerint, III. Béla király és a francia királylány, Capet Margit 1186. évi esküvőjére minden bizonnyal készen állt. Lehetetlennek tartjuk ugyanis, hogy a nagyhatalmi terveit és az ország kormányzási szerkezetének radikális és gyors átalakításával megvalósító király ne fejezte volna be székhelyének, az esztergomi várpalotának reprezentatív kialakítását a nagy jelentőségű második házasságkötése napjára.

Az esztergomi vár építéstörténetével foglalkozó eddigi kutatás¹⁸ Imre király 1198. évi oklevelére¹⁹ hivatkozva 1200 körülre, ill. a 13. század elejére teszi a várpalota és benne a várkápolna építését. Az oklevél, amelyben *Imre király* az érseknek adományozza az esztergomi palotáját, még „*be nem fejezettnek*” mondja azt. Úgy véljük, hogy ez a kifejezés nem III. Béla királynak, hanem Imre király *saját* palotaépítésének a be nem fejezettségére utal. Imre az előző évben, 1197-ben tartotta Esztergomban az esküvőjét II. Alfonz aragóniai király lányával, Konstanciával. Minden bizonnyal az erre az alkalomra, a királyné spanyol igényeit kielégítő építkezés befejezetlenségére, vonatkozik az oklevél kitétele!

Feltételezésünk szerint, a várkápolna első, csak fehér meszelésre és piros-fehér színezésre szorítkozó kifestése III. Béla király 1172. évi trónra lépése után hamarosan, a vár újjáépítésének első szakaszában, – a kápolna felépítése minden valószínűség szerint ehhez tartozott – vagyis még az 1170-es években elkészült. Ekkor, amint már említettük, a kor legelőkelőbb szokása szerint Esztergomban is a falra drága selyemfüggönyt függesztettek. Majd ezt követően 1186-re, Fülöp Ágost francia király nővérével kötött házasság alkalmára, Capet Margit fogadására – a legújabb francia példákat követve – freskófestéssel helyettesítették a gyúlékony selyemkárpitokat. Ezek közül említsük meg Asnières-sur-Vegre (Sarthe) templomának szentélyét, ahol a figurális képsor felett jelenik meg a korongos motívum falkép, négy sorban egymás felett.²⁰

¹⁸ Marosi, Ernő: *Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12–13. Jahrhunderts*. Budapest, 1984. 59–73; Buzás Gergely: *Az esztergomi vár románkori és gótikus épületei*. In: Az esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa. Esztergom, 2004. (Az Esztergomi Vármúzeum Füzetei 2.) 9, 14, 18.

¹⁹ Knauz, Ferdinandus (ed.): *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* I. Strigonii, 1874. 156–157. 140. sz.

²⁰ Deschamps: *Les fresques des cryptes*, 30.

Imre király idézett oklevele említi az esztergomi székesegyházat 1188–1198 között pusztító tüzet, amely során több oklevél elégett. A kutatók ennek alapján feltételezik, hogy a várpalota épületében is komoly kárt okozott a tűz, és ez *után* történt a vár és a székesegyház újjáépítése a ma ismert részletekkel. Ez utóbbit alátámasztani vélik a székesegyház nyugati díszkapujának, a Porta Speciosa-nak timpanonját tartó architráv ábrázolásával, ahol III. Béla királlyal szemközt Jób érsek látható, aki 1185-ben lett esztergomi érsek (7. kép). Véleményünk szerint, Jób érsek megjelenése a III. Béla király által szorgalmazott újjáépítés *befejezését* jelenti. Az Imre király oklevelében említett tűz 1188–1198 között, amely több oklevelet is megsemmisített, nem feltétlenül okozott a székesegyház kőépületében olyan nagy kárt, amely a nagyszabású újjáépítést szükségessé tette volna. A Porta Speciosa donátor ábrázolásai a székesegyház építését 1185 és 1196 közé datálják. A lényegesen kisebb várkapolna és a hozzákapcsolódó lakótorony 1172 után rövidesen, még az 1170-es években felépülhetett. A székesegyházban keletkezett tűz, amely során „*több*” oklevél elégett, nem okvetlenül vezetett a több mint 100 méter távolságban lévő és magas kőfallal övezett, kőből épült palota pusztulásához! A vár és a székesegyház teljes átépítése elsősorban III. Béla nagyhatalmi koncepciójával függött össze, annak szerves része volt. A bizánci császárnak készült Árpád-házi királyfi, aki az uralkodói terveit Európa kiemelkedő államának, Magyarországnak királyaként valósította meg, nem halogathatta évtizedekig a székhelyének kialakítását. Az esztergomi várpalota, minden valószínűség szerint elkészült az 1170-es években.

Freskónk III. Béla-kori datálását igazolja a meglepően szoros stílus kapcsolat a várpalota és a székesegyház III. Bélakori faragványaival. Így a középkori székesegyházból előkerült remekművű márványintarziával díszített *trónus karfa* ábrázolásán a szőlőt metsző ifjú előtt megjelenő ívelő szőlővesszők és kacsok freskónk életfájának édes testvérei! A formai hasonlóság mellett a felületet kitöltő művészi kompozíció is rokon a két kiemelkedő műalkotás között. S nem véletlen, hogy az ifjú mögött lévő bimbós lombozatú fa ábrázolása is a legközvetlenebbül kapcsolódik a várkapolna oszlopfőihez. A kutatás már rámutatott az esztergomi vár III. Béla-kori faragványainak, így a trónus karfa jelenetének délfraancia, provençei, 12. századi stíluskapcsolataira is, a normandiai és île-de-france-i rokonság mellett.²¹

A Porta Speciosa méltóságteljes kapu oroszlánjai, a vörösmárványból faragott, expresszív tekintetű, kiemelt színvonalú szobrok (8. kép) is rokonai a várkapolna freskójának! A magasan feltartott előkelő fej, a ritmikusan ívelő tincsekbe rendezett dús sörény, a test nemes arányai, a bordák ívelt formái a freskóval azonos, kora gótikus szellemiséget sugallnak.

²¹ Marosi: *Die Anfänge der Gotik in Ungarn*, 59–73.

Franciaországban, a III. Béla királyunkkal kortárs, Fülöp Ágost-kori textilutánzó falfestések egyik szép példája a *chartres-i* székesegyház altemplomának Szent Kelemen kápolnájában lévő falfestés, az esztergomihoz hasonlóan, oroszlanos ábrázolással (5. kép). Itt sárga háttér előtt, két egymás feletti sorban két-két biszter és rózsaszínű oroszlan halad egymás felé, az esztergomi freskóhoz hasonlóan kettős ívben visszacsapódó, pamacsvégű farokkal, amely a gerinc vonalának lendületes folytatása. Az egymást érintő, vörös palmettalevelekkel díszes keret is hasonló Esztergomhoz. Fejük a néző felé szembefordul, s ez már különbség Esztergomhoz viszonyítva. További különbség, hogy nem szerepel az életfa. S végül, bár ez kevésbé lényeges, maga a korong is 20 cm-rel kisebb, 76 cm átmérőjű Chartres-ben.

A leglényegesebb különbség azonban a *művészi színvonalban* van! A szerényebb képességű festő művében nincs az esztergomi képet megközelítő művészi kifejezőerő! Játékos dekoráció lett az ősi szimbólumból. A chartres-i freskót a francia szakirodalom az esztergominál későbbre, 1200 körülre, ill. a 13. század elejére helyezi.

Az esztergomi Várkápolnának az oroszlanos freskó sorokkal egyidőben készült kifestéséből jelenetekre utaló figurális festés nem maradt fenn, de annál több *ornamentális* freskó részlet. Ezek egy része in situ, míg a nagyobb része a török háborúk során beomlott falak kváderköveivel került napfényre 1934–1938-ban. Ezek egy részét beépítették a kápolna építészeti rekonstrukciójába, de a nagyobb részüket a Vármúzeum kőtára őrzi. A díszítő festésből ismert töredékek nagyobb része *geometrikus* motívum, a kisebb része *növényi* díszítés. A geometrikus mintasorok közül a leggyakoribb a sarkára állított nagyobb, 27 cm-es négyzetet metsző kör különböző változata. A sárga alapon fekete kontúrokkal kísért, különböző árnyalatú sárga-fehér sávokkal alakított motívum hangsúlyos szerepet tölthetett be a kápolna belső díszében. Feltevésünk szerint – amelyet a szentély építészeti rekonstrukciójakor beillesztett és e motívummal festett kváderkövek igazolnak – a kettős oszlopok feletti csúcsíves, 70 cm mélységű hét fülke bélletét ékesíthette. E motívum egyik variánsa, a nagyobb méretű cikk-cakk motívum. Ez a díszítés kitűnő összhangban állt a két oldalkápolna kapuzatának hasonló motívumú faragott záródásával.

Az ablakbélletek záródásait 40 cm széles, vörös szegélycsíkkal kísért, fekete alapú négyzetekben egykor piros és kék, ill. más töredéken sárga és kék színű, egymás felé fordított félholdakból szerkesztett díszítés ékesíthette, amint a szentély ablakbélleteinek csúcsíves záródásaiba befalazott részleteken látjuk. Itt is, mint az oroszlanos freskón, a formákat fehér, ill. sárga kontúrok emelik ki.

A várkápolna szentélyében a keleti ülőfülke félköríves záródásában fekete *szőlőinda-fonatos* díszítő festés jelenik meg sárga alapon 42 cm szélességben. A fekete fonat dekoratív ívelését a közepén fehér keskeny csík élénkíti. A motívumot széles vörös szegélycsíkok fogják közre. A visszakunkorodó ágakból három

felé, egy-egy piros virág hajlik, amelyet fehér pöttyben végződő, vékony, vörös színű, íves vonalak alakítanak.

A hajó oldalfalainak záródásában, főképpen az északi fal csúcsánál látunk pompás, élénk színezésű *növényi* díszítő festést, kék alapon fekete-fehér csigavonalból kinövő ágakat, vörös-sárga-fekete színezésű, lefelé fordított virágkehellyel és azt kísérő levéldísszel.

A kápolna oszlopait – a hajóban 14, a szentélyben is 14, az oldalkápolnában 4-4 és a diadalív alatti két erőteljes oszlopot is – piros-fehér és fekete-zöld *márványt utánzó* festés borította a 12. század 80-as éveitől kezdve, a szentély oroslán korongos falfestésével egyidőben. A két szín váltakozása nem azonos ritmussú, amely a kápolnabelső dinamikus összhatását fokozta. Ugyanez a márványt utánzó dekoráció díszítette a szentély ülőfülkéjének homlokzatát és két belső oldalfalát, valamint a nyugati kapuzat belső timpanonját is. Ez a díszítő festés formailag a növényi ornamentika vékony ágakkal kísért leveles motívumával rokon.

A kápolna további jellegzetes díszítő motívuma – amely főképpen a déli oldalkápolna bejárata mellett látható – a sárga alapon fekete körvonalú, *négyszeres* ornamentika 26–30 cm szélességben.

A kápolna hajójában a keresztboltozat cikkelyeit a *kék eget* jelző festés ékesítette. Ebből is több rétegből maradtak fenn töredékek. Az oroslános freskóhoz tartozó kifestésből származó ragyogó kék freskórészletek *azurittal* készültek, amely méltán utal III. Béla igényes megrendelésére.

A kápolna III. Béla király-kori második, legkésőbb 1184–1185. évi kifestésében a fentiek alapján az oldalfalak alsó felén a *bíbor* szín dominált, amelynek ábrázolásait a fekete körvonalak emeltek ki és vékony fehér ecsetvonásokkal alakított dekoratív rajz élénkített. Ezt bizonyítják az oroslán korongos ábrázolások és a márványutánzatos falfestés egyaránt. A szentélyben, a falak felsőbb részén, a hét csúcsíves fülke béléteiben a *sárga* szín különböző árnyalataival kísért fekete, geometrikus díszítő festés dominált, míg a fülkék homlokzatán a világoskék színezés a boltcikkelyek fénylő, azuritkékjéhez kapcsolódott. Az ablakok világosabb béléteiben a vörössel kísért fekete alapú piros-kék színű motívum fehér kontúrokkal kiemelt, élénkebb színek kompozícióira épülő díszítő festés kapott helyet. A hajóban a falak felső részén az ülőfülkék felett, talán figurális ábrázolások is helyet kaptak: bibliai jelenetek, amelyeket az oldalfalak záródásában élénk színezésű, kék alapon piros-fekete növényi, virágos-leveles ornamentika keretezett.

A kápolna vörös-sárga-kék színek gazdag árnyalataira épült kifestését fekete és fehér kontúrok élénkítették, amelyet a rózsablak színes üvegkockáin beáramló nyugati napfény és a szentély ablakain beszűrődő keleti fény a vörösmárvány padlóról visszaverődve tett még ragyogóbbá.

Az itt bemutatott néhány díszítő motívum jeles művészi és technikai színvonal, a töredékesség ellenére is, jól jelzi III. Béla király nagy távlatú politikai célkitűzését szolgáló kulturális igényességét, amely a *kortárs európai* művészet legkiemelkedőbb alkotásainak méltó társa. Ennek alátámasztására utalunk esztergomi díszítő motívumok néhány francia, spanyol és itáliai előfordulására: a sarkára állított, egymásba kapcsolódó négyzetekből alkotott geometrikus motívum rokon emlékét látjuk – többek között – az itáliai *Castel Sant’Elia di Nepi* Szent Anasztázia bazilikájának 12. századi freskóin a figurális jelenetek keretezésén. Az esztergomi kápolna fennmaradt töredékein megjelenő gazdag változatú, dinamikus felépítésű motívumok mellett az itáliai példa sematikus rajza szerényebb kvalitásra utal.

A szőlőindás-leveles ornamentika szép példájával találkozunk – többek között – *Moissac*-ban 1200 körül,²² *Le Puy*-ben,²³ és nem utolsósorban *Rómában*, a *Santi Quattro Coronati* bazilika Szent Szilveszter kápolnájában, Nagy Konstantin császár megkeresztelésének jelenete felett (1246). Érdemes megemlítenünk, hogy a császár díszes ruháját egymáshoz kapcsolódó, körkörös motívumok ékesítik, jelezve, hogy a 13. század elején is, a Bizáncot alapító római császár reprezentatív öltözetét bíbor színű, korongos ornamentikájú anyag jelenti.

A szalagfonatos ornamentika 13. századi szép freskó-példája *Pontigné*-ban (Maine et Loire),²⁴ a levelekkel kísért virágdíszes motívum *Castel Appiano* várkápolnájában hívja fel a figyelmet (1200 körül).

Végül a négyzetes mezőkben különböző színű félhold formákból alakított, lendületesen ívelő ornamentika példáit megtaláljuk a francia katedrálisok kőfaragványain, mint a *Le Mans* (Sarthe) katedrális nyugati kapubéltében az oszlop szobrok lábazatán éppen úgy, mint a spanyol *San Pedro de Sorpe* templom 12. századi freskóján (a leválasztott freskó a barcelónai Museo de Arte de Cataluna-ban).

Az esztergomi várkápolna oroszlán-korongos, második kifestését – a fentiek alapján – az eddiginél korábbra, 1184–1185-re helyezzük, III. Béla király Capet Margittal kötött házassága tiszteletére készültnek tekintjük. Ez a meghatározás fokozza Esztergom 12. századi művészeti életének európai jelentőségét. Jelzi, hogy a kora gótika a Magyar Királyságban az építészetben és a festészetben egyaránt ismert és kedvelt volt a 12. század 70–80-as éveiben. Igazolja Helmut Buschhausen osztrák művészettörténész megállapítását, aki *Nikolaus de Verdun* klosterneuburgi oltárán (1181) az esztergomi *Porta Speciosa* művészi hatását is-

²² Deschamps: *Les fresques des cryptes*, XLI/1–2 tábla.

²³ Deschamps: *Les fresques des cryptes*, LIV. tábla.

²⁴ Deschamps: *Les fresques des cryptes*, VI/1 tábla.

merte fel.²⁵ Ennek a kapuzatnak a magas művészi színvonalát, a koragótika emberábrázolásának kiemelkedő pszichológiai jellemzését sugározza a Porta Speciosa Izaiás prófétát megjelenítő ábrázolás (9. kép).

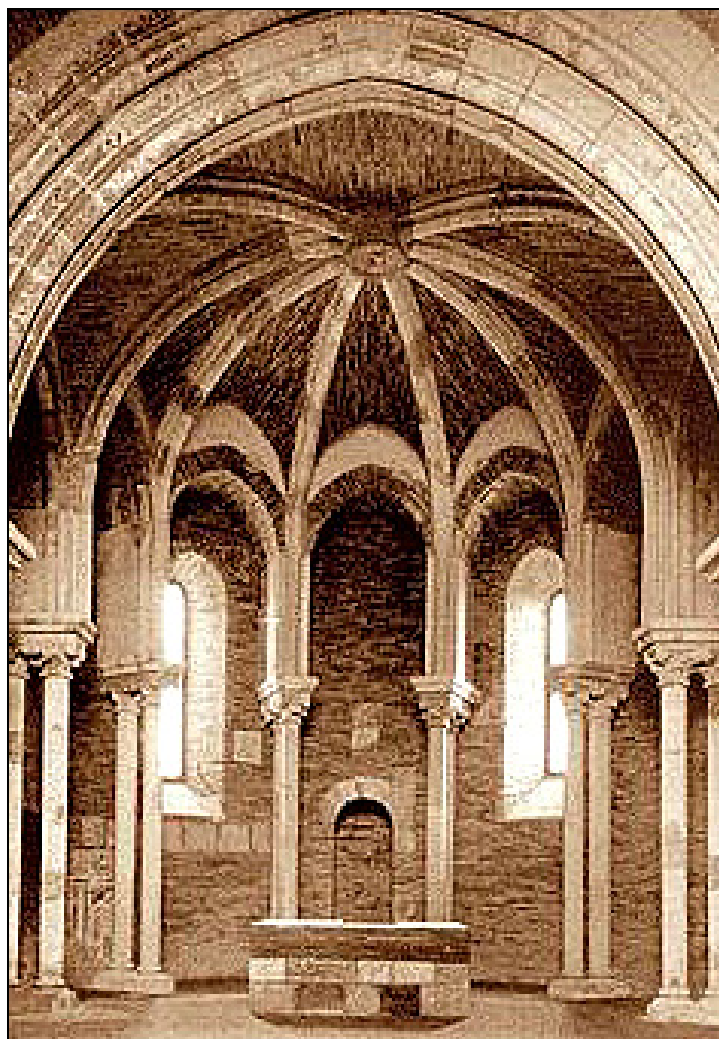
A III. Béla király-kori művészetünk európai hírnevét meggyőzően jelzi a francia gótika jeles építészének, *Villard de Honnecourt*-nak 1230 körüli magyarországi látogatása, aki a fennmaradt vázlatkönyvének tanúsága szerint, nagy érdeklődéssel látogatta, és rajzolta hazánk építészeti emlékeit.²⁶

Az esztergomi várkapolna építészeti kialakítása is – a festészeti díszhez hasonlóan – közvetlen francia kapcsolatra vall. Elég itt csak Paris, Saint Germain des Prés templomával való meglepő rokonságra gondolnunk (10–11. képek).

²⁵ Buschhausen, Helmut: *The Klosterneuburg Altar of Nicholas of Verdun: Art Theology and Politics*. Journal of Warburg and Courtauld Institutes 37. (1974) 5. 20. jz.

²⁶ Barnes, Carl F. Jr.: *The Portfolio of Villard de Honnecourt (Paris, Bibliothèque Nationale de France, MS Fr 19093). A New Critical Edition and Color Facsimile*. Farnham – Burlington, 2009.

KÉPEK

*1. kép.
Esztergom, várkapolna szentélye, 1170-es évek
(fotó: Prokopp M.)*

2. kép.

Esztergom, várkápolna homlokzata, 1170-es évek (fotó: Prokopp M.)

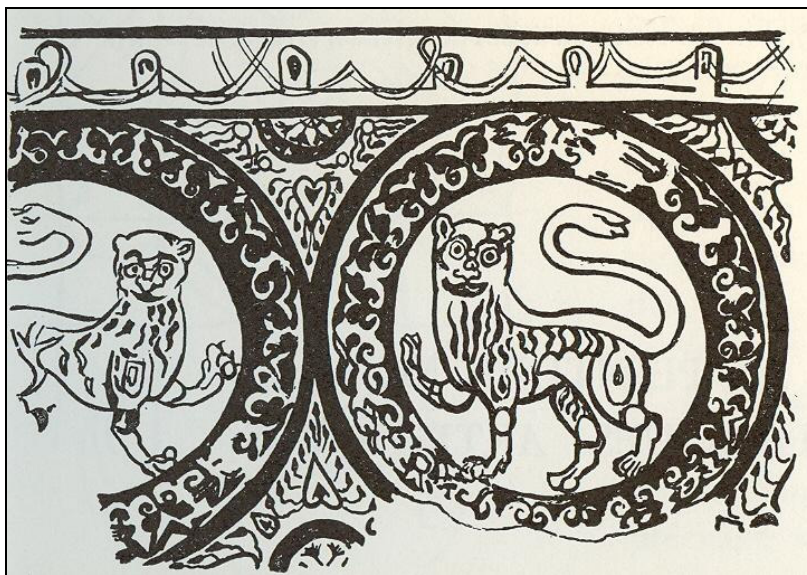
3. kép.

Esztergom, várkápolna, a hajó északi fala, 1170-es évek (fotó: Prokopp M.)

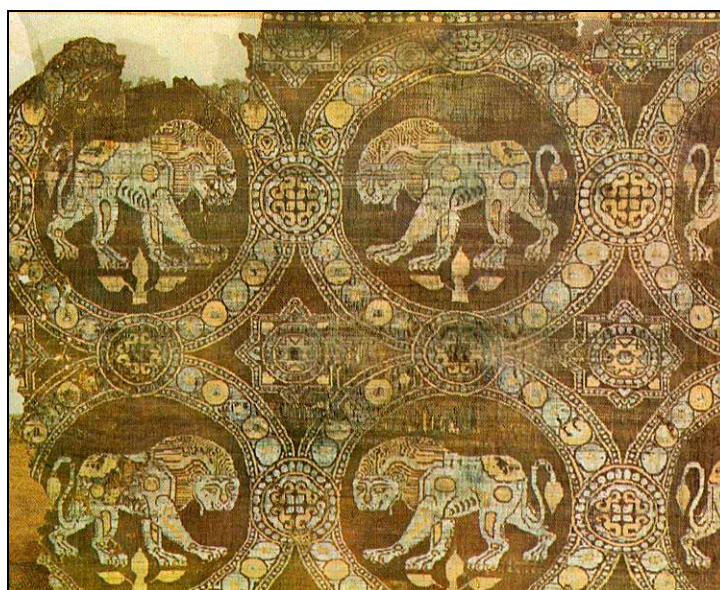
4. kép.

*Esztergom, várkapolna oroszlán-korongos festés a szentélyben, 1185–1186
(fotó: Studiolo/Wierdl)*

5. kép.

*Chartres, oroszlán-korongos freskó a székesegyház kriptájának
Szent Kelemen kápolnijában, 1200 körül (fotó: Prokopp M.)*

6. kép.

*Oroszlánokat ábrázoló selyemszövet, 1000. körül,
Ravenna, Museo Nazionale (fotó: Prokopp M.)*

7. kép.
Esztergom, Porta Speciosa, 1185–1190, festmény, 18. század
(fotó: Prokopp M.)

8. kép.
*Kapu-oroszlán szobor az esztergomi
 székesegyház nyugati kapujáról,
 a Porta Speciosa-ról, 1185 körül,
 Esztergom, Vármúzeum,
 jelenleg kiállítva: Budapest,
 Nemzeti Múzeum,
 Magyarország története kiállításon
 (fotó: Prokopp M.)*

9. kép.
*Izaiás próféta,
 részlet a Porta Speciosáról,
 1185 körül,
 Esztergom, Vármúzeum
 (fotó: Prokopp M.)*

10–11. kép.
Paris, Saint Germain des Prés, az apszis belső fülkesora, 1200 körül, részletek
(fotó: Studiolo/Wierdl)

FRANCIA KÉZMŰVESSÉG AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARORSZÁGON*

Az Árpád-kori kézművességgel foglalkozó kutatások már régóta felhívták a figyelmet, hogy a mesteremberek között jelentős számban mutathatók ki idegen népelemek. Ezek egy részét az úgynevezett latinok tették ki, ugyanakkor a hazai forrásokban – éppen az általánosságban használt *terminus technicus* miatt – igen nehéz eldönteni, hogy valójában melyik neolatin nyelvű etnikumról van szó, a területhez köthető népek közül leginkább a francia–német nyelvterületen élő vallonok képviselték magukat. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy az Árpád-kori kézművesség milyen szinten érhető tetten valamiféle francia hatás. Igaz, hogy az írott források szűkszávsága miatt nem lehet részletes kézműves karriert felvázolnunk, de a mesteremberek jelenléte közvetett adatokkal alátámasztható, Magyarországra való érkezésükben az Árpád-ház dinasztikus kapcsolatai, és a francia származású főpapok egyaránt meghatározó szerepet játszhattak. Ez utóbbira kiváló példa Willelmus Buchier ötvösmester esete, aki valószínűleg Rajnald erdélyi püspök udvarában dolgozott. A tárgycsoportok közül mindenképpen ki kell emelni az úgynevezett limoges-i zománcos eszközöket, amelyek előfordulását a kutatás a tatárjárás utáni újjáépítéssel hozta összefüggésbe: ezekkel kívánták pótolni az 1241–1242-ben megsemmisült liturgikus tárgyakat. Az újabb kutatások kísérletet tettek a kronológia pontosítására, aminek elengedhetetlen feltétele az adott tárgy előkerülési körülményeinek tisztázása, a régészeti jelenségek alapos megfigyelése. Természetesen számolnunk kell a napjainkban zajló ásatások leleteivel is, napvilágra kerülésük szintén módosíthatják az eddigi eredményeket.

Az Árpád-kori kézművességgel foglalkozó kutatások már régóta felhívták a figyelmet, hogy a mesteremberek között jelentős számban mutathatók ki idegen népelemek.¹ Ezek egy részét az úgynevezett latinok tették ki,² ugyanakkor a hazai forrásokban – éppen az általánosságban használt *terminus technicus* miatt – igen nehéz eldönteni, hogy valójában melyik neolatin nyelvű etnikumról van

* A tanulmány a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj (BO/285/10) támogatásával készült.

¹ Takács Miklós: *Kézművesség az Árpád-korban*. In: Szulovszky János (szerk.): *A magyar kézművesipar története*. Budapest, 2005. 107–108; István Petrovics: *Foreign Ethnic Groups in the Towns of Southern Hungary in the Middle Ages*. In: Keene, Derek – Nagy, Balázs – Szende, Katalin (Eds.): *Segregation-Integration-Assimilation. Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*. Historical Urban Studies Series. Farnham, 2009. 4–6.

² Legújabbán Székely György: *Les droits des hôtes „Latins” et „Saxons” dans les autonomies urbaines et territoriales de la Hongrie médiévale*. In: Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András (szerk.): *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Budapest, 2012. (a továbbiakban: *Tiszteletkőr*) 293–300. A régebbi szakirodalomból: Sötér István: *Magyar-francia kapcsolatok*. Budapest, 1946; Magyar Kálmán: *Az Árpád-kori Somogy francia kapcsolatairól. (Somogyvár és Saint-Gilles)* Somogy Megyei Múzeumok Közleményei, 6. (1983) 15–22.

szó.³ Ugyanilyen problémába ütközik annak meghatározása, hogy beszélhetünk-e egyáltalán francia hatásról, mivel a területhez köthető népek közül leginkább a francia–német nyelvterületen élő vallonok képviseltették magukat.⁴ Mivel ennek a kérdésnek a tisztázása messzire vezetne minket tanulmányomban azt kívánom bemutatni, hogy az Árpád-kori kézművesség milyen színterein érhető tetten valamiféle francia hatás, a források mennyiben segítenek a francia területről származó kézművesek meghatározásában, ill. a régészeti leletanyagban ki lehet-e mutatni a francia eredetű tárgyakat. Ez utóbbi csoportnál kétség kívül a limoges-i zománccal díszített tárgyak dominálnak, a rájuk vonatkozó szakirodalom igen terjedelmes és szerteágazó.⁵

A korai vallon–magyar kapcsolatok kutatói sokat idézik az 1144 táján élt Laurentius de Ledio liège-i szerzetest, aki szerint 1047-ben Godefrid herceg felázadt Henrik császár ellen és Balduin flandriai gróffal együtt megtámadta Verdun városát. A herceg ugyan épségben meg akarta őrizni az ottani monostort, de a hirtelen támadt tűzvész teljesen megsemmisítette azt. Ekkor sok polgár és sok klerikus menekült el a városból és az a hír kapott lábra, hogy a felégetett egyházból huszonnégy kanonok Magyarországon húzta meg magát a szűkölködés elől. A forrás azt is közölte, hogy a papok sohasem tértek vissza onnét, tehát le is telepedtek az országban.⁶ Hasonló információkat őrzött meg egy bizonytalan hitelű egy 15. században feljegyzett hagyomány, amely arról tanúskodik, hogy a 11. század közepén a szűkölködés és az éhség miatt sokan elvándoroltak Magyarországra, ahol az uralkodó kegyesen fogadta őket.⁷ Ennek kapcsán számos francia ajkú klerikust sikerült azonosítani, betelepülésük első jelentős hulláma az 1046-os pogánylázadás körüli időszakra tehető.⁸ A kapcsolatok következő intenzív korszaka III. Béla, Imre és II. András királyok uralkodási ideje alatt figyelhető meg, amikor több jelentős egyházi tisztséget is francia származású férfiú töltött be. II. András királysága alatt például szinte egy időben hármat is: Ró-

³ Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, 2003. 167.

⁴ Székely György: *A székesfehérvári latinok és vallonok a középkori Magyarországon*. In: Kraloványzsky Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai*. 2. Középkor. Székesfehérvár, 1972. (a továbbiakban: Székesfehérvár) 48–49.

⁵ Kiss Etele: *Ötvösség és féművesség Magyarországon a tatárjárás idején*. In: Ritoók Ágnes – Garam Éva (szerk.): *A tatárjárás*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban 2007. május 25. – szeptember 30. Katalógus. Budapest, 2007. (a továbbiakban: *A tatárjárás*) 65–66.

⁶ Györffy György: *A székesfehérvári latinok betelepülésének kérdése*. In: Székesfehérvár, 39.

⁷ Székely: *A székesfehérvári latinok*, 47.

⁸ Tóth Péter: *A vallonok legkorábbi betelepülése Magyarországra*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 46. (2007) 546–547; Tóth Péter: *Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után*. In: Érszegi Géza (szerk.): *Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Tihany, 2007. 31–36.

bert esztergomi érsek (1226–1239), Bertalan pécsi (1219–1247) és Rajnald gyulafehérvári (1222–1241) püspök személyében.⁹

Egyes vélekedések szerint a francia ajkú főpapok hívására költöztek be az iparos-kereskedő városlakók a királyi és püspöki városokba,¹⁰ de ezen kívül a gazdasági lehetőségek is komoly motivációs erőt jelenthettek. Magukkal hozták eredeti hazájuk társadalmi és technikai fejlettségi fokát, és elhelyezkedtek a befogadó ország által igényelt funkciókban, hozzájárultak a mezőgazdasági kultúra és ipari technika fejlesztéséhez.¹¹ Egyrészt a korai városainkban is szerepet kaptak a betelepülők, de más településeken is megfigyelhetők a jelenlétük.¹² Az előbbire jó példa Esztergom, amely az Árpád-korban az egyházi és politikai funkciókon kívül gazdasági szerepet is ellátott. Ez utóbbit kétség kívül kedvező földrajzi helyzetének köszönhette, mivel a Duna és a Garam összefolyásánál természetesen átkelőhelyet jelentett, ill. a vízi- és szárazföldi utak itt keresztezték egymást, közvetlenül ide vezettek a bécsi, a brünni, a velencei, a dalmát, a szerémségi és a bányavárosokból, Buda érintésével pedig az Erdélyből jövő utak. A kikötő mellett kialakuló áru piac az Árpád-kori Magyarország legkeresettebb vásárhelyévé vált, amely együtt járt a távolsági kereskedelem és kereskedők megjelenésével.¹³ Az 1230 előtt élt esztergomi Laurentius Latinus aranyverő (*malleator*) vallon voltát inkább felesége, Almanda segít meghatározni,¹⁴ azonban egyáltalán nem zárhatjuk ki az etnikumok közötti házasságot. Jóval biztosabb lábakon áll Rogerius mester közlése, aki Siralmas énekében a város urai között sorolta fel a vallonokat (*Francigene*) is.¹⁵ Vagyoni helyzetüket jól mutatja, hogy a tatárok közeledtének hírére végtelenül sok értékes szövetet és ruhát égettek el, leölték lovaikat, az aranyat és az ezüstöt földbe ásták, majd kőpalotáikba húzódtak vissza. A tatárjárás után is megmaradt az erős latin vezetőréteg, ugyanakkor az ipart űző, kézműves polgárok nem jutottak be a várost irányító testületbe, ezért szerepelnek kevesebbet a forrásokban.¹⁶

⁹ Beke Margit: *Róbert*. In: Beke Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Budapest, 2003. 98–104; Koszta László: *Egy francia származású főpap Magyarországon: Bertalan pécsi püspök (1219–1251)*. Aetas, (1994) 1. sz. 64–88.

¹⁰ Györffy: *A székesfehérvári latinok*, 40.

¹¹ Székely: *A székesfehérvári latinok*, 50.

¹² Kubinyi András: „*A magyar várostörténet első fejezete*.” In: Fazekas Csaba (szerk.): *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Miskolc, 1996. 41.

¹³ Horváth István – H. Kelemen Márta – Torma István: *Magyarország régészeti topográfiája V. Komárom megye régészeti topográfiája*. Budapest, 1979. 83; Weisz Boglárka: *Az esztergomi várnál Árpád-kori története*. Századok, 137. (2003:4) 973–974.

¹⁴ Székely: *A székesfehérvári latinok*, 53.

¹⁵ Rogerius: *Carmen miserabile*. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937–1938., Szovák Kornél – Veszprémy László (szerk.) Reprint. Budapest, 1999. 585.

¹⁶ Székely: *A székesfehérvári latinok*, 55.

A gyér forrásadottság következtében nehéz feladat bármiféle kézműves karrier felvázolása. Néhány adat azonban arról tanúskodik, hogy az Árpád-kori Magyarországon tevékenykedő francia kézművesek komoly megbízásokhoz juthattak. Minderre a legfőbb bizonyíték Willelmus (Guillaume) Buchier példája, akit a távoli, belső-ázsiai Karakorumba hurcoltak el a tatárok. A franciák jelenléte és a kézművesség szempontjából érdemes tehát röviden kitérnünk Willelmus Rubruk 1255-ből származó útleírására.¹⁷ A Mengü kán udvarában élő mesterről szóló információt Rubruk egy, a lotharingiai Metz-ből származó, Pászka nevű asszonytól szerezte, akit szintén a tatárok raboltak el Magyarországról. Az ötvöst Gyulaféhevárnál ejtették fogságba, Rajnald püspök egyik unokatestvérével együtt. Az sem érdektelen, hogy Willelmus hitvese egy lotharingiai ember Magyarországon született leánya volt, tehát a kézműves egy francia ajkú feleséget választott magának. Rubruk beszámolója szerint az ötvösmester tehetségéhez nem fért kétség, a ferences érzékletes képet örökített meg az által készített műremekről, a Mengü kán Karakorum melletti palotájában álló nagy ezüst fáról. „E nagy palota bejáratába, mivel csúnya látvány volt a tejjel és más italokkal telt tömlőket behurcolni ide, a párizsi Willelmus mester egy nagy ezüsfát készített számára, melynek gyökereinél négy ezüstoroslán hever, belsejében csövel, és mind fehér kancatejet okád. A fa belsejében négy cső vezet egész a fa csúcsáig, felső végei lefelé hajlanak, és mindegyiken egy-egy aranyozott kígyó van, mely farkával a fatörzsre tekeredik. A csövek egyikén bor folyik, a másikon karakumisz, vagyis erjesztett kancatej, a harmadikon bal, azaz mézből készült ital, a negyediken rizs-sör, amit daraszunnak mondanak. És minden ital felfogására egy ezüstedény van készítve a fa lábához. A négy cső között a tetejére egy trombitát tartó angyalt csinált a mester, és a fa alá egy fülkét, ahol egy ember el tud rejtőzni. A fa közepében egy cső vezet egész az angyalig. Először fúvókat készített Willelmus mester, de nem adtak elég szelet. A palotán kívül egy kamra található, ebben tárolják az italt, és itt állnak a szolgálattevők öntésre készen, ha az angyalt trombitálni hallják. A fán ezüstágak, levelek meg körték vannak.”¹⁸ A munkálatok 3000 márkányi, mintegy 750 kilogrammnyi ezüstöt emésztettek fel, és a kán 50 iparost is rendelt mellé. Ha elfogadjuk a közlést, akkor egy kiváló technikai ismeretekkel rendelkező szakemberrel van dolgunk. De más tárgyak is kikerültek a kezei közül, „francia modorban (*modo gallicano*) kifaragta a Szent Szűz kép-mását, s a reázáródó szárnyakra bevészte nagyon szépen az evangélium történetét; csinált egy ezüstdobozkát Krisztus testének őrzésére, s az ereklyék számára a doboz oldalán rekeszeket. Csinált továbbá egy szekérre helyezett imaházat, melyre

¹⁷ *Rubruk útleírása 1255-ből.* In: Györffy György (szerk.): *Napkelet felfedezése.* Julianus, Plano Carpini és Rubruk útjelentései. Budapest, 1965. 170.

¹⁸ *Rubruk útleírása*, 185.

szent történetek voltak festve igen szépen.”¹⁹ Teljesen jogosan vetette fel Kiss Etele, hogy ilyen típusú liturgikus tárgyakat korábban akár Rajnald püspök megrendelésére is készíthetett, de a mester magyarországi tevékenységének semmiféle konkrét nyomát nem ismerjük.²⁰

A következő adat ismét Erdélybe visz minket, de majd’ fél évszázaddal későbbre. 1287. november 1-jén Péter püspök megállapodást kötött a lotharingiai Saint Dié városából származó Tyno fia János kőfaragó mesterrel.²¹ A szerződés a Szent Mihály-székesegyház falának és harangtornyának faragott kövekből a régi magasságig való felhúzásáról szólt, de ekkor készülhettek a hosszház nyugati pillérei. A monumentális épület még 1277-ben esett a szászok pusztításának áldozatul. A munka sürgős lehetett, mert János és segítőtársa egész télen át megszakítás nélkül volt köteles dolgozni, a munkához szükséges követ, meszet, homokot, vizet és fát a püspök szállíttatja a székesegyházhoz. Az építkezésekkel kapcsolatban mindenképpen érdemes felvillantani a művészettörténeti kutatás több példáját, melyek szerint bizonyos nagyobb volumenű építkezések kivitelezését francia jellegű műhelyek vállalták magukra, sőt a III. Béla és fiainak, Imre királynak és II. Andrásnak uralma idején szoros művészeti kapcsolatok fonódtak a Magyar Királyság és a gótikus művészet francia forrásvidékei között.²² A megrendelők köre a világiak és az egyháziak között egyaránt kimutatható: markáns példaként az esztergomi királyi palotát,²³ a pilisi ciszterci monostort,²⁴ a pécsváradi,²⁵ somogyvári²⁶ és a pannonhalmi²⁷ bencés apátságokat hozhatjuk fel, de egyes felté-

¹⁹ *Itinerarium Willelmi de Rubruc.* In: Wyngaert, P. Anastasius van den (ed.): *Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV.* Firenze, 1929. 282; *Rubruk* útleírása, 188–189.

²⁰ Kiss: *Ötvösség és fémművesség*, 65.

²¹ Jakó Zsigmond: *Erdélyi okmánytár. I.* Budapest, 1997. 270. (430. sz.); Entz Géza: *A gyulafehérvári székesegyház.* Budapest, 1958. 96.

²² Takács Imre: *Egy eltűnt katedrális nyomában. Újabb töredékek a 13. századi kalocsai székesegyházról.* In: Kollár Tibor (szerk.): *A középkori Dél-Alföld és Szer.* Szeged, 2000. 305; Marosi Ernő: *A gótikus udvari művészet kérdése és II. András.* In: Kerny Terézia – Smohay András (szerk.): *II. András és Székesfehérvár.* Székesfehérvár, 2012. 175–176.

²³ Marosi Ernő: *Esztergomi stílusrétegek 1200 körül.* In: Mikó Árpád – Takács Imre (szerk.): *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541.* Budapest, 1994. 158.

²⁴ Takács Imre: *A pilisi ciszterci apátság.* In: *Pannonia Regia*, 236–238.

²⁵ Tóth Sándor: *Pécsváradi.* In: Takács Imre (szerk.): *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon.* Pannonhalma, 2001. 332–333.

²⁶ Papp Szilárd – Koppány Tibor – Koppány Tiborné: *Somogyvár.* In: *Paradisum plantavit*, 353–354; Bakay Kornél: *Somogyvár. Szent Egyed-monostor. A somogyvári bencés apátság és védműveinek régészeti feltárása 1972–2009.* Budapest, 2011. 562–563.

²⁷ A francia tanultságú kőfaragócsoporthoz legjobban megfogható alkotása a Porta speciosa. A középső bélletív dinamikus szétbomló bimbós leveleinek és a belső ív áttört indára felfűzött szőlőmotívumainak közvetlen stílusrokonai a reimsi székesegyházban találhatók meg. „A megmunkálás frissességének és a kőfaragói ötletességnek a pontos egyezései és a meghökkentően jó szobrászi színvonal teljesen kizárják azt a lehetőséget, hogy a reimsi északi kereszthajókar ké-

telezések szerint a 12–13. század fordulóján a Franciaországban tanult Adorján erdélyi püspök (1187–1203) szintén érintkezésbe léphetett francia építőmesterekkel a gyulafehérvári székesegyház átalakítása végett.²⁸ Ez utóbbit a tatárjárás során súlyos károk érték – a főszentély és a kereszthajó falai beomlottak –, de egy észak-franciaországi építőmester vezetése alatt az épületet renoválták. Az építőmestert a kőfaragójegy alapján B mesterként azonosította be a kutatás,²⁹ de a máshol tevékenykedő mesterek konkrét személye körül is számos bizonytalanság mutatható ki. Elég ha a kalocsai székesegyházban eltemetett Martinus Ravegu-ra gondolunk, akit a kutatás egy része francia területről származtatott.³⁰

A francia kézművesség jelenlétét a szakirodalom legintenzívebben az ún. limoges-i zománcos tárgyakkal hozta összefüggésbe. Az *opus lemovicense* említése írott forrásban 1167 és 1169 között, Jean de Saint-Satyr klerikus Richard perjelnek írt levelében fordul elő először. Ebben közölte, hogy egy olyan evangéliumot akar elküldeni Witgham apátjának, amelynek borítója limoges-i módon készült.³¹ Limoges a középkor korai századaitól kezdve az ötvösség egyik központja volt, amelyre az ókori előzmények is hatást gyakoroltak. Környékéről származott Eligius noyoni püspök, a 6. század elején a frank királyi udvar ötvöse és pénzverője, őt az ötvösök és mindazok, akik fémmegmunkálással foglalkoztak, gyakran választották védőszentjüknek.³² Amit ma kizárólagosan limoges-i ötvösségnek tartunk, az a 12. század elején kezdődött, s legfontosabb jellemzője a vörösréz alapon készült ágyazott zománc. Csaknem három évszázadon keresztül elevenen lüktetett a vidék művészeti élete, a 12. század első felében kolostori

sztóinek évtizedes késéssel működő, provinciális epigonjaival állnánk szemben.” Takács Imre: *Pannonhalma újjáépítése a 13. században*. In: Takács Imre (szerk.): *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma ezer éve I. Pannonhalma*, 1996. 224–225.

²⁸ Kovács András: *A gyulafehérvári Szent Mihály székesegyház története*. In: Baróti László-Sándor (szerk.): *Gyulafehérvár, az erdélyi püspök székhelye. A Gyulafehérvári Gróf Majláth Gusztáv Károly Liceumi Szeminárium Évkönyve*. [Csíkszereda,] 2003. 38; Daniela Marcu Istrate: *A gyulafehérvári római katolikus székesegyház és püspöki palota régészeti kutatása (2000–2002)*. Budapest, 2008. 80–81.

²⁹ Entz: *A gyulafehérvári*, 105.

³⁰ A sírkőre a következő majuszkulás feliratot vették: MARTINVS/RAVEGV/LAPICIDA/IACET HIC. Entz Géza úgy vélte, Márton mester egyike lehetett az Esztergomban működős francia mestereknek, a munka befejezése után tevékenységét Kalocsán folytatta tovább. Entz Géza: *A kalocsai egyház faragványai*. Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts. 28. (1966) 143. Az olvasat nehézkes volta miatt azonban felmerült még a magyar, a német és az itáliai származás lehetősége is. Takács: *Egy eltűnt katedrális*, 334. 58. lábjegyzet

³¹ Drake Boehm, Barbara: *Opus lemovicense. La diffusion des émaux limousins. L'Oeuvre de Limoges*. In: Taburet-Delahaye, Elisabeth – Drake Boehm, Barbara (red.): *Émaux limousins du Moyen Age*. Paris, 1995. 40.

³² Petrovics István: *Szent Eligius magyarországi és angliai tisztelete a középkorban*. In: Nagy Ádám – Ujszászi Róbert (szerk.): *A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia*. Szeged 2009. okt. 7–8–9. Szeged, 2011. 164–165.

műhelyek tevékenykedtek Conques-ban, a grandmont-i apátságban és a limoges-i S. Martialis kolostorban. Később egy-egy vezető mester körül csoportosulva laikus műhelyek vették át ezek szerepét, ezért az újabb szakirodalmi megközelítések már inkább a déli ötvösség fogalmát használják. A műhelyekben feltételezhető bizonyos munkamegosztás. A zománc mellett majdnem minden fémmegmunkáló eljárást és díszítést alkalmaztak. Korábban az ágyazott mellett néha előfordult a rekeszzománc is. A felületet aranyozták, cizellálták, poncolták, néha niellóval díszítették. Festői hatású s mindig olcsó alapanyagú műveiket (az aranyat általában csak a felület díszítésére használták) a szobrászattal való versengés következményeképpen féldomborművű applikált alakokkal és relief-fejekkel. A limoges-ival párhuzamosan hasonló művészet fejlődött ki a Maas-mentén és a Rajna vidéken, Spanyolországban, hová valószínűleg települtek is limoges-i művesek, továbbá Angliában és Itáliában, ahol limoges-i mesterfogásokat utánozták. A 13. század folyamán a termelés óriásivá duzzadt, legkülönbözőbb műveket exportáltak az Ibériai-félszigettől Európa másik végéig, Svédorszáig.³³ Ugyanakkor az óriási méretű termelés a művek kidolgozását hátrányosan befolyásolta. Kommerciális típusok alakultak ki, keresztek, pásztorbotok, szentek határozott attribútumok nélkül, hogy mindenüvé szállíthatók legyenek. A nagyobb igényű kidolgozás már csak az egyedi, nagy megrendeléseket jellemezte. Közben egyre több világi rendeltetésű, mindennapi használatra szánt tárgy készült. A 13–14. század fordulóján a felnövő párizsi ötvösséggel való verseny és a gótikus architektúra hatása még néhány fényűző külsejű művet sarjasztott. Azonban a század végére el is halt a limoges-i művesség, mely korábban is fél évszázaddal maradt el az észak-francia művészet mögött intenzív belső élete miatt. Egy dologban azonban végig tartotta a színvonalat: zománca mindig igen jó minőségű volt.³⁴

Kovács Éva és Lovag Zsuzsa nyomán széles körben elterjedt az a nézet, hogy a tatárjárás által elpusztított kegyeszeretek pótlására nagy mennyiségben hozattak limoges-i tárgyakat a Kárpát-medencébe, különösen a tatárok dúlta területekre, sőt a kereslet olyan nagy volt irántunk, hogy sorra jelentek meg az ezeket utánzó művek.³⁵ Kiss Etele azonban árnyaltabban közelíti meg a datálás problematikáját. Fontos szerepet tulajdonít az udvari kultúrához köthető import edényeknek, amelyek nem feltétlenül érkeztek közvetlenül a Plantagenet-ház aquitaniai központjából. Ide sorolhatók az udvari jeleneteket megörökítő zománcozott korongok, vagy a kézmosó tálak, az úgynevezett gémellionok. Az általában páros edények a

³³ Lestocquoy, Jean: *Le commerce des oeuvres d'art au moyen âge*. Mélanges d'histoire sociale, 3. (1943) 22. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/ahess_1243-2571_1943_num_3_1_3074 (letöltés: 2012. augusztus 18.)

³⁴ Kovács Éva: *Limoges-i zománccok Magyarországon*. Budapest, 1968. 8–13.

³⁵ Kovács Éva: *Limoges-i keresztek Magyarországon*. In: Kovács Éva: *Species modus ordo*. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1998. 64–65; Lovag, Zsuzsa: *Mittelalterliche Bronzgegenstände des Ungarischen Nationalmuseums*. Budapest, 1999. 14–15.

világi használaton kívül az egyházi liturgiában is szerepet kaptak.³⁶ Magyarországról két ép darab,³⁷ és egy töredék ismert. A Bátmonostorról előkerült, a stílus forrásvidékéről származó példány középső részén kék zománcos háttér előtt az egyik legnépszerűbb ószövetségi témák közé tartozó epizód, az oroszslánnal küzdő Sámson jelenik meg.³⁸ A soltvadkert-i tál közepén lovas solymász kapott helyet.³⁹ A solymászat a középkor egyik legelölkelőbb szórakozása volt, ezért a tárgyat nem liturgikus, hanem világi célokra használták. Ez utóbbit támasztja alá a középső körön kívül kialakított hat zenélő-táncoló alak.⁴⁰ A harmadik 1921-ben ajándék révén került a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárába. A 3. negyedéves jelentés szerint egy bronzboglár a 13. századból, zománccal, közepén a Csák nemzetségével azonos szépen stilizált címerrel. Hazai lelet. Ajándékozta Niklovits Károly, aki sajnos nem árulta el a tárgy származási helyét.⁴¹ A leltárkönyvbe július 14-i dátummal jegyezték be a donációt.⁴² Ugyanakkor pár héttel korábban, június 27-én szintén találkozunk Niklovits Károly nevével: 20 ezer koronaért eladott egy mankós végű, korpuszos, a felső végén áldó kezét ábrázoló bronz keresztet.⁴³ A 20 ezer korona kiugróan magas összeg volt, a sorban a következő summa 2000 korona volt. A leltárkönyv arról számol be, hogy az eladó bemondása szerint évtizedekkel ezelőtt Pusztá-Szent-Miklóson (Komárom megye), a mai Dunaszentmiklóson a szőlőhegyen ásás közben találták. Csak erős feltételezés, de talán a néhány héttel később átadott ajándék is ehhez a vidékhez köthető. Ugyanakkor Niklovits igen „érdekes” személy volt, számos gyanús tárgy fűződik a nevéhez,⁴⁴ ezért könnyen lehet, hogy máshol kell keresnünk a

³⁶ Kunde, Claudia: *Hadwaschschale*. In: Guido Siebert (Gesamtred.): *Der Naumburger Meister. Bildhauer und Architekt im Europa der Kathedralen*. Band II. Petersberg, 2011. (a továbbiakban: Naumburger) 1036–1037.

³⁷ Marquet de Vasselot, J. J.: *Les gemellions limousins du XIIIe siècle*. Paris, 1952. 28. (7. sz.), 41–42. (25. sz.)

³⁸ Mravik László: *Jankovich Miklós és a magyarországi műgyűjtés a 19. század első felében*. In: Mikó Árpád (szerk.): *Jankovich Miklós (1772–1846) és gyűjteményei*. Budapest, 2002. 376; Biczó Piroska – Kiss Etele: *Limoges-i tál Bátmonostorról (Bács-Kiskun m.)*. In: *A tatárjárás*, 76.

³⁹ Lovag: *Mittelalterliche Bronzgegenstände*, 1999. 62.

⁴⁰ Supka Géza: *Újabb tanulmányok a vésett aljú zománcz történetéből*. *Archaeológiai Értesítő* 30. (1910) 4. 302–308.

⁴¹ Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Adattára, Érem- és Régiségtár iratanyaga 1921/197. október 21.

⁴² Magyar Nemzeti Múzeum leltára 14/1921 „Korong domborított bronzból aranyozással, kék és fehér zománccal, közepén domborított címerpajzs a Csák nemzetség címerével (egy farkú ágaskodó oroszslán).”

⁴³ Magyar Nemzeti Múzeum leltára 10/1921 „Kereszt corpussal, bronz, felső végén áldó kéz domborműben. Állítólag Pusztá Szt.-Miklóson (Komárom m.) találták. XI–XII. sz. árpád kori.” Az összeg biztosítását külön levélben kérték a vallás- és közoktatási minisztertől. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Adattára, Érem- és Régiségtár Iratanyaga, 1921/14. június 28.

⁴⁴ Kiss Etele: *A dunaszentmiklósi lelet*. In: *A tatárjárás*, 71.

tárgy eredetét. A szakirodalom annyiban módosította a leltárkönyv megállapításait, hogy egy kézmosó tál közepéből vágták ki a korongot, és egy fiktív címről van szó.⁴⁵

Kiss Etele véleménye szerint a liturgiában használt limoges-i zománcos tárgyak jóval sűrűbben fordulhattak elő a tatárjárás előtt, mint azt korábban gondolták, lelőhelyei egyáltalán nem, vagy csak jóval később épültek újjá a mongolok pusztítása után.⁴⁶ Éppen ezért perdöntő a leletek előkerülési körülményeinek tisztázása és pontosítása, amit néhány példával kívánok megvilágítani. Az előbb említett bátmonostori tál megtalálásának pontos részleteit az adatok hiánya miatt nagyon nehéz rekonstruálni. A 1815-ben fellelt tárgy Jankovich Miklós gyűjteményébe került,⁴⁷ a szóban forgó Bodrog megyei kolostor pedig minden bizonynyal a tatárjárás idején néptelenedett el, mert amikor 1345-ben Becse Imre fia Töttös, pilisi ispán, ajtónálló mester engedélyt kért a pápától, hogy 12 ágostonos remete számára helyreállítsa a kolostort, kiemelte, hogy a régi egyházat a pogányok részben lerombolták, és emberemlékezet óta lakatlanként tartják számon.⁴⁸ A pusztítás nyomaira utalnak a Nagykőrös-ludasi kereszt előkerülési körülményei is: templomhelyen, kő- és habarcstörmelék között feküdt. A feltárást végző régésznek is feltűnt, hogy milyen módon maradhatott meg ennyire épen, amikor kőből készült templomépületet szinte teljesen elhordták. Balanyi Béla arra következtetett, hogy a templomot lerombolók a keresztet értéktelennek tartották, a törmelékkel teli alapárokba hajították és köveket is dobtak rá. Nem fogadta el Kovács Éva 1270 körüli meghatározását, „mert azokban a falvakban, melyekben a tatárjárás következtében megszűnt az élet, már alig hihető, hogy oda valaki körmeneti keresztet készíttessen”.⁴⁹ Az események ismeretében egyáltalán nem zárható ki, hogy a területet a királyuk meggyilkolása miatt kivonuló kunok égették volna fel. A keresztet a művészettörténeti kutatás több szempontból vizsgálta: készítés helyeként felmerült egy korlátozott limoges-i hatás alatt álló magyar műhely, míg az újabb vizsgálatok nem zárják ki a spanyolországi eredetet, azaz a

⁴⁵ Lovag: *Mittelalterliche Bronzgegenstände*, 62.

⁴⁶ Kiss: *Ötvösség és fémművesség*, 66.

⁴⁷ Nagy Emese: *Jankovich Miklós régészeti és műemléki tevékenysége*. In: Belitska-Scholtz Hedvig (szerk.): *Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846)*. Budapest, 1985. 142.

⁴⁸ „[...] quod in oppido suo vocato Botmonostora dicte diocesis est quedam ecclesia a paganis in parte diruta, que fuit antiquitus, prout ex ipsius dispositione et forma humano videtur iudicio, pro usu aliquorum religiosum incepta, licet hominum non habetur memoria, quod aliqui religiosi habitaverit in eadem: que quidem ecclesia iam longo tempore inhabilitata fuisse dicitur, et divino officio caruisse.” Augustinus Theiner: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Róma, I. 689; Biczó Piroška: *A bátmonostori ásatások*. In: Fodor István – Selmeczi László (szerk.): *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai*. Budapest, 1985. 364.

⁴⁹ Balanyi Béla: *A Nagykőrösi-ludasi kereszt*. *Studia Comitatus*, 3. (1975) 125., 131.

tárgy a compostelai zárandokút révén került volna a Kárpát-medencébe.⁵⁰ A limoges-i zománcokkal díszített szarvas-örménykúti kereszt datálása is több nehézséget vet fel. A tárgy, amely 1942-ben darabokban került elő az akkor Szarvas határához tartozó Oskola-dűlőben, kisebb hányattatások után végül az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár állományát gazdagítja. Az impozáns darab bármelyik egyháznak ékessége lehetett, nagy valószínűséggel eredeti limoges-i munkáról van szó, nem pedig Magyarországon összeállított példányról. Ugyan a környéken végzett terepbejárások során egy három km²-es Árpád-kori rábukkanatok a régészek, de templom nyoma nem került elő. Jankovich B. Dénes arra figyelmeztet, hogy „a művészettörténeti meghatározás szerint [...] keresztünk 1250 körül kerülhetett hazánkba, ilyenformán egy már elhagyott, pusztá falu helyén semmi létjogosultsága sincs. Amennyiben a település később (de a XIV. század első negyedénél nem később) és más okok miatt néptelenedett volna el, akkor tekinthetjük e falu birtokának a keresztet. Az biztosra vehető, hogy a járás legnagyobb Árpád-kori faluhát a tatárok nem kerülték el, így 1241-ben egész biztosan elpusztult”.⁵¹ A Kovács Éva által idézett, Dnyeszter partján talált, limoges-i mintát követő korpuszt esetleg a kivonuló kunok hurcolhatták magukkal.⁵² Az ilyen technikával készült tárgyak beérkezésének intenzitását erősíthette az a harc, amelyet III. Ince pápa az 1215-ös lateráni zsinaton hirdetett meg az eretnekek ellen, ill. Limoges-i János clairvaux-i ciszterci perjel zirci apátsága, bár ez utóbbi tevékenységéről nagyon kevés adat áll a rendelkezésünkre. Sőt az utóbbi idők kutatásai még személyével kapcsolatban is szinte feloldhatatlan problémákra hívták fel a figyelmet.⁵³ Mindenesetre a limoges-i zománcok tatárjárás utáni elterjedése mély gyökeret vert a magyar tudományos feldolgozásokban, bár már korábban is voltak olyan régészek, akik nem tartották összeegyeztethetőnek a lelőhely pusztulását és az onnan előkerülő limoges-i tárgyak tatárjárás utáni datálását.⁵⁴

⁵⁰ Tóth Sándor: *Még egyszer a ludaspusztai keresztről*. Művészet, 15. (1974) 9. 44–45; Kiss Etele: *Kettőskereszt Nagykőrös-Ludaspusztáról*. In: A tatárjárás, 70.

⁵¹ Jankovich B. Dénes – Makkay János – Szőke Béla Miklós: *Békés megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás. IV/2*. Budapest, 1989. (Magyarország régészeti topográfiája 8.)

⁵² Kovács Éva: *Limoges-i zománcok*, 33; Kiss: *Ötvösség és fémművesség*, 66.

⁵³ Kovács: *Limoges-i zománcok*, 31–32; Sarbak Gábor: *Johannes Lemovicensis*. In: Kőszeghy Péter (szerk.): *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. IV*. Budapest, 2005. 484–485; Molnár Péter: *Limoges-i János: Morale somnium Pharaonis. Egy „uralkodótükör” vélelmezett magyar vonatkozásai és valódi jelentősége*. In: *Tiszteletkőr*, 481.

⁵⁴ Béres Mária: *Az Árpád-kori liturgia újabb tárgyi emlékei a Móra Ferenc Múzeum régészeti gyűjteményéből*. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. *Studia Archaeologica*, 4. (1998) 268–269; Pávai Éva: *Templomi kegytárgyak tartozékai az ellési monostor területéről*. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. *Studia Archaeologica*, 5. (1999) 469–470; Türk Attila: *Árpád-kori ötvöstárgy Szentes-Kaján, Temetőhalom (Csongrád megye) lelőhelyről*. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. *Studia Archaeologica*, 9. (2003) 323.

Egy jelenleg is zajló ásatás újabb adalékkal szolgálhat a kronológiával kapcsolatban. A terület: a jelenleg Bugachoz tartozó Alsó- és Felsőmonostor, ahol legalább két templom és két Árpád-kori település vált ismertté.⁵⁵ A 19. század végén Alsómonostorról került elő egy kereszt szártöredéke, amelyen Szent Lukács apostol szimbólumát jelenítették meg, maga a kiszélesedő szárú limoges-i kereszt az egyik elterjedt, egyszerűbb limoges-i kereszttypushoz tartozott.⁵⁶ A kutatás erre vidékre helyezte Péter és Pál monostorát, azonban a pontos lokalizáció több nehézségbe ütközik. Péter és Pál monostorának alig maradt okleveles említése, a legkorábbi 1219-ből való. A két monostor együttes említése felbukkan a 14. században is, ám csupán birtokként, tehát ekkor már nem folyt szerzetesi élet egyik monostor falai közt sem. A Rosta Szabolcs vezetésével zajló feltárások ezt a kérdést próbálják meg tisztázni. Eszerint Péter monostora egy hatalmas, háromhajós apátsági templomból és a tőle északra elhelyezkedő kolostorból állt, felépítésükre a 12. század közepén került sor. A század végéről (vagy a 13. század legelejéről) származhat a néhány feltárt homokkő-faragvány töredék is, amely kifejezetten igényes kivitelezésű és a monostor gazdagságáról árulkodik. A feltárt tárgyi emlékek közül témánk szempontjából különösen érdekes két zománcozott, szentet ábrázoló aranyozott, limoges-i típusú kegytárgy, amelyek kolostor épületén belülről kerültek elő. Egy griffes lemezre (övcsat?) a közelben fekvő település törmelékei között rejtőzött. A kolostor a tatárjárás idején elpusztult, maradványait a kunok hordták szét, az etnikai hovatartozásukról a rájuk jellemző leletek tanúskodnak. A zománcok az épület elhagyása utáni, de még a szétbontást megelőző rétegben feküdtek, ahová a tatárjárás következtében kerülhettek. Mindezek azt támasztják alá, hogy már 1241 előtt használatban voltak.⁵⁷

A limoges-i tárgyak, különösen a korpuszok hatást gyakoroltak a magyarországi mesterekre, amint ezt a kérdéssel foglalkozó szakirodalom részletekbe menően bemutatta.⁵⁸ A hazai kereszték és keresztötöredékek között van egy igen jellegzetes csoport, amely a kereskedelem révén idekerült kereszték nyomán készült, kvalitásuk azonban jóval gyengébb. Sok esetben nem használnak zománcot, amely nyilvánvalóan az eljárások ismeretének hiányával és a mesterek egy-

⁵⁵ B. Sárosi Edit: *Régészeti kutatások Bugac-Felsőmonostoron: egy erősen rombolt lelőhely kutatásának módszertani tanulságai*. In: Ritoók Ágnes – Simonyi Erika (szerk.): „... a halál árnyékának völgyében járok”. A középkori templom körüli temetők kutatása. Budapest, 2005. 235.

⁵⁶ Kovács: *Limoges-i kereszték*, 75; Kiss Etele: *Kereszt szártöredéke Kecskemét-Alsómonostorról*. In: A tatárjárás 73.

⁵⁷ Rosta Szabolcs: *Kunok kőbányája: feltárják a bugaci kolostort*. <http://archeologia.hu/kunok-kobanyaja-feltarjak-a-bugaci-kolostort> (letöltés: 2012. november 30.); Rosta Szabolcs (szerk.): *Expo – Monatur*. Kecskemét, 2013. 57–58. Itt szeretném megköszönni a szerzőnek, hogy az eredményeket már az írott változat megjelenése előtt rendelkezésemre bocsátotta.

⁵⁸ Kovács Éva: *Limoges-i zománcok*, 32–33; Kovács Éva: *Limoges-i kereszték*, Lovag Zsuzsa: *Limoges-i mintára készült magyarországi körmeneti kereszték*. *Folia Archaeologica*, 34. (1983) 167–178.

szerűbb iskolázottságával magyarázható. A keresztek alapos vizsgálata az egy műhelyből kikerülő tárgyak azonosítását is lehetővé teszi. Így egy dél-alföldi műhely keze nyomát viselik a mezőberényi, a Hódmezővásárhely-kopáncsi, a kardoskúti és az ellésmonostori keresztek. A tárgyak összehasonlító elemzése kimutatta egymáshoz való, mindennél szembeötlőbb hasonlóságukat, ill. a csoport határozottan elkülönül a Kárpát-medence többi, hasonló eredetű és korú keresztjétől. A műhely a tatárjárás után a helyi hagyományokkal ötvözve pótolta az elvesztett egyházi felszereléseket.⁵⁹

Egy reprezentatív tárgy erejéig térjünk vissza a késő Árpád-kor királyi udvarának francia kapcsolataira. A margitszigeti korona még az 1838-as nagy pesti árvíz idején került elő a domonkos apáca kolostor területéről, kilenc évvel később bízta a Magyar Nemzeti Múzeum őrizetére. A nyolc liliomos tagból álló ötvös-tárgy a IX. (Szent) Lajos francia király udvarából elterjedő nemzetközi stílus legkorábbi magyarországi emléke, valószínűleg importdarab, mivel a IV. Béla udvarából származó ékszerek esetében más díszítési technikát alkalmaztak. Egykori tulajdonosának meghatározására számos elképzelés született: az itt eltemetett V. István király, a helyszínen 1272-ben meggyilkolt Béla, Bosznia és Macsó hercege, vagy az Árpád-ház valamelyik nőtagja.⁶⁰

Az előzőekből láthattuk, hogy az Árpád-kori Magyarországon több területen számolhatunk francia jellegű kézművességgel, azonban az írott források szükségessé váltak miatt inkább a tárgyi anyagra támaszkodhatunk. Az újabb kutatások szerint szükség lenne a limoges-i zománcok előkerülési körülményeinek revíziójára, és a nyugati analógiák⁶¹ még pontosabb feltérképezésére. Ugyanakkor az eredményeket az ásatásokon napjainkban előkerülő leletek mellett a vidéki múzeumok fel nem dolgozott anyagai is számos helyen módosíthatják.

⁵⁹ Szatmári Imre: *A mezőberényi Árpád-kori kereszt*. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica, 10. (2004) 506.

⁶⁰ Vattai Erzsébet: *A margitszigeti korona*. Budapest Régiségei, 18. (1958) 191–210. (Különösen: 194–196.); Kiss Etele: *Margitszigeti korona*. In: Zombori István – Cséfalvay Pál – Maria Antonietta De Angelis (szerk.): *A magyar kereszténység ezer éve*. Budapest, 2001. 284–286; Etele Kiss: *Lilienkrone*. In: Naumburger II. 1026–1028.

⁶¹ Gauthier, Marie-Madeleine – François, Geneviève: *Corpus des émaux méridionaux. Tome I. L'Époque romane*. Paris, 1987; Gauthier, Marie-Madeleine – Antoine, Élisabeth – Gaborit-Chopin, Danielle (dir.): *Corpus des émaux méridionaux. Tome II, L'apogée, 1190–1215*. Paris, 2011.

A SODRONYZOMÁNC KEZDETEI ÉS A FRANKO-FLAMAND UDVARI MŰVÉSZET

A tanulmány a Zsigmond-kori magyarországi ötvösség legjellegzetesebb technikája, a sodronyzománc keletkezéséhez fűződő kísérő jelenségek, a paillon (avagy pajon) zománc, azaz a zománcba berakott kis fémbetétek eredetét igyekszik feltárni. A sodronyzománc itáliai eredetéhez nem fér kétség, de a paillonok használata inkább a francia udvar általában flamand származású ötvöseinek a tevékenységéhez köthető, akik azt a festőzománcsal együtt alkalmazták. A szerző feltevése szerint ilyen tárgyakkal IV. Károly császár francia útjából kifolyólag fia, Zsigmond már akár gyermekkorában is megismerkedhetett, azonban annak itthoni alkalmazása, a francia és a magyar paillon-zománc technikai különbségei miatt nem technikai átvétel, hanem inkább Zsigmond ötvöseinek saját fejlesztése lehetett, melyre feltehetőleg Zsigmond 1410-es években tett nagy nyugat-európai útját követően került sor.

Zsigmond király és császár udvarában mind az írott források, mind a művészet-történeti emlékek számos francia kapcsolatról tanúskodnak. Az előbbiek közé tartoznak a király által a franciaországi útja során a pozsonyi vár építkezéseihez leszerződtetett építések, kőfaragók, míg az utóbbiak közé a budavári 1974-es szoborlelet apostolsorozatának darabjai, melyek az internacionális udvari szobrászat világában leginkább köthetők a franko-flamand udvarok művészetéhez, V. Károly párizsi mesterei, André Beauneveu, Jean de Cambrai stb., bourges-i, flandriai ill. Rajna-vidéki követőikhez. Bár e kapcsolatrendszer tekintélyes irodalma ellenére számos kérdés megválaszolatlan maradt, a téma további tárgyalására itt nem kerülhet sor.¹ A 2006-os *Sigismundus Rex et Imperator* kiállítás katalógusában egy tanulmány erejéig áttekintést adtam a Zsigmond-kori udvari ötvösség egyik nagyhatású újításáról, a sodronyzománcról, amely igen hamar, még abban az évszázadban magyar sajátossággá vált, s innen terjedt tovább Közép-Európa különböző régióiba.² Ott azonban esetleges francia kapcsolatok tárgyalására nem került sor, amit ezen a helyen szeretnék megtenni. A sodronyzománc jellegzetes díszítőtechnika, a karoling, a bizánci és a román művészetben elterjedt rekeszománc kései válfajának tekinthető, melyben a rekeszeket részben vagy egészben csavart drótok, sodronyok alkotják, s a beléjük helyezett üveg-

¹ A bőséges irodalomból ld. Zolnay László – Marosi Ernő: *A budavári szoborlelet*. Budapest, 1989; Marosi Ernő: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon*. Budapest, 1995. (Művészettörténeti füzetek 23); Takács Imre (szerk.): *Sigismundus Rex et Imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437*. Kiállítási katalógus. Budapest – Luxemburg, 2006. (továbbiakban: Kat. Sigismundus). 219–235, ill. kat. sz. 4. 11–26.

² Kiss Etele: *A sodronyzománc kezdetei*. In: Kat. Sigismundus, 279–283.

massza, szemben a rekeszzománccal, nem tölti ki a teljes felszínt, a sodronyok kiemelkedve önálló felületdíszítő szerepet játszanak, s egyéb fémbetétekkel együtt növényi, esetleg geometrikus díszet alkotnak. Maga a technika ugyan még ókori eredetű, de a középkorban, úgy tűnik, feledésbe merült, és csak a késő-gótika ötvösségében támasztották fel.³ A technika német elnevezése: „*Drahtemail*” a magyar kifejezés pontos megfelelőjeként világosan leírja alapvető jellegzetességét, míg a francia kifejezés: „*émail filigrané*” (ill. az olasz: *smalto filigranato*) kissé félrevezető, hiszen a 15. században a főként közép-, és kelet-európai területeken alkalmazott filigrán technikája, a szó etimológiájának megfelelően nem csupán a drótot, sodronyt, szálat jelentő „*fil*”, „*fil*”, „*filo*” összetevőt tartalmazza, hanem a „mag”, „szem” jelentésű „*granum*”-ot is, a fonathoz kapcsolódó kis fémbogyókra utalva. A sodronyzománc technikájában azonban ez az elem nem játszik szerepet.⁴ Ez a terminológiai probléma is utal arra, hogy maga a technika a létrejötténél oly fontos területeken viszonylag kevés figyelemben részesült.

A sodronyzománc jellegzetes magyar díszítőtechnikaként nagy nyilvánosságot kapott Magyarországon, különösen a 19. században, amikor a nemzeti karakterológia részévé vált, majd a 20. században ezekre építve máig meghatározó monográfiák is születtek a témában.⁵ A sodronyzománcnak azonban a középkori, kora-újkorai forrásokban nincs egyértelmű technikai leírása, a kutatók egy része a forrásokban *modo transylvano* kifejezést felelteti meg neki.⁶ A *modo transylvano*

³ A sodronyzománc előtörténetéhez ld. Rosenberg, Marc: *Geschichte der Goldschmiedekunst auf technischer Grundlage*. Zellenschmelz. I–III, Frankfurt am Main, 1921. 29–33 et passim; Gauthier, Marie-Madeleine: *Émaux du moyen âge occidental*. Fribourg, 1972. 308–309. (téves eredet), valamint Beke László: *Sodronyzománcos ötvösművek*. Budapest, 1980. 14. Rosenberg épp fordítva, a rekeszzománcot igyekszik az antik – ciprusi eredetűnek tartott – sodronyzománcból levezetni, de ez utóbbi gótikus változata esetében inkább fordított lehetett a helyzet.

⁴ Bár a filigrán technikának már a 11. századi Bizáncban, valamint Theophilus presbiter *De diversarum artium* című műve LII. fejezetében is megtaláljuk a leírását, (magyarul: Theophilus Presbyter: *A különféle mesterségekről*. (ford. jegyz. Takács Vilmos), 1986. 104–105.), a „filigrán” kifejezés még nem jelenik meg ott. A kifejezés olasz hatásra a 16. század utolsó harmadától kezd elterjedni, de a 17–18. században is még „filagramma” elnevezést találunk a franciáknál: ld. Gay, Victor: *Glossaire archéologique du Moyen Age et de la Renaissance*. Paris, 1887. 713–714; Filigran szócikk, In: *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte, Zentralinst für Kunstgeschichte*, München, VIII. 1987. 1064–1067. A magyar nyelvterületen a török eredetű *börtü* kifejezés (jelentése „fereg”) terjedt el, ennek etimológiájához és a filigrán kifejezéstől független, azt megelőző eredetéhez ld. Jett, Paul: *A Pair of Islamic Gold Bracelets Reunited*. Jewellery Studies, 6 (1993) 74–76.

⁵ Mihalik, Sándor: *Denkmäler und Schulen des Ungarischen Drahtemails im Ausland*. Acta Historiae Artium, 5 (1958) 71–106; Beke: *Sodronyzománcos*.

⁶ Az inventáriumokban általánosan említett latin „*smaltatus*” ill. német „*geblumten ge(s)chmelcz*” terminus mellett felmerült, hogy a „*modo transylvano*” kifejezés a sodronyzománcra, a „*modo raguseo*” pedig a filigránra vonatkozna, ld. Hampel József: *Egy fejezet hazai ötvösségünk történetéből*. Archeológiai Értesítő, 7 (1887) 98–131, 112; Beke: *Sodronyzománcos*, 15–16. Wetter, Evelin: *Objekt, Überlieferung, Narrativ, Spätmittelalterliche Goldschmiedekunst im Histori-*

vagy „*Sibenburgerischer arbit*” kifejezés egyúttal az erdélyi szász kutatókban a magyar művészettörténet nemzeti karakterológiájában a sodronyzománcnak juttatott szerepre válaszképp német, azaz szász reakciót váltott ki, mivel saját magukénak tekintették a technikát, utalva ennek erdélyi szász területen való továbbélésére, ill. a kifejezés német nyelvterületen elterjedt használatára.⁷

A sodronyzománc kezdeteit illetően nagyjából összhang alakult ki a kutatók között. E technika első, a magyar udvarral kapcsolatba hozható datált emléke a Drezdában őrzött szász választófejedelmi kard hüvelyének díszítése. A karddal Zsigmond 1425. augusztusában Budán övezte fel I. Harcias Frigyes szász választófejedelmet, de készítésére már akár néhány évvel korábban is sor kerülhetett.⁸ A kardhüvelyen a sodronyzománcos díszítés egyértelműen virágindás kardövet mintáz, a szalagot kétoldalt futó levélmotívumok fogják közre, a sodronyzománc zöld transzluclid zománcos lapból indul ki, a sodronyzománcos indákat kacsok és tölgyfalevél berakások egészítik ki. A korai időszak másik fő emléke Suki Benedek erdélyi nemes kelyhe Esztergomban, melyet az 1440 körüli időszakra datál a szakirodalom.⁹ E rendkívül díszes gótikus kehely a talpán, a nódusán és a kuppáján egyaránt hordoz virágdíszes sodronyzománcot, de egyúttal hangsúlyosan megtaláljuk rajta a csillagos arany foliaberakást, a – magyarosan gyakran pajonnak leírt – *paillont* is, a felső medalionokban napsugár koszorúval együtt, lejjebb pedig a szobrocskák fülkéi háttérének, de egyúttal azok gótikus tetejének is ez a legfontosabb dísze. A Suki kehelyhez kapcsolódik egy, a készítési helye és műhelye szerint 1451-es évszámot hordozó Viaticum szelence a Magyar Nemze-

schen Königreich Ungarn. Leipzig, 2011. 128–129, azonban ezt módosítja, és a „*modo ragu-seo*” „*Raguser arbit*” kifejezést „reneszánsz stílusú” értelemben magyarázza, szembeállítva a késő-gótikus stílusúként felfogott *Siberbürgischer arbeit*-al. Nincsenek azonban erre egyértelmű bizonyítékaink, mint amit a korabeli leltárakban említett tárgyak és technikáiknak a fennmaradt emlékekkel való szembesítése nyújthatna. Az egi székesegyház 1508-as leltárában szereplő „*una cupa magna et alta cum floribus et smaltis de aurata in modo transsilvano*” kifejezés sem vonatkoztatható egyértelműen a sodronyzománcra, ezért van az, hogy Pulszky inkább aranyozási technikára gondolt, ami viszont kevésbé valószínű. Ezek szerint leginkább a „virágos zománc” kifejezés és annak egyéb nyelvi változata illethette eredetileg.

⁷ Wetter: *Objekt*, 126–132. Evelin Wetter újabb kutatásai alapján tudjuk, hogy a *modo transilvano* (vagy *siebenbürgisch*) kifejezés egészen sajátos jelentésrétegeket öltött magára a kora-újkorban a német nyelvterületen, s az „altkirchlich” szinonimájaként a gótikus művészet 17. századi újjászületésénél bábáskodott. Wetter: *Objekt*, 126–131.

⁸ A kard: Drezda, Staatliche Kunstsammlungen, Rüstkammer, VI/361, ld. Beke: *Sodronyzománcos*, 57 skk.; Kat. Sigismundus, kat. sz. 4.93; Wetter: *Objekt*, Nr. 6.

⁹ A kehely általános latin felirata mellett, szétszedésekor különféle dátumokat és egyéb szövegeket tartalmazó magyar feliratok is előkerültek, melyeken Pál Endre 1327-es, 1437-es és 1456-os évszámot olvasott: Pál Endre: *Suki Benedek kelyhe*. Művészettörténeti Értesítő 89 (1966) 110–111, ld. Kat. Sigismundus, kat. sz. 4.95; Wetter: *Objekt*, Nr. 10. Suki Benedek az 1437-es erdélyi parasztfelkelés leverésében közreműködött, s ekkor kapta meg levert rokonai birtokát, a köznépső évszám tehát leginkább a megrendelő számára fontos eseményekre utalhat, de elhelyezése nyilván retrospektív. A legelfogadottabb datálás ezek alapján az 1437–1440 közötti időszak.

ti Múzeumban, sokkal visszafogottabb díszítéssel, de ezen a csillagos *paillonok* sincsenek már jelen.¹⁰

Ilyen berakott fémcskillagok, *paillonok* megtalálhatók még a korai sodrony-zománc legjelentősebb magyarországi emlékén, a sajnos csak nehezen datálható győri Szent László hermán. Ezen az emléken a hieratikus, mégis az életszerűség jegyeivel ellátott, rendkívül nemes, krisztusi arcú büszt palástját alkotja négyzetes és háromszög alakú mezőkben sodrony-zománcos dísz. A mezőt kék és zöld szirmú virágok töltik ki szélrózsaszerű elrendezésben, sárga középpel, bennük apró berakott pontokkal, a virágot övező mezőn pedig csillag *paillonok* jelennek meg. A győri herma készítésének *terminus post quem*-jét jelenti az eredeti őrzési helyen, a nagyváradi székesegyházban kitört tüzeset 1403 és 1406 között, ami az eredeti Szent László ereklyét nem, de tartóját elpusztította, míg a források szerint a székesegyház tornyának 1443-as beomlása sértetlenül hagyta az ereklyetartót. A megrendelő személyére a művön nem utal semmi, az 1406-ban a váradi székesegyház temetkezési helyéül kijelölő Zsigmond király és a helyi püspök, feltehetőleg Andrea Scolari, (v. p. 1410–1426) közös adománya lehetett. A firenzei származású püspök, Ozorai Pipo rokona jelen volt Zsigmond kíséretében a konstanzi zsinaton, legkésőbb ekkor fogalmazódhatott meg az *Athleta Patriae* méltó tartójának az elkészítése. Kovács Éva az 1420–1430-as évekre tette a tartó létrejöttét, Marosi Ernő utóbb szintén 1420 körüli időszakra, a ma is érvényben lévő általánosabb 1406 utáni datálás mellett.¹¹ A kutatók kiemelik, hogy a váradi herma a Zsigmond apja, IV. Károly császár által 1349-ben készített aacheni Nagy Károly ereklyetartóra utal, s különösen a palást díszítésének elrendezése követi az aacheni büszt birodalmi sasos négyzethálóját. A László-ikonográfia tradicionális jegyei meghatározó szerepet játszottak a váradi herma kialakításában, így a hajzat kialakítása pl. a veleméri 1379-es Aquila János-féle freskókon is megjelenik, s nyilván jelentős részben ezeknek a jegyeknek köszönhető az aacheni büszthöz képest is archaikus jellege. Ennek hordozói nyilván jelen voltak Váradon, nem csupán a Kolozsvári testvérek szobrain, hanem egyéb emlékeken, pl. festményeken is. Sajátos, hogy a *paillonok* elhelyezésénél szinte

¹⁰ Magyar Nemzeti Múzeum, 1907. 90. Utóbb: H. Kolba, Judit: *Liturgische Goldschmiedearbeiten im Ungarischen Nationalmuseum, 14–17. Jahrhundert*. Catalogi Musei Nationalis Hungarici, Series Mediaevalis et Moderna I. Budapest, 2004. 116; Kat. Sigismundus, kat. sz. 4. 98.

¹¹ 1420–1430 k. Kovács Éva, *Udvari művészet*. In: Marosi Ernő (szerk.): Magyarországi művészet 1300–1470 között. I–II. Budapest, 1987. 234–235; Marosi Ernő: *Reformatio Sigismundi, Művészeti és politikai reprezentáció Luxemburgi Zsigmond környezetében*. In: Kat. Sigismundus, 2006. 35; általában 1406 k. vagy után: Boehm, Barbara Drake – Fajt, Jiří (eds.): *Prague, the Crown of Bohemia, 1347–1437*. New York – New Haven – London, 2005. 122. (Marosi E.), 1406 utánra helyezi Wetter, In: Kat. Sigismundus, kat. sz. 4.91; Hintze, Ervin: *Szent Dorottya hermája a boroszlói Iparművészeti Múzeumban*. Archeológiai Értesítő, 22. (1902) 193–201. még technikai jellegzetességek alapján az 1430-as évekre tette a Szent Dorottya ereklyetartó koronájával együtt.

mindig csak a technikai aspektusra figyeltek a kutatók, ikonológiai vonatkozását említetlenül hagyva. Ahogy a többi említett emléken, úgy a csillag *paillonok* itt is a mennyboltra vonatkoznak, s ezáltal mintegy csillagpalástartá alakítják a mellrészt. Ilyen csillagpalást avagy inkább mennyei palást jelenlétére elsősorban az Ottók idejéből vannak adataink. III. Ottó vagy Capet Hugó esetében erre források utalnak, míg II. Henrik hagyatékából Bambergben fenn is maradt egy ilyen palást az 1020 körüli időből.¹² Ez a jegy az uralkodó papi szerepköréhez is kapcsolódik egyúttal, mivel az ószövetségi főpap viselt olyan palástot Salamon Bölcsességeinek könyve szerint (18, 24), amelyen az egész földkerekség képmása megjelent. Sajnos az Árpádok Magyarországon ilyen palástról nem tudunk, bár kézenfekvő lenne, hogy II. Henrik császár közvetítésével átvettek ilyen ornátust, amelynek a Zsigmond-kori Váradra való továbböröklődésével foglalkozni azonban merő spekuláció lenne. A mennyei uralom viszont közhelyszerűen kapcsolódik a keresztény szentekhez, s a csillagpalást különösen is alkalmas, többretegű szimbólum a keresztény szent király és országvédő jelölésére, kiegészítve a herma Krisztust/Messiást követő arcvonásait.

A sodronyzománc technikája alárendelt, díszítő szerepben jelent meg Itáliában 1400 körül, ahogy arra a fennmaradt emlékekből következtethetünk. Itáliában, úgy tűnik, három tartomány játszott nagy szerepet a sodronyzománc kialakulásánál: Lombardia, Velence (ill. Veneto tartomány hátországaival, Friulival) valamint az Abruzzok, majd innen kiindulva terjedt el másutt is, például Nápolyban. Egy időben Velencének tulajdonították a technika eredetét, ma azonban több érv szól amellett, hogy Gian Galeazzo Visconti milánói herceg udvara volt a kezdeményező az 1400-as évek fordulóján. Erre utal elsősorban a fejedelem által megrendelt kehely díszítése Monzában, s a környezetében fellelhető további emlékek, mint a szintén a monzai dóm kincstárában őrzött San Giovanni Battista ereklyetartó talpa, melyet egyes kutatók a milánói dóm befejezésénél is közreműködő ötvös, Beltramino de Zuttisnak tulajdonítanak.¹³ Mindkét tárgy esetében sajátos, a későbbi fejlődéstől eltérő megoldást látunk: itt a sodronyzománc nem növényi ornamentika részét képezi, hanem geometrikus mintát: a kelyhen körökbe illesztve fehér pontokból álló koncentrikus köröket, míg az ereklyetartó talpán négykaréjos íveket találunk, s ezen a téren közelebb állnak a Szent László büszt díszítéséhez. Lehetséges, hogy több különböző központból is merítettek Zsig-

¹² Schramm, Percy Ernst: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*. Stuttgart, 1955. II, 578; Uő.: *Kaiser, Könige und Päpste*. Stuttgart, 1969. III. 167.

¹³ A kehelyhez Longoni, Giovanni: *Ipotesi sul calice visconteo del Tesoro del Duomo di Monza*. Arte Cristiana, 81 (1993) 258–266; Kat. Sigismundus, kat. sz. 4. 94. A Keresztelő Szent János ereklyetartóhoz ld. Cavazzini, Laura: *Oreficeria e scultura in un cantiere tardogotico. La chiave di volte del cartino absidale del Duomo di Milano*. Prospettiva. Rivista di storia dell'arte antica e moderna. 83–84. (1996:Luglio–Ottobre) 128–133, itt: 129–130.

mond korának ötvösei, de ennek megválaszolásához alaposabb – részben technikai – vizsgálatokat is le kellene folytatni

A sodronyzománc meghonosodásának folyamatát *in statu nascendi* figyelhetjük meg az Abruzzóban tevékeny Nicola da Guardiagrele működése során. Az 1410-es években két ostyatartó monstranciát rendeltek meg tőle, az első Villafrancába készült 1413-ban, a másodikat az előző nyomán 1418-ban Atessa San Leucio templomába készítette. Az elsőt a beágyazott zománcos díszítés dominál, míg a másodikon emellett azonos szerepben megjelenik a sodronyzománc, ill. domináns elemként translucid zománc is a noduson. A művész rendkívül mozgékony szellemére jellemző, hogy ez utóbbi egyértelműen Ghiberti firenzei kapujának figuráit veszi át. Az itáliai szakirodalomban viták folynak arról, hogy a művész maga készítette-e el a zománcokat, vagy sem, a mi szempontunkból azonban fontos felfigyelni arra, hogy bár mind a beágyazott, mind a sodronyzománcos rész tartalmaz beépített fémvirágokat, egyéb elemeket, de csillagpaillokknak nyomát se látni.¹⁴ Többen kiemelték a milánói Visconti kehely példamutató szerepét a későbbi monstrancia nodusára nézve, így elképzelhető, hogy Nicola mester a sodronyzománccal is a lombard főváros ötvösségén keresztül ismerkedett meg.¹⁵

Velencében és Friuliban kissé bonyolultabb a helyzet. Itt Bernardo és Marco di Sesto (vagy Sexto) működésének tulajdonítható a quattrocento ötvösségének megújítása, s vele együtt a sodronyzománc meghonosítása.¹⁶ Bár az első emlék, a venzonei dóm oltárkeresztje csak 1421-ből származik, az 1420-as évekből számos további, hasonlóan bravúros emlék maradt fenn, s így elképzelhető, hogy az 1410-es évektől már Itália észak-keleti részén is megjelent a sodronyzománc technika.¹⁷ A Sesto testvérek emlékein kívül Nicolo Lionello Friuli-beli ötvös tárgyain találkozunk még gyakran sodronyzománccal, mint amilyen első datált műve, a trentoi Santa Maria Maggiore templomba 1434-ben készült Pax. Ezeken

¹⁴ Pace, Valentino: *Gli inizi di Nicola da Guardiagrele*. In: Calderoni Masetti – Anna Rosa (eds.): *Studi di Oreficeria*. Roma, 1997. (Bolletino d'arte 98, Suppl.) 149–157; Sante, Guido (ed.): *Nicola da Guardiagrele. Orafo tra Medioevo e Rinascimento. Le opere. I restauri*. Santa Maria Maggiore, Roma, 2008. (továbbiakban: Kat. Roma, 2008).

¹⁵ Kat. Roma, 2008.

¹⁶ Steingraber, Erich: *Studien zur venezianischen Goldschmiedekunst des 15. Jahrhunderts*. Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz, 10. (1961–1963) 3. Heft, 1962. 147–192, 151–158; Castelnovo, Enrico – Gramatica, Francesca de (ed.): *Il Gotico nelle Alpi 1350–1450*. Catalogo Trento, Trento, 2002. (továbbiakban: Kat. Trento, 2002); Kiss: *A sodronyzománc kezdetei*, 279–283; Wetter: *Objekt*, 82–84.

¹⁷ A venzonei dóm oltárkeresztjét 1973-ban ellopták, így talán túlélte a dómot romba döntő 1976-os földrengést.

a tárgyakon is megjelennek különféle berakott fémpaillonok, virágok, kacsok, de tudomásom szerint sohasem a csillagok.¹⁸

A technikával való megismerkedésre és annak átvételére feltehetőleg a konstanzi zsinat körüli évek szolgáltak, amikor Zsigmond Velence ellen hadat indított 1411 novemberétől, majd 1412-től személyesen is Friuliba ment, s ezt követően több mint egy évet töltött el Észak-Itáliában, majd megszervezte a konstanzi zsinatot, amelyen nagy kísérettel részt vett, amit aztán nyugat-európai útja követett. Bár sodronyzománc Friuliban és Venetóban biztosan csak a következő évtizedben van jelen, a Velencével folytatott 1413-as tárgyalások idején kötelező ajándékváltások során mégiscsak elképzelhető, hogy felkeltette a figyelmét az akkor legújabb technikák egyike, Milánóban pedig 1414-ben már biztosan találkozhatott ilyen tárgyakkal. A két észak-itáliai központból származó mesterek különálló leszerződtetése pedig könnyebben megmagyarázná a sodronyzománc enyhén eltérő két változatának közel egykorú megjelenését, ahogy azt a Szent László hermán és a többi korai emléken meg tudtuk különböztetni.

A csillagpaillonokat azonban, amelyek oly jellemzők a sodronyzománc kezdetekre Magyarországon, nem találjuk meg a forrásvidékként megjelölt észak-itáliai területek emlékein. Ilyennel találkozunk a magyar anyagban az 1440-es évekre datált nagydisznódi kereszten, a Suki-kehely Szűz Mária medalionjához hasonló módon napsugarak végén,¹⁹ s ilyen jelenik meg szentek fülkéi díszítéseként, sodronyzománcból szintén függetlenül egy pozsonyi kelyhen, melyet a kutatók egyöntetűen az 1400 körüli időszakra datálnak.²⁰ A kehely felépítésének, arányainak legfontosabb párdarabja a Boroszlóban őrzött, Muszkowicéből ill. végző soron Henrykó (Heinrichau) ciszterci apátságából származó kehely, melyet a helyi irodalomban gyakran kötnek a forrásokból ismert zibiceai Klaus mester tevékenységéhez, s korábban 1400 körüli időre datáltak.²¹ Ezen a kelyhen azonban nem találjuk meg a pozsonyi társára oly jellemző csillagpaillonokat, noha zománc jelen van rajta. Legutóbb azonban ezzel a sziléziai kehellyel kapcsolatban is felfigyelt, hogy 1420–1430 körül készíthették, s ezzel az új elmélettel egyúttal a pozsonyi kehely 1400 körüli datálásának egyik legfontosabb támasztéka is megroggyan.²² Ennek alapján jelenleg nem rendelkezünk egyetlen olyan tárggyal

¹⁸ Kat. Trento, 802–805.

¹⁹ Kat. Sigismundus, kat. sz. 7. 90.

²⁰ Buran, Dušan (ed.): *Gotika, Dejiny Slovenského Výtvarného Umenia*. Bratislava, 2003. 7.9; Kat. Sigismundus, kat. sz. 7.81; Wetter: *Objekt*, Nr. 27.

²¹ Fritz, Johann Michael: *Goldschmiedekunst der Gotik im Mitteleuropa*. München, 1982. 262. Nr. 537.

²² Niedzialienko, Andrzej – Vlnos, Vit (ed.): *A Pearl in the Bohemian Crown*. Wrocław – Praga, 2006. kat. sz. I.2.3. (a továbbiakban: Kat. Silesia, 2006.).

sem Magyarországról, amelyen a csillagpaillonok használata biztosan megelőzné az 1410-es éveket, amikor a sodronyzománc is meghonosodott nálunk.

A paillonok eredete egyértelműen a franko-flamand udvari művészet körébe vezet, s számos 14. századi forrásunk van jelenlétükre, mint amilyen I. Anjou Lajos herceg 1360–1368 között készült inventáriumának egyes helyei.²³ Témánk szempontjából azonban érdekesebb Cristine de Pisan leírása IV. Károly császár V. Károly francia királynál tett látogatásáról (*Le livre des fais et bonnes meurs du sage Roy Charles V*): a császár a forrásban említett 1378-as párizsi útja során a vendéglátójától ajándékba kapott tárgyak legjelentősebbike egy zománcos, kövekkel kirakott arany pohár volt, köpenyén a zodiákus ábrázolásával, melyen nyilván meghatározó szerepet játszottak a csillagpaillonok, s ezt a poharat nem csupán a császár nagyobbik fia, az úton római királyi minőségében említett Vencel, hanem öccse, az akkor tízéves Zsigmond is láthatta.²⁴ A fennmaradt emlékek jelenlegi datálása valamivel későbbi időszakra, általában az 1410–1420-as évekre teszik ezek keletkezését, amelyeken a festőzománc rétegeibe beágyazva igen szembevető módon megtaláljuk a csillagocskákat. Ezek az emlékek sajátos későgótikus fantasztikus faunát mutatnak be. Ezt a stíluskört Renate Eikermann a regensburgi kristályládika köré szervezett kiállításon mutatta be 1992-ben Münchenben. Ilyen festett zománcdíszű luxustárgyak közé tartoznak még ládikák, poharak.²⁵ A század második negyedére datált festett zománcos emlékeken viszont, amelyeknek kedvelt témái különféle állatmesék megjelenítései, már nem

²³ „Un pot d'argent doré et esmaillée d'azur, et sur l'azur sont semées plusieurs rozetes d'or”. In: Moranvillé, Henri: *Inventaire de l'orfèvrerie et des joyaux de Louis Ier, duc d'Anjou*. Bibliothèque de l'École des Chartes, 64 (1903) 356–357, Nr 1584; Eikermann, Renate: *Schatzkammerstücke aus der Herbstzeit des Mittelalters, Das Regensburger Emailkästchen und sein Umkreis*. Bayerisches Nationalmuseum, München, 1992. (továbbiakban: Kat. München) 50. o. 59. jz. (kissé hibásan idézi).

²⁴ „[...] lors lui presenta une moult noble coupe d'or garnie de pierrerie, en laquelle avoit figuré d'esmail moult richement ouvré l'espere du ciel, ou estoit le zodiaque, les signes, les planetes et estoilles fixes et leurs ymages [...]”. Cristine de Pizan: *Le livre des fais et bonnes meurs du sage Roy Charles V*. In: Michaud, Joseph François – Poujoulat, Jean Joseph François (eds.): *Nouvelle collection des mémoires pour servir à l'histoire de France*. Paris 1851. II, chap. LXVI, 116; Eikermann *Schatzkammerstücke*, 50. A fiának, Vencelnek és a császári udvartartás többi tagjának küldött gazdag ajándékok között is lehettek még hasonló ötvöstárgyak. Feltehetőleg a főként Jean de Berry szolgálatában álló flamand származású ötvös, a szövegben a király ötvöseként Hennequin néven említett Jean de Morcelles (†1400) műve lehetett ez a tárgy is, mint a csodás korona, amit a császárnak megmutatott. Ld. még Kovács, Éva: *L'âge d'or de l'orfèvrerie parisienne au temps des princes de Valois*. Dijon – Budapest, 2004. 311.

²⁵ Ládika Regensburg, Domschatz, Inv. Nr. D 1974/67, Kat. München, kat. sz. 11 Ládika: Firenze Opera del Duomo, Kat. München, 40. 22. k.; Fedeles poharak, Bécs Kunsthist. Mus., Kat. München, 41. 23. k.

találjuk meg a csillag-paillonokat.²⁶ Ezzel szemben ismét csak jelen vannak Velencében a század közepétől kimutatható festőzománcos emlékeken. Ezzel kapcsolatban Eikermann igyekezett cáfolni Steingräber 1962-es téziseit, aki a korai festőzománcos emlékek egy részét is Velencéhez kötötte.²⁷ Ez azonban a magyar emlékekre nyilván nem volt hatással.

Az észak-itáliai sodronyzománc és az áttételesen franko-flamand eredetű csillag-paillonok egyesítésére tehát ezek szerint feltehetőleg Magyarországon került sor. E luxustárgyakkal, valamint eltérő eredetű, csak később és csak részben egymáshoz kapcsolódó technikáikkal, melyeknek kibontakozására épp az 1410-es években került sor, Zsigmondnak bőven alkalmá nyílt közelről is megismerkedni az 1412 és 1419 közötti hosszú itáliai, német és nyugat-európai körútja során. Másrészt az aacheni Nagy Károly büszt előkép szerepe a László herma kialakításában szintén leginkább erre az időszakra utalhat, hiszen arra Zsigmond 1414-es aacheni német királyi koronázása és császári igényeinek konkretizálódása adhatott különleges alapot. Útja során nyilvánvalóan maga is szerződtetett francia udvari megrendeléseket teljesítő flamand mestereket, ahogy arra Arnold van Boemel s'Hertogenboschból származó, de Párizsban is tevékeny mester 1417-es megbízásából következtethetünk.²⁸ Neki a latin nyelvű megbízás alapján Zsigmond császári pecsétjét kellett elkészítenie, míg a zománctechnikákban való jártasságára semmilyen adatunk nincs, s a pecséten a gazdag madárfauna jelenléte mellett semmi nem utal arra, hogy a csillagszimbolika közel állt volna hozzá. Sajnos nincsenek adataink további tevékenységére, mindezt egybevetve kevésbé valószínű, hogy a *paillon* vagy a hozzá kapcsolódó technikák átadásában különösebb szerepe lett volna.

Az ötvöstechnikák és fogások franko-flamand területről való átvételének van egy még fontosabb akadálya. Egyrészt a festőzománc, amelynek részét képezték a csillagocskák Nyugaton, mindeddig nem ismeretes magyar emléken (kivéve a Mátyás-kálvária kései talpán), másrészt a csillagos *paillon*-zománc technikai megvalósítása nagyon eltérő a két zománctechnikán belül. A nyugati emlékeken a csillag-*paillon*ok egy részét egy alsó rétegre helyezték, másokat feljebb, de valamennyit bevonták további áttetsző zománcreteggel, így azok viszonylag szilárdan tartják magukat, csak a zománccal együtt lehet eltávolítani őket. Ezzel szemben a magyar emlékeken a *paillon*ok rögzítése úgy történt, hogy a zománcreteget szintén bevonták egy áttetsző zománcreteggel, amibe viszont belesüly-

²⁶ Kat. München, kat. sz. 13. Majmos pohár, (New York, Metropolitan, Cloisters, Inv. Nr. 52–50), kat. sz. 14–15: kanalak (Boston, Museum of Fine Arts, N. 51.2472 és London V&A Mus. C. 2–1935).

²⁷ Legfontosabb emlék a Szent Izidor ereklyetartó a velencei San Marco kincstárában, 1460–1470 k., Steingräber, *Studien zur venezianischen*, 172.,; Kat. München, 46–47, 27.k.

²⁸ Kat. Sigismundus, kat. sz. 3.18; Marosi: *Reformatio Sigismundi*, 25–26.

lyesztették a csillagokat.²⁹ Ez bizonyos mértékig tartotta, de egyúttal sokkal sérülékenyebbé is tette a *paillon*okat. A csillagok nálunk leggyakrabban ötágúak és enyhén kidomborodnak, nyugaton viszont általánosabb a lapos, némileg akár homorú hatágú csillagok használata, s a nyugati emlékeken ezen felül szinte mindig megtalálunk egyéb *paillon* elemeket, napot, holdat, stb., melyek viszont a napsugarak kivételével nem jelennek meg a magyarországi emlékeken.³⁰ Ez arra utal, hogy a magyarországi ötvösök a *paillon* technikát nem közvetlenül franko-flamand ötvösöktől sajátították el, ellentétben a sodronyzománc technika egyértelmű itáliai műhely-, és mesterkapcsolataival, hanem talán hallomásból, megrendelőik elbeszélése alapján, ill. egyéb tárgyakon, esetleg miniatúrákon ismerkedhettek meg vele, s ezt ültették át saját tudásuk és gyakorlatuk szerint. A csillagos háttér magyarországi miniatúrákon is megjelent ebben az időben (pl. Körömőcbánya, Liber Civitatis „Vir dolorum” és „Krisztus az Olajfák hegyén” ábrázolásának háttérében, mely 1426 előtt készült), bár az ötvöstárgyakkal közvetlenül kapcsolatba hozható festményről nincs tudomásom.³¹ Otthon elérhető más technikájú tárgyak, pl. egyházi textíliák is befolyásolhatták az ötvösöket, mint amilyen a kassai kazula a Magyar Nemzeti Múzeumban, amely 1400. körüli itáliai bársonyból készült.³²

Összegezve elmondhatjuk, hogy jelenlegi tudásunk alapján se a sodronyzománcos munkák, se az azokon, ill. néha azoktól függetlenül megjelenő *paillon*ok megjelenését nem kell Zsigmond 1412–1419 közötti nyugati útját megelőző időre datálnunk, s bár ezek az akkor legmodernebb technikák közé tartoztak, eredeti helyszíneiken olyan előkelőbbnek, jelentősebbnek tekintett zománc technikákkal párosultak, amelyet feltehetőleg nem vettek át velük együtt a magyarországi mesterek. Az ötvöstárgyakon a sodronyzománc technikájú részeket, talán épp elkészítésük körülményes volta miatt feltehetőleg nem a fő mester végezte. Ilyen segédeként ugyanakkor Zsigmond is nyilván könnyebben leszerződte. A Zsigmond udvarában is jelenlévő magyar és idegen ötvösök, ill. megrendelőik fogékonyak voltak az új technikákra, de ha esetleg művelték is volna nálunk a bonyolultabb zománc technikákat, mint a festő, a *ronde-bosse* vagy az *à-jour* zománcot, azok megmaradtak az udvar használatában, és nem honosodtak meg szélesebb körben.³³ A *paillon*-csillagokat nyilván ismerték idegen emlékekről, de

²⁹ Köszönöm Varga Péter restaurátornak, aki a Sigismundus kiállítás előtt restaurálta a Szent László hermát, hogy értékes megfigyeléseit megosztotta velem.

³⁰ Ötágú csillagok: a Szent László hermán, a pozsonyi Szent Márton dóm kelyhén, és az esztergomi Suki kelyhen; hatágú csillagok jelennek meg a nagydisznódi kereszten.

³¹ Kat. Sigismundus, kat. sz. 7. 56, Krisztus az Olajfák hegyén, de ezen is hatágú csillag szerepel.

³² Kat. Sigismundus, kat. sz. 7. 73. a csillagok szintén hatágúak.

³³ Ronde-bosse zománc díszített számos ékszer együttest és egyéb ötvöstárgyakat, melyek kapcsolatba hozhatók a magyar udvarral, mint Erzsébet királyné elzalogosítás miatt ismert ékszereit (Héjjné Détári Angéla: *Régi magyar ékszerek*. Budapest, 1976. 16–20, Kovács: *L'âge d'or*,

kevéssé valószínű, hogy ezek korabeli festőzománcos tárgyak lettek volna, hiszen az ötvösök azonnal észrevették volna, hogy azok más technikával készültek. Ezzel szemben hallhattak arról megrendelőik, köztük Zsigmond császár beszámolóiból, ill. maguk is láthatták miniatúrákon, textileken, stb., s szimbolikus tartalma miatt gyorsan el is kezdték felhasználni azokat. Végző soron a sodronyzománc paradicsomi virágai ill. a *paillonok* mennybéli csillagai egyaránt a világon kívüli *locust* hangsúlyozták ki, amely természetes kísérője a szentség megjelenésének, s így a templomi decorum végző céljához vezettek. Ugyanakkor a kezdeti lelkesedést követően a mesterek hamarosan rájöhettek az általuk alkalmazott *paillonok* sérülékenységére, s ez nyilván közrejátszott abban, hogy a 15. század második felében, a sodronyzománc kiteljesedése idején már nem alkalmazták. Így mire Velence közvetítésével esetleg behatóbban megismerkedhettek volna a *paillonoknak* a festőzománc kíséretében való alkalmazásával, már nem foglalkoztak vele.

269–270), Zsigmond sárkányrendes jelvényét (Kovács szerint Zsigmond udvarába hozatott feltehetőleg francia mestereket, ennek a létrehozására), ill. a Mátyás kálvária felső párizsi készítésű felső részét (ennek talpa tetején pedig még festőzománc is szerepel!), ezeket azonban nem hazai mesterek készítették, a technika mindenesetre mai ismereteink szerint nem terjedt el nálunk.

Győr, Székesegyház, Szent László ereklyetartó herma, oldalnézet

Regensburg, Dómkincstár, kristályládika, részlet a bal oldalról

Pozsony, Dómkincstár, Kehely

Esztergom, Főszékesegyházi kincstár, Suki Benedek kelyhe, részlet

11–13. SZÁZADI MAGYAR FŐPAPOK FRANCIA KAPCSOLATAI

A tanulmány szűkebb politikai-földrajzi környezetben – a Kapetingek törzsterületének számító Île-de-France, *Francia*, és az ezzel kulturális kapcsolatban álló vidékek értelemben – vizsgálja a Magyarországon működő francia származású főpapok személyét, a francia kapcsolat jellegét (származás, tanulmányok), hatását a 11. század elejétől az Árpád-kor utolsó századának közepéig. A vizsgálatok eredményeképpen megfogalmazható az a feltevés, hogy a 12. század második fele és a 13. század közepe közötti időszak főpapjainál elsődleges volt a francia hatás, amely meghatározó befolyást gyakorolt jogfelfogásukra.

A címben jelzett külföldi kapcsolatok rendkívül összetettek. Tulajdonképpen két elem az, amely előljáróban magyarázatra szorul. Mit is értünk kapcsolaton? Mit jelent a francia jelleg?

Az elsőt vizsgálva nagy a veszélye annak, hogy túlságosan széles értelmet nyer a kapcsolat jellege, kezdve a származástól, a tanulmányokon, egyházi karrieren át a művelődés- és művészettörténeti kapcsolatokig, egészen a dinasztikus rokonsággal bezárólag. E gazdag tárházból magam csak röviden térek ki a francia származású magyarországi főpapokra, a jelen munka elsősorban az egyházi tanulmányokon és karrieren keresztül megmutatkozó kapcsolatokat mutatja be.

A második elem a „francia” jelleg. A közfelfogás a francia jelzöt természetesen a mai Franciaországgal hozza összefüggésbe. Ha azonban szorosabb értelemben a középkori viszonyokban gondolkodunk, akkor a „francia” fogalmat csak jóval szűkebb értelemben használhatjuk. Középkorászok számára nem jelent meglepést, ha azt állítom, hogy a 11–13. században nem, vagy csak igen korlátozott értelemben lehet „Franciaország”-ról beszélni. Az első Capetingek korában élő „*Francia*”, a „*rex Francie*” kifejezések jóval kisebb területet jelentettek, mint a IX. (Szent) Lajos korabeli Francia Királyság. Egy, kis túlzással családi gazdaságnak nevezhető Capeting *domaine* aligha mérhető a 13. század végi francia koronabirtokok és a *mouvance* alkotta monarchia területéhez. Ráadásul, még e monarchikus keretek között is számos markáns regionális különbség élt egymás mellett, amelyek közül a királyi udvar érthető módon a monarchia bölcsőjének tekinthető Île-de-France (*Francia*) nyelvét, jogintézményeit, szokásait, kultúráját igyekezett el- és kiterjeszteni a királyság többi területén. Mindez óvatosságra int, hogy mit is értsünk „francia” kapcsolaton.

A jelen tanulmány keretében vizsgált személyek esetében szerencsére egyszerű a helyzet, hiszen (majdnem) mindegyikük ehhez a szűkebb értelemben vett francia vidékhez köthető területi értelemben. A következőkben röviden tekintsük át, kiktől is van szó tulajdonképpen!

Az első vizsgált személy Pécs első püspöke, *Bonipert*. Származásával kapcsolatban merült fel a mai Észak-Kelet-Franciaország vidéke, amire elsősorban neve adott alapot. A „francia” kapcsolatot csak tovább mélyítette az a közkeletű feltételezés, amely szerint Bonipert – egy levélváltás alapján, amely Priscianus *Grammaticájának* beszerzésére vonatkozott¹ – Fulbert chartres-i püspök tanuló-társa, esetleg tanítványa volt Reims-ben vagy Chartres-ban. Újabban ugyan sikerült bizonyítani, hogy csak közvetetten ismerték egymást, egy valódi Fulbert-tanítvány, Hilduin révén, ettől azonban Bonipert éppenséggel származhatott a mai Franciaország észak-keleti vidékéről (is). Ami tehát bizonyosnak látszik: egy szellemi műhely – a chartres-i/reims-i székeskáptalani iskola, *scriptorium* kisugárzásával kell és lehet számolnunk.²

Szintén „francia” származásúnak tartja a közfelfogás Leodvin bihari püspököt. Sokat róla sem tudunk, mindössze annyit, hogy származása, és talán képzése miatt kötődött a lotaringiai Namur (ma Belgium) Saint-Alban egyházához, amelynek Szent György- és Szent Miklós-ereklyéket adományozott. Ezen kívül csak annyi ismert, hogy I. András trónra kerülésekor megbízást kapott a királyi kincstár átvizsgálására.³ Leodvint mindazonáltal – ismerve a Capetingek és Lotaringia korabeli helyzetét – aligha számíthatjuk a francia származású főpapok közé. Említését ugyanakkor valamennyire magyarázza, hogy származási helye, Lo-

¹ *Diplomata Hungariae antiquissima edendo operi Georgius Györffy*. Vol. I. (1000–1131) Budapestini, 1992. 18. sz.

² Bővebben ld. Nemerényi, Előd: *Fulbert et l'implantation des écoles en Hongrie*. Rouche, Michel (dir.) : Fulbert de Chartres précurseur de l'Europe ? Millénaire de Fulbert, 1006-2006. Paris, 2008. 43-54; Szuromi, Szabolcs Anzelm: *Fulbert et Bonipert, Les relations entre deux évêques au XIe siècle*. In: Uo. 55-62; MacKinney, Loren Carey: *Bishop Fulbert and Education at The School of Chartres*. In: Gabriel, A. L. – Garvin, J. N. (Ed.): *Texts and Studies in the History of Medieval Education*. VI. Indiana, 1957; Kiss Gergely: *A 11. századi pécsi püspökök (Bonipert, Mór és István)*. In: Fedeles Tamás – Kovács Zoltán – Sümei József (szerk.): *Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyében*. Pécs, 2009. (Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből V.) 9–20, itt: 9–11.

³ Az itt leírtakat egyedül az 1064 utáni keletkezésű, tehát közel egykorú *Fundatio ecclesiae S. Albani Nemaucensis* c. forrás hozza. Itt olvasható az is, hogy az ereklyék I. (Szt.) István II. Baszileosz bizánci császárral szövetségben végrehajtott bolgár hadjárat eredményeként kerültek Magyarországra. *Catalogus fontium historiae Hungaricae aeovo ducum et regum rex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCC usque ad annum MCCC*. Vol. I–III. Ed. Gombos, Franciscus Albinus. Budapestini, 1937. (Gombos) Vol. II. 2354. sz. E forrás állítja, hogy Leodvin (Lieduinis) lotaringiai származású volt. Vö.: Veszprémy László: *Leodvin*. In: Kristó Gyula (Főszerk.), Engel Pál és Makk Ferenc (Szerk.): *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Budapest, 1994. 406.

taringia, szűkebben Liège környéke, szoros szálakkal kapcsolódott a Reims és Chartres körül kialakult intenzív szellemi műhelyhez; Lotaringia szellemi kisu-gárzása Magyarországon is érezte hatását.⁴

Végigtekintve a 11. század második felén, csak eseti kapcsolat mutatható ki Languedoc (Saint-Gilles du Gard – Somogyvár) és Magyarország között, ez azonban korántsem volt „francia” jellegű.⁵ Ha szűkebben a főpapságot vizsgáljuk, itt hosszabb szünet következett, egészen a 12. század második feléig.

A későbbi francia monarchia szűkebb törzsterületéhez, *Franciához* fűződő – valóban franciának is nevezhető – kapcsolat a 12. század közepétől jól kitapintható. Ez immár valóban a kor magyar főpapi karán keresztül érvényesült, gyakorolt hatást több területen is. Az érintett főpapok közül az első, a 12. század közepe magyar belpolitikájának az egyik kulcsfigurája, *Lukács* egri püspök, majd esztergomi érsek (1158–1181) volt. Vele kezdődik az a főpapi generáció, akiken keresztül a korabeli párizsi és orléans-i képzés hatása, úgy tűnik, kimutatható. Lukács az 1150-es évek közepén tanult Párizsban, Girardus Puella, más néven Gérard (la) Pucelle angol kánonjogász⁶ iskolájában, itt ismerkedett meg a pályáját később is figyelemmel kísérő Gualterus Mapes-szal, ismertebb nevén Walter Map-pel. Ez utóbbi *De nugis curialium* c. műve becses forrás a magyarországi kútfők tudósításai mellett.⁷ Amint az közismert, Lukács az 1160–1170-es években több alkalommal is szembekerült a törvényes (III. István, III. Béla) és törvénytelen (IV. István, II. László) magyar uralkodókkal, egyedül csupán II. Gézával volt konfliktusmentes a kapcsolata. Állhatatosságának legfontosabb eleme az egyház szabadságának töretlen képviselője volt, amelyben nem nehéz felfedezni párizsi tanulói éveinek erős kánonjogi beállítottságát.⁸ Lukács tevékenységének

⁴ Vö.: MacKinney: *Bishop Fulbert*. Valószínűleg ugyanide köthető a tihanyi bencés kolostor alapításánál megmutatkozó „francia” hatás. Szt. Ányos kultusza valószínűleg szintén *Francia* peremvidékéről (Yonne-menti vagy az Ardennekhez közel eső területéről) származott. A lotaringiai (Verdun) hatásra ld. Tóth Péter: *Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után*. In: Érszegi Géza (Szerk.) *Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Tihany, 2007. 31–36.

⁵ Az 1091-es somogyvári alapítás kapcsán Saint-Gilles du Gard kiválasztásában a korábbi kutatás elsősorban I. (Szt.) László külpolitikai törekvéseit látta érvényesülni. A valóságban azonban a névadó Szent Egyed kultusza volt a döntő mozzanat a languedoc-i anyakolostor kiválasztásában. Vö.: Kiss Gergely: *A somogyvári apátság alapítása és francia kapcsolatai*. In: Egyháztörténeti Szemle, II/1. (2001) 43–61; Magnani, Eliana: *Szerzetesi és hatalmi hálózatok. Saint-Gilles du Gard: Languedoc-tól Magyarorszáig (9. század – 13. század eleje)*. Egyháztörténeti Szemle, VIII. (2007:1) 41–71.

⁶ Brundage, James A.: *Medieval Canon Law*. London – New York, 1995. 51. és 20. jz., 211. és 10. jz.

⁷ Körmendi Tamás: *Lukács*. In: Beke Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Budapest, 2003. 59–72., itt: 59. és 4. jz.

⁸ Kiss Gergely: *Mutatis mutandis? A magyar főpapok jogfelfogásának változásai a 12. század második és a 13. század első felében*. In: Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely (szerk.):

ugyanakkor kellemetlen következménye lett: az esztergomi érsek tekintélye időlegesen háttérbe szorult Kalocsával szemben. Mindezzel nem sokkal Lukács halálát követően Jób esztergomi érseknek (1185–1204) kellett szembenéznie. Jób egy olyan magyar egyházat „örökölt”, amelyben nemcsak Kalocsa főpapja, hanem immár egy-egy jelentősebb intézmény (pannonhalmi apátság, székesfehérvári és szebeni prépostság) is nagyobb önállóságot, függetlenséget igyekezett elérni. E tekintetben Jób részleges sikereket könyvelhetett el, ha meg nem is akadályozhatta az előbbi intézmények függetlenedését – Pannonhalma és Székesfehérvár *exemptt*é váltak, Szeben helyzete egyelőre bizonytalan maradt – az esztergomi érsek egyes különjogaiban (királykoronázás, a királyi udvar egyházi személyzete feletti lelki joghatóság stb.) már haladást ért el.⁹ Szempontunkból most inkább az a kérdés, hogy milyen francia kapcsolatokkal rendelkezett.

Jób 1181–1183 között váci püspök volt, majd 1185-től két évtizeden át állt Esztergom élén. Pályafutásának korábbi szakaszáról keveset tudunk. Annyi mindenestre bizonyos, hogy párizsi tanulmányai meghatározóak voltak. Egy 1177 táján kelt levél szerint akkor még Párizsban tanult a Sainte Geneviève-monostor falai között. Sőt, a levélből azt is megtudjuk, hogy három másik magyar ifjú is ott tanult, Bethlehem – akinek a haláláról tudósít a levél –, Mihály és Adorján.¹⁰ 1185-ben Rigordus saint-denis-i szerzetes, udvari orvos jegyezte fel, hogy magyar követség érkezett Párizsba, hogy II. Fülöp király áldását adja testvére, Capet Margit és III. Béla házasságához.¹¹ Jóllehet a forrás Jóbot név szerint nem említi, csak általában a követeket, a Margit környezetében, Esztergomban meghonosodó Becket Szent Tamás kultuszában többen Jób közvetítő szerepét sejtik. Innen nyilván csak egy kis lépés annak feltételezése, hogy Jób a frigy megvalósításán szorgoskodó követség tagja (vezetője?) volt.¹²

Térjünk vissza Jób korábbi iskolatársaira. Beke Margit 2003-ban úgy fogalmazott, hogy ők, ti. Jób, Mihály és Adorján „*később Magyarországra visszatérve magas méltóságokat töltöttek be*”.¹³ Közülük Jóbról már esett szó. Mihályt későbbi magyar forrásokban nem találjuk, további pályafutása homályba vész. Nem így Adorjáné, akiről viszonylag pontos információkkal rendelkezünk. *Adorján* 1185–1186-ban királyi kancellárként, ill. jegyzőként szerepelt, ami esetleg

„Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Pécs, 2012. 259–276., itt: 260–262.

⁹ Vö.: Kiss Gergely: *Az esztergomi érsek királyi egyházak feletti joghatóságának kialakulása a 11–13. században*. Századok, 145. (2011) 269–292.

¹⁰ *Gombos* III. 4697–4698. sz.

¹¹ *Gombos* III. 4432. sz.

¹² Györffy György: *Jób esztergomi érsek kapcsolata III. Béla királlyal és szerepe a magyar művelődésben*. Aetas 10. (1994:1) 58–63. itt: 58; Beke Margit: *Jób*. In: Esztergomi érsekek, 75–81., itt: 75.

¹³ Beke: *Jób*, 75.

összefüggésbe hozható – ha egyértelműen nem is bizonyítható – az 1185-ös királyi leánykéréssel.¹⁴ Ugyanekkor, mint budai prépost szerepel, később, valószínűleg 1192-ben emelkedett az erdélyi püspöki székbe. E minőségében nagy hangsúlyt fektetett püspöki hatalmának érvényesítésére, akárcsak utóda, Vilmos (1204–1221).¹⁵

Tovább haladva, szintén francia kapcsolatra utalhat a 12. század utolsó negyedének egyik legizgalmasabb pályáját befutó Bár-Kalán, nembeli *Kalán* esetében az egyes pápai oklevelekben vele kapcsolatban megfogalmazott, „*tudományokban jártas*” jelző. Ezt általában egyetemi tanulmányokhoz szokás kötni, így Kalán esetében is feltételezhető, hogy Párizsban tanult, jóllehet erre konkrét bizonyíték nem áll rendelkezésre. Egyházi karrierjét ő is a formálódó királyi kancellárián kezdte (1181–1183), majd pécsi püspökké tette a király (1186), az 1190-es évek első felében (1190–1193/1194) pedig – eddig példátlan módon – az „*egész Horvátország és Dalmácia kormányzója*” tisztséget nyerte el. Királyi diplomataként már korábban kitüntette a pápa az érseki vállszalag (*pallium*) viselésének jogával. A 13. század első éveiben Kalán is belesodródott Imre király és András herceg testvérviszályába, ennek „köszönhetően” többször is súlyos bűnök elkövetésével vádolták meg. 1204/1205 között rövid ideig az esztergomi érseki szék várományosa volt, de miután ez nem valósult meg, megmaradt pécsi püspökségében, annak belső életére koncentrált. Korabeli püspöktársaihoz hasonlóan ő is nagy hangsúlyt fektetett püspöki jogainak védelmére, igen erélyesen lépett fel pl. a földvári (1198/1199) és a cikádori apáttal (1215 u.) szemben.¹⁶

A következő személlyel kapcsolatban több a bizonytalan pont. *Róbert*, a 13. század első felének egyik legmeghatározóbb főpapja a közfelfogás szerint fran-

¹⁴ *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* I–II/1. Ed. E. Szentpétery. Budapest 1923–1943., II/2–4. Ed. Iván Bors. Budapest 1961–1987. (a továbbiakban: RA) 139., 144. sz. (Adorján kancellár, 1185–1186); Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301.* Budapest 2011. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) 107.

¹⁵ Makk Ferenc: *Adorján.* In: Kristó Gyula (főszerk.), Engel Pál, Makk Ferenc (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Budapest, 1994. (KMTL) 30; Zsoldos: *Magyarország világi archontológiája*, 89., Kiss: *Mutatis mutandis*, 268.

¹⁶ Koller, Josephus: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum.* I. Posonii – Pesthini, 1782. 217–354; Karácsonyi János: *A pusztaszeri monostor kegyurai.* Budapest, 1897; Ifj. Horváth János: *Calanus püspök és a Vita Attilae.* Budapest, 1941; Makk Ferenc: *Kalán.* In: KMTL 312–313; Szeberényi Gábor: „*Kalán, Isten kegyelméből palliumos pécsi püspök, egész Dalmácia és Horvátország kormányzója.*” (Újabb szempont a horvát–magyar perszonalitáé 12. századi történetének kérdéséhez.). In: Varga Lajos – Vonyó József (szerk.): *Az Előadások Pécs történetéből '98, '99 és 2000. c. konferenciák válogatott előadásai.* Pécs, 2002. (Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12.) 229–241; Beke Margit: *Bár-Kalán nembeli Kalán.* In: *Esztergomi érsekek*, 83–88; Sümegi József: *Az Árpád-házi uralkodók kora.* In: Uő. (szerk.): *A Pécsi Egyházmegye ezer éve.* Pécs, 2008. 31–41, itt: 34–35; Kiss Gergely: *Kalán.* In: ROMVÁRY Ferenc (főszerk.): *Pécs lexikon.* I–II. Pécs, 2010. I. 364.

cia származású volt, a liège-i egyházmegyéből érkezett. Ennek alapja Albericus ciszterci szerzetes (Trois Fontaines) Világkrónikájának azon bejegyzése, amely szerint Róbert veszprémi püspök 1227-ben (valójában egy évvel korábban) nyerte el az esztergomi érseki széket.¹⁷ Róbert, mondhatnánk, a már megszokott hivatali pályát futotta be. 1207–1209 között fehérvári prépost, királyi kancellár volt. 1209-ben veszprémi püspök lett, majd 1226-tól egészen 1239-ig esztergomi érsekként működött. Jóh, Adorján, Kalán – ill. Saul és Katapán – mellett neki is fontos szerepe volt a királyi kancellária szervezetének, gyakorlatának kialakításában. Veszprém főpapjaként igen vehemensen védte püspöki jogait, sőt igyekezett kiterjeszteni azokat (királyné koronázás). Esztergom érsekeként azonban már az érseki különjogok harcos védelmezőjének mutatkozott. Többször megfordult a pápa környezetében, sőt Magyarországon elsőként legátusi felhatalmazást kapott a kunok térítése okán. Más kérdés, hogy ezt igyekezett az egyháziak védelme érdekében a királlyal, II. Andrással szemben felhasználni. Sokoldalú tevékenységében minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy egyetemi végzettséggel rendelkezett, *magisteri* címe erre enged következtetni; feltételeken a Párizsban végzett egyetemet járt klerikusok közé sorolhatjuk.

A következő személy, *Bertalan* – Róbert közvetlen utóda a veszprémi püspöki székben (1226–1244) – francia kapcsolata meglehetősen bizonytalan. Semmilyen kézzelfogható adat, forrás nem áll ugyanis rendelkezésre ennek igazolására.¹⁸ Kortársa, a szintén *Bertalan* nevet viselő pécsi püspök bizonyosan a mai Franciaország területéről, Burgundiából, közelebbről Brancionból. Ő 1216-ban Courtenay Peter latin császár leánya, Jolánta kíséretében érkezett Magyarországra. Feladata elsősorban diplomáciai jellegű volt. Pécsi karriere kezdetén nehézség adódott tisztségéhez mértén fiatal kora és tanultságának hiányossága miatt, ez utóbbi tekintetében még a pápai vizsgálat is megfelelő további tanulást kívánt meg tőle. A teljes püspöki felhatalmazást így csak 1221-ben nyerte el, noha ekkor már két éve megkapta a királytól e tisztelet. Vele kapcsolatban aligha beszélhetünk közvetlen francia, legfeljebb burgund hatásról, meg kell azonban jegyezni, hogy Bertalan nagyon keveset tartózkodott székvárosában. Ezzel szemben Bertalan igencsak kitüntette magát a remeték, ill. a kolduló- és prédikáló szerzetesek letelepítésében. Neki köszönhető a későbbi pálos szerzetesség kezdetei, va-

¹⁷ „A. 1227. In Hungaria magister Robertus Vesprimiensis, vir bonos et religiosus de Leodiensi dyocesi natus, factus fuerat archiepiscopus Strigoniensis.” *Gombos* I. 103. sz. Innen vette át Johann Baptiste Róka (*Vitae Vesprimiensium praesulum*. Posenii 1779. 74.), Knauz Nándor (*Monumenta ecclesiae Strigonesis*. I. Strigonii, 1874. 257.). Fraknói Vilmos nem ismerte Albericus adatát, így kételkedett Róka és Knauz véleményében (*Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis*. I. 1896. XV., LXXIX.).

¹⁸ Sz. Jónás Ilona – Marosi Ernő: *Francia–magyar kapcsolatok*. In: KMTL 225–226.

lamint a ferencesek és domonkosok pécsi megtelepedése, sőt a domonkos misziók felkarolása is.¹⁹

Bertalan kortársa volt a szintén a mai Franciaország területéről, Belleville-ből (ma Párizs része) elszármazott *Rajnáld* erdélyi püspök. Valószínűleg ferences térítőként érkezett, és 1222–1241 között állt az erdélyi egyházmegye élén. Elődéhez, a már említett Adorjánhoz és Vilmoshoz hasonlóan nagy hangsúlyt fektetett püspöki jogainak érvényesítésre, e miatt került szembe (újfent) a kolozsmonostori apáttal is (1231).²⁰ Amint azt Rogerius megörököltette, Rajnáld is életét vesztette a tatárok ellen muhi csatában.²¹

Érdekes, hogy ezt követően a 13. században a főpapi karban nem találunk francia származásút – nemhogy a szűkebb, de még a mai, tágabb értelemben sem – sőt, mintha eltűnnének a hazai klerikus társadalomból a párizsi iskolákban, egyetemen végzetek. Helyette megfigyelhető a Bologna felé, ill. ezzel összefüggésben az *artes*-től a kánonjog felé fordulás. Damasus, Paulus Hungarus, a magyar *natio* megszerveződése a bolognai egyetemen, Báncsa nembeli István esztergomi érsek tanulmányi támogatása mind-mind ebbe az új irányba mutatnak.²²

E rövid szemlét itt akár le is lehetne zárni, de így az eredmény meglehetősen sovány lenne. A francia kapcsolatok egyéb területeit (kultúra, művészet, művelődés) is figyelembe véve – és itt most csak a legismertebbre, Anonymus lehetséges párizsi tanulmányaira utalnék – nehezen képzelhető el, hogy abban a két főpapi generációban, amelyik az 1150-es és 1230-as évek között meghatározta a magyar egyház helyzetét ne lennének közös elemek. Kérdés, hogy melyek ezek, és kereshetünk-e bennük francia hatás(oka)t.

Az egyik közös pont a hivatali írásbeliségben ragadható meg. Az áttekintett életpályákban nem nehéz felfedezni a kapcsolódási pontokat. Ma már jól ismert, hogy a királyi kancellária az 1180-as évek elejére azért jött létre, hogy a király a hivatali írásbeliség terén is függetlenítse magát a vele elhidegült viszonyban álló esztergomi érsekkel, Lukáccsal szemben. A király elsősorban a királyi alapítású társaskáptalanok prépostjainak tudását állította szolgálatába. Szintén nem új felfedezés az első királyi jegyzők, kancellárok, majd alkancellárok és a székesfe-

¹⁹ Koszta László: *Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251)*. In: Uő: *Írásbeliség és egyházszerkezet. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből*. Szeged 2007. (Capitulum III.). 23–44.

²⁰ Theiner, Augustinus (ed.): *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I–II, Romae, 1859–1860. I. 107.

²¹ Rogerius: *Carmen miserabile*. In: SRH II. 572.

²² Hajnal István: *Írástörténet az írásbeliség felújulása korából*. Budapest, 1921; Veress Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*. Budapest, 1941. (Monumenta Hungariae Italica 3.) xxii–xxiii, 1–2; Bónis, György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971. 22–23.

hervári, budai, aradi, titeli, stb. társaskáptalanok közötti összefonódás. Az is érdekes, hogy a kérdéses királyi jegyzők és kancellárok igen nagy önállóságot mutattak a királyi kancellária kereteinek, formuláinak kialakításában. Kérdés, hogy ez mivel állt összefüggésben. Az egyéni kezdeményezőképeség és tehetség valószínűleg az érintettek párizsi tanulmányainak volt köszönhető. Az ehhez szükséges tudást az akkori fellegrárnak számító párizsi iskolákból, egyetemről hozták magukkal a későbbi magyarországi kancellárok.²³

Ez a társaság – Jób és egykori tanuló társai, ill. valamivel később Róbert – nem állt meg a préposti állásoknál, mindegyikük magas egyházi tisztségbe került. Én itt nem választanám el élesen a királyi társaskáptalanok prépostjait a főpapoktól. A különböző magyarországi püspökségek, érsekség élén régi ismerőseink ismét igen sajátos arculatot alakítottak ki. Többször utaltam rá, mennyire jellemző a püspöki, érseki jogok következetes védelmezése e főpapok részéről. Ez természetes is, de ha tüzetesebben megnézzük jogfelfogásukat, mást is észrevehetünk. A korszakot – a 12. század második felétől az 1230-as évek végéig, tehát durván a tatárjárásig tartó időszakot – a magyarországi egyházszervezet vezetése körüli csaknem folyamatos viták szegélyezik. Esztergom és Kalocsa sorozatos összeütközésének árnyékában – amely vitákban egyébiránt e generáció néhány tagja érintett volt (Jób, Róbert) – azonban megjelent egy nagyon öntudatos főpapi társaság, amely egyre inkább helyet követelt magának a két érsek mellett. A két főpap közötti összeütközések közepette ugyanis 1212-ben született egy olyan egységtervezet, amely legalább annyira szólt a megyéspüspökök egyenjogúságáról, mint arról, kié legyen a királykoronázás joga.²⁴ E főpapok közül is kiemelkedik azonban Róbert, akkori veszprémi püspök, aki szívügyének tekintette ezt az egyezséget. Mellette csupa ismerős alak tűnik fel: Katapán, korábbi királyi kancellár, székesfehérvári prépost, 1198-tól egri püspök,²⁵ Péter győri püspök (1205–1218) egykori kancellár és székesfehérvári prépost (1202–1204). Az ő neve, mint közismert, az Anonymus-kutatásban is felmerült.²⁶ De ugyanígy szerepelt az esztergom-szenttamási prépost is.²⁷ A kalocsai érsek oldalán Vilmos erdélyi püspököt (1204–1221) lehet kiemelni, aki szintén nagy gondot fordított püs-

²³ Vö. Hajnal István: *Írásoktatás a középkori egyetemeken*. Budapest, 2008. 95, 214, 217, 220–227.

²⁴ Bővebben ld. Kiss: *Mutatis mutandis*. Az oklevél teljes szövegét ld. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Ed.: Fejér, Georgius. Buda, 1828–1844. (Fejér) III/1. 129–134. Vö. Koszta László: Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a XIII. század elejéig. In: Koszta: *Egy francia*, 235–253, itt: 250–251.

²⁵ Zsoldos: *Magyarország világi archontológiája*, 107.

²⁶ Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 2007. 40. és 31. jz.; Zsoldos: *Magyarország világi archontológiája*, 91, 107.

²⁷ Vö. Mályusz: *Egyházi társadalom*, 40., Győry János: *Gesta régum – gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról*. Budapest, 1948. 29., 36–37.

pöki joghatóságának elismertetésére egyházmegyéjében.²⁸ Simon váradi püspök (1202–1218) azon főpapok közé tartozott, akik részt vettek III. László elismertetésében, majd az egyházi elit összebékítésében is szerepet vállaltak, igaz, Simon mindvégig János kalocsai érsek oldalán állt.²⁹

Arra, hogy a főpapság egyre inkább önállóságra ébredt, jó példa az 1212-es egységtervezetet megelőzően lezajlott viharos esztergomi érsekválasztási vita (1204/1205). Ennek során ugyanis a *suffraganeus* püspökök nyíltan kétségbe vonták az esztergomi káptalan önálló választási jogát.³⁰

Volt-e szerepük a helyzet ilyenén alakulásában az itt bemutatott néhány, francia kapcsolattal bíró főpapnak? A kérdés megválaszolásához vissza kell térnünk a kapcsolat jellegéhez, amiről a bevezetőben már volt szó. A közfelfogás úgy tartja, hogy a párizsi iskolák, egyetem elsősorban a szabad művészetek, a teológia és filozófia magas szintű oktatása miatt váltak Európa szerte híressé. A szakirodalom azonban kimutatta, hogy a 12. század közepén Gratianus újító tevékenységének hatására Párizsban is kialakult egy kánonjogi iskola, amely az 1210-es évek végéig virágzott. 1219-ben maga III. Honorius pápa tiltotta meg a civil jog tanítását Párizsban arra való hivatkozással, hogy a gazdagság reményében a jogi végzettség iránt túlzottan nagy a kereslet, míg a teológia iránt alig mutatkozik érdeklődés. A pápai rendelet ellenére azonban mégis kimutatható a jogi oktatás a párizsi egyetemen, erről tanúskodnak IX. Gergely (1231) és IV. Honorius (1285) későbbi rendeletei. Ugyanakkor III. Honorius 1219-es döntése nyomán virágzott fel a jogi oktatás Orléans-ban, az ottani egyetem hamarosan a római- és kánonjog fellelvára lett, Bologna méltó vetélytársa.³¹ Lukács, mint láthattuk ennek a 12. század közepén kialakult párizsi kánonjogi iskolának a szellemi köréhez tartozott. A további kapcsolatot – Jób, Adorján személyén keresztül – jelen pillanatban még nem lehet pontosan megragadni. Feltűnő azonban, hogy Gérard la Pucelle ugyanahhoz a Becket Szent Tamáshoz kötődik, mint az ő kul-

²⁸ Az említett oklevél szerint Vilmos – akárcsak elődje, Adorján – igen keményen fellépett a joghatóságát megkérdőjelező kolozsmonostori apáttal szemben. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Hrsg. Zimmermann, Franz – Werner, Carl. I–VII. Hermannstadt – Bukarest, 1892–1981. I. 33. sz. Vö. Zsoldos: *Magyarország világi archontológiája*, 89.

²⁹ 1205-ben a pápa a kalocsai érseket és a váradi püspököt a kiskorú László védelmére szólította fel. *Fejér* II. 459. 1206-ban az esztergomi érsek mellett szerepelt III. Ince parancslevelében, amelyben az ország előkelőit, világiakat és egyháziakat II. András születendő gyermeke iránti hűségre szólította fel. *Fejér* III/1. 37. Vö. Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai és monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. Nagyvárad, 1883. (A váradi püspökség története III.) 90.

³⁰ Beke Margit: *Bár-Kalán nembeli Kalán*. In: Esztergomi érsekek, 83–88., itt: 85–86., *Thoroczkay Gábor*: János. In: Esztergomi érsekek, 88–96., itt: 89–90.

³¹ Brundage, James A.: *Medieval Canon Law, (The Medieval World)*. London – New-York, 1997³. 51; Brundage, James A.: *The Medieval Origins of the Legal Profession. Canonists, Civilians and Courts*. Chicago – London, 2008. 231–234.

tusának magyarországi meghonosításában később valószínűleg szerepet játszó Jób és Adorján. Remélhetőleg a további kutatás tisztázza majd, hogyan kapcsolódott a Sainte Geneviève iskolája és az egyetemi kánonjogi iskola.³² E kapcsolat valós voltára nézve talán elég arra hivatkozni, hogy a korszak egyik meghatározó kánonjogásza, Étienne de Tournai, levelezésben állt a kolostorral.³³ Hasonlóképpen további kutatást igényel a párizsi egyetem középkori levéltári anyagában az itt említett személyekre, ill. egyéb magyarországi klerikusokra vonatkozó adatok gyűjtése.³⁴

Jelenlegi tudásunk szerint tehát annyit feltételezhetünk, hogy ez a 12. század közepén formálódó párizsi kánonjogi iskola lehetett az a szellemi műhely, ahová a Lukácsot, Jóbót, Adorjánt és talán Róbertet is köthetjük. Az itt szerzett gyakorlat a *dictamen*ben, ill. a „modern” vagy „új” kánonjog terén biztosította számukra azt a tudást, amelyet a hivatali írásbeliségben és püspöki (érseki) jogok védelmezésében kamatoztathattak.

³² Eddig sajnos még nem volt lehetőségem a párizsi Bibliothèque Sainte Geneviève-ben őrzött kódex tanulmányozására. Cartulaire de l'abbaye de Sainte Geneviève, Ms 356. – <http://www.calames.abes.fr/Pub/#details?id=BSGA11172> (2012. június 29.)

³³ *Chartularium Universitatis Parisiensis*. Eds. Heinrich Denifle – Émile Chatelain. I–IV. Paris, 1889–1897. I. 42–47. Személyére ld. Schulte, Johann Friedrich von: *Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Rechts*. I–III. Stuttgart, 1875–1889. I. 133–136., Brundage, *Medieval Canon Law*, 226–227.

³⁴ Tájékoztatóképpen ld.: <http://www.archivesnationales.culture.gouv.fr/chan/chan/fonds/EGF/SA/SAPDF/Egfn-m.pdf>.

A KÖTET SZERZŐI

BARTHA ANNAMÁRIA	PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem
BÁCSATYAI DÁNIEL	PhD hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem
BÁRÁNY ATTILA	egyetemi docens, Debreceni Egyetem
CSÁKÓ JUDIT	PhD hallgató, Eötvös Lóránt Tudományegyetem
CSERNUS SÁNDOR	egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem
CSUKOVITS ENIKŐ	tudományos főmunkatárs, MTA BTK, Történettudományi Intézet
E. KOVÁCS PÉTER	tudományos főmunkatárs, MTA BTK, Történettudományi Intézet
EGEDI-KOVÁCS EMESE	tudományos munkatárs, ELTE Eötvös József Collegium
GYÖRKÖS ATTILA	egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem
HAVAS LÁSZLÓ	professor emeritus, Debreceni Egyetem
KISS ETELE	művészettörténész-szakmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum
KISS GERGELY	egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem
KORDÉ ZOLTÁN	egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem
NOVÁK VERONIKA	egyetemi adjunktus, Eötvös Lóránt Tudományegyetem
PROKOPP MÁRIA	egyetemi tanár, Eötvös Lóránt Tudományegyetem
RAJNAVÖLGYI GÉZA	műfordító, Budapest
SÁGHY MARIANNE	egyetemi docens, Eötvös Lóránt Tudományegyetem / Central European University
SZENDE LÁSZLÓ	főosztályvezető, Magyar Nemzeti Múzeum / Eötvös Lóránt Tudományegyetem

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE
(SOROZATSZERKESZTŐ: PAPP KLÁRA)
sorozat eddig megjelent kötetei

1. MATTHIAS AND HIS LEGACY: CULTURAL AND POLITICAL ENCOUNTERS BETWEEN EAST AND WEST.
Eds. *Attila Bárány, Attila Györkös*. Debrecen, 2009.
2. SZÖLŐTERMELÉS ÉS BORKERESKEDELEM.
Szerk. *Orosz István, Papp Klára*. Debrecen, 2009.
3. *Ifj. Barta János*: „HA ZEMPLIN VÁRMEGYÉT AZ ÚTAS VISGÁLJA...” GAZDÁLKODÁS ÉS TÁRSADALOM ZEMPLÉN MEGYÉBEN. Debrecen, 2009.
4. ARISZTOKRATA ÉLETPÁLYÁK ÉS ÉLETVISZONYOK.
Szerk. *Papp Klára, Püski Levente*. Debrecen, 2009.
5. *Orosz István*: A JOBBÁGYVILÁG MEGSZŰNÉSE MAGYARORSZÁGON. Debrecen, 2010.
6. *Csorba Dávid*: A ZÁSZLÓS BÁRÁNY NYOMÁBAN. A MAGYAR KÁLVINIZMUS 17. SZÁZADI VILÁGA. Debrecen, 2011.
7. DEBRECEN VÁROS 650 ÉVES. VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Szerk. *Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás*. Debrecen, 2011.
8. *Szendrei Ákos*: JUSTH GYULA POLITIKAI PÁLYÁJA. A FÜGGETLENSÉGI POLITIZÁLÁS LEHETŐSÉGEI A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN. Debrecen, 2012.
9. „... ÉLTÜNK MI SOKÁIG ‘KÉT HAZÁBAN’...” TANULMÁNYOK A 90 ÉVES KISS ANDRÁS TISZTELETÉRE. Szerk. *Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor*, Debrecen, 2012.
10. „NINCS EGY IGAZ BARÁTOM SE!” TANULMÁNYOK SZÉCHENYI ISTVÁN POLITIKAI KAPCSOLATAINAK TÖRTÉNETÉHEZ. Szerk. *Velkey Ferenc*. Debrecen, 2012.
11. *Jeney-Tóth Annamária*: „... URUNK UDVARNÉPE ...” UDVAR ÉS TÁRSADALMA BÁTHORY GÁBOR ÉS BETHLEN GÁBOR FEJEDELEMSÉGE IDEJÉN A KOLOZSVÁRI SZÁMADÁSKÖNYVEK TÜKRÉBEN. Debrecen, 2012.
12. A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA TÁRSADALMI SOKSZÍNŰSÉGE, VÁLTOZÓ ÉRTÉKEK ÉS ÉLETVISZONYOK. Szerk. *Papp Klára, Püski Levente*. Debrecen, 2013.